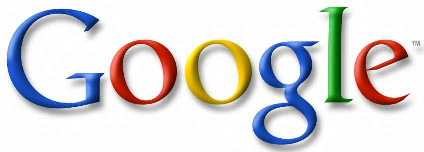
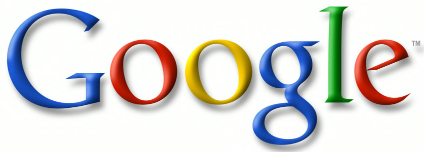

BIJDRAGEN

TOT DE

GESCHIEDENIS EN OUDHEIDKUNDE,

INZONDERHEID VAN DE

PROVINCIE GRONINGEN,

ONDER REDACTIE VAN

Dr. G. ACKER STRATINGH, Mr. H. O. FEITH EN
Mr. W. B. S. BOELES.

NEGENDE DEEL.

GRONINGEN
J. B. WOLTERS.
1872.

INHOUD VAN HET NEGENDE DEEL.

WOORDVERKLARING VAN TERP.

Wat ik hier den lezers van dit Tijdschrift aanbied is reeds voorlang door mij bewerkt geworden, en wel om te dienen voor de Verhandeling over de Terpen, die gezamenlijk — even als het onderzoek daaromtrent was ondernomen — door dr. R. Westerhoff en mij zou zijn zamengesteld en uitgegeven worden. Daarvan is echter niet gekomen. Ik heb wel in mijn werk: *Aloude Staat en Gesch. des Vaderl.* D. II, St. I, bl. 190 en vv. dit onderwerp behandeld, ook de namen der Terpen besproken, doch slechts kort, en dr. Westerhoff, die gezegd onderzoek verder alleen heeft voortgezet, koesterde het plan om eene vollediger beschrijving der Terpen te geven, dan ik heb kunnen doen, maar hij heeft tot nog toe daaraan geen gevolg gegeven en hij schijnt nu liever eenige gedeelten daarvan te willen uitwerken en het licht te doen zien, zooals de redactie het genoegen had reeds eene bijdrage daarover in dit Tijdschrift (VIII, 318) op te nemen en op meerdere te mogen hopen. Ik heb daarom ook vermeend wat ik in 't bijzonder over de woordverklaring of etymologie van de namen der Terpen had opgesteld niet langer te moeten laten liggen, maar besloten dat nog eens te herzien en stuksgewijze hier mede te deelen. De heer Westerhoff heeft daartoe ook wel bouwstoffen geleverd, maar overigens kan ik dit mijn werk noemen. Het moge in de eerste plaats dienen ter verklaring van de namen dier hoogten, maar ook van meer andere namen van plaatsen in en buiten ons vaderland, die hiermede in verband staan of ter sprake komen. — Veel is er reeds over deze en gene namen geschreven, doch niet met dien gewenschten uitslag, dat eene hernieuwde grondige poging hiertoe niet overbodig maar al-

lezins geregtvaardigd schijnt. Etymologische onderzoekingen zijn, wel is waar, geen kost voor alle monden. Er zijn die er veel van houden maar ook anderen die ze niet of weinig achten, vooral omdat zij zoo vaak vruchteloos zijn, om niet te spreken van de ijdele bespiegelingen en het woordenspel, waarmede men zich in dezen heeft bezig gehouden. Het is ook moeijelijk taalkundige beschouwingen populair of onderhoudend voor te dragen en daarbij den schijn van geleerdheid of geleerd te willen zijn te vermijden. Ik vlei mij nogtans met de hoop, dat de volgende eene voor dezen en genen niet onaangename afwisseling zullen opleveren noch onvruchtbaar zijn voor de kennis van gezegde hoogten alsmede van de taal en oudheid vooral van ons land. Doch genoeg ter inleiding, om ter zake te kunnen overgaan.

Zeer verschillende zijn de namen van de hoogten of heuvelen, welke wij hier bedoelen. Zoo komen zij allerwaarschijnlijkst reeds voor bij Plinius onder den naam van *Tumuli* en *Tribunalia*, en zijn zij verder in onze en naburige streken voor en na genoemd: *Terpen*, *Vlieterpen* en *Vliebergen*; *Wierden* of *Werden*, *Woerden*, *Worthen*, *Würthen* enz.; ook *Wieren*; voorts *Warven* of *Werven*; *Hillen*; *Kibl*; *Motten*; nog volgens sommigen *Coggen*, *Klingen*, *Wijken*; gelijk mede elders in afgelegener streken dergelijke heuvelen *Tepe*, *Indian mound* enz. heeten. Over de beteekenis en den oorsprong van deze onderscheidene namen zullende handelen, zouden wij onze aandacht het eerst moeten bepalen bij die, welke genoemde Romeinsche schrijver ter plaatse, waar hij de leefwijze der Kauchen schildert, heeft gebezigd. [1]) Dan daar zij blijkbaar meer ter omschrijving dan als eigenlijke benaming dienen en hunne verklaring een onderzoek van deze geheele plaats zou vorderen, dat hier minder te pas komt en ook reeds in voornoemd werk door ons in verband met de Terpen beproefd is (II, St. 1, bl. 228), zoo meenen wij gevoegelijk gezegde namen met stilzwijgen hier te kunnen voorbij — en dadelijk overgaan tot het etymologisch onderzoek van de latere en hedendaagsche namen, en wel eerstelijk van *Terp*, als de meest gewone of algemeene en ook de oudste, ja eigenlijkste benaming voor gezegde heuvelen in ons land.

Het woord *Terp* is zeer oud, zoo oud welligt als de

---

1) *Hist. Nat.* XVI, 1.

taal zelve, waarin het voorkomt, en in 't bijzonder eigen aan de provincie Friesland en den Frieschen tongval. Zoo ver wij hebben kunnen nagaan is de oude Friesche kronijk, welke gezegd wordt eerst door Ocko van Scharl en vervolgens door Johannes Vlie- of Vlijtarp en Andreas Cornelius van Stavoren beschreven te zijn, de eerste bron, in welke *die* hoogten aldaar met den naam van *Terpen* voorkomen. Zoo wordt daarin gemeld, dat Adgil de koning van Friesland omstreeks het einde der 6[de] eeuw, wegens eenen hoogen watervloed, die vier jaren voor zijne regering over dat gewest gegaan was, vele hoogten aldaar heeft laten maken, *die men Terpen dier tijt noemde, omme in tijt van nool die beesten, ende oock menschen daer op te berghen.* [1]) In een ander later Friesch kronijkje *„It aade Friesche Terp"* naar die hoogten dus betiteld, dat voor het eerst te Leeuwarden in 1677 is uitgegeven en in 1834 op nieuw aldaar met *Bijvoegselen* en *Aanteekeningen* door J. van Leeuwen, wordt, misschien wel hetzelfde of uit de eerste ontleend, op het jaar 652 verhaald, hoe Adgild de ingezetenen leerde tegen de overstroomingen *hooge aardhoopen, die wij,* zegt de schrijver, *Terpen noemen, opwerpen; om bij 't doorbreeken der zeedijken, met hunne beesten, goed en en have aldaar de vlugt te neemen.* Daargelaten nu de geloofwaardigheid van deze en andere berigten, wat de daadzaak betreft, die zij vermelden, zoo kan men dit althans daaruit besluiten, dat reeds van ouds bedoelde hoogten in *Friesland* den naam vooral of bijzonderlijk van *Terp* droegen. Dit wordt ook bevestigd door de vele namen van plaatsen in die provincie, welke nog daarvan zoo heeten, zooals wij zullen zien. Men treft dit woord in deze beteekenis daarentegen minder of wel geheel niet in andere oorden van ons vaderland en daar buiten aan, ook niet zoo algemeen dus als in die van *dorp* en dit woord zelf. Deze naam onzer heuvelen verdient daarom vooral in de eerste plaats beschouwd te worden. Niet weinig is men bemoeid geweest met de nasporing van de ware beteekenis en afleiding van *terp* in verband meestal met *dorp*, zonder evenwel tot nog toe eene bevredigende verklaring van deze woorden gegeven te hebben, zoo als wij zullen zien en trachten door den doolhof van daaromtrent te berde gebragte meeningen en gissingen heen de waarheid nader bij te komen.

---

[1]) Zie F. 11 d van deze kronijk. Vervolgens wordt er nog van Terpen op daarbij genoemde plaatsen gewaagd F. 17 d, F. 18 c, F. 28c.

Het heeft bevreemding gebaard, dat vele anders vlijtige navorschers van onze oude taal aan dit woord *terp* voor onze hoogten niet gedacht hebben. [1]) De reden hiervan schijnt gelegen te zijn, deels daarin, dat zij dit, meer bij Friesland bepaald of daaraan eigen woord niet kenden, deels ook daarin, dat zij er mede verlegen waren en niet wisten hetzelve uit te leggen. Tuinman [2]) heeft het woord en daarvan *dorp* afgeleid, even als Meijer, [3]) doch zij zeggen er verder niets van. J. Picardt is ons de eerste voorgekomen, die iets breeder over *terp* zoowel als *dorp* heeft geschreven. „*Terpe* of *Terp*" zegt hij „beteyckend een Begravinge, alwaer eenige Wallen of Grachten gegraven, en eenige hoogten opgeworpen zijn: en hier van daen komt het woordt *Dorp*, *Dorf*, *Darp;* en wert oock gebruyckt voor eenige Heuvelen en ronde Bergjes, als men ziet in Zeelandt, Vrieslandt en Omlanden, voortijdts van menschen handen opgeworpen, om by tijden van hooge water-vloeden op die selve verseeckert te zijn, waarom zij genaemt werden *Vlij-terpen.*" [4]) Hij onderscheidt dus *terp* voor een *vest*, van *terp* voor onze hoogten, en leidt van het eerste ons *dorp* af, zonder echter het minste bewijs voor het gestelde bij te brengen, schoon wij wel de bron, waaruit hij schijnt geput te hebben, meenen ontdekt te hebben, namelijk zekere door hem niet wel be-

[1]) Zoo zoeken wij er vruchteloos na bij Plantijn (*Thes. Theuton. ling.*) en Kiliaan (*Etymol. Theut. ling.*), bij van der Schueren (*Teuthonista* of *Duijtslender*, uitg. door mr. C. Boonzajer, Leid. 1804), en bij van der Mijle (*Lingua Belgica*). Ten Kate maakt er ook geen het minste gewag van in zijn doorwrocht *Lexic. Etymologicum* of *Proëven van geregelde Afleiding*, niettegenstaande hem het woord niet onbekend was; want hij gebruikt het elders voor onze hoogten, gelijk wij naderhand zullen zien. Bij andere oudere schrijvers treft men wel afleidingen van *dorp* aan. Aldus leidde Martinius dit woord af van het Latijnsche *turpe*, „quia est locus sordidus, ob homines agrestes et pecora"; Helvigius van het Grieksche *θορύβος*, *tumultus;* Franc. Junius (*Observ. in Willeram.* p. 184, v. *Dorf*) en vooral G. Outhoff (*Verhaal der watervloeden*, bl. 14) van *δόρπον*, *δόρπο*, *coena*, een *avondmaal??* Wij meenen met de bloote vermelding van deze zeker even ongegronde als vreemde afleidingen te kunnen volstaan. Wat onze latere Woordenboeken betreft, zoo heeft bijv. dat van Siegenbeek het woord *terp* niet, noch het kleine W. van Weiland, wel zijn groot W., maar dr. M. de Vries en dr. L. A. ter Winkel hebben het in hunne nieuwe *Woordenlijst voor de spelling der Nederl. taal* opgenomen.

[2]) *Fakkel der Nederd. Taale*, in de *nalez.* bl. 469.

[3]) *Lexicon of Woordenschat* in v.

[4]) *Vreemde en vergetene Antiquiteiten van 't oude Vrieslandt* enz. 1731, bl. 174.

grepene nader te vermelden plaatsen in de Rijm-Kronijk van Klaas Kolijn. Hoe weinig Picardt zelf in dezen geloof verdient, zal ieder beamen, die zijne beuzelpraat kent; en men moet zich grootelijks verwonderen, hoe hij desniettemin in mannen van naam navolgers heeft gevonden, zelfs niettegenstaande zij reeds voorgelicht waren of konden zijn door hetgene sommige Duitsche geleerden omtrent de woordgronding van *dorf* of *dorp*, naar ons inzien, zoo juist hadden in het midden gebragt. Volgens Wachter namelijk en Eccard is *dorf*, *dorp* hetzelfde als *thorp*, *thorf*, *torpha*, bij letterverzetting met de *r* zoo gewoon, *throp*, *threp*, *trep*, *trop*, *tref*, dus slechts gewijzigd naar den verschillenden tongval der Westersche taaltakken, in alle welke dit woord gevonden wordt, het oorspronkelijkst wel in het Keltische of Cambrische *torf*, *tref* enz., in de beteekenis van eene *hoop* of *verzameling*, *turba*, in het algemeen, en in het bijzonder van *woningen* en dus van *dorp*, *villa*, en zelfs *stad*, *oppidum*, en zijnde nog overig en gebruikelijk in het Duitsche *tropp*, het Fransche *trouppe* enz. en in ons *troep* voor een *hoop dieren* of *menschen*.[1]) — Het woord *troppel* vinden wij van

---

[1]) Wij deelen hier de naar ons oordeel veel afdoende bewijsplaatsen dezer schrijvers mede. Wachter, *Gloss. Germ.* 1737 f. 300: „*Dorf* locus habitandi communis, sive villa sit, ut hodie, sive oppidum, ut olim. Vox celtica, quae Cambris effertur *tref*, Anglo-Saxon. *throp*, Francis *thorf*, Belg. *dorp*, Island. *thorp*. Boxhorn. in Lex. Antiq. Brit. *tref* urbs, oppidum, locus habitationis, *didref* eremus, *ἀπολίς*, ubi non habitatur, *pentref* villa, propolis, suburbia (potius urbs capitalis vel metropolis, a *pen* caput). Benson. in voc. Anglo-Saxon. *throp*, *throp-tun* pagus rusticus. Gloss. Pez. oppido *thorf*. Verel. in Ind. *thorp* castellum, praedium, pagus, *thorparoskar* rusticitas. Otfridus [*Frank-Duitsche berijming der Evangeliën*], L. IV, c. XXXI, 31, *in thorfon joh in burgin*, in *vicis* et in oppidis. Extat et *turpha* pro villa in Lege Salica Tit. XVIII, 2..... Oritur, non a Graeco *θόρυβος* tumultus, nec a Latino *turba*, et multo minus a *turpis*, quae Martinii etymologia est; sed a voce Celtica *torf* agmen, coetus, sensu a multitudine ad locum, ubi multitudo habitat, translato. Vox Celtica ob mobilitatem literae *R* hodie effertur *tropp* quod vide." Van dit woord zegt Wachter p. 1718 dit: „*Tropp*, *trupp*, agmen, coetus, grex hominum et animalium. Cambris *torf*, *tyrfa*, Lat. *turba*. Lat. Barb. *troppus*, Belg. *trop*, Angl. *a troup*, Gall. *troupe*, *troupeau*, Ital. *truppa*. Hisp. *tropa*. Boxhorn. in Lex. Ant. Brit. *torf*, multitudo, turma, *tyrfa*, turba, turma, *catorfa*, *catyrfa*, turba, turma, caterva, a *cad* pugna, quasi turba militaris. Lex Alam. Tit. LXXII; 1. *Si quis ductricem in troppe de jumentis involaverit.* Cuncta a *treiben* agere, agitare, prorsus ut *agmen* ab *agendo*. Simile derivatum vide in *herde* grex, coetus, exercitus. Litera *R* cum natura sua mobilis sit, vocalem suam nunc antecedit, nunc sequitur.

eene *verzameling* van *huizen* nog later bij ons wel gebezigd. Voor dat Oostwolder Hamrik in het Oldambt zoo geheten werd, droegen de aldaar nieuws aangebouwde huizen, volgens oudere kaarten van dit gewest, den naam van *Troppelhuizen.* [1]) Harkenroht [2]) bezigt zelfs de benaming *Troppen van huizen* voor de verzamelingen van de nieuwsaangebouwde plaatsen aldaar, in onderscheiding van hamrikken en dorpen. — Ter bevestiging van de eenheid van *dorp* en *terp* in de beteekenis van eene *verzameling huizen* kan nog dienen, dat de bewoners van Sagelterland in Hannover, van afkomst echte Friezen en nog de Friesche taal sprekende, alsnog *terp* voor *dorp* gebruiken. [3]) En dat *dorp*, *terp*, in de beteekenis van *dorp*, gelijk staat met *trop*, *trup*, bewijst het voorkomen van dezen uitgang in vele namen van plaatsen, in ons land en elders, als nader zal blijken.

Voornoemde Duitsche schrijvers schijnen evenwel ons

Postea sensus a multitudine ad locum multitudinis translatus est. Inde *dorf* villa, oppidum etc. quod vide. Aliud est *turba* tumultus, commotio plebis. Nam hoc est a *trüben* turbare statum rei." — Voeg hierbij dat Leibn. *Coll. Etym.* onder de Keltische woorden aanvoert: „*Torf* turba, Germ. dorf village," en „*Tref* opidum, tref habitare, *Didref* eremus, ubi non habitatur. *Pentref*, caput urbis. Respondet Germanicum *dorf*." Voorts zegt J. G. Eccard, *de orig. Germ.* 1750, p. 89: „Locum vero, ubi plures colonorum domus ab uno domino conjunctae essent, *dorp* et *dorf*, aut antiquius *thorp*, *throp*, *threp*, *trep* et *trop* nominarunt, hoc est, *congregrationem*, scilicet aedium. *Trop* vulgo adhuc viventium gregem dicimus. Terminatio locorum in *dorp* etiam in Galliae Normannia offenditur, eo vel a Normannis, vel, ut Huetius putat, a veteribus Saxonibus allata." Verg. de aant. van dezen schrijver op de *L. Salic.* Tit. XVIII p. 42, waar hij het woord *turpha* door *villa*, *trof*, *dorp* overzet en deze beteekenis van het woord staaft met voorbeelden uit de Oudfrankische bijbelplaatsen, ten bewijze, dat zij ook bij dat volk gewoon was nam. bij Tatiaan *in Harmon.* Cap. CLXXX, 1: Tho quam ther Heilant in thas thorf; thas thar giguethan is Getsemane. Cap. CC, 5: Quementhan son thorf."— Bij Kiliaan a. w. komt *trop* als een Vlaamsch woord nog in de algemeene beteekenis van *hoop* voor, zoowel als in die van een *hoop dieren* of *menschen*: „*Trop* fland. j. *hoop*, *comulus*. *Troppe*, fland. *Grex*, *collectio*, *turba*, gall. *troupe*, *troupeau*. *Bij troppen*, fland. *gregatim*. *Troppel*, *globus*, *congeries*, *congestum*. *Troppen* vet. Fland. *congregari*." Hij heeft ook nog *trop* j. druyve, uva."

[1]) Zoo komt deze plaats nog op oude kaarten van de prov. Groningen voor, o. a. die van Starkenborgh.

[2]) *Oostfr. Oorspronkelykheden* enz. I, bl. 319.

[3]) *Onze reis naar Sagelterland* enz. door Jhr. Mr. M. Hettema en R. R. Posthumus, Fran. 1836, b. 82.

terp, heuvel, niet gekend te hebben, anders zouden zij voorzeker ook daaraan gedacht hebben, en van daar is misschien ook te verklaren, wat anders ons ten hoogste moet verwonderen, dat onze Nederlandsche schrijvers niet meer gebruik gemaakt hebben van hunne aanwijzigingen ter verklaring van *terp*. Trotz kwam wel op het denkbeeld, bij het lezen van Eccard's verklaring van het woord *turpha* in de Salische wet, om hiervan *terp* af te leiden, [1]) tegen het gewone gevoelen aan, volgens hetwelk *dorp* omgekeerd van *terp* zoude komen, maar hij bleef hierbij staan. Het een noch het ander gevoelen is echter aannemelijk. Het laatste vervalt, is het waar, dat *dorp* oorspronkelijk eene *verzameling van huizen* aanduidt. Buitendien is de reden welke men aanvoert voor de afkomst van *dorp* van *terp*, te weten, omdat de dorpen veelal op zulke hoogten gesticht zijn, van geene waarde, want zij past niet op al die vele streken of plaatsen, waar geene *Terpen* gevonden worden. Men treft, zoo als wij nader zullen zien, in Friesland, het eigenlijke vaderland der *Terpen*, slechts weinige dorpen, meest enkele plaatsen of gehuchten en al van oudsher zoo genoemd aan; ja die dorpen zijn alle niet op *Terpen* gelegen, zoodat dezen wel geene aanleiding konden geven tot hunnen naam. Naderhand is men wel begonnen *terp* als één te beschouwen met *dorp*, maar ook een' geheel anderen weg ingeslagen ter verklaring dezer woorden. Doch laat ons niet vooruit loopen, maar zoo veel mogelijk naar tijdsorde voortgaan.

Onder onze taalgeleerden, die zich vervolgens bijzonder met de etymologie van *terp* hebben bezig gehouden, zijn vooral te noemen de schrijvers van een paar vrij uitvoerige opzettelijk daartoe bestemde verhandelingen in de *Nieuwe Bijdragen tot opbouw der Vaderlandsche Letterkunde*, met name, zooals zij zich alleen teekenen, F. v. C. en Z. H. A., doch in welken laatsten wij den geachten taalkenner Alewijn hebben te herkennen, onzeker zijnde wie de eerste zij. Het zal echter genoeg zijn den hoofdinhoud van beider betoog op te geven, om onze lezers te overtuigen, dat geen van beiden in zijne pogingen, om eene voldoende verklaring van dit woord te geven, geslaagd is. De eerste tracht aan te wijzen, dat er in den wortel *tor*, *ter*, *tir*, *tor* en *tur* de beteekenis van eene verhevenheid of opheffing gelegen is, blijkbaar in *tor*, *torre*, *torn*, *toren*, *turris*, een *burg*, *hoog gebouw*, ook

[1]) *Jus agrar. foed. Belgii*, Fran. 1751, T. II, p. 579.

berg, *heuvel*, *hoogte* beduidende, volgens Boxhorn (*turr*, acervus, cumulus) en du Cange (*Gloss. med. et inf. latin.* v. *Toro*). De hunnebedden werden ook *Torn* of *Thurn* geheten volgens Eccard in *not. ad. L. Sal.* p. 41. Zoo zoude dan ook de naam van *terp* voor een *burg* gebezigd en aan onze heuvelen gegeven zijn, en doordien op dezen de hutten en huizen geplaatst werden, den oorsprong en den naam aan onze *dorpen*, oudt. *torpen*, *terpen* geschreven zijnde, gegeven hebben. Tot bewijs hiervan beroept de schrijver zich op een paar reeds gedachte plaatsen van Klaas Kolijn, waar *terp* in de beteekenis zoowel van een *burg*, als overdragtelijk in die van *dorp* zoude voorkomen, gelijk deze naamsoorsprong nader zoude bevestigd worden door de heuvelachtige en hoogere ligging der dorpen dan het platte land, zoogenoemd in tegenstelling van de *terpen* of *dorpen*. [1]) — De andere schrijver, hierop met regt zijne bedenkingen makende, heeft de zaak volgender wijze getracht toe te lichten. Hij veronderstelt, in navolging van Picardt, dat de eerste en eigenlijke beteekenis van *terp* die van *vlieberg*, de tweede en oneigenlijke die van *allerlei hoogte* en de derde nog oneigenlijker beteekenis die van *dorp* zij, in welke beide laatste beteekenissen *terp* en *torp* bij Klaas Kolijn zouden voorkomen. Met *torp* in dezen laatsten zin dunkt hem toe gemeenschap te hebben het Keltische *tref*, opidum, stad. Wat nu de afleiding betreft, toont hij aan het onvoldoende van des eersten stelling, dat *ter* in *terp* of op zich zelf eene verhevenheid zoude beteekenen; ook kan hij niet gelooven, dat *terp* van *turpha* kome, of *dorp* den naam aan *terp*, dat is de woning aan den heuvel gegeven hebbe; en te gissen, dat *terp* iets gemeen hebbe met het Fransche *tertre*, dat ook bij Plantijn als eene verklaring van *heuvel* gevonden wordt, komt hem dwaas voor; liever zoude hij dan *terp* willen afleiden van het oud-Duitsche *draphen*, *drephen*, *drepen*, *treffen*, *raken*, en ook in de tweede beteekenis, *naar eene plaats trekken*, *zich ergens heen begeven*, als hebbende de *Terpen* in het bijzonder gediend om bij overstroomingen daarheen te trekken, dezelve in nood te *treffen* of *drephen*, even als zij ook *vlied*- of *vliebergen* geheeten worden, zijnde de verwisseling van *f* in *p* of *d* en de verplaatsing van de *r* gemeen. [2]) — Dat was

[1]) *Verhand. over de Terpen*, *door* F. v. C. in *Nieuwe Bijdragen tot opbouw der Vaderl. Letterk.* Leyd. 1763, D. I, bl. 139.

[2]) *Bedenkingen van* Z. H. A. *op de Verh. over de Terpen*, *door* F. v. C., in voornoemde *Bijdragen*, D. I, bl. 392.

nu eerst regt geleerd en grondig afleiden?? Weiland aarselde dan ook niet daaraan zijne goedkeuring te schenken en leidt *dorp* ook liever af van *trep*, *terp*, eene *hoogte*, dan van *troep*, een *hoop*, zoo als Adelung [1]) doet, in overeenstemming met de reeds genoemde Duitsche taalkenners. [2]) Dan evenmin geldig als die zijn's voorgangers zal ook wel Alewijn's afleiding zijn. Beider bepaling van *terp* in den oorspronkelijken zin van eene *hoogte* als ook in dien bijzondere van *burg*, volgens den eersten, berust voornamelijk, gelijk ook wel het gezegde van Picardt, op de hoogst bedenkelijke opvatting van dit woord, zooals het een paar malen voorkomt in de *Rijm-kronijk* van Kl. Kolijn, welk werk buitendien door deskundigen voor onecht en veel jonger gehouden wordt, dan het voorgeeft. Wij zullen desongeacht de moeite nemen, om het verkeerde van die opvatting aan te wijzen.

Wij lezen aldaar:

„Wonder is bij dese kere
Das geen Runers ons oirconden
Van den steden di si vonden;
Terpen vind ic harde wale
Ti ic op ir stad verhale."

De beide laatste regels vertaalt de uitgever van Loon aldus:

„Dorpen vind ik zeer wel
Die ik op hunne plaats sal melden."

en teekent daarbij op het woord terpen aan: „*Terpen*, *Heuvels* en *Hoogten*, bij onze voorouders *Vliebergen* genaamd of uyt den aard van 't land zelf of door s' menschen handen gemaakt; welke in hoogte de grootste vloeden overtroffen: dan dit woord is daer na in *Torpen* veranderd, als uit dat 137 vs. van denzelfden Schrijver is af te meeten: *En Torp Assen* [*Een dorp Assen*]. Doch waarvan de *T* in *D* eyndelijk verwisseld zijnde, thans te tijd het woord *Dorp* herkomstig is, en in welke beteekenis het woord *Terpen* ook alhier genomen wordt."

Voorts op eene andere plaats:

„Dit was Tidericx gront,
Des i zik opmaekte en werpen
Daarop ien veste en terpe."

---

[1]) *Grammatisch-kritisches Wörterb. der Hochdeutsche Mundart*, 1793, v. *Dorf*.

[2]) *Nederd. Taalk. Woordenb.* op de ww. *Dorp* en *Terp*.

Welke regels, toepasselijk op de stichting van Dordrecht, van Loon dus vertaalt:

„Dit was Dirks grond:
Des hij zich in optogt begaf, en stichtte
Daarop eene sterkte en dorp."

en nu dit op *terpe* aanteekent: „*Terpe*, *Dorp*, *Terp* beteekent eygenlijk eene hoogte, en mids de inwooners hier te land, om de hooge vloeden der zee en stroomen te ontgaan, hunne samenwooningen op zoodanige terpen of hoogtens bouwden, zoo zijn die zamenwooningen zelfs eerst *Terpen* sedert *Torpen* en eyndelijk *dorpen* genaamd. Erfgraefl. Bedien. in Holl. pag. 479." [1])

Wij zien er echter geene redenen voor, maar wel tegen, om *torp* in deze laatste plaats in eenen anderen zin te nemen, dan waarin het in gene plaatsen voorkomt, te weten, in den gewonen van *dorp*, zoo als van Loon ook doet, hoewel hij dit woord mede, naar het heerschende gevoelen, van *torp*, eene *hoogte*, afleidt. Te regt vertolkt hij ook *werpen*, op de toepassing van welk woord in deszelfs eigenlijke beteekenis op *terp* zoowel als op *vest* v. C. die van *burg* en A. die van *hoogte* voor *terp* grondt, door *stichten*; doch *terp* kan hier niet wel een *burg* noch *hoogte* zijn, daar *vest* zulks reeds aanduidt. Maar gelijk *vest* op de eigenlijke vest, of wallen enz., zoo zal *torp* op de *woningen*, daar binnen of daarbij aangelegd, zien.

In dien zin komt *terp*, *torp* ook in de Oude Friesche wetten voor. De loffelijke vertalers en uitgevers van deze Westerlauwersche wetten hebben echter gemeend dit woord op een paar alleen in deze laatste wetten voorkomende plaatsen door *bouwland* te vertalen. De eerste, in D. I, § 71, bl. 94, betreft den boedeleed, volgens welken de bewaarder van het goed moest zweeren: „Dat hio nabba oen da meenbodel hellenner hindereth, oen ha ner oen coern, *oen field ner oen terp*, oen wepen ner oen weed, oen gold ner oen steente" enz., dat is, zoo als de uitgevers dat vertalen: „Dat gij den gemeenen boedel geen heller benadeeld hebt, aan hooij noch aan koorn, *aan weid-land noch aan bouw-land*, aan wapens noch aan kleederen, aan goud noch aan gesteente" enz. De tweede plaats, § 75, bl. 99, betreft de boedelverdeeling en luidt: „Aldeer een bodel bitinget is, ende hiara

[1]) *Rijm-Chronijk van* K. Kolijn *door* G. van Loon, 's Gravenh. 1745, de eerste pl. op bl. 26, en de andere op bl. 284.

een onwillich is sijn deel to nimen, zo aegh die Frana die onwilliga deel to nimen, *oen torp ende oen fielda*. Ont hit toda huis comme, so aegh hij toda huis dine deel to nimen, ende to warien wral." „Alwaar een boedel bepleit is, en er een van huis onwillig is zijn deel te neemen, zoo moet de Frone des onwilligen deel neemen, aan *bouw- en aan weidlanden*. Wanneer het aan het huis komt, dan moet hij aan het huis het deel neemen en overal bewaaren." Hierbij wordt aangemerkt, ter opheldering van de vertaling van *terp* of *torp* door *bouwen* van *field* door *weiland*: „Het is waarlijk zonderling, dat men het woord *torp* of *terp* noch bij Kiliaan noch bij ten Kate aantreft. Onzes oordeels zal het moeten worden afgeleid van het Isl. *Torfa*, betekenende *fodere*, *infodere*, *effodere*. Zie Wachter *Gloss*. p. 1697, waarvan ook naar alle gedachten oorspronkelijk zijn de woorden *turf* voor *uitgegraven klijn*, eene bekende brandstof, en *terpen* voor *hoogten*, in deeze wetten *werven* genoemd.... *Torp* of *terp* zal dan hier betekenen *omgegraven* of *gebroken land*, bij ons *bouwland* genaamd.— *Fielda* betekent in het algemeen *velden*; doch schijnt hier, uit kracht van tegenstelling, in de betekenis van *weidland* te komen. Wij hebben het daarvoor nog te eerder genomen, omdat het, in diezelfde kracht van betekenis, voorkomt § 82. truch dat dyo kw oen een field schil, omdat de koe in het veld (eigentlijk *in de weide*) moet." Op de volgende plaatsen vertalen zij evenwel *torp* door *dorp*, gelijk in het algemeene 21ste Landregt, aldus luidende, D. IV, bl. 185: „Ief die Noerdman nymt een man ontankes, ende hine sines ontankes wta land feert, ende hi oen een torp faert, ende hueckene schade det, dat hi een torp baernt, jetta wyf nedet" enz. „Indien de Noordman iemand zijn's ondanks (gevangen) neemt en hem zijn's ondanks uit het land voert, en die in een Dorp trekt en zekere schaade doet, (het zij) dat hij een dorp in brand steekt, of eene vrouw schaakt" enz.[1]) Zoo ook D. IX § 12, bl. 294. „Dat is alle riucht: Hweerso een Torp is, deer een hemmerick haud is, dat deer een wei om schill gaen XXVI foten breed.... Alle deer in da Torpe sitten, ende dyn heemsteed habbet, da agen dine wei to wirtzen, also fyr so dio himmerik to comt, fenda wtera slaet" enz. „Het is alleszins recht, alwaar een dorp is,

---

[1]) Verg. het gelijkluidende 20ste Landregt van het oude Hunzingoër wetboek des jaars 1252, in de *Verh. v. P. E. J. P.* achter D. II, bl. 15, waar *thorpe* en *thorp* staat, en in den lat. tekst *villa*. Zie bij von Richthofen, *Altfr. Rq.* p. 70, behalve dezen ook het Emsgoër wetboek.

hetwelk het hoofd van een Hemrik is, dat daar een weg zal omgaan van XXVI voeten breed.... Alle die in 't Dorp huiszittende zijn en een huisstede hebben, moeten dezen weg onderhouden, zoo verre de hemrik loopt, van de buitenste sloot af" enz. Hierbij wordt zeer juist aangeteekend: „*Torp*. Bij letterverzetting van 't A-S, *throp pagus rusticus*. In 't F-Th. is t' *thorf* en in de *Lex Sal.* Tit. XVIII § 2 heeft men *turpha*." Dan waarom niet in de eerstgenoemde plaatsen *terp*, *torp* ook door *dorp* vertaald? Wij stemmen volmondig met Richthofen in, als hij zegt, dat zij aldaar dit woord zonder grond door *bouwland*, *omgegraven* of *gebroken land* verklaren, en nemen het met hem voor *dorp* op al die plaatsen, gelijk ook *thorpe* en *therpe* in de volgende, welke hij nog bijbrengt. Men leest namelijk in de oude Emsgoër wetten, Art. IX: „inna hoke loge, sa hit se a *thorpe* ief a felde, inna biare (in bierhuizen) jefta oppere strete, en fredlas mon to dada slayn werth," waar de latijnsche oorspronkelijke tekst heeft: „Si proscriptus occiditur in potu sive in campis, vel in via vel in *villa*." Voorts in het Rustringer regt: „Sa hwer sa ma thene mon thenne biguncht (begaat), *therpe* (in het dorp) jeftha felda, houi tha huse." [1]) Wij voegen hier nog bij eene plaats uit eene Groninger, maar nog in de Friesche taal geschrevene oorkonde van het jaar 1385, te vinden bij Driessen *Mon. Gron.* II, p. 379: „Ak forthma werther eng mon, Hauding jefta menete mon, in enga *torpe*, jefta up enga huse, worde fon *Triantum* bygripen" enz. Ja ongegrond niet alleen, maar ook ongepast en hoogst gezocht is die verklaring van *torp* enz. door *bouwland* of eigenlijk omgegraven of gebroken land. Geene reden bestaat er hoe genaamd, om hier niet, even als elders, *dorp* onder dat woord te verstaan. Men moet, om dit te verklaren, schier vermoeden, dat die verschillende verklaring verschillende uitleggers heeft gehad. De gelijke tegenstelling van *torp* met *felda* in de andere plaatsen, waar *terp* stellig als *dorp* en *felda* als *land* in het algemeen voorkomt, laat ook in de eerste geene andere opvatting toe: De spreekwijze *oen field*, *oen terp* of omgekeerd ziet op de bezittingen, welke

[1]) Zie von Richthofen, *Altfries. Wörterb.* S. 1076, v. *thorp*, *therp*, en de plaatsen in zijne *Altfries. Rq.* S. 190 en 117. Hij leest en vertaalt ook beter de woorden uit het artikel van den boedeleed: „oen da meenbodel *hellen* [*verheeld*] ner bindereth. Even onjuist is de vertaling van *torp* door *zand* van von Wicht bij de aanhaling van dit art. in zijn *Ostfr. Landr.* s. 286.

zoo in het dorp als te lande tot den boedel behoorden, de behuizingen en landerijen. Ware hiermede in het bijzonder *weide- en bouwland* bedoeld, dan zoude de bepaling onvolledig zijn, vermits er dan in het geheel van geene behuizingen sprake was. Zoo min als derhalve die verklaring past, zoo zeer voegt de onze. En letten wij op de afleiding van *terp*, dan kan er wel geene gezochtere en vreemdere zijn, dan die van *torfa*, graven. Wij zullen straks onder onze eerste taalgeleerden aantreffen, die *terp* met *turf* verwant houden, maar niemand die op deze willekeurige en gedwongene wijze aanneemt, dat *terp* komt van *torfa*, graven, en alzoo eigenlijk de beteekenis van *omgegraven* of *gebroken land*, maar zoo voorts van *bouwland*, bij die nog van hoogte, zoude hebben. Hadden de Friesche uitleggers zich alleen aan deze laatste beteekenis gehouden, dan konde hunne vertaling van *terp* door *bouwland* nog eenigszins geregtvaardigd worden, daar (zoo als wij zien zullen) onder *terp* en *terpland* zoodanig land, in tegenstelling van *meedland* en *fenland*, d. i. *hooi-* en *weideland*, wel verstaan wordt, namelijk in latere Friesche stukken, want in de aangevoerde plaatsen aan die beteekenis te denken, laat de zin geenszins toe. Het is ook in eene door Richthofen nog bijgebragte plaats uit den *Franeker buurbrief* van 1417, waar deze schrijver *therpe* mede voor *dorp* neemt, dat wij meenen, dat dit woord in den zin van *terp*, *hoogte*, is te verstaan. Men leest aldaar in § 16, inhoudende de bepaling van den omvang van het stadsgebied: „dat dit bureriucht scal gaen wester an to *Witzenser therpe*." Dat hier onder *Witzenser therpe* inderdaad een *terp* of eene daarvan zoo genoemde enkele plaats bedoeld en te verstaan zij, dunkt ons meer dan vermoeden te zijn. Een dorp of eene buurt van dien naam is ons althans daar niet bekend. De vermelding van soortgelijke plaatselijke benamingen, die zulks kunnen bevestigen, stellen wij tot hare plaats uit, om hier den draad van ons geschiedkundig overzigt over de etymologische gevoelens omtrent *terp* te vervolgen.

Van de Friesche schrijvers, bij wie men inzonderheid inlichting zoude verwachten, valt niet veel meer te zeggen. De schrijver van de *Teg. Staat van Friesland* (D. I, bl. 36) zegt alleen, dat *terp* hetzelfde is met *torp* en *dorp*, doch wat de oorspronkelijke beteekenis daarvan betreft, zulks bekent hij openhartig niet te weten. Wij moeten nog alleen vermelden de, naar het schijnt, oorspronkelijke opmerking van

Wassenbergh, [1]) dat *terp*, waarvan ook volgens hem *dorp* afstamt, hetzelfde beteekent, als het Latijnsche uit het Grieksch (namelijk *παγος* onder anderen ook een *heuvel* beteekenende) oorspronkelijk woord *pagus*. Maar of werkelijk *pagus* van *παγος* afstamt zal nog te bewijzen staan, te meer daar Hoeufft gist, dat *pagus* veeleer van Keltischen oorsprong is, als hebbende in het Wallisch *pow* deze beteekenis. [2])

Hoeufft laat zich over de naamsrede zelve van *terp* enz. aldus uit: „*Terp* in *Geonterp* [d. i. zeker *Groenterp*], *Ureterp* enz. is eigenlijk een op zich zelven staande hoop aarde, een heuvel, een bergje. In Friesland, en Drenthe, worden dezelve nog veel, door handen gemaakt, gevonden. Men acht dezelve, hier te lande, opgeworpen te zijn, om op dezelve, bij overstroomingen, eene schuilplaats voor het vee te hebben. Hiervan worden dezelve ook *vlie-terpen* genaamd, en in het Oost-Friesch *werphügel*. En dewijl dezelve veelal aanleiding tot het bouwen van bij elkander staande huizen gaven, om niet te verre van de terpen verwijderd te woonen, heeft daarvan volgens sommigen, de benaming van *dorp* haren oorsprong." Dat Hoeufft met onze heuvelen weinig bekend is en in navolging van anderen, in *Groenterp*, *Ureterp* enz., in al zulke plaatsen zonder onderscheid, wezenlijke Terpen aanschouwt, is klaar en ligtelijk te vergeven, maar minder hoe hij er bijkomt, om zulke ook in *Drenthe* te plaatsen; wij vermoeden naar aanleiding van Picardt, die van bergjes in die landstreek spreekt, maar daarmede *grafheuvelen* (tumuli) bedoelt. [3]) (Omtrent den vermeenden Oostfrieschen naam van *werphügel* voor onze heuvelen later bij het onderzoek van hun naam *werf*). „Wat nu betreft de afleiding;" zoo vervolgt H. vragende „zoude het woord *terp* ook eenige verwantschap hebben met het Fransche *tertre?* Sommigen leiden dit af van het zoogenaamde Keltische *terros*, eene steile moeielijke hoogte, samengesteld uit *ter*, ruw, steil, en *ros*, hoogte. Dan, in het Wallisch, is *ter*, *tir*, het Latijnsche *terra*, en *rhos* eene vochtige vlakte. Of zoude *terp (dorp)* ook, bij omzetting, komen van het Wallische *trev*, Bretonsch *tref*, Cornwall. *treven*, dorp, of eigenlijk, wooning, woonplaats, in het gemeen, of, gelijk Lhuijdd *Archaeol.* p. 55

---

[1]) Zie zijne *Taalk. Bijdr. tot den Frieschen tongval*, St. I, bl. 105, op het w. *Terp*.

[2]) Zie zijne *Verzam. van Fransche woorden uit de Noordsche talen afkomstig* enz. Breda 1840, op het w. *pais* p. 298,

[3]) A. W bl. 64, Dist. VIII.

meent, slechts het meerv. van het Wall. *ti*, tij, Cornw. *tshiji*, huis; zoo dat daar van *terf*, *torf*, ons *terp*, *dorp* gemaakt zij? Hier voor schijnt te pleiten, dat, in Engeland, de uitgang *threp* en *thrup*, zoowel als *thorp*, voor ons dorp, in naamen van plaatsen gevonden wordt. Leibnitz geeft in bedenking, of het Duitsche *torf*, Plat-Duitsch *dorf*, niet van een ander Keltisch, of eigenlijk Wallisch, woord kome, *torf* naamelijk, het Latijnsche *turba*. Zulks is ook na genoeg het gevoelen van Eccardus, en komt mij niet onwaarschijnlijk voor; want in het IJslandsch is dorp wel *pagus*, oppidum, doch, in de eerste beteekenis, *collectio*, *coacervatio consistens*." Dan dit is ook de eerste beteekenis van *tref*, zooals wij gezien hebben, en er schijnt, ja blijkt tusschen dit woord en *torf* geen onderscheid te bestaan. Hoeufft brengt verder de reeds gemelde afleidingen van de schrijvers in de *Nieuwe bijdragen* bij, keurt min waarschijnlijk die van Martinius en het *Bremisch-Niedersächsisch Wörterbuch*, volgens hetwelk *dorp*, *dorf* van *torf*, *turf* zoude komen, een gevoelen, reeds vroeger door Dreijer voorgesteld, waarvan wij straks de gelegenheid zullen hebben, om de ongegrondheid aan te toonen, bij de beoordeeling van het daarop ook vooral steunende gevoelen van onzen IJpeij, over de beteekenis van *dorp* en *terp*. Ten slotte vermeldt Hoeufft nog de beteekenis van *omgegraven* of *gebroken land*, door de Aanteekenaars op de oude *Friesche wetten* aan *terp*, *torp* gegeven, en hunne afleiding van dit woord in deze beteekenis van het IJsl. *torfa*, *fodere*, welke hem buiten kijf voorkomt— door ons echter hoogst twijfelachtig is bevonden. [1])

Onze Prins der taalkenners, Bilderdijk, heeft weinig over onze woorden, en dit weinige is naar zijne gewoonte wel oorspronkelijk, doch verre van bewezen. „Men zou" zegt hij „mogen denken, dat de woorden TERP, DORP en TURF, dat is *kluit* (want oorspronkelijk zijn deze één zelfde woord) de *T* of de *D* op de wijze als hier gezegd is aannemen en aanvankelijk zonder deze letter bestonden. Men zou dit te meer kunnen vermoeden, wanneer men in aanmerking neemt dat het woord in de taal der Oud-Friesche wetten en elders ook *werp* is, en inderdaad de opgeworpen hoogte beteekent, waarop men in lage lange landen zich vestigde om

[1]) *Taalk. Bijdragen* enz. bl. 121, op het w. *Terp*. Verg. zijne *Verzam. van Fransche woorden uit de Noordsche talen afkomstig* enz., op het w. *tertre* en *torp*, p. 362 en 365.

voor de uitzetting der rivieren veilig te zijn. Het is echter zoo niet. Het werkwoord WERPEN, primitief dezer naamwoorden, heeft zelfs deze *T* in andere tongvallen. Het Angelsaxische zegt *torfian*, en ook *worpan*, *wurpan*. Zie Matt. XV, 30." [1]) Wij hebben de moeite gedaan, om de Angelsaksische woordenboeken van Lije en Benson op die taal na te slaan en wel bevonden, dat *torfian* hier en daar in de beteekenis van *jactare* (lapides), *injicere*, *immittere* (aes), *torquere*, *jaculari* (jacula) voorkomt, [2]) maar ons niet kunnen overtuigen, dat het gelijk staat met *worpan*, werpen, en, even als *werp* hiervan, *terp* van *torfian* zoude komen. Integendeel, daar *werp* in de oude Friesche wetten noch welligt elders in de beteekenis van opgeworpene hoogte voorkomt (gelijk het naastvolgend naamsonderzoek van *werf* zal leeren), zoo vervalt ook van zelf de grond voor Bilderdijk's vergelijking van *terp* met *werp*. Het geen hij bijbrengt omtrent de bestendigheid der voorletters *t* en *w*, pleit, zoo wij meenen, ook eerder daar voor, dat *terp* en *werp*, zoowel als *torfian* en *worpan*, geheel onderscheidene woorden zijn. Hoe ook met zoodanige afleiding van *terp* deszelfs eenheid met *dorp* en *turf* kan rijmen, is ons duister en onverklaarbaar.

Wij zullen nu ten laatste nog moeten in overweging nemen de verklaring dezer woorden van onzen door zijn gezag en kunde ook in dezen zoo bekenden hoogleeraar IJpeij. Zij vordert deswege al onze opmerkzaamheid. „Maar" zoo vraagt de hoogleeraar „van waar het woord *dorp?* De meeste leiden het woord af van *terp*, eene *hoogte*, omdat de *burgerlijke gemeenten*, waarbij zij zich alleen bepalen, geene andere beteekenis van hetzelve kennende, binnen zekere grenzen beperkt en op *hoogten* gevestigd waren, opgeworpen, om, bij overstroomingen, daar voor het water beveiligd te zijn. Verg. Weilands *Ned. taalk. Woordenb.* op het w. *terp*. Wij twijfelen niet, of *dorp* was oorspronkelijk met *terp* hetzelfde woord, en in uitspraak alleen onderscheiden. Dan zoude de oorspronkelijke beteekenis van *terp*, *dorp* wel geweest zijn die van eene tegen waterstroomingen opgeworpene hoogte? Hieraan twijfelen wij. Althans wij vinden deze gedachte door den geleerden Z. H. Alewijn, bij Weiland t. a. pl. niet zeer aannemelijk gemaakt. *Terp*, *dorp* is, naar onze ge-

[1]) Bilderdijk, *Verh. over de Geslachten der naamwoorden*, 2de uitg. 1818, Aant. *X*.

[2]) Zie E. Lije, *Diction. Saxonico-et Gothico-Latinum*, en Benson, *Vocab. Angelsaxon.* v. *Torfian*.

dachte, hoog liggend land, dat uit zijnen eigenen aard, ter bouwing van huizen en ter bewoning van menschen geschikt is; het is een omtrek van landerijen, met huizen bebouwd, op eenen hoogen, weeligen, onbeweegbaren grond. Naderhand heeft *terp* de beteekenis gekregen van een meer in de hoogte verheven stuk gronds, dan men aan *dorp* toekende. Maar in oorsprong is beider beteekenis dezelfde. Oorspronkelijk beteekende *terp*, *torp*, *dorp*, een hoog liggende grond, een landgoed. Bekend was in het oude nederduitsch, vooral het oudnedersaksisch, het woord *torfacht*, anders ook *dorpschat* genoemd, in de beteekenis van *onbewegelijk*, *onroerlijk landgoed*. Van daar *torfacht-egen*, *dorfachtigegen* en *torpschat-egen*, hetgene wij noemen eene eigendommelijke bezitting van onroerlijk landgoed. Men zie hierover Dreijer *Samml. verm. Abhandl.* III Th. bl. 1135 en volgg. *Terp*, *torp*, *dorp* was dus onbeweeglijk, onroerlijk land aan éénen of meer onderscheidene eigenaars toebehoorende, en kreeg ten laatste de beteekenis van een omtrek lands, binnen zekere grenzen tot eene burgerlijke gemeente vereenigd. In de donkerste middeneeuwen was het woord *dorp* in dezen laatsten zin nog onbekend. Dit trouwens was zeer natuurlijk. De aard of staat van zaken, welken ons de geschiedenis doet kennen, inzonderheid van Nederduitschland, toont duidelijk aan, dat er dusdanige burgerlijke gemeenten, te platten lande, welke thans *dorpen* genoemd worden, te dien tijde niet bestonden, maar eerst ongeveer de dertiende eeuw haar bestaan gekregen hebben. Even als het latijnsche *pagus*, beteekende het duitsche woord *dorp* eenen uitgestrekten omtrek lands. Dan sinds dien tijd begonnen de beide woorden gebruikt te worden, om eene meer beperkte burgerlijke gemeente te platten lande aan te duiden. Hiervan in het vervolg nader. [Verg. Aant. 482 op bl. 114]. Insgelijks had te voren het woord *dorper* de beteekenis gehad van een *landbouwer*, *landbewoner*, in het algemeen; naderhand kreeg hetzelve dus in het bijzonder de beteekenis van een *dorpbewoner*. Verg. Weilands *Ned. taalk. woordenb.* op het w.

Het woord *terp*, *dorp*, *dorf* „*hoog land*" schijnt verwant te zijn met het woord *turf*, eigenlijk *hooge* landbodem, en zoo ook eene, van den *hoogen* bodem des lands, afgestokene zode, die tot brandstof dient. Verg. weder Weiland in het a. w. op het woord. *Turf* is dus *hooge* grondbodem, die bij *zoden* wordt afgestoken. Men wil wel het woord afleiden van een oud noordsche woord, in het ijslandsche het langst

overgebleven, *torfa*, „*graven*." Doch het denkbeeld van *graven*, zoo als dat zich verbindt met het denkbeeld van vette veenkluiten, die uit eenen *lagen* grond worden opgebaggerd, vereenigt zich niet met het denkbeeld van *zoden*, die van den *bovensten* bodem des gronds worden afgestoken, en toch ongetwijfeld de vroegste soort van *turf* geweest zijn. De baggerturf kan niet wel de eerste soort van *turf* zijn geweest. Merkwaardig is hier, ter staving van dit gestelde, eene plaats in eenige, uit de verstrooijing bij een verzamelde, vriesche wetten, in het *Asegabuch* door Wiarda uitgegeven, bl. 272, waar gewaagd wordt van *grenes turves*, dat is *groene zoden*, waarmede een van aarde gevormde dijk opgezet wordt, ten einde dezelve meer vastheid bekome en tegen den slag van het water bestand moge zijn. In het engelsch is *a green turf* ook eene *groene zode*. In al deze woorden *terp*, *dorp*, *turf*, gelijk ook in *toren*, vermaagschapt met het latijnsche *turris* en het Grieksche *τύρδις*, en ook misschien met het oud oostersche *tzur* en het syrische *tur*, welke vijf laatste woorden een *toren*, *poort*, *steilen muur*, *rots*, aanduiden, schijnt oorspronkelijk het denkbeeld te schuilen van eene *hoogte* of *verhevenheid*, hetzij die door de natuur, hetzij ze door het werk van menschenhanden gevormd is." [1])

Wij moeten bekennen, dat wij bij de lezing van deze uitgebreide aanteekening ons bitter in de verwachting van hier eene voldingende woordverklaring te zullen vinden teleur gesteld zagen. Het ontbreekt hier ook niet aan geleerde redenering, maar, hetzij met achting gezegd voor den anders zoo grondigen als kundigen navorseher van onze taal, even min aan losse onderstellingen. Op zoodanige rust, naar ons inzien, de vergezochte woordgronding zelve van *dorp*, *terp*, als beteekenende volgens hem wel oorspronkelijk geene tegen overstroomingen opgeworpene hoogte, maar *hoog land*, even

---

[1]) *Geschiedenis van het Patronaatregt*, 2de uitg. 1840, bl. 26 der Aant. op het 1ste St. Vroeger had de heer IJpeij zich in denzelfden geest reeds elders aldus daarover uitgelaten: „Zoodanige hoogten van ouds *Vliedbergen* of *Vliedterpen*, *Vlieterpen* genoemd, waren hier te lande in de vroegste tijden zeer menigvuldig en hebben den oorsprong aan het bestaan der *dorpen* gegeven, welke, zoo ten aanzien van de natuur hunner ligging als met opzigt tot hunne benoeming niet anders dan *terpen* of *hooge plaatsen* zijn, van den overigen grond onderscheiden, welke men daarom het *platte land* heet." Zie zijn *Nader onderzoek betreffende de brug of het voetpad, ontdekt op de grenzen van Drenthe en Westerwolde* in de *Bijvoegs. in de Verh. van de* IIde *Kl. van het Kon. Nederl. Instituut van Wet. Letterk. en schoone kunsten*, D. II, bl. 222. Afzond. uitg. bl. 61.

als *turf*, *hooge landbodem*, tot staving hiervan bijbrengende de beteekenis van eene *eigendommelijke bezitting*, *onroerlijk landgoed*, welke zekere in oude Neder-Saksische oorkonden voorkomende woorden *torfacht-egen* enz. hadden. Wij hebben de plaatsen, waarop hij zich beroept, in Dreijer's werk nageslagen en de bronnen zelve, waaruit deze weder heeft geput, zooveel ze ons toegankelijk waren, onderzocht, doch in dezelve in het geheel geen grond voor die opvatting gevonden, maar wel in de plaats daarvan eene weder geheel andere daarop gebouwde gissing van Dreijer, omtrent den naamsoorsprong van *dorf*, *dorp*, te weten van *torf*, *turf*. Wij zullen wel vooraf deze meening dienen te toetsen, voor dat wij die van IJpeij verder onderzoeken, als hangende deze naauw met gene te zamen. Dreijer meldt namelijk ter a. pl., in eene verhand. *von den Würkungen der Genossenschaft* u. s. w., ter aanvulling van hetgene hij reeds in eene vroegere verhand. *de cespitalitatis requisito*, *in testibus habilibus*, Kiel 1749, aangestipt had, dat nog in een oud geschreven Lubeksch stadboek de *angesessene zeugen*, lieden die hun *torfacht-egen* of *dorpschat-eijghen* hebben, zelfs de onroerbare eigendommelijke goederen, *praedia fundalia*, *torf*, *torfacht-egen* genoemd worden; [1]) ja zelfs in eene plaats van het Lubecksche *Ober-Stadt-Buch* des jaars 1309 onder den naam *torf* huizen en woningen te verstaan zijn; [2])

---

[1]) In dezelfde *Samml. verm. Abhandl.* van Dreijer Th. I, vindt men een *Codex Juris Lubecensis anni* 1266 afgedrukt, waarin de volgende Artikelen voorkomen.

S. 446: „It. de legitimo placito.

In legitimo placito tantum judicabitur de tribus causis vel articulis scilicet de hereditatibus, cespitalitum proprietatibus et de reipublicae necessitatibus.

De bonis hereditariis.

Hereditaria bona, id est, *torfach eigen* nemo potest impignorare vel dare sine heredum conniventia.

S. 452: It. de conferendis Ecclesiae.

Nemini siquidem licet immobilia, id est *torffacht eigen* conferre ecclesiis, quin ea vendat pro argento et illud offerat Ecclesiis" etc.

In articulo *de vorsate* (p.469):.... Si ante discordaverunt, et hoc per bonos viros *cespitalitatem* in civitate habentes probari posset" etc.

[2]) Men leest aldaar volgens het *Brem.-Nieders. Wörterb.* v. *Torf:* Johannes ab Embdem resignavit hereditatem suam vulgariter *Torf*, sitam in platea carnificum."

dat hij behalve in het Lubeksche en Soester Stadregt deze zonderlinge uitdrukking ook nog in twee Westphaalsche oorkonden gevonden heeft, in eene des jaars 1443, waarbij zeker stuk land verkocht wordt „so wo dat belegen ijs voor een *vrig Dorfachtick egen*" enz., en de andere in Sevenenberg *Tract. von Erb und Erb-Mann-Lehn* § 35, des jaars 1540, waarin van de vrije *Dorschlachtigen eigen Behörigen Erve* en *Gude* gewaagd wordt; — zoodat deze uitdrukkingen ook verre van bekend, zoo als IJpeij ze laat voorkomen, maar eerder zeldzaam zijn. Dreijer teekent hierbij op *torf* aan, dat in de oude regten op dezelfde overdragtelijke wijze het woord *gleba* alsook *cespes* gebruikt wordt, en in Holland en eenige Neder-Saksische plaatsen de *mansi liberi klüten, kluijten* enz. genoemd worden, van waar het *Kluijten regt, Judicium colonarium. Torf*, vervolgt hij, in het Angelsaksisch *tyrf, turfe*, in het Gothische en IJslandsch *torfwa*, hetzij van *torfa, fodere*, of van *torr, aridus*, heet nog heden *aarde*, en voornamelijk zulke aarde, welke in verschillende oorden, waar gebrek aan hout is, in plaats hiervan gebrand wordt. [2]) Zoo gepast als hij nu dit woord vindt, om vaste grondgoederen daarmede aan te duiden, zoo ongepast dunkt hem dit voor huizen, en daarom vermoedt hij dat dezelve zoo geheeten zijn van de gewoonte onzer voorouders om hunne gebouwen te noemen naar de bouwstoffen, waaruit zij zamengesteld worden. Zoo zouden de oude Camber Britten hunne huizen *mano, manor* genoemd hebben van de steenen of tegels *(maen)*, waaruit de Saksen *manerium* gemaakt hebben. (Hij had hier ook nog ons *steen, stins* kunnen bijvoegen). Zoo, besluit hij ten laatste, kunnen de oude Duitschers hunne huizen van den turf, waarmede zij ze dekten, of van de leem en aarde,

[1]) Hij verwijst ons hier op Benson in *Vocabul. Anglo Saxon.* in v. *Diction. Island.* in Hickesii Vol. I *Thesaur. Antiquit. Septentr.* p. 89. Skinner in *Etymologico Linguae Anglican.* v. *turf.* Wij voegen hierbij ten Kate, *Aanleiding* enz. D. II, bladz. 150, die de afkomst van *turf* van *derrie* weerspreekt, omdat in de IJslandsche, noch Angelsaksische of andere oude taal, de verwisseling van *d* in *t* plaats heeft en nergens in de levende noch doode talen de *d* zich vertoont. Volgens Bilderdijk *Verklar. Geslachtl. der Naamwoorden*, is „*torf, turf* v. als oorspronkelijk adjectief *darrig, derrig*, waarvan ook *darie* of *darg* veen, m. als *worp*, dat is, *kluit*, of eenvoudig *opwerping*, en dus wortelsijlbe van 't A. S. *torfan.*" Hij maakt dus onderscheid tusschen *turf* en *turf*, dat wij niet doorgronden, evenmin als beider afleiding. Een oud-hoogduitsch *zurp* of *zurba* tracht Grimm, *Rechts-Altherthüm.* s. 114, aan te wijzen.

waaruit zij ze maakten, *dörfer*, *thorf*, *turpha* genoëmd hebben, ten bewijze van de hooge oudheid van dit woord aanhalende de reeds bijgebragte plaatsen uit Eccard en anderen. Het is, om dit er nog bij te voegen, om dezelfde reden, het voorkomen van *törf* in oude Neder-Saksische oorkonden in den zin niet slechts van landerijen, maar ook schijnbaar van huizen, in verband met de oyeroude wijze van de woningen van turf op te trekken en met zoden te dekken, dat de schrijvers van het *Bremisch-Niedersächsisch Wörterbuch* v. *törf*, nog eene schrede verder gaande, *dorf*, *dorp*, van *torf*, *turf* afleiden. — Dan hadden Dreijer en zijne navolgers de voornoemde plaatsen van Eccard en anderen wel overdacht, zoo hadden die hun kunnen leeren, dat *dorp* enz. oorspronkelijk eene verzameling in het algemeen, in het bijzonder van huizen aanduidt en in geene de minste betrekking staat met, maar een geheel ander woord is dan *turf*, *cespes*. Wij vermoeden dan ook, dat de woorden *torf*, *torfacht-egen* enz. niets anders zijn dan eene verbastering en wel zamentrekking van de woorden *het erf* of *'t erf* en *het* of *'t erfacht-egen*, dat is *erfachtig* of *erfelijk*, *eigendommelijk* goed (waarvan ons *eigenerfde* nog overig), te meer daar men ook vindt *orfacht* voor *erbacht*. [1]) Het zeldzame voorkomen van *torf*, *torfacht* enz. en de volkomene overeenstemming met *erb*, *erbacht egen*, beide *bona hereditaria* en wel *fundalia* beteekenende, geven allen grond tot dit vermoeden, gelijk van eene nog verder gaande verbastering getuigen de overigens gelijk luidende uitdrukkingen, *dorpschat-eyghen*, *dorfslachtig-egen* enz. [2]) Waar eenmaal deze uitdrukkingen, als zekere regtstermen het burgerregt hadden verkregen, vatte men dezelve letterlijk op en van daar de latijnsche benaming van *cespitales* en *cespitalitas*, gebezigd voor hen die zulk eigen onroerend goed bezaten en hun daarop gegrond regt, zoo als deze uitdrukkingen ook in voornoemde oude stadregten voorkomen en blijkbaar vertalingen zijn van *torf*, *torfacht-egen* enz. Het is bovendien zelfs hoogst twijfelachtig of onder *torf*, in het Lubeksche Stadboek, wel een huis en niet een *erf* of *hofstede (area)* te verstaan zij, te meer daar de *huizen* oudtijds niet onder de *onroerende goederen* geteld

---

[1]) In Möser's *Osnabr. Gesch.* Th. I, S. 40.

[2]) Zoo deze geene verbasteringen zijn van het mede in oude Duitsche bescheiden voorkomende en gelijk luidende *durshlacht egen*, *dorslachtig eghen*, d. i. volslagen eigen, mere proprium. Zie Grimm, a. w. S. 493. Verg. Dr. M. J. Noordewier, *Nederd. Regtsoudh.* bl. 208.

werden. Is dit zoo, dan vervalt reeds van zelf de afleiding van *dorp* van *turf*. Doch mogt men ook die benamingen van *torf*, *torfacht-egen* enz. voor echt willen houden [1]) en toepassen op *woningen* zoowel als *grondbezittingen*, dan kan nog de beteekenis van onroerend goed, zoo van de eerste als laatste, wel geene andere dan eene overdragtelijke zijn, van de oorspronkelijke beteekenis van *turf*, *cespes*, dat is van den grond of bodem ontleend, niet daarvan, omdat de woningen oudtijds van turven of zoden werden opgezet, en nog minder, dat hierom een *geheel dorp* zoo zou genoemd zijn. Ja al beteekene nu *turf* overdragtelijk ook al eens onroerend goed, land en zelfs huis, hoe kan het dan oorspronkelijk de bijzondere beteekenis hebben van *hoog land*, en hoe kan *torf* hetzelfde of verwant zijn met *dorp*, als het eigenlijk beduidt eene *zode*, in het bijzonder van veengrond, zoo als het overal in oude bescheiden voorkomt en IJpeij met Dreijer toestemt en met voorbeelden opheldert, daargelaten of het van *torfa*, fodere, of van *torr*, aridus, kome. De reden echter waarom IJpeij de afleiding van *torpha* afkeurt, te weten, omdat het denkbeeld van graven of baggeren zich niet laat vereenigen met het denkbeeld van het steken van zoden, als de vroegste turfgraverij, is in ons oog van zoo weinig gewigt, dat dezelve naauwelijks der wederlegging waardig is. Kon dan *torfa*, fodere, niet evengoed *steken* als *graven* en moet dit juist *baggeren* beteekenen? Wordt nog de hooge turf niet gestoken? Dan *turf* beteekende ook oudtijds niet slechts de bovenste aard- of veenzode, maar ook iedere afgestokene of gegravene aard- of veenkluit. Het voorbeeld van *grenes turves* in de oude Friesche wetten en *green turf*, nog in het Engelsch eene *groene zode* beteekenende, toont aan, dat de ouden zoo min als wij bij het woord *turf* altijd aan de bovenste aardkorst dachten, want dan was die onderscheiding noodeloos. Maar hoe dit zij, dat *dorp* van *turf* kome of hiermede verwant of eenerlei zij en oorspronkelijk *hoog land*, vervolgens een *landgoed* of een *omtrek lands* en eindelijk een *dorp* beteekend hebbe, het een zoowel als het andere komt ons om de aangevoerde en nog aan te voeren redenen zeer onaannemelijk voor.

Om niet te spreken van het in schijn geleidelijke maar

---

[1]) Zooals de voornoemde groote Duitsche taal- en oudheidvorscher J. Grimm het ook opvat en in navolging van hem ook onze Noordewier t. a. pl.

inderdaad hoogst willekeurige en gewrongene van deze laatste verklaringswijze, welke uit het oorspronkelijke hoofddenkbeeld van hoog land, dat in *terp*, *dorp* gelegen zoude zijn, afleidt de beteekenis van eenen *zekeren omtrek lands* en daaruit vormt die van *dorp*, als of er geen aanmerkelijk verschil tusschen het een en ander bestaat, en bij *dorp* niet veeleer aan huizen, het kenmerkend vereischte van een *dorp*, dan aan den grond te denken valt — zoo vinden wij buitendien geheel bezijden de waarheid de bewering van IJpeij, dat *terp*, *torp*, *dorp* eerst ongeveer de 13de eeuw als zoodanig hun bestaan en hunne beteekenis bekomen hebben, even als het latijnsche *pagus*. Dit woord, ja, duidde eertijds eene geheele landstreek, *go* of *gouw*, aan en is afgedaald tot de beteekenis van ons *dorp*, maar dat dit woord ook vóór dien tijd die van eenen *uitgestrekten omtrek lands* en niet reeds eene overeenkomstige met ons tegenwoordig *dorp* gehad heeft, daarvoor blijft de hoogleeraar ons het bewijs schuldig en zal dit ook wel moeten. Wel is waar ook in de beteekenis van *dorp*, even als in de zaak zelve, heeft mettertijd eenige verandering plaats gegrepen, maar in den grond en in de hoofdzaak bleef het toch hetzelfde. Dit woord beteekende, overeenkomstig het naast met *villa*, in de middeleeuwen het gewoonlijkst eene *verzameling van huizen*, *eigenlijk zonder*, *maar ook met de onderhoorige landerijen*, en dan wel degelijk binnen zekere burgerlijke grenzen bepaald (mark of hamrik), welke zelfs den grondslag uitmaakten van de andere regterlijke en kerkelijke indeelingen, kortom wat wij nog hedendaagsch een *gehucht* of *dorp* noemen, het laatste wanneer eene kerk aanwezig is, gelijk deze laatste beteekenis van kerkdorp dan ook verkreeg en behield het in de plaats van *villa* gekomene *pagus*. Thans nog geeft men inzonderheid aan de verzameling van huizen, den kom des dorps, dezen naam, ter onderscheiding van de onderhoorige landerijen en meer verspreide woningen. De aangevoerde plaatsen uit oude schriften, uit de Salische wet, naar alle waarschijnlijkheid in het jaar 422 in het latijn uitgegeven, uit Ottfrid, een schrijver uit het midden der 9de eeuw, uit de oude overzetting van de *Evangelische Harmonie*, aan Tatiaan, doch ten onregte, toegekend, uit Willeramus, overleden in het jaar 1085, uit de oude Friesche wetten, wier inhoud en vorm volgens IJpeij zelven oorspronkelijk tot de Frankische tijden moeten gebragt worden, [1])

[1]) Zie over deze schriften IJpeij's *bekopte Geschiedenis der Nederl. tale*, Gron. 1812, II D. 1832. Het moet vooral verwondering baren, dat

en andere oorkonden, voorts zoovele voorbeelden uit de oudste zoowel als nieuwste taaldialecten, waarin de woorden *dorp*, *torp*, *terp*, *tarp*, ook *derp*, zooals men in de Betuwe voor *dorp* zegt,[2]) voorts *dorf*, *torf*, *thorp*, *thurfa*, *throp*, *threp*, *trop*, *tref* enz. voorkomen bewijzen de oudheid zoowel als eenheid van dezen waarmede IJpeij ook instemt, niet alleen op het voldoendste, maar ook dit, dat derzelver ware en eenige beteekenis die van *villa* is, en wel krachtens en overeenkomstig hunne allerwaarschijnlijkste grondbeteekenis, te weten, die van een *hoop* of *verzameling* in het gemeen, hier in het bijzonder *van huizen*. Ik vond dit in den laatsten tijd ook bevestigd o. a. door den bekenden Duitschen oudheidvorscher G. L. von Maurer, en ik kan niet nalaten zijn gevoelen hieromtrent er bij aan te voeren, zooals hij dit in een zijner werken opgeeft, bij gelegenheid dat hij over het voorkomen van het woord „Dorfschaft" handelt, nam. in zijne *Geschichte der Dorfverfassung in Deutschland*, Erlangen, 1865, B. I, S. 106. Hij zegt daar: „Streitig ist nur die wahre Bedeutung des weit verbreiteten sehr alten Wortes *thaurp*, *thorp*, *torp*, *dorp*, *thorf*, und *dorf*. Da indessen die Dorfanlagen bei den Germanischen Völkerschaften, wie wir gesehen haben, den Gegensatz gegen die nicht zusammenhängend gebauten Hofanlagen gebildet haben, so trete ich der Ansicht Diefenbach's u. a. bei, welche das wort von *congregatio* oder *turba*, d. h. Versammlung, Menge oder Haufen ableiten,[3]) eine Bedeutung, welcher dieses Wort bis auf die jetzige stunde noch in der Schweiz behalten hat. Daselbst bedeutet nämlich heute noch *Dorf* eine Zusammenkunft mehrerer Personen, also *Nachthorf* eine nächtliche Zusammenkunft auf einem Berge, einen *Dörf halten* oder *Dorfen* so viel als eine Versammlung oder Zusammenkunft halten oder einen Besuch abstatten, daher *nachtdorfen* u. s. w. Das Wort Dorf bedeutet demnach einen Haufen von zusammenhängenden Wohnungen und des Wort Dorfschaft eine in zusammenhängenden Wohnungen angesiedelte Genossenschaft von Dorf-

een IJpeij, met de oude taal en schriften der middeleeuwen zoo wel bekend, evenwel niet de minste acht heeft geslagen op de onderhavige beteekenis en afleiding van het woord *terp*, *dorp*.

[2]) Volgens eene opmerking van den heer J. J. in de Betuwe, die het daaruit zoo veel te meer kennelijk vindt, dat *dorp* en *terp* van oorsprong niet onderscheiden zijn. Zie Heldring's *Wandelingen ter opspor. van Bataafs. en Romeins. Oudh.*, 1838, 1ste St. bl. 5.

[3]) Hij haalt hierbij aan: Lorenz Diefenbach in *Jahrb. für Wissenschaft. Kritik.* Aug. 1843, Nr. 27, p. 216. Vgl. noch Graff, V, 224. Schulze, *goth. Glossar.* p. 383. Richthofen, v. thorp, p. 1076.

markgenossen, welche man *Dorfleute* oder *Dorfgenossen* zu nennen pflegte."

Niet anders, om op ons *terp* ten slotte terug te komen, zouden wij dan ook dit woord willen verklaren, t. w. als oorspronkelijk één met en van dezelfde beteekenis als *dorp*. Er zullen misschien onder onze lezers zijn, die reeds uit hetgene wij vooral uit Wachter, Eccard en Kiliaan daaromtrent hebben bijgebragt, zelve op deze gedachte gekomen zijn, die wij hier als de aannemelijkste, zoo niet de ware uitlegging van dat woord voorstellen. Geene der andere, die wij beschouwd hebben, heeft den toets van eene onpartijdige beoordeeling kunnen doorstaan. De onze is taalkundig gegrond, eenvoudig, natuurlijk en ongezocht. *Terp* beteekent dan eigenlijk even als *dorp* en andere vormen van dit woord eenen *hoop*, maar hier toegepast op onze heuvelen, eenen *hoop aarde*, of *hooge aardhoopen*, „die wij" zegt de schrijver van *It aade Friesche terp" terpen* noemen," gelijk *dorp* eenen *hoop* of eene *verzameling* van *huizen*. [1]) Uit de door Kiliaan aangevoerde Vlaamsche woorden *trop*, *cumulus*, en *troppel*, *globus*, *congeries*, *congestum*, blijkt bijzonderlijk, dat ten zijnen tijde in Nederland, het woord met die beteekenis van *hoop* of *heuvel* nog bekend was. Alsnog wordt de naam *terp* voor *heuvel* gebezigd en is deze zelfs eene geliefkoosde uitdrukking van onze dichters en romanschrijvers, vooral voor eenen grafheuvel. Doch de aanwending van dat woord en toepassing van die beteekenis, door sommigen ook op onze eigenlijke Terpen mag eerder voor eene nieuwere en ook geenszins voegende beschouwd worden, aangezien deze heuvelen voorzeker meer tot woon- of andere verblijf- dan tot begraafplaatsen zullen gediend hebben, hoe zeer velen dit laatste ook stellen of vermoeden, waarover het echter hier de plaats niet is te spreken. Overigens past geene benaming voorzeker beter voor dezelve dan deze van *terp*, in bedoelden zin genomen, daar ons onderzoek overtuigend geleerd heeft, dat zij inderdaad zulke van aarde vooral opgebragte hoogten zijn, en zij verdient om deze en andere redenen den voorrang boven andere.

---

[1]) Of wijders *terp* enz. voor een wortel- of grondwoord is te houden, dan verder afgeleid moet of kan worden van *treiben*, zoo als Wachter oordeelt, zullen en kunnen wij hier in het midden laten; misschien zoude hier Bilderdijk's afleiding van *terp*, namelijk van het A. S. *torfian*, werpen, slingeren, dan ook in aanmerking kunnen komen. Doch het is ons genoeg de oorspronkelijke beteekenis van dit woord met veel waarschijnlijkheid opgespoord te hebben.

Wat voorts den naam betreft van *Vlie-terpen* of *Vliedterpen*, die men ook wel aan onze heuvelen in *Friesland* en *Zeeland* vooral geeft, en waarvoor men in deze laatste provincie ook wel *Vlie-* of *Vliedbergen* zegt, maar die naar 't schijnt niet voor zoodanig of ware Terpen te houden zijn, [1]) daarvan zal wel geen uitleg noodig wezen, daar deze namen zich zelve voldoende verklaren. Zij zijn blijkbaar ook van latere dagteekening en aan onze of dergelijke heuvelen gegeven, om daardoor hunne vermoedde strekking aan te duiden, namelijk om bij watersnood daarop de toevlugt te nemen. Dat het woord *Vlieterp* echter reeds tamelijk oud is, zoude men kunnen afleiden uit den naam van Johannes Vlie- of Vlijtarp, den vertaler en vervolger van de *Friesche kronijk* van Ocko van Scharl, zoo niet *tarp* hier voor *dorp* is te nemen. De toenaam Vlie- of Vlijtarp zal toch waarschijnlijk van eene plaats van dien naam ontleend zijn, schoon wij dit niet nader aangeduid vinden en ons zoodanige plaats in Friesland onbekend is. Zoude men ook aan *Vliedorp* in ons gewest moeten denken?

Er schiet ons nog over, om te verklaren de namen van plaatsen, die naar *terp* of *torp* enz. bijgenoemd zijn. Wij zullen hierbij vooral de beteekenis dier woorden van *heuvel* van die van *dorp* te onderscheiden hebben; buiten deze twee toch schijnt geene andere daaraan toe te komen. Stelt ons het verhandelde daartoe in staat, wederkeerig zal dat hier en daar door het volgende nader bevestigd of toegelicht worden. Wij beginnen het eerst met Friesland, als de landstreek, waar inzonderheid de naam van *terp* te huis behoort. Wij treffen er dan ook een aantal plaatsen met dien naam aan, als de dorpen: *Ureterp*, *Wijnjeterp*, *Olterterp*, *Greonterp* en *Slappeterp* of *Slapperterp*; de buurten: *Gelterp* onder Achlum, waar ook nog eene boerenplaats *Terphut*, *Rijtseterp* en *Jousterp* onder Tjerkwerd, *Tamterp*, onder Peins; de landhuizen, staten of boerenplaatsen: *de drie Terpen*, bij Dokkum, *Terp* ten z. w. van Franeker, *de hooge Terp* bij Leeuwarden, welke plaats reeds onder den naam van

---

[1]) Westerhoff, die deze dusgenoemde heuvelen in Zeeland heeft gezien en opgenomen, houdt ze even als deze en gene Zeeuwsche schrijver, voor verschillend van de eigenlijke Terpen en dien naam daarop niet toepasselijk. Zie zijne *Twee hoofdst. uit de geschied. van ons Dijkwezen*, 1865, bl. 249. Wij moeten dit vraagstuk, ook door mij reeds aangeroerd in *Aloude St. en Gesch. d. Vaderl.* II St.1, bl. 235, in het midden en aan onzen vriend dr. Westerhoff verder ter oplossing over laten.

Aesterp of *Oostterp* voorkomt in de oorkonde van het jaar 1435, waarbij deze en andere plaatsen onder het stadsregt van Leeuwarden gekomen zijn; [1]) *Doniaterp* tusschen beide laatstgenoemde steden in gelegen, *Outterp* onder Ee, *Laasterp* bij Lutkewierum, *Kleiterp* bij Wiewerd, *Lekker Terp* bij Oude Boorn, *Roordema Terp* bij Hennaard, *Luidumer Terp* bij Achlum, *Wirdster Terp* bij Winswerd, *de Raarder Terp*, *Kollumer Terp*, *Driesumer Terp*, *Winsumer Terp*, naar de dorpen of plaatsen, waaronder zij behooren, zoo genoemd. Deze plaatsen zijn echter op de kaarten van Schotanus op verre na niet alle voorgesteld als te liggen op Terpen; slechts weinige komen aldus voor, als de *Raarder Terp*, *Winsumer Terp*, *Roordema Terp*, voorts een *Terp* bij Sibrandahuis en misschien nog enkele meer. Behalve deze op de kaarten voorkomende en meer bekende plaatsen, treft men in gedrukte stukken die ons voorgekomen zijn, vooral in de *Beneficiaal boeken* van Friesland uit het midden der 16[de] eeuw, nog een aantal andere enkele plaatsen en landen met dien naam of als *Terpen* zelve aan. Schier ieder bladzijde van deze registers, welke over de kleidorpen van Oostergo en Westergo gaan, levert daarvan een voorbeeld op. Wij teekenen daarvan de volgende aan: „*dat Hooge torp*," zoo als *de Hooge Terp* bij Leeuwarden daar geheeten wordt: „*dat luttick torp*" onder Swichem, *Teckma Hoechterp* onder Goutum, *Bebbinga terp* en *Anterp* onder Cornjum, *Mellinck terp* of *Mellinga terp* onder Stiens; „*fenlanden ende torplanden*," onder Finkum; „*oppet torp*" en „*torplandt*" onder Hijum, „*torpland*" te Wijns; „2$^1/_2$ pondemaeten maedtlandt, hietende dat *Hoechterp*" onder Roorderahusum, *Doeyttije tarp* onder Werregae, *Ytyama terp* of *IJttyama tarp* onder Soel, *Sinte Laurensterp* te Rauwerd, „*dat terp*" onder Sybrandeburen, „xx pondematen fenlandt, ii p. *terplandt* ende xxii p. meedlandt" te Irnsum, *Hoochterp* te Ferwerd, *Torp* te Ostrum, „iiii mansmadtmeden, genoemt *Hellinge terp*" te Holwerd, „iii pondm. saatlant op den *Tarp*" bij de pastorij te Rauwerd, *Tzaerde torp* te Bornwerd, *Mormer terpen* te Mormerwoldt, „saedtlant liggende op *'t Terp*" te Rinsmageest, *Hynxte terp* te Schalsum, *Bengeterp* en *Roepensterp* bij Harlingen, *Wynterp* onder Sneek, *Wytsumma terp*, *Soemansterp* en *Baucketerp* onder Bolsward, *Aucterp* te Allingwier, *Haytien terp*, te Makkum, *Wijbrandsterp* te Schraard, *Haukes terp*, *Jans terp*, „*die Tierppe*" en a. te Surich, *Wynje*-

[1]) Zie *Charterboek van Vriesland*, D. I, f. 510.

terp en a. te Arum, „seven pondem. aen fenlandt, meedlandt, ende *Terplandt*" en *Bonterp* onder Wijtmarsum, „op 't *Hoegh terp*" te Wijnaldum, *Hillema terp* onder *Slappeterp*, ook daar *Slappertorp* geschreven, *Kriesters torp* te Boxum, *Jorwerdera terp*, *Jorumme terp* te Kubaard, *Doenterp* te Spannum, „een *Terp* oft een stuck saedtlandts" te Scharnegoutum, *Hottinga terp* en *Wyaerdema terp* te Nieland, *Bauckteerp* te Oosthem, *Wattingha terp* te Abbega enz. De dorpen Genum, Reitsum en Lichtaard worden in het bijzonder de dorpen der *Vlieterpen* genoemd, dewijl zij op en nabij eenige hooge *Terpen* liggen. [1])

Wanneer men echter op de ligging van de opgegevene dorpen let, dan ontwaart men, dat althans *Ureterp*, *Wijnjeterp* en *Olterterp* op zand- of gastgrond en dus niet op *Terpen* gelegen en derhalve ook niet hiervan zoo genoemd kunnen zijn, gelijk desniettemin zelfs Friesche schrijvers, als die van den *Teg. Staat van Friesland* (I, 36), onderstellen, maar moet *terp* bij dezen *dorp* beteekenen. Want dat *terp* ook voor eene andere hoogte, dan onze heuvelen, gebruikt wordt, hebben wij bij het naauwkeurigst onderzoek niet kunnen ontdekken. De zandhoogten heetten in Friesland even als hier en elders *Gasten* en worden blijkbaar van *Terpen* onderscheiden; nergens dan in kleistreken hebben wij deze vermeld gevonden. Van de beide andere dorpjes *Greonterp* en *Slappeterp* is het ook te betwijfelen, of men daaronder *terp* dan wel *dorp* te verstaan hebbe, daar zij, zoo ver wij weten, ook niet op of bij *Terpen* gelegen zijn. Bij de overige opgenoemde gehuchten en plaatsen zal de eerste opvatting wel geldig zijn. — *Ureterp* zal dus zijn *Uredorp* van ure, waarvan de beteekenis ons duister is; [2]) *Wijnjeterp*, *Wijnjedorp* van Wijne, misschien een Frieschen eigennaam, en *Olterterp*, *Ouddorp*, zoo als wij hetzelve oook wel *Oldentorp* geschreven vinden. [3]) *Greonterp* kan zijn *Groenterp* of *Groendorp*, het eerste klinkt wel zoo goed; *Slappeterp* of *Slappertorp* blijft ons onverklaarbaar. Wat de overige namen van plaatsen aangaat, deze laten zich meerendeels zeer wel oplossen uit de oude of nog bekende Freische eigennamen van de waarschijnlijk vroegere bezitters of gebruikers der *Terpen*, als Geâle of Gale, Reitse of Ritse, Jouw of Juw, Tamme, Donia, Laas, Techma, Bebbinga,

---

[1]) W. Eekhoff, *Beknopte Aardrijksk. Beschrijv. van Friesl.* bl. 69.

[2]) Dat men het toch kan brengen tot *ur*, *or* enz. principium, waarover zie von Wicht *O. L.* S. 580, is wel niet denkelijk.

[3]) *Charterb. v. Friesl.* D. II, f. 292.

Aan, Mellinga, Doytje, IJtyama, Hellinga, Tjaarda of Siaarda, Banga, Wytesumma, Boyke, Anke, Hayte, Wybrand, Hauke, Jans, Bonne, Hillema, Jorumma, Doede of Dodinga of Doyema, Hottinga, Wyardema, Wattinga, gelijk deze bijna alle in Wassenbergh's *Verhandeling over de eigennamen der Friezen*, als zoodanig voorkomen. [1]) Voorts zijn anderen blijkbaar naar de dorpen, waaronder zij gelegen zijn, bijgenaamd, of door eenen bijzonderen kennelijken bijnaam als *klei*, *hoog*, *luttik*, dat is *klein*, *hynkst* of *hengst* enz. onderscheiden, zoodat er weinige overschieten, die niet vrij voldoende verklaard kunnen worden. Opmerkenswaardig is de benaming van *terpland* blijkbaar in den zin van *bouwland*, als in tegenstelling van *fenland* en *meedland* of wei- en hooiland voorkomende, zeker om reden dat de grond der Terpen, als hooger en anderzins beter daarvoor geschikt, van ouds vooral tot bouwland gebezigd is geworden. Het zoo menigvuldig voorkomen van namen van plaatsen op *terp*, volgens genoemde bescheiden, bevestigt dus allezins, in overeenstemming met de berigten der kronijkschrijvers en de vermelding van dit woord in de oude Friesche wetten, dat dit van oudsher de gewone naam voor onze heuvelen in Friesland geweest is.

Uit het overzigt dezer Frieche namen op *terp* blijkt ook, dat men voor *terp* ook wel *torp*, enkel ook *tarp*, ja zelfs *thorp* zeide, zoo als men ergens *Meenthorp* en *Meynterp* bij Veenklooster vermeld vindt, [2]) ten blijke, dat het hier ook slechts verschillende spraakvormen van hetzelfde woord zijn. *Terp* is echter de gewone uitspraak en deze misschien te verklaren uit het Friesche taaleigen, hetwelk meer *e*, *ea (ie)* heeft, waar anders in het Nederduitsche de *o* en ook *u*, *a* gebruikelijk was en thans in onze taal ook is.

Wat het geslacht nog aangaat waarmede *terp* voorkomt, daaromtrent heerscht vrij wat verschil. In Friesland hield men dit woord oudtijds voor onzijdig. Zoo leest men in de Friesche kronijk van Ocko van Scharl (F. 18c) van „het Terp tot Wijnsom" en in den titel zelf van „It aade Friesche Terp" luidt het dus, even als doorgaans in de *Beneficiaalboeken* van dit gewest, blijkens de daaruit aangevoerde plaatsnamen op *terp*. Later en elders wordt het meest mannelijk, maar ook vrouwelijk genomen. Bilderdijk meent volgens zijne wijze van zien *terp* vr. te moeten beschouwen. Had hij geweten dat de ouden dit woord o. namen, zoo had hij

[1]) Zie zijne *Taalkundige Bijdr. tot den Frieschen tongval*, St. II.
[2]) *Charterb. v. Vriesl.* D. II, f. 210.

misschien in navolging daarvan dit ook liever zoo bepaald. Er bestaat echter reden om *terp*, als nu verschillende in beteekenis van *dorp* ofschoon beide van oorsprong hetzelfde woord zijn, ook een ander geslacht te geven. Wij hebben vroeger *terp* m. genomen en zien nog geene redenen om het voor vr. te houden, zooals nu ook doen de nieuwe hervormers van onze taal, dr. M. de Vries en dr. L. A. te Winkel in hunne *Woordenlijst voor de spelling der Nederl. taal* enz.

Buiten *Friesland* schijnt aan onze heuvels de naam van *terp* niet eigen te zijn, want in ons Groningerland worden zij denkelijk ook alleen in navolging van die provincie zoo genoemd, en elders is dit woord geheel niet of alleen van daar bekend. Zoo min vroeger als nu schijnt zulks het geval geweest te zijn, vermits er dan nog wel eene of andere plaats hier of daar bekend zoude zijn van dien naam, waar deze stellig een Terp aanduidt. Het is althans daarom hoogst twijfelachtig of dergelijke namen van plaatsen, schoon op klei ja zelfs op Terpen gelegen, wel hiervan en niet van *dorp* moeten afgeleid worden; van diegene welke op zandgrond liggen spreekt dit laatste van zelf. In ons gewest wordt de uitgang *terp*, *torp* geheel niet meer aangetroffen, alleen *dorp*, en zal deze ook wel overal in dezen zin moeten opgevat worden, zoo als bij de volgende dorpen: *Vliedorp*, nu wel niet meer, maar toch vroeger een kerkdorp, en toen ook *Fledorp*, alsmede *Flegum* [1]) genoemd, mogelijk ook wel *Vlieterp*, zooals wij gegist hebben dat Johannes Vlie- of Vlijtarp daarvan geheeten kan zijn; *Adorp*, *dorp* aan de *A*, *water*, namelijk de Hunze, *Oldorp*, oudt. *Aldathorph* en *Aldathorpth*, dat is *Ouddorp*, *Losdorp*, oudt. *Lasdorpe* en *Lestorpe*, [2]) van Laas (een mans naam); *Woldendorp*, oudt. *Woldmonnathorp*; en voorts de buurt *het Dorp* onder Grootegast. Behalve deze buurt, welke op eenen eenigzins boven het omliggende kleiland verhevenen zandgrond is gelegen, liggen de voornoemde dorpen niet alleen op klei, maar ook op Terpen. Het oude kerkhof

---

[1]) Volgens het *Registrum curarum terrae Frisie Monasteriensis dioecesis* uit de tweede helft der 15de eeuw, bij L. von Ledebur, *Die fünf Münstersche Gaue etc.* Berlin 1836, S. 17 en 103, „*Flegum* alias *Fledorp*." Zoo Alting geweten had, dat deze plaats ook eertijds *Flegum* genaamd is geworden, dan zou hij misschien nog meer in zijn gevoelen versterkt zijn geworden, dat hier het *Fleum* van Ptolemaeus te zoeken zij. Zie *Not. Bat. et Fris. ant.* in v. f. 62.

[2]) *Lasdorpe* in *Reg. Sarrachonis*, p. 9, no. 121, et p. 36, no. 627. *Lestorpe* in boven gemeld *Reg. curarum* bij v. Ledebur a. w. S. 21, 105.

van *Vliedorp* kan wel niet meer gezegd worden dan wat hoog gelegen te zijn, maar in de buurt ligt een vrij aanzienlijke Terp, *de Hoogte* geheeten. — In het naburig Oostfriesland heeft men de dorpjes *Oost-* en *Westtorp*, ook *dorp* of *dorf* geschreven wordende, wel op klei (in Bierumer ambt), doch denkelijk niet op Terpen gelegen. *Utorp* in het ambt Ezens en *Utarp* in het ambt Witmund, schijnen nog op gaastgrond, wat de woningen betreft, te liggen, daarentegen heeft men in het laatste ambt *Updorf*, *Nendorf* op de klei; desgelijks in Jeverland *Oldorf* en daarbij een aanzienlijken Terp, *Oldorfer Anhöhe* genoemd; zoo ook *Neudorf* onder Waddewarden, doch ligt *Holtorp* of *Holtrop* wederom op zandgrond in Auricher ambt. [1]) Meer dergelijke namen van plaatsen van andere streken aan te voeren, om te doen zien, dat men hieronder niet wel anders dan *dorp* kan verstaan, zal wel niet noodig zijn. De aangevoerde hebben ook tevens genoegzaam kunnen bevestigen, dat *dorp*, *dorf*, *torp*, *tarp*, *thorph*, *trop* enz. één en hetzelfde woord zijn. Tot staving dat de laatstgenoemde minder bekende uitgang *trop*, *trup*, evenwel thans nog niet zoo zeldzaam en één is met *dorp*, voegen wij er nog de volgende plaatsen bij: *Westdorp* of *Westtrup* in Drenthe, voorts verscheidene plaatsen in het Bentheimsche, *Ochtrup*, *Schuttorf* of *Schuttrup*, *Schepstrup*, *Hestrup*, *Frenstrup* en meer andere, ook in het Munstersche; *Echtrop*, een huis onder Alkmaar, *Vortrop* op het eiland Marken, het oude *Fortrapa*, enz. In *Geldrop*, zoo veel als *Geldersche dorp*, is het *drop* gebleven. Dit vlek ligt wel in Noord-Braband, maar was vroeger eene Geldersche leen-heerlijkheid. — Men zou nog kunnen vragen, hoe *Terp*, als naam van onze heuvelen, zoo uitsluitend eigen is aan de prov. Friesland? Dit is voorzeker niet gemakkelijk te beantwoorden, en wij kunnen ook alleen het volgende daaromtrent gissen. Uit het voorgedragene blijkt, dat *terp* oudtijds in het algemeen een *hoop* en zoo ook een *hoop aarde* beduidde. Deze naam zal dus ook eerst slechts in het algemeen aan onze heuvels gegeven zijn, niet alleen in Friesland, maar ook elders. Dan mettertijd werd en bleef dezelve eene bijzondere benaming daarover in die provincie, doordien de algemeene beteekenis van dit woord verouderde en misschien verdrongen werd door andere namen, zoo als wij zullen zien. Dat zij nu aldaar stand hield, kan minder bevreemding baren, als men bedenkt, dat die pro-

[1]) Zie over deze plaatsen Arend, *Oostfr. u. Jever*, Th. I, 440, II, 4, 34, 257.

vincie van ouds het hoofddeel van Friesland uitmaakte en niet alleen het voorname tooneel der Terpen, maar tevens het gewest hetwelk van alle Friesche landen het meest en het langst zijne oorspronkelijkheid behield. Was zij aldaar eenmaal in zwang, zij bleef levendig in den mond van den landman en in de namen van vele plaatsen, en werd bovendien bevestigd door den pen van den kronijkschrijver, die haar in s' lands historiebladen vermeldde en tot het late nageslacht overgebragt.

Ik had hiermede willen besluiten, toen ik juist las in den *Nederl. Spectator* van 2 Dec. 1871, no. 48, bl. 379, de opmerkingen van Prof. H. Kern op het 1ste D. van de *Algem. Gesch. des Nederl. volks.* door dr. W. J. F. Nuyens. Daaronder zijn er die betrekking hebben op het behandelde onderwerp en ik acht die van gewigt genoeg om ze hier nog bij te voegen. Kern komt op tegen de nog weder door Nuyens herhaalde bewering, dat ons woord *dorp* van *terp* afkomt, met deze woorden: „Nu moet men weten dat dit terp een betrekkelijk jonge vorm is van *therp*, hetwelk in sommige friesche tongvallen gebruiklijk was, terwijl andere friesche tongvallen *thorp* hadden (zie Richthofen's Glossar.). Veel ouder dan in de friesche wetten vindt men in 't Gotisch *thaurp*, oudsaksisch, angelsaksisch, oudnoorsch *thorp*; de bijvormen, als *throp*, enz. laten we rusten. Genoeg, *therp* is niet eens algemeen Friesch, en nog veel minder Nederlandsch, want onze taal is in 't geheel geen Friesch. Te beweren dat ons *dorp*, hetwelk ofschoon uit *thorp* gesproten uit het veel meer verbasterde *terp* is ontstaan, staat gelijk met te zeggen dat ons *kerk* ontstaan is uit 't Engelsche *church*, of *kaas* (van 't lat. caseus) uit 't Engelsch *Cheese*. — Het wordt hoog tijd, dat we eindelijk eens van dat geleuter over *terpen* verlost worden." — Het bovenstaande stemt, als ik mij niet bedrieg, overeen met hetgene ik over de oudheid en eenheid van *dorp* en *terp* heb voorgedragen. Of ik echter verder aan den ten slotte geuiten wensch van Kern heb voldaan, moet ik aan het oordeel van hem en andere deskundigen overlaten; men zal — vertrouw ik — althans erkennen, dat ik daartoe mijn best gedaan heb.

BESCHRIJVING

VAN EENIGE

ALBA AMICORUM.

III.

(Vervolg van dl. VIII, 81).

Het album van Jr. Eiso Jarges.

1565—1569.

Volgens het geslachtsregister van de oude adelijke familie Jarges, welker laatste afstammeling Jhr. Joost Jarges den 6 Januarij 1845 te Groningen overleed, was Eiso Jarges een zoon van Coppen Jarges en Eva Froma. Hij zag het levenslicht te Saaksum, in Humsterland, waar zijn vader op het Huis Heeralma gevestigd en Hoveling was, ten jare 1546. Waar hij eene geletterde opvoeding ontving, bleek mij niet. Vermoedelijk was hij een leerling van de St. Maartens-school te Groningen, gedurende het rectoraat van Nikolaas Sasschers.

Ik trof den negentienjarigen Jarges ten jare 1565 het eerst aan te Tubingen, waar hij de hoogeschool bezocht. Naar de gewoonte dier dagen, heeft hij gedurende zijn akademietijd een album gehouden, 't welk overeenkomstig den wensch van Jhr. Joost Jarges, met het voormelde geslachtsregister, aan het Groninger archief is gekomen.

Daartoe gebruikte hij Alciati *Emblemata*, doorschoten met wit papier, in 12°. De titel van dit werkje is echter verloren gegaan; eveneens de oorspronkelijke band. Thans is het in rusleer herbonden, bij welke gelegenheid de blz.

13—32 bij vergissing verplaatst en tusschen bl. 4 en 5 zijn ingenaaid. Op het schutblad vóór den titel staat de naam van den Appingadammer predikant en Rector Jacobus Isebrandi Harkenroht, met de bijvoeging: natus Emethæ, Frisiæ Orientalis Metropoli, die XXVII Julii Anno Chr. CIƆ. IƆCLXXVI. Hieruit meen ik te mogen afleiden dat Harkenroht vroeger bezitter van dit album geweest is. De inscriptiën te Tubingen geteekend zijn van:

Johannes Michaëlis, een Deen, die zijn naam schreef onder eenige woorden van Chrysostomus; 26 Maart 1565.

Leonhardus Fuchsius, Medicinae doctor et in Academia Tubingensi professor, hocque tempore Rector. Fuchs was in zijn tijd een beroemd geleerde. Geboren te Wembdingen, in de Boven-Paltz, 17 Jan. 1501, te Ingolstadt in de geneeskunde gepromoveerd, werd hij vervolgens hoogleeraar in de genees- en ontleedkunde te Tubingen. Aan zijne medische en botanische studiën herinneren talrijke werken, die door Jöcher en Moreri vermeld worden. In zijne jongelingsjaren verklaarde hij zich reeds als een aanhanger van Luther. Hij overleed den 10 Mei 1565, dus kort nadat hij (30 Maart 1565) met zijne nette hand Latijnsche en Grieksche inscriptiën in Jarges' album plaatste, zinspelende op het p. 40 behandelde emblema, hoe een kreupele en een blinde elkander helpen om langs den weg te komen, door dat de laatste den eerste op de schouders draagt, en de eerste den laatste den koers aangeeft;

Marcus á Zinzendorff. Hij schreef den 1 April zijn naam onder een gezegde van Marcellus Palingenius, den dichter van den *Zodiacus vitae;*

(Petrus Paulus) Vergerius, vroeger bisschop van Iustinopolis in Istrië, regtsgeleerde en theoloog, was o. a. pauselijk legaat op de rijksdagen te Augsburg in 1530 en te Worms in 1541, een groot tegenstander der Hervormers. Naderhand schaarde hij zich openlijk aan hunne zijde, sedert hij hunne geschriften gelezen had, om daarin wapenen ter hunner bestrijding te zoeken, toen hij zich wilde zuiveren van de verdenking van ketterij, — eene verdenking, die hem den kardinaalshoed reeds had doen voorbijgaan. Vrijwillige ballingschap gekozen hebbende, predikte hij aanvankelijk het Evangelie in Zwitserland. Ten laatste vestigde hij zich op aanzoek van den Vorst van Wurtemberg te Tubingen, waar hij den 4 Oct. 1565 overleed. Zijn portret, met een kort levensberigt en eene opgave van 't geen hij in

het licht gaf, vindt men o. a. in Jac. Verheijden, *Elogia et effigies aliquot Theologorum, qui Rom. Antichristum praecipue oppugnarunt.* H. C. 1602.

Zijne inscriptie luidt:

Ego sum via, veritas et vita, nemo venit ad Patrem nisi per me [1]).

Joh. 14.

VERGERIUS, exul Christi,
Scripsi Tubingæ ij Aprilis 1565.

Jacobus Andreae, D. praepositus en cancellarius Academiæ Tubingensis, een beroemd Luthersch godgeleerde, geboren te Weiblingen in Wurtemberg ten jare 1528. Hij legde veel ijver aan den dag om, bij de heerschende verschillen over de geloofsleer, den vrede en de eendragt te herstellen. Op 61jarigen ouderdom overleed hij den 7 Januarij 1590. In Erh. Cellii *Imagines professorum Tubingensium elegiis illustratae*, Tub. 1596, treft men o. a. zijn portret aan, met een kort levensberigt in Latijnsche verzen. Den 4 April 1565 schreef hij een Bijbeltekst in dit album.

Ludovicus de Refuge, een Parijzenaar, Jarges' vriend en dischgenoot, schreef een dag later op een blaadje naast het emblema op de na den dood voortdurende vriendschap (p. 25):

Vt vulgus amicos praesentes duntaxat amat, facileque inmutat animum: sic boni viri nullis temporum intervallis aut levibus alioqui dissidiis amorem suum imminui facile patiuntur [2]).

M (agister) Joan. Konig, Syndicus der Tubinger Universiteit, schreef, zinspelende op een emblema *de concordia*, (p. 47):

Concordia parvae res crescunt, discordia magnae dilabuntur.
Vincere inimicos patientia est optima victoria [3]).

Joh. Wiferdingius, Frisius. In hem treffen wij

[1]) Ik ben de weg, de waarheid en het leven, niemand komt tot den Vader, dan door mij.

[2]) Gelijk de groote hoop slechts de aanwezige vrienden bemint, en ligt van zin verandert, zoo laten mannen, die er goed over denken, door geen tijdsverloop of kleine verschillen hunne genegenheid verminderen.

[3]) Door eendragt worden kleine dingen groot, door tweedragt gaan groote zaken te gronde.

Vijanden met geduld te winnen, is de grootste zege.

een lid aan van het oude Groninger geslacht Wifferinge, Wifrinck of Wijfringh. De naam werd zeer verschillend gespeld. In symbolum familiaritatis et nunquam intermoriturae amicitiae Domino suo — plaatste hij den tekst Maleachi 2 vs. 10 in Jarges' album.

Een Johannes Wijfringh overleed als Burgemeester te Groningen den 16 Febr. 1593 (zie *Bijdr.* III, 33); een tweede van dezen naam werd dadelijk na de Reductie lid van den stedelijken Raad; in 1595 en 1596, 1598, 1599, 1602, 1603, 1606, 1607, 1610, 1611, 1614, 1615, 1618, 1619 was hij burgermeester; in 1596 lid der S. G. (zie *Reg.* Gron. arch. 1596, n°. 86), was hij voorts in 1600, 1601, 1604, 1605, 1608, 1609, 1612, 1613, 1616, 1617 lid der Hoofdmannenkamer. Zijn overlijden had plaats den 15 febr. 1620.

Joh. Pistorius, den 4 febr. 1546 te Nidda, in Hessen, geboren, zijn vriend en tafelgenoot, beoefende destijds de geneeskunde, waarin hij ook doctoreerde. Van daar de inscriptie van een tweetal regelen aan het een of ander werkje van zijn landgenoot Helius Eobanus ontleend:

Vir medicus siquidem multis virtutibus omnes praevalet ante alios, multis praestantior unus [1]).

Naderhand ging hij tot de studie der godgeleerdheid over, in welk vak hij eveneens tot Doctor werd bevorderd. Was zijn vader een ijverig voorstander der Hervorming geweest, de zoon omhelsde het Katholicismus, werd prediker en biechtvader aan het Hof van Keizer Rudolf II, en protonotarius apostolicus. Hij overleed ten jare 1608. Vgl. P. Freheri *Theatrum virorum eruditione clarorum*. Norimb. 1688, p. 348, in welk werk ook zijn portret voorkomt op pl. 17.

Jacobus Heerbrandus, Theol. Dr. en Prof. te Tubingen geb. te Gengen, in Zwaben, 12 Aug. 1521, overl. 22 Mei 1600. Naast een emblema, tot opschrift voerende: *auxilium nunquam deficiens*, schreef hij bijbelteksten, wijzende op de hulp en den steun, die men van den grooten Schepper te wachten heeft. Erh. Cellius bezong zijn levensloop en zijne verdiensten in een distichon bij zijn portret, in de aangehaalde *Imagines professorum Tubingensium*. Vgl. voorts Freheri *Theatrum*, p. 311.

---

[1]) Ofschoon anders een geneesheer door vele voortreffelijke eigenschappen alle anderen overtreft, zijt gij alleen voortreffelijker dan vele.

Carolus Kiörningus á Mölderup, een Deen, teekende zijn familiewapen in kleuren, en schreef er een negenregelig Latijnsch vers bij, waarin hij zijne vriendschappelijke gevoelens jegens Jarges uitdrukte.

Arnoldus en Jacobus Witfeld, twee broeders, gaven eveneens hun familiewapen in kleuren, met een tweetal spreuken er boven.

Den 25 en 29 Junij 1565 ontmoette ik Jarges te Leuven, waar Geroldus ab Heerrn en Gerardus de Hennin (?) Insulensis, twee zijner mij verder onbekend gebleven vrienden inscriptiën in dit album plaatsten. De eerste schreef bij zijn fraai gekleurd wapenschild, zinspelende op een emblema:

Omnia si perdas, famam servare memento,
Qua semel amissa postea nullus eris [1]).

Frantz Knoker, van Lubeck, was de eerste, die te Orleans een blaadje vulde met zijn wapen in kleuren, op de keerzijde waarvan hij schreef: *Thu recht und lass gott walten;* 12 Julij 1565. Op denzelfden dag gaf Marcus Obristh, Lipsensis, hem de spreuk:

Dulcia non meminit qui non gustavit amara [2]).

Rodolphus Hoerenken en Johannes Hornken teekenden ieder afzonderlijk hun geslachtswapen, met eene spreuk er boven.

Beide waren leden van een overoud en aanzienlijk Groninger geslacht, die te Orleans studeerden. De laatste komt o. a. voor in stukken op het Gron. archief, 1578, nr. 9, 1580, nr. 71;

Petrus de Boeijmer, Phrisius, wiens handschrift op 24 Sept. 1565 voorkomt, is zeker dezelfde als Pieter Boeijmer, in 1568 grietman van Franekeradeel (zie van Sminia, *Nieuwe naamlijst van Grietmannen*, Leeuw. 1837, bl. 192), gehuwd eerst met Machteld vau Naarden, en ten tweeden male in 1582 met N. van Haersolte, Doctor in de Regten en tevens Olderman te Franeker. In 1570 was hij

---

[1]) Als Gij alles moet verliezen, wees dan bedacht op het behoud van uwen goeden naam; hebt gij dien eenmaal verloren, dan zult gij naderhand zelf verloren zijn.

[2]) Die het bittere niet heeft geproefd denkt niet aan het zoete, = die geen tegenspoed heeft ondervonden stelt voorspoed niet op prijs.

in de commissie, die Anna van Oostenrijk in naam van de Staten van Friesland kwam begroeten en haar verzekeren van 's lands toegenegenheid. Spaanschgezind zijnde, moest hij het land verlaten en werd met vele anderen in 1580 door het Hof ingedaagd, terwijl zijn huis te Franeker ten voordeele van het gemeene land werd aangeslagen. In 1593 was hij kapitein in Spaanschen dienst en ontving geld van Juan Robles, om daarmede de nieuw aangeworven soldaten te betalen. — Een Abel Boeijmer was destijds Grietman van Gaasterland. Hamconius vermeldt een Fredericus Boymer of Boyemer, Frisius, als kanselier van Gelderland.

Henricus de Steenbergen, Adolphus à Raesfelt of Haesfelt, David Spiegell zu Peckelsen, Wolfg. Christoph Stiber in Butheim, welke drie laatsten alleenlijk hunne sierlijk gekleurde wapens teekenden, bleven mij onbekend,

Tarquinius Hottinga, ongetwijfeld een Fries, betuigde:

Mihi quidem perangusta est res familiaris, sed (ut aiunt) pusillis aviculis non multum opus est plumis [1]).

Onno en Wigbolt Ripperda gaven den 12 Dec. 1565 elk eene keurige teekening van hun wapen, zonder eenig bijzonder bijschrift. Zij waren broeders en behoorden tot de uitgewekene Ommelanders, die in 1569 gedagvaard werden door den koning, als aangeklaagden wegens beeldstormerij. Onno is waarschijnlijk in Frankrijk gesneuveld. Wigbolt ging eveneens in krijgsdienst, onder de vanen van den Prins van Oranje, en klom tot den rang van Hopman op. Als verdediger van Haarlem in 1572 en 1573 heeft hij zich in onze vaderlandsche geschiedenis eene eereplaats verworven. Vgl. Westendorp, *Bijzonderh. uit de gesch. der Hervorming in de prov. Groningen*, bl. 37; *Gron. Volksalm.* 1839, bl. 1—13, waarin ook Wigbolts portret, naar de schilderij van F. Hals, voorkomt.

Adriaan Ripperda was de derde van dit geslacht die zijn wapen in het album teekende, met de spreuk: *Bene qui latuit, bene vixit*, zonder hierbij eene plaats of een jaartal te voegen. Als Hervormingsgezinde moest hij in 1580 het land verlaten, zonder, naar het schijnt, het voorregt ge-

[1]) Mijn tijdelijk vermogen is wel zeer bekrompen, maar (zoo als men pleegt te zeggen) kleine vogeltjes hebben niet veel veêren noodig.

had te hebben herwaarts terug te keeren. Immers is hij in 1583 of 1584 overleden, waarna zijne goederen, als die van een „hereticq en rebel" tegen den koning van Spanje geconfiskeerd werden. Vgl. Westendorp, a. w. bl. 52, benevens de stukken op het Gron. archief, 1584, no. 33; 79; 1585, no. 15; 1589 no. 28.

Andreas Petri, Moguntinus, Hainricus Breull, Marp. Hassus, Georgius Ketteler, Joan. Geor. à Bicker, Hermannus à Velen, Theodorus Hellinck à Bernestell, Hesselius à Beruno(?), Joannes Godefridus à Berlichius in Hornberg, Johan von Hommell, D. Scheijffaerdt von Meyradt, Johannes Cruesten of Cruchten en Eustatius de la Buissière waren allen vermoedelijk zonen van aanzienlijke geslachten, die te Orleans studerende met Jarges kennis maakten en, de tweede uitgezonderd, alleenlijk hunne wapens, in de schoonste, dikwerf goud- en zilverkleuren, teekenden. Behalve een tweetal namen van vreemden, die ik niet kon ontcijferen, trof ik nog eenige van Groningers en Friezen aan, te weten:

Sebastianus Bernard, Groning. Frisius.

Conscia mens recti famae mendacia ridet [1])

was de regel, dien hij, nevens eene Grieksche spreuk, aan „zijn heer en vriend" ten beste gaf. Deze persoon is mij in onze gewestelijke geschiedenis overigens onbekend gebleven.

Reinherus ab Andringa, die eene Grieksche spreuk en Vigerus ab Heringa, die het symbolum *senescendo addiscimus* inschreef, waren Friezen; misschien was Otto à Depholt, wiens wapen men hier vindt, insgelijks een Nederlander. Aan. Heringa werd dit album nog den 28 December 1565 te Orleans voorgelegd. Weinige dagen daarna, en wel den 3 Januarij 1566, bevond de bezitter zich in de Fransche akademiestad Bourges, blijkens inscriptiën, welke hij op dien en den volgenden dag aldaar ontving van Seino Mulertt, Joannes Conerus, Henricus à Brienen en Henricus Grawerdt. Seino Mulert was waarschijnlijk de zoon von Gerard Mulert, die Luitenant van de Hoofdmannenkamer te Groningen is geweest. Hendrik van Brienen, heer van Sinderen, was van 1576—1619 lid van de Geldersche Ridderschap. Als lid van het collegie tot de nadere Unie, later van den Raad van State, behartigde hij

[1]) Een regtschapen gemoed lacht om de logens der faam.

ijverig 's lands belangen. Zie Scheltema, *Staatkundig Nederland*, I, 175. De laatste, die zich zijn bloedverwant noemde, was een Groninger. Hem trof ik elders niet aan; wel Joh. Grawerts, Notaris te Groningen (*Reg. Archief* 1561, no. 29) en Claas Grauwers, een Hervormingsgezinde. Vgl. Westendorp, a. w. bl. 36. Zou men in Johannes Conerus welligt Johannes Coenders moeten zoeken?

Den 9 Januarij vertoefde Jarges te Lyon, waar Cornelius Clypeus, van Antwerpen, en de Franschman J. S. Thevet een paar blaadjes met korte inscriptiën voorzagen.

Eene Hebreeuwsche inscriptie, waartoe zeer verschillend Oostersch letterschrift is gebezigd, luidt, door een deskundige zoo goed mogelijk vertaald:

Oefen u aanhoudend in de H. Schrift, omdat die de leer bij uitnemendheid bevat.

Geschreven door mij Joganan Hilmich, onderwijzer (hoogleeraar?) in de heilige taal in de stad Lausanne, thans staande onder de heerschappij van de met roem bekende Heeren van Bern [1]), in 't gebied van Zwitserland, in 't jaar der wereldschepping (5)125, den 7 Elul.

Te Genève, waar hij binnen kort aankwam, bleef onze Jarges tot aan den herfst van 1566. Reeds den 19 Januarij ontving hij hier eene korte inscriptie van Jo. Joannes, Frisius. Ofschoon deze door Mr. J. de Wal niet is opgegeven onder de Nederlanders, studenten te Genève, meen ik het er toch voor te mogen houden dat hij een student was. Wijders volgden:

Berteramus Quadt, met het symbolum *vive vt vivas*. In het Heidelberger album werd 23 Maart 1571 ingeschreven Stephanus Quaet, Geldrius. Of wij hier aan leden van hetzelfde geslacht te denken hebben, durf ik niet beslissen.

I. Hermannus, Borussus. Hij schreef:

Roma quid est? quod te docuit praeposterus ordo.
Quid docuit? iungas uersa elementa scies.
Roma amor est. Amor est? qualis? praeposterus. Vnde hoc?
Roma mares.... noli dicere plura, scio.
Roma uale, uidi, satis est uidisse, revertar
Cum leno, aut meretrix, scurra, cinaedus ero [2]).

---

[1]) Cette ville tomba l'an 1536 sous la puissance des Seigneurs de Berne, qui y ont établi une Academie, toûjours pourvue de savans Professeurs. Moreri, in voce Lausanne.

[2]). Wat is Rome? wat de omgekeerde volgorde der letters U geleerd heeft. Wat heeft deze geleerd? Als gij de letters in omgekeerde orde bijeen

Reliqui Babylonem illam, die 14 Octob: Anno 1565 ego I. Hermannus Borussus. Scripsi Vero hæc Amico Veteri D. Eisoni I, 21 Jun. Ao. 1566 Ierosolijmis.

In deze regelen, die voorwaar geen lofspraak bevatten op de zedelijkheid te Rome, moet de benaming Jeruzalem, waarmede zekerlijk Genève bedoeld wordt, oneigenlijk worden opgevat, als de uitdrukking van eene heilige plaats, in tegenstelling van Babylon, de aan Openb. XVII, 5, ontleende benaming van Rome.

Bernhardus Schoell, van Wesel, van wien:

Nunquam bella bonis, nunquam discrimina desunt,
Et quocum certet mens pia semper habet [1]).

Eustachius Vlnerus, uit Hessen, schreef:

Asperius nihil est misero cum surgit in altum [2]).

Johannes Knuttel, Sigensis, welligt de grootvader van den bij Jöcher vermelden theoloog van denzelfden naam.

Albertus Buschius, gaf, toen hij 1 Julij 1569 de zinspreuk

Quod fors feret, feremus æquo animo [3])

schreef, niet op van welken landaard hij was.

Franciscus Blochuyss, Batavus, zijn vriend en landgenoot, die in hetzelfde jaar als student te Genève werd ingeschreven. Mr. de Wal houdt t. a. p. dezen persoon voor Mr. François van Blockhuisen, die in 1575 door Prins Willem I tot landraad benoemd werd en later Electeur en Burgemeester te Schoonhoven was. Onbekend bleef mij Joannes Moyensonius, die den 20 Julij 1566 te Brussel — apud aedem S. Chrispini — een gezegde van Diogenes in het album schreef.

Antonius de Wenckum, van Deventer, die bij Mr. de Wal niet voorkomt op de lijst der Nederlanders, studen-

---

voegt, zult ge het weten. Roma is amor (Rome is liefde.) Liefde? hoedanige? een averechtsche. Hoezoo? Te Rome bedrijven de mannen ..... Zeg maar niet meer, ik begrijp het al. Vaarwel Rome, ik heb U gezien, het is me genoeg U gezien te hebben, ik zal terugkeeren als ik een koppelaar, een lichtekooi, een potsenmaker of schandjonker zal geworden zijn.

[1]) De braven zijn immer in oorlog, immer in hagchelijke omstandigheden gewikkeld; en een vroom gemoed heeft altoos ergens mêe te kampen.

[2]) Niets is den ongelukkige te bezwaarlijk, wanneer hij zich verheft.

[3]) Wij zullen gelaten dragen, wat het lot ons biedt.

ten te Genève. Een Matthias à Wenckum komt bij Revius, *Daventria illustrata*, p. 761, 762, voor onder de Deventer magistraatspersonen in 1579 en 1580.

Reinhartt v. Oldenhauss, die bij het symbolum *Respice finem*, niet vermeldde, van waar hij was.

Johannes Halecius, Vallencienensis, Rolandus à Waldenberg, alias Schinkern, Joannes à Groin, van Wezel, en Johannes Wedken, van Hamburg, waren zonder twijfel allen studenten. Van de hand des laatsten leest men:

Roma armis terras ratibusque subegerat vndas,
Atque eaedem vires, Vrbis et Orbis erant,
Restabat Coelum; sedes perfregit Olympi
Pontificum veterum relligiosa cohors.
At bona posteritas, ansis ne cedat auitis
Tartara praecipiti tendit ad ima gradu.

Errare humanum est, sed diabolicum perseuerare in errore [1]).

In den herfst van 1566 heeft Jarges Genève voor goed verlaten. Immers was hij in October te Antwerpen, waar wij in zijn album den 18 October aantroffen:

Nicolaus Clericus, die ten jare 1563 reeds als student te Genève was ingeschreven. Mr. de Wal vermoedt dat deze Nicolaas de grootvader was van den beroemden Jean le Clerc, hoewel dan nog altoos raadselachtig blijft, hoe hij zich in het akademiealbum van Genève Ultrajectinus konde noemen.

Op denzelfden dag schreef:

Henricus Lijstrius eene Latijnsche en eene Grieksche spreuk op een albumblaadje. Omtrent dezen kan ik ook geene nadere inlichtingen verstrekken. Hem volgde den 28 October dv.

Carolus Clusius, de beroemde botanicus. De zinspreuk van zijne hand luidt:

πόνος δὲ καὶ ἐλπίς.
En trauail Esperance.

---

[1]) Rome had het land door wapenen, door schepen de wateren onder hare heerschappij gebragt; en de krachten der Stad waren dezelfde als die der Wereld. De Hemel bleef nog over; de geloovige aanhang der oude aartspriesters baande zich met geweld den weg naar den olympus, den zetel der goden, maar de goede nakomelingschap, om niet onder te doen voor het voorbeeld, haar door hare voorouders gegeven, stort zich hals over hoofd in den Tartarus, het verblijf der rampzaligen, d. i. stort zich hals over kop in het verderf.

Dwalen is menschelijk; in de dwaling te volharden is duivelsch.

Virtute et Nobilitate praestanti viro Dno Eisoni Jarghes scribebat Carolus Clusius Atrebas, Antverpiae v. Cal. Nouembr. M.D. LXVI.

Een zeldzaam autograaf is voorzeker de volgende:

Σεῖχε δίκαια φρονῶν[1]).
Generosa nobilitate et
virtute praestanti iuueni,
Dno Eisoni Jarghes frisio
in amicitiæ perpetuæ
memoriam, haec scripsit
Ludovicus Gratema
frisius. Antuerpiae.
ao. 1566 mense Octob.

Inter spem!, curamque, timores inter et iras
omnem crede diem tibi diluxisse supremam
Grata superueniet, quae non sperabitur hora [2]).

Lodewijk Gratema werd den 8 December 1567 benoemd tot Rector van der-A school te Groningen, blijkens de in dit tijdschrift D. VI bl. 79 medegedeelde aanstelling. Hij overleed den 18 November 1583. Zie deze *Bijdr.* I, bl. 146. Zijne weduwe komt voor in stukken op het Groninger archief, 1590, nr. 19, 67.

Zonder bijvoeging van de plaats, waar Jarges hun zijn album voorlegde, teekende in 1566 daarin eindelijk nog een viertal personen, die mij even onbekend bleven, als zoo velen, wier namen reeds zijn vermeld, te weten: de Bestrade, die den franschen tekst van Coloss. I, 12, 13, inschreef; Daniell Koboltt, en twee, die alleen de initialen hunner namen gaven, T. A. H. en F. A. G.

Waar Jarges zich in het volgend jaar mag hebben opgehouden? Het album geeft hierop geen antwoord.

Hupertus à Oertzen, alias Sintzich was de eenige die in 1567 een blaadje vulde met eene fraaije teekening van zijn wapen. De inscriptiën van 1568 en 1569, weinige in getal, zijn te Keulen gedagteekend. Zij zijn van:

Joannes Kessel, van wien zijn wapen, met de spreuk:

Qui bien vijf jaimais ne peult morijer.

Habbo Aldringa, zijn wapen, met de spreuk: *Pietas ad omnia frugi.* In het Heidelberger album schreef hij zich

---

[1]) Ga geregeld uwen gang, overwegende hetgeen regtvaardig is. (Σεῖχε is zeker eene schrijffout, voor Στεῖχε).

[2]) Geloof maar onder hoop en zorgen, onder vrees en toorn, dat iedere dag de laatste is, die voor u aanbrak; de tijd, waarop gij niet zult gerekend hebben, zal U aangenaam verrassen.

den 9 April 1567 in, met de bijvoeging *Groninganus*. Hij behoorde tot eene oude adelijke familie, van welke verschillende leden voorkomen in stukken op het Gron. archief.

Rimus à Deipholt. Hij teekende hetzelfde wapen met eene geringe wijziging, als Otto à Deipholt boven vermeld.

Rodolphus à Deipholt;

Sixtus de Scheltema, een Fries, den 21 Sept. 1569 te Heidelberg ingeschreven. Hij was de zoon van Schelte van Scheltema en Ursel Herckema, en huwde Bauck van Douma. Zie de Wal, a. w. no. 126. Wegens het verbleeken van de inkt, waarmede hij schreef, kon ik niet naauwkeurig lezen wat hij bij zijn fraai gekleurd wapen schreef.

Hayo Loringa, schreef alleen de spreuk *festina lente*. Ongetwijfeld was hij ook een Groninger of een Fries.

Petrus Heribertius, die mij onbekend bleef.

Behalve een paar voor mij onleesbare inscriptiën, komen er eindelijk nog in voor, zonder opgave van plaats of jaartal:

Johannes Dinnermon de Drendrop, een Deen, die zijn familiewapen teekende, waarschijnlijk tijdens het verblijf van Jarges te Tubingen;

Edzard Valck, in wien wij welligt aantreffen Edzerd Valcke, Janszoon, te Glimmen, een uitgeweken Hervormingsgezinde, die onder graaf Lodewijk de wapenen tegen den koning van Spanje opgevat hebbende, ten jare 1561 mede gedagvaard werd voor den bloedraad te Brussel. Zie Westendorp, a. w. bl. 38.

't Geen hij op een albumblaadje schreef, luidt:

EDZARDT VALCK
geft Eyso Jarges
mijn gode frvnt
synn nam das wyr
soe mannych mal
lustych vnd frolych
hebbenn geuest.

Frederick van Voerst, waarschijnlijk een edelman uit Overijssel, gaf het symbolum *Casus ubique valet.*

Gerardus Voet, misschien dezelfde, die in 1568 te Heidelberg werd ingeschreven, volgens de lezing van Mr. de Wal, als Gerhardus Voit, Geldrensis. Hij werd in 1579 Raad in den Hove van Gelderland en ten jare 1603 Kanselier. Scheltema, a. w. II, 424.

Tidemannus Gyse, Gedano-Borussus. Hij teekende alleen zijn wapen.

Meinardus Marius Ockama, Phrysius, schreef alleen zijn naam.

Jan Droitlyn, dien ik elders niet aantrof, gaf den aanhef van een Fransch muziekstukje, bij het emblema van Alciatus *musicam Diis curæ esse*.

Uit het voorgaande blijkt nu wel, dat Jarges in 1565 en 1566 student is geweest aan de hoogescholen te Tubingen en te Genève. Aannemelijk is het niet, dat hij een wetenschappelijken graad verwierf. Waarom hij zich sedert het najaar van 1566 bij afwisseling te Keulen en Antwerpen ophield is mij van elders niet gebleken. Waarschijnlijk mengde hij zich toen reeds in de godsdienstige en staatkundige beroerten, die destijds niet alleen in het gewest zijner geboorte, maar in het geheele vaderland ontbrandden. Dat hij tot de Hervormingsgezinden behoorde blijkt aanvankelijk reeds uit de namen van hen, met wie hij, volgens het album, omging. Het geslachtsregister vermeldt, dat hij vervolgens te Saaksum, op Heeralma, als Hoveling was gevestigd en in den echt trad met Luicke Entens van Mentheda. Hij behoorde voorts tot het viertal Ommelander Heeren, die in 1578 aan Bartold Entens een gezegelden lastbrief gaven om krijgsvolk aan te nemen tegen de stad, waar de Ommelander Staten gevangen genomen waren en gevangen werden gehouden (Wichers, *Verkl. v. h. Tractaat van Reductie*, I, 124). Ter zake van de verschillen tusschen de Ommelanden en de Stad, werd hij daarop met eene zending naar het Hof en de algemeene Staten belast (*Gron. archief*, 1578, no. 33). Overeenkomstig de mede op hem verleende volmagt van 5 Januarij 1579 (bij v. d. Spiegel, *Bundel van onuitgegeven stukken*, I, 126, 127), werd hij door de Ommelander Staten gemagtigd om in hunnen naam mede te werken tot het sluiten van de Utrechtsche Unie. Zijne handteekening kan men dan ook zien onder de uitgave van het tractaat verschenen te Haarlem, bij Enschedè, in 1778. Jarges werd tevens bekleed met den last om Rennenberg tot het teekenen der Unie over te halen, en bleef de Ommelanden onder de Utrechtsche bondgenooten vertegenwoordigen. Na den afval van Rennenberg — zoo blijkt verder uit de geslachtslijst — was hij genoodzaakt „om de reform. religie uijt het landt te wycken, en storf in 't wederkeren tot Oterdum, 1584, 19 Aug. Syn vrouw storf 1603 binnen Groningen." Uit hun huwelijk werden acht kinderen geboren.

IV.

Het album van Jr. Gerardus Rufelaert.

1588—1590.

Nadat ik van den mij destijds onbekenden bezitter dit album, 't welk mij bekend geworden was uit den catalogus der boeken en handschriften van wijlen Mr. R. K. Driessen, eenigen tijd ten gebruike had verzocht (*Bijdr.* I, 259), werd het mij weldra tot dat einde met de meeste belangstelling toegezonden door nu wijlen Jhr. W. Alberda van Ekenstein, te Groningen. Even als dat van Jarges, is het een merkwaardig gedenkstuk uit de dagen, toen onze vaderen in opstand waren tegen de dwingelandij van Spanje. Hoe vele inscriptiën in beide albums zinspelen niet op den godsdienstigen en staatkundigen strijd van de partij, waartoe hunne bezitters behoorden? De Rufelaert's waren wel van ouds niet in de provincie Groningen gevestigd, maar uit de zuidelijke Nederlanden schijnen leden van dit geslacht, misschien wegens het belijden der nieuwe leerbegrippen, herwaarts te zijn overgekomen. Een François Rufelaert, gesproten uit een aanzienlijk geslacht te Gent, werd in de orde der Dominicanen opgenomen en kwam vervolgens als Prior aan het hoofd van hun klooster aldaar. Hij bleef het katholiek geloof getrouw en overleed hoog bejaard in 1596 [1]).

Van de Rufelaert's, die zich in ons gewest hebben opgehouden is mij alleenlijk bekend, dat een Johannes Rufelaert ouderling was op de Dordsche Synode. Hij bewoonde het Huis of de Burgt Burgwal, in de buurt de Weer, onder Stedum, en ligt in de kerk dezer gemeente begraven. Zijn album was in het bezit van wijlen Jhr. G. J. Beeldsnijder van Voshol [2]). Hij was welligt de schrijver van een, mij alleenlijk bij name bekend handschrift in obl. 12°, vroeger in het bezit van Mr. J. W. Keiser, te Groningen (*Catalogus* no. 150), daarna het eigendom van nu wijlen Mr. P. G. J. Hoog van ter Aar, te Rotterdam (*Catal. zijner Hss.* no. 2165), getiteld: *Iucunda ac sententiose dicta, alsmede Lust-*

---

[1]) Paquot, *Memoires*, fol. uitg. II, 318.

[2]) Vgl. het *Alphab. Generaal-Register op de albums in zijne verzameling*, Utr. 1839, waar men kan lezen, welke handteekeningen er in voorkomen.

loffien van verscheiden geestige sproken, *verzameld door* Joannes Ruifelaertsz. 1621. Jhr. van Rappard deelde in het *Overzigt eener verzameling Alba amicorum*, bl. 21, mede, dat Prof. Theod. van Swinderen een album bezat van S. Rufelaert, afgevaardigd ouderling van wege de Hervormde Kerk te Groningen. Ik vermoed dat dit berigt op een misverstand berust. Uit Groningen was immers Egbert Halbes naar de Dordsche Synode afgevaardigd. Ook is naar mijne informatiën geen album van S. Rufelaert door Prof. van Swinderen nagelaten. Kan Jhr. Beeldsnijder het album van Joh. Rufelaert van Prof. v. S. ontvangen hebben en daardoor bij Jhr. van Rappard een misverstand zijn ontstaan? Gerard Rufelaert, de aanlegger van het album, dat ons zal bezig houden, werd den 3 April 1586 te Heidelberg student. Hij schreef zich in als Gerardus Rufelaert, *Frisius*. Daarna bezocht hij de akademie te Marburg, van welk laatste tijdperk dit album is, gebonden achter een zeer zeldzaam boekje in klein 8vo, getiteld: *Le Jardin d'Armoiries contenant les armes de plusieurs Nobles Royaumes & Maisons de Germanie Inferieure: oeuure autant nouueau, que proufitable à tous amateurs du noble exercice d'armes. — Den Boomgaert der wapenen, Inhoudende de Wapenen van vele Edele Huysen van dese Nederlanden, en andere omliggende: wesende dit wercxken also nieu, als profytelyck allen beminders van het edele exercitie van wapenen.*

Gheprint tot Gendt by Gheraert Salenson, met visitatie en approbatie der Commissarissen van der Co. Ma. daertoe ghestelt. 1567.

Het eerste wapen hierin afgebeeld is dat van Jezus Christus! Vervolgens staan op elke bladzijde doorgaans drie wapenschilden in houtsneê, met opgave van welk geslacht zij zijn en van de heraldieke kleuren. Dat van Rufelaert komt er dan ook in voor, met het bijschrift: „Rufelaert porte d'or, a trois faces de gueul." Dit is echter met de pen verbeterd in: „porte d'or et fascé en six pieçes de gueulles." In de errata was het bijschrift verbeterd aldus: „Rufelaert: facés de sable, lisez de guelles," maar dit is wederom met de pen veranderd in: „facés en 6 pieces d'or et guelles."

Dan volgt het album met 58 verschillende inscriptiën en afbeeldingen van familiewapens, welke aan Rufelaert meestal te Marburg gegeven werden. Ongetwijfeld bezocht hij de hoogeschool aldaar. De inscriptiën zijn van:

Gerardus ab Assendelft, een zoon van Johan van

Assendelft, Heer van Kralingen, Honingen, Besoyen en Heinenoord, en van Margaretha van Rossum. In 1584 werd hij student te Genève; den 2 Dec. 1586 te Heidelberg; [1]) vervolgens, zooals hier blijkt, te Marburg. Den 10 Mei 1588 schreef hij in dit album:

Nescit timorem mens bene sibi conscia. [2])

Eberhardus Dedekynus, Bremensis, die een dag later een soortgelijke spreuk inschreef.

Georg to Munster voorzag den 3 Sept. dv. het album met zijn wapen en eene spreuk. In 1584 werd een Bernhartt von Munster student te Genève. Ik betwijfel het zeer of zij Nederlanders waren.

Simon Taelman, Pomeranus, J. U. D., van wien ook alleenlijk eene spreuk, d.d. 27 Nov. dv.

Bernhardus Holtmannus, D. Deze, mij onbekend gebleven persoon schreef den 28 Nov.

Prospice facturus, quo factum tendere possit,
Sero piget coepti, cum male cessit opus [3]).

Abel Coenders van Helpen. Hij was een zoon van Dirk Coenders van Helpen, Heer van Faan, en Anna Tamminga, geboren 8 Augustus 1564. Toen hij pas twee jaren oud was, vluchtten zijne ijverig Hervormingsgezinde ouders, wegens de komst van Alba hier te lande, naar Neuhaus, in het Benthemsche, waar zij bleven tot de afkondiging van de Pacificatie van Gent, in 1576. Na den afval van Rennenberg verlieten zij op nieuw hun Huis te Helpen, en vestigden zich te Leer. Abel genoot eerst huisonderwijs van een zekeren Jan Stellingwerf; vervolgens werd hij te Bremen opgeleid door den rector Joh. Molanus en den predikant Christ. Pezelius. Ten jare 1584 kwam hij aan de hoogeschool te Marburg, waar hij een leerling was van de vermaarde regtsgeleerden Regn. Sixtinus en Herm. Vultejus. In 1586 vertrok hij naar Heidelberg, van waar hij, met vele anderen, wegens een bloedig oproer, tusschen burgers

---

[1]) De Wal, a. w. bl. 152.

[2]) Die een gerust geweten heeft kent geen vrees.

[3]) Bezint eer gij begint,
Want eerst gedaan en dan bedacht
Heeft menig in 't verdriet gebragt.

en studenten, in 1587 naar Marburg terugkeerde. Hier bleef hij, ijverig zijne studiën voortzettende, tot in den loop van 1589. Sedert bleef hij met zijne moeder en broeders (de vader was in 1584 reeds overleden) te Leer betere dagen voor hun vaderland afwachten. Na de Reductie keerden zij op het landgoed te Helpen terug. Spoedig werd hij geroepen tot belangrijke openbare betrekkingen. In 1596 werd hij namelijk lid van den Raad te Groningen, in 1597, 1600, 1601 en 1604 was hij burgemeester, in 1598, 1599, lid der Hoofdmannenkamer; in 1602 en 1630 van den Raad van State; na den dood van Egbert Alberda benoemde men hem tot afgevaardigde ter Staten Generaal, in welke betrekking hij 14 achtereenvolgende jaren werkzaam is geweest, dikwerf belast met belangrijke zendingen. Inmiddels was hij vertegenwoordiger van Stad en Ommelanden bij de onderhandelingen, die tot het twaalfjarig Bestand leidden. Ten jare 1619 nam hij het burgermeesterschap te Groningen weder aan. Op de lijsten der regeringspersonen ontmoette ik hem als zoodanig weder in 1622, 1623, 1625, 1626 en 1628, en als Hoofdman in 1620, 1621, 1624 en 1627; terwijl hij in de jaren 1619, 1622, 1625 en 1626 medelid was van het collegie van Curatoren der Groninger hoogeschool. Den 9 Januarij 1629 overleed deze hoogst verdienstelijke staatsman, aan wien door den geschiedschrijver van het twaalfjarig Bestand de lof gegeven werd van te zijn geweest „een sonderlingh gheleert ende vriendelijk man, ende altoos een standvastig voorvechter van de beste syde" [1]). Zijn levensloop is uitvoerig geboekt in Henr. Alting, *Narratio historica de ortu, vitae curriculo, rebus gestis et morte Abeli Conders ab Helpen.* Gron. 1629, ook vertaald onder den titel; *Levenbeschr. van den Jhr. Abel Koenders van Helpen*, enz. Gron. 1775.

'tGeen hij, tijdens zijn verblijf te Marburg, in Rufelaert's album bij de teekening van zijn geslachtswapen schreef, luidt:

Augustinus.

Ebrietas est blandus daemon, dulce venenum, suaue peccatum,

---

[1]) Dom. Baudius, *Van 't Bestant des Nederl. Oorlogs.* Amst. 1616, bl. 65. In de verzameling van portretten der vredehandelaars door Hondius treft men ook dat van Abel Coenders aan.

quod qui habet seipsum non habet, quam qui facit, peccatum non facit, sed ipse totus est peccatum [1]).

Memoriæ et recordationis ergo hæc pauca scribebat suo Rufelardo, Marpurgi Cattorum sub initio Anni C. 89.

ABEL CONDERS VON HELPEN.

Egbert Alberda, zoon van Reint Alberda, burgemeester te Groningen tijdens den afval van Rennenberg, en Wilmke Coenders. Met andere regeringspersonen door den verrader gevangen gezet, ontvlugtte hij in 1582. Hij hield zich daarna in het buitenland op, totdat de dood hem den 14 Februarij 1589 te Leer aan zijne zes kinderen ontrukte [2]). Ten jare 1582 was zijne vrouw hem reeds ontvallen. De kinderen zagen zich voortaan toevertrouwd aan de uitstekende hoede van hunnen oom Frederik Coenders.

Egbert bezocht reeds in 1581 of 1582 de Marburger hoogeschool, want onze gewestelijke geschiedschrijver Eggerik Egges Phebens, die in 1582 van daar huiswaarts keerde, heeft hem er gekend. Vervolgens schreef hij in 1584 zijn naam in het akademiealbum te Genève, den 16 November 1585 in dat van Heidelberg. Den 20 Januarij 1589 legde Rufelaert te Marburg hem zijn vriendenrol voor, waarin hij zijn wapen teekende, met het bijschrift:

Fata viam.

Non val saper a chi fortuna è contra [3]).

---

[1]) De dronkenschap is een aantrekkelijke booze geest, een zoet venijn, eene aangename verkeerdheid; die daarmede behebt is beheerscht zich zelven niet, die dronken maakt bewerkt niet de zonde, maar hij is zelf geheel de zonde.

[2]) Westendorp, a. w. bl. 56, 72. Reint Alberda was een geleerd man. Huninga zegt van hem: Vir ut genere ita eruditione, virtutibus, autoritate, honoribus amplissimus, qui ut ingenio erat maximo, quo doctores suos omnes in admirationem trahebat, ita studiis illud ita excoluerat, theologos, Ictos, philosophos, historicos, oratores legerat iis in linguis, quibus iidem scripsere, Latina et Graeca (hujus enim linguae erat peritissimus) ut omnes in patria nobilitate sine dubio superarit, quibusvis eruditis comparari potuerit. *In obitum D. Frid. Coenders Orationes funebres.* Gron. 1618. In 1551 kwam hij met Coenraad Coenders en Bartho Haythes, zijne gewestgenooten, aan de Heidelberger hoogeschool. De Wal, a. w. bl. 9, 52. Zijn dood vermeldende, voegde Westendorp — op het voetspoor van Abel Eppens — er bij: Hij was het hoofd der Hervormden te Groningen geweest; leed en hartzeer hadden zijne dagen verkort.

[3]) Wijs te zijn baat hem niet, die de fortuin tegen zich heeft.

Fratri suo q. germano[1]) Dno Gerhardo Rufelardt hoc amicitiae monumentum reliquit Egbertus Alberda Frisius, Marpurgi C. 89, 20 Januar.

Ofschoon hij zich tot aan de Reductie van Groningen buitenslands ophield, schijnt hij toch inmiddels eene enkele keer oogluikend binnen deze veste te zijn toegelaten. In 1594 nam hij dadelijk een burgemeesterszetel te Groningen in. Bij Resol. der Staten van Stad en Ommelanden werd hij den 11 Julij 1597, gelijktijdig met Johan Rengers van Hellum, tot lid der Staten Generaal benoemd, welke hooge betrekking hij nog steeds vervulde toen de dood hem den 16 September 1604 op ruim 42jarigen leeftijd wegnam. Twee maal was hij gehuwd; eerst met Catharina Freese, dochter van Occo Freese, drost te Emden; daarna met Gebke Beninga, erfdochter van Oosterborgh tot Grimmersum, eene dochter van Snelger Beninga en Thecla van Diepholt, van het Huis Midlum.

Zijn stoffelijk overschot werd in het koor der Martinikerk te Groningen begraven en gedekt met een fraaijen steen, waarop, naar de teekening daarvan door Jhr. Mr. W. C. A. Alberda van Ekenstein genomen en mij gaarne ten gebruike gegeven, twee vierkante pilaren zijn gebeiteld, met de wapens van Alberda, Coenders, Rolteman en Huinga op de eene, en die van Coenders, Gaikinga, Schaffer en Meininga op de andere. Op elken pilaar is een engeltje gezeten, die het wapen des overledenen aan een lint in de hoogte houden. Tusschen de pilaren leest men het volgende opschrift:

D. O. M. S.

AVE. SPECTATE ET COGNOSCE

AC SIMVL HVMANAM SORTEM CONSIDERA.

EGBERTVS ALBERDA

REGNERI ALB. MVLTOTIES CONSVLIS FILIVS

---

[1]) Met Alberda noemde nog een veertiental anderen bij hunne inscriptiën hem hun broeder. Deze benaming schijnt dus onder de Marburgsche studenten zeer gebruikelijk te zijn geweest.

[2]) *Bijdragen*, I, 259, 265.

GENERE NOBILISSIMVS

INGENIO, ERVDITIONE, VIRTVTE, RERV̄ VSV MAXIMVS
HONORE ET DIGNITATE AMPLISS.
CIVITATIS HVIVS CONSVL DESIGNATVS,
IN ILLVSTRI ET PRINCIPIB. AC REGIB. VENERABILI COLLEGIO
GENERALIV̄ ORD. FAEDERATORV̄ LIBERTATIS VNIONI SV-
PER AÑOS CONTINVOS VII. MENS. VI ASSESSOR
PRVDENTISSIMVS ET DIGNISSIMVS.
LEGATIONIBVS SPLENDIDISS: COLLEGII EIVSDEM NOMINE
PLVRIES CVM LAVDE DEFVNCTVS.
VIR ANIMO PARITER ET CORPORE EGREGIVS
IN MEDIO ACTIONV̄ MAGNARV̄ SVRSV EX HAC VITA ARREPT9
HOC LOCO EXVVIAS SVAS LAETAM RESVRRECTIONEM
EXPECTANTES DEPOSUIT
CVI SECVNDA CONIVX FÆMINA NOBILISS. ET LECTISS.
GEBCA BEÑGA GRIMERSHEMIA
SNELLGERI BEN. FILIA
AMORIS ERGO H. M. POSVIT.

OBIIT IN PATRIA AO̅ CHRISTIANO MDCIIII. DIE XVI SEPT.
CV̄ VIXISSET IN TERRA AÑOS XLII, MES. V. DIES XXIIII.
IN CONIVGIO PRIORE ANNOS III, DIES VI.
IN POSTERIORE AN̄ I. MENS. VI. DIEM I.

Zijn portret in olieverw hangt op het Huis Ekenstein.

Op eene enkele uitzondering na waren al de overigen, wier wapens en inscriptiën in dit album voorkomen, vreemden, van welke de vijf volgenden zijne bijzondere vrienden schijnen geweest te zijn.

J u l i u s à M a r e n h o l t z, die bij de teekening van zijn wapen de woorden voegde:

F. Petrarcha.

Si tantam curam impenditis custodiae auri et argenti, atque orientalium lapillorum, quae sunt terrae faeces et pelagi purgamenta, quanta diligentia amici cultui impendenda est rei preciosissimae ac diuinae [1]).

[1]) Als men zooveel zorg besteedt aan de bewaring van goud en zilver, en oostersche paarlen, die niets anders zijn, dan het slijk der aarde en uitwerpselen des oceaans, hoe groot eene vlijt dient men dan te besteden aan de kostbaarste en heilige zaak, de vereering van een vriend.

Johannes Staëll, Westphalus, van wien het wapen met de inscriptie:

Perfer et obdura donec mala transeat aetas
Fide Deo, melius tempore tempus erit [1]).

Symb.

Virtus post funera durat [2]).

Johannes ab Hausen, Westphalus, als voren, met de woorden van Cicero:

Efflorescit tandem multorum odiis et invidia debilitata veritas [3]).

Werner Butthell, als voren, en:

Tempera tempore
tempora.

Amicis praesentibus beneficia, absentibus bona verba conferre oportet.

Epict.

Les amys sont en la bourse.

Stephan von Rhemen, als voren, met het bijschrift:

Disce pati casusque graves evince ferendo,
Non aliter ludi sors inimica potest.

Militia est vita hominis [4]).

Verder noem ik **Marcus Brummer**, **Arnoldus Cubuarus**, J. U. D., **Ludolff von Munichausen**, **Fredericus à Scholley**, **Eberhardus à Gemmingen**, **Wilhelmus**, **Conradus** en **Henricus**, Barones in Limpurg [5]), **Hans von Moberroth**, **Martinus Quad**,

---

[1]) Verdraag en houd het uit totdat de slechte tijd voorbij zal zijn gegaan; vertrouw op God, er zal eens een tijd aanbreken, beter dan het heden.

[2]) Deugd duurt voort aan gene zijde des grafs.

[3]) De door veler haat en nijd verzwakte waarheid komt eindelijk voor den dag.

[4]) Leer te lijden en kom drukkende omstandigheden te boven door ze te dragen. Het vijandig lot kan niet anders gespeeld worden.
'sMenschen leven is een krijgsdienst.

[5]) Ieder van deze drie noemde zich: S. Rom. Imperii pincerna secretarius semperque liber.

Henricus Brunnshausen (?) Johannes Prock, Austriacus, Mauritius ab Oyenhausen, Magnus Schram, Danus, Nicolaus Hollenius, Wilhelm von Lansberg, Hans Gottfriedt von Syckingen, Burchardus à Sallder; Georgius Sieberch, Eberhartt von Lon en Franciscus de Wendt (?), die meestal hunne familiewapens teekenden met de eene of andere spreuk er bij. Een vijftal wapens trof ik aan zonder eenigen naåm of een bijschrift.

In September 1589 schijnt Rufelaert het kandidaats-examen in de regten afgelegd en daarna afscheid van zijne leermeesters en vrienden te hebben genomen. De laatste inscriptiën, die hij te Marburg ontving, zijn namelijk van:

Hermannus Vultejus, de beroemde regtsgeleerde, die 55 achtereenvolgende jaren een sieraad was van de Marburgsche akademie.

Dominus mecum, quid faciat mihi homo [1]).

Hermannus Vultejus,
J. V. Doctor et professor,
Marpurgi scribebat
XXIII Septembr.
Anno
M. D. L. XXXIX.

Hermannus Lemgo, Rufelaert's dischgenoot, bij wiens wapen men leest:

Isocrates.

Praesentes amicos officiis ac observantia colere, absentium meminisse nos decet [2]).

Generis splendore, eruditionisque laude conspicuo viro, D. Gerardo Rufelaert, L. L. candidato, amico & commensali suo cariss. pro grata sui memoria ponebat Marp. 24 Sept. ao. 89,

Hermannus Lemgo.

Van denzelfden dag is het wapen van het Friesche geslacht Burmania, met het bijschrift:

---

[1]) Indien de Heer met mij is, wat maakt mij dan de mensch.

[2]) Het betaamt ons om aanwezige vrienden hoogachting te betoonen door gedienstigheid en oplettendheid, en de afwezigen in aandenken te houden.

Persevera in virtute et fide [1]).
Nobilissimo omniumque virtutum genere praestantissimo viro Gerardo Rufelaert amico et F. charissimo memoriae ergo scribebat Marpurgi 24 Sept. Ao. 1589

TETARDUS à BURMANIA.

In November ontmoetten wij Rufelaert te Emden, waar hij zijn album aan twee vrienden voorlegde, namelijk aan Gerardus Bolardus en Henricus Artopaeus. De eerste teekende zijn wapen, en schreef daarbij de woorden van Augustinus:

Lege et relege omnem scripturam et non inuenies horribilius quam hominem in eo statu viuere, in quo mori non audeat [2]).

Artopaeus [3]) gaf de woorden van Lactantius ten beste:

Vera sapientia est Deum nouisse,
Vera virtus agnitum rite colere [4]).

In het volgende jaar ontving hij eene fraaije teekening van het geslachtswapen van:

Charles Cabeliau, nevens twee inscriptiën, van welke de spreuk *Espoir conferte* voor mij leesbaar was.

Marie en Jaques Cabeliau, misschien kinderen van Charles, schreven op één blaadje de spreuken: *Riens sans Dieu* en *Espoir en Dieu.* Op een afzonderlijk blad treft men voorts, tegenover het wapen van Charles Cabeliau, een wapen aan gevormd uit de kwartieren van Cabeliau en Sersanders. Waar hij met de Zuid-Nederlandsche familie Cabeliau in aanraking kwam blijkt uit een en ander niet. Zou hij ook met Marie Cabeliau in den echt zijn getreden? Onder de kapiteins der watergeuzen, bij de inneming van Brielle, was ook een Jr. Jaques Cabeliau.

[1]) Volhard in deugd en geloof.

[2]) Lees en herlees alle werken, en gij zult daarin niets verschrikkelijker vinden, dan dat de mensch in dien staat leeft, in welken hij niet zou durven sterven.

[3]) Henricus Artopaeus studeerde vroeger te Heidelberg, blijkens de inschrijving van zijn naam in het album dier hoogeschool op 30 Oct. 1566.

[4]) De ware wijsheid is God te hebben leeren kennen, de ware deugd Hem daarna te erkennen en naar behooren te vereeren.

Evenmin bleek mij waar en wanneer
Henricus Schröderus, Imperiali authoritate publicus, approbatus ac immatriculatus Notarius, hem de volgende inscriptie gaf:

Virtus inuidiam parit, attamen virtute inuidia superatur [1]).

Het blaadje, waarop staat:
Raab Arnold von Oeynhausen schreib dis zu Emden in Oestfrieslant, Den 1 Martij Ao. 98," is het eenige, dat ik uit latere jaren aantrof.

Het studeren van een groot aantal Nederlanders aan buitenlandsche hoogescholen is van grooten invloed geweest op de wetenschappelijke verlichting en staatkundige ontwikkeling, die zich in het laatst der zestiende en in de zeventiende eeuw in ons vaderland zoo krachtig openbaarden. Als bouwstoffen voor eene volledige behandeling van dit onderwerp, zijn deze albums voorzeker niet van belang ontbloot.

Kermis te Sebaldeburen.

30 Sept. 1617.

3°. Bij de classe van Suithorrum, dat tot Sibaldeburen, alwaer jaerlicks, als den Eedt van den Redgers wort affgenomen op Hemmelvaertsdach, een kermisse wordt gehouden, tot grooter onstichtinge, oneerlicke ende schandelicke daden, ende tot verhinderinge des Goddelicken diensten, bijnae int gantze quartier, deselve kermisse afgeschaffet, ende in tijdes voor den hemmelvaertsdach mochte worden verboden.

Remonstr. van de Deput. Synodi aan Stadhouder en Gedeputeerden.

De apostille hierop luidt: Desen angaende sal ande beijde Grietsluijden, soe van Oost- als van Westerdeel van Langewoldt wel ernstlicken worden geschreven.

---

[1]) Deugd baart nijd, nijd wordt evenwel door de deugd overwonnen.

BERICHT OMTRENT DE WATERGEUZEN

ONDER DEN

ADMIRAAL DOEKO MARTENA.

1573.

Omtrent de watergeuzen die in de maand Augustus 1573 onder Doeko Martena Admiraal van den Prins van Oranje met vier oorlogschepen op de Eems werden gestationneerd om den Groningers en Delfzijlsters te beletten schepen te water te brengen en aan de overige watergeuzen afbreuk te doen, vindt men zeer weinig bij onze geschiedschrijvers geboekt. En al zijn zij door de meer passive houding die zij moesten aannemen, ook later, toen zij het uitloopen der oorlogsbodems door Robles in dit gewest uitgerust moesten beletten, verhinderd geworden deel te nemen aan den roemruchtigen zeestrijd tegen den graaf van Bossu den 11^en^ en 12^en^ October van dat jaar geleverd, zoo mag evenwel een nader bericht omtrent hen niet overbodig geacht worden.

Uit de bekentenis nu van zekeren watergeus Johan van Rijn die in den aanvang der maand November 1573 met nog twee anderen te Leens werd gevangen genomen en door den redger dier plaats, Dirck Hugen, op bevel van den Luitenant Johan de Mepsche werd gepijnigd en verhoord, komt men zeer vele belangrijke bijzonderheden te weten omtrent de uitrusting dier vloot en de handelingen der bemanning, waarom wij die den lezers van dit tijdschrift mededeelen in de hoop dat deze bijdrage tot de kennis der geschiedenis van de watergeuzen, die zulk een gewichtig deel hebben genomen aan den tachtigjarigen kampstrijd met Spanje, hun niet onwelkom moge zijn.

I.

Edele ghestrengher hoechgeleerter Heer. Negest erbiedinghe plychtwilliger bedeninghe kan ick jw Ed. hoech. wijsheiden nicht barghen woe ich in achtervolch juwer Ed. gr. W. beuel den gheuanghen durch dem scharprechter ter tortuire ghestalt end in biwesent mijner geschwoeren wedmans end ghetugen ernstelich end scherpelyck nae rechte hebbe doen examineren end laeten end heft beleden ghelyck jw Ed. g. h. W. wth by gheuoechde schriftelick ondertekende belionghe hebben tho vernemen, end want he gheuanghen sick beroept end begheert syner gelegentheid fruntschap te laeten ueruaeten, sick vertruwende daermit der tichte daermede hij beworpen toe entschuldigen, end men hem met groter pinen niet anders dan der belidenghe vermeldet hefft aff koenen vorderen, jst mijn vnderdenich versueck, Jw Ed. g. h. w. geleuen die belionghe tho visiteren en mij een guedtlyck aduis daerup moeghen laeten weten end wal verwaeren end vp syne kosten, whoe he seluest beghert an den daer he sych vp beroept syner gelegentheitz, fruntschap toe laeten vereischen vp dat mocht ripelick nicht vnbedachtlick in der saeke geprocediert worden. Wil ick mij reguleren naet ghene jw. Ed. g. h. w. aduis en ghuet beduncken mij sal gheliuen tho aduerteren end bij dese boden schriftelyck edder muntlyck entbieden end ouersenden, waermit jck jw Ed. g. h. W. den almechtigen mit gantzer familie beuoelen will hebben. Datum Leensz den 12 nouembris anno 1573. mij jw Ed. g. h. W. plichtwilliger

Opschrift: Derck Hugen Redger.

Dem Edelen gestrengen Hoechgeleerden wijs en voersichtigen heren Johan d'mepsche Co^{r} Ma^{tt} raedt end Lieutenant der Stadt end ommelanden van Gronninghen to eijgener handt.

Recepta den 13 nouembris 1573 van derck huegen des geuangen zeeroovers haluen met zijn confessie.

II.

Den sesten Nouembris anno 1573 des auendes tusschen acht ende neghen uren ys Johan van Ryn toe Leensz geap-

prehendeert. Dem elften Novembris 1573 heft Johan van Ryn ter pine en tortuire gestelt synde Jn biwesent van aelko Reintiens aelko fraterman en Nerink Jansz als geswoeren wedluden, Claes Coster en Johan werensz als ghetuighen bekandt geboert tsyn by haeselunne vm enen vaeder Jurgen van Ryen en margareta van Ryen echt vnd recht geboeren. Ende secht dat he eerst van der schoele ghekoemt synde mit einer van adell hern van amelonx, etlicke Jaeren int sticht van osenbrugge voer Jungen hefft gedenet, daernae mit einer benedictus van anefelt int lant toe holstein voer junge een tydlanck gedenet. Daernae by olde Eilcko Onsta ghekomen ende den seluen inghelycke een tijdlanck voer Junge gedenet, hansz to Sawert heft hem daer bij gebracht. Daernae een half jaer by allert Tammingha ghedenet en aldae ghehillicket gheworden ahn eyn maeghet die olde Eilken Onsta dienstmaegt was. Ende is naderhand int iaere van 68 by einer Geertwyn berwimer, kasper de wroe syn lieutenant in dienst Co[r] ma[t] tho grueningen ghewest. Ende daernae mit graue peter ernst van mansfelt in deenst Co[r] ma[t] mit de aneuelder [1]) in vranckryck ghetoegen in tide alsse de selue van mastricht wth brabant toegen. [2])

Daerna is he een tijdt lanck wedder tot synen heim alsz thoe haselunne en inden ampte van linghen by herbert kreyenreb gewest en sich onderholden en sint de selue kreyenreb en he suster en broeder kinder. Daernae is he binnen Ossenbrugge van des princen weghen weder ahn ghenoemen en by einen ritmester Jacob van vorstenborch ghenoemet ongeueerlicke veer maent in deenste ghebleuen en vp datmael voer berghen in henegouwe ghewest. Ende heft dit verleden sommer ongeueerlyck sesz weken weder by Olde Eilcko Onsta ghedenet en vijff daler vp twe verscheiden tyden van hem ontfangen. Ende is nu ongeueerlicke veertien daeghe voer michelis lestleden toe Emden by Doeko Mertena inden gulden korff in denst. Daernae wth nae Nordeney ghekomen om in syn deenst te syn, mit den welcken he syck een half jaer in denst bestedet, verkeerde bij hem dan gheen gelt vp

---

[1]) Zeker den boven door hem genoemden Benedictus van Anevelt.

[2]) Dit zal slaan op het leger dat in Sept. 1568 onder Alva bij Maastricht was gelegerd, en vervolgens den Prins van Oranje door Luikerland heen tot aan Chateau Cambresis in Frankrijk vervolgde. Bor, I, 255.

[3]) Den 24en Mei 1572 werd, zoo als bekend is, Bergen voor Graaf Lodewijk ingenomen.

handt ontfangen heft, sunder hem is twaelf daeler vnde een hoesen wamboeis gheloeft, en wesz een lijffknecht tho behoert, heft hem ock geen eedt ghedaen oeck niet voer soldaet, sunder voer ein lijffknecht bestedet.

Van doecko mertena angenomen synde is he vp de noerdernye in oestfreeslandt mede thoe schepe ghegaen daer de schepen rede bereit laeghen, heft he doe van anders ghene beuelhebber en geweten dan allene van synen heren doecko mertena.

Doe dese Johan van Ryen eerst tho schepe ghekoemen is, daer kruit noch loet oeck niet toe vreten ofte toe suipen ghewest en sint oeck niet meer dan veer ghoetlingen daer onder twe halue slangen ghewest.

Des heft wibe graeuwestens [1]) die schepen wthgerust, waer ouerst kruet en loet gheschudt en prouiande heerghekoemen secht he niet tho weten, want hem sulckes daeghelickes van anderen vrijbuiteren worden toe ghevoert. Alsz doeko mertena wth der Eemsze gheuaeren heft he dre schoeten ghedaen en daermit sint hem alle de schepen gheuolcht die daer leghen en sinnen gheseilt hen in 't fly daer se syck alle gesedt [2]) hebben. Secht dat he weinich tides in de schepen gewest sunder meestendeles in de harbargen ghelegen heft [3]) soe wal beuoeren als nae dat de ma[ts] schepen van harlingen affgetoegen. [4]) Bekent wal daer mede by ghewest toe syn als de Ameraell Doecko mertena de Ma[ts] schepen van Harlingen en teghens ghekomen. He heft oeck wal ghehoert dat wibe graeuwestens ettlicke lange roeren mit vleschen [5]) van bremen ghehaelt ende verstrecket heft. Ingelicke dat peter kempen die wth Leuwerden verdreuen den schepen wal omtrent twe ofte dre hundert punt puluers verstrecket heft.

Die naemen der Capiteyns sint willem pitie pack [6]) Johan Egbertz Jacob luitiens foppo Jelles van enckhuijsen,

---

[1]) Grovestins. [2]) Geankerd.

[3]) Bor, I, 450 getuigt ook dat de manschappen van Martena „seer onwillig waren."

[4]) De schepen hier bedoeld waren de galeien door Robles uitgerust, die in Sept. van dat jaar uit de haven van Harlingen zeilden om zich met Bossu te vereenigen.

[5]) Kruitflesschen.

[6]) Wellicht was de naam van dezen man Willem Pieterz. Bak, en was hij een zoon van den bekenden watergeus van Hoorn, Pieter Bak. Vergl. v. Vloten, *Ned. Opst.* III, 124.

Ipe Smit, Catte en noch ene Johannes egberts van groningen. Secht wider dat he wel vernoemen heft doecko mertena de willem pitie pack Jpe smit en Catte, Capiteyns gheuenckl-lyck heft ghenoemen en nae enckhuijsen gesant dat de selue hoer commissie breuen oeuer ghetreden hadden. Secht oeck dath he niet en weeth, noch vernomen heft dath doecko mertena ter tide als he hem gedenet enich koepman hebbe beschadiget edder de ma[t] enich affbreuck sy ghedaen. Secht oeck dat de schepen in alles die in 't fly ghelegen clein en groet veertien synen ghewest, dan de sterckheit ofte menichte der persoenen is hem onbewust. Secht noch dat vp flylant twe veenlijn knechten liggen de welcke doecko mertena tho staen. Oeck secht he dat doecko mertena de eilanden Tessel der Scillinck en vlelant ghebrantsschattet heft, welcke penninghen doecko mertena int schip sint gebracht dan Johan weet niet woe voele des geldes is gewest. Ende heft doecko mertena desse Johan van Ryen vp den derden deses maentz nouembris vant vlylant affgesandt an claes van Dockum den veendryck liggende vnder amelant in een boetesmansboet vm den veenrick weder int fly ofte vpt fllylandt tho haelen. Ende als hij by den veenrick ghekoemen heft de veenrick hem met ghenoemen om ettlicke seerouers, soe sunder bestellunghe vpt wat muchten liggen vm den koepman tho beschadighen, te versuecken, en soe sint de soldaten van den vpslach wt ghefallen en hem alhier ande marne aenghedrungen dat hie alsoe hier anghekomen, selff derde, dei twe vnderwels veenlyn woe de ghelegen hebben is hem vnbewust, heft oek gheen kennisse waer se heer sint dan de ene heedt Jacob de ander weet he niet toe noemen, dan heffse by den veenrick gheuonden.

Den twaelften nouembris voer den middach andermael ter presentie gheswoeren weddmans en ghetuigen voergenoempt ter pine en torture ghestalt, blyfft by desse voerighe belionghe in allen als voergheschreuen.

Dirick Hughen Redger
mein handt.

III.

Den elfften Nouembris anno 1573 Johan van Reyen in der torture affgheuraeget off he oeck enighe kuntschap hebbe mit den ghene die Coeuerden ghebrant hebben, off he oeck

raed edder daet daer tho ghegeuen off he oeck naemen ofte thoenaemen derghenre de sulx ghedaen, ghekant ofte hoeren noemen heft. Heft niet anders daerop gheantwoerdet, dan he hebbe tot, syner moemen huis wal ghehoert datmen Couerden ghebrant hadt, weet anders niet, dan begheert dat men daeraff kuntschap by syner moemen en vedderen tho haselunne wil laeten vereyschen, sal beuunden worden dat he stedes sick by de vrunde onderholden heft en der saecke vnschuldig sy Roleff monnick drys kryenreb, herbert kryenreb, Nagel van plattenberch en warmelt van hede. [1]) Noch gheuraeget off he enich kuntschap ghehadt van Tewes van Swoll off he daermede enighe handel ofte wandel ghehadt. Antwordt daerop, he heft den toe haeselunne wal etlicke maelen ghesien en van hem wal ghehoert, weet anders van den man nicht. Noch gheuraeget wat kuntschap he drecht van Ambrosius van Vtrecht en berent vos, [2]) en wat he daruan gehoert heft. Antwoert he heft syn leuent den beiden mit oghen nicht gesyen dat he wuste oft se weren, want he se niet gekant. Noch gheuraeget van den Richter in twente de gespoeliert gheworden [3]) wat dat voer luiden ghedaen en woe der seluigher naemen en thonaemen weren ghewest. Antwoert dat he nergens van den dinghe weet dan begheert dat men willen verkuntschappen laeten an drost Ernst Mulert, droste tho Lingen de welcke alle syne gelegentsheitz wal weet, dat men ock an den biscop van munster daer he oeck by thoe hoeue mit Claes van Langhen gewest wil kuntschap synēr gelegentheitz laten vereischen.

Den 12 Nouembris voer den middag ander maell in presentie der gheswoeren wedmannen en ghetuigen presentie ter pine en tortuire ghestalt blyft by desse voerighe belionghe in alles als voersz.

Dirick Hughen Redger
mein handt.

IV.

Den 14 Nouembris anno 1573 voer den middag is

---

[1]) Op deze personen beriep hij zich.

[2]) Misschien zekere Vos, van Genderingen, die den 26en Mei 1572 zich onder de personen bevond die een aanslag op Nijmegen waagden. v. Vloten, a. w. III, 56.

[3]) Misschien in Juli 1572 toen Twenthe door de Geuzen geplunderd werd. v. Vloten, a. w. III, 48.

Johan van Ryn ter derde mael ter pine ende torture ghestalt en scherpelycke gheexamineert end hefft vp voersz articulen voerclaert als volghet en daervp willen leuen vnd steruen niet anders wetende dan he ter justitie ghestalt solde syn entlick by syn voerighe belionghe en des volghet ghebleuen.

Secht dat doe he sich toe Emden ahn Doecko Mertena hadde bestedet he niet meer dan twe nachten en een dach tho emden ghewest en voert in noerderney to schepe ghegaen en voert strackz mit twe schepen van daer gheuaeren in de Eemsze, en inde Eemsze hebben sie wibe graeuwstens gheuonden mit veer edder vijff schepen en aldaer heft wibe graeuwstens het ameraelschip wthgerustet. Wibe graeuwestens heft het ameraelschip tot profyt doecko mertena ghekoft voer twe duysent ofte derdehalf duysent gl. ongeueerlyck, dat weet he soe nouw niet, van enen oesterschen koepman, den he niet en kenndt. Ende was dat schip bikant half vull molts, dat worde ouer geschepet en den koepman de nae enckhuijsen was ghewest nae gheuoert nae eckhuijs. Als se den ene dach inde Eemsze ghekoemen, sint de ander dach voert int fly gheuaeren voer den wint. Als die ma[ts] schepen van harlingen aff quemen weet he niet dat ten beiden eenighe schaede gheschiedt anders dan die Capitein Willem pitie pack was achter by dat roer dorch syn schip gheschoeten.

De ameræl doecko martena was anderhalff hondert man starck en vijftein ofte sestein scheepsluiden en was gesinnet, hadde he de Ma[ts] schepen an koenen koemen wolde ghedragget hebben, hadde achte ghoetlingen en veer halue slanghen twe righe hooch kylbaersz, de menichte heft he niet getellet.

Voert alsz de ma[ts] schepen aff gheweken, is de ameræl doeko martena mit alle syne schepen weder int fly ghekeerdt. Den tydt soe langhe he mede int fly ghelegen is alle prouiande van bier en anders van enckhuysen en van Delft int fly ghekoemen en ghebracht. Doe he eerst mit den andere twe in de marne anghesaet gheworden, is by lichten daeghe ghewest, sint sie ghekoemen by ene huesman die Claes Ottens hiedt die heffse alle dre den nacht gheharbarget. Des smorgens daernae sint se nae veerhuisen gegaen end aldaer angheholden van den wedluiden die welcke se daer inder herberghen gebracht en thoe gesacht se daer mosten vertoeven ter tijdt se pansser [1]) entboeden om toe weten wat luiden se

---

[1]) Sicco Panser hoveling in de Marne.

weeren, Ende alsz daer luiden van der wacht anden auont bestalt weren de se den nacht bewaeren solden, heft he sich by de twe anderen, omdat het vresen weren, niet doeruen betruwen tho verbliuen, sunder is van se gegaen en sich verby Vlrum gegeuen nae Leensz in menonghe die wile he syns heren lyffknecht, en gheen soldaet was, men hem wal solde passeren laeten en soe he thoe Leensz ghekoemen, is he geholden en want he de voer die ander twe wth den huise ghewest, weet niet waer de andere twe sint ghebleuen.

Dirick Hugen Redger
mein handt. [1])

Vrijgeleide van Graaf Edzard van Ootfriesland voor jonkvrouw Ghele Manninga.

1 5 1 4.

Wy Edesardt Graue tho aestfrieszlandt Geuen der Erbaren Ghele manninga, vrouwen to ewessum, vnsse pasbordt myt oeren guderen vnnde denstvolg weder yn friesslant by oere woninge to komen vnde to blyuen. Daar na sick die vnse soelen weten to richten. Wt groningen sondage Oculi anno xiiij⁰. [1])

[1]) Gron Arch. dl. IV der Charters van den Hove no. 192 en vlgg.

[2]) Naar het oorspronkelijke onder mij berustende met 's graven opgedrukt zegel.

HOE IN DE 17e EEUW EEN NOTARIS TE GRONINGEN WERD AANGESTELD.

Dat er te Groningen reeds vroeg notarissen waren is bekend. Van ouds schijnen zij door den Duitschen keizer of in diens naam aangesteld te zijn, althans ze voeren gemeenlijk den titel: Imperiali auctoritate notarius publicus, d. i. krachtens keizerlijk gezag openbaar notaris. Voor het overige is omtrent de wijze van hunne aanstelling weinig bekend, weshalve ik den lezers van dit tijdschrift den brief waarbij zekeren Hermannus Wilckens te Groningen in 1685 tot notaris werd aangesteld, zal mededeelen, waaruit we hieromtrent eenige inlichting ontvangen.

Uit dien brief dan blijkt dat zekere Johan Friedrich Abelius burgemeester der stad Norden en Paltsgraaf, van keizer Leopold I van Duitschland de vergunning en macht had erlangd om notarissen in het Duitsche keizerrijk aan te stellen. Krachtens die macht stelde hij ook notarissen aan te Groningen, wat wel eenigzins vreemd is daar de Duitsche keizer hier niets had te bevelen of te vergunnen, maar zeker een gevolg zal zijn geweest van de oude traditie van vroeger dat een notaris door of van wege den Duitschen Keizer behoorde aangesteld te worden. Het blijkt verder uit dat stuk dat de adspiranten een examen voor hem moesten afleggen en bekend zijn met de gronden der rechtswetenschap en van de latijnsche taal. Wanneer nu iemand, na gedaan onderzoek, bekwaam werd geoordeeld voor dit ambt, dan werd hij op plechtige wijze in zijne waardigheid bevestigd, door de overreiking van schrijfgereedschap, inkt en papier, een soort van investituur, zoo als in de katholieke kerk de hoogere geestelijken vroeger met het pallium werden omhangen. Bovendien werd hem een notaristeeken verleend om dat in zijn zegel te voeren, bestaande voor genoemden Wilckens in een Grijpvogel, en was hij verplicht een eed aan den Duitschen keizer te doen.

Wanneer iemand op deze wijze tot notaris was aangesteld geworden, dan was hij bevoegd tot het maken van allerlei akten, kontrakten, testamenten enz. en was ieder

gehouden hem voor een notaris te erkennen op straffe van ongenade van den Duitschen keizer en de boete van een mark gouds. Deze straffen behoefden den ingezetenen hier evenwel volstrekt geen vrees aan te jagen en men zal zeker meer uit gewoonte dan uit vrees voor de strafbedreiging deze personen voor notaris, en de stukken van hen afkomstig als authentiek hebben erkend.

De genoemde aanstellingsbrief van Wilckens luidt aldus:

Ich Johan Friderich Abelius J. U. Doctor Comes Palatinus und Burgermeister der Stat Norden Bekenne Offentlich mits diesem brieffe und thuhe kund Jedermanleich, demnach der Aller durch-leuchtighster Grosmächtigster vnd vnuberwintlichster vorst vnd Herr, Her Leopold Erwälter Romischer Kaiser, zu allenzeiten merder des Reichs, in Germanien zu Vngaren, Boheim, Croatien vnd Slavonien koninck, Ertzhertzogh zu Oostreich hertzoch zu Burgond zu Braband zu Steijer, zu Carnten, zu Crain, zu Lutzenborch, zu Wirtenbargh Ober vnd nieder Slesien, vorst zu Swaben, Marckgraeff des Heil. Roomschen Reichs, zu Burgau, zu Meren Ober vnd nieder Lausnits, Gefürster Graef zu Habsburgh, zu Tirol, zu Pfurd, zu Rijborgh vnd zu Gredtz, Lantgraeff in Elsas, Herr auff der windischen Marck zu Portenau und zu Salms etc. Mein aldergenedighster kaiser vnd Heer den 15^en^ monats Januarij Anno 1672 mit wolbedachtem muth, ghuten raath und rechten wissen, ausz Römischer kaiserl. macht, vollen kommenheit, mijr de besondere kaiserliche genade getaen, und mich nicht allein in die Eher und wurde dero kaiserl. Maistt. pfaltz und hoffgraven, zu Latein Comites Palatini genant, aller genadighst erhöhet sondern mir auch bij unter anderen priviligien und begenadungen dero selber volkomne macht und gewalt gegeben an dero stadt und in dero namen Publicos notarios zu Creiren, inmaszen das mir darüber allergenädighst erteilte keiserlicke diploma (welches sich alsoo anfanget: Wir Leopold vom Gottes Genaden erwholter romischer kaiser etc. undt mit disen worten sich endiget: mit vhrkund dieses briefs bezegelt mit vnsen kaiserl. anhangenden inzijgel, der geben ist in vnserer Stadt Wien den 15^{en} Januarij nach Christi vnsers lieben Herrn vnd Selighmakers glorwurdigh vnd genadenreichen geburt im sechszehen hondert zweij und zibenzichsten, unserer reiche des Romischen im viertzhehenden, des Hungarighsen im Sibzhehenden und des Boheimbschen im Sehszehenden Jaere)

daevon, quoad hanc Clausulam alsoo lautet: Wir geben Ich hiermit meerdergedachtem Doctor Johan Friederich Abelio vnsere volkommene macht vnd gewalt das er an vnser Stadt, vnd in vnserm namen die Jenigen personen soo Er darzu brauchlich, vnd geschicket achten wurt (welches wir seinem gewiszen heimbgestellet haben wollen) zu notarien, offentlichen schreiber vnd richtern creirn und machen solle, können vnd möge, alsoo das dieselbe offene gemeine schreiber, notarien vnd richtern durch das gantze Römische reich vnd andere vnsere erbkönighreich, vorstenthumb vnd lande fur solche gehalten, auch aller vnd Jeder privilegien, freiheiten, genaden, Ehren vnd vortheilen, auch Jhres amptes allenthalben und in allen gerichtlichen vnd anderen handlungen, Contracten, Testamenten, Letzen willen vnd allen sachen und gescheften, ihr ampt beroerende, brauchen, treiben, üben vnd genissen sollen vnd mögen, als andere gemeine offentliche schreiber, publici notarrii genant, vnd richter, soo von vnsern verfaren am reich ausz keiserl. gewalt gemachet vnd Creiret, solches alles haben, gebrauchen, geniesszen und uben, von recht oder gewoonheit, doch sal gemelter doctor Abelius von sulchen notarien soo er Jederzeit Creiren vnd machen wurd, an vnser nachkommen Statt, vnd in derselben und unser, auch des heiligen reichs namen geboirlich gelubt und aijde nemen, als sich dan solch gelobt und aijt von solcher ämpter wegen zu tuhen gebuiret, getreuwligh, one gevherde. Und dan der Ehrenvester vnd wolgeleerter Harmannus Wilckens, ausz einer honorabelen familie der Stadt Groningen buertigh, sich bei mir angegeben und gebetten, das ich in kraft obgezetzter mir gegebenen keiserl. freiheit macht vnd gewalt, ihn zum notario, offentlichen schreiber vnd richter Creiren vnd machen ihm auch solches offenbaeres notariaet vnd Rechterlich ampt verleihen vnd mittheilen wolte, Jch auch desselben geschicklicheit, wissenschaft der rechten, subsidie der latijnschen sprache, auch redlich-und auffrichticheit nicht allein zur genüge sondern ihn auch nach angesteltem examine zu solchem ampte taughlich und geschicket bevonden vnd dahere seiner bitte statt gegeben, das derhalber an aller hoghst gedachter kaiserl. Maistt. statt vnd in dero namen ich mit walbedachtem muth vnd rechten wissen vnd willen, kraft meines habenden gewalts vnd kaiserlichen vreijheit in den allerbestendighsten weise, masz vnd form, wie es immer kraft haben kan, sol vnd mach, gemelten Harmannum Wilckens, der es alsoo

persoonlich begheret vnd angenommen, zu einem notario, offentlichen schreiber vnd richter Creiret vnd gemachet, ihm auch solch offenbaeres notariaet vnd richterlich ampt, sampt allen vnd Jeden des wegen gebuirenden privilegion, vrijheiten genaden, Eren, vortheilen, recht vnd gerechtigheiten verleihet vnd mittheilet, Thue auch solches alles hiermit vnd in kraft dieses brieffs, alsoo das mer erwenten Hermannus Wilckens nun hin furo, sich solches seines offenbaeren notariaet vnd richterlichen ampts durch das gantze Heilige Römische reich, vnd andere Jhr keiserl. Maistt. erbköninghreich, vorstenthumb vnd landen allent halben in allen gerichtl. vnd anderen handlungen Contracten, Testamenten, Letzenwillen, vnd allen sachen vnd gescheften sijn ampt berürende, gebrauchen, auch aller vnd Jeder angerechter privilegion, vrijheiten, genaeden, ehren vnd vortheilen fähig sein vnd geniessen soll vnd möge als andere offentliche schreiber, publici notarii vnd richter, so von ihro kaiserl. Maistt. vorfaren am reich aus keis. gewalt gemacht vnd Creiret, solches alles haben, gebrauchen genieszen vnd vben von recht oder gewonheit, denen die sich under stehen mochten ihn daeran zu verhinderen, Jhre keis. Maistt. vnd des heil. Reichs Jhn meinem opgemelten keiserl. diplomate augedeute sweere ungenade vnd straffe, sampt einer paen von sechtzigh marck Lotiges golts daer beij verkondigent. Zu merer anzeighnungh derselber habe ich Ihn hier uber gebrauchlich mit überreighnungh vnd einhandigungh eines screipzeuchs, vederen, dinte vnd pampiers infestieret vnd belehnet als zu voor an aller hooghst gedächten kaiserl. Maistt. vnd dero nachkomen statt, vnd in derselben vnd Jhre keiserl. Maist. auch des heil. reichs naemen, Jch von dem selben gelubt vnd aijt genommen, we es sich von solcher ämpter wegen zu thun gebuiret auch Jhm zum signett notariatszeichen den vogel Greijff hie bij zu vinden gegeben vnd das selbe beij allen vnd Jeder instrumente zu brauchen vergunstiget. Vhrkundtich habe diesen offener brieff in Jegenwart Hr. Miedendorp vnd M. Dachlee, notaris publick mit eigener handt vnd mit meinem anhangenden palatinat inzegel bevestight. So geschehen in Groningen 5 November 1685.

Johan Friderich Abelius m. ppria

Naar den oorspronkelijken op perkament geschreven, doch waarvan het zegel is afgevallen, onder mij berustende.

———

NEDERLANDSCHE

HERVORMDE GEMEENTE

TE GRONINGEN.

1594—1596.

Ter aanvulling van hetgeen reeds uit de belangrijke Geschiedenis van de opkomst en de vestiging der kerkhervorming van Brucherus ten opzigte van de vestiging der Ned. Herv. gemeente te Groningen bekend is, worden hier eenige brieven medegedeeld, die sommmige bijzonderheden bevatten, waaruit de toestand van die gemeente tijdens hare vestiging juister kan worden beoordeeld. De zorg der regering, dat de door de gemeente beroepen predikanten de beroeping wilden maar ook konden aannemen, dat de eerste viering van het avondmaal dadelijk op eene geschikte ordelijke wijze mogt plaats hebben en eindelijk dat een door de gemeente gewenschte predikant, niet dan na een onderzoek, „vp sijn voergaende leuent ende lere" zoude worden beroepen, blijkt duidelijk uit deze door burgemeesteren en raad geschrevene brieven, die ook daardoor belangrijk genoeg zijn te achten om hier in druk uit te geven.

15 November 1594.

Vnsen frundtlichen gruedt mit erbiedinge alles guedts benoer, weerdige vnd wolgeleerden heer, besunder gunstige guede vrundt, alsoe vnlancx geleden mit tho doent gueden raedt ende aduis van V. W. een kerckenordnung alhijr ge-

stiftet, [1]) predigeren erwhelet om Gods woert der gemeente voer tho dragen ende tho leheren ende dan de gemeente alhijr een sunderlinge geuallen gunst ende thogenegenheit an V. W. predicatien bij deselue alhyr geholden, gedragen, alst V. W. selffs, hijr noch tegenwoerdich sijnde, wuth de frequente ende groete mennichte, de sich jn desselfs predicatie hebben vinden laethen, lichtliken tho spoeren ende vermarcken koenen etc., hebben derowegen neet koenen noch oeck behoeren natho laethen V. W. midts dessen tho begroeten ende an tho dienen, alss dat de alhijr anwassende gemeente jnsunderheit begerich van V. W. jn bedenunge godtliken woerdess geriuet ende versien tho worden. Wij sinnen oeck der vaster verhoepninge, dat V. W. sulckes mit nichten werden affslaen dan guedtlicken accepteren, oeck hem daer na stellen, ende alle sijne domestua ende hueses geschefte diermaten dirigeren, daer mit de vermaernige ende migratie van daer mitten eersten ende de minste spilderinge van gelde bij V. W. voer de handt genoemen moege worden. Wij zouden oeck tot den ende ande Juncheren ende der gemeente aldaer vnsse ende vnsser gemeente begeerte, binnen een dach ofte twee schriftelick gelangen lathen, then ende V. W. te beter sijn verloff ende affscheijdt becoemen moege. V. W. Godt almachtich thom heijlsamer walfaert hijr mit frundtlichen beuelende. Screuen den 15 Nouembris 1594.

B. ende R. d. S. Gr.

Den weerdigen wolgeleerden Feito Rieuwerts pastor tho Olderssum vnssen gunstigen gueden vrunde. [1])

10 November 1594.

Woledele Erntfeste Juncheer, besunder gunstige guede vrundt, alsoe wij mit de naber geunieerde prouincien durch

[1]) Feito Rieuwerts, meer Feito Ruardi genoemd, behoorde dus tot de genen, die de kerkhervorming te Groningen met raad en daad hielpen bevorderen. BRUCHERUS Gesch. bl. 273 heeft evenwel dezen predikant daaronder niet vermeld, maar die hulp alleen toegeschreven aan Sibr. Lubberti, Martinus Lijdius en Menso Alting. — Ruardi had reeds den ouderdom van 75 jaren bereikt, toen hij ten gevolge van deze beroeping zich te Groningen vestigde, waar hij tot aan zijnen dood in 1602 als predikant werkzaam is gebleven.

[2]) Gron. Archief, h s. in folio 1056 bl. 385.

schickinge Godts buntgenoten geworden, js van noeden, dat de kercke alsoe verordnet worde dat Godt daer durch geeret ende de gemene Borgerschaft tot den waeren Goedes denst geleidet moege worden, twelck dan neet gescheen kan, dan durch middell van guede, eruaerene, juerige, godtsalige predicanten, wesshaluen de olderlinge ende diacen van desser nijes anwassende gemeente, sulckes anmarckende ende tho gemoete voerende, hebben mit vnsse bewillinge ende approbatie beroepen den weerdigen wolgeleerden Feijto Rieuwerts V. Ed. L. pastor etc., vnd alsoe wij vermarcken, dat de gemeene Borgerie alhijr, em een guedt hart tho dracht ende tot hem jnsunderheit geneget, ende dat weth de groete frequentie ende mennichte, de sich jn sijn predicatie hebben vinden laethen etc., js derwegen an V. E. L. vnsse gans frundtlich ende naberlich begeren, de selue woellen de gedaene beroepinge mede volgich sijn ende plaets gunnen, ende vns den vpgemelten Feijto tho coemen laethen, hem gunstich vorlenende sijn geboerlich affscheijdt, zoe doch aldaer van vprichte, vroeme predicanten, Godt loff, oueruloet ende alhijr groet gebreck. Des hebben wij Frerick Coeijter, den Erb. Gossen Leenge ende vnssen jm Raede mituerwanter an V. Ed. L. gesunden, mit frundtlichen begeerte, V. Ed. L. woellen hem jn hoeren jdtzigen ferneren voergeuent ende versueck vollencoemen geloeue tho stellen ende mit gunstigen affscheede beiegenen, woe wij des oeck jn ghenen twijuell willen stellen ende sinnen tselue tho verschulden jnder tidt willich ende wolgeneight mit beuelinge tot den almechtigen. Screuen onder vnss signete den 10 Nouemb. 7594 stil. nouus incipit vltq. cassar.

Bor. ende R. d. S. Gr.

Den Woledelen vnd Erntfesten Juncheer Caspar vander Wenge erbgesessen daerselfs hauptling tho Olderssum Sauwert etc. vnssen besunderen gunstigen gueden vrundt.

Den Weledelen vnd Erntfesten Juncheer Nagell van Plettenborch, hauptling tho Olderssum etc. vt. s. [1])

---

[1]) Gron. Archief h. s. in folio 105b bl. 386.

10 November 1594.

Ersame discrete gunstige guede vrunden, alsoe de weerdige ende wolgeleerde Feijto Rieuwerts, V. E. L. predicant, van de olderlingen ende diaconen ouer vnsse nije gefundeerde ende anwassende gemeente alhijr, mit vnsse bewillinge ende approbatie, tot de bedieninge Godtlicken woerdts beroepen ende erwhelet ende wij, then tijde sijn W. onlancx alhijr jtlicke malen predicatie geholden, marcklichen gespoeret dat de gemene borgerie sunderlinge tot hem geaffectioneret ende geneget ende sich sijnen wedercumpst erfreuwett etc. Begeren derwegen gans frundtlich V. E. L. willen de gedane beroepinge mede na vwer macht helpen starcken ende stijuen, ende den Hern Feijtonem mit goeder wille vns thocoemen laethen, anschou nhemende dat alhijr van vroeme, yuerige geleerde ende godtsalige predicanten groet gebreck ende aldaer (Godt loff) guede ouerfloet, alsoe dat sulckes sunder V. E. L. groet ongerijff wal kan geschien etc. Wij hebben mede tot denseluen ende affgeneerdiget den Erbaren Roloff Battingk, vnssen mede Raedtsfrundt, ende Eilert Alma mit frundtlicher begeerte V. L. willen hem jn hoeren voergeuent vullenncoemen geloeuen tho stellen ende een guedtlich affscheidt wederuaeren laethen, woe wij vns des oeck verseeckert willen holden ende sinnen tselue tho verschulden jnder tydt, der geboer nah, geneight, mit beuelinge tot den almechtigen. Screuen onder vnss Signete den 10 Nouemb. 1594.

B. en R. d. S. G.

Den Ersaemen ende Discreten Olderlingen ende Diaconen der gemeente tho Olderssum, vnsse gunstige guede vrunden. [1])

18 November 1594.

WolEdele vnd Erntvhester Juncher bisunder gunstige guede vrundt. Derwilen wij bedacht ende entsloeten vp thocumpstigen sondage oeuer acht dage dat nachtmaell vnss heren wuthodelen ende desfals albereidt enige vermaninge, durch den predicanten vander Kenzell ander gemeente doen laethen, then ende een jder hem daer tho jnden besten moege prepareren ende wij dan geerne sehen sulden, dat sulckes muchte geschien jn conformiteit mit vnsse naberen tho Embden, waer van vnsse angenoemen predicanten noch soe egent-

[1]) Gron. Archief, h. s. in folio 105*b* bl. 387.

lichen neet ercundiget als des oertes weinich verseert hebbende, den anhe des dorch visitatien ende jnstructie tho geuen binnen der borgeren huessen, de mede tho participeren gemeent, de boeden swaer genoech sullen willen vallen ende wij den weerdigen H. Feitonem geern vmb ordre tho stellen jn deme gebruecken wolden etc. Dussen nah js an V. Woled. ende Erntf. L. vnsse gants frundtlich ende naberlich begeren, desselue wolle mit nichten besweert sijn omme vns den vpgemelten Feijto daer tho tho lheuen, oeck hem volgendts wanderen omme anhero tho koemen tegens naesten sondage, sulckes willen vns tot V. woled. ende Erntf. L. gantzlich versien ende sinnen tselue jn gelijcken ende groeteren tho verschulden jnder tijdt willich ende naberlich geneicht, mit beuelinge des almachtigen. Screuen onder vnss signete den 18 Nouemb. 1594. stil vet.

Euw. WolEd. Erntf.
Frundtwilligen
B. ende R. d. S. G.

Den Woledelen vnd Erntfesten Juncheer
Caspar vander Wenge erbgesessen
daerselbst hauptling tho Olderssum
ende Sauwert etc. vnssen besunderen
gunstigen gueden vrundt. [1])

20 November 1594.

Weerdige Wolgleerten bezunder gunstige guede vrundt, alsoe wij entsloeten dat nachtmaell vnsses Heren vp thocumpstigen sondage oeuer acht dagen wethodelen ende V. W. am besten, ofte meer als vnsse tegenwoordige angenoemene predicanten eruaeren, omme guede bequeme ende christliche ordre tot stichtinge jnsunderheit denstich jn deme tho stellen etc., js derwegen an V. W. vnsse frundtlich versueck ende begeren deselue gelieue vns ende desse nijes anwassende gemeente tho denste hem op den wech harwers tho begeuen na de Recepte van dessen, woe eer hoe leuer, then ende alles mach gedaen ende geprepareert worden als sich des eget ende geboeret. Wij hebben desfals den woledelen Juncheer vander Wenge durch vnsse breuen begrueten laethen, de vns jn deme volgich ende vns de presentie van V. W. persoen vergunstiget. V. W. hijr mit Godt den Heere tot gelucksaliger ancumpst alhijr gants frundt-

[1]) Gron. Archief, h. s. in folio 105*b* bl. 887'.

lichen beuelende. Screuen onder vnssen signete den 20 Novembr. 1594.

B. ende R. d. S. G.

Den weerdigen wolgeleerten Feijto Rieuwerts bediener des woerds tho Olderssum vnssen besunderen gunstigen gueden vrunde. [1])

20 November 1594.

Erbaren ende vroemen, alsoe men alhijr voernhements ende entsloeten, dat nachtmaell vnss heren wethodelen vp thocumpstigen sondage oeuer achte dagen etc., dat V. L. sich derhaluen willen daer nae setten ende beflitigen dat de beijde beeckeren V. L. anbestedet, de men daer tho heft tho gebruecken, voer de vors. tydt gereedt ende veerdich gemaeckt ende an vns ouergesenden moegen worden, sulckes willen vns tot V. L. egentlichten versien te sullen geschien mit beuelinge tot den almechtigen. Screuen onder vnss signete den 20 Nouembris 1594 stil. vet.

B. ende R. d. S. Gr.

Den Erbaren ende vroemen Gerrijdt Ridder Goltsmidt borger tho Embden vnssen gueden vrunde. [2])

7 April 1595.

Wolgeboeren Genediger Heer, alsoe der Erb. vnd wolgeleerde Thomas Rodenhuess, prediger der woerden tho Bolswert, voer weinich dagen vp ener voermiddage twe vermaninge ende predige gedaen, daer jnne he sich dermaeten gequeten ende zoe stiftlich ende fruchtbarlich gedraegen, dat de gemeente alhijr tot hem seer geaffectioneert ende een sunderlinge wolgeuallen gedragen, weshaluen de kerckeraedt alhijr hem tot een prediger gecoeren ende legitime geuoceeret, ende daer vp affgeueerdiget den Erntfest. ende Erb. Harmen Wifring olderling ende Harmen Harckens Rentmester etc. tzeiger desses, omme hem Thoman achteruolgende de gedane

[1]) Gron. Archief, h. s. in folio 105*b* bl. 388.

[2]) Gron. Archief, h. s. in folio 105*b* bl. 388.

beroepinge anhero tdoen koemen, ende wij dan berichtet dat geen prediger jn Vrieslandt hem vp andere plaetsen mach transporteren ende enige beroepinge volgich sijn, sunder aduis ende medebelieuent van Staten daerselfs, de des also verordineert sulden hebben etc. Js derhaluen an Euw. Gen. vnse gants denstlich begeren deselue gelieue genedichlicken tho verordineren, dat de gedaene beroepinge geeffectueert ende warcklich voertgesettet moege worden ende denende des tot geen ander fine, willen Euw. Gen. jn schuts ende scharm des almachtigen Her heijlsamer wollfaert gants denstlich beuelen. Screuen onder vnssen signete den 7 Aprilis 1595. [1])

7 April 1595.

Edle Erntfeste Hoechgeleerde fersichtige ende seer discrete heren besunder gunstige guede vrunden, alsoe de Erb. ende wolgeleerte Thomas Roedthuess, prediger des woerdes tho Bolszwert, voer weinich dagen vp eener voermiddage twe vermaninge ofte predigen alhijr gedaen ende he sich daer jnne diermaeten gequeten ende zoe stiftlich ende fruchtbarlich gedragen, dat de gemeente alhijr tot hem seer geaffectioneert ende een sunderlinge geuallen daer an gedraegen, weszhaluen de kerckenraedt alhijr hem tot een prediger gecoeren ende legitime beroepen, ende daer vp affgeueerdight de Erntf. ende Erb. Harmen Wifering olderling met Harmen Harckens Rentmester etc., tzeigeren desses, omme hem Thoman in achteruolch vande vors. gedaene beroepinge anhero tdoen koemen etc. ende wij dan geloffweerdich berichtet worden, dat bij V. E. E. H. W. gestatueert ende verordineert, dat geen bediener ofte prediger des woerdes sijn residens sal moegen veranderen ofte hem transporteren vp andere plaetsen omme enige nije beroepinge volgich tho sijn, then were sulckes geschiege vp V. E. E. H. W. guedt aduis ende medebelieuent, hebben derowegen neet koenen naelaeten V. E. E. H. W. midts dessen desfalfs tho begrueten, deger frundtlich ende naberlich versueckende, deselue gelieue vns ende vnsse nijes anwassende gemeente jn deme tho wilfaeren ende gunstlich gerijuen etc. Sulckes jn gelijcken ende meerderen tegens V. E. E. H. W. tho vordienen, sinnen wij jeder tijdt willich vnd meer als geneight, mit beuelinge tot den almechtigen. Screuen onder vnss signete den 7 Aprilis 1595.

Borgerm. ende R. d. S. Gr.

---

[1]) Gron. Archief, b. s. in folio 1056 bl. 412.

Den Edelen Erntfesten Hoechgeleerten voersichtigen ende seer discreten Heren Deputeerde Staten van Vrieslandt vnss besunderen gunstige guede vrunden. [1])

7 April 1595.

Erbaere wijse voersichtige gunstige guede vrunden, alsoe de wolgeleerde Thomas Roedenhues, V. E. V. prediger ende bediener des woerdes, voer enige dagen alhijr twemaell vormaninge ende predicatie gedaen vp ener voermiddage ende sich daer jnne diermaten gequeten ende soe yuerich syn woert gedragen, dat vnse gemeente daer een sunderlinge wolgeuallen an gehadt ende seer tot hem geaffectioneert geworden, weszhaluen oeck de kerckenraedt hem tot een prediger gecoeren ende legitime beroepen, tot welcken ende tegenwoerdich an V. E. W. ende anders affgeueerdight sinnen de Erntf. Harmen Wifring olderling etc. ende Harmen Harckens Rentmester etc., thoeneren desses, omme den vpgemelten Thomas jn achteruolch van de gedaene beroepinge nehere tdoen koemen ende sich syner beropinge gemess tho draegen. Soe jst dat wij neet hebben willen naelaeten V. L. desfals midts dessen tho begrueten, gants frundtlich ende naberlich versueckende ende begerende, V. E. W. gelieuen de legitime gedane beroepinge vnde volgich tsijn ende den prediger Thomas vpgemelt intermissionis tho verlhenen ende hem mit den affgeueerdighte vrunden amhero koemen tlaeten, regard nhemende, dat desse vnse gemeente nijes gefondeert ende, godt loff, staet jn temelicken anwass ende van guede bedeneren groet gebreck ende bij V. Erb. W., daer de gereformeerde religie een gerueme tydt van jaeren jn gewunschte train gebracht van guede Herren nu bedieneren gueth oeueruloet, weshaluen niet twijuelende V. E. L. W. werden vnsse ende vnsser gemeente christelicke ende vprechte petition plaets geeuen, willen deselue hijr mit jn schuts ende scharm des almachtigen thor heijlsamer waluaert langduerich beuelen. Screuen vnder vnsz signete den 7 Aprilis 1595.

B. ende R. d. S. G

Den Erbaren wijsen ende fersichtigen Borgemesteren ende Raedt der Stadt Bolszwert vnssen gunstigen guede vrunden. [2])

[1]) Gron. Archief, h. s. in folio 105*b* bl. 412.
[2]) Gron. Archief, h. s. in folio 105*b* bl. 412'.

5 Julij 1595.

Weerdige wolgeleerde Erbare discrete gunstige guede vrunden alsoe de Wolgeleerde Albertus Lupkensis, brenger desses, jtlicke malen alhijr geprediget ende vormaninge gedaen, daer he sich diermaeten jn gequeten, dat vnsse gemeente ende wij mede een sunderlinge geuallen daer an gedraegen ende weren wel geneight em tot een prediger ende bedener des woerdes tho kesen, wen wij genoechsam khundtschaft ende selffstendich beschiet van sijnen gueden fundament sijn voergaende leuent, lehere, stifftinge, conuersatie ende òmmeganck hedden becoemen, sunder des sinnen wij schroemsamb ende tzaechachtich em ofte oeck emants jnde bedieninge van vnsse nijes gefundeerde ende anwassende gemeente tho bestedigen etc. Js derwegen an V. E. vnsse gants frundtlich versueck ende begeren, deseluen gelieue den bemelten Albertum examini tho sisteren oeck vp sijn voergaende leuent ende lere tinquirerende mede an Doct. Picelium vp Bremen desfals tho schriuen, daer wij verstaen dat er (Albertus) enige khunde mit gehadt sulde hebben, omme van alles wal onderricht ende geboerlichen jnformeert sijnde, verner tho doen als wij beuinden sullen tot vpbouwinge ende stiftinge vnsser gemeente tbehoerende, mit beuelinge des almechtigen. Screuen onder vnsz signete den 5 Julij 1595. [1])

B. ende R. d. S. G.

Dem presbijterio Emdano. [2])

3 Februarij 1596.

Weerdige Wolgeleerter gunstige guede vrundt. Wij hebben jm sittende Raede durch gecommitteerde vrunden bij den consistorio alhijr mit froude verstaen, dat V. W. sijn vocatie ende denst tho Bolszwert geboerlichen renuncieert ende vpgesacht sulde hebben ende jn meninge sijn hem vp eenen anderen oert tot leringe, stifftinge ende vpbouwinge der gemeente tho begeuen, nu wetet V. W. sich gunstlichen tentsinnen, dat vnsse gemeente verleden jaer, na V. W. twemaell gedaene vermaninge, tot deselue sunderlinge affectioneert geworden, dan doen ter tijdt vmb ehehafte rheden, des denstes

---

[1]) Albertus Lupkensis schijnt niet beroepen te zijn, althans er wordt geen brief van beroeping in deze verzameling aangetroffen.

[2]) Gron. Archief, h. s. in folio 1056 bl. 413'.

neet hebben koenen ontslagen ende licentieert worden etc., dennoch guede thosage ende vortroestinge vnsse gemeente gegeuen, dat V. W. sijn persoen hoer neet wolde ontsecht hebben, wen deselue tho Bolszwert sulde moegen vrij worden etc., derwilen dan V. W. jn sodanen groet staen ende van daer tho vertrecken geresolueert, begeren derhaluen gants frundtlichen deselue gelieue sich alhijr jnde leringe des godtlicken woerds ende tot stichtinge der gemeente gebruecken tho laeten ende den vrunden van vns Consistorio, na luedt hoere tegenwoerdige vorschrijuinge, volgich tho sijn etc. Sulckes willen vns wegen vnsse gemeente tot V. W. gantslicken versien, desseluen ancumpst jn persone ofte thouorlatich schriftlich andtwort mit gunstiger thogenegentheidt erwartende etc. Godt almachtich jn sijn gnadenricke beschuttinge gants frundtlich beuelende. Screuen onder vns signete den 3 feb. 1596 [1])

Borgermesteren ende
Raedt der stadt Groningen.

Den weerdigen wolgeleerden H. Thomas
Roethaussen dener des godtlicken
woerdes binnen Bolszwert vnsser
gueden vrundt. [2])

---

[1]) Ook aan deze herhaalde beroeping heeft Roodenhuis geen gehoor gegeven, althans hij komt niet voor onder de predikanten van Groningen op de daarvan bestaande lijst.

[2]) Gron. Archief, h. s. in folio 105*b* bl. 449.

TWEE GROOTE KANONNEN VAN GRONINGEN,

DE

„TWEE JONKVROUWEN" OF „JUFFERS"

GEHEETEN.

1585.

I.

Edele Erentfeste wijse ende discrete goede vrunden, Jck en hebbe nijet willen laeten V L. te verwittighen, hoe dat jck terstont alhijer ben gearriveert, meijnende daer te vinden de twee Jonckvrouwen, daeromme jck v l. gescreuen ende mit Westendorp ontboden hadde. Ende alsoe die hijer nijet en zijn ende de selue grootelijcx tot uwen proffijte ende weluaren van noode hebbe, soe bidde jck v vruntel. ende oick om die passie ons heeren, die terstont te seijnden jn alder diligentie, want jck alleenlijck daer naer wachte. Mitten ordinarie en hebbe jck gheen tijdinghe gehadt, ouermits den geheelen sack mit briefuen hem benomen zijn van die van berck, hijermede Erentfeste wijse ende discrete goede vrunden, onse heer god zij met v l. Vuyt Coeuoerden XXIII Aprilis 1585.

V goede vrunt
Francois de Verdugo.

Jck sal seluer in persoene de Jonffrouwen wederomme thuijs connoijeren.

(opschrift)
Edele Erentfeste wijse discrete Burgemesteren ende Raedt der stadt van Groninghen. [1])

---

[1]) Gron Arch. 1585, no: 84.

II.

Edell vnd gestrengen heer. In achteruolch van Euwer Ed. gestr. guedtlick gesinnen, hefft men de twe Jufferen (de sunst bij ons vergangen maendaege all verloff gehadt) mit oeck twe van ohere denstboden darwerts affgefeerdight, jn hoopnunge de selue so een leefflick accord van melodie werden anrichten, dat se bald mit freuwden (woe Judith mit oher maget Abra) weder sullen heijmkomen. Begeren oeuerst desfals den heren geen wett voer to scrijuen, so ons desselffs voerige scrijuent meer als genoech, alleen denstl. begerende de gemelte twe densteboeden neffens den Buck ende blockwagens ons stracks (so moegelijck) weder thogesonden moegen worden. Mit entfhelinge des allmechtige de Er. Ed. gestr. in gewunschten waelstanden, langdurich will gefristen. Screuen onder onse signete, den XXV Aprilis 1585.

Er. Ed. gestrenge
steedtz vlijtt. vnd
denstwilligen
B. vnd R. der st.
Groen. [1])

[1]) Gron. Arch. h. s. in folio 105*b* — Op dezen brief is geen opschrift, maar hij is blijkbaar een antwoord aan den spaanschen stadhouder Verdugo, op zijn brief, die hier voorafgaat. Over den inhoud van beide brieven zou te regt de vraag kunnen worden gedaan, wat men onder de beide *Jonkvrouwen* of *Juffers* hebbe te verstaan, werkelijke juffers of, zoo niet, wat dan, bijaldien niet de secretaris zelf op den eersten brief had vermeld: „D. h. Verdugo umb de twe groue stucken geschutz." De tweede brief bevat dus veel beeldspraak, waarin zelfs die kanonnen met Judith en hare dienstmaagd worden vergeleken; bovendien is hij in een zoo opgeruimden schertsenden toon geschreven als men van onzen deftigen magistraat niet zou verwachten en die zeer afsteekt bij de klagten en zorgen waarmede de brieven der stedelijke regering van dien tijd anders zijn vervuld. — Wat nog aangaat den naam dier kanonnen, het is bekend dat dezen veelal vrouwelijk genomen werden en vrouwelijke namen droegen. Maar de stad had ook vroeger zes veldstukken, die genoemd werden, *ut*, *re*, *mi*, *fa*, *sol*, *la*. Deze zijn door den spaanschen stadhouder Arenberg in den slag bij Heiligerlee gebruikt, en bij die gelegenheid veroverd door graaf Lodewijk van Nassau, aan wien ze weder later werden ontnomen door Alba in den slag bij Jemgum. Zie Rengers van ten Post, *Kron.* I, 327. *Teg. St v. Stad*, *en Lande* I, 381, 383, 387.

Johan de Mepsche.

Dr. JOHAN DE MEPSCHE,

EENE BIJDRAGE

TOT DE KENNIS DER GESCHIEDENIS VAN GRONINGEN EN OMMELANDEN ONDER SPAANSCHE HEERSCHAPPIJ.

Mij is het steeds voorgekomen dat het eenvoudigste levensverhaal de geloofwaardigste karakterschets bevat.
Groen van Prinsterer: „*Ongeloof en Revolutie.*"

HOOFDSTUK I.

Ofschoon de geschiedenis van ons vaderland, met name die van ons verzet tegen Spanje, eene groote menigte mannen weet aan te wijzen die goed en bloed veil hadden voor het behoud en welzijn van hun vaderland, zoo zijn er van den anderen kant helaas ook maar al te veel voorbeelden aanwezig van personen, welke hun eigen landaard vergetende, den vorst die de rechten en vrijheden van zijn volk met voeten trad, eerden en vereerden en in zijn woeden tegen onschuldige burgers vol slaafschen zin de gedienstige hand boden, om daardoor tot aanzien macht en eer te geraken.

Door hunne bekendheid met het land, door familiebetrekking en grondbezit en den daaruit voortvloeienden invloed op hunne medeburgers waarmede zij dagelijks omgingen en die zij van af hunne jeugd hadden gekend, waren

deze personen voor de welgezinden vijanden, moeielijker te bekampen dan de Spanjaarden zelve.

Van oordeel zijnde dat het van groot gewicht is dezer lieden leven en streven na te gaan en op te sporen, bied ik hier den lezer eene levenschets aan van Johan de Mepsche geboren uit het oud en aanzienlijk geslacht der Mepsche's, dat in de geschiedenis der provincie Groningen zoowel beroemd als berucht is geworden.

Zijn grootvader was Johan de Mepsche, die den 15en Juni 1501 in een bloedigen aanval van de stad Groningen op Appingadam, sneuvelde. [1]) Deze moet een zachtzinnig en door de burgerij algemeen geacht man zijn geweest. Zijn vader was Evert de Mepsche, die in 1525 als raadsheer der stad Groningen met eenige andere Groninger burgers naar Hertog Karel van Gelder, die zich te Arnhem bevond, werd afgevaardigd, om de twisten ontstaan tusschen de burgerij en den raad der stad en tusschen dezen en des Hertogen Stadhouder Jasper van Marwick, bij te leggen. [2]) Hij was een man van groot aanzien en bekleedde tot zijn dood den raadsheerszetel te Groningen. Hij was gehuwd met Deetjen, de oudste dochter van Roelof Huinga en Hyle van der Aa, en eigenaar van het slot Meyma te Baflo. [3])

Wanneer Johan de Mepsche geboren werd bleef mij tot mijn leedwezen onbekend. Ik geloof intusschen dat men, door de Mepsche's geboortejaar op ongeveer 1520 te stellen, niet ver van de waarheid verwijderd zal zijn.

In 1541 overleed zijne moeder, Anna Jarges, en daar zijn vader hoewel tamelijk vermogend met negen kinderen achterbleef, besloot onze Mepsche elders zijn fortuin te beproeven en trok naar Duitschland. [4]) Hij zal toen reeds

---

[1]) S. Beningha *Chron.* Rengers van ten Post in zijn *Kroniek* I, 198, zegt dat hij gevangen genomen werd, doch dit is onjuist, daar onze Mepsche zelf in een later te vermelden request aan burgemeesters en raad van Groningen zegt dat zijn „grote vader daer jck nae benoempt ben voer den Damme doet gebleuen is."

Groot was het aantal van hen die daar het leven lieten. Beningha noemt 1200, Rengers 3000.

[2]) *Tegenw. Staat v. S. en L.* I, 337.

[3]) Volgens genealogische aanteekening mij welwillend door den heer L. U. Rengers van Naerssen verstrekt.

[4]) Hoynck v. Papendrecht *Analecta Belgica* II, I, 355 in de noot. Ik ben dezen schrijver welke zijne mededeeling uit ongedrukte brieven van Viglius geput heeft hier gevolgd, hoewel niet zonder aarzelen. Johan de Mepsche schreef immers zelf in een brief aan de Hoofdmannen

genoegzaam onderwijs in de Grieksche en Romeinsche classici te Groningen of elders hebben ontvangen, en toegerust zijn geweest met die kundigheden welke vereischt werden om aan eene buitenlandsche hoogeschool met vrucht te kunnen studeeren.

Hij begaf zich naar Ingolstad in Beieren, aan welks beroemde hoogeschool [1]) Viglius van Aytta toenmaals het hoogleeraarsambt in de rechten bekleedde, en sloot zich naauw bij dezen aan. Hij legde zich onder de leiding van Viglius die als een uitstekend jurist bekend stond, op de studie der rechtswetenschap toe en schijnt daarin goede vorderingen te hebben gemaakt, althans Viglius stelde hem reeds spoedig aan als leermeester van eenige jonge edellieden.

Hoelang zijn verblijf te Ingolstad heeft geduurd, en of hij dáár (wat men wel zou mogen vermoeden) den titel „iuris utriusque doctor," dien hij later voerde heeft verworven, is onzeker.

In 1548 vinden wij hem te Spiers, waar hij van wege Bourgondie assessor was van het Rijkskamergericht, eene betrekking welke vóór hem ook Viglius van 1535—1538 had waargenomen, zoodat het mij niet zou bevreemden dat de Mepsche vooral door den invloed van zijn oud-leermeester en vriend, tot deze aanzienlijke betrekking is opgeklommen. Viglius noemt het Rijkskamergericht een „nobilissimum selectissimumque collegium, constans ex comitibus, nobilibus et doctoribus," en bericht ons, dat het inkomen aan het assessorschap verbonden, zevenhonderd gouden carolusguldens bedroeg. [2]) Doch tevens verzekert hij dat men, om het naar

dat zijne moeder den 9en Mei 1575 op zijn slot den Ham is overleden. Doch dit zal dan zijne schoonmoeder geweest zijn. Gron. Arch. 1575 no. 35. Deze gissing wordt bevestigd door het volgende grafschrift dat in de kerk te Loppersum wordt gevonden:

> Anno 1576 de 9 may starf D' Ed.
> Vrow Maria vā Selbagh Wed-
> we vā Munster. D. S.

De Heer L. U. Rengers van Naerssen die mij dit mededeelde, gaf als waarschijnlijk te kennen dat het jaartal 1576, 1575 moet zijn, daar de steen omdat ze geschonden was, en wegens het slechte licht moeielijk leesbaar was.

[1]) „Est nulla in Germania Academia quam Ingolstadio facile praeferas," schreef Viglius in 1543 aan Sebastiaan Truchsos. Hoynck a. w. II, I, 297.

[2]) Hoynck, a. w. II, I, 183. — Mr. R. W. Tadama, *Gesch. van het Veemgericht en van het latere Rijkskamergericht.* Leid. 1857, p. 53 en vlgg.

den eisch te kunnen waarnemen, de duitsche taal volkomen machtig moest zijn [1]) en dat er veel moeite en drukte aan verbonden was [2]), waarom hij, toen de salarissen hem bovendien ook niet meer op tijd werden uitbetaald, er voor bedankte en naar Ingolstad vertrok. [3])

Mepsche schijnt in deze betrekking, welke hem een ruim veld tot praktische oefening opende, tevens een werktuig te zijn geweest in de hand van Viglius, waardoor deze op de hoogte werd gehouden van alles wat er te Spiers voorviel. Zoo schreef Viglius hem den 15[en] April 1551, toen na de voordeelen door de Fransche troepen behaald en het beleg van Thionville Spiers bedreigd werd, dat hij, zoolang hij zulks veilig kon doen, te Spiers moest blijven, om hem te kunnen melden wat daar zoo al verhandeld werd, doch dat, zoo hij moest vertrekken, hij zich naar Creutznach moest begeven, vanwaar hij altoos met behulp van postpaarden spoedig te Coblentz kon komen. Zoo hij Spiers verliet moest hij daar een vertrouwd persoon achterlaten en bovendien correspondentie houden met zijne ambtgenooten die zich naar de omstreken van Spiers hadden begeven, om op de hoogte te blijven van wat er te Spiers voorviel. [4])

Tot in 1552 bleef Mepsche deze betrekking bekleeden. Op dit jaar vindt men in den naamlijst der rechters van het Rijkskamergericht opgeteekend: „Mepsche Frisius abiit in aulam caesaris.” [5]) — Wellicht dat ook hij vertrok wegens de slechte betaling van zijn wedde, immers Viglius schreef hem in 1551 o. a. „salaria vestra vereor ne in periculum vocentur.” [6])

Welke betrekking de Mepsche aan het hof hebbe bekleed, bleef mij onbekend, doch hij zal daar zeker in aanzien zijn geweest, en het komt mij zeer waarschijnlijk voor dat zijne verheffing tot ridder door Karel den V[en], op dezen tijd moet gesteld worden. [7])

---

[1]) Hoynck, a. w. II, I, 198.

[2]) Hoynck, a. w. II, I, 206.

[3]) Hoynck, a. w. II, I. 250.

[4]) Hoynck, a. w. II, I, 355.

[5]) *Chronicon Chronicorum* Lib. II, p. 515.

[6]) Hoynck, a. w. II, I, 356.

[7]) *Programma funebre Joannis de Mepsche toparcha in Humerciis*, een zoon van Rembt de Mepsche en Susanna van Steenwijk, die in 1652 overleed.

Het kan ook zijn dat de Mepsche bij zijne beëediging als kanselier

Wij verliezen hem hier uit het oog tot het jaar 1554 wanneer hij door Karel benoemd werd tot kanselier in het nieuw opgerichte gerechtshof van Kanselier en Raden voor Overijssel Drenthe en Lingen. Volgens Hoynck [1]) was men eerst van plan geweest zijn vader Evert de Mepsche tot deze waardigheid te verheffen. Waarom dit niet is geschied meldt hij niet, doch ik gis dat de reden 's mans dood zal zijn geweest die omstreeks dezen tijd voorviel en het gevolg was eener niet alledaagsche oorzaak. Op een maaltijd namelijk of bij eene andere gelegenheid waar gedronken werd, sloeg de man, om aan den stadhouder Aremberg te behagen, in eens zooveel wijn naar binnen dat hij drie dagen daarna den geest gaf. [2])

Het hof van Kanselier en Raden heette ingesteld te zijn om bij afwezigheid des stadhouders diens functien waar te nemen. Doch het ware doel was een ander. Karel had

---

van Overijssel, dit blijk van onderscheiding ontving. Zoo leest men van Liesvelt, kanselier van Brabant: „D. Liesvelt doet den Staten van Brabant eedt als Cancellier van Brabant ende wordt van zijne Hooch. ridder geslagen." *Bijdragen voor Gesch. en Oudheidk.* VI, 211. Reeds vroeger waren ook andere leden van dit geslacht in den ridderstand verheven. Dit blijkt uit het *Programma funebre* van Hidde de Mepsche den 7en Aug. 1662 op den Ham overleden, waarin men leest: „Johanni de Mepsche suo in hac Provincia et Transisalania Locumtenenti, Equestres honores, *quibus et alii ejus nominis Majores potiti sunt*, contulit Imperator Karolus V." En tot verder bewijs hiervan kan strekken volgende in originali onder mij berustende verzegeling, waarin Dr. Rudolf de Mepsche (in 1537 door Karel den Ven tot proost van Loppersum aangesteld) *ridder* wordt genoemd,

„Ick ffrater Joannes Roest procurator tho Bentlage ordens des hilligen crucis do kundt belye vnd bekenne midt dusser myner egem handtschrift dat de Eddele Erendtfeste vnd Erbaer Juncker Haye addinge tho westerwolde, hoiffelinck tho Sandtweer in nhamen syner frundtlicher leuer husfrow als arffgenahmen ock des Eddelenn gestrengen vnd Erenfesten Heren Rodolff de mepsche Ridder erer leuen vaders vnsem Conuente betalét hefft viff goldt gulden jarliker vnd Errfliker Renthe vp dach Georgij Martyris lest ledden vorschenen de welcke viff goldtgulden de hoechgelerde Eddele vnd Erendtfeste Heer Rodolffs de mepsche doctor vnd pastoer tho Bedum Salliger gedechtenisse vnsern conuente vorschreuen hefft, vnd dancke dem vorg juncker jn namen vorg. dusses jars als achtensestich guder betalunge vnd alle vorgangene jaren jn orkunde der warheit hebbe ich myn procurators seggel witlichen vnder vp spacium dusser quitantien gedrucket. Datum a° dni 1568 dem 22 Septembri."

[1]) Hoynck a. w. II, I, 355.

[2]) Ab. Eppens Kron. H. S. van Halsema p. 514.

namelijk terecht ingezien dat, wilde hij de Nederlanden geheel aan zich onderwerpen hij de autonomie der verschillende gewesten zooveel mogelijk moest vernietigen en vooral zorgen dat er regt werd gesproken, niet door de ingezetenen der provincien, maar door personen geheel van hem afhankelijk.

Die toeleg van den landsheer was aan Steden en Ridderschap van Overijssel ook niet ontgaan toen in 1553 zijn besluit kwam waarbij voor hun gewest dit hof werd ingesteld, en Ludolph van Hattem tot kanselier werd benoemd. Toen evenwel na het aftreden van van Hattem (die niet in functie schijnt geweest te zijn) in 1554 de Mepsche benoemd was geworden en deze uit eigen beweging, zonder dat zulks gevraagd was, extract van zijne commissie aan Ridderschap en Steden had overgegeven, waaruit bleek dat hem de macht was gegeven wetten te maken en recht te spreken, steeg de verontwaardiging ten top.

Deze inrichting toch zoude de geheele bestaande rechtstoestand in Overijssel omverwerpen. — De inrichting der rechtspraak was in Overijssel toenmaals ongeveer aldus.

In de drie steden Kampen, Deventer en Zwolle, spraken de burgemeesters ter eerste instantie en in het hoogste ressort recht. In de overige steden spraken de burgemeesters ook recht, doch met dit onderscheid, dat men van hunne vonnissen kon apelleeren op eene der drie genoemde steden, en de uitspraak die door eene van dezen volgde had de kracht van gewijsde zaak.

Ten platten lande had de bevolking, elk in zijn kerspel een ordinaris rechter, die recht sprak voor de Lage bank, zoo als men dat noemde. Van de vonnissen der Hooge bank (het gerecht der Edelen) en der Lage bank kon men door appèl in „Claringe" komen, voor eene rechtbank bestaande uit de Ridderschap van het platte land met den Landsheer en de Steden. Zoo Ridderschap en Steden bij het appèl eenstemmig in hun oordeel waren ging de zaak in kracht van gewijsde in tegenwoordigheid van den Landsheer; verschilden zij in gevoelen, dan ging het gevoelen van dien stand door wiens zijde de Landsheer koos en daarmede ging de zaak in kracht van gewijsde.

De geestelijkheid van 't Salland stond terecht voor den Proost en Archidiaken van Deventer, die van Twenthe voor den Proost en Archidiaken van Oldenzaal, die van Vollenhove grootendeels voor den Proost en Archidiaken van St. Maarten te Utrecht.

De leenmannen stonden terecht, en leenzaken werden behandeld voor ieders leenheer en de pares curiae; bovendien had men de Hofgerichten, het gericht van Tinsheeren en Tinsgenooten, de Houtrechten en Markegerichten.

Waar de rechtspleging voor die tijden zoo voldoende was geregeld, en de Landsheer zóó weinig invloed had op de rechtspraak die geheel door de ingezetenen werd waargenomen, daar was het invoeren van een gerechtshof als dat van Kanselier en Raden eene geheel overtollige daad, en bovendien een daad welke eene geweldige inbreuk maakte op de rechten en vrijheden der ingezetenen.

Den 7en October 1556 vaardigden de staten van Overijssel dan ook eenige gezanten naar koning Philips af, om uit naam van de staten beklag te doen over deze daad van willekeur van den Landsheer. Hun lastbrief die door Racer is opgenomen is een allermerkwaardigst stuk en wordt door dezen terecht genoemd „een voortreffelyk gedenkstuk waardig om by onze oude Landrechten gevoegd te worden." [1])

Philips trok evenwel het eenmaal genomen besluit zijns vaders niet weer in en het hof van Kanselier en Raden bleef bestaan. Doch onze Mepsche zal er zeker geen drukke werkkring gehad hebben, daar zij die volgens landrecht daartoe bevoegd waren, voortgingen met recht te spreken, en zoo als Revius ons meldt: „nemini ex hisce cancelariis vnquam in Transisalana ditione vel minima jurisdictio permissa fuit." [2]) Het hof schijnt zich dan ook meer gedragen te hebben als eene soort burgerlijke Inquisitie. [3])

Met Viglius stond de Mepsche ook toenmaals in naauwe betrekking. Zoo schreef Viglius den 22en November 1555 uit Brussel van Hopper, dat hij geen geld heeft om dat zekeren Theophilus te leenen, daar de tijden zoo benard zijn en hij neven heeft die op zijne kosten studeeren, doch dat de kanselier de Mepsche bij hem is en dat hij met dezen er over zal spreken. [4])

Toen er later, in 1558 (de Mepsche bevond zich toen reeds te Groningen) te Lübeck eene vergadering der Hanze zou worden gehouden en Granvelle van oordeel was dat men moest bespionneeren wat daar zou verhandeld en besloten

---

[1]) Racer, *Overijsselsche Gedenkstukken* 3e stuk, 294.

[2]) Revius, *Daventria illustrata* Lib. III, 274.

[3]) Magnin, *Besturen van Drenthe* III, I, 224.

[4]) Hoynck a. w. II, I, 355.

worden, was het al weer de Mepsche dien hij den Koning als het daartoe geschikte medium aanwees. De Mepsche was toenmaals namelijk gehuwd met eene dochter van Arnold van Siegen, burgemeester van Keulen, [1]) die een grooten invloed uitoefende op de zaken van de Hanze, weshalve Granvelle aan den koning voorsloeg dat Viglius aan de Mepsche zou schrijven dat deze zich moest verstaan met zijn schoonvader, om door hem te vernemen wat er op de vergadering te Lübeck voorviel. [2])

Tot in 1557 bleef de Mepsche de betrekking van kanselier van Overijssel waarnemen, als wanneer hij door den koning benoemd werd tot Luitenant der Hoofdmannenkamer te Groningen. Voor ik evenwel verder ga schijnt het mij niet overbodig hier in korte trekken een overzicht te geven van het ontstaan en de werkkring dier kamer.

Toen in de laatste helft der veertiende eeuw de vergaderingen bij den Upstalsboom wegens de heerschzucht en onderlinge oorlogen der hovelingen niet meer konden gehouden worden, en de Friesche landen, vroeger naauw aan elkander verbonden, van elkander vervreemden, sloten in 1361 sommige Friesche gewesten zich bij elkander aan om hunne gemeenschappelijke vergaderingen of warven voortaan binnen de stad Groningen te houden. [3]) In deze warven, waarin met de rechters uit de landschappen de magistraten der stad zitting hadden, werden gedurende het einde der 14de en het begin der 15de eeuw alle zaken, zoowel van burgerlijken als lijfstraffelijken aard ter eerste instantie en tevens in het hoogste ressort behandeld, omdat de vonnissen door de rechters te lande geveld, niet meer werden nagekomen. [4])

In 1415 echter verzekerde men aan de rechters te lande weder hunne rechtspraak ter eerste instantie en maakte van de warven een hof van appèl, terwijl dit naderhand bij het verbond van 1428 en volgende werd uitgebreid en bevestigd. [5])

Van de vonnissen van Burgemeesters en Raad van Gro-

---

[1]) Arnold van Siegen was in 1524 burgemeester van Keulen, bedankte in 1563 en was gehuwd met Catharina Wolf. Beide maakten in 1563 hun testament: „worin sie ein Familienfideicommisz stifteten." Hunne dochter Catharina was met Johan de Mepsche gehuwd. Fahne, *Gesch. der Köl. Jül. und Berg. Geslechter* I, 400.

[2]) *Papiers d' Etat de Granvelle* t. V. p. 212.

[3]) Driessen *Mon.* II, 230.

[4]) Mr. T. P. Tresling, *De Warven en Hoofdmannenkamer*, p. 36

[5]) Tresling a. w. p. 39, 46.

ningen was evenwel geen appèl op de warven toegelaten gelijk ook niet van lijfstraffelijke vonnissen. [1]) Telken jare werden er vier of vijf warven gehouden.

In den beginne was het aantal beroepen op de warven gering, doch toen in vervolg van tijd dat aantal zeer toenam werd dit uiterst lastig voor de afgevaardigde Ommerlander hovelingen, die daardoor soms zeer lang in de stad werden opgehouden, zonder dat ze vergoeding voor hunne moeite ontvingen, „want men van geen tractementen wiste," zegt Rengers. [2]) Daarom kwam men ongeveer in 't laatst der 15[de] eeuw overeen om op het einde der warven de nog onafgedane zaken van geringer gewicht aan de vijf stads hoofdmannen over te laten, en dit telkens door voorafgaande omroeping bekend maken. [3]) De landlieden bragten nu langzamerhand zaken van minder gewicht voor de hoofdmannen die dezelve tusschen of na de warven afdeden. Een afzonderlijk gericht maakten de hoofdmannen evenwel ook toenmaals nog niet uit. Dat werd eerst gevormd bij het verdrag dat de stad in 1515 met Karel van Gelder sloot. Daarbij werd bepaald dat het hooger beroep van vonnissen in de Ommelanden gewezen, even als vroeger, bij de warven zou blijven, doch dat vier hoofdmannen door den raad der stad te kiezen en die jaarlijks zouden aftreden, met een stadhouder des Hertogs als vijfde hoofdman, gezamelijk zulke zaken zouden berechten welke vroeger door de hoofdmannen buiten de warven plachten afgedaan te worden. [4])

Dit is de eigenlijke hoofdmannenkamer, welke tevens voortaan met vier personen uit het Westerkwartier den Westeren met een gelijk aantal uit Hunsingo en Fivelgo den Oosterwarf uit zou maken.

In 1521 werd eerst bepaald welke zaken tot de competentie der hoofdmannenkamer, en welke tot die der warven behoorden.

De zittingen der hoofdmannenkamer waren aanvankelijk openbaar, even als die der rechtstoelen in de Ommelanden, doch door den eersten Gelderschen stadhouder Jasper van Marwick, werd daarin verandering gebracht: „se verleten dat opene benedenste ruijm (op het raadhuis) daer

---

[1]) Tresling, a. w. p. 59, 62.
[2]) Rengers van ten Post, *Politie der Ommelanden*, p. 68.
[3]) Tresling, a. w. p. 67. Rengers a. w. p. 69.
[4]) *Tegenw. Staat van S. en L.* I, 316. Tresling, a. w. p. 75.

de hooftmannen plegen ende behoirden te sitten, daer nae landrechte jder jn ende wth gaen, hoeren en sehen, ende gingen boeuen (daer de Rentemeester plach to wesen) vp de besloeten Camer mit besloeten doeren sitten, tegens landrechte," getuigt Rengers [1]).

Onder Karel V bleef de hoofdmannenkamer zoo als ze was, alleen bepaalde hij dat jaarlijks twee der hoofdmannen zouden aftreden. Langzamerhand evenwel matigde de kamer zich een groot gezag aan en ging ze geheel buiten de grenzen harer competentie.

De naam Stadhouder maakte plaats voor dien van Luitenant zonder dat deze evenwel eenig gezag meer had dan een der hoofdmannen. [2])

Zoo was de gesteldheid der hoofdmannenkamer toen in 1557 de Mepsche tot haar Luitenant werd aangesteld door Philips II, in de plaats van Maarten van Naarden die wegens ouderdom voor deze betrekking had bedankt.

Uit zijn aanstellingsbrief (Bijlage I) blijkt dat hij evenwel nog meer macht en gezag zou mogen uitoefenen als reeds aan het Luitenantschap der hoofdmannenkamer was verbonden, daar hij toch bij afwezigheid van den stadhouder Johan van Ligne, diens waardigheid zou bekleeden en de macht aan dat ambt verbonden zoude uitoefenen. Als jaarwedde werd hem toegekend de som van twaalfhonderd carolusguldens, benevens de emolumenten aan het ambt verbonden.

Daar de nieuwe Luitenant bekend stond als een heftig roomschgezinde en als iemand die blindelings de bevelen des konings gehoorzaamde, voorspelden velen te Groningen zich weinig goeds van zijne overkomst en betreurde men zijne benoeming des te meer, om den zoo ruimen volmacht hem verleend. [3])

Nadat de Mepsche den eed van getrouwheid aan den koning had afgelegd in handen van Viglius van Aytta, toenmaals president van den geheimen raad des konings, werd hij in het jaar 1557 in zijne betrekking geinstalleerd. [4]).

[1]) Rengers, a. w. p. 67.

[2]) *Supplication* der Gron. ballingen te Spiers in 1570 fol. 7.

[3]) *Tegenw. Staat v. S. en L.* I, 371.

[4]) De juiste tijd van zijne installatie bleef mij onbekend. Doch den 12en Nov. 1557 was hij reeds geinstalleerd, blijkens een brief van den koning van Spanje waarbij deze hem machtigt aan den nieuwen drost van Drenthe, Engelbert van Ensse, den eed van getrouwheid af te nemen, wat hij den 8en Januari des volgenden jaars dan ook deed. — Magnin, *Besturen van Drenthe*. III, I, 141.

Hij werd evenwel niet dan onder protest toegelaten omdat men hem wegens den invloed dien hij zoowel door zijn vermogen als door familiebetrekkingen in dit gewest konde uitoefenen, ongeschikt voor dezen post oordeelde. Een gevolg hiervan was dat de boden der kamer die hem bij zijne installatie naar het raadhuis gevolgd waren, volgens oude gewoonte, dit in het vervolg niet meer mochten doen. [1]) Of de Mepsche hierop acht heeft geslagen valt evenwel ten zeerste te betwijfelen.

Abel Eppens zegt hieromtrent: „dit ampt (het Luitenantschap) wordt myt stadt vnd landen wilkoer vthgeuen myt twe stemmen den hoeff, daeromme mepsche syn commissie geweigert, myt protestatie ingelaten." [2]) Doch deze schrijver dwaalt wanneer hij meent dat stad en lande in de benoeming van een Luitenant iets hadden te zeggen: dit was het uitsluitend recht van den Landsheer. De ware reden van het protest tegen de Mepsche's toelating is het door mij opgegevene en ontleend aan het Verbaal der reis van de stadgezanten naar Antwerpen in 1579.

Deze personen verzochten toenmaals onder meer van de Generale Staten ook om een Luitenant te benoemen in de plaats van den toen afgezetten de Mepsche en gaven te kennen dat ze een persoon verlangden: *„bij ons vngeguet ende vngebluet."* De prins van Oranje gaf hun op dit verzoek te kennen: „dat voor lange eenen genaempt Popco Uffkens bij den Raedt van State ende Generale Staten daermede was voersien, *die men nijet meer dan Mepsche gedaen, behoerde te weijgeren schoon genoemen off hy een burgemeester zoen waere, gelijck d' andere mede was."* [3])

De wijze waarop de installatie van een Luitenant pleegde te geschieden is ons bekend uit het bericht aangaande de installatie van Dr. Johan de Gouda, de Mepsche's opvolger, en was de volgende.

Er werd een landdag uitgeschreven waarop gecommitteerden uit den adel en de geestelijkheid verschenen. De nieuwe Luitenant werd in de vergadering binnen geleid, nam plaats naast den jongsten hoofdman en overhandigde zijn commissiebrief. Daarop verzocht men hem voor eenige oogenblikken de vergadering te verlaten en werd inmiddels de

---

[1]) Abel Eppens *Kron.* p. 514.

[2]) Abel Eppens l. c.

[3]) *Bijdragen voor Gesch. en Oudheidk.*, dl. VII, 170, 181.

commissiebrief door den secretaris der kamer voorgelezen en aan de goedkeuring der vergadering onderworpen, waarna de Luitenant weder werd binnen genoodigd en hem eene plaats boven de burgemeesters der stad, welke de gewoone zitplaats voor den Luitenant was, werd aangewezen.

Vervolgens werd hem door Prelaten, Hovelingen, Burgemeesters en Hoofdmannen geluk gewenscht en werd de plechtigheid besloten met eene maaltijd door den Luitenant aan deze personen aangeboden. [1])

HOOFDSTUK II.

Toen Johan de Mepsche zijne bediening te Groningen aanvaarde, genoten stad en lande onder het bestuur van den stadhouder Johan van Ligne graaf van Aremberg de voordeelen van rust en orde. Wel was het plakkaat des konings van 20 Augustus 1556 tot exstirpatie der sekten en ketterijen en conservatie van het recht geloof en de katholieke religie den derden December van dat jaar ook in dit gewest van den kansel afgekondigd geworden, doch de vorige Luitenant, Maarten van Naarden, had veel door de vingers gezien en zich vergenoegd met alleen hen te vervolgen die van de sekte der wederdoopers waren of dezulken die in openbaren opstand waren gekomen tegen de geestelijkheid, en deswege bij de wereldlijke overheid waren aangeklaagd geworden. Sommige pastoors, zoo als die te Farmsum, Appingadam en Wirdum wilden zelf de mis niet meer bedienen en lieten in de kerken en scholen duitsche psalmen zingen.

Doch de Mepsche beduidde denzulken reeds spoedig dat hij zoo iets niet zoude dulden. Toen toch in 1559 de pastoor Huigo van Eppenhuizen openlijk ondernam verandering in den kerkdienst te maken, werd hij deswege door de Mepsche vervolgd, zoodat hij zich genoodzaakt zag te vluchten. [2]) Ook sloeg hij geen acht op de overdracht van het Augustijner

---

[1]) *Bijdragen voor Gesch. en Oudheidk.* III, 335.

[2]) Abel Eppens, *Kron.* p. 3.

konvent te Appingadam door den laatsten monnik in 1546 gedaan aan den pastoor Johan Rengers, omdat die monnik een ketter en aanhanger van David Joris was. Hij beschikte naar willekeur over de goederen van dat konvent zoodat de gebroeders Edzard en Frans Rengers, die vermeenden de principale stichters en collatoren van dat konvent te zijn, daartegen in 1563 protest indienden. [1])

Wat de stadsregeering betreft, zij was der Hervorming niet geheel ongezind en begeerde vooral niet dat hare medeburgers om verschil van gevoelen op godsdienstig gebied, door vreemdelingen zouden worden vervolgd en geplunderd. [2])

Toen evenwel in 1559 ook te Groningen een bisdom was opgericht geworden, in 1563 Wilhelmus Lindanus [3]) als inquisiteur was derwaarts gezonden en in 1565 de Hertogin van Parma bevel van den koning had ontvangen toe te zien dat de besluiten van het concilie van Trent strikt werden nageleefd en dat zijne plakkaten tegen de ketters werden uitgevoerd, toen kwam er ook angst en vrees onder de Hervormdgezinde bevolking van Groningen. [4])

Eene verademing was het dan ook voor hen toen het bekend werd dat de Hertogin van Parma — na den 6en April 1566 eerst in antwoord op het smeekschrift der Edelen

---

[1]) Rengers, *Kron.* I, 282.

[2]) *Tegenw. Staat v. S. en L.* I, 373. Het schijnt dat zij zich ook niet verzette tegen het verspreiden van kettersche boeken. Immers den 16en Maart 1564 schreef de drost van Coevorden aan de gedeputeerden van Deventer en Kampen, dat men te Groningen toeliet dat de boeken van Calvinus openlijk werden verkocht, en dat dit door den koning van Spanje in groote ongenade was opgenomen. *Archief der stad Kampen*, no. 2204.

[3]) Deze man werd later bisschop van Roermond. Volgende werken van hem zijn mij bekend:
Fasciculus poenitentiae etc. necnon Euseb. de fugienda impoenitentia dialogus, olim a Guil. Lindano, *nunc vero post auctoris obitum a* P. Arnoldo Havensio Gand. Carth. Priore *promulgata. Colon.* 1610. Guilielmus Lindanus, *Dubitantius de vera certaque per Christi Jesu evangelium salutis aeternae via, Libb. III, Col.* 1565. Guilielmus Lindanus, *Apologetium ad Germanos pro religionis catholicae pace atque solida ecclesiarum in vero Christi Jesu evangelio concordia etc. Antverpiae*, 1586. Guilielmus Lindanus, *Christomachia Calvinistica et sacramentariorum omnium vere sathanica; qua invidus diabolus nunc antichristo suo in dies adventurienti, certum praeparat iter. Antverpiae*, 1584.

[4]) E. E. Phebens, *Chron.* p. 15. Rengers, *Kron.* I, 288. *Tegenw. Staat v. S. en L.* I, 373.

de verzekering te hebben gegeven, dat, tot zij antwoord zou hebben ontvangen van den koning, de inquisitie gematigder zou te werk gaan — in Augustus van dat zelfde jaar den Hervormden vrijheid van godsdienstoefening had toegestaan. Toen kwamen de Hervormden in grooten getale voor den dag. Te Helpman bij Groningen werd reeds in Juni van dat jaar, vooral door toedoen van de Coendersen, die aldaar hun stamhuis hadden, het evangelie verkondigd, doch daar door den grooten toeloop de kerk te klein werd en de toehoorders daardoor genoodzaakt werden voor een groot deel op het kerkhof te blijven staan, wendden in het begin van September, zich eenige Hervormden tot burgemeesters en raad der stad, met verzoek dat men hun eene kerk in de stad zoude afstaan om daarin de godsdienstoefeningen voort te zetten.

De raad geraakte door dit verzoek deerlijk in den brand, vreezende, wanneer het werd afgeslagen, algeheele vernieling van kerken en kloosters, en zoo ze het toestond, de ongenade des konings. Ook de Mepsche was met de zaak verlegen en al schreef hij ook aan den stadhouder dat hij den raad had voorgesteld het volk te vermanen nog eene maand te wachten, in de raad adviseerde hij om het verzoek toe te staan, ten einde grootere onheilen te voorkomen. Na lang wikken en wegen besloot de Raad den 17^{en} September de Minrebroederskerk aan de Hervormden af te staan onder voorwaarde dat men geene kerken in de stad zou plunderen. In den nademiddag van den 19^{en} werden daarop, ingevolge raadsbesluit, door de stadswerklieden en den stadsbouwmeester in tegenwoordigheid van twee raadsheeren, die beelden en sieraden uit de kerk genomen welke eenige Hervormden, onderteekenaars van het verzoek, aanwezen. Deze zaak geschiedde met gesloten deuren om alles ordelijk te doen plaats hebben, terwijl de werklieden voor dezen arbeid door den stadsrentmeester werden betaald.

Ik wijs hier uitdrukkelijk op om de lage wijze waarop de Mepsche later goedvond deze zaak te verdraaien.

In de Ommelanden ging het niet overal zoo bedaard in zijn werk. Vooral was het de adel die het volk aanzette de beelden en sieraden der kerken te vernielen. Zoo waren het de Ripperda's te Winsum en Obergum, de Starckenborg's te Garshuizen, Tjaard en Wilko Rengers te Garrelsweer en Woltersum en anderen die dit werk bevorderden: „hoewel,” volgens de verzekering van Bor, „teghens de expresse reso-

lutie ende aduys van den Staten des Landts de welcke dese saecke verdre insaghen ende hun met de vryheyt van conscientien die daer te voren stadich ghewest was, lieten genoegen." [1])

Te Loppersum van welks kerk de Mepsche collator en Proost was, werden op bevel van dezen door de kerkvoogden Johan in den Ham [2]) en Tjasse Hayens de beelden en kerksieraden uit den weg geruimd, opdat niemand zich daaraan zoude vergrijpen: de gouden en zilveren ornamenten, benevens de papieren en documenten die aan de kerk behoorden werden in een kist gesloten en bij een vertrouwd persoon in Groningen in bewaring gesteld. De kerk werd gesloten en de sleutels der kerk werden aan den koster overhandigd. [3])

Slechts kort evenwel genoten de Hervormden de hun verleende vrijheid. Reeds in October 1566 verbood de Hertogin van Parma den Hervormden predikanten te Antwerpen, hunne predikatiën te vervolgen. [4])

Johan de Mepsche, wien als een „wthnemend viant der religie," zoo als Rengers hem noemt, [5]) de vrijheid den Hervormden verleend een doorn in 't oog was, waartoe hij alleen door den nood gedrongen en om daarover ter geschikte tijd wraak te nemen, zijne toestemming had gegeven, had hierover aan den stadhouder geschreven en de ordelijke wegruiming der beelden uit de Minrebroederskerk aan hem voorgesteld als eene beeldstormerij volvoerd met dezelfde schandalen als elders, en dat nog wel nadat men vooraf de deuren der kerk had gebarricadeerd. [6]) Tevens had hij aangedrongen op het nemen van strenge maatregelen tegen de Hervormden, [7]) waarop de stadhouder hem den 21en September van dat jaar eene instructie zond om die op den eerstkomenden landdag aan de gemeene staten van stad en lande te openen (Bijlage II).

Den 30en September belegde de Mepsche dezen landdag waarin hij aan de staten des lands o. a. het volgende voorhield.

---

[1]) Bor, Lib. II fol. 65.

[2]) Het geslacht in den Ham dat tot de aanzienlijkste Ommelander geslachten behoorde had zijn zetel te Loppersum. Deze Johan, benevens Tamme en Bawe in den Ham waren kinderen van Wolter in den Ham, die o. a. Redger te Aduard is geweest. Gron. Arch. 1569 no. 75.

[3]) Bij mij in H. S.

[4]) Bor, I, p. 103, 125.

[5]) Rengers, *Kron.* I, 305.

[6]) *Bijdragen voor Gesch. en Oudheidk.* VIII, 245.

[7]) Ab. Eppens, *Kron.* p. 49.

Dat de stadhouder, als plaatsvervanger des konings, gehoopt en verwacht had dat men in stad en lande, ingevolge zijne vele mondelinge en schriftelijke bevelen, als standvastige lieden zoude handelen, en zich tot geene nieuwigheden laten bewegen. Dat hij evenwel in deze zijne verwachting door de ingezetenen was teleurgesteld geworden, want dat hij van den Luitenant de Mepsche en anderen vernomen had, dat sedert geruimen tijd te Helpen en elders bijeenkomsten en predikatiën werden gehouden, en dat deze zaak in de stad zelfs zoover was geloopen, dat men aan de aanhangers der predikanten de Minrebroederskerk had ingeruimd, onder verbod evenwel van vernieling. Dat niettegenstaande dat verbod, de kerk in den avond van den 19en September van binnen was verwoest en geplunderd geworden, en dat men hier en daar in de Ommelanden eveneens had gehandeld.

Dat hij, Luitenant de Mepsche, hen daarom vermaande in naam des stadhouders, af te houden van het plunderen van kerken, kloosters en godshuizen, want dat de koning van Spanje, die geen moeiten noch kosten ontzag om hen te beschermen en te beschutten, niet kon dulden dat de Apostelen, de Maagd Maria en het heilige crucifix hier aldus werden onteerd en met voeten getreden, maar dat zij die zich hieraan schuldig maakten als kerkenschenders en dieven zouden worden gestraft en des noods zouden doorstoken en doodgeschoten worden. [1])

Dat van stonden aan de plakkaten tegen de ketters op nieuw zouden afgekondigd en streng nageleefd worden, en dat, wanneer des konings onderdanen in Stad en Ommelanden hunnen duren plicht vergaten om de oude katholieke godsdienst te onderhouden, welke zij beleden toen zij aan den koning kwamen, het den koning ook vrij zou staan voortaan niet meer te letten op de privilegiën van stad en lande.

Vanwege Stad en Ommelanden werd hierop geantwoord: dat de koning in zake van godsdienst in dit gewest niets had te zeggen, want dat de Ommelanden hunne eigene Seend- en Landrechten hadden en dus in dit opzicht niet met andere gewesten konden gelijk gesteld worden. Zij begeerden verder dat de geestelijke en wereldlijke overheid vooreerst de zaken zoude laten zoo als ze waren en toezien dat er geen oproer of twist ontstond, ten tijd en wijle de zaken difinitief zouden geregeld zijn. Dat bovendien dit gewest zoo na

---

[1]) Rengers, *Kron.* I, 305.

aan Oostfriesland was gelegen en door huwelijken als anderszins daarmede zoo naauw was verbonden, dat men hier op 't stuk van godsdienst iets diende toe te geven.

Deze laatste verontschuldiging beteekende voorzeker al zeer weinig en kon alleen ten gevolge hebben dat de regeering nog des te meer het oog vestigde op Oostfriesland, de bakermat en beschermster der ketterij.

In de stad was ook een schrijven van de Hertogin van Parma ontvangen van den 24en September inhoudende ernstig verzoek om de prediking der hervormden te doen ophouden. Deze brief werd door de Mepsche aan den raad overhandigd onder dringende vermaning om daaraan gehoor te geven.

De hervormden gingen evenwel voort met het houden van predikatiën, wat aan de Mepsche aanleiding gaf om door de Ommelanden te trekken, ten einde den hervormden schrik aan te jagen en de katholieken op te beuren.

Zoo kwam hij ook te Loppersum en nam daar met den commissaris der Proosdij Timannus Petri, een bejaard man die in zijn hart een afkeer had van ketterjacht doch door de Mepsche daartoe gedwongen werd, den staat van zaken op. Aldaar waren twee hervormde predikanten, in de wandeling Marcus en Johan genoemd: dezen verbood hij ten strengste met prediken voor te gaan en voegde hun toe, dat het kind in de wieg het zou ontgelden wat zij deden. [1]) De schoolmeester aldaar, zekeren Albertus die ook hervormd was en de kinderen uit den duitschen cathechismus onderwees, werd op last van de Mepsche door den officiaal Gert Wernich in den ban gedaan.

De hovelingen Johan in den Ham, Tamme in den Ham en Tjasse Hayens stelden zich voor deze personen in de bres, zij beriepen zich op het boven vermelde antwoord door stad en lande aan den stadhouder overgegeven, waarop men een nader besluit verwachtte. Tegen den zin van de Mepsche werd deze exceptie, door deze personen, die inmiddels voor de Hoofdmannenkamer waren gedagvaard, opgeworpen, erkend door de kamer. De Mepsche beweerde hierop dat hij collator was van de kerk te Loppersum, weshalve men eerst zijne toestemming had behooren te vragen voor men de godsdienstoefening ging veranderen; waarop de genoemde Loppersummer hovelingen hem onder het oog brachten dat hij wel collator, doch niet de éénige collator was.

---

1) Rengers, *Kron.* I, 306. Ab. Eppens, *Kron.* p. 50.

Den 2en December van dat jaar reisde de Mepsche naar Winsum waar hij de gemeente wilde dwingen om de predikatiën der hervormden te doen ophouden en de mis weer te gaan hooren. Wigbold en Azinga Ripperda lieten hem evenwel weten dat hij zich slechts met Groningen had te bemoeien, want dat zij te lande de kerken naar hunne verkiezing zouden inrichten, waarop de Mepsche antwoordde dat de koning dergelijke verandering niet kon dulden en dat elk zich had te wachten voor schade en brand. Ook de kerk van Garrelsweer werd door hem bezocht. Toen de pastoor dier kerk zich bij hem beklaagde dat de zonen van den hoveling Edzard Rengers de beelden en altaren der kerk hadden vernield gaf de Mepsche hem de verzekering dat deze daad niet ongestraft zoude blijven en dat het dien hovelingen beter ware geweest dat zij geslapen hadden, dan de kerk te schenden.

Daar men evenwel voortging met het houden van predikatiën zond de Hertogin van Parma den 25en November 1566 en den 1en Februarij 1567 op nieuw bevel om de predikatiën te doen ophouden,. de Minrebroederskerk te Groningen te sluiten en de kerkenplunderaars te straffen. [1]) — Bij het mededeelen van laatstgenoemden brief voegde de Mepsche de bedreiging dat, zoo men geen gehoor gaf, binnen drie dagen Spaansch krijgsvolk voor de poorten der stad zoude zijn. Toen de raad hem vroeg, wie hem commissie had gegeven om dit mede te deelen en hem verzocht zijn commissiebrief te toonen, weigerde hij dit om de eenvoudige reden dat hij er geen had. De raad was hierover niet weinig ontevreden en gaf zoowel aan den stadhouder als aan de Hertogin te kennen, dat door het drijven van de Mepsche nog onlusten en beroeringen zouden ontstaan. [2])

Aan den lands-syndicus Dr. Peter van Zijl werd door den stadhouder en het hof van Brussel geschreven dat men ook te lande de kerken weder zou herstellen en de katholieke godsdienst invoeren. De Ommelanden vaardigden daarop Wigbold van Ewsum, Hayo Manninga, Zeyno Rengers [3]) en den lands-syndicus af naar den stadhouder die zich te Leeuwarden bevond, om te beproeven eenige toegevendheid van

---

[1]) *Bijdragen voor Gesch. en Oudheidk.* VIII, p. 264. E. Phebens *Chron.* p. 23.

[2]) Men zie de brieven p. 269 en vlgg. *Bijdragen* dl. VIII.

[3]) Door Eppens p. 54 wordt hij Steine, bij Westendorp, *Bijzonderk. uit de Gesch. der Kerkherv.* p. 25, Heino Rengers genoemd.

hem te verwerven. Dan, het mogt niet baten: de stadhouder bleef vorderen dat men de predikatiën der hervormden in de Ommelanden zoude beletten, de predikanten verdrijven en de katholieke eeredienst wederom zou invoeren. De afgevaardigden, inziende dat ze wel moesten toegeven, beloofden den stadhouder dat ze diens begeeren op den eerstkomenden landdag zouden bloot leggen en hem in kennis zouden stellen van de resolutie door de staten hierop te nemen. Doch de stadhouder vernam niets meer van de Ommelander afgevaardigden, en de hervormden gingen hun gang, weshalve hij den 23en Februarij eene instructie zond aan de Mepsche (Bijlage III) om uit zijnen naam aan de Ommelander afgevaardigden op den eerstkomenden landdag mede te deelen: dat het eerste antwoord der Ommelander staten (zie pag. 96) hem te onbepaald was geweest, want dat hij zonder eenigen omweg verlangde dat de predikatiën der hervormden zouden ophouden; dat het hem bevreemde dat hij geen bericht van de resolutie der staten van de Ommelanden had ontvangen en dat hij ten spoedigste hun besluit verwachtte. De Ommelanders besloten nu eindelijk toe te geven, waarop de Mepsche terstond eenige kerken op kosten van hen die tot vernieling hadden aangespoord, liet herstellen. [1])

Ook in de stad gehoorzaamde men tragelijk daar vele hoofden der hervormden, zooals Reynt Alberda en de Coendersen nog goeden hoop hadden de Hervorming in de stad te zullen kunnen handhaven. Eindelijk werd op den 4en Maart 1567 de Minrebroederskerk door de hervormden ontruimd en den 18en daaraanvolgende met de beelden en sieraden die daar uit waren genomen, door burgemeesters en raad weder aan de minrebroeders terug gegeven. [2]) Doch daarmede waren de predikatiën nog niet geeindigd, want men ging deze nu houden onder den blooten hemel op het kerkhof van het Menolda of Jufferenklooster, gelegen in de Kijkin'tjatstraat.

De Mepsche, bijgestaan door den burgemeester Duurt Alberda, dien men, omdat hij zich altoos met het janhagel bemoeide, volgens Eppens [3]) in de wandeling: „der slemenneren vnd schutenschuvers borgemester" noemde, hitsten nu het gepeupel tegen de hervormden op, om zoo eene verwarring in 't leven te roepen waardoor zij de burgerij dachten

[1]) Rengers, *Kron.* I, 306.

[2]) Brief van den Raad aan de Hertogin van Parma, *Bijdragen* VIII, 269.

[3]) Ab. Eppens, *Kron.* pag. 54. Rengers I, 336.

te kunnen nopen om Spaansche bezetting in te nemen. De Mepsche zag namelijk alleen dan kans de ketterij te Groningen uit te roeien wanneer hij militaire macht bij de hand had, terwijl ook de Hertogin van Parma niets liever wenschte dan dat Groningen door eene Spaansche bezetting gedekt werd tegen mogelijke aanslagen van de hervormden uit Oostfriesland en inzonderheid van Emden.

Om der burgerij het innemen van eene bezetting smakelijk te maken was de Mepsche dag en nacht in de weer. Hij noodigde de katholieke burgers der stad bij zich aan huis en schonk hun kostelijken wijn uit een beker dien hij den koningsbeker noemde, en verzekerde hun dan dat ze door de inname van eene bezetting rijk zouden worden (hiermede misschien zinspelende op eene toekomstige konfiskatie van de goederen der hervormden) en dat de regentes van Parma de stad alsdan zou bevoordeelen in haar proces tegen de Ommelanden. [1])

Toen de Mepsche de burgerij op deze wijze voor een groot deel voor zijn plan had gewonnen, zoodat hij geen verzet van de zijde der hervormden meer behoefde te vreezen, stelde hij den stadhouder hiervan in kennis, die den 6en Juni 1567 vier vaandels duitsche soldaten onder aanvoering van Blasius Vegersheim, de stad deed binnen trekken. [2]) De stadhouder gelastte vervolgens den 9en Juni aan den raad der stad, om toe te zien dat er geene vergaderingen of predikatiën van de nieuwe leer werden gehouden; dat men de rectoren en leermeesters der St. Maartens, der A en andere scholen, omtrent hun geloof moest onderzoeken; dat al wat in kerken of kloosters gebroken was moest hersteld worden, en dat burgemeesters en raad ten behoeve des konings en van het garnizoen de sleutel van de Heerepoort zouden overgeven aan de Mepsche. [3]) Hoewel aan de burgerij door den stadhouder was verzekerd geworden dat haar geen leed zou geschieden en dat alles zou vergeven en vergeten zijn, lette de Mepsche hierop evenwel volstrekt niet, hetzij hij hiertoe geheime instructie had, hetzij hij zijn haat tegen de hervormden wilde koelen. Naauwelijks was toch het krijgsvolk de stad binnen, of de Mepsche wees ettelijke

---

[1]) Rengers, *Kron.* I, 306.

[2]) *Supplication*, fol. 10. Phebens, *Chron.* p. 23. Rengers, *Kron.* I, 307, stelt dit op den 3en Juni.

[3]) Instructie van den stadhouder, *Bijdragen*, VIII, 274.

burgers die voor hervormdgezind bekend stonden, op eigen gezag de stad uit, en liet den 18en Juni door burgemeesters en raad aan nog meerderen aanzeggen om te vertrekken, onder bijvoeging, dat, zoo men zijne bevelen niet gehoorzaamde hij personen bij de hand had (hiermede doelende op de bezetting) die zijne bevelen wel zouden weten ten uitvoer te brengen. Bij de zestig personen werden aldus met vrouwen en kinderen de stad uitgezet. [1])

De soldaten hielden vervolgens vooral tegen de door de Mepsche voor verdacht gehoudene personen op eene beestachtige wijze huis, zoodat velen, deze gruwelen niet kunnende aanzien, vrijwillig in ballingschap gingen. Ook in het Oldambt en het Gorecht liet de Mepsche een bevelschrift aflezen, waarin aan al degenen die eenig deel hadden genomen aan het schenden van kerken, werd geboden binnen driemaal vierentwintig uren het land te verlaten en daarin op straffe des doods niet weder te verschijnen. In de Ommelanden gaf hij last aan zekeren Claas Lucht, een doortrapten boef zoo als Rengers [2]) hem noemt, om de Mennonieten of Doopsgezinden (die door de geschiedschrijvers, zoowel vroeger als thans maar al te dikwijls met de wederdoopers verward worden) te berooven en te verdrijven. Bijgestaan door zekeren Nicolaas Mendax woedde hij daarop op eene verschrikkelijke wijze, vooral tegen de Doopsgezinden van Uithuizen en Uithuizermeden. [3])

Dr. Johan Clant, pastoor te Bedum, Nicolaas Ceraunius, pastoor te Slochteren en Dr. Tomas vicarius op het Zandt werden, na eerst door de Mepsche in hunne leenen geschorscht te zijn, verbannen.

Verder beval hij dat het sacrament in elke kerk moest rondgedragen worden en dat alle kerspellieden daarbij moesten tegenwoordig zijn, terwijl hij overal spionnen had die toezagen of de inwoners de katholieke godsdienstoefening wel bijwoonden. Algemeen was de vrees en verslagenheid in de Ommelanden. Zelfs de machtigste hovelingen en die de zaak der Hervorming het meest waren toegedaan durfden niet voor hunne geloofsgenooten in de bres te springen. [4])

In Oostfriesland had de Mepsche in dezen tijd ook zijne spionnen die daar alle doen en laten van de Nederlandsche

---

[1]) *Supplication*, fol 11, *Tegenw. Staat v. S. en L.* I, 376.
[2]) Kron. I, 307.
[3]) Ab. Eppens, *Kron.* p. 56.
[4]) Ab. Eppens, *Kron.* p. 57.

ballingen nagingen en hem daarvan rapport deden. Onder dezen muntte vooral uit zekere Immele Lottrich, de Mepsche's redger te Loppersum, een man zoo als Eppens getuigt „de hem ad placitum wiste to dienen.” [1]) — Dit individu gaf zich te Emden ook voor een om het geloof uitgewekenen uit, ging gemeenzaam met de ballingen om en dronk met hen uit den geuzennap. Zoo hoorde en zag hij alles en deed de Mepsche daarvan dagelijks getrouw verslag, die op zijn beurt weer alles naar Brussel overbriefde. [2])

Aan Viglius zond de Mepsche toenmaals lijsten van de personen die te Groningen goed katholiek en Spaanschgezind waren. [3]) Buiten al deze bezigheden verschafte hem een proces dat te dier tijde gevoerd werd tusschen de ingezetenen van Westerwolde en hunnen drost Hans Hesse handen vol werks. Door den koning gecommitteerd met Baldewijn van Roon, later zijn opvolger als kanselier van Overijssel, om dit proces tot een einde te brengen, deed hij hierin gedeeltelijk te Dieveren, in Drenthe, gedeeltelijk te Groningen uitspraak en werd dien ten gevolge door hem het Landrecht van Wedde en Westerwolde herzien. [4])

Ondertusschen was de angst in deze gewesten niet weinig toegenomen door de komst van den Hertog van Alva met een welgeoefend leger, de instelling van den raad van beroerte, en de verklaring der inquisitie dat alle Nederlanders, op eenige weinige uitzonderingen na, ketters of kettersgezind waren en dus schuldig aan den hoogsten graad van majesteitschennis, terwijl dit vonnis door den koning was bekrachtigd en deze had bevolen het zonder aanzien des persoons uit te voeren.

Toen de nood in ons vaderland zoo hoog was gestegen deed graaf Lodewijk van Nassau, zijn sedert lang beraamden inval in dit gewest en bezette den 23en April 1568 met 300 man het slot te Wedde [5]) Eenige dagen daarna trokken Zeger van Groesbeek, [6]) Arembergs plaatsvervanger, en Jo-

---

[1]) Ab. Eppens, *Kron.* p. 52.

[2]) Van Vloten, *Nederl. Opstand tegen Spanje* II, 59, in de bijlagen 261 en vlgg.

[3]) Hoynck, *Analecta* II, I, 476.

[4]) Zie het bericht geplaatst voor het *Landrecht van Wedde ende Westerwoldingelant*, Gron. 1700.

[5]) *Bijdragen voor Gesch. en Oudheidk.* VIII, 66. Henricus Paulinus, *Rer. Belgic. Hist.* p. 296.

[6]) Zeger van Groesbeek, Ridder, hertog van Bouillon, broeder van den bisschop van Luik. *Vrije Fries* N. S. III, 429.

han de Mepsche met eenig volk naar Appingedam om zich daar te nestelen. Doch de burgerij van deze plaats hield aan de Mepsche voor dat het een open vlek was, en dus geen weerstand zou kunnen bieden, waarop deze met zijn volk er uit toog, der burgerij voor de voeten werpende dat ze niet koningsgezind was. Groesbeek en hij vormden nu het plan tegen den graaf op te trekken: „ouerst de wech na gronygen was veliger dan na den graue," zoodat ze van hun voornemen afzagen en stillekes naar Groningen gingen.[1])

Op zijn slot in den Ham te Loppersum legde de Mepsche eenige hoogduitsche soldaten om dat tegen graaf Lodewijks volk, dat, gelijk hij en velen te Groningen geloofden uit „ongeweert volck en ploechknechten" bestond, te beschermen.

Barthold Entens hoveling te Middelstum, op een morgen van Appingadam naar Middelstum voorbij dit slot rijdende, zag tot zijne verwondering dat er wachten waren uitgezet en vroeg dezen wat zij daar deden en hoe sterk ze waren en raadde hun daar niet te blijven tot dat ze opgeeischt werden. De bezetting, denkende dat Entens dit van 's graven wege had gezegd, vond het niet raadzaam langer te blijven en toog naar Groningen.

Graaf Lodewijk, zich wel bewust hoeveel hinderpalen en moeite de Mepsche hem in den weg legde, deed tegen dezen het volgende bevelschrift uitgaan:

„Ludweich Graue zu Nassaw zu Catzennellenbogen, Viandten vnd Dietz, her zu Beylstein, Obrister, u. s. w.

Darumb das der Lieutenant d. Mepsche sich mit verpitterdtem neidt, vns der wir anders nit dan der Ko. Mat. auss Hispanien, vnd der angefochtenen landen eher vnd wolfardt suechen, haimlich duckischer argelistiger weiss, widersetzt, darzu nit wurdich acht, vnss selbsten anzulangen, so wissen wir solchen anders nit dan der gemeinen betruebten Niederlanden, also der Kon. Mat. selbst, vnd vnseren offentlichen feindt zu achten, vnd zu erkleren. Wir haben derwegen befelch geben, so er de Mepsche sich innerhalb ii dagen, von dato angerechnet, mit vnss nit wirt vertragen, oder iii thausent thaler jn vnser gewarsamb erlegen laissen, das dan wider jnen, seine hab vnd guter der ernst exequirt

---

[1]) Ab. Eppens, *Kron.* p. 59.

vnd vollenzogen sol wirden. Actum zum dam den 18 may anno 1568.

Ludwich graue zu Nassaw." [1])

Daar de Mepsche zich, zooals wel te denken viel niet bij den graaf voegde noch de gevorderde som betaalde, gaf deze last aan zekeren Geert Hendriks om zijn slot te bemachtigen. Deze trok den 14^{en} Mei derwaarts, doch de bezetting reeds vertrokken vindende stak hij het slot in brand gelijk ook de Mepsche's beide huizen te Scharmer en vernielde zijne landerijen aldaar en in den Paddepoel. [2])

Het slot in den Ham alleen werd door de Mepsche op eene waarde van dertig duizend goudguldens geschat[3]) en wordt door hem in een brief aan Alva van 11 Mei 1569 genoemd: „chasteau qui n'auoit son pareil au terroir de Groningen," [4]) en in een brief aan denzelfden van den 24^{en} Mei verzoekt hij met „hochbetreubten gemut vnd weinenden augen" in zulke roerende bewoordingen om hem toch schadeloos te stellen: „damit jch armer gesell nit jahe zum betteler werde," dat men bijna medelijden met hem zou krijgen. [5]) Den 16^{en} Mei schreef hij aan Aremberg dat zijne buurlieden te Loppersum het verder vernielen van zijn slot hadden willen afkoopen voor een wagen met haver, doch dat graaf Lodewijk gezegd had dat geen steen op den ander zou blijven. [6]) Schadevergoeding erlangde hij evenwel terstond niet, wel troost. Alva schreef hem toch den 19^{en} Mei uit Brussel dat hij hem zijn leedwezen over het gebeurde betuigde, en vermaande hem: „d' en prendre pacience que bonnement pourrez, vous confiant que ayant si bon maistre que le Roy, sa

---

[1]) Belgisch Rijksarchief, *Papiers d'Etat, registre intitulé Correspondance du duc d'Albe sur la Bataille d'Heyligerlee fo.* 113. Volgens afschrift genomen door wijlen Mr. N. D. P. W. de Fremery. Ook bij Gachard in zijne *Correspondance du duc d'Albe*, p. 73, doch minder naauwkeurig.

[2]) Ab. Eppens, *Kron.* p. 59 en vlgg. Rengers, *Kron.* I, 326.

[3]) Viglius aan Hopper bij Hoynck I, II, 476. „Comes Ludovicus nuper castrum Hammense Mepschii nostri, quod ille ad triginta florenorum aureorum millia aestimat, incendio consumpsit quod illum prae ceteris conatibus suis obsistere intelligo."

[4]) Van Vloten, *Ned. Opstand teg. Spanje* II, 276 in de bijlagen.

[5]) Belgisch Rijksarchief, *Papiers d'Etat, registre intitulé Correspondance du duc d'Albe* etc. fo. 54.

[6]) Gachard, *Correspondance du duc d'Albe sur l'invasion du Comte Louis de Nassau en Frise* p. 61.

ma[te] vouldra bien (suyuant son naturel) en auoir le regard que meritent voz bons et loyaulx seruices, a quelle fin nous en aduertirons aussy sa dicte ma[te] par le premier auec la fauorable recommandation que pourrons faire pour vng si bon seruiteur dicelle sa ma[te]" [1])

Den 23[en] Mei 1568 zegepraalde graaf Lodewijk over den Spanjaard in den bekenden slag bij Heiligerlee, doch de nederlaag die hij den 21[en] Juli daaraanvolgende bij Jemgum leed, [2]) verhinderden dat de hervormden daaruit voordeel trokken; in tegendeel de aanvankelijke zegepraal der Nederlanders had den Spanjaard en zijne handlangers nog meer verbitterd. Jemgum werd door de Spaansche soldaten geheel geplunderd en verwoest en uit geheel Reiderland, werden de koeien door hen weggeroofd. Johan de Mepsche, tuk op geld, kocht voor eene kleinigheid van de soldaten ongeveer duizend dier geroofde dieren en verkocht ze weer duur. [3])

Eenige dagen na dezen veldslag kwam Alva te Groningen. Bij zijne aankomst viel de Mepsche hem te voet, dankte hem voor de redding die hij had aangebracht en sprak den wensch uit dat de hertog zijn verderen bijstand niet zou weigeren om de ketters en oproerlingen tegen den koning uit te roeien. [4])

Zijn eerste werk was aan de burgerij, katholieken zoowel als hervormden de wapens, te ontnemen omdat hij nog niet genoeg op hare koningsgezindheid vertrouwde. Daarna verscheen hij zelf op een landdag door Luitenant en hoofdmannen tegen zijn komst uitgeschreven, waar Johan de Mepsche in zijnen naam o. a. het volgende te kennen gaf: dat

---

[1]) Belgisch Rijksarchief, *Correspondance* etc. fo. 102.

[2]) Phebens, *Chron.* p. 30 zegt dat graaf Lodewijk den slag verloor door verraad van zijn vriend en onderbevelhebber Henderik van Siegen. Dit bericht wordt, voor zoover mij bekend, bij andere schrijvers niet gevonden, doch kan, afkomstig van een zoo nauwkeurig berichtgever als Phebens, niet weggecijferd worden. Ik heb een oogenblik gedacht (het is evenwel bloot eene gissing) of de Mepsche ook de hand in dit verraad kan gehad hebben. 't Kon zijn dat deze Siegen (die ook meermalen in de *Memorien van Roger Williams*, uitgegeven door *'t Hist. Gen. te Utrecht N. Serie* dl. 3 p. 43 en 48 voorkomt) een bloedverwant was van de vrouw van de Mepsche. Men vindt hem ook vermeld bij Gachard, *Correspondance du duc d'Albe* p. 158, en bij Groen v. Pinsterer, *Archives*, 1e *Serie* III, 230.

[3]) Rengers, *Kron.* I, 334.

[4]) Ab. Eppens, *Kron.* p. 68.

de koning dit gewest als uit des vijands hand gered, met recht als door den oorlog veroverd mocht rekenen en dus niet behoefde te letten op de voorrechten, vrijheden en vroeger gesloten verbonden; dat de koning evenwel bewogen door zijne aangeborene goedertierenheid, dit land in genade wilde aannemen, mits de geestelijkheid, welke door den omgang met ketters reeds vrij veel verbasterd was, den benoemden bisschop erkende; dat tot betere beteugeling der ketterij de plakkaten op 't stuk van godsdienst vernieuwd en streng zouden nageleefd worden, en dat ten slotte tot geruststelling der vromen en welgezinden en ter voorkoming van onlusten, binnen de stad een sterk kasteel zou worden aangelegd. [1])

Dat moesten de staten van stad en lande aanhooren en dat nog wel uit den mond van een persoon onder hen geboren en getogen en die desniettemin zich niet ontzag dit met een lachenden mond en op een vroolijken toon uit te spreken als ware dit gewest het grootste geluk daardoor beschoren geweest. Voorwaar, Abel Eppens heeft geen ongelijk wanneer hij dezen man noemt: „een borgeren kindt vnd der Keys. mat. vnd koninks egene creatuer." [2]) Niemand veroorloofde zich evenwel aanmerkingen te maken — men was weerloos.

Eerlang verkreeg hij een nieuwen steun voor zijn bestuur door de overkomst van den nieuwen bisschop Johan de Knijff (27 Sept. 1568) die weldra de geheele provincie doorreisde om toe te zien dat men volgens de besluiten van het concilie van Trent leefde. [3])

In November van dat jaar begon deze de godsdienstoefening te hervatten in den St. Walburgskerk, die tot nu toe opgevuld was geweest met wapentuig dat men aan de burgerij had ontnomen. Althans de Mepsche schreef den 8en November aan burgemeesters en raad: „es hat mir vnser Bisschoff thoe erkennen gegeuen wie sein hochw. den Godes vnd kercken dienst jm Sanct Walburges kercken mit der hulpe des almechtigen bald widderum anthefangen gesinnet, dewil vnd dahr de borger rusting vnd gewehr voele liggen, soe will van noeden syn dat E. Erb. een andere vnd gelegen plaetse vth suecken dahr man die selue hinfuehren vnd bewaren muege." [4])

---

[1]) *Supplication*, fol. 28. Phebens, *Chron.* p. 32.

[2]) Ab. Eppens, *Kron*, p. 27.

[3]) J. Nanninga Uitterdijk, *Geschied. der voorm. Abdij der Bernard. te Aduard*, p. 135 en vlgg.

[4]) Gron. Arch. 1568 no. 25.

Wegens de pest die toenmaals hevig te Groningen woedde had de Mepsche zich uit de stad begeven en bevond hij zich op de burgt Ewsum bij Middelstum. [1])

Intusschen bevond zich de burgerij der stad niet op haar gemak. Bij zijn vertrek uit Groningen had Alva daar namelijk de duitsche soldaten achtergelaten die er in 1567 zoo schandelijk hadden huis gehouden. Toen deze weder op hunne vorige wijze begonnen te handelen beklaagde de stad zich daarover herhaalde malen bij den Hertog zoodat deze ten laatste den 31en December 1568 aan burgemeesters en raad der stad schreef dat hij den kolonel Caspar de Robles heer van Billy met zes vaandels Walen ter vervanging van de duitsche bezetting zou zenden. [2]) Den 7en Februari van het volgende jaar trokken dezen onder aanvoering van Robles de stad binnen. Toen zij op de groote markt waren gekomen uitte de vrouw van de Mepsche, Agnes van Munster, zuster van Roelof van Munster, waarmede hij na den dood zijner eerste vrouw was hertrouwd en de heerlijkheid van Loppersum had ten huwelijk gekregen, [3]) — hare vreugde

---

[1]) Viglius aan Hopper bij Hoynck, I, II, 485. „Propter pestem tamen ibi grassantem intra civitatem diu se continere non fuit ausus, quemadmodum et Locumtenens Mepschius, aliique primarii ea urbe periculi causa excesserunt. Sed hyeme jam redeunti salubrioreque aëre, brevi omnes ibi redituros speramus." (25 Oct. 1568). Uit Ewsum schreef hij den 30en Nov. 1568 aan burgemeesters en raad van Gron. o. a. het volgende aangaande den mislukten tocht van den prins van Oranje in Luikerland: „Ick kan v nit barghen wie jck gesteren abendt spaedt uerscheidene schreiben vth Co. Ma. vnsers allergnedigsten heren Legher tho Cambresy van den 18 vnd xx deses vth bruessel vnd sunst, dessen inhalten empfangen. Dat alsz de prinz van oranien ouer die sechstausend van hin vnd her jm scharmutzel vnd anderen treffen verloeren, vnd geseen dat jme seine anslege vm Co. Mat. vnser allergnedigsten hern Landen neet en vortgaen wullen, ehr oek prouiandt haluen lang niet bleuenn koenen, sich dorch Henegouw jn Franckreich begenen vnd alsz die flucht genomen vnd sunders wes ehr van kerck, Clostern, dorperen, Edelleut vnd bauwern huesern genonden geplundert vnd affgebrant, vnd darvth tho vermueden dat sich der hoep baldt zertrennen wordt, dahr Jme dannoch etlicke dausent tho rosz vnd voet vp den dienst warten damit ehr noch grootheren schaden erleiden wil." Gron. Arch. 1568, no. 27.

[2]) De brief bij van Vloten, *Ned. Opst.* dl. II, p. 287 in de aant.

[3]) Ab. Eppens, *Kron.* p. 27. De grootouders van Agnes van Munster waren Roelof van Munster en Bawine van Heemstra, dochter van Abbe Heemstra in den Ham, hare ouders Georg van Munster, in 1532 door Hertog Karel van Gelder beleend met Wedde, en Maria van Sel-

over dit feit door den uitroep:" god sij gelouet nu hebben wij vnse vrunden binnen gecregen." [1]) De vreugde der Groningers over deze verwisseling was algemeen, althans Billy schreef nog in deze maand aan Alva, dat de Groningers, verheugd over het vertrek der duitschers, zijne troepen welgezind waren, en wel genegen zouden bevonden worden om uit te voeren wat Alva hem had bevolen nopens het kasteel. [2]) Dit bestond in het opbrengen van zestig duizend guldens weekleening voor de troepen. Daarmede waren de Groningers evenwel volstrekt niet in hun schik en toch melde Robles den 14en Februari aan Alva o. a. dat stad en lande zich rustig gedroegen, wat toe te schrijven was aan het wijze beleid van de Mepsche: „qui gouverne si bien que certes merite que V Exce luy fasse mercede. [3])

Vervolgens schorste Robles de gewone rechtsbedeeling en de keur der gezworene meente, dewijl hij geen andere dan goed katholieke en koningsgezinde burgers in den raad wilde hebben, en richtte hij op de groote markt eene wipgalg op, waaraan hij vele onschuldige burgers liet martelen; ja, hij ontzag zich niet dit somwijlen eigenhandig te doen. Wanneer dergelijke executies plaats hadden zaten Johan de de Mepsche en de Bisschop de Knijff voor de ramen van het huis van Egbert Alberda, aan de groote markt gelegen, en aanschouwden van daar met veel genoegen hoe de arme lieden gemarteld werden. [4])

De Mepsche benevens dr. Georg Westendorp waren de getrouwe raadslieden van Robles, daar *zij* vooral omtrent de gezindheid der burgerij met wier verschillende neigingen en gevoelens zij volkomen bekend waren, daar zij, volgens getuigenis van een tijdgenoot: „aller lueden herten wisten," [5]) zeer gewenschte inlichtingen konden geven.

Den 21en Februarij van dat jaar kwam te Groningen

bach, dochter van Johan van Selbach drost van Koevorden. Zij had nog eene zuster Catharina van Munster, gehuwd met Frederick Duker. Gron. Arch. *zond. j. en d.* no. 174. J. S. Magnin, *Best. v. Drenthe* III, I, 72. — Als eene bijzonderheid omtrent het geslacht van Munster zij hier nog vermeld dat in 1561 leefde een „Johan van Munster doemkelner dess Erffstyften Ryga, tho Duyrsum ynden Ham vnd Loppersum Houelynck."

[1]) Rengers, *Kron.* I, 336.

[2]) Van Vloten a. w. p. 287.

[3]) Ibidem, p. 288.

[4]) *Supplication*, fol. 12. Ab. Eppens, *Kron.* p. 268.

[5]) Rengers, *Kron.* I, 336.

Karel Quarré, raadsheer in den hove van Brabant, om onderzoek te doen naar de beeldstormerij en de daders en aanleggers daarvan te straffen. De burgemeester Joachim Ubbena werd hem als bloedraad toegevoegd. Zijn eerste werk was om op aanwijzen van de Mepsche de stadswerklieden die op bevel der regeering de beelden uit de minrebroederskerk hadden weggenomen, te pijnigen en te verhooren. Drie dezer lieden wisten te ontsnappen onder welke de stadsbouwmeester Johan Barnenda of Barenda was. [1]) De twee anderen zullen geweest zijn: Hayo Heerens en Henderik Maler (welke laatste volgens eene getuigenis voor Quarré afgelegd „een constig maler" was) die zich volgens bericht van de Mepsche's spionnen in April van dat jaar te Emden bevonden. De overigen beriepen zich er op dat zij dit werk in dienst van de stad verricht hadden. De stadsoverheid ontkende dit evenwel en vertoonde ten bewijze daarvan des rentmeesters rekenboek, waarin werkelijk hunne betaling van stadswege niet vermeld stond. De rentmeester Christoffel van Diest was er n.l. in der tijd op bedacht geweest, deze uitgave onder eene andere post te schuiven. Hun beroep baatte dezen personen dan ook niet: zij werden deels onthoofd, deels gehangen. De goederen der afwezigen werden vervolgens verbeurd verklaard, tenzij ze zich in persoon kwamen verontschuldigen, wat niemand waagde — en tot rentmeester over die goederen werd aangesteld Feicko Fritema rentmeester van Groningen en Drenthe, een aangehuwd neef van Viglius ab Aytta.

Ook toog Quarré door de Ommelanden en ondervraagde daar de pastoren der kerken en andere personen omtrent den beeldstorm.

Over zijne verrichtingen hier verder uit te weiden ligt niet binnen mijn bestek; alleen nog het volgende dat ons de laagheid van de Mepsche's karakter doet zien. Op zijn advies kwam Quarré ook te Loppersum en schreef daar de goederen op van Johan en Tamme in den Ham [2]) en Tjasse Hayens, omdat ze zouden gebeeldstormd hebben, hoewel deze personen, gelijk ik reeds boven meldde, met toestemming

---

[1]) Bor. I, 268. In de dagvaarding, te vinden in de bijlagen der *Supplication*, fol. 30, wordt hij genoemd Johan Barenda alias Fockens.

[2]) De inventaris van de goederen van Tamme in den Ham door Quarré opgemaakt, berust nog op het Gron. Arch. Zij doet ons zien dat de ballingen bij hun vertrek alle roerende goederen van eenige waarde met zich namen. Gron. Arch. 1569 no. 75.

en voorweten van de Mepsche de beelden daar ter plaatse uit de kerk hadden weggenomen. Vervolgens werden ze door de Mepsche den lande uitgedreven.

Hij wist dus zelf, beter dan iemand anders, dat ze onschuldig waren, doch hij was verbitterd op hen omdat ze zich als collatoren der kerk hadden doen gelden (zie pag. 97) wat hij hun niet kon vergeven, want zijn eer- en heerschzucht dreef hem aan om alléén heer en meester te Loppersum te wezen; „vnd," zooals Eppens zegt, „syn heerlicheit to Loppersum groter vnd vryer tmaken, vnd mede houelingen vthsellen vnd een staende heerschappie tmaken Baroenschap to achten," te meer daar zijne goederen aldaar met meer dan veertig duizend guldens schulden bezwaard waren.[1])

Hij eigende zich dan ook dadelijk na de verdrijving dezer hovelingen de geheele kerk te Loppersum toe, plaatste een dienaar van zijn zoon in de leenen, en beval aan de kerspellieden twee halfjaarlijksche schattingen ten zijnen bate op te brengen om daarvoor zijn huis te herstellen en zijne gracht te graven, boven de schattingen van 's konings wege uitgeschreven: „dat de Carspelluiden nicht en hebbn dorch vrese ende beangstinge doruen laeten want he mede liet anseggen dat men den willigen ende onwilligen elck solde vpteicken nota comminationis."

De minvermogenden liet hij oproepen om in zijne grachten te graven, steen en kiezel weg te voeren, bouwstoffen voor zijn huis aan te brengen enz. in 't kort, hij behandelde hen als zijne lijfeigenen. Ja, wat meer is hij beval hun zich niet af te geven met de werkzaamheden hun door de staten der Ommelanden van 's koningswege opgelegd, maar hem te dienen, als wanneer hij hen zou vrijstellen van de inkwartiering van soldaten enz.

Door het geheele kerspel heen liet hij de namen en wapens van Tamme in den Ham uit de glasvensters der kerken wegnemen, niet duldende dat deze zich hoveling in den Ham noemde: „sonder wolde alleine houelinck, collatoer ende patron van Loppersum syn ende andere olde stammen krencken en vthdelligen."

De grafsteenen van Johan in den Ham liet hij uit de kerk smijten en de grond toevloeren, even alsof hij alléén en niet ook zij als hovelingen daar hunne grafsteden hadden. Ook het recht van jacht eigende hij zich alleen toe en toen een knecht van den uitgewekenen Johan in den Ham op

[1]) Ab. Eppens, *Kron.* p. 27.

het land van diens vrouw en met hare hond een haas had gevangen, liet hij dezen man grijpen en in de gevangenis werpen, waaruit hij evenwel ontsnapt zijnde naar het buitenland vluchtte. [1]) Zoo matigde zich de Mepsche onder den schijn van recht te doen over beeldstormers de goederen aan van onschuldige personen, en tiranniseerde de ingezetenen.

Toen intusschen niemand der gedagvaarde uitgewekenen voor den bloedraad was verschenen om zich te verdedigen, werden ze in 1569 allen bij drie vonnissen bij verstek veroordeeld, en met verbanning en verbeurdverklaring gestraft. Het eene vonnis was tegen zesenzestig stedelingen, het tweede tegen zevenentachtig ommelanders en het derde tegen drie ommelanders.

De uitgewekenen, hierdoor tot het uiterste gebracht, deden in 1570 op den rijksdag te Spiers als onderdanen van het Duitsche rijk hun beklag over de behandeling door hen van den koning van Spanje ondervonden. Dit smeekschrift, zoo merkwaardig en van zooveel historisch gewicht, is nog over en werd in 1573 met bijlagen voor het eerst te Franckfurt a/m, en in 1765 voor de tweede maal, zonder bijlagen, gedrukt in Scrinio Antiquario, tom. VIII parte[ia], van Gerdes.

Doch hun smeeken baatte niet want daar bevond zich te Spiers een man die hun doodvijand was, en door zijne voormalige betrekking tot het rijkskamergericht, grooten invloed uitoefende: Johan de Mepsche. Deze, door Alva derwaarts gezonden, was het vooral die bewerkte dat de keizer en de Rijksvorsten in antwoord op hun smeekschrift aan de ballingen te kennen gaven, dat het Rijk zich niet wilde mengen in hetgeen de koning van Spanje met zijne muitende onderdanen verkoos te doen. Tevens nam de Mepsche deze gelegenheid te baat om Edzard en Johan, Graven van Oostfriesland, aan te klagen dat zij de vijanden van den koning van Spanje, met name den watergeus Bartold Entens, in bescherming namen. [2])

---

[1]) Bij mij in H. S.

[2]) Uit Spiers schreef hij den 24en Augustus van dat jaar volgenden brief aan burgemeesters en raad der stad:

Ehrenuesten Erbaren weisen vursichtigen E. E. soin mein frundtlich grusz mit wunschinge alles gueten beuor. Ick thue mich gegen dieselben dasz sy my jren syndicum den hochgelerten doctor Westendorff bisz gehn Brissel mitgegeben, gantz frundtlich bedancken, verhoff auch sein auszbleiben soll E. E. nit zu wider gewest sein, vnd aber auffs wenigist dasz sy mir solches zu gueten geschenckt werden haben. Ferner

De watergeuzen hadden namelijk van uit hunne veilige ankerplaatsen aan de Oostfriesche kust reeds menige roof- en strooptocht naar dit gewest ondernomen en aan Robles en de Mepsche zeer veel moeite en werks verschaft. Vooral de Mepsche was onuitputtelijk in raad en daad om den watergeuzen afbreuk te doen. Zelf ging hij somwijlen op expedities tegen hen uit, o. a. den 10^{en} November 1569 toen hij bij de Knok een loodsmansboot vermeesterde. [1]) Overal had hij spionnen om der watergeuzen handelingen na te gaan, en dagelijks zond hij berichten omtrent hunne sterkte en plannen naar Brussel.[2]) Het was dan ook alleen door zijn ijver en vlijt dat Robles, die bijna geene geldelijke ondersteuning uit Spanje ontving, der Geuzen stoute

---

diweil mein ausbleiben sie vast verweilet vnd noch jm zweiuel stehe wan ich mit den hilff gottes widerumb zu hausz kommen muege, hab ich nit konnen vnderlassen E. E. mit disem zu verstendigen dasz es mir Gott lob noch zur zeit wol ergehet vnnd verhoffe deszgleichen von denselben schrifftlich zu vernemen. Neuwer zeittuugen weis ich E. E. sonderlich nichtz mitt zu thailen allein dasz man alhie neben ausrichtung vilen ander hochwichtigen gescheften jns gelich in berathslagung steht, wie den meinigfaltigen auswigkelingen der Reutter vnnd knechten, so nun ein lange zeit her allenthalben gepflögen mit guten zeitungen what für zu kommen. Zum annderen das die kay. Maj. van den gemeinen Stenden des Reichs zu versterckingen der vestungen vnnd bezatzungen der Vngerischen Grentze wider den Turcken auf sechs jar lang alle jar 500.000 thaler erfordert, vnd das solche Contribution zum höchsten vonnotten obgleich wal die gemeine Standt allerley bedenkhen darjnn hetten, dann wo solche Contribution nicht geschickt, mag der gantze Cristenheit wal mit grosser vnwiderbringlichen schaden darausz entstehen. Dasz der frid jnn Franckreich getroffen, werden E. E. one zwiuel nun mehr wol vernomen haben. Will mich hiemit denselben freundtlich entfehlen denen ich freundschafft vnd alles guten willen zu beweisen yederzeit geneigt. Datum Speier den 24 augusti a^{0} 70.

Der Ku. Maj. Rhat vnd Lutenandt der Statt vnnd vmblanden van Groningen,
E. E. gutwillige
Johan de Mepsche.

Opschrift:
Den Ehrenuesten Ersamen Weisen fursichtigen Herren Burgemeister vnd Rhat der Statt Grönningen Meine gunstigen lieben herren vnd gueten freunden.

[1]) Van Vloten, *Ned. Opst.* II, 152.

[2]) Het salaris dezer lieden werd door de Mepsche voorgeschoten, doch het schijnt dat de koning hem lang op de restitutie daarvan deed wachten, althans hij schreef den 6en Aug. 1569 aan Alva o. a. het volgende:

„Oultre cecy Monseigneur jay l'annee passee et encores insques a present faict paier de largent des amendes de sa Mat^{te} aux messagiers,

aanslagen op dit gewest konde afwenden. [1]) Het was dus volstrekt niet te verwonderen dat de Mepsche, begrijpende dat de Watergeuzen niet onschadelijk konden gemaakt worden zoolang hun de havens van Oostfriesland openstonden, de Graven bij den Rijksdag aanklaagde. En werkelijk had zijn beklag ook eenig gevolg, want nadat Graaf Edzard eene aanschrijving van den Westfaalschen kreits had ontvangen om de Eems van zeeschuimers te zuiveren, deed hij de Mepsche den 6en Maart 1571 weten dat hij de watergeuzen wilde verdrijven uit zijne havens. Hij liet een tiental ophangen en deed te Norden afkondigen dat geen inwoner dier stad der watergeuzen schepen naar 't wad mocht brengen, noch de bemanning herbergen. Hij zette eenige herbergiers gevangen die des ongeacht toch huisvesting aan hun verleend hadden, en liet hunne goederen opschrijven.

Hierdoor afgeschrikt trokken de watergeuzen zich gedurende eenigen tijd van de Oostfriesche havens terug, en de Mepsche had dus, tijdelijk althans, zijn doel bereikt en 's konings belang bevorderd. [2])

Ook Robles schatte de Mepsche's ijver en werkzaamheid in dezen hoog, zoo zelfs, dat toen in 't laatst van Mei 1571, terwijl de Mepsche afwezig was, eenige uitgewekene Groningers door briefwisseling met hunne achtergeblevene vrouwen de geuzen van alle plannen hunner tegenpartij op de hoogte hielden, hij aan Alva schreef dat hij geen raad wist zoolang de Mepsche niet terug was, want dat dit de eenige man was die daarin zou kunnen voorzien. [3])

De Mepsche had dan ook geen ongelijk toen hij den 11en Mei 1569 aan Alva schreef om te denken: „a son paouvre loyal seruiteur qui sans se venter s'est si souuent ex-

---

espies et aultres au seruice dicelle aulcungs deniers, comme a son temps il apparoitera par les decharges. et comme de ce je nay nulle charge particuliere si non que vre Exce ma souuent commende denuoier espies et messagiers de ca et de la comme jay aussy faict. et que la finance de cecy en pouuoit faire difficulte de passer a moy ou a mes heritiers, je supplie vre Exce de sur ce me faire expedier ordonnance, afinque ie ne tombe en dommage, ayant oultre tout cela faict et endure tant de trauail."

Belgisch Rijksarchief, *Papiers d'Etat*, *Correspondance de Frise*, *Overijssel*, *Groningue et Lingen*, t. 6 fo. 330. Volgens een afschrift genomen door wijlen Mr. N. D. P. W. de Fremery.

[1]) Van Vloten, a. w. II, 170 in de noot.

[2]) Van Vloten, a. w. II, 179. Rengers, *Kron.* I, 346.

[3]) Van Vloten, a. w. II, 183.

posé en extrême dangier de sa vie pour bien seruir a Sa Ma[te] et vostre Ex[ce]". Hij verkeerde blijkens dat schrijven toenmaals in groote kommer en armoede, zoodat hem met zijne vrouw en kinderen bijna geen bete broods meer restte, daar hij alles bij den dienst des konings had opgezet, zoodat hij zich genoopt gevoelde om eenigen onderstand te vragen. [1])

Hij verkreeg dien tengevolge ook werkelijk eene verhooging van inkomen, bestaande in vijftienhonderd guldens altoosdurende en erfelijke rente jaarlijks. Viglius schreef hieromtrent den 18[en] Juli 1571 aan Hopper, dat sommige personen die hunne diensten niet geringer rekenden dan die door de Mepsche bewezen, er zeer over ontsticht waren dat dezen jaarlijks die som aan vaste inkomsten verzekerd was. Maar, zegt Viglius, de Mepsche heeft vele rampen geleden en ondergaat menig gevaar, en daarop zal de koning zeker gelet hebben. [2])

Het bestuur der Geestelijke zaken schijnt de Mepsche toenmaals met den Bisschop gedeeld te hebben. Zoo behoefden de kloosters om vaste goederen te verkoopen of te verhuren, gelden op te nemen enz. zoowel zijne als des Bisschops toestemming. Dit bleek mij uit eene origineele onder mij berustende verzegeling van het jaar 1570, waarbij de abdis van Essen honderd rijder guldens opneemt en waarin we deze zinsnede lezen: „Jn oerkunde deser waerheitz hebben wij hille coenders abdisze juffer harmen buerbancks priorinne en juffer anna van Bolten kelnersche myt sampt onsen gemenen conuentualen tho Essen onse conuents segell *(als hyer toe vanden hoechweerdygen heren bischop to groningen en van Co[r] ma[ts] lutinant genoechsam schriftelick consent hebbende)* [3]) witlichen beneden an desen breef ghehangen."

In de stad stelde hij ondertusschen in 1571 op eigen gezag een hoofdman aan, (zeker om dezelfde reden waarom Robles de keur der gezworene meente geschorscht had) en dwong hij de ingezetenen den tienden, twintigsten en hon-

---

[1]) Van Vloten, a. w. II, p. 276 in de bijlagen.

[2]) Hoynck, a. w. I, II, 636.

[3]) In een H. S. op de Academische bibliotheek te Groningen bevattende extracten van de *Resolutien van Stad en Lande*, vond ik het volgende aangeteekend:

1568. Verbot van de Coning van Spangien tegens het alieneeren en beswaren van Geestelijke goederen, bij verlies van het geen daer voor- of opgegeven, den 2 aug. Sulx door missive an den ambtman der Old-ambten en het Gerigte van Selwert genotificeert, 16 aug.

derdsten penning op te brengen. De Ommelanders kochten deze som af, maar huiverden voor de opbrengst van tweeëntwintig duizend guldens tot weekleening voor de soldaten. Vooral hun syndicus Dr. Peter van Zijl maakte den 18en October op den landdag hier tegen bezwaar, weshalve de Mepsche hem den 29en November daaraanvolgende gebood bij zonneschijn de stad te verlaten. [1])

Toen de Syndicus zich hierover te Brussel beklaagd had, ontving de Mepsche een schrijven van Alva van 12 Jan. 1572, waarin door dezen die daad werd afgekeurd en hem gelast werd den Syndicus toe te laten: „weer in te komen ende syn ommegangh te houden in de Stadt van Groningen als van te vooren, niet redelyck vindende dat hy sonder forme van Justitie en sonder hem eenighsins gehoert hebbende, in syn ontschuldingh alsoe vytter Stadt en syn woonplaetse geworpen is." [2])

Ten opzichte van de verbeurdverklaarde goederen liet de Mepsche den 2en April 1570 van den Raadhuize afkondigen, dat al wie meende iets te vorderen te hebben van de gekonfiskeerde boedels, zich bij hem moest aanmelden. Een menigte vorderingen kwam voor den dag en de requesten daartoe betrekkelijk vullen op het Groninger Archief twee lijvige boekdeelen, die ons doen zien de groote massa der verbeurdverklaarde goederen en het groote aantal der ongelukkigen dat daardoor getroffen werd. [3]) Onder de requestranten bevond zich ook Agnes Entens [4]) de vrouw van den broeder des

[1]) *Tegenw. Staat v. S. en L.* I, 399.

[2]) Bij Nyenborg, *Verhaal van Gron.*

[3]) „Erant hi (fugitivi) tum ex agro Groningensi numero circiter ducenti, omnes non minus nobiles, senatorii et patricii, quam plebei ordinis homines, probitatis vero et purae religionis zelo ardentes." E. E. Phebens, *Chron.* p. 34.

[4]) Scheltema's tweeledige gissing in zijn *Staatkundig Nederland*, in voce de Mepsche, wanneer hij zegt dat onze de Mepsche waarschijnlijk gehuwd was met Ailcke tho Nansum, er bijvoegende: „zoo dezelve niet de vrouw was van Johan de Mepsche op den Ham," is dus eene tweeledige dwaling. Ailcke tho Nansum was de vrouw van een anderen Johan de Mepsche, die in 1648 woonde op den huize Pyloorsma op den Ham bij Aduard. Men zie het *Programma funebre* van diens dochter Oede de Mepsche, overleden den 3en Mei 1648. Des luitenants broeder Johan overleed in 1583 in ballingschap. Hij was een ijverig hervormdgezinde en volgens Rengers (II, 10) „so groten liefhebber des vaderlants, als de lutenant Mepsche een viant is." Tot adstructie van wat ik zeide omtrent de dwaling van Scheltema kan dienen volgend extract uit de

luitenants de Mepsche, welke woonde op zijn burgt op den Ham bij Aduard, en wiens goederen ook waren verbeurd verklaard. Het arme mensch meende uit kracht harer huwelijksakte aanspraak op de helft der goederen haars mans te hebben, dan, op advies van onzen de Mepsche werd hierop afwijzend beschikt! [1])

Intusschen deden de Watergeuzen, zoowel op de Groningsche en Friesche als op de Hollandsche kusten den Spanjaard voortdurend veel afbreuk, weshalve Bossu de gouverneur van Noordholland, op bevel van Alva, in 1573 eene sterke vloot uitrustte om een kamp tegen de geuzen te wagen en te pogen meester te worden van de Zuiderzee. Robles was in dit gewest ook ijverig in de weer en rustte drie galeien benevens eenige kleinere vaartuigen uit die zich met Bossu zouden vereenigen. Den 17[en] September, terwijl Bossu reeds tien dagen in zee was, lagen deze galeien echter nog te Kollum, weshalve Robles, blijkens een schrijven aan de Mepsche, (Bijlage IV) derwaarts trok om deze schepen in aller ijl naar Harlingen te doen trekken, en tevens de Mepsche verzocht om uit zijnen naam iemand tot kapitein aan te stellen over een schip bemand met twaalf koppen tot bewaking der Friesche kust. De schepen door Robles uitgerust werden na hun vertrek uit de haven te Harlingen op de hoogte van Vlieland aangevallen door een eskader Watergeuzen onder bevel van

---

genealogie der familie Entens mij welwillend medegedeeld door den heer L. U. Rengers van Naerssen te Groningen:

Peter Entens van Harsens tr. Bawe Ompteda.	Meijo Entens tho Harsens, tr. Bawe Entens.			
	Agnes Entens geb. 1541, troude aen *Jan de Mepsche.*	Johanna de Mepsche troude aan .... de kinderen Jong †		
	Oede Entens troude aan Frederik de Mepsche op den Ham, 1590.	*Johan de Mepsche* troude *Aylcke tho Nansum* 1611, 2 Aug.	Oede de Mepsche troude aen Albert Hooftman Borgemeester storven zonder kinderen.	
	Frouke Entens troude aan Luert Huinge sij storf 1579.	Frouke Huinge troude aen Jan de Mepsche tot Eelde, 1608.	Roelof de Mepsche troude..... Aseuede (Aswede?)	Mechtelt. Coert (Evert?) Geertruit. Egbert.
			Luert de Mepsche troude Agnes Horenkens.	Frouke. Egbert. ......

[1]) Deel 2 der *Charters van den Hove*, Request van 8 Mei 1570.

Doeko Martena, Admiraal van den prins van Oranje, die ze poogde te enteren, wat hem evenwel mislukte. [1])

De tocht van Bossu had, gelijk bekend is, een slechten afloop voor de Spanjaarden die den 11en en 12en October 1573 geheel verslagen en verstrooid werden.

De verbittering tegen het Spaansche bewind steeg weldra tot zulk eene hoogte, dat de nieuwe gouverneur der Nederlanden, Don Louis de Requescns, na Alva's vertrek in diens plaats aangesteld, besloot eenen anderen weg in te slaan: die van toegevendheid. Dientengevolge werd den 21en Juli 1574 van een stellagie ten oosten van het Stadshuis op de Groote markt opgericht, in tegenwoordigheid van den sedert 1572, plaats vervangenden stadhouder Robles, den Luitenant de Mepsche, den Bisschop, de vier burgemeesters en de vier hoofdmannen, nadat de trompet gestoken was een generaal pardon voor de uitgewekenen afgekondigd, onder voorwaarde dat ze oprecht berouw betoonden, in de schoot der katholieke kerk terugkeerden en van den Bisschop absolutie hadden bekomen. Nadat dit pardon was afgelezen werden er tot signaal twee geweerschoten uit den St. Maartenstoren gedaan, waarna het geschut op de wallen losbrandde. [2]) Het getal dergenen die het pardon begeerden was echter gering en op welke wijze het werd uitgevoerd kan daaruit blijken dat toen de kinderen en erfgenamen van Johan in den Ham en Tjasse Hayens, de Mepsche's vijanden, het begeerden, het hun werd geweigerd. [3]) De Mepsche zag zeker in dat het hem niet aangenaam zoude zijn, al hunne door hem in bezit genomene goederen wederom te moeten afstaan.

In dezen tijd stond de Mepsche Robles krachtig bij, om de burgerij door het dwingen tot opbrengst van weekleeningen en schattingen tot opbouw van het kasteel uit te mergelen. Hij ging dan ook op zeer vertrouwelijken voet met dezen om. Zoo noodigde Robles hem o. a. den 19en Juni 1575 met vrouw en kinderen op een festijn dat hij gaf op het kasteel. [4])

In de stad eigenden zij zich alle gezag toe. Tot een bewijs hiervan kan o. a. dienen dat Robles in den aanvang

---

[1]) Men zie de confessie van een watergeus door mij medegedeeld in de *Bijdragen voor Gesch. en Oudheidk.* dl. IX, p. 57.

[2]) *Bijdragen voor Gesch. en Oudheidk.* IV, 330.

[3]) Rengers, *Kron.* I, 356.

[4]) *Bijdragen voor Gesch. en Oudheidk.* VII, 179.

van het jaar 1576 den rentmeester Fritema tot hoofdman aanstelde en hem zitting deed nemen, ondanks het protest der stad dat Robles tot deze keuze niet bevoegd was en dat Fritema bovendien niet mocht gekozen worden, omdat hij geen burgerrecht had, terwijl de Mepsche verzekerde dat zoo de overige hoofdlieden met Fritema geen zitting wilden nemen, hij des noods met Fritema alleen de zaken wel zou besturen.

In de Ommelanden had Robles eene weekleening van duizend guldens uitgeschreven, en toen men weigerde die op te brengen, bij de voornaamste ingezetenen Spaansche soldaten ingekwartierd. Des Luitenants broeder de Mepsche van den Ham bij Aduard, benevens den Syndicus Verrutius, Jodocus Oxius, [1]) abt te Rottum, en Fije Sickinga, werden daarop naar den hove te Brussel gezonden om zich hierover te beklagen, alsmede om te verzoeken dat men den rentmeester Fritema zou bevelen om aan degenen die eenig recht beweerden te hebben op de gekonfiskeerde goederen, recht te verschaffen. [2]) Op aansporing en raad van onzen de Mepsche liet Robles, die even als hij over dit beklag vertoornd was, tot wraak de vrouw van des luitenants afwezigen broeder van den Ham op lage wijze kwellen en mishandelen. [3])

Het loon voor zijne trouwe diensten, de 1500 guldens vaste en erfelijke renten, schijnt hem niet zeer geregeld betaald te zijn. Althans hij beklaagde zich in 1574 bij den koning dat hem daarvan nog geen duit was betaald geworden, waarop de koning aan Requesens schreef dat hij in de betaling hiervan moest voorzien (Bijlage V).

Voor het overige behoeft het ons niet te verwonderen dat, waar de koning zijnen bevelhebberen bijna geen onder-

---

[1]) De eigenlijke naam van dezen schranderen en ervarenen man, die den Ommelanden groote diensten heeft bewezen, was Joost Zuur. Hij verliet later den geestelijken stand en huwde met eene jonkvrouw van Langen. De Mepsche was hem deswege volstrekt niet welgezind en schreef in 1584 aan Graaf Edzard van Oostfriesland (onder wiens gebied hij zich toenmaals ophield) om aan hem, als een ontrouwe, geen ambt te verleenen. Hij kwam op eene jammerlijke wijze om het leven. In 1585 met Luirt Manninga de schans te Oterdum bezoekende, werden hem door de saluutschoten van de oorlogschepen op de Eems, die met scherp schoten, beide beenen verbrijzeld. Aan de gevolgen daarvan overleed hij den 3en Maart 1585 te Emden. Ab. Eppens, *Kron.* p. 378, 503. Bor, II, 562.

[2]) Gron. Arch. 1576, no. 6

[3]) Rengers, *Kron.* II, 11.

stand zond om daaruit de gages der soldaten te betalen en in de eerste behoeften van het leger te voorzien, en wanneer hij dit deed dit nog veelal gechiedde, niet in geld, maar in lakens (wat mij bleek uit verscheidene stukken op het Groninger archief voorhanden) — dat daar, zeg ik, de douceurtjes voor de „goet Granvelsch cardinalschen," gelijk Rengers dit slag van menschen betitelt, slecht werden uitbetaald.

HOOFDSTUK III.

Nadat den 8en November 1576 de pacificatie van Gent door de Algemeene Staten was afgekondigd geworden, waartoe de medewerking van dit gewest ook zoo dikwijls en dringend was gevraagd, maar door Robles's tegenkantingen steeds zonder gevolg, beproefden de Algemeene Staten nog een laatste middel om Groningen naar hunne zijde te trekken.

Zij zonden daártoe in den aanvang der maand November zekeren François Martini Stella, een kloek en ervaren burger van Brussel, naar Groningen, met den openlijken last om de stad op te wekken tot aanneming der Gentsche bevrediging, met den heimelijken om te trachten de Waalsche soldaten naar der Staten zijde over te halen. Wellicht echter dat hiervan iets te Brussel was uitgelekt en dat men Robles hiervan had in kennis gesteld, althans kort na zijne aankomst te Groningen, den 19en November, werd Stella door Robles gevangen genomen, gepijnigd en scherpelijk ondervraagd. Dan, van zijne geheime zending openbaarde hij niets.

Daar hij evenwel vernomen had dat de soldaten van Robles zeer veel achterstallige soldij te vorderen hadden, wist hij allengs sommigen van dezen te winnen om der Staten zijde te kiezen door hun voor te spiegelen dat alsdan de verschuldigde soldij zou uitbetaald worden. Dit bericht werd weldra meer bekend onder de soldaten en werd met vreugde ontvangen, zoodat werkelijk de Waalsche bezetting den 23en November onder den uitroep: vivent les Estatz! op de groote markt plechtig den Staten trouw zwoer, Stella uit de gevangenis bevrijdde en Robles daarin wierp. Hiermede evenwel niet tevreden, namen zij ook nog andere

personen die heftig Spaanschgezind waren en die bij hun niet in den besten reuk stonden gevangen, en onder dezen ook onzen de Mepsche, die openlijk op de markt door Jan van Leuven, secretaris van Billy, voor een schelm werd uitgekreten, die met zijne partij de stad wilde verraden en ten verderve brengen. [1]) Vervolgens voerden zij hem naar zijn huis [2]) en deden hem daar door vijftig soldaten bewaken, [3]) gelijk ook het geuzenlied op deze ommekeer van zaken vervaardigd, en waarin Robles klagende wordt voorgesteld, zegt:

„Mijn swager Ruijsbroeck [4]) hoog geacht
Die hebbense daer aen mijn zijde gebracht,
't Vangen was daer goeden koop;
En Mepsche voort in zijn huis bewacht,
Want hij is van onse hoop." [5])

Een paar dagen daarna nam men ook de Mepsche's redger gevangen, omdat men meende dat hij geheime brieven bij zich had die evenwel niet werden gevonden. Den 27en December daaraanvolgende deed de graaf van Rennenberg door de Generale Staten tot stadhouder aangesteld, zijnen plechtigen intocht in de stad. Onder zijn gevolg bevond zich ook Popko Ufkens, die tijdelijk ter vervanging van de Mepsche tot Luitenant der Hoofdmannenkamer was aangesteld. [6])

---

[1]) Ab. Eppens, *Kron.* p. 101. Rengers, *Kron.* II, 28.

[2]) Zijn huis in Groningen zal denkelijk geweest zijn het huis gelegen in de Kijk in 't Jatstraat, westzijde, thans bewoond door mevrouw de wed. Star Numan, welk huis een reeks van jaren door de familie de Mepsche is bewoond geworden. Hij schijnt in de stad ook nog een ander huis bezeten te hebben dat in 1572 in gebruik was der Ommelanden tegen eene jaarlijksche huur van 406 Ember guldens, blijkens kwitantie daarvan door hem afgegeven aan den Ommelander Rentmeester Hermannus Wijnbrugge, den 3en December 1572. Gron. Arch. 1572 no. 13. Het is mij niet gebleken, dat dit huis is geweest dat hetwelk hij, volgens de overlevering, zou bewoond hebben aan de Groote markt noordzijde, nu bezeten door jhr. mr. de Marees van Swinderen van Allersma,

[3]) Rengers, *Kron.* II, 31. Fresinga, *Memoriën* bij Dumbar, *Analecta*, III, 20. — Bor, I, 752, en Schotanus, p. 799, stellen het aantal soldaten op *vijftien.*

[4]) Claude de Beersele, dit de Witthem seigneur de Ruysbrouck, huwde den 21en September 1575 met Margaretha de Robles, des Colonels oudste zuster. Gron. Arch, *H. S. in Fol.* no. 22 p. 8.

[5]) Van Vloten, *Ned. Geschiedzangen*, II, 192.

[6]) Rengers, *Kron.* II, 29.

Het vinden van geld om daarmede de Waalsche soldaten te betalen verschafte al aanstonds den stadhouder vele moeielijkheden. Hij beval daartoe den vijfden penning van de jaarlijksche huren en renten der landerijen en huizen op te brengen, terwijl zij, die zelf hunne goederen in gebruik hadden, geschat werden naar 't geen hunne naburen betaalden; ook gelastte hij dat elk het gereede geld, 't welk hij boven de vijftig dalers in huis had, alsmede alle goud- en zilverwerk, dat gewaardeerd werd, zoude afgeven, waarvoor schuldbrieven werden afgegeven rentende naar twaalf procent. De rekening van al het toenmaals opgebrachte is nog op het Groninger Archief aanwezig, en daarin vinden wij vermeld dat Johan de Mepsche voorschoot, aan gereed geld, 1312 carolus guldens twee stuivers zes plakken, en aan zilverwerk tien pond en zesentwintig lood, gewaardeerd op 228 carolus guldens negentien stuivers en vier plakken.

Ondertusschen hield men hem in strenge bewaring, want hij schreef den 31en December dat hij nu al over de vijf weken gevangen zat en dat niemand van den raad, noch zijner verwanten hem bezocht. Voor zijne loslating was het niet bevorderlijk dat er beschuldigingen tegen hem voor den dag kwamen, welke, zoo zij waarheid bevatten, hem alles behalve tot eer verstrekten.

Daaronder behoorde ook de volgende.

Op den 26en November was des Luitenants dienaar naar den hoefsmid Albert in de Ebbingestraat gegaan om daar een paard te laten meesteren. Terwijl hij zich daar bevindt komt zekere Luitje Spols, wonende bij het Koude gat, en zegt tot hen: „Hebt gij wel gehoord hoe de Jufferen (nonnen) van Selwert moeite hebben gedaan om de Mepsche in zijne betrekking te houden?" — Toen hem hierop ontkennend was geantwoord, gaat Luitje Spols voort en zegt dat de Mepsche den vorigen zomer (van 1575) zich zelf had ter gast genoodigd in het klooster te Selwert en dat hij des middags met den abt en zes jufferen aan tafel zittende gezegd had: dat er te Groningen geen vrede kon zijn, of er moesten eerst vijfhonderd van de voornaamste burgers gehangen worden aan een galg, van af de Boteringestraat tot aan den St. Maartenskerk. Eenigen tijd daarna[1]) kwam Rennen-

---

[1]) Zeker in December 1576, cf. Rengers, *Kron.* II, 29: „Als de dingen sus stunden hebben de staten in ijll inden vmlanden gesonden de vorsc. graff van Rennenberg genoemt Georg van lalaing wth henne-

berg het klooster bezoeken. Onder den maaltijd zeide de abt tot dezen: „op de plaats waar ik thans zit heeft dezen zomer iemand gezeten die zich uitliet" — als boven gezegd is. Op de vraag van Rennenberg wie dat geweest was, antwoordde de abt: „dat was onze Luitenant." — Toen de Mepsche's dienaar Luitje Spols hierop vroeg of het waar was wat hij verhaalde, verzekerde deze dat hij het gerust kon na vertellen, want dat Wolter Bruins aan hem en anderen den brief waarin dit geschreven stond had laten lezen.

De Mepsche, hiervan onderricht, zendt terstond zijn dienaar naar Wolter Bruins (wiens zuster non was te Selwert) om naar dien brief te vragen. Deze bij Bruins gekomen, krijgt van hem ten antwoord, dat hij den brief niet bezat maar dat hij slechts met hem zou gaan naar Herman Grubbena, die vlak tegenover hem woonde, want dat zijne zuster Swane Bruins den brief aan de vrouw van Grubbena had geschreven.

Toen de dienaar bij Grubbena kwam, was diens vrouw juist bezig den brief aan een ander voor te lezen, doch op het zien van dezen verstopte zij hem. Op het dringend verzoek evenwel van Wolter Bruins las zij hem den dienaar voor, en nu bleek het dat datgene wat op de Mepsche betrekking had, aldus luidde: „segget my ju leve man guede nacht vnd wildt myn Brueder Wolter seggen dat he vor vnsen lieutenant spreke dat he los kome, dat weer ja schade dat he vmb den hals solde komen, dann hi hefft int biwesen van vnse her vnd noch drie ander Juffrenn gesecht: dar mothenn noch 500 borgerenn binnen Gronningen gehangen worden ehe dat het wat duegen kan, dunckt so my vnd myns gelyken. O, welcke worden weren dat."

De Mepsche liet nu den prelaat van Selwert bij zich komen. De goede man, deerlijk in den brand, verzekerde den Luitenant dat zoo iets nooit in zijn konvent was gezegd geworden en dat het hem hartelijk leed deed dat hij onder zijne konventualinnen zulke leugenaarsters had als Swane Bruins. [1]) Doch dit verhaal was eenmaal in de wereld en de protestatiën door de Mepsche daartegen bij den raad ingebracht, baatten hem weinig, hij bleef gevangen en werd zelfs in boeien gesloten. In een brief toch van Derk Hugen aan Eilcko Onsta van 6 Januari des volgenden jaars lezen wij:

---

gou, vnd quam vp midwinters auent late vor der Ae poerte, dan so hem de soldaten niet wollen inlaten toech he in Selwert."

[1]) Gron. Arch. 1576 no. 70.

„de gefangen sitten noch vnd verwachten hoer loen nha hoeren warcken, der lutenant Mepsche hefft in grote jseren gesloten gewest vnd is nhu dorch groter bede vmb seiner fuilen benen wille de jseren ontslagen." [1]) Zijne vrouw Agnes van Munster wendde zich den 14en Februari tot burgemeesters en raad en beklaagde zich dat men haar man nog steeds gevangen hield zonder dat de ware oorzaak zijner gevangenneming was geopenbaard. Zij beriep zich er verder op dat haar man met eere het Luitenantschap had bediend en dat zij beide in de stad „gesetenn geeruet vnd geguedet" waren, en de „oueruallende schattingen deser tydt whe andere jnwonerenn edder borger vpgebracht, daer en boeuen einn mercklike summa geldes andren Luden tho behorich bi vns befundenn mit een schoenen suluerwarck etliche hundert guldenn werdt in Euwer Erb. handen tho erreddinge deser Statt ouergeleuert."— Zij verzocht ten slotte dat men haar man, als man van adel en eer, van de gevangenis en bewaking zou bevrijden, als wanneer hij elk die rechtmatig iets op hem te spreken had, zou antwoorden. [2]) Den 22en Februari gaf Rennenberg aan den Raad van State te kennen dat de gang der justitie in de stad Groningen grootelijks werd belemmerd door de gevangenschap van de Mepsche, en verzocht hij dat men hem zoude machtigen, om met raad en advies van de gedeputeerden van stad en Ommelanden en Drenthe provisioneel een ander persoon in zijne plaats aan te stellen, totdat de Mepsche zich zou gezuiverd hebben van de feiten waarmede sommigen hem betichtten. [3])

De gedeputeerden der Ommelanden hadden zich intusschen bij den Raad van State beklaagd over de vele knevelarijen, afpersingen en andere ongeoorloofde daden, door de Mepsche gedurende zijn ambtsbediening bedreven, met verzoek om hem van zijn post te ontslaan en hem te dwingen al hetgeen hij den ingezetenen zonder recht en reden had ontnomen en afgeperst, aan elk in 't bizonder te vergoeden. Dit had ten gevolge dat Rennenberg, daartoe door den Raad van State aangeschreven, den 25en Februarij een mandaat door de Ommelanden deed afkondigen, waarbij een ieder werd gelast binnen den tijd van drie weken schriftelijk bij

---

[1]) Gron. Arch. 1577 no. 40.

[2]) Gron. Arch. 1577 no. 38.

[3]) *Vrije Fries*, N. S. dl. III, p. 136. Friesche briefwisseling, medegedeeld door v. Vloten.

den gedeputeerden zijner woonplaats, of den Syndicus der Ommelanden een verslag in te dienen omtrent al hetgeen, waarin elk in 't bizonder en de Ommelanden in het algemeen, door de Mepsche gedurende de waarneming van zijn ambt waren benadeeld of bekort geworden, onder bedreiging dat al wie zaken hem dienaangaande bekend, verzweeg of verdraaide arbitrairlijk zou worden gestraft. (Bijlage VI). Den 5en Maart schreef de Raad van State aan Rennenberg dat hij kennis moest geven waarmede men de Mepsche betichtte en waarom hij zijn ambt niet kon blijven waarnemen, daar hij terstond zal ontslagen worden uit de gevangenis, overeenkomstig het Eeuwig Edict den 17 Feb. gesloten tusschen Don Juan en de Generale Staten. [1]) De Mepsche schijnt toen wel uit de gevangenis bevrijd te zijn, maar werd niet van de rechtsvervolging ontslagen, integendeel werd hij op aanschrijving van den Raad van State den 5en April door Rennenberg naar Brussel opgezonden. Sedert dien tijd schijnt Popko Ufkens zijne betrekking te hebben waargenomen. [2]) Eene commissie van onderzoek door Rennenberg aangesteld en bestaande uit Dr. Johannes Tyara en Mr. Georgen Godefridi, advocaten in den hove van Friesland, trok bovendien deze provincie door om hier en daar personen in verhoor te nemen en klachten aan te hooren. In de stad echter weigerden burgemeesters en raad deze commissie toe te laten. Daarop trok zij den 24en April naar Stedum; doch toen zij daar haar onderzoek zoude aanvangen verschenen Luitje van Metelen en Hans en Albert Henricus, dienaren van Luitenant en Hoofdmannen, vergezeld van eenige andere personen gewapend met zwaarden en roeren, en haalde Hans Henricus een mandaat van de Hoofdmannen voor den dag en las dat der commissie voor. De inhoud van dat stuk was, dat de hoofdmannen aan de commissie bevalen haar onderzoek te staken, en aan de ingezetenen op boete van duizend fransche schilden verboden eenig getuigenis tegen de Mepsche af te leggen. De commissie hield dezen man daarop voor dat zij last had van den Stadhouder, die boven Luitenant en Hoofdmannen stond, en dat zij daarom met haar onderzoek zou voortgaan, te meer, daar op dien zelfden dag des morgens omstreeks tien uren de Mepsche door Johannes Cuyck vicarius te Loppersum en Lucas van Lingen zijn redger, authentieke copie had ont-

---

[1]) *Vrije Fries*, N. S. dl. III, 138.

[2]) A. w. p. 145, 146.

vangen van Rennenberg's opdracht aan de commissie. De dienaren riepen hierop de ingezetenen samen door beurtelings een der beide torenklokken te kleppen en verboden aan de daarop verzamelde menigte eenig getuigenis tegen de Mepsche af te leggen. Of de commissie hun al het bevel des Stadhouders voor oogen hield, het baatte niets, de vrees voor de Mepsche was te groot, men gaf geen getuigenis. Er bleef dus voor de commissie niets anders over dan om van het gebeurde door een notaris verbaal te laten opmaken en dit aan de Ommelander gedeputeerden te zenden. [1])

Deze zonden den volgenden dag hun mede gedeputeerden Azinga Entens af, met eene ordonnantie waarbij den ingezetenen bevolen werd gehoor te geven aan het bevel des stadhouders en hun vrijwaring werd verzekerd tegen de strafbedreigingen der hoofdmannen. [2])

Vervolgens ging het getuigenverhoor ongestoord zijn gang, zoodat weldra verslag van de getuigenissen van honderd en zevenenveertig personen die in deze zaak gehoord waren, werd opgezonden naar den Geheimen Raad des Konings te Brussel. Het hof beval hierop aan de Mepsche om binnen veertien dagen zijne ontschuldiging schriftelijk in te dienen en om niet uit den lande te vertrekken voor hij dit gedaan had en 's hofs beslissing hierop had vernomen. Desniettemin trok de Mepsche weer naar Groningen om daar zijne betrekking weder te aanvaarden en daardoor te verhinderen dat er nog meer slechte daden van hem aan het licht zouden komen. De Ommelander gedeputeerden, inziende dat hij zich hierdoor aan zijne gerechte straf zou onttrekkken, wendden zich tot den gouverneur Don Juan met verzoek, om te bevelen dat de Mepsche zich niet met zijn ambt zou inlaten, vóór hij zich op de tegen hem ingebrachte beschuldigingen voldoende zou hebben verantwoord (Bijlage VII). Doch dit verzoek baatte niet, integendeel wisten de hoofdmannen op advies van Don Juan een plakkaat van den koning te verwerven waarin bevolen werd het onderzoek naar de Mepsche's daden te schorsen. [3])

Hierbij schijnt de zaak voorloopig te zijn gebleven tot dat men den 12en Augustus van hetzelfde jaar het raadzaam vond de Mepsche wederom gevangen te nemen en dat wel om de volgende reden.

---

[1]) Gron. Archief, 1577 no. 66.

[2]) Bij Rengers, *Kron.* II, 50.

[3]) Rengers, *Kron.* II, 58.

Robles had, nadat hij losgelaten was uit zijne gevangenis, zich terstond naar Don Juan begeven en scheen, nadat deze Namen had verrast, een begeerig oog op Groningen en Friesland te slaan. Zoo had o. a. zekere Maarten Nitschen [1]) uit Brussel een brief aan de gedeputeerden van Friesland geschreven waarvan het slot luidde dat: „de Staten van Vriesland wel voor haer mochten sien dat sy door den aenslag van Don Jan, van de Roblisten of de Vriesche Spangjaerts niet verrast en werden tot een eeuwige schande en verderf van Vrieslant." [2]) Het was dus niet te verwonderen dat toen in het begin van Augustus 1577 François Mayart, gewezen provoost van Robles, te Groningen kwam, dit argwaan verwekte en men hem gevangen nam. In een pijnlijk verhoor, dat hij den 10[en] Augustus onderging, bekende hij dat Robles van plan was in het midden der maand Augustus met tien vaandels voetvolk en driehonderd ruiters in dit gewest te vallen en Delfzijl te verrassen, en dat Johan de Mepsche, die een bewijs had afgegeven dat Robles te Groningen goed had geregeerd en die voortdurend met hem in briefwisseling stond, hem hiertoe de behulpzame hand zoude bieden. [3]) — Den 14[en] October, nadat hij reeds negen weken had gevangen gezeten, wendde hij zich tot burgemeesters en raad met verzoek dat men hem van de bewaking zou bevrijden en toestaan, vrij te mogen trekken en reizen, want dat hij met Robles in 't minst geen briefwisseling had gevoerd en van diens geheime aanslagen niets wist, en dat dus de bekentenis van Mayart leugentaal was. Dat Mayart bovendien den 12[en] Augustus in bijwezen van de burgemeesters der stad zijne beschuldigingen tegen hem had herroepen en verklaard dat hij alleen door de onuitstaanbare smart der pijniging dit had bekend. Hij beriep zich verder op zijne afkomst zeggende: „daer Ick Gott loff van older desses gueden affkumpstes, vnnde myn leuer salicher vader niet allene in dusse lofflycker stadt den stoel des Raedes bess in syn todt bekliedet, sunder myn grote vader daer Ick nha benoempt,

---

[1]) De reden van diens verblijf in Brussel wordt men ontwaar uit een brief van Rennenberg aan Don Juan van 19 Juni 1577, waarin hij o. a. schrijft, „J'ay tasché de faire signer la dernière Union (savoir celle de Bruxelles) aux Estats de pardeça, mais ils en ont fait quelque scrupule comme V. A. pourra entendre par ung gentilh[e] nommé Nytsem, qu'ils ont envoyé pardela avecq leur responce". *Vrije Fries*, N. S. III, 160.

[2]) Bor, I, 869. Schotanus, *Gesch. van Vriesl.* p. 811.

[3]) Fresinga, *Memoriën*, p. 32 bij Dumbar, *Analecta*, t. III. Gron. Archief, 1578 no. 70.

syn leuendt daeruoer vpgesettet vnnde voor den Damme doet gebleuenn. So binn Ick jn disser Stadt geboren vnnde getoegenn vnnde Ku. Mat. Lieutenant nhu alhyr in die xx Jhaerenn vnnde khan also als, een redelycker mhan van sulcker luegenhafftiger boeuen jn myn gueden erenn vnde nhamen niet gekrencket worden."

Den 24en October daaraanvolgende ontsloegen burgemeesters en raad hem van de bewaking, zonder dat hij evenwel zijn huis mocht verlaten, onder voorwaarde dat hij geen brieven of boden zonder hun voorweten uit de stad zoude zenden, en ingevolge de Pacificatie van Gent geen haat of wrok over zijn gevangenschap, welke alleen uit voorzorg en tot verzekering der stad was geschied, tegen een der overheden of inwoners der stad zoude koesteren. Dit werd schriftelijk door de Mepsche beloofd. — Den 3en December werd dit besluit nog weer bekrachtigd en hem te kennen gegeven dat hij vooreerst nog in zijne behuizing moest blijven, en dat de geheele stadsregeering zich solidair aansprakelijk stelde voor al wat ze in dezen besloot en uitvoerde.

Daar zijne gezondheid echter door het langdurig stilzitten zeer geknakt was geworden, deed hij den 8en Juni 1578 nogmaals eene poging om bevrijd te worden. Hij verzocht toen aan burgemeesters en raad om tegen den volgenden dag op zijne kosten bijeen te roepen den ouden raad, de gezworene meente en de taalmannen en bouwmeesters van de gilden, en hun zijn verzoek voor te leggen, om, tot herstel zijner gezondheid en bevordering zijner zaken hem toe te staan, voortaan ongehinderd door Stad en Ommelanden te mogen reizen en trekken. In de vergadering den volgenden dag belegd, werd zijn verzoek ingewilligd, nadat door hem de schriftelijke verklaring was afgelegd geworden, dat hij geen brieven of boden aan de vijanden der stad zoude zenden op straffe van verbeurte zijner goederen. [1])

Aldus uit zijn gevangenschap bevrijd, gedurende welke hij bovendien van zijn Luitenantschap en de Proosdij van Loppersum was ontzet geworden, [2]) begaf hij zich eerst naar zijn slot in den Ham bij Loppersum. Van daar uit schijnt hij gedurende eenigen tijd onrust in de stad gestookt te hebben, totdat hij zich in December 1578 naar Jever in Oldenburg begaf. [3])

---

1) Gron. Arch. dl. V, *Verzam. v. Stukken*, p. 636 en vlgg.

2) In zijne plaats was tot proost van Loppersum aangesteld geworden Albert Horenken. Ab. Eppens, *Kron.* p. 135.

3) Ab. Eppens, *Kron.* p. 122.

De reden waarom hij zich juist derwaarts begaf zal hierin gelegen zijn, dat er toenmaals een twist ontstaan was over de erfopvolging in het bourgondische leen Jever, en hij gedacht heeft hiervan partij te kunnen trekken. Maria van Jever namelijk dacht er bij haar leven aan een opvolger te benoemen en daartoe viel hare keus op haren neef Graaf Johan XVI van Oldenburg. Zij gaf van haar voornemen aan Alva kennis, die haar dit evenwel afried en voorsloeg een testament te maken, waartoe zij dan ook den 22en April 1573 overging. Dit testament werd door Alva goedgekeurd, en aan Graaf Johan werd de verzekering gegeven dat hij terstond na Maria's dood met Jeverland zoude beleend worden. Maria wenschte evenwel dat Johan reeds bij haar leven zou beleend worden, doch hiertegen maakte Requesens (toenmaals gouverneur der Nederlanden) bezwaar, weshalve het niet geschiedde. Na haren dood, welke den 20en Februari 1575 voorviel, zocht graaf Edzard van Oostfriesland zijne aanspraak op dit leen in rechten te doen gelden. [1]) Het is hoogst waarschijnlijk dat de Mepsche thans door het Spaansche gouvernement als tusschenpersoon werd gebruikt, om van Graaf Edzard, door hem hoop te geven op een gunstigen uitslag zijner pogingen, meerdere gestrengheid tegen de Nederlandsche uitgewekenen, en meerdere zijdelingsche ondersteuning in den kamp tegen dit gewest te verkrijgen. [2])

Hierdoor wordt tevens verband gebracht tusschen de anders tegenstrijdige berichten van Eppens en Rengers, welke laatste meldt dat de Mepsche naar Oostfriesland toog en zeer gemeenzaam met graaf Edzard omging. [3])

---

[1]) v. Halem, *Oldenburg. Gesch.* II, 148 en vlgg. Wiarda, *Ostfr. Geschichte*, III, 125 en vlgg. Hij bereikte zijn doel evenwel niet. Twee gelijkluidende vonnissen, het een van 12 Aug. 1588, het andere van 17 Nov. 1591 (waarbij hij ook in de kosten werd veroordeeld), benamen hem zijn laatste hoop.

[2]) Ik ben hierop, als de vermoedelijke reden van de Mepsche's verblijf in Oldenburg en Oostfriesland, opmerkzaam gemaakt door den hoogeerw. zeergel. heer P. Bartels General-Superintendent te Aurich, wiens verdiensten op kerkhistorisch gebied ook hier te lande ten zeerste worden gewaardeerd. — In de Archieven van het Kon. Consistorium te Aurich, welke genoemde heer de goedheid had voor mij na te gaan, werd omtrent deze zaak niets gevonden.

[3]) Rengers, *Kron.* II, 151.

HOOFDSTUK IV.

Gedurende de Mepsche's verblijf in Oldenburg en Oostfriesland viel er te Groningen eene groote omkeering van zaken voor. Rennenberg verliet namelijk den 3en Maart 1580 der Staten zijde en leverde de stad aan de Spanjaarden. Reeds spoedigdaarop bemoeide de Mepsche zich weer met de zaken der stad. Hij schijnt n.l. gedurende de belegering van Groningen door het Staatsche leger moeite gedaan te hebben bij Parma om de stad te ontzetten, daar wij bij Rengers lezen dat de stad over het sneuvelen van Bartold Entens [1]) (27 Mei 1580) meer verheugd was: „dan mit allen tosagen van vntsett de Jochum Ubbens vnd lutenant Mepsche hoer bij den h. van Parma impetreert hadden." [2]) Hij trok evenwel de stad niet eer weder binnen dan nadat het staatsche leger den 17en Juni 1580 bij Hardenberg was verslagen en het Spaansche den 20en van dezelfde maand Groningen was binnen getrokken. [3]) — Hij zal er toen des te eer toe zijn overgegaan om zich derwaarts te begeven, omdat Popko Ufkens, die door Rennenberg provisioneel in zijne plaats was aangesteld geworden, in dien slag was gesneuveld.

Alras toonde de Mepsche dat hij in niets was veranderd, dat hij niets had vergeven of vergeten, dat hij nog dezelfde Spaanschgezinde van vroeger was, dat wil zeggen: meer uit

---

[1]) Deze dappere man wordt door den ultramontaansche geschiedschrijver Nuyens (*Gesch. der Ned. Ber.* III, 117) voor een monster gescholden. Wil men evenwel weten wie hij was, dan hoore men volgende beoordeeling die hij van zich zelven gaf toen men hem eens tot een christelijk leven vermaande. „Byn ick nene Christen, noch holde my niet als een Christen to behort, so wil ick nochtans Christi sake drinen vnd bedenen vnd myn vaderlandt erredden myt myn lijff vnd bloet. Nochtans sindt daer in een cruijtgaerde voele verscheiden cruderen niet euen ruckende vnd gudt in die medicyn. Byn ick niet der cruijden ener so sin ick doch der Hagedorn vnd heege mede die soedanigen cruijtgaerde bewaeret und behoere ock noetwendich tot 't cruijtgaerde." — Ja voorzeker, dat was Bartold Entens: de ruwe doornstruik die de teedere planten des protestantschen geloofs tegen Spaansch geweld en Spaansche Inquisitie verdedigde. Ab. Eppens, *Kron.* p. 278.

[2]) Rengers, *Kron.* II, 206.

[3]) Ab. Eppens, *Kron.* p. 122.

eigenbelang en eerzucht dan uit overtuiging dat het Spaansche bewind zijn vaderland tot heil verstrekte; dat hij nog even slinks en nog even hooghartig was en nog evenmin als vroeger kon dulden dat zich iemand tegen zijn wil en zijne besluiten verzette.

De goederen der uitgewekenen werden terstond weder door hem aangetast. Daartoe begon hij met den 7en Juli 1580 een mandaat aan de ontvangers der schattingen in de Ommelanden te zenden, waarin hij hun beval opgave te doen van al de goederen der uitgewekenen. Toen hij deze opgave had ontvangen riep hij zijne getrouwe dienaren en vrienden, zooals de redgers Cornelis Cempis en Lucas van Lingen, [1]) zekeren Abel Itens en anderen bij elkander en wees elk zijn bescheiden deel in den buit aan. Hij zelf verkoos voor zich de uitgestrekte goederen van Adriaan Ripperda. Wanneer de goederen op deze wijze waren verdeeld, dan wist hij door zijn gezag een vonnis van de Hoofdmannenkamer te verkrijgen waardoor aan deze aanmatiging een glimp van wettigheid werd gegeven, als zijnde de eigenaren van die goederen vijanden des Konings en van de stad. [2]) Cornelis Cempis stelde hij bovendien in de Ommelanden aan om te onderzoeken wie der Roomsche en wie der Hervormde godsdienst waren toegedaan. Ook zelf trok hij met dat doel door de Ommelanden. Zoo schreef hij den 25en October 1581 aan de Hoofdmannen dat er klachten bij hem waren ingekomen over den pastoor van Schildwolde en dat de ingezetenen aldaar liever een katholieken dan een zwingliaanschen pastoor hadden, weshalve hij aan de hoofdmannen voorstelt om dien pastoor te verbieden voortaan eenigen kerkdienst meer te verrichten en hem te gelasten de wedem of kerkewoning te verlaten.

Hij geeft verder in dien brief zijn genoegen te kennen dat de hoofdmannen den pastoor door Popko Ufkens en zijn aanhang in der tijd te Uitwierda aangesteld, verboden hebben zijn dienst meer waar te nemen omdat hij een zwingli-

---

[1]) Ab. Eppens geeft ons volgend getuigenis omtrent dezen man (*Kron.* p. 219). „Den 8en may (1582) wort lucas van lingen als een der commissariën vnd redger van mepsche to Loppersum solemlicker myt paepsche ceremonien begrauen, die sich in alles den mepsche, als syn 2e redger, conform wiste tholden, van een wanscerer geworden een causidicus vnd scriuer, den wederdoperie anhengig, nu ouerst wal vorsien vnd angehaelt, worde groot geacht van die meene huisman die hem smeken musten vnd ock ontsien vm den mepsche wille."

[2]) Rengers, *Kron.* II, 208, 334, 335.

aansche ketter is, doch hij geeft tevens in bedenking om, daar het hem gebleken is dat op vele plaatsen: „multi lupi rapaces gregem Christi geinvadiert" zijn, een bevel door de geheele Ommelanden met klokkenslag te doen afkondigen, dat niemand zich eenige collatie van pastoriën of capellaniën aanmatige en voortaan geen geestelijke tot eenige kerkelijke bediening worde toegelaten, voor dat hij aan den koning is aangeboden geworden en door eene commissie van geestelijken vooraf ter dege omtrent zijne gezindheid zij onderzocht (Bijlage VIII).

Men bespeurt dus dat de Mepsche zeker wilde zijn dat de kerken in de Ommelanden bediend werden door priesters die zich ten heiligen taak hadden gesteld de ketterij met wortel en tak uit te roeien.

Wanneer bij zijn doorreizen door de Ommelanden de koningsgezinde bevolking zich bij hem beklaagde dat zij de zware schattingen welke toenmaals werden gevorderd niet langer konde opbrengen, daar de landheeren hen noodzaakten de huren en renten der landerijen op te brengen, dan voegde hij hun toe dat ze nog maar een weinigje geduld moesten oefenen want dat weldra al de goederen der uitgewekene hervormden zouden worden verkocht om daaruit de betaling der soldaten te halen. [1]) En werkelijk maakte hij daarmede een aanvang en tastte hij de goederen van Abel Eppens, Ballo Froma, Egbert Rengers van Hellum, Albert Knotte en anderen aan en liet o. a. uit de goederen van laatstgenoemden de kerk te Loppersum herstellen. [2]) Egbert Rengers werd door hem, omdat de gemeente zich tegen de onrechtmatige inbezitneming zijner goederen verzet had, van zijne heerlijkheid ontzet en den 28^{en} Juli 1581 gevankelijk naar den Aduarderzijl gebracht. [3]) Dit alles geschiedde enkel op zijn bevel, want de hoofdmannen gaven de verzekering dat

---

[1]) Ab. Eppens, *Kron.* p. 175.

[2]) Ab. Eppens, a. w. p. 169, 191.

[3]) Deze was nog een jong man, eerst ten vorigen jare (1580) van de Universiteit (Marburg?) gekomen en overleed reeds den 28en Aug. 1581 aan de pest. Ab. Eppens, a. w. p. 170, 188. Zijn vader Johan Rengers van Hellum, hoewel gehaat door de Mepsche om zijne politieke neigingen, werd door dezen hooggeschat om zijne kunde, volgens Eppens, p. 315: „die lutenant mepsche hefft nener meer respectiert vm seiner erfarentheidt, geleertheidt, koenheit, wolsprekent als mester meist van alle deputeerden soe men des had willen vertrouwen vnd aristocratiam veranderen in olychergiam."

zij onschuldig aan de zaak waren. In den aanvang van het jaar 1582 beval hij aan Timannus Petri, zijn commissaris voor de geestelijke zaken te Loppersum, om bij de pastoren rond te trekken en hen te ondervragen of zij ingevolge de voorschriften door hem uitgevaardigd den kerkdienst waarnamen. Daar de man evenwel te oud was om al die reizen te kunnen doen, liet hij de pastoren voor zich komen en zond hij de Mepsche een lijstje waarop ze naar volgorde genommerd stonden, met het resultaat van het onderzoek er nevens. De commissaris had de zaak evenwel naar zijn inzicht niet streng genoeg aangevat, want hij schreef aan de hoofdmannen dat het onderzoek: „wel etwas slecht vnd einfeltig gefallen vnd wall scherfer geschehen muegen."

Zoo had volgens hem de vijfde op dat lijstje, de pastoor Thomas Idema, als hebbende: „zich gantz gegen die Catholische kercke gehalten," moeten worden afgezet, en was de zesde, Rodolphus Tewolde vicaris te Bedum, zijn leen niet waardig, terwijl hij het bovendien ongepast achtte dat eene pastorie de cura animarum had enz.

Den 11en Mei van dat jaar schreef hij aan de hoofdmannen dat Ewsum twee pastoren te Schildwolde aanstelde, zonder dat die benoeming door den koning of hem was goedgekeurd geworden, en dat Ewsum daartoe bovendien het recht niet had, want dat door den dood van den rebel Ulbrant Rengers de collatie grootendeels aan den koning was vervallen, weshalve daarin diende voorzien te worden. [1]) — Ook te Enum, Tjamsweer en Garrelsweer stelde hij in den zomer van dat jaar andere pastoren aan en dwong hij de ingezetenen in alle kerspelkerken de altaren en beelden op hunne kosten te herstellen en getrouw de mis te hooren: „dar nemant der collatoren offte der meente in seggen heft konnen ofte doruen, dan sick gehorsamlicken stellede, of to lande vth." [2]) Te Wirdum waar hij als collator volstrekt geen recht had, liet hij Abel Eppens zeventig guldens tot herstel der kerk opbrengen. [3]) — Ook gaf hij aan de hoofdmannen te kennen dat men tegen zijn zin vele rebellen nog in het ongestoord bezit hunner goederen liet, en dat het hem raadzaam voorkwam aan de priorin van Thesinge en die van St. Annen, welke kloosters door de spaansche soldaten onder

---

[1]) Gron. Arch. 1582 no. 28.

[2]) Ab. Eppens, *Kron.* 226.

[3]) Ab. Eppens, a. w. p. 259.

Wibrant van Goutum waren geplunderd geworden, de goederen van eenige rebellen aan te wijzen om daaruit de geleden schade te verhalen. Een plakkaat door den koning den 26en April van dat jaar uitgegeven en den 7en Juli door hem te Groningen ontvangen, kwam hem hierbij zeer te stade. Daarbij toch werden alle goederen, schulden en actiën van de nog niet met den koning verzoende rebellen verbeurd verklaard, om daarmede de aanhangers des konings te beloonen voor hunne goede diensten, terwijl aan alle schuldenaren dier personen en aan de ontvangers der domeinen enz. werd bevolen, niets aan deze personen te betalen onder bedreiging van arbitrairlijk gestraft te zullen worden, en genoodzaakt nog eens te betalen. (Bijlage IX) Met dit voor hem voortreffelijke document in handen, werd niemand door de Mepsche ontzien en werd al wat er van der uitgewekenen goederen nog overig was, los en vast, meedoogenloos verkocht, vernield of aangematigd. Ook nu weer wist hij zelf zijn deel hier van te erlangen, daar hij door middel van den redger Cornelis Cempis verschillende rechtstoelen aan zich trok. [1])

Zijn broeder van den Ham bij Aduard vervolgde hij destijds in rechten, omdat deze als commissaris der Ommelanden in 1580 den prelaat van Oldenklooster gelast had zijne zilveren kerksieraden op te brengen. [2]) De commissaris van Loppersum, Timannus Petri, had die van de kerk te Loppersum in der tijd aan Bartold Entens overgegeven. De Mepsche was hierover vertoornd en vroeg hem waarom hij dit had gedaan. — „Ik had het onder eede aan Entens beloofd," antwoordde deze. „Ellendeling" voegde de Mepsche den ouden man toe, „wist gij dan niet dat men niet verplicht is den eed aan 's konings vijanden gedaan te houden?" [3])

Azinga Entens, broeder van Bartold, dien hij sedert de inname van Delfzijl (30 Juli 1580) gevangen hield, werd op ellendige wijze door hem mishandeld en gemarteld terwijl hij gewoon was te zeggen dat deze man in muren moest bemetseld worden opdat men hem niet behoefde te vreezen. [4])

In den laatsten tijd had hij zijn hoofdverblijf op het

---

[1]) Ab. Eppens, *Kron.* p. 231.

[2]) Ingevolge een besluit door de Ommelanders genomen op een landdag den 19en April 1580 te Winsum gehouden. Rengers, *Kron.* I, 201.

[3]) Ab. Eppens, *Kron.* p. 238, 261.

[4]) Ab Eppens, a. w. 227.

slot den Ham bij Loppersum gehouden, doch toen de Westfriesche soldaten in Augustus 1582 in de Marne vielen en vervolgens vele goederen van hem vernielden, [1]) trok hij naar Groningen. Wegens de schade dien hij toenmaals leed, door brand in zijn huis den Ham, het Lange huis en de stallingen te Loppersum, de beide huizen te Scharmer en een huis in den Paddepoel, en het vernielen zijner landerijen zoo te Loppersum als elders, vroeg hij in 1583 van de gedeputeerden van stad en lande vrijdom van schatting voor zijne bezittingen. Hij beriep zich er op dat hem: „als eene Stadt en Landtsate ende der Stadt en Landen sonder vnderlaet jn synnen beuoelen ampte bedienet neet min sonder voele meer als einen huisman ein minderinge der schatting aller sijner goederen behoert toe geschiene.” [2])

Uit de stad liet hij den 23en Maart 1582 nog vierentwintig burgers zetten, als verdacht van kettersgezind. [3]) Doch dit schijnt hem nog niet voldoende te zijn geweest, immers hij zond eenigen tijd daarna een schrijven aan Parma, dat de overheid te Groningen weinig moeite wilde doen om de stad van ketters en rebellen te zuiveren. Parma antwoordde hem den 23en September 1583 hierop dat hij een schrijven zou zenden aan burgemeesters en raad der stad, dat ze met meerdere gestrengheid tegen deze personen moesten te werk gaan. Tevens verzocht hij de Mepsche vooral goed toezicht op deze zaak te houden, terwijl hij hem ten slotte verzekerde dat hij zorg zou dragen voor de goede uitbetaling van zijn salaris (Bijlage X). Zijne vervolgingen tegen de hervormden namen nu nog weder toe, en als hij over hen sprak was hij gewoon te zeggen:

„Huyde dich du lammer gans,
Die vosse hadt ein langer swans.” [4])

Toen men zijn gevoelen vroeg over een destijds bij de stadsregeering ingekomen verzoek van sommige uitgewekenen, die niets hadden misdaan dan eene hervormde preek aan te hooren of met het armenzakje rond te gaan, om vrijgeleide door stad en lande, luidde zijn antwoord: dat voor deze

---

1) *Bijdragen voor Gesch. en Oudheidk.* VII, p. 72, 76.

2) Gron. Arch. 1583 no. 71.

3) *Bijdragen voor Gesch. en Oudheidk.* VII, 285. Phebens, *Chron.* p. 90.

4) Ab. Eppens, *Kron.* p. 514.

personen het zwaard het recht was. [1]) — Ook dwong hij de doopsgezinden om hunne kinderen te laten doopen. Zijn redger Johan Arents zocht de kinderen bij elkander en bracht ze naar Uithuizen waar ze werden gedoopt, terwijl de ouders bovendien nog aan den redger voor zijne moeite twee dalers van elk kind moesten betalen! [2]) — Johannes van Lingen, pastoor te Westeremden, bewees de Mepsche toenmaals uitstekende diensten als spion. Deze man had zich zeer vertrouwd weten te maken met Wigbold van Ewsum, en was zelfs door dezen tot zijn rentmeester aangesteld. Door middel van Ewsum vernam hij alles wat er op de Ommelander landdagen en anderszins door de Ommelanders werd besloten, en briefde dit aan de Mepsche over, zoodat deze altoos met alle plannen der „rebellen" op de hoogte was. [3])

In het laatst van de maand September van dat jaar stak de Mepsche het huis van den inmiddels in ballingschap overledenen Tamme in den Ham, met al wat er in was in brand, om de laatste sporen uit te delgen van een geslacht dat even als hij den bijnaam „in den Ham" voerde. [4]) De Ommelanders werden in het volgende jaar door hem gedwongen zeer zware schattingen op te brengen tot onderhoud der dijken en betaling van de soldaten; zij die niet hadden om te betalen werden op zijn last van paarden en vee beroofd. Velen wilden hierop het land verlaten, doch ook hierin voorzag hij door te bevelen dat al wie den lande uittrok niet meer met zich mocht nemen dan het huisraad. [5])

De koningsgezindheid der stad werd toenmaals zeer door hem gewantrouwd, daar hij van meening was dat de Groningers alleen daarom de Staatsche troepen wilden bevechten omdat ze den Ommelanders daardoor afbreuk konden doen. Dat er in dit oordeel veel waars was gelegen valt niet te loochenen. Hij zocht om die reden meerder steun ook in de Ommelanden te verkrijgen en huwde met dat doel zijne dochter uit aan Aepko van Ewsum, die daardoor, even als zijne broeders, bij de Ommelanders in groot wantrouwen geraakte. [6])

Met graaf Edzard van Oostfriesland stond hij ook toen-

[1]) Ab. Eppens, *Kron.* p. 274.
[2]) Ab. Eppens, a. w. p. 264.
[3]) Ab. Eppens, a. w. p. 284.
[4]) Ab. Eppens, a. w. p. 293.
[5]) Ab. Eppens, a. w. p. 378, 514.
[6]) Ab. Eppens, a. w. p. 373, 448.

maals op zeer vertrouwden voet, waarvan de Ommelanders de nadeelige gevolgen maar al te zeer ondervonden gedurende den tijd dat zij de schans te Oterdum bezet hielden. Vooral de drost van Emden, Ocko Vrese, kwelde de Ommelanders op allerlei wijzen en begunstigde de Groningers. De Mepsche schijnt dezen man dan ook als een ambtenaar van den koning van Spanje beschouwd te hebben, althans er kwamen later brieven voor den dag door hem aan dezen geschreven, en het opschrift voerende: „an den Erb. wijsen Ko ma^{t} Raedt Ocko Vrese enz. [1])

In de Ommelanden hield hij als proost (hij was na zijn terugkeer in 1580 ook wederom in zijne Proostdij hersteld) ook in 1584 Seend. Den 16^{en} Juni van dat jaar schreef hij omtrent zijne bevinding van den staat der katholieke godsdienst in de Ommelanden, o. a. het volgende aan de hoofdmannen: „Ick bin diese wuchen auff den Seendtstuele bitzheer selbst gewest, vnd gott lob die sachen der vntherthanen daselbst vil besser in vnser Catolischer Religion gestalt befunden als ich gemeinet vnd mir von vilen angebracht war. Sein auch fast alle, vnd ueber den halben theil zue beichte vnd zum heiligen sacramente diese vorgegangene Ostern vnd pfingsten gewesen vnd etlicke so davon geblieben daran durch die aufflauffende vberfallende knechten verhindert dasselbe auff das hohe fest vnser lieber frawen assumptionis zu erholen vnd zu erstatten. Die nachst anstehende wochen musz ich in duerswolde noch veir seendt stuelen bekleiden, dar nach wil ich mich wieder hin inder Statt zu E. E., gunnet dasz gott, begeben vnd den gemenen sachen mit denselben auswarten." [2])

De vele en vermoeiende bezigheden waarmede deze man, die als 't ware te gelijk veldoverste, gouverneur, proost, inquisiteur en luitenant der hoofdmannenkamer was, en in al deze betrekkengen even veel ijver aan den dag legde — belast was, oefenden in dezen tijd toen de stand van zaken in dit gewest hachelijk voor de Spanjaarden begon te worden, en inspanning dus dubbel noodzakelijk was, een slechten invloed uit op zijne gezondheid. Den 3^{en} April 1585 toog hij nog, hoewel eenigzins ongesteld, naar zijn slot den Ham, om vervolgens te Loppersum Seend te houden. Twee dagen daarna lag hij evenwel reeds aan zijn ziekbed gekluisterd

[1]) Ab. Eppens, *Kron.* p. 451, 525.

[2]) Gron. Arch. 1584, no. 82.

aangetast door de pest, welke hem den 7en daaraanvolgende uit dit leven wegrukte. [1])

Den 10en April werd hij te Loppersum begraven. Aan de genoodigden op zijne begravenis of „utichste" werd o. a. als spijze voorgezet het vleesch eener hinde, door zekeren Writzer ten Holte te Garshuizen gevangen. [2])

Zoo was het uiteinde van den man die gedurende geheel zijn ambtelijk leven den koning van Spanje was getrouw gebleven, zonder acht te slaan op de jammer en ellende van zijn vaderland dat hij hielp plunderen en uitmergelen. Die geheerscht had alsof hij oppermachtig gebieder ware en den naam van den koning van Spanje steeds op zijne lippen had gehad om tot zijne doeleinden te geraken; die de hervormden en doopsgezinden steeds had vervolgd en onmenschelijk gekweld; tegen wien adel en burgerij hadden opgezien meer dan tegen den koning zelven; die zijn wil steeds wist door te drijven en zijne wreedheid te bedekken, door eene hem aangeborene welsprekendheid, maar die ook — en dit dient tevens gezegd — ontegenzeggelijk een man was van groote schranderheid en geleerdheid.

De weduwe en kinderen (van welke laatste mij vijf zijn voorgekomen, drie zoons: Evert, Rudolf en Rudolf Henning de Mepsche, en twee dochters waarvan een gehuwd met Aepko van Ewsum, de andere met Antoine de Locquenghien [3])) welke nog aanspraak hadden op vier jaren onbetaald gebleven salaris van den overledenen, ten bedrage van zes duizend en tweehonderd guldens, wendden zich verscheidene keeren tot

---

[1]) Ab. Eppens, *Kron.* p. 514. Rengers, II, 261.

[2]) Ab. Eppens, p. 536.

[3]) In het *Nobiliaire des Pays-Bas*, 1e Partie p. 368 leest men het volgende: *„Antoine de Locquenghien*, second fils de Jean de L. (chevalier, seigneur de Berchem et de Coeckelberge, auteur et directeur du Canal Royal de Bruxelles, Amman de la ville de Bruxelles en 1545 et 1565, mort 12 Avril 1574) et d'Anne van der Gracht, Baronne de Pamele, Dame d'Oudenarde, fut seigneur de Melsbroeck et de Peuti, et surintendant du Canal Royal de Bruxelles en 1589, 90, 91, 92, 98, 99, 1618, 1625. Il épousa *Catherine de Messche* (in *Le nouveau vrai Supplement au Nobiliaire des Pays-Bas*, Gand 1861, p. 48, staat hiervoor: *Mepsche*) fille de *Jean*, *dernier gouverneur Catholique* (sic) *de Groningue*, de la quelle il a eu Charles de Locquenghien, Chevalier, seigneur de Roosbeeck, Wichenhorst, Neder-butsel &c., en faveur duquel la Seigneurie de Melsbroeck fut erigée en Baronnie par Lettres du Roi Philippe IV, du 17 mars 1659." Cf. Christinæus, *Jurisprudentia Heroica*, Pars Ia p. 320.

de stadsregeering met verzoek om uitbetaling. Zoo vond ik op het Archief een brief van den raad der stad den 3en Aug. 1587 aan den Syndicus Hammonius geschreven, waarin ze meldt dat de weduwe en kinderen gunstige brieven van den Hertog van Parma hebben ontvangen, waarin de stad gelast wordt deze som uit te betalen, doch dat ze daartoe onmogelijk in staat is.

Den 3en Maart 1589 zond Parma nog weder een schrijven aan de gedeputeerden van Stad en Ommelanden waarin hij hun dringend verzocht aan de weduwe het haar competeerende te betalen, terwijl hij tevens eene missive aan den toenmaligen stadhouder Verdugo zond, om toe te zien dat de betaling geschiedde (Bijlagen XI & XII). Of zulks toen werkelijk geschied zij bleek mij niet doch ik zou het wel vermoeden daar ik sedert dien tijd niet meer over deze zaak gerept vond.

Toen de weduwe in 1585 een nieuwen commissaris der geestelijke zaken te Loppersum wilde aanstellen in de plaats van den toen overledenen Timannus Petri, kwamen de overige collatoren die door de Mepsche nooit erkend waren, hier tegen op, en gunden haar als *mede-collatorsche* slechts éêne stem. [1]) Zij ondervond dus maar al te zeer de waarheid van wat Jakob Ripperda eens had gezegd: dat de Mepsche wel mocht bedenken dat zijne kinderen geen Luitenant zouden zijn en blijven en dat deze dus wel eens de gevolgen konden ondervinden van eene reactie tegen zijne daden. [2])

Het slot in den Ham met de daarbij behoorende gerechtigheden werd in 1633 bij keerskoop verkocht, voor de som van 44,575 car. guldens, waarmede aan zijne nakomelingen ook het laatste overblijfsel van de macht en het aanzien huns vaders ontviel. [3])

De afbeelding van Johan de Mepsche, waarmede deze verhandeling door de uitstekende zorg van de Redactie van dit Tijdschrift is versierd, is genomen naar een portret in olieverf, berustende op het Groninger Archief. Dat het van hem is, waarborgt ons het daarop geplaatste inschrift:

---

[1]) Ab. Eppens, *Kron.* p. 576.

[2]) Ab. Eppens, a. w. p. 514.

[3]) *M. S. Nobiliarum van Coenders* p. 88. Gron. Arch. *H. S. in Fol.* no. 252. Eene afbeelding van dit slot komt voor op de kaart van Coenders. Ongeveer in 1738 werd het afgebroken. *Krom v. Gron. en Ommel.* p. 295.

Heer Johan De Mepsche
Ridder koninclike
Maiesteit tzu Hispanien
Raedt ende Lieutenant
over Stadt Groningen
ende Ommelanden.

Dit inschrift, dat boven aan de eene zijde staat, is weggelaten, en het wapen, dat aan de andere zijde staat, is beneden geplaatst, met bijvoeging van een facsimelé zijner handteekening naar een oorspronkelijk stuk op gezegd Archief.

De Mepsche blijkt uit dit portret een forsch en krachtig persoon te zijn geweest met rosachtig haar en baard. Het schijnt mij verder toe, dat hij daarop is voorgesteld als Proost. Daarvoor toch pleiten zijne mantel (de zoogenaamde amictus pluvialis) en het gebedenboek, dat hij in de hand heeft. Om zijn hals draagt hij twee gouden ketens; aan de eene hangt een medaillon, voorstellende een gekroond hoofd (misschien Karel V of Philips II), aan de andere twee gouden sporen, naar het schijnt, waarschijnlijk het symbool van zijne ridderlijke waardigheid. — Zijn wapenschild is doorsneden van goud en zwart, met een uitgerukten, knoestigen rooden boomstronk, met zilveren wortels, over beide velden; het geheel is gedekt door een gekroonden aanzienden helm, den boomstronk tot helmteeken voerende, doch zonder den paauwenstaart, die anders bovendien gevonden wordt in het wapen van deze familie en dus misschien later als versiersel daarbij gevoegd is.

BIJLAGEN.

I.

Aanstellingsbrief van Johan de Mepsche tot Luitenant der Hoofdmannenkamer te Groningen van wege den koning van Spanje, 4 *Aug.* 1557.

Philips bie der gratie Godes Coeninck van Castilien van Leon van arragon van Engelandt van Vrankrick van Navarre van Napels van Cicilien van Maiorque van Sardinien van den Eylanden Jndien und vasten Landen der zee Oceane Ertzharthoge van oistenrick hertoch van Burgonien van Lothrick, Brabandt van Lemborch van Luxemborch van Gelre van Meilane Grave van Habsburch van Vlaenderen van artois van Bourgonien, Palsgrave und van Hennegowe, van Hollandt van Zeelandt van Namen end Zutphen, Prince van Swaven Markgrave des hilligen Rycks heer van Vrieslandt van Salins van Mechelen van der Stadt, steden und Landen van Utrecht, van Overissel van Groninghen, End dominator in asia end africa, allen die desen jegenwoerdigen sien sullen saluit.

Also unse Leive end getruwe Mester Marten van Naerden Lieutenandt und erster hoefftman van unser Stadt und Ommelanden van Groninghen uns to meher maelen te kennen geven hefft dat hij overmits sijner ouderdom und debilitatie van sijn Persoen, neet wel en soude konnen vortaen continueren die Moite, cure end arbeit die hij tot nu gedragen hefft om den vorsch. staet end office behorlicken tho bedenen end exerceren, End dairumme van Noeden sij tho bedenen van denselven Staet, enen gueden trefflichen und Rechtverdigen Persoen daer tho wort gequalificiert, und uns

getrew wesende tho Committeeren, dann tho weten dat wij desen angesien, end umb guede bekentenisse die wij hebben van unsen Leiven end getrewen Raedt end Cantzeler van unsen Raede zu Overissel, hern Johan d' mepsche, doctor in den rechte End van seiner Wisheit, Rechtferticheit, gelertheit und geschicklicheit, End in anseninghe van die getrewen diensten die he oever langen Jairen dem kaijser unsen heren und Vader Ende uns gedaen end bewesen hefft, Ende verhoepen alnoch doen sall, end uns te vullen end gantz vertrouwende sijner getrowicheit end guede ernstheit, hebben denselven onthouden end gecommitteirt, onthouden en Committeren bie desen, onsen Lieutenant end Erste hoefftman van vnser vors. Stadt end Omlanden van Groningen jn den Platze van den vornomden Meister Marten van Naerden, de wij to sijner begerte end mit sijnen gueden duncken end wille darvan ontlaest end voerdraegen hebben, Ontlaesten end voerdragen bie desen. Gevende bie densulven den overnoembden heren Johan de mepsche vullen kommen Macht, auctoriteit end sonderlinge bevell den vors. staedt und Officie, In absentie van unsenn leiben und getruwen Ridder van onsen orden und stadtholder generael van onsen Landen van Vrieslandt, Overijssel end Linghen, heren Johan van Leigne Grave tho Arenbarghe uth unsre Stat Gronninghen mit den veir hoefftmannen dewelcke die Raidt van unse voirs. Stadt Jaerlix Dairtho kesende wort, tho houden und bedeinen onse rechten, hochheit authoriteit end Iustitie tho bewaren, guet tho sichte te nehmen end sorghe tho draegen tot versekerheit end beschermenisse van onsen vors. Omblanden.

Den abten Prelaten, Edlen end Staten der selver te convoceren end vergaderen so dickwils end mennichwarven dat van noeden end die saeken deir tho gestalt sollen wesen Recht end Iustitie tho doen end administreeren allen den genen dent behoeren sall, alles nahe Lantrecht end gewoente end herkomen end voertz generaellick te doen alletgene dat en guede end getruewe Luetenandt end erste Hoefftman vors. schuldig is en behoert tho doen, Totten Wedden van twaaleff hundert Carolus guldens van twijntich St. b.b. het stuck, elcks iaers, daervan hi betaelt end vernoeget sall worden bie handen van onsen Rentemeister van Groningen In der tidt sijnde, van dre maenden tho dre maenden bie gelicke portie beginnende ten dage dat hi sijnen eedt van den sulven staet gedaen sall hebben, end voertz tot den Rechten Salarissen,

eren, vriheden, nutschappen, Profiten dairtho staende end behoerende, end sulcken als vernombde Meister Marten van Naerden tot nu tho gehat end genoeten hefft, Soelange als ons gelieven sall. wairup end van hem darjnne well end getruwelick te quiteren die vors. heren Johan dmepsche gehouden wort den behoerlicken Eedt tho doen In handen van onsen Leiven end getrowen Ridder, hoefft end President van onsenen secreeten Raede hern Viglius van Swichen, die wij daerto committeeren, ontbeden dairumme und bevelen den vernombden abten, prelaten, Edelen, Borgemeisteren end Raidt, hoefftmannen, Bowmesteren, Gildemesteren End allen anderen Redgeren, Richteren, Officieren end onse undersaten end Inwoneren van unser Stat end Omlanden van Groningen, dat sie den vernombden heren Johan dmepsche gedaen hebbende den vorsz. Eedt, vortan houden end kennen voer onsen Luetenant end erste hoefftman end over sulck elck int sijne hem ernstlich vorstaen end obedieren jn all, naer vermoge und Jnhouden der tractaet mit hoge loffen soe wij mit unser vorsz. Stadt end Ommelanden gedaen end mit deselve gemaeckt end verdragen hebben end denselven Staet mit sampt van den eeren, Rechten, Praeeminentien, vriheden Profijten end gebruecken, cesserende alle beletten end wederseggen ter contrarie. Ontbieden voertz unsen lieven end getruwen die hoeffden tresorier generaell end gecommitteerde van unsen demoynen end financien, dat sie bie unsen Rentemeester van Groningen Jnder tidt sijnde, die vors. wedden van hern Johan dmepsche van twaleff hondert carolus gulden munte als boven dess Jaers, voertan wil doen Reken en betaelen ten terminen tho beginnen, end soe lange alst uns geliven sall, soe vors. is, und mit overbrengende desen onsen brieff, Vidimus of Copie autentiek van dien end voer eens end deerste reijse, End soe Mannich Warffen alst van noeden wesenn sall quitantie van den vornombde Heer Johan dmepsche darup dienende alleen. Wi willen allet gene dess dem ter cause vorsz. betaelt sall worden geleeden end gepasseirt tsin, in de rekeninge afgecort werden onses vors. Rente Meisters van Groningen Jn der tijd sijnde, dien 't behoeren sall end betaelt zal hebben, Bi oeck unsen leiven end getruwen die Luiden van onsen Rekeninghe in Hollandt, demwelcken wij in gelickz bevelen dat also tdoene sunder schwaricheit, want ons also gelevet. Des torkonden hebben wij unsenn Zegell hier an doen hangen, gegeven in unser Stadt van Valencienne den vierden dach in Augusto int Iaer 1557, van unsen Ricken,

tho weten van Spagnien, Sicilien het tiende, End van Engelandt, Vranckrick end Neapolis het vierde.

Vp die Ploije stondt ges. Bij den Coninck, end onderteekent J. van der aa. [1])

II.

Instructie van den Stadhouder Aremberg voor Johan de Mepsche, 21 *Sept.* 1566.

Instruction was wegen vnser Johan van Ligne Grauen tho Arenburg freiher tho Barbanson en Seuenbergen Ku. Ma[t] vnsers aller gnedigsten hern Stadtholder vnd Capiteyn genral van Frieslandt Oueryssel Grunning vnd Lingen, der Hoichgelert vnd Ernuest Johan de Mepsche Lieutenant tho Grunningen, den gemeinen Staten der Stadt vnd vmblanden van Grunningen vordragen angeuen vnd vermelden sol.

Jn den ersten sol der Lieutenant ehrgemeldt mit sambt den vier houet Mannen wie sich jn hoichstger. Ku. Mat. gescheften geburt, die gemeine staten vnd vmblanden, sambt dero vornembsten geledern tho seiner erster biekumpste jn Grunningen vp einen gelegenn dach frundtlich verschriuen, vnd die versehung doen, darmit sie alle oder auerst die vortreflichsten, alsz den dieser handel am mehsten angaht bei jme ter gewondtlichen platzen erschinen, dar beneffens den Burgemeister, vnd Raeth der Stadt anseggen dat sie sich vp dem anbestimpten dage jn gueder anthal gleichffals erfuegen.

Thom andren sal der Lieutenant vp solchen dage den gemeinen Staten der stadt vnd vmblanden vorsz. vor erst vnsern guedig gruet mit wunschung alles gueden anseggen, vnd darbey vor dat dritte ermelden Dewil wir an stat hoichst-

---

[1]) Gron. Archief, dl. 49 Verz. v. Stukk. p. 67.

ger. Ku. Mat. vnsz tho jnen gentzlich versehen, vnd des allergeringsten twyuel nit gedragen heffen, sie solden sich jren mannichfoldigen mundtlichen vnd schriftlichen erpieden nach, als getrewen vnderdanen Ku. Mat. vnd standthafftigen leutten wal an staedt, tho geiner verenderung bewegen hebben laten. Dat ons dannoch gegen solchen trewlichen vuersicht dat wederspil einsdeils vorgekomen Hetten derhaluen ehrg. Lieutenant bi vnsz hieher erfurdert, vnd wie vnsz dair beuoir von anderen, also oeck van Jme Jetzundt eingecomen, dat sich einig tydt etlicke beikumpsten vnd predigen by der ergen. Stadt in den dorpe Helpen tho gedragen, vnd die sake so weidth geraden, dat den anhengern vnd verwandten solichern Predigen, der Minrebruder Kercke jn vorberuerter Stadt durch Burgemeister vnd Raeth, mit verbiedung aller daetlicker handlung gestadet were.

Dat auerst nicht destemin die vorgen. kercke den lest vergangenn Donnerdach bey auendes tyden jnwendich verwustet vnd geplundert worden, vnd des gelicken van etlich nahmhaften jn den vmblanden an verscheiden ortteu vorgenomen, oick wie es sich ansiehen lieth desseluen wyders tho besorgen, wo darin by tyden nit wurde versehen. Vp welckes alles vnd dem wat dar tho dheint den Leutenant den gemelten Staten von Hoichstgen. Ku. Ma^t nahmen vermelden vnd vermahnen sal dat niemandt, wer der sey, dat allerweinigest tegens den Gotz huesen, kloister Geistlicken Personen vnd jren guederen tegens Recht mit der daeth vornehmen, dan alle angefangene newerungen, nit allein jn der Stadt, sonder oick jn den landen, als sonder vorweten vnd willen Jrer Ku. Ma^t en f. D. vnd vnser, angefangen, also belde afgedaen vnd geine andere mehr vorgenomen werden. End so sie an dem seumich befunden, dat sie wol tho bedencken wat gefallen Jre Ma^t daraf werden dragen deweil sie openlick spueren dar by jren vnderthanen, die sich bissher so trewlick beschuttet, vnd vor allem ouerfal mit schwaren vnkosten vnd darstreckung Jrer Ma^t eigner Person bewachet, vnd verdediget, eine solche vnbestendicheit befunden wirht vnd etlicken vnbekandten frembden van der geburlichen ouericheit to predigen nit verordnet, mehr gelouen tho gestelt als anden tho den kercken dhiensten behoorlicken weise beropen, Mit erjnnerung of Jre Ma^t nit genugsame ursaecke heffen die tydlicks geschworne Privilegien der vorgen. Stadt vnd vmblanden je so geringe oder weinig vorthan zu erachten, gelick jnt vergeten Jrer Ma^t vnderthanen jn sachen die ewige seligheit belangendt

jetzundt beshickt. Nachdem, wie Jre Ma[t] gethan mit tho vnderholdunge der alten Priuilegien an stadt vnd vmblanden einen richtigen wegen weiset, sie oick, vermeuge jrer gethanen Eides gelicker gestalt schuldich vnd verbunden den olden wahren Christlichen Catholischen gelouen, vnd Religion, jn welcken sie an Jr Ma[t] gekomen, aller bestendigest to vnderholden. Tho welcker meinunge Jrer Ma[t] uthdrucklicker befehlt dat Placaat, so wir dem Lieutenandt den gemeinen versambleten Staten vor tho holden medegegeuen, van stundt an Jn der Stadt vnd vmblanden tho publiceren vnd scherplick tho vnderholden.

Desz voir Jnen gueden getrewer wal meinunghe jnen soluest thom besten vnd tho wolfahrt jrer vnd jres nachkömelingen nit hebben willen vntholden, sunder mach der Lieutenandt forsz an jme gesonnen, dem versambleten vp dem Landtage Copien hieruan geuen. Oick daran sein vnd nit vnderlaten dat Jme ein schriftelick bescheidt van der Stadt vnd landen fermentlich oder einen jedtwenderen besonnen vp alle Puncten dieser Jnstruction tho gestalt werde. Dar mit wir tho vermercken wesz wir vnsz dessen tho Jmen an Stat hoichstg. Ku Ma[t] tho vertroesten. Gegeuen tho Lewarden den 21[ten] Septembris 66.

Jan van Ligne. [1])

III.

Instructie van den Stadhouder Aremberg voor Johan de Mepsche, 23 *Febr.* 1567.

Instructie voor doctor Johan de Mepsche Lieutenant der Ommelanden van Groeningen van tgene hy wuyt onsen beuel jn Statt vndt van wegen Co ma[t] ons alregen. heer, der staten der frischer omlanden by groeningen gelegen op den eerstkompstigen lantdach verthonen en verclaren sal.

Die voorsz. Lieuten. sal hem vinden bij den voorsz. Staten op oire naeste vergaderinge en hun voerholden welcker gestalt oire gedeputeerden naementlick heer Wigbolt van

[1]) Gron. Arch. 1566 no. 17.

Eussum Ritter, Hayo manninga, Zeino Rengers vnde peter van Zyl Syndique alhier by ons am Jungsten erschenen zynde ons beneffens zeeckere scriften van de voorsz staten muntlick angebragt hadden het affsceit en conclusie alsdoen op den laesten Lantdach genoemen, belangende die rejntegratie van den nyeuwicheit ende veranderinge van religie in den ommelanden gesciet en geattendeert, Ende want sodane conclusie ons to generael dochte ende sich nyet gantzlick streckte to affscaffinge der voorsz nyeuwigheit en volgens tot restitutie en rejntegratie van den karcken en onderholdinge van godesdiensten en die looflicke ceremonien dair toe behoirende en van olts gewoonlick wy d' hoogstged. Co. ma^t en der duerluchtiger en hochgeborner Furstinne die hartoginne to Parme Regentes enz. ernstelick wille en menninge was, dair nyet en solde laten gevredigen. Ermaenden wy alsdoen derhaluen den voirgescr. gedeputeerden dat sy sulcx den opger. staten van onsz wegen, ju Stadt als bouen, solden voirdragen ende die hant dair an holden dat op eenen nyuewen lantdach sy sich wolden anders bedencken en die saicken soe betrachten, dair toe bewegen en brengen, dat eendrachtelick alle Jngefuerde nyeuwicheiden jn der religie van stonden an solden afgedaen en alle dingen van diere jn oire eersten ende olden staet gereithen, dairan oire gemeine nutz sunderlinge weluaert ende ruste merckelick en hoichlick gelegen was. Ende hoewel die selue gedeputeerde sulcx annamen en by ons van die wederuaeren op den eersten lantdach die daernae volgen solde toe verwittigen, js nochtans sulcx toe rugge gebleuen, des ons nyet toe weinich en befremdt, twelck die voorsz. Lieutenant hem nyet verswygen en zal dan den vernoemden Staten wederomme ernstlick en vlytich ermanen van syne ma^t wegen voorger. en versuecken van den onsen, dat sy hun op de voorsz anstaende Lantdach Jn alle billicheit gehoersaemheit ende goede wille tot volcoemen effecte van den voorsz. rejntegratie ertzeigen en vinden laten, volgendts die plicht en eedt daermit sy syne ma^t toegedaen en verstrickt syn, en dat sy ons mitten eersten die besceidentlick en eyntelicker Antwoerde en resolutie op de voorsz. rejntegratie ouersenden, vm die oire f. D. mit to deilen en daernae sich wyders mogen to richten. Actum to Leeuwerden den xxiij februarij 1567 stilo coi.

Jan van Ligne. [1])

[1]) Gron. Arch. 1567 no. 63.

IV.

Brief van Robles aan de Mepsche, over het zenden van de galeien naar Harlingen en een schip ter verdediging der friesche kust, 17 *Sept.* 1573.

Mon^sr le Lieutenant estant venus icy pour faire haster les galeres qui se ranconstrent en ce Lieu affin qu'en toute diligence elles se encheminent droict a Harlingen pour se ioindre auecq le Conte de Bossut qui est dezija passes six jours en mer, ie nay pue laisser de vous prier par ceste donner en mon nom a ce porteur par escript Commission de Capitanie d'vng Bateau de guerre pour la defense du pays de frise et che pour leuer douze mariniers quil aurat sous sa charge a la conduicte dudit bateau a raison que ie perdroys le temps que ne scaurois recouuer sy ie tardoys a la lui depascher a mon retour a Lewaerden, et remetant le surplus a notre entrevenue iespere serat bien tost fineray.

Je prier le createur vous donner,

Mon^sr le Lieutenant en sante sa grace. Me recommandant bien affectueusement a la vre comme aussy a celle de mada. vre femme.

Collum che 17 de Septembre 1573.

Vre affectione et parffet amj u. semper.

Gaspar de Robles Billy. [1])

V.

Bevel van den koning van Spanje aan Don Louis de Requesens Groot-Commandeur van Castilie, om te zorgen voor de prompte uitbetaling der vijftienhonderd guldens altoosdurende en erfelijke rente, door den koning aan Johan de Mepsche toegekend, 2 *Sept.* 1574.

Wij Burgermeisteren ende Raedt der Stat Groeningen

[1]) Gron. Arch. dl. IV. der Charters van den Hove no. 189.

doen condt en betuijgen jn en vermitz desen openen brieue dat ons van den Ed. Erentf. Jr. Rodolph d Mepsche Jn den Ham enz. vorgebracht is een schrivent met sijn segel van den Coeninck in roedenn wasse daer bij gantsch heel ongeuicieert ongecancelleert ende sonder eenich gebreck (gelijck wij gesien, en van ons om te vidimeren bij sijn E. versocht) Luijdende dat selue van woorde tot woorden met sijn onderteijckeninge en Opschrift soo en als hijr naar volcht:

Mon cousin. Ayant parcy deuant este aduerty par mon Cousin le duc d'Alue alors Gouuerneur gnal de mes Pays de par dela, des bons Offices et seruices que le Docteur Mepsche Lieutenant de Groeninghe a faict durant ces troubles, tant en lad ville et Pays d'allentour come ailleurs, ensamble les grandes pertes qu'il a eu, Je luy ay faict declarer par mon d cousin le duc d'Alue, que pour sa recompense je luy feiz don de quinze cens florins carolus par An Rente perpetuelle et heritable. Et come Jentens que jusques oires Jl n'en a point estre paye ny obtenu aulcune Assignation vous ay bien volu escripre ceste afin que donnez ordre que led payement se face et ait quelque bonne Assignation pour tant mieulx estre paye. Attant mon cousin nr Seigneur vous ait en sa saincte garde. De madrid le ij^e de Septembre 1574.

Onderteijckent Phelps

Ende stonds noch onderteijckent: A. Dennetiers met sijn streecken. Ende Opschrift is deze: A mon cousin le commendador Mayor de Castille Lieutenant Gouuerneur et Cap^ne general de mes Pays Bas.

Dat oerconden wij met onser Stadt hijr aen hangenden Segel. Gegeuen jn den jaere ontz Heeren duijsent ses hondert Vijftijne den vijfentwijntichsten dach Nouembris doe Johan Wifringh, Tammo Conders en Frederick Conders Burgemeijsteren weren vnser Stadt. [1])

[1]) Gron. Arch. 1574 no. 1.

VI.

Mandaat van den Stadhouder Rennenberg dat ieder moet opgeven in hoever hij door den Luitenant de Mepsche is verkort of benadeeld geworden, 25 *Febr.* 1577.

Georg van Lalaing vri vnd Banrehere van vile here tho vilero vnd Imbresi etc. van wegen Co[r] Ma[t] tho hispanien Stadtholder vnd capitein gnal ouer vrieslandt de Ommelanden Groningen vnd Drenthe etc. Allen Abten prelaten Ridderen hoeuelingen Egenarffden vnd andere ingesetenen der Ommelanden saluit. Also vns van den heren van den Raedt van Staten by seine ma[t] gecommitteert totter Nederlantscher Regerung geordoneert vnd bevolen is vns te informeren vp de lasten vnnd stucken, daermede de Lieuthenandt Johan de mepsche beclaget vnd besproken wort Soe ist dat wy u luiden sampt ende elck besunder wel ernstlick van wegen Co[r] ma[t] beuelen dat een iegelick van u terstondt vnd sunder vertoch schriftlick stelle edder doe stellen alle tgene waerin der vorsz. Lieuthenandt geduerende seine bedieninge sich vergrepen edder geabusiert mochte hebben, ofte waerinne so wel de Lantschap int generael als ghi luiden een ieder int particulier van den gedachten Lieuthenandt vernachdelet, verkortet ofte beswaert muchten wesen vnd dat selue brengen in handen des Gedeputierden van der plaetsen ofte des lantz Sindici bynnen den tyt van drie weken vm daer van vns rapport gedäen synde, widers gedaen vnd geordoneert tho worden alsbehoeren sall. Mit dem beschede dat ingeual emants van v luiden hier namaels beuonden mocht worden, de waerheit vnd tgene hem daeruan bewust gedissimuleert off verswegen te hebn dat men den seluen voer een ongehoersamer van sine Ma[t] en een vngetruwer sines vaderlantz sal holden vnd daer en bouen arbitralick straffen vnd corrigeren.

Actum Groeningen den 25 februarij ao. 1577.

Georg van Lalaing. [1])

---

[1]) Gron. Arch. 1577 n. 8.

VII.

Request der Ommelander Gedeputeerden aan Don Juan, om Johan de Mepsche te verbieden vóór hij zich verantwoord heeft, zich weder met zijn ambt te bemoeien, 1577.

A son Alteze

Remonstrent en toute humilité les Deputez des Omlandes de Gronningue, comme les Estatz desdites Ommelandes n'hagueres se sont doluz et plaincts a vre Alteze des exactions extorsions foules et autres plusieurs actes enormes et illicites de Johan Mepsche Lieutenant de sa M^té^ esdites Ommelandes demandans que pour cela led^t^ Lieutenant soit priué et demis de son estat et condamné de rembourser un chacun de tout ce que iniustement et contre tout droict et raison il aura pris et exactionné. Pourquoi verifier ont esté aussi exhibez au conseil priué de sa Ma^te^ des informations preperatoires, la ou par enuiron cent et quarante sept tesmoing ont esté prouué les plainctes par lesdits Estats faictes. De sorte que led^t^ Lieutenant ayant esté premierement examiné sur lesd^tes^ doleances des Estatz, la court luy a ordonné de repondre sur icelles par escript en dedans xv iour, et qu'il n'auroit a se departer de les pays auant que d'auoir seruij de lad^te^ response et entendue ulterieurement l'intention de la court.

Quoy non obstant en vilipendence de lad^te^ ordonnance de la court il s'en est party vers Groningue pensant sans doute incontinent de rentrer en l'exerciee de son office, pour par ce moyen empescher que la verité de ses faicts ne soit vlterieurement cogneuë et que les habitants dud^t^ pays n'oseront plus faire leur plainctes contre luy.

Ce que considerants Messieurs du conseil priué de sa M^te^ et aussi pour les grandes inconuenients que par cela pourroyent suruenir sy vn tel renteroit en l'exercice de son office auant que de s'estre purgé, luy ont escrit qu'il aye a seruir de sa response en dedans le terme prefix sans y faire faute, et de s'abstenir cependant de tout exercice de son office iusques a ulterieure ordonnance.

En conformite de quoy supplient tres humblement les dictes Deputez au nom des Estatz dudit pais, qu'il plaise a vre Alteze de ordonner aussi bien expressement au d^t Lieutenant qu'il aye a s'abstenir entierement del'exercice de son estat iusques a ce qu'il se soit purgé suffisamment des delicts a luy imputez, et en cas que dit Lieutenant auroit obtenu de vre Alteze quelque autre prouision ou ordonnance a son auantage, contraire a ce que dessus, qu'il plaise a vre Alteze de reuoquer et casser une telle prouision ou ordonnance afin de obuir a tous inconueniens qu'autrement pourroyent suruenir

Quoy faisant etc.

VIII.

Brief van Johan de Mepsche aan de Hoofdmannen over kerkelijke zaken, 25 *Oct.* 1581.

Edeluesten Ersamen Fursichtigen heren. Jck hab gantz gern vernommen das Ewer Erb: dem durch Popko vffkens von Hemmen vnd seinen anhengeren zu vnthweirda auffgeworffenenn ketzer zu einem pastor daselbst, vmb das er seinen dienst nach der zwinglischen art angefangen zu pflegen, gemelter kirchendienst verboten vnd gejnhibiert denselben mer zu thuen, dan solches Res pessimi exempli, vnd geduchte mich wal ser rathsam vnd fast nutz zu sein, vmb solches vnd dergleichen mer schandelicken fur zu kommen dasz man vber desz gantze landt ein generael penael Mandat erstes tages hette ausgehen vnd dorch die geschworne dienern mitten klockenslach in allen dorfferen ablesen vnd verkundigen lassen, das niemandt sich einichre collation, es sey gleich von pastorien oder capellanien anmassendt, zu einiger begifftigung oder collation khommen oder begeben solte, noch zu bedienung der kercken von Neuwen zu gelassen wurde, er were dan der ku. ma^t erst vnd zuvorderst gepresentiert vnd von gelerten darzu geordenten geistlichen personen, wie ich mit Ew. Erb. in dem Closter zu Schermer weitlauffig daruon ge-

redet, wol geexaminert, bitz auf weiter verordnung, vnd ditz alles vmb des willen das multi lupi rapaces gregem Christi geinvadiert, weinig vnter den geistlichen standhafftig befunden, vnd vil die ordnung der Catholischer kirchen verlassen, vnd zu rugge gesetzet, vnd etlicke veleicht befunden muchten worden die vmb Jres gewinst willen gern widerumb dar van abtretten, vnd einstheils bey jrem bosen furnemen beharren sollen willen zu grossem nachtheil vnd schaden des armen einfeltigen gemeinen Mans, wie dan auch in dussen duirswaldt sich zutregt, vnd ich in erferung ghekommen das man mit Slochtern vnd siddeburen dar beyde pastoren verstorben, auch furzunemen willens gewest, wo etlicke fromme leuthen solches nit verhindert . vnd nu die sache in stilstandt gerathen vnd verhoffe einen auff zu spuren der sein sermon den zukunfftigen sontag nach Christlicker Catholischer ordnung thun wirdt. Vber den pastor zu Schilwolde wordt auch ser geklagt vnd solten die huusleuthen lieber einen Catholischen als Schwinglischen lerer haben wie Erw. Erb. aus beigefuegten des probstes daselbst schreiben weiter zu vernemen, warumb dan auch von nothen dem gegenwertigen pastor zu Schildtwolda die kirchen lenger vnd nach diessem tag zu bedenen zu uerbeten vnd den wedum zu raumen, begere doch gedachten probsten der solches ausz guter meinung thuet, nit zu vermelden, dan er mit den leuthen daselbst leben musze vnd seinen armen Conuent dar ausz wol grosser vnraeth enthstehen mochte. Ew. Erb. hirmit dem almechtigen empphelende, denen ich dienst vnd angenemen zu erzeigen geneigt, dat men auff den Nienhoff zu Schermer, Ew. Erb. guet bedunckens hirauff vnd so denselben mein furslag gefellig, die Jnhibition, auf Schildwolda dasz general mandat erwartendt. den 25 Octobris 1581.

Ewer Erb. alzeit frundtwilliger
Johan de Mepsche. [1])

Opschrift:

Den Edeluesten Fursichtigen
Ku[r] Ma[t] Houetmannen der Stadt vnd vmblanden van Groningen Meinen lieben Hern vnd guete freuden
sambt vnd besunder.

---

[1]) Gron. Arch. 1581 no. 82.

IX.

Placcaat van den koning van Spanje waarbij de goederen der nog niet met den koning verzoende personen ten voordeele der koningsgezinden worden verbeurd verklaard enz., 26 *April* 1582.

By den Coninck.

Onsen luytenant van Groeninghen saluyt. Eenen yegelycken syn kenlyck vnd oepenbaer die debuoiren vnd neersticheden die wy gedaen hebben om onse ondersaten met vns te doen Reconcilieren vnd vereenigen vnd die te hanthouden jn de vprechte olde catholycke Religie van alle tyden bewaert vnd onderhouden jn onse landen van herwertsouere vnd voirts die seluige te Regeeren vnd gouuerneeren vnder die behoirlycke vnd wettelycke vnderdanicheyt die welke sy by alle Rechten soe wel geestelycke als weerlycke vns schuldich zyn, Ten eynde wy hen souden moegen doen vnd administreren goet recht vnd justitie, hanthouden jn goede eenicheyt vnd accord, vnd onse voirsz. Landen voirspoedich vnd geluckich te maken gelyck se plachten te wesen jn voirgaende tyden. Waertoe nochtans wy alnoch gantzlyck nyet en hebben kunnen geraken, hebbende sich alleenlyck een deel van vnse voirsz Landen gereconciliert der vuegen dat het ander deel alnoch belet synde doer die listen, bedroch vnd tyrannie van den prince van Oraegnien vnd zijn aenhangeren continueert vnd verharret die waepenen op te nemen tegens vns heuren vprechten heere vnd natuerlycken Prince, sich behelpende met alle sorten van vrembde vnd vuytheymsche natien vnd zyde volgende, vuytrichtende alle manneren van vyantschappen, Roueryen plonderinge vnd verdruckingen. Besittende die guederen vanden geestelycke persoenen vnd van anderen vnsen gueden vndersaten vnse zyde volgende, doer alle welcke boosheden vnd misdaden zy tegens vns misbruyct vnd verbeurt hebben alle huere goederen Ruerende vnd vnruerende, schulden vnd actien vm daermede vnsse voirsz guede vndersaten te Recompenseren, mitz welcken soe eest dat wy desen aengesien, hebben by deliberatie van vnsen seer lieuen vnd seer beminden goeden neue die Prince van Parme vnd van Plaisance, Stadtholder Gouuerneur vnd

capiteyn gnal van onse landen van herwertsouere, geordineert vnd beuoelen, ordineren vnd beuelen by desen allen Rentmren, facteuren vnderwinders van saken vnd allen anderen die moegen weten eeniche guederen, Ruerdene, vnruerende, schulden vnd actien, thoebehoerende den ghenen die alnoch aen ons nyet versoent vnd gereconciliert en zyn, dat zy terstont vnd sonder vertreck die konnen ouerdraegen vnd aenbringen aen den ghene die ghestelt sullen worden om te Jnuentariseren bescryuen vnd beslaen sulcke vnd gelycke goederen op pene van arbitraelen straeffen jn hoeren eygen naem. Verbiedende allen schuldenaeren oft ontfangeren yet te betaelen aen de voirsz vngereconcilierde persoenen vp pene van tweemael te betaelen vnd voerts vp arbitrale correctie. Vnd ten eynde dese vnse jegenwoerdige ordinancie vnd verboth nyemant vnwetenschap en pretendiere Wy ontbieden vnd beuelen V dat ghy terstont vnd sonder vertreck die selue doet kundigen vuyt roepen vnd publiceren alomme bynnen der Stadt vnd ommelanden van Groeningen daer men gewoentlijck js vuytroepinge vnd plublicatien te doen vnd die selue gevuechlycken sal kunnen geschien, vnd tot onderhoudenisse vnd obseruatie van diere procediert vnd doet procedieren tegens die ouertreders, vnd vngehoirsame by executie van de penen vnd amenden verhaelt. Sonder eenige gunste dissimulatie oft verdrach, des te doene mit diesser aencleeft geuen wy v volcomen macht aucteyt vnd sunderling beuel. Ontbieden vnd beuelen allen vnd eenen yegelycken dat zy v des doende ernstlycken verstaen vnd obedieren. Want vns alsoe gelieft. Gegeuen jn onser Stadt van Doernyck vnder vnsen contre segel hier op gedruct jn placcaete den xxvj[en] dach van Aprilis xv[c] Tweentachtentich.

Pamele vt.

By den Coninck
jn synen Raede.

Verreycken. [1])

---

[1]) Gron. Arch. 1582 no. 82.

X.

Brief van den hertog van Parma aan de Mepsche, over de rebellen en ketters te Groningen, 23 *Sept.* 1583.

Alexandre Prince de Parme et de Plaisance
Lieutenant Gouuerneur et Cap^ne^ gnal.

Tres chier et bien ame. Nous auons receu vos lres du xv^e^ du passe, et entre aultres entendu p. Icelles le peu de debuoir que font ceulx du magrat de la ville de Groeninge pour expulser et purger jcelle ville de plusieurs alterez tant en la Religion que au seruice du Roy monseigneur, qui depuiz quelque temps en ca y seroient venuz demeurer et s'amasser. Pour a quoy respondre vous scauons bon gre de l'aduertence que nous auez fait de ce que dessus, desirans que y veuillez continuer a toutes aultres occasions et occurrences. Et suyuant ce que nous mande p vos d. Lres nous escripuons pnem. a ces de Groeningen afin qu'en ce que dit est, Jlz veullent auoir Le regard que conuient pour La seurete des bons subiects Jllesq, meismes y vser de toute diligence et office tel que tant Leur Jncombe, aquoy vous recommandons aussie d'auoir L'oeil ouuert et y prendre le soing que scauez Le bonne seruice de sa ma^te^ et La bonne asseurance et conseruation de ce ville et pays de Groeningen singulierm le requerir, selon La bonne confidence qu'en auons en vous. Et quant est de L'entretennem que demandez, nous estimons pour ca y auoir ordonance de sorte qu'en debuissiez auoir tire raissonnable subuention. De maniere que si le paiement ne soit ensuiuy coment bien le desiriez, nous en sommes marryz, disirans vous secourir et fauoriser

en voz necessitez, aultant que raisonnablem̄ faict se pourra. Atant Tres chier et bien ame n̄tr S. vous ait en garde.

Au camp deū. ypre Le xxiij^{e} de 7bre 1583.

Alexandre. [1])

Opschrift:

Mon tres chier aime Johan
de mepsche Lieutenant
du roy monseigneur a
Groeningen.

XI.

Brief van Parma aan de gedeputeerden van Groningen en Ommelanden over de betaling der achterstallige salarissen van Johan de Mepsche, 3 *Maart* 1588.

Copia.

Alexandre Hertog van Parme ende van Plaisance, ridder van der oorden, Lieutenant Gouuerneur en Cap^{ain} generaell.

Lieue besundere. Alsoe die wed^{e} ende erfgenaemen wijlen Jans van Mepsche in zijnen tijt Lieutenant van Groeningen ons hebben vertooght hoe dat sij vele grooten veruolch gedaen hebben aen v om betaelinghe te erlangen van zekere jaren achterstetten der wedden des vorn. Mepsche beloopende tsaemen ter somme van vi^{m} ij^{c} gulden, geassigneert wesende op de demeijne ende Jaertaxen van Groeningen, sonder yet daeruan becommen te hebben, Versueckende daerom aen ons dat wij v beueelen wilden des te doene, Ende want neijt redelijcken is dat de voirscr. wedden langer onbetaelt blijuen, soe versuecken ende ordineren wij v van Co. Ma^{t} wegen de voirscr. wedwen ende erfgenaemen daer van betaelinge te doene sonder wider vuijtstel, van de pen-

---

[1]) Gron. Arch. 1583 no. 111.

ningen van den jaertax voirscreuen die men v nijet en heeft konnen accorderen vrij van den lasten die daer te voiren op stonden, gelijck wij daerom oyck scrijuen aen die Stadholder ende coronel Verdugo die v des vermaenen sal van onsen wegen. Hiermede lieue ende besundere. Vnse Heere Gode zij met v. Gescreuen tot Brussele den iij[en] van Meerte 1589.

Onderteekent

Alexander.

Troonendaele.

't Opschrift: Onsen lieuen ende besunderen die verordent der Stadt vnd Omlanden van Groeningen.

Affschrift coll. per me secr[um] Groningensem.

J. E. Julsingh. [1])

XII.

Brief van den hertog van Parma aan Verdugo over deze zaak, 3 Maart 1589.

Copia.

Mons. le Colonnel. La vefue et enfans de feu Jehan de Mepsche en son viuant Lieutenant de Groeningen nous ont remontre que des gaiges que compteient aud. feu a cause de son estat sur les demaines et jaertaxes dud. Groeningen leur scroient encoires duez iiij ans mont. a vi[m] ij[c] florins, pour le payement desquels jls se seroient par plusieurs fois adressez vers ces de Groeninghen ayens recue et administre led. Jaertax, suppliants partant en faueur des seruices d'icelluy feu estre ordonne auxd. de Groeninghen de leur faire led. payement. Et comme j'ay trouue raisonnable ceste

[1]) Gron. Arch. 1589 no. 7.

req[te] je escrips presentement aux deputez dud. ville et pays a ceste effect, vous requerans de Leuer la main a ce que lesd. vefue et heretiers en puissent tirer les fruits qu'il appartient, et soient subleuez de faire quelque ulterieure poursuite. Atant Mon[sr] le Colonnel nr Seigneur vous ait en saincte garde. De Bruxelles le iij[e] de Mars 1589.

subscr. Vr. bon amy

Alexandre.

Troonendaele.

Superscr.
A Mons le Collonel Verdugo
Gouuerneur et Capitaine
gnal de frise Groeninghen et Lingen.

Affschrift sijner Principaell missiue
coll. per me scr[um] Groningensem
J. E. Julsingh. [1])

Tot aanvulling van de weinige ruimte, die er, na mijne verhandeling over Johan de Mepsche, nog aan deze aflevering overblijft en om deze alzoo geheel aan dat onderwerp te wijden, heb ik het niet ongepast geacht hier nog mede te deelen een brief van de Mepsche aan den Raad der Stad, van 14 Oct. 1577, over zijne gevangenhouding sedert 12 Aug. van dat jaar, waarvan ik op p. 126 heb melding gemaakt.

Denn Erenvestenn Ersamenn, wijssenn, voersichtigenn herenn Borgemeister unde Raedt der Stadt Groningen.

Erenvestenn, Ersamenn, wijsenn, voersichtigenn. E. Erb. geve Ick Johann de Mepsche Ku. Ma[t] Rath unnde Lieutenandt der Stadt unnde Umblanden van Groningen tho erkennenn als Ick oeck tho voelen verscheidedenn dagenn, nhu In die negenn wekenn duer mijnenn Lieuenn Huesffrouwe ende

[1]) Gron. Arch. 1589. no. 7.

ehrlichen frundenn doen hebbe lathenn, wie Ick uth den pynlichenn verhoer Francois Maiardt denn 10 Augusti deses Ihaers vernhomen hadde, dat enes Lieutenandts daer in gedacht, die mit denn Heren van Billy unde Doctor Westendorp correspondentie solde holdenn. Daerup Ick segge dat Ick ziedert der tydt dat Westendorp voerges. In nouembri lestledenn, up den wijnhuese alhyr van den welschenn knechtenn gefoerd is wordenn, denselven bess up desen dach niet geseen, gesprokenn, offte enige handlinge, schrifftlich offte muntlich, mit hem hebbe gehadt. Oeck van sijnenn unnderwindt, voer, noch nha der tydt, nichtes gewetenn, voele weiniger beneffens hem mit gedachtenn van Billy eenige correspondentie geholdenn, noch in enigerlei wyse getractiert umb hem in syn gouvernamendt tho stellen offte enige attestatie van my gegeven als solde he wal gerigeerdt hebbenn. Entkenne derhalvenn uthdrucklickenn al dat ghene, so by denselvenn Francoys doe ter tijdt beledenn ofte gesecht is, unnde segge daerenboven dat die geexamineerde gefangen anders niet dan van horen seggen uth dess van Billy mondt, als he secht, spreket, unnde daerumbe in genen Rechten datselve bestaen mach, alles van hem mit tuchten, voer E. Erb tho vermeldenn, gestuncken ehrlogenn, unnde falschelyckenn erdichtet to syn. Gelyck he sulckes denn 12 Augusti, daer nha erst voermiddage int bywesenn dess herenn Borgemeisters In der tydt unnde des Secretarii vrywillich wederroepenn unnde mit dessen woerdenn verklaert, dat he dorch grote pyne en smarte mich den vorges. 10 Augusti besecht hadde, ende niet en wuste van enige correspondentie, attestatie ende anders, die Ick mit dem van Billy solde moegenn holdenn unnde van hem gedaen hebben. Unnde denselvenn 12 dach Augusti, toem anderen mael nhamiddage int biwesen desseluenn Herenn Borgemeisters mit synen Bysitteren unnd etlicke gestalte hopludenn und anderen Borgerenn mit den scherprichter alnoch verklaret dat he durch grote pyne gesacht, wess he van my beledenn hadde. Moet derhalven hyr uth volgenn dat syn luegenhafftige mondt ghen waerheit khan sprekenn unnde hem also, he segge gelyck Iha offte neen, ghen gelove adhibert offte tho gestelt mach wordenn. Als he oeck lange tydt tho voerenn voer enen sulcken by mennichlick geachtet, unnde soluest am besten wiedt wat hem int executieren syns Mesters spell genamdt, wederfaerenn iss. Stelle hyr beneffens In E. Erb. bedenckenn offte sich niet wal anders behoordt hadde den gefangenenn in ahnfanck syner pyne even

in sunderheit nha my tho fragen, daer Ick Gott loff van older desses gueden affkumpstes, vnnde myn leuer salicher vader niet allene in dusse lofflycker stadt den stoel des Raedes bess in syn todt bekliedet, sunder myn grote vader daer Ick nha benoempt syn leuendt daeruoer vpgesettet vnnde voor den Damme doet gebleuenn. So bin Ick jn disser Stadt geboren vnnde getoegenn vnnde Ku. Mat. Lieutenant nhu alhyr in die xx Jhaerenn vnnde khan also, als een redelycker mhan van sulcker luegenhafftiger boeuen jn myn gueden erenn vnde nhamen niet gekrencket worden. Niet wetende offte die minneste kundtschap van alle datgene dragende, my oeck gantzelycken niet roerende alle dat andere dat in dessen pynlicken verhoer widergestelt is worden, Begere hyrumb an Iu Erb. unnde yder mennichlich sie willen enen Erleveden van gueden luden affkomenden mhan als Ick daervoer allenthalven wal bekandt bin meheren gelovenn als enen sulcken Lichtverdigenn voegel tho stellen, unnde syner loegen unnd misdaden halven so he begangen mach hebben, anderen tho een exempel, straffen. Mich hyr mit verklarende tho dem genen he mir falschelycken overgesecht, die daegen mynes levendes In denn minnesten niet genieget gewest to syn, dan stedes unde noch gesinnet myn leuendt unnd alle myne waluaert by mynen vaderlyckenn Stadt tegen den viandt up tho stellenn, unnde desseluenn bestenn voer myn persoen in allen billickenn sakenn begere tho suecken. Niet twyuelende Euwer Erb. werdenn mich weder voer gewalt beschutten, unnde aller fryheit desser stadt, wie enenn andrenn mede genieten lathenn, die beschwaerlicke lanckduerende unverschulte ingelechte wacht affnhemenn, unnde mich frij unbespiert handelenn unnde wandelenn lathenn als sich myn gelegenheit sal thodragen unnde begevenn moegenn, dess unnde alles guedes Ick my gantzelycken to Iu Erb. versehen doe, die selven dem Almechtigen hyr mit trewlich bevelende unnde biddende uns enenn bestandigenn vredenn guedichlicken tho vergunnen.

Johan de Mepsche. [1]

---

[1]) Gron. Arch. dl. V, *Verz. v. Stukken.*

OUDE WILKEUREN

VAN

BOERSCHAPPEN EN MARKTEN

IN

DRENTHE.

De Drentsche markten maakten naar Germaansche gebruiken wilkeuren.

In het landregt van Frederik van Blankenheim, bisschop van Utrecht, van 16 Sept. 1412, werd dit als regt erkend in deze woorden: „Ende desgelikes mach ellick dincspul, elc kerspel ende elc buurschap bi hem selven te samende toe comen, om hoer marcke te berichten *als esch ende saet koy en de hout toe beridene*, ende anders toe doene, des hem noet is in den Lande ende in haer marke."

De Drenthen waren zeer ijverzuchtig op dit regt. Drost en gemeene Etten gebruikten deze stemming als middel om het in schrift brengen dier wilkeuren te bevorderen in een ordel van 91, lotting van Pinxteren (1491), die bepaalde: „Soo is die Droste und die gemeenen Etten overdragen dat sie wat buurschap wilkoer in den land vā Drēthe maken willen om nutticheit ende noot in haer marke, die sallen vā stonden an haer wilkoer bescriven ende bezegelen offt int missael tekenen laten (van eene aanteekening in 't misboek zie een voorbeeld in een ordel van 51 toe pinxteren bl. 42, ordelboek van Feith, alinea 3) off die Drost mitten Etten willen ander onbeschreven wilkoer onmachtigh holden die niet beschr. sint als vorss. is." In art. 53 b. III des landregts van 1614 en in art. 106 B. III des landregts van 1712 was dit uitdrukkelijk erkend als een fondamenteel regt.

Men vindt in de zeden en gebruiken, in de markten en in de denkbeelden der menschen nog vele herinneringen aan dit regt, waarop de hoogste prijs werd gesteld.

Die keuren „wilkeuren, boerwilkeuren" betroffen dan gegewoonlijk de „ordre over het gebruik van de markte, esch, zaad, hooi en hout," zoo als laatstgemeld artikel van het landregt zegt.

Dezelve zijn van groot belang om den huisselijken, huishoudelijken en inwendigen toestand dier tijden te leeren kennen.

Het is daarom van belang ze te bewaren.

In de academische dissertatie van mr. J. Tonckens, *de escis Drenthinis et servitutibus earum* (Groningen 1837), wordt over die wilkeuren het een en ander gezegd, een tweetal vermeld en hiervan een, n.l. die van Rolde van 5 Jan. 1809 medegedeeld (p. 88).

Ik noodig ieder die ze nog mogt hebben uit ze in dit tijdschrift mede te deelen, en laat hier eenige volgen.

Buir Wilker van Peijsse. [1]

Anno 1611. In de Maent Julij Sinnen Die Gemene Marckgenoten van Peijse met consorten ende believen van den E. G. Juncker Adolph Ripperda, gelijck, alse sie dat alreede In den Iaer duesent vijffhundert acht ende 't souventicg hadden begunnen. Ende daar die wateringe, weghen ende stegen mede te beregten ende onderholden. Ende voert een Buir wilcoer daarvan uprichten van alles, dat haar Inde Marcke van Peijsse sall van noden wesen te onderholden In Forma ende manieren also navolget:

In den eersten sinnen die Gemeene Marckgenoten van Peijse met den anderen verdragen, dat men uth een Ieder Cluft sall kiesen twie guede Mannen, die Jaerlix soelen guede opsicht hebben op die wateringen, ende op die weghen na die ordonnantie daervan gemaket. Ende desse vorss. mannen soelen daer sesse wesen, die welke dyckrechters ende schouwers soelen wesen, daer soelen alle Jaeren drie van affgaan ende drie van blijven ende die drie, die daer van affgaen die soelen dan drie andere mannen wederom in haer plaetse kiesen, een yeder in sijn kluft. Ende die selvesten

---

[1]) Men vindt de scheiding van de Peizer mark 1577 in dit tijdschrift VII, 47; in vele opzigten, ook om de namen, verdient dat stukje te worden vergeleken. Deze keur wordt vermeld bij Tonckens t. a. pl. p. 48 en is zeer merkwaardig om hare volledigheid.

mannen soelen dat bij haer eedt annemen ende sweren, dat sie dat opsicht willen verwaren ende berichten, na die ordonnantie, met niemant parthie toe dragen.

In den eersten, dat men die Burgauwe streckende van het olde diep off uth Ebbinge steenwaer an die zuider horne ende yeder cluft sall sijne Gauwe wijth maecken ende onderholden tyn voeten altijt schoen klaer water ende dat bij een poena tonne bier toe broeke ende den H. Drost. daerenboven vijff goltgl. Ende des soe sal men die Gauwe voort int zuiden opwaerts tot ten des Otten ter Hansouwen landt ende voerts door int Oosterbroek an die noorttdijk oock tyn voeten wyth schoon klaer water ende dat soo te verstaen, dat een yeder ditselve tegens syn eygen landt zall opmaken ende onderholden. Gelijck alsso sie oeck soelen doen recht doer dat grote waell an beyden syden, soo well die oester als die westerzijdt: bij die poena van eene halve tonne bier, soe vaken daer eene broekachtig bevonden wordt, ende des soe sall een yeder die Nije sloot wyth maken acht voeten schoen klaer water ende onderholden tot teindes een yeder sijn landt oeck meede door dat Lutke waell soe wel als anders, an beijden zijden halff ende halff ende dat bij poena vorss. als van die Gauwe gesecht is, te weten een halve tonne bier. Soelen oeck die Buirgauwe insgelijcken opmaken ende onderholden achte voeten wijth, schoen klaer water, oeck bij die poena van een tonne bier, als voeren van die buirgauwe gesecht is.

Die henloop zal men opmaken soeven voeten schoen klaer water, oeck bij vorss poena, ende die eene kluft offte meer kluften moegen den anderen voertdrijven die gebroeklijck befonden worden om die broeke ende poenen afftenemen ende panden die dijkschouwers offte Richters selve, bij aldien dieselve sloff ofte suijmachtich befonden mochten worden, Ende offte het tot eenigen tijden befonden mochte worden, dat men die Gauwe offte Nijesloot offte eenige andere Buirwateringe solden behoeven dieper toe graven, dat sall staen tot die ses mannen kennisse woe diep het selvige wesen sall, dat se een yder soelen anseggen. Ende well dan sijne sloot soe diep niet en maekt binnen den tijtt, soe hem is angesecht, die sall breken een tonne bier ende dan soelent die ses mannen maken laten, ende dat op dobbelde kosten van den geenen, die des schuldich waeren te maken ende des soelen sie die wateringe alle tijtt ruijmen, op tijden na older gewoente, te wieten des Sondages na meije ende des Sondages na St. Oloff. Oock sall niemant geene groote

dammen maken inde Gauwe noch inde nije sloot bij een poena van een tonne bier toe broeke ende dat soelen die ses mannen alle tijt schouwen ende die broeke nemen voer haer mooijte ende guede opsicht.

Oock is verdragen dat die percielen int zuiden van Otten ter Hansouwen woldt die sloott soelen halff tigens Ottens Landt holden achte voedt wijtt bij Otten Landt laenges.

Desgelijx sall een yeder perciell int Oosterbroeck die wegen neffens sijn Landt onderholden, dat men die altijdt, alst nooths is, gebruiken kan, dat se oeck bruikbaer sinnen ende dat alle tijt tot kennisse van die ses mannen, die daertoe schouwers gekoren sijn, bij poena van een vorle bier.

Oeck sall niemant inde slooten bij den wech langes int Oosterbroeck eenige grontdammen leggen noch stuiringe maken, daer dat water bij die wegen langes ofte anderen mede mach gestuuret worden bij poena van een halve tonne bier te broecke tot des dijckschouwers behoefft.

Oeck sall niemant den anderen in sijn perciele ofte eijgen Landen den anderen weijgeren eenige voetpadt ofte vonderen in dat Oosterbroeck door dat Landt ter noottruft over te gaen, om een yeder des te gerijfflicker in sijn Landt te komen.

Dat oeck die geene die hoere percielen willen affgraven, dat die ander percielen die daer clouegenoten van Sinnen, dat die tegens den anderen sullen graeven halff ende halff, daer dat inde Marcke van noden zall weesen.

Oock sal niemant den anderen sijne wateringe op eenes anderen Landt stuiren noch bependen, daer dat landt mochte mede beschadiget worden bij een poena van eene halve tonne bier te broeke soe vaeken alse sulckes mochte geschieden, dan een yeder sall pompen ofte tillen holden in sijne dammen ende wegen, daer het van die gemeene Buiren sall befonden worden te behooren van nooden te wesen.

Oeck sall men die hooijwech streckende van Zall. Hindrick Luenge Huess, ende nu Jacob Jansen toebehoorende, off hen tot die Cluise bij dat dorp langes int noorden eenen yderen neffens sijn landt sall houden eenen gueden zandtwech, ende maken, dat men die winter ende sommer met wagen ende paerden tot kennisse van die sess mannen gebruiken mach, bij een halve tonne bier te broeke soe vaken alse daer gebreck befonden wordt ende des te beter die wegen te onderholden soo sall een yeder groote perciele ofte vier volle buirdielen ende een vorndeele buirdiels tusschen die nije steech ende kuipershuiss te holden ende te maken een

guede pompe offte Tille in die vorss. hooijdijck offte wech, daer dat water vant dorp mach offtrecken hen in die schipsloott, dat oeck een yder sall met sijn klouegenoten graven tegen den anderen: int eerst in die groote percielen die slooten maken soo wijth alse die clouesgenoten mit den anderen befinden best te weesen, ende waar die clouegenoten met den anderen befinden, dat men dubbelde wallen behoort te maken, soelen sie sick met den anderen verdragen, dat elck perciele solde sijne helffte ofte lengte van die slooten maken ende soelen die parthien van die percielen an beijden zijden sick onder den anderen verdragen. Ende die minste sullen alle tijdt die meestendiele daerinne moeten volgen, dan off daer eenige percielen offte parthien weeren, die niet mede graven wolden, soelen die meeste parthien die minste onwillige parthien daartoe moegen laten ijsschen ende die minste onwillige die spade gerichtlijck anbieden laten umb tegens sie toe graven ende toe befreden na Landrecht.

Oeck soedaer iemant waere, die in eenige percielen mede gelandet waere ende sick strevelde, dat hier na sijn andiell offte quota niet mede wilde helpen graven gelijck die andere sijne clouegenoten soo allene off meer uth dat parciell des onwilligen parth. offte andiell moegen laten begraven mede int selve perciell ende soelen die selvesten, die dat geldt hebben uthgelecht des onwilligen ampart offte quota daarnoor bruicken hen 'ter tijtt dat die selvesten, die het sick willen bekroenen hem sijne penningen heft wedergeven, met alle sijne schaden ende interessen, die sie daer met seggeswoerden op konen reeckenen.

Dat oeck niemant gemene wegen sall toepalen noch toesluijten, noch oeck in eenige wegen holdt offte schutten soelen openstaen laten, daar Iemant door solde moegen beschadiget worden Ende dat alles bij die poena van een vorle bier te broecke ende dat sall wessen tot des dijckschouwers behoeff.

Den schipsloott sall men graven viertijn foeten wijth, gelijcken die daerop gemeten is, ende den wech daerbij langes twee Roeden briett gelijck als die daertoe gemeeten is. Ende die schipsloott soelen die Oostersche parcielen die daer in dat westen sinnen streckende op den schipsloott soelen die Oostersche parcielen die helfte van den schipsloott graven tegens die gemeene marckgenooten te wieten een yeder die helfte soeven voeten wijth ende die Gemeente sall die aarde op den wech schieten offte smijten ende die westersche parcielen van denselven wech soelen holden tot t'eijn-

des haer landt int Oosten haar hielen sloott ende den halven wech 't eijndes haer landt ende die Oostersche percielen voorts oeck den halven wech met oeck den schipsloot een yders tegens haer landt ende volgents die schipsloot tusschen die aolpoel ende Peijser diep soelen die parcielen an beiden zijden onderholden tot die sess mannen kennisse.

Dessgelijcken soelen oeck alle percielen soo op eenig weghen vallen doen ende ofte het sick geboerde, gelijck het sick oeck int Oosterbroek koude geboeren, ofte anders waer het mochte vallen, dat daer percielen quamen, die met die beijde einden op die weghen streckende, die soelen een yder tegens die beijde einden op die weghen, die daer voorbij sinnen streckende, die heele slooten teindes die Landen ende die halve wegen maken ende onderholden.

Boven dien is noch verdragen ofte yemant eenige percielen mochte vallen daar eenige hooijwegen mochten doer fallen umme haer doorfaert daardoor te hebben, alse doue hillen maet, die scharen Hulle, die Hoeijmaeden bij die olde brugge, die noorthem ende St. Janss Reijtbusch, oeck die hoeijlanden, na die weeren doer dat oesterbroeck. Ende voorts alle die Landen die haer uthfaert voormaels doer die peisser marcke gehadt hebben. In welke percielen soedanige uthfaert ofte doerfaert mochten vallen, die soelen haer doerfaert ter noottruft moegen gebruicken onbehindert van den geenen, die soedanige parcielen mochte te diele vallen. Dat oeck niemant geene Landen, Campen, boulandt, Hoppenlandt ofte Hooijlandt sall verhuiren ofte die Eigener sall voer die schattinge guedt wesen soe daer op licht ofte opstaet. Ende soe die Eigeners niet wolden betalen als het hem ofte die meijer worde angesecht, soe moegen die Buiren die huire ofte gewass, dat het Heerschap solde genieten, antasten Ende beholden tot guede onpartidige mannen seggent voer soo voole, als die schattinge bedraget dan oeck niet meer. Oeck sall niemant eenich Korffrijss, Eijcken, Esschen, Elsen Barcken quicksen, sproekelen, warrelen noch Ienigerlije duffholt van een andermans Landt houwen, bij poena van een Tonne bier ende een goltgl. te broeke, die gulden voer die anbrenger, die tonne bier voor die Gemeente, soo vaeken alse dat geschiet dattet bewijsslick is. Ende soo daer yemant waere die eenige Elssen, Esschen, barcken offte yenigerlije poten weerde, denselven broeken dubbelt, soe voele als voer den anbrenger.

Noch is beslooten, dat niemant, well hij zij, oeck

eenige beesten off paerden, soewell in Peijser Esch als het Oesterveene ofte veenecamp ende oeck die Horst offte Pollen sall moegen tuiren offte enich weijden maken met eenige beesten na den tijdt, als die schouwinge van die wateringe iss, als voorhen gesecht, noemtlick des sondages na meije. Ende dat geduirende den tijdt ende soelange dattet koren wederomme ingewonnen iss, die Landen entblotet sinnen. Ende dat tot kennisse van die voerbenoemte mannen Ende dat oeck niemant, doer den Esch varende, geene paerden bij haer sullen nalopen hebben, meerder als die moeder noch suigende, dit alles well in eenigen van dessen puncten befonden worde, sall verbroken hebben een vorll bier ende sall oeck niemant eenige doerdrifft met sijn beesten doer den Esch na die weijde maken, oeck bij die broecke van een vorll bier, beholtlijcken die haer weijdelopen anden Esch also hebben liggen, dat men daer anders met geene wegen kan bij komen, die sall sick daerna voegen, omme die minste schade te doen ende sall staen tot die ses mannen kennisse.

Oeck is besloten, dat een yder sijne ganzen, die sie noch heeft, affsetten offte wechbrengen sall up ankomende Wastel-avont. Ende dat bij die broeke van een halve tonne bier ende die gansen prijss ende oeck geene weder ante setten, bij vorss broecke.

Noch is verdragen dat een yeder, die eenige campen offte hoven heft, die an eenige olde wegen gelegen sinnen, ende niet uth die marcke genomen, gelijck als vorhen gesecht is, van die weghen soe tusschen die percielen geordonneert, die selve soelen geholden weesen, hare slooten op te graven ende die eerde op te werpen, na die wech ende niet in zijne campen bij een vorrll bier toe broeke, soe vaken een yder hier inne broeckachtigh befonden wordt nochtans soe daer eenige gaten inde wallen gelegen offte gefallen mochten weesen dat men die tot noottruft uth den slootŧ sall moegen wederfullen.

Oeck is besloten dat men die wateringe doer het dorp beginnende zuidewaert bij dat woldt bij Zall. Hindrik Luenghe huiss, nu Jacob Jansen toebehoerende), strekkende int noorden bij dat kerkhoff Lauges na Jacob Luenghe Huiss an beijden zijden soe well die oester-, als die westerzijdt tegen malcanderen soelen upmaken, dat het selve water well kan afftrecken ende dat tot kennisse van die sess mannen, bij een vorll bier toe broecke ende dat moegen die sess mannen schuwen soe vaken hem des nodich dunckt.

Oeck iss beslooten, dat een yder buirhuiss sall hebben (als men die Buirslooten offte Dijckslooten sall optrecken) een guede hoek offte houwe ende dat bij poena van een vorll bier te broeke.

Voorts is oeck beslooten dat men in alle Buirmarcken, soowell slooten te trecken alse te graven, offte eenige andere gemeene marcken geene frouwluiden offte venten sall schicken maer sall alle tijt, wanneer sulckes geboeret, die beste man offte knecht vant huiss sick daermede laten vinden bij een vorll bier te broeke.

Voorts iss oeck besloten, dat men alle die Buirgroepen offte wateringen sall opmaken ende onderholden, diewelcke sinnen dienende umme den Esch offte Esschwegen ende dat een yder beneffens ofte teindes sijn Landt, an beijden zijden tegens malcanderen, Ende dat tot kennisse van die ses mannen bij een vorll bier te broeke, soo vaken hyrinne ijemant broeckachtich befonden moege worden.

Ter oerkunde deses hebben wij ondergess. dit selve dorch begeerte van die Gemeene Eigenarffden ondergeteeckent.

(onderstont)
Adolff Ripperda.
Bastiaan Swartwoldt.

Dit is Roeloff Hiddinge marck.

Dit is Luitien Hiddinge marck.

Willem Willems sijn

Jacob Luinge. Barelt Schuiringe.

Jan Lunsche sijn marck.

Barnier Landes.
Hendrick Schuiring.
Frerick Bavinghe.
Barthold Ebbinge.
Jan Ottens.
Jacob Landts.

Boerwilker van Roswinkel over het opdrieven van beesten en het plaggesteken.

Op heden, dato ondergeschreven hebben de markgenoten van Roswinkel, volgens Costume Locaal geconvoceert, aangaande de tellinge der beesten op hunne gemene buur marke het volgende wilkeur opgerigt, mitsgaders aangaande het steken van plaggen op gemelte markte.

Voor eerst dat de tellinge van Beesten sal mogen en moeten geschieden so dikwijls als de en der tijt dijkregtige het bestellen sulle, en dat voorts van ider overbevonde beest sal betaalt worden een daalder schutgelt, en, dat in gevalle den eigenaar van sodanig overbevonden beest tot de betalinge van het schutgelt onwillig mogte wesen, daar mede geprocedeert sal worden als aangaande geschuttede beesten Landregtens is.

Aangaande het plaggesteken; Dat niemant, die niet op de marke geregtigt is hij sal onderstaan plagge op de markte te steken bij de poene een daalder telke reise te inne door pendinge of afhalinge van so veel van de gereedste goederen van de breukvelige als tot voldoeninge die nodig is.

Aldus gedaan gesloten en in waarheits oorconde bij op gemelte markgenoten getekent actum Roswinkel de 29[te] September 1738.

(Get.)

Albert Geerts.
Willem Haasken.
Roelof Renlief.
Lambert Hendrickx.
Geert Berents.
Klaas Willems
Hindrik Arents.
Jan Sanders.
Albert Ceupers.
Willem Heijen.
Jan Vos.

Hendrik E. Ellinge.
Roelof Pastoor.
Garmen Geerts.
Geert Meijer.
Evert Ellinge.
Beerent Kruimen.
Harm Saffen.
Jan Albers.
Jan Rojers.
Swier Swiers.
Harm Wils.

Willekuer van de Taarloo Heest den 1 *Octob.* 1761.

Wij ondergeschrevenen te zamen Eigenaren van Tarelo zijn wegens dese volgende puncten oovereengekomen invoegen na beschreven En hebben wij 'een ider, voor zoo verre hem angaet, aangenoomen, deselve stiptelijk te onderhouden en naar te koomen bij peene van Een silveren ducaton ten voordeelen van de gemeene bour te Taarlo ider maal te verbueren dat daar omtrent zuim- of weigeragtig zullen bevonden worden.

1°. Dat door de gemeene bour van Tarelo zal worden gemaakt en onderhouden Een weg of dijk midden door de gescheiden Heest zoo als deselve tans is afgebakent zijnde twee Roeden Breet waar van aan weder zijden de halve Sloot zal worden Gemaakt.

2°. jn welken weg of Dijk mede op mandeelige kosten door de bour op gemelt zullen worden gelegt en onderhouden twee Ruime hollepompen.

3°. Dat de Eigenaers of bruikeren der stukken landt ande westzijden van de dijk gelegen de zuider Swette ofte Sloot zullen moeten maken En behoorlijk onderhouden.

4°. Gelijk de Eigenaren of bruikeren der stukken Lants an de oostsijde der dijk Gelegen de westersloot zullen moeten maken en onderhouden.

5°. Ook zal Een Holle dam van ider zijn lant naar de dijk op particulier kosten worden gemaakt en onderhouden.

6°. Een jegelijk zal Dwars door zijn Stuck aan de oostzijde der Dijk gelegen een behorelijke afwateringe moeten maken en onderhouden welke wateringe zal strekken van de Gastersche Hees door de dijk naar het Diep.

7°. En zal bij het repareren van de Dijk de aerde daar toe noodig niet van de weg zelve moogen worden gegraven en dus deselve daardoor smalder gemaakt, maar zulks zal mogen En moeten Geschieden van het daar naest bij gelegen Zant.

8°. De Brueke zal naar bour regt bij pandinge of panthalinge van de Bruekelingen worden gevordert.

Actum Taarlo Den 1 Octob. 1761.

J. v. Lier.

Brief van het afgraven van de Kampe. [1])

Bekennen en verklaren, wij ondergeschreven Eijgenaren van Hijken en BreúТо stinge dat wij op den 14 Junij 1769: Hebben gewillekeurt gelijk wij willekeuren mits desen dat in 't vervolg geen een uit Hijken off Breústinge van de Buirbrink off groen hoe off waar gelegen zal mogen affgraven, dog so er Eenige zijn welke uit het velt wat wilde affgraven off Bonken sal voor ider mudde Landt betalen vijff en twintig carolij guldens dog dat in de weg off drift is sal niemant mogen affgraven daar de Buir niet door is benadeelt: des ten oirconde hebben wij Eijgen Erffde desen Eijgenhandig ondertekendt in Hijken op Dato voorschreven.

Luijckas Wübbinge.	Remmelt Luicas.
Rutger Beuker.	Albert Schnijring.
Roelof Dercs.	ijan Albers.
W. Lambers.	IH Jans Hunse.
Jan Hendricks Tyngen.	Luikas Nijsinge.
ijan ijansen.	Jan Jansen Seubering.
Luicas Luicas.	Jacob otten Brunstinge.
Arent ijansen.	Wijgbolt Alberts.
Hendryck ijansen.	Wijgbelt Hendricks.

Boerwilkeur van Havelte over het afgraven van heideveld.

NOTA, uit het Boerprotocol te Havelte berustende bij den Burgemeester der gemeente Havelte.

De oud Scholtes Riemsdijk deszelvs beide zoons N. en J. van Riemsdijk, Dr. Cniphorst, Jan Meuwes, Dr. W. Kijmmel ter Eenne en hier onder benoemde volmagten van de gehele Haveler markte ter andere zijde over de scheiding van sommige puncten en de uitspraak van de Heeren Gecommitteerdens dato 9 Augustus 1780 bepaalt oneenig op de volgende manier.

1) dat enz.

2 en 3: enz.

---

[1]) Zoo wordt deze keur van de daarin genoemde kluften of buurten van Beilen op den rug betiteld.

Vervolgens hebben de marktgenooten op heden onderlinge geconditioneert, dat een ieder marktgenoot zal vrijstaan voor zijn Landt, zonder iemands nadeel, in presentie van agt volmagten, uyt ieder kluft twee, heijdevelt mag afmaken en bevredigen mits dat voor ieder vierkante Roe an de boer worde betaald vier stuivers en voor brinkgrond zestien stuivers, zodat het onderscheid tusschen heidevelt en bontegrond word weggenomen en alleen nu maar in het velt bekent is of heijdeveld of brinkgrond.

N.B. alzo Dr. Cniphorst $^{3}/_{16}$ van een peerdeweijde minder heeft dan zesde zo staat hier enz. — dat deze Regulatie, schikking of verandering aldus is geschiet zulks certificeeren wij ondergetekenden, en zijn hiervan twee alleens luidende gemaakt in Havelte den 10 augustus 1780.

(onderstont)

J. van Riemsdijk mede uit naam van mijn vader de oud Scholtes Riemsdijk.

N. van Riemsdijk.	W. Kymmel.
Jan Meuwes.	Hendrik Elevelte.
Hendrik Roelofs.	Wolter Jans Vedder.
H. Bavinge.	Jan Eppinge.
Albert Borgers.	Jan Jans Struik.
Arent Jans.	Jan Sol.
Teiknys Reijnders.	B. Eppinge.

Voor kopij conform voor zooverre geextraheerd.

De Burgm. van Havelte.
W. F. Kymmell.

Kopie. Willekeur van Stroom en Leek te Beijlen van 5 *Sept.* 1789, *opgemaakt voor den Schultus Lubbertus Matthias Schukking te Beilen.*

De Kluftgenooten van Beilen, Marktgenooten van Hijken en Brunstinge benevens die van Spier ondervindende, dat de stroom tot aan Lheebroek zeer slordig word gesneden, opgeruimd en de stoppen van het gesnedene niet worden

vlot en los gemaakt als naar behooren, waardoor groot nadeel aan de aangelanden wordt veroorzaakt; zoo hebben de ondergeschrevene volmagten van gemelde geintresseerden dit volgende ontwerp van mij Schultus L. M. Schukking doen formeren en concipiëren, om gewilkeurt en vastgesteld te moeten worden:

1. Dat de stroom tot aan Lheebroek, zo verre de gemelde markten zich uitstrekken, van daar toe te verkiezene schouwers uit de kluft Beilen twee, Hijken en Brunsting twee, en Spier ééne in maij den laatsten, in Junij d. 21sten, in Julij d. 12den en in Augustus d. 2den zal moeten worden geschouwt en gevisiteert worden, 's morgens te beginnen agt uur, en te vergaderen bij het Hoofd van de Dam op poene van een Daaler ten laste van die schouwer, welke uitblijvt, en, bij onmagtigheid, geen ander in zijn plaats send, die daartoe mede de nodige bekwaamheid heeft, zullende daartoe in gebeurtlijken geval, bij manquement van een Huisgenoot een nabuir althans een geintreseerde uit de Buirschap moeten deszelve plaats voor die tijdt vervangen.

2. De wijte der stroom blijvt, als van ouds her bepaalt onder anderen van agteren het Hooft van de Dam op agtien voeten.

3. Word de particuliere schouw van ieder markte hierdoor niet verkort en blijvt even daarom in volle kragt om, bij manquement van de Heeren schouw in de maanden Maij en September deze hoofdruiming open te houden tot voorkoming van innundatie.

4. Zal een buirpand van een Rot quaad bevonden moeten worden betaalt met eene daaler en van een particulier quaad pand door de Eigenaar met twee schellingen na verloop van een halve week dubbelt en zal zo van week tot week verdubbelt worden; om deze breuke bij parate executie op pandhaling te moogen laaten invorderen, en dan na verloop van een maand het gehaalde pand moogen verkogt worden, als de Breuke bij insinuatie en aansegging van executie naar het reglement der executorialen door dit gerichte locaal niet ingevordert word.

5. In de Brunstinger, Hijker en Beiler Leek zal de schouw even eens als van de Stroom plaats hebben en geschouwt worden van de Hijkerdijk af tot in de Stroom.

6. Bijaldien een geheele Buirschap mogte uitblijven eenen volmagt te zenden 's jaarlijks om te schouwen, zal zulk een buirschap verbeurt hebben een pont groot ad ses

carl. guldens, om te innen als voren en deze schouw even daarom van de presente leden voortgang hebben op de bepaalde tijden en plaatsen zo wel van de Stroom als van de Leek.

7. Alle twee jaaren zullen nieuwe schouwers in een ieder buirschap moeten verkosen worden of naar rade de oude schouwers kunnen doen continueren, zullende de weigeragtige, die door de Buirschap bij meerderheid verkosen is, niet minder als voor twee schellingen moogen vrij blijven.

Des ten oirkonde heb dezen nevens de gesondene volmagten getekend om verder van de marktgenoten een ieder in zijn buirschap te laaten tekenen.

Actum Beilen d. 5 Sept. 1789.

(was get.) L. M. Schukking, Schultes, R. Hunse, J. Hunze, J. O. Brunsting K. Lamberts, Koert Geerts, Jan Willems, R. Hunze, Warmelt Smit, Luikas Hendriks, H. Scheunink, Jan Weurding, Albert Schuiring, Albert Bakker, Roelf Klaas, Willem Klaas, Koop Hendriks, Jan Leffers Bakker, Jan Luiks Mulder, Jan Heinen, Jan Hendrykus, Roelf Heijnen, Jan Luikas, Leffert Everts.

Spier: Roelf Nijens, Lambert Oosting, Willem Egberts, Hendrik Tinge, Remmelt Otten.

(Coll. accord.)
den 11 maij 1791.
L. M. Schukking.
Schultus.

NOG EENIGE BLADZIJDEN BETREKKELIJK

DE GESCHIEDENIS VAN

SCHIERMONNIKKEN-OOG

EN VAN DE

LAUWERS.

„Un écrivain marche sous le canon des censeurs et des journalistes."

Fontenelle.

Gewis weet menig schrijver bij ervaring dat dit gezegde van Fontenelle, over de aanvallen der recensenten waaraan zij blootstaan, niet zoo geheel onjuist is, maar ook zal de ondervinding hun wel geleerd hebben, dat die heeren dikwijls met los kruid schieten, slechts gedruisch maken en niet gevaarlijk wonden noch dooden; dat zij, even als houtskool, wel zwart maken, maar niet branden. Dikwijls onbekwaam voor de taak die zij aanvaarden, zetten zij zich met ongewasschen handen aan de schrijftafel en beoordeelen of veroordeelen uit de hoogte het werk van een ander, dat de vrucht is van lang onderzoek en nadenken en van voortgezette studie, met eene onbegrijpelijke oppervlakkigheid en ligtzinnigheid. Is het werk van een vriend, dan oogst die, soms geheel onverdiend, lof in; is het van een vijand of van iemand, waarmede men niet sympathiseert, dan is veelal, hoe goed het werk ook zijn moge, afkeuring en veroordeeling zijn deel. Het is te betreuren dat de hier bedoelde mannen, veelal schrijvers van beroep, niet steeds voor den geest hebben, dat onpartijdigheid bij hen moet voorzitten

en dat zij niet doordrongen zijn van de waarheid der woorden van Longinus, die de groote Wyttenbach als motto voor zijne *Bibliotheca Critica* plaatste, namelijk, dat de beoordeeling van schriften de laatste vrucht is eener langdurige oefening. Vond dat meer algemeen plaats, dan zouden de boekbeoordeelingen vruchtbaarder in de gevolgen zijn en de wetenschap er meer door gebaat worden dan nu het geval is. Ook ik heb onlangs aan het vuur van zoodanig censor blootgestaan, doch heb gelukkig geene wonden bekomen. Nauwelijks toch had de aflevering dezer *Bijdragen* (Dl. VIII, afl. 4, bl. 292), waarin een stukje van mij voorkomt over Schiermonnikken-oog en de Lauwers, een week of vier het licht gezien, of ik ontving, onder postmerk Leeuwarden, een uitvoerig naamloos geschrijf vol bitse en schampere aanmerkingen op mijn, zoo ik meende, onschuldig en behoorlijk gestaafd betoog, waarin de schrijver duidelijk toont, dat hij aan de eischen, die Longinus eenen censor stelt, op verre na niet kan voldoen, en zich met eene zaak bemoeid heeft, waarvan hij zeer weinig of liever niets weet. Ik zou het stuk als een niets beduidend en verachtelijk werk ter zijde hebben kunnen leggen en het met stilzwijgen hebben kunnen bejegenen, althans tot tijd en wijle dat de schrijver zijne bedreiging, om het, meer uitgewerkt, te zullen doen drukken, ten uitvoer zou hebben gelegd, doch het ontvangen van opmerkingen en bedenkingen van vriendschappelijken aard heeft mij doen besluiten, om nu reeds eenig antwoord op dat naamloos geschrijf te geven, te meer omdat eenige punten door hem aangeroerd, ook, doch op geheel anderen toon, behandeld zijn in de vriendschappelijke en heusche aanmerkingen en bedenkingen, waarvan ik zoo even sprak en op de ontvangst waarvan ik hoogen prijs stel. Ik zal het anoniem geschrift op den voet volgen, geen enkel punt van eenig belang voorbijgaan, en de eigen woorden van den schrijver met cursieve letter laten drukken. Wanneer men met een enkel woord wordt aangevallen, dan heeft men dikwijls bladzijden noodig om zich te verdedigen, doch zóó breed zal ik de zaak niet opvatten, vooral niet omdat de schrijver mij op geen enkel punt weerlegd heeft, en altijd met machtspreuken en ongestaafde uitspraken tracht goed te maken en te beslissen, waar het hem aan bewijzen en afdoende gronden faalt.

Onze schrijver begint zijne zoogenaamde kritiek met het verwijt: „*Gij poogt twist te zaaijen tusschen Friesland en Gro-*

ningen door te bewijzen, dat de Friezen Schiermonnikoog van de Groningers geroofd of door wapengeweld op hen veroverd hebben, eene beschuldiging waardoor gij elk regtgeaard Fries met verontwaardiging vervuld hebt. Gij doet het voorkomen als of het boven allen twijfel verheven is dat de natuurlijke grens tusschen Friesland en Groningen, de Lauwers, ten westen van Schiermonnikoog, in het Friesche gat, gezocht moet worden en tracht u met een machtspreuk af te maken, van 't geen van der Aa daaromtrent zoo duidelijk en overtuigend geleerd heeft. Uw beroep daarbij op de kaarten van Alling en Schotanus à Sterringa verraadt of kwade trouw of groove onkunde, daar iedereen weet dat het prullen zijn die geen het minste vertrouwen verdienen."

Aan twist te zaaijen heb ik niet gedacht en hoe zou dat er ook uit kunnen voortvloeijen, daar Schiermonnikken-oog reeds eeuwen lang feitelijk tot Friesland behoort, en rustig en staatsregtelijk door dat gewest bezeten wordt, zonder dat ik ooit gehoord of gelezen heb, dat er dezerzijdsch pogingen zijn in het werk gesteld, om het eiland binnen deszelfs natuurlijke grenzen terug te krijgen. Ik heb alleen geschreven in het belang der middeneeuwsche aardrijkskunde en daarbij in het belang der geschiedenis, waarvan de aardrijkskunde wel eens het oog is genoemd, en kan onzen verontwaardigden Fries de verzekering geven, dat het mij volkomen onverschillig is of Schiermonniken-oog onder deze dan wel onder de provincie Friesland behoort. Van roof heb ik met geen enkel woord gesproken; evenmin van verovering door wapengeweld, dat waarschijnlijk ook wel niet zoo gemakkelijk zou hebben plaats gevonden. Alleen heb ik gezegd, eerst in eene noot en later eenigzins gewijzigd ook in den tekst: „Hoe en wanneer het (Schiermonnikken-oog) staatsregtelijk onder Friesland gekomen is, daarvan weten wij niets."

Dat ik door mijn geschrijf elk regtgeaard Fries met verontwaardiging vervuld zou hebben, kan en mag ik niet aannemen; ik kan den schrijver, zoo hij dat verlangt, de bewijzen van het tegendeel leveren. De Friezen hebben, over het algemeen, te veel gezond verstand om zich, over een wetenschappelijk betoog, al valt dat ook, zoo men wil, in hun nadeel uit, zoo boos te maken en verontwaardigd te gevoelen! Veel liever geloof ik dat onze man hier alleen staat. [1])

[1]) Ik wil hier evenwel niet verzwijgen, dat ik, tot mijn leedwezen, in het zekere onderrigt ben geworden, dat er in Friesland gevonden

Dat de Lauwers, de oude grensrivier tusschen Groningen en Friesland, van de vroegste tijden af, ten westen langs Schiermonnikken-oog geloopen heeft en daar nog vloeit, meen ik overtuigend te hebben aangetoond, als ook dat van der Aa, wien de schrijver zoo groot vertrouwen schenkt, op dit punt volslagen in de war is en grovelijk dwaalt, waarom het niet noodig zal zijn daarover andermaal breed uit te weiden. Het is onmogelijk dat de Hunse of het Groninger diep dwars door de Lauwers heeft kunnen loopen, om ten westen langs Schiermonnikken-oog in zee uit te stroomen, en even onmogelijk is het dat de Lauwers dwars door de Hunse haar bed heeft kunnen hebben, om tusschen het vaste land van Groningen en Schiermonnikken-oog door, en alzoo ten oosten langs dit eiland naar zee te gaan. De schrijver denke hier over maar eens bedaard na en hij zal tot ons moeten komen. De Lauwers in de Groninger wadden is geen rivier, en is dat ook nooit geweest; het is niets dan een oud gedeeltelijk verzand zeegat, dat, zoo als de schrijver van de *Oudh. en Gesticht. v. Gron.* teregt schrijft: „door den Oceaan zelf gemaakt" is, bij doorscheuring van het wad tusschen Vierhuizen en Schiermonnikken-oog met de eigenlijke Lauwers in verbinding gebragt en toen ten onregte als een tak der Lauwers of als een tweede en jongere mond van deze rivier, zooals dezelfde

---

worden, die meenen dat ik mijn stukje geschreven heb met het oog op de toekomstige aanslibbingen, welke, volgens hunne meening, het gevolg zullen zijn van de verbinding van Ameland met den vasten wal, en alzoo met het oog op de voordeelen die de provincie Groningen in de toekomst daarvan zou kunnen trekken, indien de grenslijn veranderd en volgens mijne beschouwing geregeld wierd. Ik kan de plegtige verzekering geven dat ik geen oogenblik in mijn leven daaraan gedacht heb en begrijp ook niet hoe de provincie Groningen, zoo er werkelijk meerdere landaanwinning in de toekomst plaats vond, daarvan voordeel zou kunnen trekken, daar toch de aanwinst van land zou komen in het voordeel van den oevereigenaar. Maar bovendien geloof ik niet, dat die doordamming van het wad meerdere aanslijking aan de oostzijde van den dam ten gevolge zal hebben. Integendeel, er moge langs den oostelijken voet van den dam zich eenig slijk ophoopen, ik geloof, dat, over het geheel, de aanwinst van land aan de oostzijde, en dus in deze provincie, door het leggen van dien dam, aanmerkelijk zal verminderen, doordien de slib, welke met den vloed, die grootendeels uit het westen komt, en door de hier heerschende westewinden wordt voortgestuwd, hoofdzakelijk wordt aangevoerd, voortaan door den dam zal worden opgehouden en gekeerd, en alzoo niet of althans in mindere mate tot ons zal kunnen komen.

schrijver van de *Oudh. en Gest. v. Gron.* leert, beschouwd is geworden. Wij hebben zoo even gezegd, dat het onmogelijk was, dat de Hunse of het Groninger diep dwars door de Lauwers heeft kunnen loopen, maar al ware dat ook eens mogelijk, dan zou het nog onmogelijk zijn geweest, dat het water van die rivier alléén een zeegat vormde, zóó groot en zóó diep, als het Friesche gat is. De Lauwers alleen, met de wateren die zij opneemt, kon dit evenmin. Vereenigd met de Hunse maakte zij de vorming en instandhouding van dat belangrijk zeegat mogelijk. Had van der Aa geleerd, dat de Lauwers en de Hunse, vereenigd, oudtijds ten oosten van Schiermonnikken-oog naar zee waren gestroomd, men zou dat *kunnen* aannemen, hoewel die leer de grootste onwaarschijnlijkheid op het voorhoofd zou dragen, maar door welk water zou het Friesche gat dan gevormd, gevoed en open gehouden zijn, daar de Lauwers de verschillende Friesche wateren, zoo als die thans door de Dokkumer zijlen, door de Ezuma zijl enz. worden afgevoerd, vooraf reeds had opgenomen? Wij zouden een en ander hier nog veel breeder kunnen ontwikkelen, doch achten zulks niet noodig, waarom wij van dit punt afstappen, na nog eenige regels medegedeeld te hebben uit het fraaije boekske van Ds. A. Winkler Prins (*Gesch. en Beschr. van het eiland Schiermonnikkenoog*, Amsterdam 1867 bl. 2 en 4), een voormalig bewoner van Schiermonnikken-oog, waaruit men zien zal, dat ook hij gelooft, dat het eiland oudtijds een deel van ons gewest heeft uitgemaakt, en het tegenwoordige Friesche gat eene zamenvloeijing is van de Lauwers en de Hunse, waar langs een deel van het Friesche en Groninger water wordt afgevoerd. „Het is hoogst waarschijnlijk," schrijft hij, „dat de grond van dit eiland in ouden tijd, welligt nog voor een duizendtal jaren, deel uitmaakte *van den vasten wal der tegenwoordige provincie Groningen.* Ook nu nog kan men bij aanhoudenden oostewind en hiermede verbondene lage eb over het wad bijkans droogvoets van Schiermonnikkenoog naar het dorp Hornhuizen wandelen, en het gebeurt dikwijls bij felle vorst, wanneer ijsgang op het Friesche gat de gemeenschap met Oostmahorn verbreekt, dat de reizigers van de Groninger kust over ijs het eiland bereiken. *Iets dergelijks is van de zijde van Friesland onmogelijk, en hoe ver zich Schiermonnikkenoog oudtijds derwaarts hebbe uitgestrekt, het moest er zijne grens vinden bij eene aanzienlijke rivier, die een* GEDEELTE *der Groningsche en Friesche wateren naar de Noordzee bragt.*"

Dat mijn beroep op de kaarten van Alting en Schotanus à Sterringa òf kwade trouw òf grove onkunde zoude verraden, is een uitval welke ik hier niet zal beantwoorden; ik acht zulks niet noodig, aangezien zoo iets alleen verwacht kan worden van iemand wiens hartstochten aan het gisten zijn en waardoor zijn verstand — zoo hij dat heeft — beneveld wordt. Het is een wanhopige en tevens laaghartige kunstgreep, om zich uit de verlegenheid, waarin men gebracht is, te redden; het zijn vuile scheldwoorden — die men gewoon is in de achterbuurten te hooren — welke men in de plaats tracht te schuiven van bondige en afdoende bewijsgronden. Het gaat inderdaad te ver en overschrijdt de grenzen van betamelijkheid en welvoeglijkheid, wanneer men het werk van mannen als Alting en Schotanus à Sterringa, die een groot deel van hun werkzaam leven aan de studie der geographie gewijd hebben, zonder eenig het minste bewijs daarvoor aan te voeren, voor prulwerk uitkrijt dat geen het minste vertrouwen verdient, en alleen dit is genoeg om den man te karakteriseren, die de schaamtelooze driestheid gehad heeft, de pen te voeren over eene zaak, die, gelijk zijn geheele geschrijf aantoont, hem geheel vreemd is. Dat Alting en Schotanus à Sterringa, een Groninger en een Fries, niet geweten zouden hebben, dat de Lauwers ten westen van Schiermonniken-oog in zee zou loopen, maar zulks, op de raak af, op hunne kaarten zouden hebben aangewezen, zal wel door geen verstandig en onpartijdig man beweerd kunnen worden. Alleen van een man als onze censor toont te zijn, kan men zoo iets verwachten.

„*Bij de verklaring van de beteekenis van het woord* SCHIER, *in Schiermonnikoog, hebt gij deerlijk gedwaald, en daarbij getoond dat gij u op een veld bewogen hebt dat u vreemd was. Gij hadt vooraf hier moeten komen leeren en dan zoudt gij hebben ondervonden dat de schoolknapen in Friesland alle weten dat men een grijze kraai, schierkraai noemt en dat* SCHIER *hier gevolgelijk* GRIJS *beteekent.*" Inderdaad eene zonderlinge en vreemde logica! Omdat de kraai, die men in Friesland *schierkraai* of *schierekraai* noemt, voor een deel *grijs* gevederte draagt, moet en mag men daarom aannemen dat *schier* grijs beteekent? Zoo maakt men zich er zeker gemakkelijk maar tevens ligtzinnig af, en spaart men zijn denkvermogen, doch oefent geene kritiek uit. Dat zijn uit de lucht gegrepen denkbeelden, die allen grond missen; dat zijn holle klanken die men wil doen gelden in de plaats van bondige redene-

ringen en grondig betoog, doch die de wetenschap niet vooruit brengen. Indien onze schrijver vooraf had aangetoond en bewezen, dat *schier* in *schierkraai* werkelijk *grijs* beteekent, dan zou men met zijne redenering vrede kunnen hebben, maar aan te nemen dat *schier* in Friesland *grijs* beteekent, bloot omdat men daar eene grijze kraai schierkraai noemt, dat gaat wat al te ver en achten wij eene gewaagde en gevaarlijke gevolgtrekking zonder voldoenden, ja zonder eenigen grond! De schrijver die ons de les leest hoedanig wij in dezen hadden moeten te werkgaan, zij gerust en ontvange de verzekering, dat wij vooraf wijsheid in zijne provincie gezocht hebben. Wij hebben namelijk eenige Friesche geleerden — en daaronder was een gewezen schoolopziener die van de studie der Friesche taal veel werk heeft gemaakt — gevraagd, of zij in Friesland ook andere voorbeelden, als *schierkraai* of *schierroek* (bij Gijsbert Japiks *Fiesche Rijmelerij*, ed. Epkema, Leeuwarden 1821, bl. 11, *schierekrie*), wisten op te geven, waaruit zou kunnen opgemaakt en afgeleid worden dat *schier* bij hen in de beteekenis van *grijs* gebruikt wordt — en geen hunner weet mij een tweede voorbeeld te noemen dan welligt, zooals zij schrijven, ook in *schier-aal* [1]). Het

[1]) Het is ons niet regt duidelijk hoe men *schier* in *schieraal* de beteekenis van grijs kan toekennen, daar wij nimmer een *grijzen* aal gezien hebben en de kleur van een schieraal niets gemeens heeft met de *grijze kleur* van het gevederte van een grijze kraai. *Schieraal* is hier even als in Overijssel, en welligt ook elders, zoowel bekend als in Friesland en toch kent men, noch in Groningen, noch in Overijssel, het woord *schier* in de beteekenis van grijs. Gabbema (in zijn *Verhaal van Leeuwarden* enz. uitgegeven door T. Gutberleth, Franeker 1701, bl. 15) schrijft wel, dat men de aal die in Westergo in overvloed gevangen wordt, „om zijn bezondere kleur," *Schiergel* noemt, doch zegt niet welke die bijzondere kleur is. Hij geeft ons hier dus geen licht en brengt ons niet verder. Nu kan het wel zijn dat men in Groningen en in Overijssel de naam van *schieraal* van de Friezen heeft overgenomen zonder te letten op de beteekenis van *schier* of te weten dat daardoor eene bijzondere kleur wordt aangeduid. Maar wat verstaat men onder *schieraal?* Wij kennen hier twee bijsoorten of verscheidenheden van aal, *schieraal* namelijk en *bruine aal.* In Friesland onderscheidt men insgelijks twee bijsoorten van aal, *schieraal* en *roode aal* dat onze *bruine* is. *Schieraal* is wat men gewoonlijk, vooral in Holland, *paling* noemt; ze wordt voor de beste soort gehouden en de boeren in Holland weten ze (volgens de *Nat. Hist.* van Linnaeus, door Houttuyn, Dl. II St. VII bl. 93) zeer goed van de gemeene alen te onderscheiden. Ze is vetter en vaster en heeft *en dikker huid* dan *roode* of *bruine* aal, is ook, over het geheel *korter* en *dikker* en heeft een *kleinen*, *dikken* en *spitsen* kop (ook volgens de zoo

zal dus goed zijn dat onze schrijver zorge, dat den schoolknapen in Friesland onder het oog worde gebragt, dat het eene dwaling is dat *schier*, in het *algemeen*, *grijs* beteekent, iets dat hij ook zoude hebben kunnen leeren bij den Frieschen taalkenner Mr. Montanus Hettema. Was zijne verzekering toch overeenkomstig de waarheid, dat *schier* namelijk in het algemeen voor *grijs* wordt genomen, dan zou die geleerde zeker wel bij het schrijven van zijn *Friesch en Nederlandsch woordenboek*, Leeuwarden 1832, daaraan gedacht en dat woord in de opgegeven beteekenis in hetzelve hebben opgenomen. Dit is evenwel niet geschied, daar wij alleen op bl. 67 het woord *scir*, *sciir*, evenals bij Wiarda, *Altfries. Wörterb.* Aurich 1786, in voce *scir* S. 319, vinden opgegeven in de beteekenis van rein, baar, maar niet in de beteekenis van *grijs*.

---

even aangehaalde *Nat. Hist.* t. a. pl.), terwijl een *roode* of *bruine* aal gewoonlijk grooter en breeder van kop en, *op dezelfde zwaarte*, langer en dunner is. Onze schieralen zullen dus de Arnhemsche Fijnkoppen en de *roode* of *bruine* de Arnhemsche *Grofalen* of *Jankoppen* vertegenwoordigen (van den Ende, *Vereeniging*, III, bl. 94, noot). De kleur der bovendeelen is bij den *schieraal* donkerder dan bij den *roode* of *bruine*, min of meer naar het zwarte trekkend, terwijl de kleur der laatsten bruinachtig of olijfgroen is. Bij den *schieraal* zoo wel als bij den *roode* of *bruine* wordt de kleur aan de zijden lichter en gaat, op de onderdeelen, bij de eerste in eene witachtige of zilverkleur — waarom de Engelschen ze misschien *zilveralen (Silver Eels)* zullen noemen — en bij de laatste in eene geel- witachtige kleur over. *Schieraal* wordt verder, in den regel, in het najaar en wel bij *donkere maan* gevangen, doch *roode* of *bruine aal* het geheel jaar dóór De *schieraal* trekt gewoonlijk, zoo hij kan, met het afstroomend water naar zee, terwijl de *roode* of *bruine* meer blijft op de plaats waar ze eens is en zoo niet verhuist. Ziedaar nu de *schieraal* geschetst en het verschil opgegeven, dat er tusschen deze twee bijsoorten of verscheidenheden bestaat. Wie kan nu bij mogelijkheid zulk een schieraal *grijs* noemen?

Wij spraken hier boven van bijsoorten of verscheidenheiden van aal. Door velen worden die aangenomen. IJarrel in Engeland heeft getracht uit het maaksel der snuit drie bijsoorten als zelfstandige soorten aan te wijzen, doch de hoogleeraar Schlegel wil dien kant niet op. „Ofschoon er nu ook in ons land," schrijft hij, „zoodanige afwijkingen in den vorm van den kop voorkomen, is het mij niet mogen gelukken, ze standvastig te onderscheiden en worden de benamingen Aal en Paling zelfs door onze visschers veelal geheel willekeurig toegepast." (Zie Prof. H. Schlegel, de *Dieren van Nederland* (*Visschen*), Haarlem 1862, bl. 87). Wij gelooven evenwel dat er werkelijk bijsoorten of verscheidenheden van aal bestaan en wel meer dan de twee door ons opgegeven en beschreven.

Naar het ons daarom toeschijnt, moet *schier* in *schierkraai* of in *schierekraai* niet in de beteekenis van *grijs*, maar in de beteekenis genomen worden, zooals Kiliaan die opgeeft, namelijk: van fere, ferme = nagenoeg, bijna, evenals in *schiereiland* en in het Overijsselsche *schierei*, voor *windei* of een ei zonder dop, dus *nagenoeg*, *bijna* een ei. *Schierkraai* of *schierekraai* zal, gelooven wij, beteekenen *bijna een kraai*, en van de bonte of grijze kraai kan dit werkelijk gezegd worden. De grijze of bonte kraai (Corvus cornix) heeft toch met de gewone kraai (Corvus corone), welke bij ons een standvogel is, zeer veel overeenkomst, door dien zij zich van deze alleen onderscheidt door de grijze kleur van hare borst, buik, nek en mantel. Overigens komt zij niet alleen in grootte, in maaksel en in de verhouding tusschen hare zeden en voedsel volmaakt met onze gewone kraai overeen. Zij bouwt ook haar nest op dezelfde wijze, terwijl men in het voorkomen van de eijeren der beide soorten almede geen onderscheid opmerkt, en van daar dan ook, dat de grijze of bonte kraai aan de grenzen van beider verblijf dikwijls met de gewone of zwarte kraai paart en bastaarden voortbrengt. (Vergelijk hierbij het fraaije werk van prof. H. Schlegel, *De dieren van Nederland*, Haarlem 1860, bl. 102). De grijze kraai is dus inderdaad schier een kraai, en geen wonder daarom, dat zij

---

Zoo kennen bijvoorbeeld de visschers die op de benedenrivieren van Zuid-Holland hun bedrijf uitoefenen drie soorten van aal, zoo als:

1. *Ebbeling* of *Gierpaling*, die met den vloed opkomt, blaauw van kleur en niet lang maar dik is.

2. *Grasjagers* of *Slokkers*, die mager zijn, eene groene kleur, en dikke koppen hebben.

3. *Fijne paling*, die blank van kleur en kwikzilverachtig onder den buik is.

Zeer waarschijnlijk heeft men elders nog andere bijsoorten of verscheidenheden die haar bestaan zoo niet geheel dan toch grootendeels welligt te danken hebben aan de uitwendige invloeden waaronder zij leven, invloeden die hunne werking ook op deze waterbewoners doen kennen. Zoo ziet een kundig en opmerkzaam visscher bijvoorbeeld, of de baars uit het Bergumer meer in dat gedeelte van hetzelve gevangen is alwaar de bodem veenachtig, dan wel op eene plaats alwaar de bodem zandig is. *Alles* evenwel in dezen aan uitwendige invloeden toe te schrijven gaat dunkt ons wat ver, en wij kunnen nog niet aannemen dat er geen standvastig onderscheid zal bestaan tusschen onzen *schieraal* en onzen *rooden* of *bruinen aal*. Dit gelooven wij liever dan dat *schier* in *schieraal* de beteekenis heeft van grijs, tenzij men voor *grijs* verklaart alle nuances of schakeeringen van kleur tusschen *zwart* en *wit*.

in Friesland den naam draagt van *schier*kraai. Droeg het grijze gedeelte van haar gevederte een andere kleur, bijvoorbeeld rood of wit, ook dan zou men haar schierkraai kunnen noemen, daar zij ook dan nog met de gewone zwarte kraai zeer veel overeenkomst zou hebben en schier aan deze gelijk zou zijn. De grijze kleur van een gedeelte van haar gevederte zal dus, naar het ons toeschijnt, haar den naam van schierkraai niet gegeven hebben, maar de overigens groote overeenkomst met de gewone zwarte kraai; want denken wij ons voor een oogenblik haar borst, haar buik, nek en mantel eens zwart, dan hebben wij eene volmaakte kraai voor ons.

Zóó schreven wij in de eerste helft van Februarij jongstleden, in overeenstemming met de kennis die wij toen van de zaak hadden, vertrouwende op de juistheid der door ons ingewonnen berigten en vertrouwende vooral op de Friesche woordenboeken van Wiarda, Montanus, Hettema en von Richthofen, bij welke *schier* niet in de beteekenis van *grijs* vóórkomt. Na dien tijd is het ons, èn door eigen nasporing, èn door nadere inlichtingen uit Friesland ontvangen, evenwel gebleken, dat *schier* of *skier* in het *boeren-Friesch* eene andere beteekenis heeft en wel die van *grijs*, *graauw*, *vaal*, terwijl wij bovendien ook nog gevonden hebben, dat het *wit* beteekent. Wij achten het onzen pligt en aan de waarheid verschuldigd te zijn, dat hier mede te deelen, doch hebben gemeend het reeds geschrevene niet terug te moeten nemen of om te werken, deels niet, omdat het op onze verklaring van den naam van *Schiermonnikken-oog* geen invloed heeft uitgeoefend, deels niet, en vooral niet, omdat het geschrevene gerigt was tegen het slot van de medegedeelde plaats uit het schrijven van onzen anonymus, waarin hij zegt, dat, aangezien in Friesland eene *grijze*-kraai *schier*-kraai genoemd wordt, *schier gevolgelijk* grijs beteekent. Wij hebben ons stukje daarom van de Redactie terug verzocht ten einde onze nader verkregen kennis, nopens de beteekenis van het woord *schier*, er, vóór het drukken, nog in te lasschen en daardoor een blijk te geven zoowel van onze onpartijdigheid als van onze waarheidsliefde.

Zie hier hetgeen ik na de eerste helft van Februarij omtrent de beteekenis van *schier* heb opgedaan. Bij Epkema (*Woordenboek op de Gedichten en verdere Geschriften* van Gijsbert Japiks, Leeuwarden 1824, bl. 398) heb ik gevonden dat *schier* grijs beteekent in *schiere krie* voor bonte kraai,

Dl. I, bl. 11; vergel. Wassenberg *Idiot. Roek* en *Schier;* verder in *schiere werden* voor *grijs* worden; in *schiere kât* voor *grijze kat.* Gabbema, in zijn aangeh. *Verhaal van Leeuwarden*, schrijft, op bl. 15: „*Schier* is grijs en *schiere muintzen*, grijze of graauwe monnikken."[1]) Hij laat hierop volgen: „Eenige hebben 't hen niet ontzien den naakoomelingen in schrift oover te laaten, dat deeze naam (van Schieringers) herkomstig zij van deeze schiere monnikken. 't Kan zijn, maar wordt noch niet bij mij voor goed erkent; dit wel: dat de monnikken hen in deeze twisten dapper hebben laate beezigen, en grouwelijkke verwoestingen uitgewerkt." De schrijver van de *Oudh. en Gest. van Groningen* leert weer anders en zegt, op bl. 615, even kort af als Gabbema: „schier is wit te zeggen," eene leer die ook verkondigd is door J. L. Terwen (in zijn *Etymologisch Handwoordenboek der Nederduitsche taal* enz. Gouda 1844, bl. 726 in voce *schier*), daar wij bij hem lezen, dat schier oudtijds ook rein, zuiver, schoon, *wit* beteekende, „welke (laatste) beteekenis is overgebleven in *Schiermonnikoog*, (eiland der witte monnikken)." Zie ook bl. 2 van hetzelfde werk in voce *oog*, alwaar hetzelfde geleerd wordt. Deze twee zijn, voor zoo ver wij weten, de eenigste werken waarin geleerd wordt, dat, hier te lande, *schier* vroeger ook *wit* beteekend heeft. Wel wisten wij uit Bosworth (*A Dict. of the Anglo-Saxon. Language*, London 1838,

---

[1]) Men zou, bij het lezen van deze plaats, ligt op het denkbeeld kunnen komen dat, toen Gabbema dit schreef, er nog monnikken en wel grijze of graauwe monnikken in Friesland aanwezig waren en dan zou deze plaats doodend voor onze opvatting en verklaring zijn. Zijne woorden geven toch tot zoodanige opvatting wel aanleiding. En toch is het zoo niet. Er was, toen hij schreef, geen enkele monnik, van welke orde ook, meer in Friesland te vinden. Zij waren toen reeds lang van den Frieschen bodem verdwenen, want Gabbema, die in 't jaar 1628 te Leeuwarden het eerste levenslicht zag, werd eerst op den 28 Mei 1659 tot Historieschrijver van Friesland aangesteld. Men mag daarom veronderstellen, dat hij, bij het ter nederschrijven van deze woorden, het oog gehad heeft, op de *Schiermonnikken* van Klaarkamp te Rinsumageest en gedeeld heeft in de dwaling, dat de naam van *Schiermonnik* afkomstig zou zijn van de kleur der kleeding of wel der kappen die zij droegen. Zijne woorden, zoo als zij daar staan, zouden doen veronderstellen, dat men alle monnikken, die tot de Cisterci-orde behoorden en dus gelijke kleeding droegen, *grijze monnikken* zou genoemd hebben en dat is toch het geval niet geweest. Voor zoo ver wij hebben kunnen nagaan, droegen alléén de Klaarkampers dien naam. Zijne woorden zijn dus niet in ons nadeel.

in voce *scir*, *scyr*, en ook uit een ander werk van denzelfden schrijver, getiteld: *A Compendious Anglo-Saxon and Englisch Dictionary.* A new Edit. London 1860, in voce *scir)* en uit Graff *(Altnordd. Sprachschatz*, u. s. w. Th. VI, Berlin 1842, S. 536 in voce *scior)*, dat schier in het Angelsaksisch, behalve *limpidus* en *lucidus*, ook *albus* en dus *wit* beteekent, maar het Angelsaksisch, hoe naauw ook aan het oud-Friesch en ook aan het boeren-Friesch verwant, is toch geen oud-Friesch en ook geen boeren-Friesch, waarom wij die beteekenis daaruit, naar wij meenen, niet mogen putten. Schier zou dus, indien wij Terwen en zijn voorganger mogen gelooven, niet alleen *grijs* maar ook *wit* beteekenen, doch wij zeggen hier met den schrijver der *Oudh. en Gest. van Vriesland tusschen 't Vlie en de Lauwers*, Leiden 1723, Dl. I bl. 441: „*Grijs* hoewel het meer naar de witte kleur zweemt, is echter geen *wit*." Nog moeten wij hier aanstippen dat, volgens de Vries (zie zijne uitg. van P. C. Hoofts *Warenar* met eene Inleiding en Aant. Leiden 1845, bl. 103), schier, bij onze voorouders, zeer gemeen, ook in de beteekenis van *spoedig* en *weldra*, en, volgens Terwen, in voce, in de beteekenis van *aanstonds*, *plotseling*, in gebruik was. — Wij keeren thans tot ons *schier* in de beteekenis van *grijs*, volgens het *boeren-Friesch*, terug. Mijn vriend en oud-collega in de Tweede Kamer Mr. Ph. van Blom, regter in de Regtbank te Heerenveen, schreef mij daaromtrent bij brief van den 18 Februarij jongstleden ook het volgende: „Ten aanzien van de beteekenis van het woord *schiermonnik* blijft het mij echter moeijelijk uwe opvatting aan te nemen. Uit uw betoog volgt duidelijk dat het eiland zijn tegenwoordigen naam heeft ontvangen in den tijd dat het in eigendom toebehoorde aan het *Friesche* klooster Klaarkamp. Dit wettigt het vermoeden dat het woord *schier* of *skier*, hetwelk toen aan den naam van het eiland werd toegevoegd, is het Friesch woord *skier*, en dat dit dus moet worden opgevat in de beteekenis die het in de *Friesche* taal heeft, en nu is het woord *skier* nog heden ten dage *algemeen* en *in geene andere beteekenis* bekend dan als *grijs*, *graauw*, of *vaal*. Het komt niet, zooals U schijnt te bedoelen, in slechts enkele gevallen in die beteekenis voor, zooals in skiere krie (kraai) of skir roek, maar is van dagelijks gebruik; *skiere kleur*, vale kleur, *skir katoen*, graauwe katoen, *dy kleën wirde skir*, die kleeren worden vaal etc. Daarom komt mij de verklaring van *skiere monnikken* als graauwe monnikken

inderdaad niet onaannemelijk voor." Een ander wees mij, ook nog ten bewijze dat *schier*, in het boeren-Friesch, grijs beteekent, behalve op schieraal en schiere kraai, op *schiere kouzen* en andere kleedingstukken van *grijze* kleur, en verder op de dikwijls voortkomende uitdrukking: Hij zag er *schier* uit, voor betrokken, eenigzins verkleumd, grijs. Een derde voegde bij dit alles nog, als voorbeeld, *schiere rouw*, voor halve rouw, dat is, wanneer men de zwarte rouwkleederen uittrekt en die verwisselt tegen lichtere die grijsachtig van kleur zijn, en *schiere linnen*, dat is linnen, dat niet helder schoon gewassen is.

Wij moeten dus wel aannemen, dat *schier*, in het boeren-Friesch, werkelijk in de plaats en in de beteekenis van grijs, graauw en vaal gebruikt wordt, doch een persoonlijk onderzoek heeft ons geleerd, dat het woord, in de opgegeven beteekenis, niet *overal* in Friesland zóó algemeen bekend is en gebruikt wordt dat iedere schoolknaap ons dit zou kunnen zeggen. Dit is op zijn zachts genomen eene overdreven uitspraak. Wij leeren uit het aangevoerde dat *schier* een woord is van velerlei en daardoor onbestemde beteekenis. Wanneer wij toch bij het nu aangevoerde voegen hetgeen wij in ons eerste stukje (zie deze Bijdragen, Dl. VIII, bl. 295—297) over het woord *schier* en de beteekenis hebben medegedeeld, dan zien wij dat *schier* beteekend heeft: nagenoeg, bijna, spoedig, weldra, aanstonds, plotseling, netjes, knap, ordelijk, schoon, rein, zuiver, baar, helder, doorschijnend, onvermengd, klaar, grijs, graauw, vaal, wit. Inderdaad eene beteekenis zóó veelzijdig als geen ander woord heeft of ooit gehad heeft en waarvan men moet duizelen, doch ook eene beteekenis die noodwendig tot verwarring aanleiding moet geven en zeer onbestemd genoemd mag worden.

Moeten wij dus erkennen, dat *schier* in Friesland voor *grijs* en *graauw* gebruikt wordt, wij erkennen daarom nog niet dat de naam van *Schiermonnikken*, en bij gevolg de naam van *Schiermonnikken-oog*, van de *grijze* of *graauwe* kleederen, die men zegt dat de monnikken van Klaarkamp gedragen zouden hebben, moet worden afgehaald. Op dien weg kunnen wij onzen vriend van Blom en anderen nog niet volgen. Wij zijn toch in onze vroegere meening daaromtrent nog niet geschokt, veel minder overtuigd, dat wij in dwaling verkeeren, en zullen daarvoor zoo aanstonds de redenen opgeven; alleen willen wij hier, bij onze etymologische beschouwing van het woord *schier*, er dit weinige van zeggen. Men geeft

op en neemt aan dat de monnikken van Klaarkamp *grijze* of *graauwe* (schiere) kleederen of kappen gedragen hebben, zonder daarvoor evenwel eenig bewijs aan te voeren. Dit schijnt evenwel eene dwaling te zijn. De schrijver van *de Oudh. en Gest. van Vriesland* — en die zal dit wel geweten hebben — leert ons toch, Dl. I. bl. 431, dat de Cisterci-monniken — en tot die orde behoorden de Klaarkampers — *Witte Monnikken* genoemd wierden, iets dat ons ook berigt is door den hooggeleerden heer Th. Borret, vroeger hoogleeraar aan het R. C. Seminarium te Warmond, thans pastoor bij de R. C. gemeente te Vogelenzang, in eene nota, betrekkelijk dit onderwerp, welke hij ons wel heeft willen doen toekomen. [1]) Daar in schrijft hij toch: „De Cisterciensers droegen een *wit* habijt, de Benedictijners een *zwart*." Nu zal men *wit* toch wel niet *grijs* of *graauw* en, bij gevolg, in het boeren-Friesch, *schier* kunnen noemen! — en is dat zoo, dan valt van zelf weg de meening, dat de Klaarkamper monnikken, wegens het dragen van *grijze* of *graauwe* kleederen, *schiermonnikken* genoemd zullen zijn geworden. *Schier*, in schiermonnikken, voor *wit* te nemen, zoo als de schrijver van de *Oudh. en Gest. van Gron.* l.l. en ook Terwen l.l., zonder eenige bedenking maar ook zonder daarvoor eenig bewijs te leveren, gedaan hebben, gaat niet wel aan, daar toch *schier* voor *wit*, voor zoover ik heb kunnen nagaan, noch in het oud- noch in het boeren-Friesch bekend is. De schrijver van de *Oudh. en Gest. van Vriesland* heeft, Dl. II bl. 287, met een woord gesproken over de etymologie van Schiermonnikoog, doch hij heeft zich daarbij, tot ons leedwezen, alleen bepaald bij het laatste lid (oog) van dat woord en geen woord gerept over den oorsprong en de beteekenis van schiermonnik, iets dat wij veel liever gezien hadden, aangezien toch de beteekenis van *oog* van algemeene bekendheid is. Jhr. Mr. M. de Haan Hettema, die daarover ook gehandeld heeft, brengt de zaak ook niet verder en heeft niet meer gedaan tot opheldering of verklaring van het vraagstuk dat ons bezig houdt, daar hij, in zijn werk: *Oud en Nieuw Friesland* enz. Leeuwarden 1840, bl. 82, alleen dit schrijft: „Voormaals was hier (op Schier-

---

[1]) Door tusschenkomst van mijn geachten collega in de Tweede Kamer, den heer F. H. H. Borret, had ik den hoogleeraar Borret in kennis gesteld met mijne meening omtrent den naamsoorsprong van *Schiermonnik* en *Schiermonnikken-oog*, met verzoek z. hoog gel. welmeenen daaromtrent te mogen vernemen, en met de meeste bereidwaardigheid is daaraan, door de toezending eener nota, voldaan.

monnikken-oog) een klooster van Schiere monnikken (*oog* beteekent eiland)." Dat er vroeger op dat eiland een *klooster* van de Schiermonnikken zou gestaan hebben is ons niet gebleken, wel dat de abdij Klaarkamp, waaraan het eiland toebehoorde, er een uithof of zoogenaamd voorwerk gehad heeft, doch een voorwerk is geen klooster; maar wat, vragen wij, heeft men hier onder „*Schieremonnikken*" te verstaan? Monnikken die *grijze*, *graauwe*, *vale* of *witte* (*schiere*) kleederen droegen? Of moet hier onder *schier* iets anders verstaan worden? — Hiermede zullen wij van *schier* en de beteekenis, die men aan dat woord hecht, afstappen, daar wij er schier duizelig van worden.

Uwe leer dat de naam van Schiermonnikken en zoo ook de naam van Schiermonnikken-oog niet aan de grijze kappen die de monnikken van Claarkamp droegen maar daaraan haar oorsprong verschuldigd zou zijn, dat zij tot de partij der Schieringers behoorden, is wel nieuw en getuigt van een weelderig vernuft dat jagt maakt op nieuwigheden, maar is zoo mogelijk nog minder aannemelijk dan uwe taalkundige verklaring van het woord SCHIER, *en het is bijna onbegrijpelijk hoe gij op die gedachte hebt kunnen komen. Ik zeg hier opzettelijk „gedachte" want meer is het niet. Gij hebt toch niets betoogd en dit punt slechts, als ter loops aangestipt.*"

Onze schrijver toont ook hier dat hij zich op een terrein gewaagd heeft, waarop hij niet te huis behoort en waarop hij vreemdeling is. Lang toch reeds vóór mij, en onze criticus had dat moeten weten, heeft men gemeend den naam van Schiermonnikken te moeten zoeken en af te leiden van het feit dat de monniken van Klaarkamp tijdens de onlusten tusschen de Schieringers en Vetkoopers de partij der eersten kozen en dezen toegedaan waren, en dat gevolgelijk Schiermonnikken-oog ook daaraan den naam te danken had. De schrijver bewijst mij inderdaad te veel eer, door aan mij de vinding dezer naamverklaring toe te schrijven. Indien hij zich de moeite wil geven, de *Tegenw. Staat van Friesland*, in 't jaar 1786 uitgegeven, ter hand te nemen, dan zal hij op bl. 397 en 398 van het II Dl. 2de stuk het volgende lezen:

„Waarschijnlijk heeft dit Eiland zijn naam ontleend, van zeker Konvent van Monniken, die er in vroegere tijden Eigenaars van zijn geweest; doch of dezelve hier een klooster gehad hebben, dan of hetzelve onder eenig klooster, in Friesland gelegen, behoord hebbe, is met volle zekerheid niet te bepaalen; van ouds was dit Eiland alleen bekend bij den

naam van Monnikoog, in 't latijn Monicoga, volgens Hubner. Naderhand heeft men er het woordeke schier bijgevoegd; doch omtrent de beteekenis van hetzelve denkt men zeer verschillende. Naar onze gedachten is het niet onwaarschijnlijk, dat de Monniken, bezitters van dit oog of Eiland zijnde, in de bekende onlusten en binnenlandsche beroerten tusschen de Schieringers en Vetkoopers, mede deel genomen hebben, en van de partij der eerstgenoemden zijn geweest, 't welk genoeg was om hun den naam van Schieringer Monniken, en bij verkortinge dien van Schiermonniken te geven. Dat die van Monnik-oog tot de partij der Schieringers behoord hebben, is mij gebleeken uit een oud handschrift, berustende in de Bibliotheek van wijlen den Hoog Wel Gebooren Heere Tjarda van Starkenborgh, Heere van Wehe, Suirdijk enz. waarin ik gevonden hebbe, dat, op zekeren tijd, wanneer er een verdrag tusschen de Schieringers en Vetkoopers zoude gesloten worden, op de daartoe bestemde plaats, onder de Gecommitteerden van beide partijen, van den kant der eerstgenoemden, onder anderen ook verscheenen die van Monnink-oog en Rottumer-oog, welke, bij dit vredeverdrag, aan de Vetkoopers vergunden de vrije en onverhinderde Visscherij op hunne kusten." Ook de heer Rhijnvis Feith maakt in zijne fraaije *Dissert. Hist. Juridica Jnaugural. de jure litoris, praecipue patrio*, Gron. 1830, op pag. 136 van deze naamsafleiding melding, doch gelooft dat die niet juist is en veeleer, met het oog op de kleeding der monniken, moet worden afgehaald van het woord *schier*, in de beteekenis van *schoon*, *helder*, *wit*; doch wij hebben vroeger reeds aangetoond, dat, indien wij den schrijver van de *Oudh. en Gest. van Gron.* benevens Terwen uitzonderen, *schier* in die beteekenis, dat wil zeggen van *wit*, bij geen schrijver, voor zoover ons bekend is, voorkomt en als zoodanig ook niet in Friesland bekend is. Eindelijk, om hier niet meer te noemen, zal onze geleerde briefschrijver bij van der Aa, die zoo hoog bij hem staat aangeteekend, in zijn *Aardr. Woordenb. der Nederlanden*, op het Art. *Schiermonnik-oog* bl. 216 kunnen lezen: „Van ouds was dit eiland alleen bekend bij den naam van Monnikoog, in het Latijn *Monicoga*; naderhand heeft men er het woordje *schier* bijgevoegd, doch omtrent de beteekenis er van denkt men zeer verschillend. Volgens sommigen, zou het niet onwaarschijnlijk zijn, dat de Monniken, bezitters van dit oog of eiland zijnde, in de bekende onlusten en binnenlandsche beroerten tusschen de Schieringers en Vet-

koopers mede deel genomen hebben, en van de partij der eerstgenoemden zijn geweest, hetwelk genoeg was om hun den naam van *Schieringer Monniken*, en bij verkorting dien van *Schiermonniken* te geven."

Men ziet hier uit dat onze schrijver mij te veel eer heeft bewezen en die naamsafleiding niet door mij is uitgevonden en reeds lang bekend is geweest, maar ook ziet men er uit dat hij zich op een terrein heeft begeven waarop hij niet te huis behoort en waarop hij vreemdeling is, want die de pen hierover wil voeren moet zulks weten.

Dat ik op dit punt niets betoogd en het slechts als ter loops zou hebben aangestipt, is volkomen waar. Ik heb een breed betoog niet noodig geacht, nadat ik voldoende, naar mijn oordeel, had aangetoond, dat *schier* in de beteekenis van *grijs* of ook van *wit* bij geen enkelen schrijver voorkomt en dat woord hier alzoo weg viel en bij de verklaring van den naam van Schiermonnikken en Schiermonnikken-oog niet in aanmerking kon komen. [1]) Er bleef dus niets over, dan den naam van Schiermonnikken daarvan af te leiden dat zij, tot de Schieringers behoord hebbende (zie behalve andere schrijvers hierover *Oudh. en Gest. van Vriesland*, Dl. I bl. 383), daarom den naam van Schieringer monniken en, bij verkorting van Schiermonnikken verkregen zullen hebben, eene afleiding waarover veel te zeggen valt en die, ofschoon dan niet volkomen zeker, toch hoogst waarschijnlijk is. Het schijnt evenwel dat ik mij vergist en te veel op de volgzaamheid mijner lezers gerekend heb, want ook anderen hebben mij dezelfde opmerking gemaakt, en mijne afleiding niet overtuigend en bevredigend geacht. Onder anderen schreef Dr. Acker Stratingh mij, toen mijn stukje reeds op de drukkerij afgezet was en in de proef stond, bij brief van den 15 Oct. 1871, over dit punt het volgende, belangrijk genoeg om hier medegedeeld te worden, te meer daar het „audi et alteram partem" hier wel betracht mag worden: „Ik heb nog eens nagedacht over de beteekenis van schier in Schiermonnikken-oog, en ben tot de gissing gekomen, dat het

---

[1]) Men gelieve hier op het oog te houden dat ik ook dit reeds in de eerste helft van Februarij geschreven heb. Ook hier heb ik gemeend het niet terug te moeten nemen, te meer niet, daar het uit het later aangeteekende kan blijken, dat het zeer onzeker, ja onwaarschijnlijk is dat *schier* in de beteekenis van *grijs* of *graauw* op de kleeding der monnikken van de abdij Klaarkamp heeft kunnen worden toegepast.

grijs zal beteekenen. Gij zegt zelf, dat men in het naburig Friesland o. a. *schiere* kraai voor *grijze* kraai zegt. En zoo vindt ik b.v. het klooster Menterna te Termunten *Grijze* monnikkenklooster genoemd, omdat de kloosterlingen van de Cisterciënser of Bernhardijner orde waren en *grijze* kappen droegen, terwijl die van de Premonstreiter orde *witte* kappen hadden. Nu behoorde het klooster Klaarkamp tot de eerstgemelde orde, de meeste en voornaamste overige kloosters in Oostergo tot de laatstgenoemde orde, vanwaar dan dit district zeer vermoedelijk *Wit-Oostergo* is geheeten geworden, zoo als ik laatstelijk nader tegen Mr. Hettema aangewezen heb in onze *Bijdragen*, Dl. VIII bl. 207. Zouden dan niet in 't bijzonder de monnikken van Klaarkamp *schiere* d. i. grijze monnikken genoemd kunnen zijn? — Daarentegen *schier* van de *Schieringers* af te leiden komt mij daarom minder aannemelijk voor, omdat de naam dan zou moeten zijn Schieringmonnikken-oog. *Schier* kan niet wel hetzelfde als, of eene verkorting van *Schiering* zijn. Er waren van beide partijen in beide landen, doch in 't algemeen meer Schieringers in Westergo en meer Vetkoopers in Oostergo en ik weet niet dat de kloosterlingen van Klaarkamp in de geschiedenis bekend staan als zoo bij uitzondering of uitnemendheid Schieringsgezind, dat zij van daar Schiermonnikken zouden genoemd zijn. Hoe dit ook zij, ik geef een en ander in overweging en ten beste, of gij er ook nog bij de correctie van uw stukje gebruik van kunt en wilt maken." Daarom wil ik hier nog het een en ander bijvoegen ten einde te beproeven mijne afleiding wat aannemelijker en waarschijnlijker te maken.

Mijn eenvoudige gedachten-loop bij de overweging dezer zaak was in het kort deze.

Het klooster Klaarkamp, in de tweede helft der twaalfde eeuw gesticht, was volgens het Charter van 6 Novb. 1465 toen reeds sedert onheugelijke tijden in het bezit van Schiermonnikken-oog. Oudtijds was de naam van het eiland eenvoudig Monnikken-oog, in het latijn Monicoga, dat is eenvoudig Monnikken-eiland, want, zooals wij vroeger reeds hebben opgemerkt, *oog* beteekent eiland, Later, wanneer is onzeker, heeft men het woordje *schier* er voor gevoegd. Wij achten dit een merkwaardig feit, dat tot nadenken moet leiden en, in ons oog, een vrij hecht steunsel is voor onze naamsafleiding van het eiland. De vraag rijst hier toch al aanstonds en als van zelf op: waarom noemde men het eiland

eerst Monnikken-oog en later *Schier*monnikken-oog? Indien *schier* grijs, of, zoo men wil, *wit* beteekent en de monnikken van het klooster Klaarkamp, die reeds vroeg het eiland in eigendom bezaten en die tot de Bernardijner- of Cistercienser orde behoorden, grijze kappen hebben gedragen en daarom, zooals men leert, *Schiermonnikken* genoemd zijn geworden, waarom gaf men dan niet aanstonds, toen het eiland hun eigendom werd, er den naam aan van Schiermonnikken-oog? Waarom vond dat eerst later plaats en wel, naar 't schijnt, tusschen de jaren 1414 en 1440?

Een charter van 1414 is het laatste mij bekende stuk waarin het eiland nog bloot Moencke Langenoe, dat is het Lange Monnikken-eiland, genoemd wordt, terwijl in een charter van 1440 en ook in een ander stuk van het jaar 1465 het eiland den naam draagt van *Schier*monnikken-oog. Van waar die naamsverandering? De beantwoording dezer vragen, een ieder zal dat beseffen, is hier van veel belang en naar mij toeschijnt niet moeijelijk. Wij meenen aangetoond te hebben dat *schier* in het oud-Friesch noch de beteekenis van *grijs* of *graauw* noch die van *wit* heeft, en alzoo konden die grijze kappen, welke de monnikken van Klaarkamp, volgens sommigen, gedragen zullen hebben, hun den naam van *Schier*monnikken niet geven. Er moet dus iets anders hebben plaats gevonden, waardoor zij den naam van Schiermonnikken en zoo ook hun eiland, in plaats van Monnikken-oog, dien van Schiermonnikken-oog verkregen hebben, en die gebeurtenis moet hebben plaats gegrepen *na* en misschien wel lang na dat het eiland hun eigendom is geworden. Bezwaarlijk kunnen wij hier omtrent den oorsprong van dien naam eene andere dan eene politieke gebeurtenis en wel den twist tusschen de Schieringers en Vetkoopers aannemen. Zoo als bekend is, hebben de binnenlandsche beroerten der Schieringers en Vetkoopers, die meer dan twee honderd jaren, onder afwisselende kansen, hebben geduurd, en meer onheil en ellende over Friesland hebben gebragt, dan ooit door een buitenlandschen vijand heeft plaats gevonden,[1]) in het laatst der veertiende eeuw een aanvang genomen. De conventualen van Klaarkamp waren de partij der Schieringers zeer toegedaan en gingen in hunne verbittering tegen de Vetkoopers zelfs zoo ver, dat zij de fraaije kerk van het Benedic-

[1]) Gabbema (a. w. bl. 12) zegt, dat die beroerten en twisten zijn „vaderland deerlijk gefoolt, geteest en in de grouwelijkxte slaavernij van uitheemsche moogendheeden blindelings en onverdagt geworpen hebben."

tijner klooster Foswerd, 't welk onder Ferwerd lag, in brand staken en tot den grond toe afbrandden, eenig en alleen omdat die kloosterlingen tot de partij der Vetkoopers behoorden. [1]) Zoo mogelijk — en meer staaltjes van verregaande haat en partijzucht zullen wij hier niet aanvoeren — dan handelden ze nog laaghartiger, onmenschelijker en verfoeijelijker, toen ze in de nabijheid van de abdij Klaarkamp zeven „Heerscoppen," zijnde Vetkoopers, onbeslagen, „met goede woerden, vp den gladen ijse" lokten, „daar se hoer doet slogen boewen eedt, geloeff ende truwe," iets dat „sunder groet geweer" plaats vond, daar „de Scirongen waren voersien met beslach, dat de Fetkoopers niet hadden." (Zie Jancko Douwama's *Geschriften*, uitgeg. door het *Friesch Gen. van Gesch. Oudh. en Taalk.* Leeuwarden 1849, bl. 58). Waarschijnlijk zullen zij van den aanvang af niet zoo openlijk maar welligt meer bedekt aan de onlusten deelgenomen hebben, en zal er door hen eerst meer openbaar partij voor de Schieringers gekozen zijn, nadat de onlusten reeds geruimen tijd geduurd en de kloosterlingen den tijd gehad hadden om de kansen van den strijd te berekenen. Toen zij eenmaal partij gekozen hadden, betoonden zij zich volbloed Schieringers en strekten door den rijkdom van hun klooster en door hun grooten invloed aan de partij der Schieringers tot een machtigen steun. [2]) Van toen af waarschijnlijk zullen die van Klaarkamp, die zich in de beroerten zoo zeer onderscheiden en daaraan zoo groot deel genomen hadden, als zijnde Schieringers bij uitnemendheid, daarom Schiermonnikken genoemd zijn geworden en dien naam ook op hun eiland en op hunne andere bezittingen, zooals te Jelsum, Veenwouden enz., hebben overgedragen. Het laat zich wel denken dat zij, overtuigd als zij waren, dat zij aan de partij der Schieringers groote diensten hadden bewezen en daarom bij die partij in groot

---

[1]) *Vergl. Oudh. en Gest. van Vriesland* Dl. I, bl. 383, alsmede Worperi Thaboritae *Chron. Fris.* Leovard. 1847, p. 193, die ook van het verbranden dezer kerk spreekt en er bij verhaalt, dat die van Foswerd vier Klaarkampers later hebben doodgeslagen.

[2]) Klaarkamp, dat het oudste klooster van Friesland was, gaf niet alleen aan verschillende andere kloosters, waaronder ook de abdij van Aduard, de geboorte, maar bovendien hebben ook verscheiden kloosters, zoowel in Holland als in Friesland, onder de abdij van Klaarkamp, die men ook Divi Bernardi noemde, gestaan. Het was verre weg de voornaamste abdij van geheel Friesland, zeer in aanzien en van grooten invloed, zoodat het de eerste stem van den Staat had.

aanzien stonden, op den partijnaam van Schieringers eenigzins trotsch zijn geweest en gevolgelijk, ingenomen met den naam van Schieringermonnikken, dien naam op hunne bezittingen hebben overgebragt [1]). Kwam hunne naam van de grijze, graauwe of witte kappen die zij droegen, er zouden ook elders in Friesland Schiermonnikken gevonden zijn geworden, die, tot dezelfde orde behoorende, ook dezelfde kleeding droegen [2]) en die wij evenwel nimmer *Schier*monnikken hebben hooren noemen. Neen, iets anders — en wel 't geen wij hebben opgegeven — waarin zij door andere monnikken niet geevenaard werden en waardoor zij zich onderscheiden hadden, en niet hunne kleeding, die zij met anderen gemeen hadden, moet hun den naam van *Schier*monnikken gegeven hebben.

Wij mogen hier toch niet onopgemerkt laten, dat men de kloosters, en ook de kloosterlingen, in het algemeen, niet noemde naar de kleur der kleeding welke de conventualen droegen. Zoo komen bij voorbeeld de kloosterlingen van Menterne, onder Termunten, die tot de Cisterci-orde behoorden, voor, onder den naam van *grijze* monnikken [3]), òf ter

---

[1]) De namen van Schieringers en Vetkoopers, die reeds voor het uitbreken der twisten en oorlogen tusschen hen schijnen bekend te zijn geweest (zie F. Sjoerds *Hist. Jaarb. v. Oud en Nieuw Friesland*, Dl. III, Leeuwarden 1770, bl. 130), waren, naar 't schijnt, toch geene scheldnamen, aangezien zij zich *onderling* aldus noemden. Verg. P. Winsemius *Chron. ofte Hist. Gesch. van Vrieslant*, Franeker 1662, fol. 175a, Gabbema, a. w. bl. 15, *Oudh. en Gest. van Vriesl.* Dl. I, bl. 428.

[2]) In Friesland toch vond men, volgens Schotanus, *Fr. Hist.*, niet minder dan 7 abdijen en 90 kloosters (B. XV), waaronder een aanzienlijk getal van de Cisterci-orde en dus even zoo gekleede monnikken.

[3]) Men zal hier welligt de opmerking maken, dat de monnikken van Menterne, die, even als de Klaarkampers, tot de Cisterci-orde behoorden, Grijze monnikken genoemd zijn geworden en dat het dus niet vreemd moet voorkomen, dat die van Klaarkamp, die dezelfde kleeding droegen, ook den naam van Grijze monnikken en in het boeren-Friesch dien van Schiermonnikken gedragen zullen hebben. Die opmerking zou volkomen juist zijn, indien men de monnikken steeds naar de kleur hunner kleeding onderscheiden en genoemd had, doch dat is het geval niet geweest; alleen vond dit in enkele gevallen en als bijzondere redenen daartoe aanleiding gaven plaats. Wie heeft bijvoorbeeld de monnikken van Aduard of de nonnen van het convent Klein-Adewerd, later St. Anna, te St. Annen, ooit *grijze* of *witte* monnikken of nonnen hooren noemen? En toch, droegen zij, daar zij even als de Klaarkampers tot de Bernardijner of Cisterci-orde behoorden, gelijke kleeding als die van Menterne of van Klaarkamp. Wat de *grijze* kleur der kleeding aanbelangt, wij moeten

onderscheiding van het *grijze nonnen* klooster, dat aldaar eertijds bestond naast het monnikken klooster, daarvan alleen door een muur gescheiden en later in een afzonderlijk gebouw naar Midwolde verplaatst, òf wel ter onderscheiding van het zoo aanzienlijke klooster *Trijmont* onder Marum in Vredewold, dat tot de Premonstreit-orde behoorde, omdat het Termunter klooster ook den naam droeg van *Trijmont*. Vergl. *Oudh. en Gest. van Gron.* bl. 468. Zoo ook werd aan *Witte Wierum*, vroeger bloot Wierum of Werum genaamd, die naam gegeven naar de witte kleeding der conventualen die daar vroeger een abdij hadden, bloot naar 't schijnt, omdat men hier, evenals in Friesland, meer *Wierums* of *Werums* vond, zooals Oosterwierum (Heveskes klooster), Onderwierum bij Onderdendam, Wierum, vroeger een dorp in het Westerkwartier doch thans onder Adorp behoorende enz. In soortgelijke gevallen kwam de kleur der kleeding van de kloosterlingen, als onderscheidingsteeken, in aanmerking, in andere gevallen niet, en van daar dat men zeer vele plaatsnamen heeft die van monnikken afkomstig zijn, zonder van de kleeding die zij gedragen hebben of van de orde waartoe zij behoorden eenig blijk te geven, zoo als monnikkenweg, monnikkendam, monnikkenzijl, monnikkendijk, monnikkenland, monnikkenveen, monnikkenmeer, monnikkensloot, monnikkenswette, monnikkenvaart, monnikkentil of brug, monnikkeneiland (oude naam van Schiermonnikken-oog), enz. enz. Had er nu te Rinsumageest, behalve Klaarkamp, nog een ander klooster gestaan, bijvoorbeeld van de orde der Benedictijnen, waaruit de Cisterci-orde, door afscheiding, is voortgekomen, dan zou men de conventualen naar de kleur hunner kleeding onderscheiden hebben in *zwarte* en in *witte* of, zoo men dat liever wil, in *grijze* monnikken, doch dit kwam nu niet te pas, en er bestaan alzoo geen voldoende redenen om den naam

---

opmerken, dat die uitdrukking niet juist is, daar de kleur van hun kleed nimmer *grijs* maar, zooals wij hebben opgegeven, wit is geweest, misschien wel niet sneeuw- of hagelwit maar toch altijd wit.

Een R. C. geestelijke die veel werk maakt van de studie der oudheid- en geschiedkunde zijner kerk, heeft mij medegedeeld, dat de stof, waaruit de kleeding der Cisterci monnikken en nonnen bestond, gesponnen en geweven werd uit ruwe onbereide wol, als teeken hunner armoede en nederigheid. Dat zoodanig kleed nu niet sneeuw-wit is geweest laat zich al aanstonds begrijpen, maar tevens dat de naam van *grijs* er verkeerdelijk en ten onregte aan gegeven is geworden, daar het toch altijd, hoewel geelachtig vuil, *wit* bleef en den naam van *grijs* niet kon dragen.

van Schiermonnik van de kleur der kleeding die hij droeg af te leiden, eene afleiding die ook niet aannemelijk voorgekomen schijnt te zijn aan den schrijver van de *Tegenwoordige Staat van Friesland* en anderen. Neen, met veel waarschijnlijkheid kan men dien naam, zooals door ons geschied is, daar van afleiden, dat de Klaarkampers of Schiermonnikken warme aanhangers zijn geweest van de factie der Schieringers, iets dat ook aangenomen wordt — en zulk een bondgenoot, wiens naam onder de geleerden een goeden klank heeft, stellen wij op hoogen prijs — door den hooggeleerden heer Borret, daar hij ons schrijft, dat hij die verklaring veel aannemelijker acht dan die van de kleur der kleeding en dat met die verklaring de hem bekende historische bescheiden volkomen overeen komen. Na gesproken te hebben over de partijschappen der Schieringers en Vetkoopers en hoe die van Klaarkamp zich aan de zijde der eersten schaarden, vraagt hij: „Is het dus te verwonderen dat de monnikken van Klaarkamp wegens deze bekende partijschap voor de Schieringers, *Schier*monnikken genoemd werden?! Ik twijfel niet meer aan de juistheid dezer opvatting.”

Waarom, zal men welligt vragen, bijvoorbeeld, de monnikken van Bloemkamp of Oldenklooster, die, zooals bekend is, evenals de Klaarkampers, ook de partij der Schieringers waren toegedaan en veelal — vooral onder den krijgszuchtigen XII^den^ abt Meikulfus en den niet minder strijdlustigen abt Renicus Canga — in den strijd tegen de Vetkoopers, ijverig deel namen, dan ook geen Schiermonnikken genoemd? Zij behoorden tot dezelfde orde als die van Klaarkamp waaraan het klooster grootendeels zijn ontstaan te danken had, — waren naauw met hetzelve verbonden, — voerden onophoudelijk een bloedigen strijd tegen de Vetkoopersgezinde monnikken van Ludingakerk, evenals die van Klaarkamp dit deden tegen de Vetkoopersgezinde monnikken van Foswerd, — welk alles, zou men zeggen, hun dan ook wel, even als den Klaarkampers, den naam van Schiermonnikken gegeven zou moeten hebben. Oppervlakkig beschouwd is deze opmerking juist en van gewigt, doch bij nadere beschouwing en grondige overweging gaat de juistheid en het gewigt dezer opmerking, zoo wij meenen, geheel verloren en valt alzoo weg. Hoe ijverig beide kloosters de partij der Schieringers ook dienden en hoe innig zij die factie ook waren toegedaan, op éêne lijn toch kunnen zij hier evenwel niet gesteld worden; verschil van toestand mag hier niet over het hoofd worden

gezien. Men vergete hier toch niet dat het Schieringsgezinde Klaarkamp in Oostergo, de zetel, ja het brandpunt der Vetkoopers, die daarenboven in Groningerland en zelfs over de Eems een magtigen aanhang hadden, gelegen was, — het Schieringsgezinde Bloemkamp daarentegen te midden van zijne vrienden en partijgenooten, te Hartwerd, in Wonseradeel namelijk, en dus in Westergo, het land der Schieringers bij uitnemendheid.[1] Hier viel het dus niet zoo bijzonder op dat de Bloemkamper monnikken de factie der Schieringers waren toegedaan, en aan hunne zijde en naast en met hen tegen de Vetkoopers streden, iets dat wel het geval moet geweest zijn ten aanzien der Klaarkampers, die, op vijandelijk grondgebied wonende, te midden van hunne magtige vijanden, zich openlijk aan de zijde der Schieringers schaarden, en aan hunne zijde, tegen hunne Gaugenooten, de Vetkoopers, streden. Voegt men hier bij, dat Klaarkamp verreweg het aanzienlijkste en invloedrijkste klooster van Friesland was, dat onderscheiden andere kloosters, zelfs buiten Friesland, onder zich had en waarop dus het oog van iedereen gevestigd was, dan valt het al aanstonds in het oog, dat beide genoemde kloosters hier niet op eene lijn stonden, en dat het natuurlijk is dat men de monnikken van Klaarkamp, als bij uitzondering, den naam gaf van Schiermonnikken.

De verkorting van *schieringer* of *schiering* in *schier*, waartegen dr. Acker Stratingh heeft, kan voor onze naamsafleiding geen bezwaar opleveren daar het bekend is, dat zoodanige verkorting van plaatsnamen, vooral in Friesland, niet tot de zeldzaamheden behoort. In Schierstins, onder Veenwouden, vroeger een lusthof van de Schiermonnikken van Klaarkamp, is, bijvoorbeeld, *monnikken* geheel weggelaten. Zoo zegt men aan den vasten wal bijna altijd in plaats van Schiermonnikken-oog, *Schiermonkoog*, en ook heb ik het wel eens *Schiermentjoog* of *Schiermetjoog* hooren noemen. In D. Hoogstraten's *Groot algem. Hist. Geogr.* enz. *Woordenboek* wordt

[1] Hoe nevelachtig de oorsprong en het ontstaan der twisten tusschen de Schieringers en Vetkoopers in vele opzigten ook zijn moge, dit staat vast en is van algemeene bekendheid, dat de eerstgenoemde factie in Westergo, en de laatstgenoemde in Oostergo gezeteld was, zoodat sommige schrijvers daarom aan de eerste partij den naam van Westergauers en aan de laatste dien van Oostergauers geven. Desniettegenstaande vond men hier en daar in Westergo ook wel eenige Vetkoopersgezinden en, omgekeerd, in Oostergo wel eenige Schieringers; de groote massa evenwel was in Westergo Schierings- in Oostergo Vetkoopersgezind.

zelfs op het art. *Schiermonkoog* gezegd, dat het eiland ook *Schiermondt* genoemd wordt. Schieringer monnikken te zeggen was inderdaad, en vooral voor een Frieschen mond, te veel gevergd en zou aanleiding kunnen geven om bij het uitspreken er van te stikken. Schiermonnikoog was veel gemakkelijker en daarom heeft men het verkort, even zooals men Monnikkenzijl in Muntjezijl veranderd heeft. Doch hoe dit ook zij, wij vertrouwen, dat zij die den naam van *schiering* of *schieringer* van *schier-aal* afleiden — en dat doen de meeste schrijvers, naar ons inzien evenwel verkeerd — ons wel zullen willen veroorloven om *schiermonnik* van *schiering* of *schieringer* af te halen. Zij toch laten daarbij het essentieele, den stam (aal) van dat woord geheel weg vallen, wij daarentegen niets meer dan den uitgang *ing* of *inger*. Of de naam van *Wit-Oostergoo*, in sommige oude stukken, zooals Dr. Acker Stratingh wil (zie deze *Bijdragen* Dl. VIII, St. 3, bl. 207), daaraan moet worden toegeschreven, dat de voorname kloosters in dat landschap tot de Premonstreitsche orde behoord hebben, wier monnikken zich in hunne kleeding door de witte kleur hunner kappen onderscheidden, daaromtrent durf ik voorshands geen uitspraak doen, doch wil hierbij opmerken, dat deze monnikken dan, naar het oordeel van hen die meenen dat *schier* hetzelfde is als *wit* *schier*monnikken genoemd hadden moeten worden. Overigens moet ik hier, met het oog op het belangrijke van dit feit, ten slotte, de vraag nog eens herhalen: indien *schier*, in Schiermonnik, werkelijk komt van de grijze kappen of kleederen die de monnikken der Klaarkamper abdij droegen, waarom dan andere monnikken van de Cisterci-orde die ook zulke kappen droegen ook geen *schier*monnikken genoemd? Het ontbrak aan dezulken in Friesland toch niet en nimmer, voor zoo ver wij ons herinneren, zijn ons andere dan die van Klaarkamp onder den naam van *Schiermonnikken* voorgekomen.

Ziedaar mijn gedachten-gang toen ik in mijn vorig stukje, op bl. 295 en 311 van het VIIIste Dl. dezer Bijdragen, kortweg schreef, dat Schiermonnikken-oog, *„naar het mij toescheen, welligt”* den naam verkregen heeft, doordien de kloosterlingen, wien het toebehoorde, tot de partij der Schieringers behoorden. En inderdaad, ik ben, door verdere nasporing en nadenken, in dat gevoelen nog meer gesterkt geworden en houd mij overtuigd dat velen het met mij eens zullen zijn, dat er voor die naamsafleiding veel meer grond

bestaat dan voor de afleiding van dien naam van de kleur der kleeding welke de conventualen van Klaarkamp gedragen hebben. Tot volkomen zekerheid, in dezen, hebben wij het natuurlijk niet kunnen brengen, evenmin als men met zekerheid den naamsoorsprong kan opgeven van de partijnamen van Schieringers en Vetkoopers en van Hoekschen en Kabeljaauwschen. Wat den naamsoorsprong der eerste factien, die eerst onder het bewind van keizer Karel V voor goed vernietigd zijn geworden, aanbelangt, daaromtrent schrijft Arend (*Algem. Gesch. des Vaderl.* enz. Dl. II. St. I, Amsterdam 1844, bl. 460) toch teregt het volgende: „Over den naamsoorsprong en de beteekenis van Schieringers en Vetkoopers *zijn vele gissingen opgeworpen*, doch zooveel is zeker, dat door dezen de aanzienlijksten en vermogenden door genen de minder gegoeden of geringen aangeduid worden." Geen de minste zekerheid bestaat er ook hier. Het is steeds, bij de schrijvers die daarover gehandeld hebben, „zoo men wil" of „men zegt" of „waarschijnlijk" of „misschien" enz. Wij gelooven evenwel dat voor onze afleiding van den naam *Schiermonnik* en gevolgelijk van *Schiermonnikken-oog* veel meer waarschijnlijkheid bestaat en dat dezelve veel rationeler is dan een enkele van die, welke men voor Schieringer en Vetkooper heeft voorgesteld en waarvan geen enkele ons bevalt of aannemelijk voorkomt. [1])

---

[1]) Dat men zeer verschillend omtrent den oorsprong en afleiding der partijnamen *Schieringers* en *Vetkoopers*, die zoo veel schatten, tranen en stroomen bloeds aan Friesland gekost hebben, denkt en alles in dezen onzeker is, daarvan zal men overtuigd worden, indien men kennis neemt van 't geen daarover geschreven hebben: Jancko Douwama, *Gesch.* a. w. bl. 21, Gabbema, a. w. bl. 15, en, in navolging van hém, ook Mattheus, *Veter. aevi Anal.* T. IV, Hag. Com. 1738, p. 181 noot, en Hoeufft, *Taalk. aanmerk. op eenige Friesche Spreekwoorden*, 2de uitg. Breda 1815, Reg. bl. 108, Occo Scharlensis, *Chron.* bl. 122, P. Winsemius, a. w. bl. 175a, F. Sjoerds a. w. bl. 130, Mr. J. van Lennep, *De voornaamste Geschiedenissen van Noord-Nederl.* St. II, Amsterd. 1845, bl. 34, J. van Leeuwen's vrij breede Aant. op *It aade Friesche Terp*, bl. 407 en volgg. Westendorp *Jaarb. van en voor de prov. Gron.* Dl. I, bl. 358, die in dezen zijn eigen weg bewandeld heeft, en, om niet meer te noemen, Servaas de Bruin, *Histor. en Geograph. Woordenb.* Leid. 1869 op het w. Het ligt niet op onzen weg om hier kritiek uit te oefenen en de verschillende meeningen in deze zaak te beoordeelen, doch wij willen toch niet verzwijgen, dat de verklaring van onzen beroemden van Lennep verwondering bij ons heeft gewekt. Van de Schieringers zegt hij toch, dat tot die partij voornamelijk de oude, maar door den aanwas van kloosters en steden verarmde adel behoorde, dat zij

Ik zal dit punt, dat vrij wat is uitgedijd omdat het ons belangrijk voorkwam, hiermede afgehandeld achten en geef de verzekering, dat ik mijn gevoelen, in dezen, gaarne voor beter zal laten varen en mij bekeerd zal toonen, wanneer men mij aantoont dat ik gedwaald heb.

„In dezelfde lange aanteekening waarin gij over SCHIER *gehandeld hebt, wilt gij ons ook leeren hoe de naam van* SCHOLBALG *in de wereld is gekomen, doch gij zijt daarbij even ongelukkig geweest als bij uwe verklaring van* SCHIER, *want het ligt voor de hand, dat de vette en zoo zeer gezochte schol van Schiermonnikoog voornamelijk in die balg gevangen en dat water zoo den naam verkregen heeft, even zoo als dit met het Robbesand van de daar zich ophoudende Robben het geval is."* Ook hier toont de schrijver weer dat hij zich met eene zaak is gaan bemoeijen, waarvan hij weinig of liever niets weet. Wij kunnen den schrijver de verzekering geven dat er in het Friesche gat of in de zoogenaamde Scholbalg nimmer schol gevangen is geworden. Die komt daar niet en kan er

---

bij gebrek van geld, om vleesch te koopen, zich *hoofdzakelijk voedde* met zekere goedkoope visch, *schieraal* genoemd, en daarvan, zoo sommigen willen, den naam van Schieringers verkregen hebben. *Schieraal* is, in de eerste plaats, geen goedkoope visch, het is de beste palingsoort die zeer gezocht is, en waarin voor eeuwen reeds een aanzienlijke handel is gedreven op Engeland, en die thans vooral te Heeg en Gaastmeer gevestigd is. Ging van Lennep's leer op dan was Schieringer een scheldnaam geweest en wij hebben hierboven aangestipt dat dit het geval niet geweest is. Schoon minder, toch leverden de wateren van Oostergo ook schieraal op en zoo ook Westergo zuivel en vette runderen en schapen, zoodat zij zich niet hoofdzakelijk met schieraal behoefden te voeden. Overigens bestonden de Westergauers niet uit verarmde edellieden. Zeer vermogenden stonden aan het hoofd van en streden in de gelederen der Schieringers. Er heerschte zelfs in den aanvang der twisten een groote rijkdom en weelde in Friesland, die misschien wel tot het ontstaan der twee factien mede aanleiding heeft gegeven. „Anno 1274," schrijft Andreas Cornelius," was Friesland vol gheweldighe Stinsen, die op hooge plaatsen ende wyeren geset waren, want sij sedert den jare duysent tweehondert vierendetsestich van sulx niet op hadden gehouden te bouwen, *vermits die huysluyden dier tijt seer rijck, gheweldig ende overvloedig waaren*: waer uyt mettertyt twist, vyantschap ende partie rees: want elk meende de meeste te weesen," enz. Vergl. *Oudh. en Gest. van Vriesl.* Dl. 1, bl. 427.

Het schijnt wel dat de Schieringers de volksgezinde partij, de partij van den zoogenaamde vooruitgang hebben uitgemaakt, — de Vetkoopers daarentegen de aristocratische of de conservatieve partij van die dagen. Doch hoe dit zij, Douwama noemt ze te regt twee „foerfloekte" en „foermaledide" partijen. Zie bl. 57.

alzoo niet gevangen zijn. Misschien dat er bij stormweder wel eens een enkele schol verdwaald is geraakt, of dat in den paaitijd eenige kuitvolle schollen en jagers dit zeegat zijn doorgetrokken, ten einde hoogerop of verder landwaarts, op de wadden of ondiepe plaatsen, hare kuit neder te leggen en daar te laten bevruchten en uitbroeden, even zoo als in de zoogenaamde *lekken* en vooral in het *binnenlek* aan de kust van Holland plaats vindt, opdat de jonge visch, daar in die kweekplaats tot zekere grootte opgegroeid, later zich in dieper water zal kunnen wagen. Het Robbezand wordt hier, als bewijs, ten onregte aangevoerd. Ook op of bij andere eilanden vond men vroeger, toen de eilanders zich meer dan thans met de vischvangst onledig hielden, plaatsen alwaar de gevangen visch gelost werd en welke daarvan den naam droegen. Zoo kent men, bijvoorbeeld, op het naburig eiland Borkum een water dat den naam draagt van *Vischbalg*, niet omdat dat water rijk is aan visch, maar omdat de visch aldaar aangebragt en gelost werd. Zoo ook zal bij Schiermonnikken-oog de Scholbalg haren naam verkregen hebben, omdat scholvangst, scholdrogerij en scholhandel het voornaamste bedrijf der eilanders uitmaakte en die visch versch en gedroogd langs dat water aan- en afgevoerd werd. Zoo heeft men in sommige groote en zeehandeldrijvende koopsteden ook den naam aan sommige havens of gedeelten er van gegeven naar de waren die er het meest aangevoerd, gelost of ingescheept werden. Wil men echter eene andere verklaring van dien naam geven, ik heb er niets tegen; maar dáár heb ik tegen, dat men leert dat de vette en smakelijke schol, die vroeger den roem uitmaakte van Schiermonnikken-oog, in de Scholbalg *gevangen* zou zijn geworden, evenals of de visschers van Schiermonnikken-oog er vroeger een bijzonder soort van schol op na gehouden hadden, ongenaakbaar voor andere visschers. Neen, zij vischten op dezelfde plaats en met gelijke netten als andere visschers, maar de voortreffelijkheid van hunne gedroogde schol was daar aan toe te schrijven, dat zij uit de gevangen visch eene goede keuze wisten te doen, en dat de visch, bij het droogen, met zorg door hen behandeld werd.

„Gij ontkent stoutweg dat de door U „de nieuwere en nu verzande tak van de Lauwers" genoemd in de Groninger wadden ten oosten van Schiermonnikoog, als grensrivier tusschen Friesland en Groningen te beschouwen is, en herhaalt dit later, daarbij den heer Westendorp, die dit mede geleerd heeft, op

hoogen toon tegensprekende en zulks in weerwil dat gij dien geleerde vroeger op bl. 129 *uwer Kwelderkwestie een der beste chorographen genoemd hebt, welke uw gewest immer heeft opgeleverd! Gij schijnt dus niet te weten — of wordt het door u misschien met opzet geignoreerd? — dat die grensscheiding nog in de vorige eeuw bij het verloopen van die rivier op nieuw geregeld, aangenomen en vastgesteld, en dezer dagen op nieuw, bij Koninklijk Besluit, nogmaals aangenomen is geworden?"*

De schrijver laat mij hier iets zeggen 't geen ik niet beweerd heb. Ik heb dit geschreven: „Het schijnt, althans sommigen gelooven dit, dat eerst later de nieuwere en nu verzande tak van de Lauwers als grensscheiding tusschen Friesland en Groningen is aangenomen, *iets waarvoor wij evenwel geen bewijs hebben kunnen vinden."* Geheel iets anders dus als 't geen de schrijver ons gelieft te laten zeggen. Wij blijven nog volhouden hetgeen wij daar geleerd hebben en kunnen de verzekering geven, dat niemand van hen die daaromtrent door ons gevraagd zijn en geacht konden worden dit wel te moeten weten — en daaronder was een negentigjarige grijsaard, dien wij straks zullen noemen, welke een groot deel van zijn lang leven op de wadden heeft doorgebragt — wist te zeggen, dat het zeegat de Lauwers in de Groninger wadden ooit als limiet tusschen Groningen en Friesland gegolden heeft. Ware dit werkelijk het geval geweest, dan zouden toch alle vroegere en nu verdwenen eilanden aan de Groninger kust en ook het nog bestaande Rottum als tot Friesland behoorende gerekend hebben moeten worden. De Lauwers, uit de hooge Drachter en andere veenen ontsprongen, zoude toch volgens de opgegeven leer het Groninger diep of de Hunse doorsneden moeten hebben, om tusschen onze kust en Schiermonnikken-oog door, in de Groninger wadden door te dringen. In die wadden nu verdeelt zich het Zeegat, hetwelk men de Lauwers noemt en waarover wij thans als grensrivier handelen, in twee hoofdtakken, die beide den naam van Lauwers behouden, van welken de eene noordwaarts naar zee loopt en de andere, op de hoogte van Boschplaat, uit de Spruit of het zoogenaamde Tonnegat ontspringende, zich oostwaarts langs de binnenzijde van evengenoemde plaat door het wad eënen weg heeft gebaand. Van dezen oostelijken tak schrijft dr. Acker Stratingh (in zijne *Aloude Staat en Gesch. des Vaderl.*, Deel I, St. 2, bl. 289) het volgende: „Zij schijnt alzoo ten zuiden van deze platen (Kapers- en Boschplaat) en de Haringplaat langs een deel

van het gewone *Vaarwater* of langs een anderen weg over de Wadden tot in de *Eems* gestroomd te hebben.” En inderdaad, voor dit gevoelen bestaat zeer veel waarschijnlijkheid. Wij hebben toch dezen tak der Lauwers, die thans op de hoogte der Noordpolderzijl, nog altijd onder den naam van Lauwers, bijna te niet loopt, gekend, dat zij een aanzienlijk eind verder, onder het afgeven van verschillende doodloopende spranken, door het Uithuizer-wad oostwaarts liep, terwijl oude lieden ons in onze jongelingsjaren verzekerd hebben, dat nog vroeger die stroom veel verder oostwaarts heeft geloopen en bij hun leven voor een groot deel verzand en te niet was gegaan; welk een en ander bevestigd wordt door een geteekende kaart van deze Provincie die wij bezitten, en waarvan ons de maker zooowel als de tijd van vervaardiging onbekend zijn, aangezien daarop de oostelijke arm der Lauwers tot in de Eems uitloopende wordt voorgesteld. De straksgenoemde eilanden kwamen daardoor aan den linker oever van dezen Lauwerstak te liggen, en moesten, als men die rivier als grensrivier tusschen Groningen en Friesland aanneemt, alzoo gerekend worden onder Friesland te behooren, want om juist den noordwaarts opschietenden tak — de *buiten Lauwers* van van der Aa — voor grensscheiding aan te nemen, daarvoor bestond geen voldoende en redelijke grond.

Wat ik vroeger omtrent den heer Westendorp geschreven heb, wordt nog door mij beweerd, maar moet men, omdat wij hem een der beste chorographen hebben genoemd, daarom alles goedkeuren en aannemen wat uit zijne pen is gevloeid en den verdienstelijken man onfeilbaar achten? Overigens heeft onze schrijver niet goed gelezen, wat door den heer Westendorp geschreven is, evenmin hetgeen wij daarover gezegd hebben. De heer Westendorp heeft toch niet geleerd, dat de Lauwers in de Groninger wadden de limiet of grensscheiding is tusschen Groningen en Friesland, maar hij heeft geleerd, dat *weleer* de oude Lauwers, die de scheidstroom *was* tusschen Friesland en Groningen, er tusschen Rottumer-oog en Schiermonnikken-oog doorliep, en wij hebben daarop gezegd, dat hij de bron waaruit hij dat geput heeft niet opgeeft en dat wij het ook niet kunnen raden hoe hij aan dat berigt gekomen is; wijders, dat ons nimmer een stuk voorgekomen is waarin die tak der Lauwers als grensscheiding werd aangenomen. Is dat nu op hoogen toon gesproken? [1])

[1]) Het is inderdaad hoogst onaangenaam dat men onze woorden telkens zoo verkeerd opvat, verdraait of verkeerd uitlegt. Dat maakt

Van eene grensregeling tusschen Friesland en Groningen, nog in de vorige eeuw, en wel bepaaldelijk door de wadden, wegens het verloopen der rivier de Lauwers, is mij niets be kend, en zoodat het geval ware geweest, dat wil zeggen, indien ik dat geweten had, dan zou het niet *met opzet* door mij geignoreerd zijn geworden: dat doet geen eerlijk man, en alleen hij die tot zoo iets in staat is kan dit bij een

---

eindelijk wrevelig, gemelijk en verdrietig. Zoo werd, niet lang na het verschijnen van mijn eerste stukje, in een overigens vriendschappelijk en heusch schrijven, het verwijt tot mij gerigt, dat ik den heer Westendorp ten onregte en zonder daarvoor eenigen grond aan te voeren had tegengesproken wanneer hij leert, dat oudtijds achter de Panser onder Vierhuizen, op het zoogenaamde *Uitland*, een dorp heeft bestaan dat later weggespoeld is geworden (zie deze *Bijdragen* Dl. VIII bl. 304), en werd ik daarbij verwezen naar van der Aa's *Aardrijksk. Woordenb. der Nederl.* op het art. *Het Uitland*, al waar dit breeder en afdoende zou bewezen zijn. Dit is onjuist; ik heb den heer Westendorp niet tegengesproken. Alleen heb ik gezegd, dat ik niet, zoo als hij, geloofde, dat daar ter plaatse vroeger een dorp gestaan had, en voor die uitspraak meende ik goede reden te hebben, die ik evenwel daarbij niet opgaf, uithoofde dat ik dan in die noot te uitvoerig zou worden. Soortgelijke korte uitspraken kan men niet altijd motiveeren, want als men de gronden of bewijzen daarvoor in het breede wilde ontwikkelen en tot den laatsten draad wilde uitravelen, dan zoude men tot eene uitvoerigheid vervallen, die gewis afkeuring zou verdienen en die men meermalen in mijn schrijven gegispt heeft. Met weinige woorden wil ik nu hier, ten einde sommigen daardoor misschien te bevredigen en ook omdat het aan ons onderwerp verwant is, wel zeggen, waarom ik aan Westendorp's leer geen geloof kan slaan. Voor die leer bestaat hoegenaamd geen grond en het schijnt wel dat de heer Westendorp door de kaart van van Starckenburg en Visscher vooral verleid is geworden om die leer te verkondigen. Van Starckenburg toch wijst op zijne bekende kaart, ten westen van het Uitland aan of liever in den oostelijken oever van den daar langs vloeijenden stroom, eene plaats (geen *plaat* zoo als Westendorp heeft) aan, alwaar vroeger een dorp zou gestaan hebben, door het plaatsen van dit teeken o met bijvoeging: „*olim Oldorp.*" Wat van Starckenburg daartoe gebragt heeft, weten wij niet; welligt verhalen en opgekleurde sprookjes, welke in die streken onder de kustbewoners in omloop waren en misschien vergroot, door zusters van van Alphen's Saartje „die oude goede baker," levendig gehouden en onder den naam van *overlevering* meer en meer verbreid zijn geworden en *zóó* eindelijk het burgerregt verkregen hebben. Reeds vele jaren verleden heb ik met zorg onderzocht, wat er van dat „*olim Oldorp*" van van Starckenburg te denken viel. Ik heb verschillende oude visschers en schippers uit die streken — en daaronder was ook een goed ontwikkeld man, met name Eisse Sluiter, een goed waarnemer die men den bijnaam van Martinet had gegeven — gevraagd, of hun

ander veronderstellen. Wel weet ik, dat er hooger op in de rivier, tusschen het vasteland van Groningen en van Friesland, in de vorige eeuw, en wel in 1759, regeling der grensscheiding tusschen Friesland en Groningen of liever eene bepaling en afbakening van den uitloop der Lauwers heeft plaats gevonden, zoo langs den wal als verder van denzelven *tot aan of naar het Groninger' diep*, en dat er later, in het

---

ook iets bekend was dat aanleiding kon geven om te vermoeden dat daar vroeger werkelijk een dorp bestaan had; de geschiedenis toch vermeldt het niet en oude charters maken er geen gewag van. Slechts een tweetal van deze mannen verzekerden mij, dat zij er, een paar keer, bij laag afebbende zee en oostewind, eenige zoogenaamde groote kloostersteenen hadden zien liggen en ook twee, uit turf opgezette putten gezien hadden. Ziedaar alles wat ik er van te weten ben gekomen. De schrijver van het artikel „*Het Uitland*" in van der Aa's aangehaald *Aardr. Woordenb.* neemt, zonder eenige bedenking, aan, dat er oudtijds werkelijk een dorp gestaan heeft, zegt dat men er nog *eenige* putten aantreft en voegt, als iets geheel nieuw, zelfs het verdichtsel, op den koop toe, er bij, dat de toren van Vierhuizen, die vroeger op Uitland zou gestaan hebben, van daar naar Vierhuizen, overgebragt is geworden, zonder dat men aangeteekend vindt in welk jaar of eeuw dit plaats had, even als of hij wel iets betrekkelijk het verplaatsen van den toren aangeteekend had gevonden. Hij had den predikstoel er nog wel bij kunnen voegen! Wij hebben den nu afgebroken toren van Vierhuizen meermalen, met het oog op dit verhaal, 't welk wij vroeger uit den mond van den schrijver van bovengenoemd artikel gehoord hadden, beschouwd, doch niet kunnen zien, dat de steen vroeger tot een ander gebouw gediend had, iets dat overeenkomt met hetgeen de heer Th. Joh. van der Leij, bewoner en eigenaar van het huis de Panser en alzoo ook eigenaar van het Uitland, ons deswege geschreven heeft. „Trouwens," zoo schrijft hij onder anderen, „het is niet aan te nemen, dat de in 1835 afgebroken toren te Vierhuizen dáár (op het Uitland) eertijds gestaan zal hebben, *dewijl de steenen in de muren niet de minste kenmerken droegen dat ze, als zoodanig, reeds vroeger diensten hadden gedaan;* terwijl er overigens, bij de afbraak, ook niets viel op te merken, dat aan verplaatsing kon doen denken." Het feit dat men op het zoogenaamde Uitland vroeger, voor en na, bij laag water eenige zware baksteenen en een paar putten gevonden heeft, zal aan deze of gene, met een weelderige verbeelding begaafd, aanleiding hebben gegeven om daaruit de conjectuur te maken, dat het overblijfselen moesten zijn van een oud dorp dat daar vroeger gevonden werd en 't welk, met eene aanzienlijke uitgestrektheid lands, door de zee weggespoeld en verzwolgen is geworden. Éénmaal geboren vond die vrucht eener verhitte verbeelding voedsel en geloof bij anderen en verkreeg zóó eindelijk, als overlevering, het burgerregt. Van Starckenburg, in de Marne, het geboorteland dezer overlevering, woonachtig, zal ze ter ooren zijn gekomen en het schijnt, dat hij eenvoudig en geloovig genoeg is geweest,

jaar 1780, toen de loop der Lauwers te zoek was geraakt, alweder, van wege de provinciën Groningen en Friesland, door de landmeters J. de Boer (van wege Friesland) en H. Verburg (van wege Groningen), eene nasporing nopens de onzeker geworden grenslijn tusschen die twee provinciën, door de rivier de Lauwers, is in het werk gesteld, en dat deze landmeters, in afwachting der approbatie van hun bei-

---

om, zonder kritisch onderzoek en nadenken, het verhaal voor echte munt aan te nemen en er bij de vervaardiging van zijn kaart gebruik van te maken.

Dat het te ver ging om uit het vinden van eenige oude baksteenen en een tweetal putten op het Uitland de gevolgtrekking te maken dat daar vroeger een dorp gestaan moest hebben, zal ik hier wel niet behoeven aan te toonen. Wel kan en mag daaruit worden afgeleid, dat op die plaats vroeger een of meer gebouwen gestaan zullen hebben; en dat is werkelijk ook het geval geweest; dit leert ons de geschiedenis. Jancko Douwama (a. w. bl 65) immers schrijft, dat er, ten tijde der beroerten en oorlogen tusschen de Schieringers en Vetkoopers, „vp het Vthlant" een „groet en starck slot" gestaan heeft, hetwelk, na eene lange en kostbare belegering, eindelijk stormenderhand ingenomen werd, er bij voegende: „Ende worden daer vp levendigen luden gefunden int getal van 332, de al ghedrencket worden; en daer worde to mael voel guets vp het slot gefunden." (Zie a. w. bl. 68). Welligt diende dit slot hoofdzakelijk om meester te zijn over de daar langs loopende Lauwers en andere stroomen, die zich met die rivier vereenigd hadden, en zal het, even als het slot *ter Lune* of *ter Luine*, dat door of liever op last van hertog Albrecht van Beijeren door zijn zoon, in het jaar 1398 op eenigen afstand en ten noord noordoosten van Kollum, aan het Dokkumer diep, gebouwd werd (vergel. Hettema, *O. en N. Friesland*, bl. 60), tevens gediend hebben als tolhuis, alwaar de voorbijvarende schepen tol moesten betalen. Van dit gebouw, en van geen oud dorp, zullen hoogst waarschijnlijk de steenen en putten die men op het Uitland gevonden heeft afkomstig zijn.

Welligt zal deze of gene ons hier de opmerking maken, dat Douwama niet het Groninger Uitland onder Vierhuizen, maar het Friesche Uitland, onder en kort bij Buitenpost aan de grenzen van Achtkarspelen gelegen, bedoeld zal hebben, aangezien hij, op bl. 66, bepaaldelijk spreekt van „het slot vp Vthlant" in *Osterlant*" (Oostergo). Dat is zoo; maar is dat wel juist? Neen, dat is klaarblijkelijk eene dwaling of eene vergissing, hoedanige er wel meer in zijne *Geschriften* voorkomen, waarin Douwama hier vervallen is en die wel te vergeven is bij een man, die zonder eenige hulpmiddelen, bloot op zijn geheugen af, zijne geschriften in de gevangenis op het slot te Vilvoorden, alwaar hij ook overleden is, geschreven heeft. Hij schrijft immers zelf, dat zijn werk de vrucht is „van tgene, dat ick thander tijden daer aff gelesen en gehoert hebbe ende in mijn memorie vntholden hebbe. Daer moet ick mij (God betert) vp dit pas mede behelpen, aengesien ick vp dit pas anders gene boecken

der hooge principalen, toen de limiet hebben bepaald en vastgesteld, waarvan door voornoemde landmeters eene verklaring is opgemaakt, houdende eene duidelijke beschrijving van de wijze, waarop zij, bij het aanwijzen van het zwet of de grenslijn tusschen Friesland en Groningen, zijn te werk gegaan en die door beiden geteekend is, te Munnekezijl op den 29 en 30 Augustus 1780. Het werk dezer mannen den 4 Oct. 1780 door de Staten van Friesland goedgekeurd zijnde, is er last gegeven om zwetpalen van steen te plaatsen, die er, naar ik meen, nog staan. Doch dit was, evenmin als in 1759, eene uitzwetting door het wad, iets waarvan ons, zooals wij hebben opgegeven, niets hoegenaamd bekend is. Wij hebben de gelegenheid gehad eene menigte kaarten te kunnen raadplegen, doch hebben geen enkele gevonden waarop eene demarcatie-lijn of grensaanwijzing tusschen de provinciën Groningen en Friesland, door de wadden, voorkomt.

Dat er dezer dagen *op nieuw*, bij Koninklijk Besluit,

---

noch behulp hebben mach. Daer vm stelle ick dit tot correctie van de gene, de sulckes bet, dan ick doen kentnisse dragen en weten." Dat hij zich in dezen werkelijk vergist heeft is boven allen twijvel verheven en blijkt duidelijk dáár uit, dat hij op bl. 63 verhaalt, dat hertog Albrecht elf groote en kostelijke burgen liet maken in *Westerlant* (Westergo) en *drie* gelijke burgen in *Osterlant* (Oostergo) en die van Oostergo op bl. 65 opgeeft als gelegen te Dokkum, te „ther Lune" en te Ezemerzijl, dus drie in getal. Maar alle twijfel in dezen, zoo die nog is blijven bestaan, wordt dáárdoor weggenomen, dat hij duidelijk, en als met den vinger, aanwijst en opgeeft waar het slot „vp Vthlant" gelegen was, dat is, *regt tegenover Ezemerzijl* en dus op het Groninger Uitland onder Vierhuizen, dat werkelijk regt tegenover Ezemerzijl gelegen is. Wij lezen toch bij hem, op bl. 65: „So stonde der tijdt to *Dockum* een burch often slot, ende ther *Lune* ende to *Ezemerzijl; ende recht oeuer vp het Vthlant* stunde oeck een to mael groet en starck slot." Het Oostergosche Uitland bij Buitenpost kan dus niet door hem bedoeld zijn en ook draagt die Friesche buurt geen sporen dat er ooit een slot of iets soortgelijks gestaan heeft. Bovendien — en dit steunt onze opvatting niet weinig — indien hij het Friesche Uitland bedoeld had, dan zouden de Friesche medewerkers aan van der Aa's *Woordenboek* en ook Hettema in zijn *O. en N. Friesland* op dat art. er wel eenig gewag van hebben gemaakt, evenals van de sloten of burgen bij „*ther Lune*" en bij *Ezemerzijl;* en dat is niet geschied en toch was Douwama's werk toen reeds publiek domein en alzoo bekend.

Ziedaar wat mij er toe gebragt heeft in mijn eerste stukje te schrijven dat ik niet met den heer Westendorp geloofde, dat er oudtijds op Uitland onder Vierhuizen een *dorp* gestaan heeft.

wegens het verloopen der Lauwers, de grenslijn tusschen Groningen en Friesland geregeld, aangenomen en vastgesteld zou zijn geworden, ook daarvan is ons niets bekend. Wel weten wij, dat bij Koninklijk Besluit van den 3 November 1871 (*Nederl. Staats-Courant* van den 18 Nov. 1871 no. 273) — en hierop zal onze schrijver welligt doelen — de grens van het strand-district Rottumer-oog ten zuiden en zuidwesten bepaald is geworden, doch dat is geene grensregeling in de wadden tusschen de provinciën Groningen en Friesland! Dat zou bij Koninklijk Besluit wel niet kunnen plaats vinden. Wij onthouden ons hier voor het oogenblik een oordeel over deze regeling van het strand-district van Rottumer-oog uit te spreken of de regtsgeldigheid er van te onderzoeken, alleen willen wij er van zeggen, dat het ons voorkomt niet praktisch te zijn.

„*Groot schijnt wel uwe vasthoudendheid te zijn aan eene eenmaal geopenbaarde opinie. Gij zegt toch, dat gij, meer dan* 30 *jaren geleden, met dr. Acker Stratingh geleerd hebt, dat onder Moencke Langenoe ende Bercmeroe Schiermonnik-oog verstaan zal moeten worden en wel eenvoudig, om reden, dat de oude naam van Schiermonnikoog, welke oudtijds veelal in oude stukken Monicoga was, dit doet vermoeden, maar ook omdat er van dit eiland, in het oude Register, door Driessen en Verwijs medegedeeld, geen ander gewag gemaakt wordt, hoewel al de overige eilanden van Friesland daarin worden genoemd. Die redenen wegen bij mij niet en men had mogen verwachten, dat een meer dan* 30*jarige studie u van uwe jeugdige dwaling overtuigd zou hebben. Ik geloof veeleer dat men onder Moencke Langenoe het eiland Rottum, dat vroeger ook een eigendom van monnikken geweest is, te verstaan zal hebben, en met Eelco Verwijs, dien gij zonder grond hebt tegen gesproken, dat Bercmeroe het eiland Borkum zal aanduiden, dat thans wel aan de overzijde der nieuwe Eems is gelegen, maar welligt in het begin der vijftiende eeuw, toen die rivierlak misschien nog niet bestond, aan deze zijde gelegen zal hebben. Dat wijders in het Register van Schiermonnikoog geen, en van al de overige Friesche eilanden wel gewag wordt gemaakt, bewijst niets, en is natuurlijk, en moet daaraan worden toegeschreven, dat Schiermonnikoog eene vrije Heerlijkheid was.*"

Wanneer ik eene eenmaal door mij geopenbaarde opinie, zooals onze schrijver dat gelieft te noemen, ook op lateren leeftijd voor waarschijnlijk of juist meen te moeten houden, dan blijf ik daaraan hechten en houd die vast, onverschillig

of die oud of nieuw is. Tot nu toe heeft men mij niet overtuigd en heb ik niet leeren inzien, dat ik op dit punt met dr. Acker Stratingh gedwaald heb, en van daar dat ik nog hetzelfde leer als 30 jaren vroeger, al is het dan ook dat onze schrijver dit afkeurt en verwerpelijk acht. Wil de schrijver voor Moencke Langenoe, in het stuk van 1414, liever Rottumer-oog genomen hebben, het staat hem volkomen vrij, doch hij diende daarvoor dan ook wel eenige reden, hoe zwak en weinig beteekenend dan ook, op te geven! Hij is evenwel in gebreke gebleven zulks te doen, want te zeggen dat Rottumer-oog vroeger ook een eigendom van monnikken is geweest, kan niet als reden gelden. Rottumer-oog was vroeger voor het grootste deel een eigendom van de abdij der Benedictijner monnikken te Rottum, en daar het dorpje zich als 't ware in die abdij oploste, zoodat men, van Rottum sprekende, de abdij bedoelde, zoo verkreeg het eiland daarom den naam van Rottumer-oog of het eiland van (de abdij) Rottum, een naam dien het verkregen zal hebben, zoodra het, voor het grootste gedeelte, eene bezitting van die abdij werd. In het oudste berigt dat ons van dit eiland is voorgekomen, namelijk dat van het jaar 1438 (bij Emmius, *Rer. Fris. Hist.* Lib. XII pag. 343 en Lib. XIII pag. 354), wordt het reeds het *eiland Rottum* of het *Rottumer-eiland* genaamd en nimmer is het ons onder den naam van Monnick-oog of het *eiland der Monnikken* of onder eenigen anderen naam voorgekomen. In het bovengenoemde Register, door Driessen t. a. pl. en door dr. Eelco Verwijs t. a. pl. medegedeeld, komt, tusschen Lauwers en Eems, slechts één eiland voor, en wel *Moencke Langenoe ende Bercmeroe*, zoodat van de overige eilanden aan de kust van dit gewest, die wij vroeger hebben opgenoemd, met geen enkel woord gerept wordt, en wij zijn, na langdurige overdenkingen, nog van meening, dat het vrij zeker moet geacht worden dat daaronder Schiermonnikken-oog en geen ander eiland te verstaan zij, daar toch geen der overige eilanden, voor zoo ver men kan nagaan, een naam heeft gedragen, die daarmede eenige overeenkomst had. Wij zullen dat gevoelen hier niet verder uitwerken, aangezien wij meenen daarover, in ons aangevallen stukje, genoeg gezegd te hebben; alleen willen wij hier herhalen, dat dr. Acker Stratingh (zie zijn *Aloude Staat* enz. Dl. I, St. 2, bl. 289), even als wij, na langdurige en gezette studie, getrouw is gebleven aan 't geen wij meer dan 30 jaren verleden, gezamenlijk geleerd hebben, en mededeelen, dat wij met ge-

noegen, uit een brief van ds. Winkler Prins, d.d. 28 December 1871, vernomen hebben, dat ook hij gelooft, dat men onder *Moencke Langenoe ende Bercmeroe*, in het stuk van 1414, Schiermonnikken-oog te verstaan hebbe, daar hij mij, onderanderen, in dien brief schrijft: „Het stuk (dat is, de meermalen reeds genoemde Verdragen, Opdrachtbrieven, enz. door Driessen en dr. Eelco Verwijs medegedeeld) in de werken van het *Historisch Genootschap*, had ik reeds opgemerkt *en dus ook gezien*, *dat het door mij aangehaalde stuk* (een charter van het jaar 1465) *niet* meer voor het oudste bekende *mogt gelden*."

Het zal de aandacht van sommigen misschien getrokken hebben, dat in het stuk van 1414 in het geheel geen melding van eenig ander eiland, aan de kust van dit gewest gelegen, gemaakt wordt, doch wij gelooven, dat de reden daarvoor eenvoudig te zoeken zal zijn in het feit, dat die eilanden toen reeds zoo zeer afgespoeld en in omvang verminderd waren geworden, dat zij slechts luttel of geheel geen waarde meer hadden, en alzoo niet weggeschonken konden worden. Misschien zal men mij hier tegenwerpen, dat dan toch het „cleyn eylandeken, daer bij in den zee, genoemt die *Grint*," door hertog Albrecht in het jaar 1398 gegeven is geworden aan „den Joncker van Arckel." Men verlieze hierbij evenwel niet uit het oog, dat het eiland *Grind*, nu bijna geheel verdwenen, destijds en nog lang daarna van veel meer beteekenis was en grooter waarde had, dan een der eilanden tusschen Lauwers en Eems, alleen Schiermonnikken-oog misschien uitgezonderd. In 1575, toen Iunius werk *(Batavia)* uitgegeven en de *groote kaart van Noordholland*, *Westvriesland en Rijnland* door J. J. Beeldsnijder vervaardigd werd, was de kaas die op *Grind* vervaardigd werd nog beroemd en werd onder de beste gerekend. Men zie over dit eiland en de beteekenis die het vroeger had onze *Aanteekeningen* op Fr. Arends *Nat. Gesch. van de Kusten der Noordzee* enz. Deel II, Groningen 1835, bl. 419—422, waaruit men zal zien, dat het vroeger van veel meer beteekenis was dan de eilandjes Cornasand, Heffesand, Bosch en Rottumer-oog, die toen weinig meer te beteekenen hadden en alleen voor de strandvonderij geacht konden worden van eenige waarde te zijn. Het behoeft ons daarom niet te verwonderen, dat die eilandjes in de *Verdragen*, *Opdrachtbrieven*, enz. niet voorkomen.

Ik meende voldoende reden te hebben opgegeven, waarom men niet met dr. Eelco Verwijs kan aannemen, dat onder

Bercmeroe het eiland Borkum verstaan zal moeten worden. Nu het onzen briefschrijver nog niet duidelijk genoeg is, wil ik er nog bijvoegen, dat indien de heer Verwijs er aan gedacht had, wat de schenking van Moencke Langenoe ende Bercmeroe vooraf gaat, hij er nimmer toe zou hebben kunnen komen, om onder Bercmeroe het eiland Borkum te verstaan. Er wordt toch vroeger, en wel aan het begin van het *Register van Verdragen, Opdrachtsbrieven*, enz. een stuk aangetroffen, waarbij Widzele, Heere Ockez., ende Wolmaer, Allenz., hoofdlingen aan de overzijde der Eems in Oostfriesland, aan hertog Albrecht van Beijeren opdroegen, hunne landen, heeerlijkheden, goederen en sloten, welke zij toen ter tijd hadden tusschen de Eems en de Jade in Oostfriesland, en in dat stuk of dien Opdrachtsbrief, waarin ook de Oostfriesche eilanden voorkomen, staat het eiland Borkum onder den naam van *Borckin* boven aan en dus gelegen tusschen de Eems en de Jade en niet tusschen Eems en Lauwers. (Zie Driessen, *Mon.* IV, bl. 840). Onze lezing „Moencke Langenoe ende (ook) Bercmeroe" schijnt aan onzen schrijver niet bevallen te zijn, en wij gelooven toch, dat het zoo en niet anders moet worden opgevat, want er wordt niet van *twee*, maar uitdrukkelijk van één eiland gesproken. Ware hij op dit punt met ons medegegaan, dan zou dit hem voor eene zonderlinge bewering bewaard hebben, waaruit duidelijk blijkt, dat hij van de zaak, waarover hij schrijft, niets weet. Om namelijk de verklaring van den heer Verwijs, dat Bercmeroe Borkum zou beteekenen, te redden, laat hij de Westereems, die hij de *nieuwe* noemt, eerst later ontstaan, zoodat Borkum vroeger tusschen de Lauwers en Eems gelegen zou hebben; doch hij leere van ons dat de Westereems de oude oorspronkelijke rivier van dien naam is en dat de Oostereems, die men ook wel eens de *nieuwe* noemt, hoewel van later oorsprong dan de eerste, reeds eeuwen vóór den leeftijd van hertog Albrecht van Beijeren bestaan heeft.

Dat het natuurlijk zou zijn, dat, in het Register, wel van de andere Friesche eilanden en niet van Schiermonnikken-oog gewaagd wordt, omdat het eene vrije Heerlijkheid was, kunnen wij niet begrijpen en vatten de kracht van dit betoog niet; wij weten niet wat de schrijver daardoor bewijzen wil. In de eerste plaats had de schrijver moeten bewijzen, dat Schiermonnikken-oog in 1414 reeds eene vrije Heerlijkheid geweest is, maar dat kon hij niet, omdat dit toen nog het geval niet was. Eerst in 1618 schijnt dit

plaats gevonden te hebben. De staten van Friesland, toen gebrek aan geld hebbende, besloten, op den 27 Junij van gemeld jaar, om een gedeelte van hunne domeinen en daaronder ook het eiland Schiermonnikken-oog te verkoopen, en eerst toen vinden wij het eiland eene vrije Heerlijkheid genoemd. „Vermoedelijk," schrijft de heer Winkler Prins, a. w. bl. 25, „hebben de Staten de voormalige kloosterbezittingen tot eene Heerlijkheid verheven en hieraan alle mogelijke regten toegevoegd, — welligt om hunne waar smakelijk te maken voor een aanzienlijken kooper. Het blijkt dat zij in dien toeleg gelukkig slaagden." Maar, in de tweede plaats, al ware het, in 1414 reeds, eene vrije Heerlijkheid geweest, zou dat aan hertog Albrecht van Beijeren in den weg hebben gestaan, om hetzelve aan Herman Howempe te schenken gelijk hij gedaan heeft? Was Ameland ook niet, en wel bij uitnemendheid, eene vrije Heerlijkheid sedert onheugelijke tijden aan de familie van van Camminga toebehoorende, en is dat eiland „ende een uytlandt, geheeten *Bil*," volgens hetzelfde Register, in 1398 ook niet door Albrecht van Beijeren gegeven aan den heer van Egmond? Wij noemden dit eiland eene vrije Heerlijkheid bij uitnemendheid, omdat het als 't ware een miniatuur-Staat daar stelde, die zelfs in 1652, toen Engelands Protector, Olivier Cromwell, onzen Staat den oorlog verklaard had, twee eilanders, onder den titel van Afgezanten van het eiland Ameland, derwaarts zond, om Cromwell te overtuigen, dat hun eiland volkomen onafhankelijk van Friesland was, en diensvolgens als geheel onzijdig moest worden aangemerkt; hetwelk hun door den Protector dan ook dadelijk werd toegezegd, terwijl hij hen op de beleefdste wijze, even alsof het afgezanten van Koningen waren, behandelde, en zelfs aan zijn tafel ontving.

„*'t Geen gij betrekkelijk de Kapersplaat geschreven hebt is evenzeer onjuist en het schijnt mij toe dat gij U in eene vroegere eeuw verplaatst hebt. Indien men de door U aangevoerde kaarten van Beckeringh en Gross gelooven mag, ja dan heeft er vroeger eene plaat van dien naam in de Groninger wadden bestaan, maar die moet reeds lang verdwenen zijn. Immers een paar schippers, die ik daarnaar gevraagd heb, wisten van zoodanige plaat niets te zeggen.*" Welligt heeft onze geleerde man bij een paar tjalkschippers, die voor een enkele keer eene lading turf over onze wadden hebben gevoerd, onderzoek naar deze plaat gedaan, en dan is het wel niet te verwonderen, dat zij verklaarden er niets van te weten. Had hij

zich bij eigenlijke wadvaarders of bij zoogenaamde schillerlui (schelpvisschers) vervoegd, hij zou gewis een ander antwoord ontvangen hebben. Ik zou meer en ook latere kaarten dan die van Beckeringh en Gross hebben kunnen aanvoeren waarop de Kapersplaat staat aangewezen, doch ik heb mij bij die twee bepaald, omdat die het naauwkeurigst zijn en het meeste vertrouwen verdienen. Ik heb mij daarbij niet in eene vroegere eeuw verplaats, maar het tegenwoordige daarbij op het oog gehad en geschetst. Meermalen heb ik die plaat bezocht en bewandeld, en ik kan onzen briefschrijver de verzekering geven, dat de Kapersplaat heden ten dage werkelijk nog bestaat, ofschoon gezegd moet worden dat dezelve niet meer op de plaats gevonden wordt die zij vroeger innam en ook in hoogte is afgenomen. Zoowel deze als andere daar aanwezige platen veranderen van tijd tot tijd van gedaante door de werking der zee, vooral bij stormvloeden, en ook de zee is het die ze verder landwaarts en naar binnen dringt. Van daar is het dat de Kapersplaat, welke de buitenste was, de verder binnenwaarts liggende Koeplaat thans geheel overdekt en deze gezamenlijk tegen de nog verder naar binnen liggende Boschplaat leunen en die voor een gedeelte ook overdekken, zoodat de Koeplaat thans reeds geheel en de Boschplaat grootendeels verdwenen is. De Kapersplaat evenwel, ofschoon aanmerkelijk verplaatst en afgenomen en naar binnen gedrongen, bestaat nog en draagt nog haar ouden naam. Ik bezit onder mijne kaarten een geteekende kaart van de provincie Groningen en ook een drukproef, althans een afdruk er van, waarvan de vervaardiger en drukker mij evenzoo wel als het jaar waarin zij vervaardigd is geworden onbekend zijn. Ook weet ik niet of die kaart wel ooit is uitgegeven, daar ze mij anders nooit is voorgekomen en dr. Acker Stratingh, in zijn *geschiedkundig overzigt over de kaarten der provincie Groningen* haar ook niet vermeld heeft. (Zie *Beschrijving vvn de kaart van de provincie Groningen met aanduiding van de grondsgesteldheid en den waterstaat en vele voor de geschiedenis van haren bodem belangrijke bijzonderheden* enz. *onder toezigt van* G. Acker Stratingh Med. Dr. *opgemaakt door* J. A. Smit van der Vegt, Groningen 1839). Op die kaart nu, die, vooral wat de wadden betreft, met zorg en naauwkeurig bewerkt schijnt te zijn en die misschien in de eerste helft der vorige eeuw vervaardigd is, worden de opgenoemde platen voorgesteld als nog vrij ver van elkander verwijderd liggende en gescheiden door geulen, bij laag water

zelfs bevaarbaar, zijnde de rigting van het vaarwater door steekbakens aangewezen. Op de Kapersplaat ziet men twee kapen aan de oostzijde en dus ten westen van het Schild geplaatst en waarschijnlijk is het dat die plaat daaraan den naam te danken heeft. [1]) — De platen zijn dus aan gestadige verandering onderworpen, worden met langzamen maar zekeren tred binnenwaarts gedrongen en gaan hare algeheele vernietiging tegemoet, indien de hand des menschen zulks niet tracht tegen te gaan, iets hetwelk wij in het belang der kwelders en ook gevolgelijk van de dijken en het daarachter liggende land hoogst wenschelijk ja noodzakelijk achten. Ten einde deze verplaatsing der platen en zandbanken naar binnen duidelijk te maken, willen wij hier een feit mededeelen, waaruit dit overtuigend kan blijken, welk feit mij medegedeeld is geworden door Tjark Derks Visscher, die aan den zoom der wadden, onder de gemeente Eenrum, geboren werd op den 1 October 1780 en aldaar op den 24 Julij 1871 — dus in meer dan 90 jarigen ouderdom — overleden is en die verre weg het grootste deel van zijn leven, hetzij als schilschipper (schelpenvisscher), hetzij als robbenslager,

[1]) Dit leerde ik reeds voorlang met dr. Acker Stratingh in onze *Natuurlijke Historie der provincie Groningen*, Dl. I, St. I, bl. 220 en volg., en ik ben die leer nog toegedaan, in weerwil dat van der Aa in zijn *Aardrijkskundig Woordenboek der Nederlanden* op het art. *Kapersplaat* zich met die naamsafleiding niet heeft kunnen vereenigen. Indien de naam der plaat van de daar eertijds gestaan hebbende Kapen kwam, dan zou volgens hem de naam *Kapenplaat* moeten zijn. Meer waarschijnlijk komt het hem voor, dat de naam afgeleid zal moeten worden van kapers of zeeroovers „daar de plaat ongetwijfeld veel ouder dan de bedoelde kapen zijn zal." Ja, de plaat is gewis ouder dan de bedoelde kapen die er niet geplaatst konden worden vóór dat de plaat bestond, maar even gewis is zij ook ouder dan het *Kaperschip* dat er heeft kunnen stranden en ook ouder dan het tijdperk in hetwelk er kapers of zeeroovers hun verblijf hebben kunnen houden, want voor een en ander moest de plaat eerst aanwezig zijn. Het is ons vrij onverschillig of men den naam dezer plaat van bedoelde kapen dan wel van kapers of zeeroovers wil afgeleid hebben, doch wij willen hier nog opmerken, dat de heer van der Aa, bij het schrijven van dit artikel, er niet aan gedacht schijnt te hebben, dat men zich, vroeger vooral, bij het geven van namen, niet altijd strikt aan spel- en taalregels gehouden heeft, maar zeer dikwijls daarvan is afgeweken, iets dat dus ook hier wel het geval kan zijn geweest. Dat er vroeger kapen gestaan hebben is zeker, doch geheel onzeker is het of er vroeger wel een kaperschip gestrand is of dat er kapers of zeeroovers op die plaat verblijf hebben gehouden; daarvan is niets bekend, en dit, meenen wij, is in het voordeel van onze naamsafleiding.

hetzij als opspoorder en berger van strandgoederen, op onze wadden heeft doorgebragt. Dat feit is het volgende. Zoo als bekend is, waren de laatste vijf jaren der vorige eeuw voor onze oorlogsvloot allernoodlottigst, doordien onze geheele vloot van oorlogschepen, mag men wel zeggen, in die jaren door de Engelschen genomen of vernield is geworden. In dat tijdvak ging ook de oorlogsbrik *de Gier*, commandant Wolters, verloren. Deze bodem, in gezelschap van de Argo, Mercuur en de Echo, van Cristiansund herwaarts komende, werd, even als de anderen, door de Engelschen gejaagd en beschoten, en, het niet kunnende ontkomen, zettede hij zich, om niet genomen te worden, even als de Echo deed, den 12 Mei 1796 op het Siemenszand, terwijl de twee eerstgenoemde schepen, 36 en 18 stukken geschut voerende, genomen werden. Uit hoofde van een zwaren storm konden zij van deze plaat niet weder worden afgebragt (zie Decreten van de N. V. Meij 1796, bl. 312), waarom de inventaris geborgen werd en derzelver holten later verkocht zijn geworden. Vóór dat de romp of het casco van de *Gier* gesloopt was, wierp een andere hooge stormvloed het schip over het hoogere en buitendeel van Siemenszand, en het duurde niet lang of het hol van dit vaartuig was aan de binnenzijde van het Siemenszand door het losse zand verzwolgen, zoodat het sloopen er van onmogelijk was geworden. Eenige jaren daarna — en onze Tjark woonde dit alles bij — kwam bij een hoogen stormvloed het hol van de Gier *aan den buitenkant van Siemenszand* weder voor den dag, doch werd nu andermaal over het hoogere noorderdeel van Siemenszand naar binnen geworpen, alwaar het zich even als vroeger in het zand wikkelde en onzigtbaar werd, zoodat ook nu aan sloopen niet gedacht kon worden. Niet vele jaren verliepen er of de romp werd nogmaals aan de buitenzijde der plaat door het holle zeewater opgegraven en aan het licht gebragt en ook nu door den hoogen vloed weder over de zandplaat geworpen en naar binnen gedreven op een vasten grond, die toeliet dat de rest van het schip nu gesloopt kon worden. In een betrekkelijk kort tijdsbestek werd het Siemenszand dus bijna over deszelfs geheele breedte verplaatst en naar binnen gedrongen. Wel is waar betrof dit het Siemenszand, doch hetzelfde zien wij met de daar aangrenzende platen, die in eene lijn en even ver naar buiten liggen als het Siemenszand, plaats vinden; zij worden evenzoo door de werking der zee naar binnen gedrongen en dus, zoo niet geheel vernietigd, verplaatst.

De Kapersplaat bestaat daarom, hoezeer dan ook niet meer op dezelfde plaat als vroeger, heden ten dage nog onder den ouden naam en maakt de kroon uit van de Koeplaat en ook gedeeltelijk van de Boschplaat, die, hoezeer bijna verdwenen, den naam evenwel nog behouden heeft.

„Zeer praktisch, in uw stelsel, neemt gij den eilander balg als grens aan, tusschen de provincie Groningen en Friesland. Zoo toch komt het Siemenszand, dat gij, op grond van een paar oude verzegelde brieven, die welligt op dit punt abusief zullen zijn, beweert aan de provincie Groningen te behooren, aan uwe zijde van de limiet te liggen, doch gij dwaalt ook hier deerlijk. Een oud ingezeten van Schiermonnikoog, dien ik volkomen vertrouw, heeft mij toch verzekerd, dat het Siemenszand nog in het begin dezer eeuw aan Schiermonnikoog was vastgehecht en een deel van het strand des eilands uitmaakte, door geen water daarvan gescheiden, maar dat eerst toen de eilander balg, bij een storm, ontstaan en het Siemenszand van Schiermonnikoog afgescheurd was. Reeds toen en al lang te voren maakte de Lauwers de grensscheiding uit tusschen Groningen en Friesland."

Ook uit deze aanmerking van den schrijver zien wij, dat hij niets van de zaak weet waarover hij een ander teregt wil wijzen en lastig valt, en dat hij oude wijvenpraatjes in de plaats geeft van geschiedkundige feiten, die hem niet onbekend moesten zijn. Was hij eenigermate met het onderwerp, waarover hij de pen heeft opgevat, bekend geweest, dan had hij zich door dien ouden Schiermonnikooger niet op de mouw laten spellen, dat de eilander balg eerst in het begin dezer eeuw gevormd is geworden, en het Siemenszand tot aan dien tijd een deel van het strand en alzoo aan het eiland vast is geweest, maar dan had hij moeten weten dat èn de eilander balg èn het Siemenszand reeds eeuwen vroeger bestaan hebben. Het laatste, dat toch wel geen *Siemenszand* genoemd zal zijn geworden, toen het nog een deel van het eilander strand uitmaakte, komt reeds in oude koop- en pachtbrieven en ook in het Register van de Gerechtigheden en Heerlijkheden van het Hunsingo-kwartier, als een op zich zelf staande plaat, en niet als een gedeelte van het eilander strand, onder dien naam voor, terwijl de eerste reeds bestond toen de vermaarde piloot Lucas Jansz. Waghenaer van Enkhuizen bloeide en schreef, en dus in de zestiende eeuw. Deze ervaren zeeman, wiens werken ook in Engeland zeer hoog geschat en geacht wierden, schrijft toch duidelijk in zijn

Tresoor der Seevaert, Cap .III bl. 3, dat er een „*Balch tusschen Schiermonnikoog ende Symenssant ingaet.*" Maar er is meer — en dat had onze schrijver in allen gevalle moeten weten — waaruit duidelijk blijkt, dat deze eilander Balg reeds zeer lang bestaan heeft niet alleen, maar ook dat zij oudtijds van veel meer beteekenis moet geweest zijn dan thans. Van de drie kapen of zeebaken, die men, althans vroeger, op Schiermonnikken-oog vond, wezen twee daarvan den buitensten mond of het inkomen van het Friesche gat aan, terwijl de derde het Noordoostergat, dat is onze balg, dat bij het vaste strand plag in te loopen, aanwees. Deze derde kaap is in de laatste helft der 18[de] eeuw nog geheel vernieuwd, ofschoon zij, wegens het verzanden en droog worden van dit zeegat, vooral van het zuidelijk deel, van weinig of geen nut meer was. Het was dus voor ons in het geheel niet noodig, den eilander Balg — de oude Lauwers van van der Aa — als liemiet aan te nemen, om het Siemenszand onder onze provincie te kennen rekenen. Neen, wij hebben dien Balg — die door sommigen, ook nu nog wel, de Lauwers genoemd wordt, en die daarom dan ook op onze Wadkaart, in 1844 uitgegeven, onder dien naam aangewezen is geworden — als grenslijn aangenomen, omdat oude schelpvisschers en wadvaarders — en daaronder ook onze oude Tjark — ons verzekerd hebben, dat deze geul, sedert onheugelijke tijden, als grenslijn, bij strandvonderijen, gegolden heeft, welke verzekering in overeenstemming is en bevestigd wordt door het feit, dat, zooals wij overtuigend hebben aangetoond, het Siemenszand tot ons grondgebied behoort, en het is daarom dan ook dat de wadden, ten oosten van dezen Balg gelegen, niet *Friesche* maar steeds *Groninger* wadden genoemd worden. Onze schrijver zegt wel, dat de door ons aangehaalde Verzegelingen op dit punt welligt foutief zullen zijn, doch hij heeft niet getracht zulks aan te toonen. Wil hij nog meer Verzegelde brieven, waaruit dit blijkt, wij zijn in staat hem die te leveren; doch hij neme de moeite het Register van de Geregtigheden en Heerlijkheden in het Hunsingo-kwartier na te slaan, en dan zal hij daar onder anderen kunnen lezen: „den 2 Maart 1750. De provincie van Stadt en Lande laat regestreren:

1[mo] Het regt van eygendom de provincie toebehoorende van 't Eylandt Rottumer-oogh met alle sijne annexe sanden, stranden, geregtigheden en heerlijkheden, als Rottumeroogh, Koeplaat, Busch, Corn- en *Siemens-Sandt* met sijn annexen

fundeert in verscheiden koop- en ankomst brieven cum producto geteekent en voorts ter bewaringe an de Rekencamer weder overgegeven van den 1 April 1675, 8 May 1695, 7 Junij 1695, 25 Feb. 1698, 22 Augs. 1707, 18 Januarij 1731, 14 April 1735 en 24 Junij 1738.

2do. Het Hoge ressort en Souverainitait der provincie bij voorgaande alienatien van de gronden wel expresse voorbehouden de Ao. 1659."

Dit stuk, dat het jongste is waarin Siemenszand als eigendom van deze provincie voorkomt, en waarin sedert geene verandering is gekomen, moet hem wel overtuigen, anders is hij voor geene overtuiging vatbaar! Wij willen hier nog bijvoegen, dat Siemenszand vroeger behoord heeft tot het strandgebied en dus een deel heeft uitgemaakt van het eiland Bosch, doch dat het, toen Bosch door afspoeling en verstuiving het karakter van eiland verloren had en in een zandplaat herschapen was geworden, met de Boschplaat onder het strandgebied van Rottumer-oog gekomen en daaronder ook, met de daarnevensliggende platen, gebleven is. Dit feit bewijst ook duidelijk en overtuigend, dat de zoogenaamde Lauwers, die tusschen Siemenszand en Bosch doorloopt, nimmer een grensrivier heeft kunnen zijn, maar bloot een zeegat, vroeger of later door den oceaan zelf gemaakt, zooals de schrijver van de *Oudh. en Gest. van Gron.* schrijft, want ware het een grensrivier geweest, dan zou men Siemenszand nimmer als adhaerent aan Bosch beschouwd kunnen hebben, omdat het aan de overzijde van dat water gelegen was. Toen Schiermonnikken-oog onder Friesland gebragt is geworden, zal men den eilander Balg, destijds zeker van meer belang dan thans, als grenswater hebben aangenomen, en, daar de Lauwers, van de vroegste tijden af, de grensrivier tusschen Groningen en Friesland was geweest, ook aan dit water den naam van Lauwers gegeven hebben, en eerst toen zal ook de naam van de eigenlijke Lauwers, ten westen van Schiermonnikken-oog, in dien van het Friesche Gat of Scholbalg veranderd zijn geworden.

„Gij acht het wederregtelijk, dat de strandvoogd van Schiermonnikoog een vaartuig heeft gezonden, om uit een Oostenrijksch schip, dat op de Krenteplaat gestrand was, lijnzaad te bergen, en verlangt dat in 't vervolg tegen dergelijke aanmatigingen gewaakt zal worden, doch wij gelooven, hoewel wij de Krenteplaat niet kennen, dat de strandvoogd hier volkomen in zijn regt en op zijn gebied is geweest, terwijl wij overigens de

verzekering kunnen geven, dat er geen lijnzaad op het eiland is aangebragt en de eilanders zich nimmer aan het bergen en veel minder rooven van strandgoed buiten hun gebied hebben schuldig gemaakt."

Onze schrijver zegt, dat hij de Krenteplaat niet kent en evenwel gelooft, dat de strandvoogd, bij het zenden van een schip om uit het gestrande vaartuig lijnzaad te bergen, volkomen in zijn regt en op zijn gebied is geweest. Dit klinkt inderdaad vreemd, vooral na de verklaring van den schrijver, die wij zoo even hebben medegedeeld, namelijk, dat de Lauwers in de Groninger wadden reeds lang de grensscheiding uitmaakt tusschen Groningen en Friesland, en nadat wij in ons vroeger stukje de ligging der Krenteplaat in de oostelijke helft der Lauwers, en dus aan de Groninger zijde, hadden aangewezen. Hier schijnt de schrijver alzoo weer te hechten aan het sprookje der eilanders, hetwelk zij, bij gebreke van iets anders, als titel van regtsgebied of van eigendom willen doen gelden, namelijk dat de Vrijheeren van Schiermonnikken-oog in oude tijden gewoon waren te zeggen: „Boschwad en Siemenszand behoort aan mijn land." Want als de Lauwers de grensscheiding uitmaakt, zooals hij zelf wil, dan heeft de strandvoogd van Schiermonnikken-oog, bij die gelegenheid, ontegenzeggelijk zijne bevoegdheid en zijn regtsgebied overschreden. De Krenteplaat toch, welke men vóór 1848 ook wel *Olieplaat* noemde, omdat er, eenige jaren vroeger, een Spaansch schip, met olie geladen, op verbrijzeld werd, waarbij de geheele equipage omkwam, en die in 1848 den tegenwoordigen naam bekwam, doordien er toen op die plaat een met krenten geladen vaartuig strandde en verloren ging, ligt in de oostelijke helft der Lauwers en wel zóó, dat zij aan de Kapersplaat gehecht is, en met deze als 't ware een groot geheel uitmaakt. Deze plaat, die van tijd tot tijd in uitgebreidheid zoowel als in hoogte heeft toegenomen, zoodat zij thans omstreeks één el boven volzee verheven is, ligt dus, naar de eigen uitspraak van den schrijver wel degelijk op ons grondgebied en onder het strandgebied van Rottumer-oog, zoodat het weghalen van daar gestrande goederen als strandroof beschouwd kan worden, waartegen gewaakt moet worden. Wij willen hier nog aanstippen, dat in het gezegde van de oude Vrijheeren niet onduidelijk doorschemert, dat ook zij wel overtuigd zijn geweest, dat Siemenszand eigenlijk niet tot hun regtsgebied behoorde, aangezien zij anders toch wel niet, onder zulk een niets bedui-

dend en geen grond hebbend sprookje, het strandregt, voor en na, op Siemenszand zouden hebben uitgeoefend.

Wat betreft de verzekering van onzen schrijver dat er geen lijnzaad uit bovengenoemd vaartuig op Schiermonnikkenoog aangebragt is geworden en dat de eilanders zich nimmer aan het bergen en veel minder aan het rooven van strandgoed buiten hun gebied hebben schuldig gemaakt, — het eerste neem ik als volkomen juist en waar aan, omdat het bekend is, dat er, wegens den hoogst ongunstigen toestand waarin het gestrandde vaartuig geplaatst was, geen handvol lijnzaad heeft kunnen geborgen worden, doch het laatste acht ik minder overeenkomstig de waarheid. Zonder hier de geschiedenis der strandvonderij na te gaan en een tal van oude gebeurtenissen, waarvan men de waarheid zou kunnen betwisten, op te rakelen, wil ik onzen schrijver alléén verwijzen, naar 't geen er in December van het jaar 1744 heeft plaats gevonden, toen, namelijk, op last van de eigenaars van Schiermonnikken-oog er goederen zijn weggenomen en naar hun eiland overgebragt uit een schip 't welk op de *Koeplaat* gestrand was, en naar de daarop gevolgde regterlijke veroordeeling wegens strandrooverij. Verg. hierbij Rhijnvis Feith, *Dissert. Hist. Jur. Inauguralis*, *de jure lit. praecip. patr.* Gron. 1830, p. 135—137.

Hiermede neem ik van mijn recensent afscheid en laat hem los, aangezien toch het overige van zijn geschrijf geen antwoord of wederlegging verdient, in het vertrouwen, dat hij nu te vreden en beter ingelicht zal zijn, en ook de bedenkingen van een drietal vrienden zullen zijn weggenomen. Ik geloof niet dat ik een of ander zal behoeven terug te nemen van 't geen ik in mijn eerste stukje geleerd en beweerd heb, iets, waartoe ik zeer genegen bevonden zal worden, indien men mij op goede gronden aantoont dat ik gedwaald heb.

Aan het einde van dit stukje gekomen, willen wij eene fout herstellen die in het eerste is binnen gesloopen. Wij hebben daar toch op bl. 316 van Dl. VIII dezer Bijdragen gezegd, dat Worp van Thabor Prior is geweest van Klaarkamp. Men gelieve daar te lezen, dat Worp eerst Pastoor is geweest te Rinsumageest en later Prior van het Regulieren klooster Thabor, buiten Sneek.

Warfum den 16 Februarij 1872.

TWEE AKTEN IN DE FRIESCHE TAAL.

Bij het doorbladeren van de *Monumenta Gron. veteris aevi inedita*, door den heer R. K. Driessen, *Groningen* 1822—1830, uitgegeven, ontmoette ik *twee Akten* in de Friesche taal: de eene van 4 Julij 1385 (II, 378, no. 95), de andere van het jaar 1393 (III, 471, no. 111).

Bij het lezen dier Akten ontdekte ik spoedig, dat die aldaar zeer onnauwkeurig gegeven waren, misschien wel ten gevolge onduidelijkheid, maar tevens ten gevolge van de geringe kennis dier taal bij den uitgever.

Ten opzichte van de eerste Akte verwijst hij naar van Halsema's *Verhandeling over den Staat en Regeringsvorm der Ommelanden*, te vinden in het tweede deel der werken van het *Groninger Genootschap Pro excolendo Jure Patrio* bl. 13, 122, 200, 244, 258, 482, 515, enz. Gron. 1778, en zegt, dat die tot beter verstand van deze Akte verdienen te worden nagezien.

Bij inzage zal men evenwel ontdekken, dat de aldaar uit deze Akte aangehaalde plaatsen tevens zeer gebrekkig zijn overgenomen. Het opschrift van deze Akte is ook onjuist. Van Halsema, bl. 258, zag beter en beschouwde haar, en zeer te recht, als een vrijbrief aan de ingezetenen, om de Drenthen te beschadigen en hun wederstand te bieden. Ten aanzien van de tweede Akte zegt Dr. in eene daarbij geplaatste noot: „Ik geef dit stuk, zoo als ik hetzelve in het aangehaalde handschrift vind, doch het is buiten twijfel gebrekkig." In de *Bijdragen tot de Geschiedenis en Oudheidkunde inzonderheid der Provincie Groningen*, *Gron.* 1864, I, 203, zegt de heer dr. G. A. Stratingh in noot 2, dat dit hetzelfde zal zijn als von Richthofen in zijne *Friesische Rechtsquellen*, *Vorr.* S. XXIII, aanhaalt, maar wegens den gebrek-

kigen staat, waarin het zich bevond, niet durfde in druk te geven. Zoo denkt er ook mr. W. B. S. Boeles over. Zie dezelfde *Bijdr.* III, 151.

Die Akten kwamen mij voor de Geschiedenis belangrijk genoeg voor, om een verbeterden tekst daarvan te geven, met aanteekening van de gebrekkige woorden bij Driessen en toelichting van enkele plaatsen, en daarbij de vertaling te voegen. Zoo volgen dan daarvan hier die tekst en vertaling. De origineelen heb ik niet gezien, en die schijnen van beide Akten verloren te zijn.

Welligt zijn er in de Archieven, en bij eenige oude familien, in de provincie Groningen, nog meer stukken in de Friesche taal aanwezig, die over hare Geschiedenis licht zouden kunnen verspreiden, doch die men, uit onkunde met die taal, ongebruikt laat liggen. Wenschelijk ware het, dat deze aan eenen, de Friesche taal, van voor de zestiende eeuw, kundigen werden ter hand gesteld, om daarvan nauwkeurige afschriften en eene goede vertaling te vervaardigen.

Leeuwarden 1871.

Verdrag tusschen (Vrijbrief van) de Regters van Fivelingo-Westerambt, de Zijlregters van de Acht zijlvesten en de Zijlregters van de Drie Delfzijlen, (aan hunne ingezetenen) tot het keeren van het geweld en van de vijandelijkheden door die van Drenthe en Gha of Go, voornamelijk in het onder water zetten van een groot gedeelte van Fivelingo gepleegd (verleend).

Den 4 Julij 1385.

What [1]) thet der skiet in der tyedt, thet forgeeth myt ther tyedt, an wirt forgheeten, hit nese, thet ma hit byscriwe, and myt goder lyuda sigillum bifestene.	Wat dat er in den tijd geschiedt, dat vergaat met den tijd en wordt vergeten, tenzij dat men het beschrijve en met goeder lieden zegels bevestige.
Alderumbe[2]) sa dwa wy Ryuchteran fon Fywelga Londes Westerompte, Sylriuchteran fon tha Achta Silfestnum and Sylruichteran to tha [3]) Thrim Silum, tho da Delfsylum, kundoch [4])	Aldaarom zoo doen wij Rechters van Fivelingo Lands Westerampt, Zijlrechters van de Acht Zijlvesten en Zijlrechters tot de Drie Zijlen, tot de Delfzijlen, kond aan alle lieden, die de-

[1]) Want. [2]) Alder umbe. [3]) totha. [4]) Kundach.

allen lyudum, der dissse breff syath jefta herat lesan.

Thet wy endrachtelyke and wel byret, menlycke, myth ther Mena Menate, in dissa forscriwena Londum seten, umbe thet jamerlycke jamer anda grata urweld and thet unryucht, thet us skyet fon tha *Thrantum* ande *Gha*, the da Ommerke anda Edikan [1]) tohakiath and tobrekath and us hera weter sunder rethene ande sunder ryuchte uppen hals hlapa letath and forderath thermithe [2]) then gastelyka and dere wraldesca, and byrawath [3]) then lybbanda ande then datha hera trast and hera ryuchtes, thet Gode mote clagad wesa and syna Helgum and alle goda lyudum.

Sa reke wy vry orloff alle lyudum, ther in disse Londum seten sendt, ryk ande erm, Haudingum ande Menete, the duren ande mughen, and hiera honda reppa wellath, and duren disse vorscriwena lyudum, thet ys tha Thriantum and hiera helperan, wider scada to dwan to hokerwys alls ma [4]) mey. Allermon-

zen brief zien of horen lezen.

Dat wij eendrachtelijk en welberaden, gezamentlijk met de gemeene Gemeenten in deze voorschrevene Landen gezeten, tengevolge van het jammerlijke jammer en het groote geweld en het onrecht, dat ons geschiedt van de *Drenthen* en van het *Go*, die de Omerke en Edikan verhakken en verbreken, en ons hun water op den hals loopen laten en daarmede bederven den geestelijke en den wereldlijke, en berooven den levende en den doode hun troost en hun regt, dat Gode geklaagd moet zijn en zijn Heiligen en allen goeden lieden.

Zoo geven wij vrijheid en verlof aan alle lieden, die in deze Landen gezeten zijn, rijk en arm, Hoofdlingen en Gemeenten, die durven en vermogen, en hunne handen reppen willen, en durven dezen voorschrevenen lieden, dat is de Drenthen en hunne helperen, weder schade doen op welke wijze als men vermag.

---

[1]) Driessen zegt aldaar in de noot: Dit zijn de benamingen der bedijkingen van *Engelbert* en *Middelbert.* — In den latijnschen tekst bij Dr. II, 264, leest men in de akte van 1370, „*quod prefate Parochie Middelberg et Egnaberg servare debent suos aggeres* OMELKE *videlicet et* EDICKAN," en bl. 265: *Omerke et Edikan.* — In de vertaling aldaar bl. 286: *Ommeke en Edikan*, en *Ommerke* en *Ediken*; bl. 287: *Omerke en Edyken*, waardoor wel dezelfde dijken zullen bedoeld zijn.

Welke nu deze dijken zijn, durf ik niet te beslissen. Ik hoop, dat een kundiger hand, en meer dan ik met de plaatselijke gelegenheid aldaar bekend, ons hieromtrent nader moge inlichten. Misschien is die ook in staat ons het aldaar voorkomende STERTEBOLABALKA nader te doen kennen, dan Driessen heeft gedaan.

[2]) and for de Rath ther *Mythe.* De noot *C* bij Dr., die van de Mudester zijl spreekt, zal nu wel vervallen zijn.

[3]) by rawath. [4]) allama.

nalyk uppa syn ayn byhach, froma and skata, in lywe in lithum [1]) ande gode, self to dregane.

Ak wer 't sake, thet Thriantan engen scada wider in da Lond, mynra jefta merra, dede, jef hi 't tolathe, geth alramonnalyk ham, sa hit ankume, syn ayn scada to lythane; uppa then wne [2]) nout to ghungane [3]) jefta to hatiane, ther Thriantum er scada den heth, jefta degelykes deth.

Ak thera wne, ther in usa Londum seten send, nemmen off te [4]) senane, jefta off sone to nymane, hit ne se bi us allera mena rede, by sextych aldera merka to pynum.

Ak forth ma; werth er eng mon, Hauding, jefta Menetemon in enga torpe, jefta up enga huse, worde fon Thriantum bygripen, tha klocka an tho slan, jefta tha bekana up tho stekane and thiu Menete gader to hlapane [5]) an da urweld te kerane [6]).

Ak sa thiu [7]) seke to sone komt, istet ter eng mon se, ther um thes Londis willa sernesse jefta henda hebba, tha bynna scelda [8]) to betane, jef ma

Iedereen op zijn eigen gevaar, voordeel en schade in lijf, in leden en in goed, zelf te dragen.

Ook ware het zake, dat de Drenthen wederom eenige schade, minder of meerder, in het Land deden, zoo hij het toelaat, bewijst ieder het hem, dat het dus geschied is, zijne eigene schade te lijden; op den ingezeten niet te gaan, noch te vervolgen, die den Drenthen vroeger schade gedaan heeft of dagelijks doet.

Ook niemand der ingezetenen, die in onze Landen gezeten zijn, te verzoenen of uit den zoen te sluiten, tenzij bij ons aller eenparigen raad, bij zestig oudere marken tot straf.

Ook verder; ware het dat er eenig man, Hoofdling of Gemeenteman, in eenig dorp of op eenig huis, door de Drenthen gevat werd, de klok te kleppen of de bakens op te steken en de Gemeente te zamen te loopen en het geweld te keeren.

Ook zoo de zaak tot zoen komt, is het dat er iemand is, die om des Lands wille verwondingen of bezeeringen heeft, die binnen schild te boeten,

---

[1]) lichum. [2]) inne. [3]) ghun gane. [4]) offte. [5]) cohlapene. [6]) kelane. [7]) thin.

[8]) Ik heb dit woord letterlijk vertaald, omdat het hier in een figuurlijken zin voorkomt, zooals ik meen dat uit eene akte van 10 Mei 1388, bij Driessen, a. w. II, 411, zal geblijken, alwaar wij bl. 416 lezen:

„Voert mer, so wat schade den Abbete ende den Convente vorscr. (Adewert), ende alle de ghene, de vor ghenommet zin (te weten: hore vorwerkes lude, hore broeteters, hore lantzate, ende de ghene, de up horen huzen wonachtig zint. Zie bl. 415), anghekomen is van der stad van *Groninghe* vorscr. (te weten: Borghermestere ende Raet van *Groninghen*, en alle de ghene, de bynnen *Groninghen* wonachtig zint. Bl. 415), den sullen de Abbet ende dat convent vorscr. bijnnen schilde boeten en

hit owers [1]) nout kera ne [2]) mey. Ak nena monne to forbiadane, ther Thriantum scada dwan wel jefta mey, buten tha monda rede [3]).

In eene byfestinge thira punta, der hir scriwen send, sa hebba wy Ryuchteran fon Fywelinga Londes Westeromete use sygel in dis briefe huen. For tha Achta zilfestense sa hebba wy Her ONNA fon *Syerdaberth*, Her EGGA fon *Scheldwalda*, Her REMBOD fon *Slochtra*, Her ALRIC fon *Skiramere*, Her WOLTER fon *'Germerawolda*, Her SUETHER fon *Sudawalda*, Her ONNA fon *Northawalda*, Her ONDULF fon *Bedum*, Presteran ande Cureten, use sygel hir to hwen. Ak wij SJABBA to *Garawere*, GERBOD to *tha Posta*, NYCOLAUS to *Woltersum*, Handinghan umbe marra bifestense, sa hebba wy use sygil hir to slayn. Jewen in da jere uses Hera thusend threehunderd

zoo men het anders niet verkrijgen kan. Ook niemand te verbieden, die den Drenthen schade doen wil of kan, zonder gemeenschappelijken raad.

Tot bevestiging der punten, die hier geschreven zijn, zoo hebben wij Rechters van Fivelgo Lands Westerambt ons zegel aan dezen brief gehangen; voor de Acht zijlvesten, zoo hebben wij Heer ONNA van *Siddeburen*, Heer EGGA van *Schildwolde*, Heer REMBOD van *Slochteren*, Heer ALRIC van de *Schermer*, Heer WOLTER van *Garmerwolde*, Heer SWEDER van *Zuidwolde*, Heer ONNA van *Noordwolde*, Heer ONDULF van *Bedum*, Priesters en Cureten, onze zegels hier aan gehangen. Ook wij SJABBE te *Garreweer*, GERBOD tot *ten Post*, NICOLAAS te *Woltersum*, Hoofdlingen, tot meerdere bevestiging, hebben onze zegels hier aangeslagen.

---

beteren, buten der stad schade. Ende so wat schade der Stad van *Groninghen* vorscr. anghekomen is, ende den ghenen, de daer bynnen wonachtig zin, van den Convente ende van den ghenen, de vorscreven zin, den sullen de Borghermestere ende Raet vorscr. bynnen Schilde boten ende beteren, buten des Conventes schade vorscr.; beholden elken manne van beyden ziden siner claghe van pennincschulde ende van erfachtighen guede."

Men ziet hieruit dat het de bedoeling is, dat de Abt en het Convent ter eenre en de Burgemeesters en Raad van Groningen ter andere zijde, de schade, die zij ten gevolge van hunne geschillen geleden hebben, niet op elkander zullen verhalen, en dat ieder aanneemt de schade, die hunne onderhoorigen mochten geleden hebben, ieder voor zich aan dezen zullen *boeten* en *beteren*, en deze geen verhaal op hunne tegenpartij, die de schade veroorzaakt heeft, zullen hebben. *Binnen Schild* zal dan hier woordelijk onder hun schild, dat is hoorigheid, bescherming, beteekenen, even als dit het geval in deze akte is; in geval men de schade van de tegenpartij niet kan verkrijgen.

Ik geloof dus dat Dr. in zijne noot *a* bl. 416 *bynnen schilde* ten onregte eene binnen of plaatselijke belasting noemt.

[1]) owerg. [2]) kerane. [3]) buten se monda redig.

fiff antachtych thes tyesdeys bynna senta Paulis achtunda.

Gegeven in het jaar onzes Heren duizend drie honderd vijf en tachtig, des dingsdags in de octaaf van den heiligen Paulus.

Uit het Protocol der Fundatiebrieven van het zijlvest der Drie Delfzijlen, vergeleken met andere afschriften.

Zeendbrief der Proostdij van Usquerd.

1393.

Hyt [1]) sy kundich allen liudem ther thyt breef zyath ende horath lesen. Thet wy Richteren ende Meente myt rede Her ELLENS ende MENOLT BYWINGE, prestera der Provesteij to Usquart, ende Abten, Prelaten ende Presteren, ende wyse lude rede, om nutticheit des Landes, eendrachtliken synt verdregen [2]) in vorworden als hyr efter screwen stondat, vor ues ende use efterkomeden ewelike to holden.

Het zij kennelijk aan alle lieden, die dezen brief zien en hooren lezen. Dat wij Rechters, en Gemeente, bij raad van Heer ELLE en MENOLT BIJWINGA, priesters van de Proostdij te Usquert, en Abten, Prelaten, en Priesters en wijze lieden raad, tot nut van het Land eendrachtiglijk zijn verdragen in voorwaarden als hierna geschreven staan, voor ons en onze nakomelingen ten eeuwigen dage te houden.

In da erste; dat [3]) alle lude skyln [4]) den Officiael van Menster to riuchte stonda to syn sundstoel to *Usquert*, ney inhelde alder syntbreven.

Ten eersten; dat alle lieden zullen den officiaal van Munster te recht staan aan zijn zeendstoel te *Usquert* naar inhoud van de oude zeendbrieven.

Ende om da [5]) wreija and om tha [6]) bonna fon een doetslacht een Monster marck.

En wegens de klachten en wegens de bannen van een doodslag een Munstersche mark.

To sex haudlithe een heel Munster marck. Marra kase iii Mynstera scill. Thiu mynre kase eyn Munstera scill.

Wegens de zes hoofdleden een halve Munstersche mark. Groot gevecht, drie Munstersche schellingen. Minder gevecht, een Munstersche schelling.

Alle thisse puncten skel ma foerstonda ther kleiath [7]) in de bonna frethe. Ende in de fireldegum, ther ach ma [8]) to

Alle deze punten zal men verstaan van die in den gebannen vrede klagen. En in de feestdagen, dan moet men klagen

---

[1]) Hyr. [2]) verdreyen. [3]) da. [4]) sckyu. [5]) omda. [6]) omtha. [7]) fleiath. [8]) ther ma aech.

wrogiane ney dae [1]) sundriuchtum; byhala [2]) . . . dathslachta [3]), thy is alle tyt wroghelick.

volgens de zeendrechten; behalve . . . . doodslag, die kan men altijd klagen.

Meenethan, [4]) ende overspil ende aftslitma [5]) twiska adeel [6]) ghastlikes ende wraldiskes, ende fadderscop, ende woeker, alreke eyn Minstera marck. — Untyd werck iii Mynstera penningen.

Meineeden en overspel en bloedschande tusschen . . . . van geestelijk en wereldlijk, en gevaderschap en woeker, ieder een Munstersche mark. — Ontijdig werk (op feestdagen gewerkt) drie Munstersche penningen.

Hwasa binna XV degum monath [7]) werdt ende nowt sinnedeth [8]) thiu werhercknisse [9]) ney tha syntriuchtum [10]).

Wie binnen 15 dagen gedagvaard wordt, en niet aan den zeend komt, de ongehoorigheid volgens de zeendrechten.

Ende neen Provest off Prester neen luden to ladien, joff to ladia leten buta sundum.

En geen Proost of Priester eenige lieden te dagvaarden of te laten dagvaarden buiten den zeend.

Ende deser provesty Londe van sarckslach to holden (nowt) hagera [11]), dan de alde syntbrewe wysere Heren.

En deze landen der proostdij van kerkslag te houden niet hooger dan de oude zeendbrieven van de wijze Heeren.

Ende al da skiurka ende thagene, [12]) ther herat onder den sundstoel to *Usquart*, tha schellath fuldwaen binna *Usquart*.

En alle de kerken en degene die onder den zeendstoel van *Usquert* hooren, die zullen binnen *Usquert* voldoen.

Ende alle tha punten der hyr nowt on bescrewen [13]) stondeth, tha riuchte (ma) ney [14]) Land-

En alle de punten, die hier niet in beschreven staan, die berechte men volgens Landrecht

[1]) dat sund riuchtum. [2]) Het onbrekende is misschien *moerd an*, moord en. [3]) dat slachta. [4]) Meenetham. [5]) astslitma.

[6]) Dit woord is onjuist, zal een ander moeten zijn. Ik versta dit niet. Bij Niesert in zijn *Munsterisches Urkundenbuch*, Munster 1823, bl. 74, vindt men den *Bisschop Everards brief* van 1276 in het latijn en op bl. 76 r. 8 v. b. eene hiermede overeenkomende bepaling, te weten: „Si quis cum consanguinea sua in gradu prohibito contraxerit, uel inter quos est cognatio spiritualis, uel affinitas, incestum uel adulterium commiserit, uel dissidium (echtscheiding) fecerit aut vsuram. Si hec per euidentiam manifesta fuerint, singuli excessus isti puniantur in quinque marcis." Dat is: „Zoo iemand met zijne verwante in den verboden graad gehuwd is, of die, tusschen welken geestelijke verwantschap of zwagerschap bestaat, bloedschande of overspel heeft bedreven, of die echtscheiding gedaan heeft of woeker, zoo deze volkomen openbaar zullen zijn, dan zal ieder dezer excessen met vijf mark gestraft worden.

[7]) monant. [8]) fiu nedeth. [9]) Wer hercknisse. [10]) Synt riuchtum. [11]) Lees: nowt hogera. [12]) tha gene. [13]) onbescrewen. [14]) Lees: ma ney.

riucht ende ney [1]) alda sundbrewum.	en volgens de oude zeendbrieven.
Ende isset, thet ther enich kerp [2]) wort twiska tha gastlicheit ende tha wraldisheit, tha skel eyn prester and (eyn leya [3]) sketha.	En is het, dat er eenig verschil ontstaat tusschen de geestelijkheid en tusschen de wereldlijke macht, dat zal een priester en een leek scheiden.
Ende tha wreya to dwaen to tha arste sund (al to) tha lettera [4]). Hwet sa den nowit wrogeth [5]) werth, thet skelma vor nowt [6]) halda.	En de klachte te doen in den eersten zeend al tot den laatsten. Wat dan niet geklaagd wordt, dat zal men voor niet houden.
In eyn tiuch [7]) der warheit, sa hebbe wy Her ELLO ende MENOLT Provesten der Provestey foernoemd onse sigille, Riuchteren ende Meente des Oesteromptes sigille, on dyt breef hwengen in da jeer uses [8]) Heren 1393.	In een getuigenis der waarheid zoo hebben wij Heer ELLO en MENOLT Proosten der Proostdij voornoemd, ons zegel, Rechters en Gemeente het Oosterampts-zegel aan dezen brief gehangen in het jaar ons Heeren 1393.

Uit een oud Handschrift in groot kwarto in witten schaaplederen band gebonden, aan de Groninger Societeit: Pro excolendo J. P. toebehoorende.

Nadat ik dit stukje reeds had bewerkt en aan de Redactie gezonden, vond ik toevallig de eerste akte ook bij Richthofen *Friesische Rechtsquellen* S. 308. Daar ik nu met betrekking tot eenige lezingen met hem verschil en dit zijn werk in Nederland door schrijvers nog al veel malen aangehaald wordt, heb ik gemeend dat verschil hier ook te moeten aangeven. De lezer oordeele.

Reg. 1 heeft hij *want* behouden; dat dit onjuist is, ziet ieder terstond, het zal *wat* moeten beteekenen. Reg. 13 v. b. bl. 224 verandert hij *ander* (anda) in *auder*, of? Reg. 18 v. b. bl. 224 maakt hij van *trast*, *traestes*, misschien wel omdat er *and hera ryuchtes* op volgt. Reg. 27 v. b. bl. 224 zet hij na *reppa* eene comma, die ik meen dat achter *wellath*, zooals Dr. ook heeft, moet staan, wil men een goeden zin hebben. Even zoo heeft hij eene comma na *geth* gezet en de comma, die bij Dr. na *to lathe* staat, weggenomen, waardoor de zin onverstaanbaar wordt; en om

---

[1]) Is verwant met het latijnsche *carpere*. [2]) ne.

[3]) Ik meen het dus te moeten aanvullen, er staan stippen.

[4]) sund.... tha lettera. [5]) wroghene. [6]) vornowt.

[7]) tuich. [8]) oses.

het erger te maken, heeft hij de comma, bij Dr. na *ham* (him) staande, weggenomen en dit woord met het daar opvolgende *sa* vereenigd en in de noot aldaar gezegd: *für hvamsa.* Iets verder reg. 10 en 11, v. b. bl. 225, heeft hij van het bij Dr. voorkomende *then inne*, het onverstaanbare en onfriesche woord *theinnne*, gemaakt welk *inne*, *wne* zal moeten zijn, dat men iets verder daar terug vindt. Reg. 6 v. o. bl. 225 heeft hij *to kelane*, te koelen, laten staan, dat toch *to kerane*, te keeren, tegen te gaan, daar zal moeten beteekenen. Reg. 1 v. b. bl. 226 heeft hij *owerg*, dat ook geen friesch is, laten staan, terwijl hij reg. 5 v. b. bl. 226 met de woorden *buten se monda redig*, dood verlegen is geweest en in eene noot uitroept: *sic!*

De eerste mensch.

Volgens den Bijbel, gedrukt te *Antwerpen* 1599 bij *Jan Mourentorf* en *Jan van Keersbergen*, lezen wij:

„Aldus heeft dan God de Heere den mensch gemaect van den slijm der aerden, ende hij heeft in sijn aensicht geblasen een adem des leuens, ende de mensche is toegemaeckt tot een leuende siele" en verders: „Dus heeft Godt de Heere eenen diepen slaap in Adam gesonden, ende als hij in 't slapen was, so heeft hij een sijner ribben genomen, ende heeft daer vore vleesch ingeuult, ende Godt de Heere heeft de ribbe die hij van Adam genomen hadde gesticht tot een der vrouwen, ende hij heeft se Adam toegeleijt."

In een *Emsiger codex*, te vinden I d. bl. 223, § 13, der *oude Friesche wetten*, *Leeuwarden* 1846, vindt men het volgende aangaande de schepping van den eersten mensch:

God scop thene eresta meneska, thet was Adam, fon achta wendum:	God schiep den eersten mensch, die was Adam, uit acht bestanddeelen:
Thet benete fon tha stene.	Het gebeente van de steenen.
Thet flask fon there erthe.	Het vleesch van de aarde.
Thet blod fon tha wetere.	Het bloed van het water.
Tha herta fon tha winde.	Het hart van de winden.
Thene togta fon ta wolken.	De gedachten van de wolken.
The suet fon tha dawe.	Het zweet van de dauw.
The lokkar fon tha gerse.	Het haar van het gras.
Tha agena fon there sunna.	De oogen van de zon.
And tha bler em on thene helga om; and tha scop e Eua fon sine ribbe.	En toen blies hem in den heiligen adem (de ziel); en toen schiep hij Eva van zijne rib.

Adamesliana.

PRIJZEN VAN LEVENSBEHOEFTEN

VOOR ONGEVEER

DRIE EEUWEN,

TE

GRONINGEN.

Onder de HH. SS. in de boekerij van het Bureau voor Statistiek ter provinciale griffie te Groningen bevindt zich een journaal van ontvangst en uitgaaf van het klooster Selwerd over de drie jaren 1561—1563, door den laatsten abt van dit klooster, Henrik Lontzen, gehouden tot het doen van rekening van zijn beheer. [1]) Ik heb van dit H. S. reeds gewaagd en gebruik gemaakt in eene geschiedkundige schets van dat klooster, geplaatst in het *Groninger Jaarboekje* voor 1863 (bl. 45 en nader bl. 155), en had het plan om later te leveren eene lijst van de daarin voorkomende vele levensbehoeften met de prijzen, zooals die voor ongeveer drie eeuwen gebruikt werden en golden, als biedende eene niet dikwijls voorkomende gelegenheid aan, om die met de tegenwoordige te kunnen vergelijken. Door het ophouden van dat Jaarboekje is van dat voornemen niet gekomen, doch achtte ik het nog van belang genoeg, om dat thans uit te voeren en daaraan nu eene plaats te geven in dit tijdschrift. Ik zou dat ontvang- en uitgaafboek wel geheel of gedeeltelijk

---

[1]) Zie *Eerste supplement tot den Katalogus der stukken en boekwerken, uitmakende de archieven en boekerijen van het Bureau voor Statistiek aan de provinciale griffie van Groningen* enz. Gron. 1863, bl. 44.

hebben willen uitgeven, met de noodige aanteekeningen er bij; want het behelst buitendien veel wetenswaardigs van dien tijd; het geeft een sprekend denkbeeld van de geheele toenmalige huishouding van zulk een klooster enz. — maar ik werd daarvan teruggehouden, omdat het journaal meer in het latijn dan in de nederlandsche taal geschreven is, waardoor het voor vele gewone lezers onverstaanbaar zou zijn, zonder eene vertolking, die het stuk te omvangrijk zou maken, niet in evenredigheid misschien aan de waarde van den inhoúd, vooral niet als ik het geheel over de drie jaren wilde geven. Wel is waar behelst elke rekening veel hetzelfde, maar toch ook verschillende bijzonderheden. Ik ben dus bij het eerste plan gebleven, om liever een uittreksel uit het geheele journaal te geven van de hier voorkomende levensbehoeften met hare prijzen er bij, die met de hedendaagsche te vergelijken zijn, en verwijs voorts naar hetgeen ik reeds over dit onderwerp meer in het algemeen ter gemelde plaats heb vermeld. Alleen moet ik daarbij nog nader aanduiden, dat van de ontvangsten hier alleen de toevallige in het bijzonder worden opgegeven, de overige vaste ontvangsten van huren, renten enz. slechts in haar geheel. Onder die toevallige baten komen vooral voor de ossen die men mager inkocht en na vetweiding weder verkocht, zoodat men uit de vergelijking van de prijzen daarvoor gegeven en ontvangen, ook meer of min kan opmaken de winst of het voordeel daarvan getrokken. De inhoud van het dagboek betreft dan overigens vooral de uitgaven. Deze uitgaven zijn onder de volgende hoofden gerangschikt: keuken; brouwerij en veenderij; het lange of veehuis; de zaal, kerk en giften; algemeene verschillende; bouw- en herstellingswerken. Een klooster was, kan men zeggen, eene wereld in het klein en men vindt alzoo onder deze opgaven benoodigdheden van velerlei aard, welke een punt van vergelijking kunnen opleveren. Alleen dezulke heb ik opgegeven en veel nog, als hiervoor niet geschikt, achterwege moeten laten. Ik heb de hiervan opgemaakte lijst ten gemakke van den lezer naar den aard der onderwerpen in eenige rubrieken verdeeld en de posten daarin verder zoo veel doenlijk in zekere orde gerangschikt. Men mag het er voor houden, dat de prijzen, volgens dit dagboek voor deze en gene levensbehoeften besteed, in het algemeen de toen gewone of normale waren. Het klooster bestond destijds nog in een zelfs betrekkelijk bloeijenden toestand, even als de geheele maatschappij zelve. De onweerswolken,

welke niet lang daarna over dit klooster en die maatschappij zouden losbarsten, pakten zich wel reeds te zamen, maar hadden nog geen merkelijken invloed op het dagelijksch verkeer en leven. De prijzen der levensbehoeften worden in de toenmaals gebruikelijke geldswaarden opgegeven. Wij hebben die ten dienste onzer lezers zooveel noodig tot het tegenwoordig bedrag herleid. De geldswaarden welke hier vooral in aanmerking komen zijn de volgende. De Groninger stuiver van zes duiten of plakken = 3¾ cent; de Brabantsche stuiver van acht duiten = 5 ct.; Vleemschen ongeveer = 3ct.; Emder gulden van 24 Gron. st. = 90 ct.; Arendsgulden van tien Gron. st. = 37½ ct.; Daalder van 40 Gron. st. = *f* 1.50, gelijk nog heden, enz. Men zal bij de vergelijking van de prijzen der levensbehoeften met de tegenwoordige natuurlijk in de eerste plaats in aanmerking moeten nemen de sedert verminderde waarde van het geld. Maar ook dit in het oog houdende, zal men erkennen, dat vele en wel de eerste levensbehoeften aanmerkelijk duurder zijn geworden. Deze slotsom hier in bijzonderheden te kunnen nagaan dacht ik genoeg van algemeen belang, om de moeite daaraan besteed te kunnen beloonen.

Vee.

Paarden. Een paard 57½ emd. gulden = *f* 51.75; 70 e. gl. min ½ daalder = *f* 62.25; 70 e. gl. = *f* 63.

Een ruin 31 d.

Een oude ruin 16 e. gl. en 10 stuiver[1]) = *f* 14.77½.

Een hengst 36 d.

Een klepper (rijpaard voor den abt) 34 d.

Veulens. Jonge of zoogveulens het stuk 13 e. gl. = *f* 11.70; ook 13 enkele rider, de rider gerekend op 23 brab. stuiver = *f* 14.95; andere veulens 26 e. gl. = *f* 23.40, 21 en 23 d.

Ossen. Kleine magere ossen het stuk 10 e. gl. = *f* 9; grootere magere ossen, het stuk 9½ d., 10 d., 11 d., 12 d., 15 d., 16 d., 18 d., 18½ d., 20¾ d., 21 d., 22 d., 26 d.; ook andere magere ossen, het stuk 21 e. gl. = *f* 18.90, 23 e. gl. = *f* 20.70, 17 d., 17½ d., 19½ d., 20 d.

Een twenter os 9 e. gl. = *f* 8.10, ook 7½ e. gl = *f* 6.75.

---

[1]) Er worden hier en verder onder stuivers zonder bijvoeging *Gron. stuivers* bedoeld. Zoo ook onder *pond* en *el*, het *oude Gron. pond* en *el*.

Vette ossen. Het stuk 19 d., $19\frac{1}{2}$ d., $22\frac{1}{2}$ d., $25\frac{1}{2}$ d., 27d., $28\frac{1}{2}$ d., $29\frac{1}{2}$ d. Ook 30 e. gl. = *f* 27, $32\frac{1}{2}$ e. gl. = *f* 29.25, 38 e. gl. = bijna *f* 35.

Koeijen. Het stuk 10 e. gl. = *f* 9, 11 e. gl. = *f* 9.90, 13 e. gl. = *f* 11.70, 18 e. gl. = *f* 16.20.

Een twenter koe 16 e. gl. = *f* 14.40.

Een kween $22\frac{1}{2}$ e. gl. = *f* 20.25.

Een enter stier 4 d., ook 8 e. gl. = *f* 7.20.

Kalver. Het stuk 2 e. gl. min 10 st. = *f* $1.42\frac{1}{2}$, 2 e. gl. = *f* 1.80, $2\frac{1}{2}$ e. gl. = *f* 3.25; ook $1\frac{1}{2}$ d. en 2 d.

Groote kalver het stuk bijna *f* 5.60; 5 groote k. 18 d. en 15 st., dus het stuk $3\frac{3}{5}$ d. en 5 st. of nagenoeg *f* 5.60.

Schapen. Een oude weer 26 brab. st. = *f* 1.30, ook 28 br. st. = *f* 1.40.

Lammer. Het stuk 12 st. = 45 ct., ook een halve d.

Varkens. Het stuk 2 e. gl. en 5 st. = bijna *f* 2, ook $4\frac{1}{2}$ arendsgl. = *f* $1.68\frac{3}{4}$; jonge varkens het stuk 2 ar. gl. = 75 ct. en 8 jonge voor 5 d. of het stuk $93\frac{3}{4}$ ct.

Hoender (jonge). Het stuk min of meer 2 st. = $7\frac{1}{2}$ ct.

Eenden. Het stuk ook 2 st. = $7\frac{1}{2}$ ct. tot 3 st. = $11\frac{1}{2}$ ct.

Ganzen. Het stuk 4 st. = 15 ct. [1])

Vleesch.

Ossenvleesch, het pond 1 brab. st = 5 ct.

Schapenvleesch, het vierendeel 7 st. = $26\frac{1}{4}$ en 4 st = 15 ct. [2])

Visch.

Versche visch. Een „kaer" riviervisch 4 d. 10 st. = *f* $6.37\frac{1}{2}$; dito 6 d. = *f* 9. [3])

---

[1]) Er wordt ook wel wild, hazen, konijnen, snippen en patrijzen vermeld, doch zonder prijsopgave en meest als geschenken.

[2]) Er worden nog posten geboekt van versch vleesch in 't algemeen, zooals 12 vierend. voor 2 d. en 5 st. of ruim 7 st. het vierend. = ongeveer 26 ct., en 3 vierend. voor 15 st. of 1 vierend. 5 st. = $18\frac{3}{4}$ ct., denkelijk ook schapen- of lamvleesch.

[3]) Er wordt meer versche visch opgegeven, rivier- en zeevisch,

Aal of paling. Vijftien stieg aal, het stieg (20 stuk) 4 st. = 15 ct., ook 30 stieg 4 e. gl. = *f* 3.60 of het stieg 12 ct.

Een ton gezouten aal 10 d. ook 11 d.

Een kinken aals 4½ d. 5 gr. st. = *f* 6. 93¾.

Zalmen (versche). Het stuk *f* 2.70, *f* 3.09, *f* 3.22½, *f* 3.33, *f* 3.37½, *f* 4.50.

Gezouten zalm, de ton 10¼ d., 16 d. en 20 d.

Gadden. Eene soort van kabeljaauw, de *Wyting (Gadus Merlangus)*, versch en gezouten, afzonderlijk en met kabeljaauw of „bollick" voorkomende, zooals in de post: „4 tonnen gadden en bollick" de ton 12 e. gl. en 3 st. = *f* 10.91. „Kiepvisch" d. i. zeker stokvisch, 100 stuk 12 ar. gl. = *f* 4.50.

„Roetschaal," ook „Berger visch" geheeten, als gezouten en bij de ton voorkomende, denkelijk hetzelfde als „rood-schaere", „rood-scherre" bij Kiliaan (*Etymolog. Teuton. linguae* in v.) en hier als mooten van kabeljaauw of de daarvan afgesnedene dunnere buikdeelen aangeduid en misschien dus onze labberdaan; o. a. 4 ton à 1040 pond, de 100 p. 14 ar. gl. = *f* 5.25; en 2 ton à 425 p., de 100 p. 17 ar. gl. = *f* 6.37½.

Haring. Een ton h. 4 d. of 4 keizersgl.; 100 stuk 1 e. gl. = 90 ct., dus één haring nog geen cent; ook 61 stuk 12 st. = 45 ct.

Een „Stroe bukkings" 1 e. gl. = 90 ct; ook 1 d. en 1 d. min 4 st. = *f* 1. 35.

„Seespeck" bij het pond en de „schieff," o. a. van 22 en 16 p., het pond 2 st. = 7½ ct. Men leest bij Kiliaan (a. w. in v.): „*See-speck. j. meerswin* q. d. Laridum marinum." Een „schieff seespecks" zal dus zijn een *schijf spek* van den bruinvisch of dolfijn en gediend hebben om daarmede een en ander spijs te larderen; want het was eene jaarlijksche gewone uitgaaf voor de keuken. Het is trouwens ook bekend dat onze voorouders, niet zoo verfijnd van tong als wij, het spek van deze en gene zeedieren, dat nu alleen tot traan wordt verbruikt, niet versmaadden tot spijs te gebruiken. Ik heb het ook daarom alleen als eene merkwaardigheid, die ons daaraan nog herinnert, medegedeeld; een punt van vergelijking levert het niet meer op.

---

maar daar deze bij over zekere tijden geleverde partijen afbetaald werd, wordt men den prijs van elke soort in 't bijzonder niet gewaar.

Koorn en andere zaden.

Rogge. Het mud *f* 1, 1.27½, 1.31¼, 1.80, 1.87½.
Gerst. Het mud *f* 1.05, 1.16.
Gersten gort. Het mud *f* 1.80, ook 90 ct.
Haver. Het mud 14 st., 17 st., 18 st., ½ daald. en 1½ d. = 52½ ct.!, 63¾ ct., 67½ ct., 75 ct. en *f* 2.25.
Haver gort. Een ton 4 emd. gl. = *f* 3.60.
„Heers" of gierst. Een ton 3 daald. en 10 st. = *f* 4.87½, ook 4 d. [1])
Boonen. Een mud 7 arendsgl. = *f* 2.62½, ook 5 m. 12 emd. gl. min 10 st. = *f* 10.42½, of *f* 2.08½ het mud.
Erwten („erten"). Een mud 2 daald.
„Rüpe", denkelijk raapzaad. Een mud 33 st. = *f* 1.23¾.
Hop. Het mud 8 st. en 10 st. of 30 ct. en 37½ ct.

Zuivel en ander voedsel voor mensch en vee.

Boter. Een vat witte boter 21 emd. gl. = *f* 18,90; een vat roode boter 18, 19, 20, 21, 22 en 23 daald.
Kaas. Schapenkazen, 12 stuk 1½ daald.
Zout. Een ton „Sewessolts" d. i. zeker zeezout of gewoon keukenzout 1 daald. Drie ton 4½ emd. gl. = *f* 4.05, de ton dus *f* 1.35; ook 5 arendsgl. = *f* 1.87½.
Honig. Een ¼ vat h. 7 emd. gl. = *f* 6. 30; ook dito 4 emd. gl. = *f* 3.60. Een geheel vat h. 21 daald. en 15 st. = omstreeks *f* 32.
Vijgen. Een „nest" vijgen, wegende 90 pond, 5 emd. gl. = *f* 4.50, het pond 2 vleemschen = 5—6 ct.
Was (voor de kerk). Voor 150 pond 10 emd. gl., het p. 6 st. = 22½ ct.
Hooi. Een blok hooi 20 emd. gl. = *f* 18.
Draf. Voor 40 ton dr. 12 emd. gl. = *f* 10.80, de

---

[1]) Tarwe komt niet voor en werd zeker weinig gebruikt, zoo min als verbouwd. Tot brood was rogge de hoofdspijs en alleen op feestdagen en andere bijzondere gelegenheden werd tarwe- of wittebrood („wiedtbrood") aangekocht, voor de nonnen of juffers alleen, voor 3, 4 of 5 st. = 11, 15, 18 — 19 ct., voor het geheele convent, 20 st. = 75 ct. Behalve tot spijs werd rogge en gerst in groote hoeveelheid voor de brouwerij verbruikt.

ton 1 snaphaan ≐ 27 ct.; ook 17 t. dr. 6 emd. gl. of de ton 8 st. = 30 ct.

„Roofkoeken" of raapkoeken (voor de ossen), het stuk 2½ ct.

Dranken.

Wijn. Een aam wijn 8 daald. en 10 d.

Een aam beste wijn 10½ d., dito 1½ a. 9 d.

Bier. Een ton bier 8 arendsgl. = *f* 3; een ton „wiedt biers" (wit bier) 6 emd. gl. = *f* 5.40; Hamburger b. de ton 4 emd. gl. = *f* 3.60; dito 11 arendsgl. = *f* 4.12½; dito 12 arendsgl. = *f* 4.50; dito 12 daald. Bremer bier, een ton 11 arendsgl. = *f* 4.12½; dito 3 emd gl. = *f* 2.70.

Brandewijn. Voor ¾ aam brandew. 14 daald.

Onderscheiden benoodigdheden.

Turf. Twee schuiten turf (lange) 8 daald.

Laken (voor een kleed van den abt). De el 2 emd. gl. = *f* 1.80. Dito (voor een paltrok van den abt), de el 1 d.

Bombazijn (tot voering voor des abts mantel.) Vijf el ¼ d. Dito 4 el (voor een „wambusch" van den abt) 1 d.

Een paar laarzen (voor den abt) 2 emd. gl. = *f* 1.80, ook 1 fransche kroon, gelijk 42 brab. st. of *f* 2.10.

Een paar „leren hoesen" ½ d.

Een paar „triipen toefelen" (pantoffels voor den abt) ½ d.

Een hoed 1 keizersguld.

Twee „salen, toemen en halteren" (voor den klepper van den abt) 8 emd. gl. = *f* 7.20.

Een maal (reiszak) 2 daald.

Twee „brunswiker rúren off vuerboessen" (naar 't schijnt jagtgeweren), 5 daald.

Een kolf (voor den abt en het kolfspel) 11 st. = omstreeks 41 ct.

„Een webeke klein luens" of linnen (voor de nonnen), groot 40 el, de el 9 brab. st. = 45 ct. Ook 40 el „luens" (voor de zusters), 16 emd. gl. en 17 st. = ongeveer *f* 15 of de el 37½ ct.

„Luens" tot een zeil op de turfschuit, dus zeildoek, 27 el 4 daald. of de el ruim 22 ct. Dito 50 el, de el 4 brab. st. = 20 ct. — Ook 28 el „luwens" voor twee zeilen

op den molen, de el 4 brab. st. = 20 ct. Nog 32 el „luens" tot zakken, ook de el 4 brab. st. = 20 ct.

Korenzakken, 30 stuk 10 st. = 37½ ct.

Roemers (in de zaal), 12 stuk, het stuk 1 st. = 3¾ ct.

Tinnen waterpotten, 5 stuk 2 daald.

Groote hoepen, het stuk 2 st. =7½ ct., ook 5—6 ct.

„Bandholts, of hoepen (kleine), de 100 stuk 1 emd. gl. = 90 ct. Dito en ¾ klaphout 4 emd. gl. = *f* 3.60.

Raden, het paar 1 daald.

Een molenroede 12 emd. gl. =*f* 10.80.

Een mast op de turfschuit 1 daald.

Een wekker 3½ daald.

Een moesblok (in de keuken) 5 arendsgl. =*f* 1.87½.

Een wentelblok 5 emd. gl. =*f* 4.50.

Een groote kuip 4 daald. min 4 st. =*f* 2.85.

Twee troggen, in het „Swienhuiss," en twee pompen 8 daald.

Een pomp 36 st. =*f* 1.35.

Planken (om deuren te maken in het lange- of veehuis), 15 stuk 4½ emd. gl. = ruim *f* 4.

Planken, 100 stuk 131 emd. gl. =*f* 117.90.

Balken, 15 stuk 21 daald.

Latten, 100 stuk 10 emd. gl. =*f* 9.

Wagenschot, 100 stuk 46 emd. gl. =*f* 41.40.

Baksteen, 9000 stuk 45 emd. gl. =*f* 40.50. Dito 2000 st. 10 emd. gl. =*f* 9. Dito 2000 st. het 100 16 arendsgl. = *f* 6.

Pannen, 2000 stuks 14 emd. gl. =*f* 12.60. Dito 1000 st. 8 emd. gl. =*f* 7.20.

Benthemer steen, 9 voet voor 1 emd. gl. = 90 ct.

Smidskolen of steenkolen. Een hoed 3 ar. gl. en 5 st. = *f* 1.31¼. Zestig ton 8 daald.

IJzer. De 100 pond 5 ar. gl. min 1 st. =*f* 1.83¼.

Lood. De 100 p. 5 emd. gl. =*f* 4.50.

Nagelen. De 1000 stuk 1 emd. gl. = 90 ct.

Spijkers (voor klompen). De 1000 st. 14 st. = 52½ ct.

Kalk. Twee ovens kalk 24 emd. gl. =*f* 21.60, ook 22 emd. gl. =*f* 19.80, en een halve oven k. 6½ emd. gl. = *f* 5.85.

Loonen.

De vaste kloosterbedienden en knechten, die in 't bijzonder worden genoemd, waren en verdienden in het jaar als volgt:

De bediende in de zaal 6 emd. gl. = *f* 5.40.
De organist 6 daald.
Twee smeden, elk 5 emd. gl. = *f* 4.50.
De brouwer 6 daald.
De portier 3 emd. gl. = *f* 2.70.
Een koejongen 2 emd. gl. = *f* 1.80.
De „suineproost” 3 emd. gl. = *f* 2.70.
Een „suinenjonge” 5 ar. gl. = *f* 1.87½.

Van andere losse werklieden en hunne loonen worden dezen opgegeven.

Grasmeijers aangenomen het gras voor 4 st. = 15 ct.; ook voor 10 st. = 37½ ct. en daarbij op tien gras een ton bier, overigens op eigen kost.

Een timmerman aan den molen gewerkt 6 dagen, verdiend 1 emd. gl. min. 1 st., drinkgeld 3 st., dus bijna *f* 1 voor een week.

Ook een timmerman voor 9 dagen werken 1 daald. 2 st. = *f* 1.57½, of dus per dag ruim 17 ct.

Een metzelaar voor 8 dagen werken 24 st. = 90ct.; ook voor 6 dagen werken 1 emd. gl. = 90 ct.; 5 dagen 16½ st. = 61—62 ct.; voor 14 dagen 2 emd. gl. = *f* 1.80; ook 2 emd. gl. en 4 st., of des daags 5 st. = 18¾ ct.

Een steenbakker over 12 dagen 24 st. = 90 ct., of des daags dus 2 st. = 7½ ct.

Een rietdekker over 8 dagen 1 daald. of des daags 5 st. = 18¾ ct.

Een schoorsteenveger van 9 schoorsteenen 3 emd. gl. of het stuk 3 schaap = 30 ct.

Het klooster, om dit er nog bij te voegen, verzorgde twee vondelingen, een jongen en een meisje, en deze werden uitbesteed, de jongen voor 20 emd. gl. of *f* 18, het meisje voor 13 emd. gl. of *f* 11.70, in het jaar.

Kritiek over den geschiedschrijver Pontus Heuterus.

„Heuterus was zeker een der uitstekendste geschiedschrijvers van zijn tijd, die als oog- en oorgetuige veel merkwaardigs kon mededeelen en die tevens door zijne geleerde en maatschappelijke betrekkingen den toegang tot belangrijke verzamelingen had. Zij die echter, in later tijd de geschiedenis behandelden, hebben hem van vele en groote onnaauwkeurigheden overtuigd. Hij is ook niet van eenzijdigheid vrij te pleiten en veroorlooft zich niet zelden harde uitdrukkingen tegen andersdenkenden." Dit laatste gevoelen omtrent de eenzijdigheid van dezen geschiedschrijver, te vinden in het Biograph. woordenboek van A. J. van der Aa, waren reeds Burgemeesteren en raad van Groningen in 1586 toegedaan, blijkens het volgende postscriptum, gevoegd onder eenen brief van B. en R. sampt taelm. swoerne meente ende bouwmesteren van de ghilden in Groeningen aan Dr. Johan de Gouda, syndicus te Brussel 2 Mei 1586.

„Also ons voergecomen, dat eener Pontus Heuterus delfius, bastert vorwanter van hoptman Rijnefeldt enige schendtlijke erdichte laster rhede, durch ingeuent Con. Maj. rebellen ende onser arffwederparten tegen ons ende dusser stadt (den stapel ende anders belangende) in een Boeck ijdtz apud Plantinum sub prelo zijnde, soll willen calumnieuslick ende onuerschaempt, laten mede in druck wth gaen, des em dan tot clener eheren werde gedijen, ende ons neet soll tho lijden staen, So willen oeck v er. l. daer tho verdacht zijn, dat sulckes van wegen Con. Maj. offt andersins beleth, affgeschaffet ende hinder wegen moege blijuen, ofte dat der Autheur, daer voer angesehen ende gestraffet worden, na rechts behoeren." [1])

Het hier bedoelde werk schijnt niet in druk uitgegeven te zijn, of het moet zijn de in 1598 bij Mart. Nutius te Antwerpen uitgekomen „Rerum Belgicarum libri quindecim," bevattende de geschiedenis van 1477—1565, over welk werk Paquot en van Mieris niet gunstig oordeelden. „Iij ai remarqué des anachronismes, des fautes de geographie et d' autres inexactitudes." Aldus Paquot.

[1]) Gron. Arch. H. S. in fol. 105*b*.

BLIKKEN IN DE OUDERE GESCHIEDENIS

VAN HET

WESTELIJKE FRIESLAND.

Hij die zich met het bestuderen der Geschiedenis heeft onledig gehouden, dat is, die onbevoordeeld en oordeelkundig de vroegere Geschiedschrijvers heeft gelezen, zal de overtuiging verkregen hebben, dat, bij hunne opgaven, niet altijd onpartijdigheid heeft voorgezeten, maar dat eigenbelang en vleijerij dikwijls de waarheid verminkt en de toen bestaande sagen en partijdigheid daarbij eene groote rol zullen gespeeld hebben.

Hij dus die een, voor zoo verre mogelijk, waar verhaal van dat voorgevallene wil geven, behoort de schrijvers van de verschillende partijen te lezen en te beoordeelen, om daardoor, zoo mogelijk, tot de kennis der waarheid te geraken.

Dat dit eene waarheid is, leeren ons vooral de Geschiedschrijvers, die het sedert de drie laatste eeuwen voorgevallene hebben opgeteekend; zij leveren ons tevens het bewijs, dat het in die gegevene oogenblikken niet wel mogelijk was, om een waar verhaal van al het in dat tijdvak voorgevallene te geven, omdat partijdigheid toen, ja thans gedeeltelijk noch, hare heerschappij over dat tijdvak voert.

Is dit thans noch het geval, het was zeker niet minder in de vroegere eeuwen, doch met betrekking tot deze, mag men veronderstellen, dat daaromtrent geene partijdigheid meer bestaat, en dat het dus mogelijk is, over dat tijdvak, met meerdere onpartijdigheid te handelen.

Bij het bestuderen van de *Geschiedenis van Friesland* trof het mijne aandacht, dat men, met betrekking tot de eerste eeuwen dier geschiedenis, zoo weinig omtrent de aan zee gelegen Landen tusschen de Oosterschelde en Ostende bij de Geschiedschrijvers vindt opgeteekend. [1])

Dit geldt niet alleen het wereldlijke, maar ook het kerkelijke der Geschiedenis.

Bij ons was dus niets natuurlijker, dan dat wij, trachtende, zoo veel ons mogelijk, alles tot klaarheid te brengen, pogingen in het werk stelden, om daarvan meer te weten, en het was een opzettelijk onderzoek daarnaar, dat ons in staat gesteld heeft het volgende daartoe betrekkelijk mede te deelen.

Wat wij hier zullen geven zijn echter slechts hoofdpunten in den draad dier Geschiedenis, en wij geven die alleen ten einde de beoefenaren van die Geschiedenis, zoo mogelijk, te helpen, om ook, door middel van hetgeen wij aanvoerden, een goed geheel te kunnen leveren.

Wij bekennen het gaarne, dat onze beschouwingen deels nieuw zijn, en in vele opzichten afwijkende van hetgeen anderen daar omtrent te boek gesteld hebben; doch dit heeft ons niet afgeschrikt, omdat wij ons vleiden bronnen te hebben aangehaald, waaruit, zoo niet alles, althans veel tot versterking van onze wijze van zien, zal kunnen geput worden.

I. Romeinsch Tijdvak.

Claudius Ptolemaeus in zijne *Geographia*, lib. II, cap. XI, zegt, dat er Groote en Kleine *Busacteri* hebben bestaan, dat de Groote tusschen de *Cauchen* en *Sueven* woonden en de Kleine naast de *Sycambers*. Boven deze en de *Busacteri* lagen, volgens hem, de *Friezen* tot aan de Eems. [2]).

[1]) Het woord *Ostende* duidt reeds de grens tusschen fransch Vlaanderen en Friesland aan.

[2]) Sommige schrijvers maken van deze *Phrissii* en de bij Ptolomaeus aldaar ook voorkomende *Phiraesi* een en hetzelfde volk. Deze laatsten woonden naast de *Phavonae* in het oosten van de Scandinavische Eilanden en stonden tot de *Phrissii* in geene de minste betrekking. Een diergelijk misverstand vond ik in het werk van den geleerden Schayes, *Les Pays Bas avant et durant la domination Romaine*, Bruxelles 1837, I, p. 40, alwaar men leest: *Thule* Belcarum *littori opposita est*, in plaats van *Beltarum*. Dit zal dan moeten beteekenen: *Jutland (Thule)*

Tacitus *de Mor. Germ.* cap. XXXII verhaalt, dat de *Chamaven en Angrivariers* voor zich de *Friezen* hadden, die in Groote en Kleine verdeeld waren, en die hij cap. XXXV tot het *westelijk Germanie* rekent, terwijl hij het *noordelijk Germanie* aan de Eems bij de Chaucen begint.

Plinius, lib. IV, cap. XV, nadat hij zoo even over de volken tusschen het *Flie* en het *Helium* gesproken heeft, vervolgt daarop met Gallie, hetwelk drie volkeren bevatte, die door vloeden van elkander gescheiden waren, en die optellende, begint hij met van de *Schelde* tot de *Seine* het Land Belgisch Gallie te noemen, terwijl hij cap. XIII zegt, dat langs de zee tot aan de *Schelde* Germaansche volken woonden.

Wanneer wij hierbij in aanmerking nemen, dat geen dier schrijvers gewag maakt van de Landen aan zee tusschen den *Rhijn* en de *Schelde* gelegen, dan alleen Plinius, die van de volkeren tusschen het *Flie* en het *Helium* spreekt, maar ook niet van die tusschen het *Helium* en de *Schelde*, dan alleen, dat *tot de Schelde Germanen woonden*, dan is het meer dan waarschijnlijk, dat die Landen tot de Schelde toen ter tijde tot *Friesland* zijn gerekend geworden. [1])

Geen der oudere schrijvers, dan alleen Cæsar [2]), Plinius [3]) en Ptolomæus [4]), maken eenig gewag van deze rivier en deze nog zeer oppervlakkig.

Cæsar zegt dat de *Schelde* in de *Maas* stroomde. Die rivierarm was dus dezelfde, die wij nu in de *Oosterschelde* terugvinden, en het is te vermoeden, dat de *Hont* of tegenwoordige *Westerschelde* ten tijde van Cæsar nog niet met dien arm in verband stond, want anders had hij niet zoo geschreven en hem langs de *Honte* in zee laten stroomen.

Ptolomaeus noemt twee armen. Welligt bedoelde hij

---

ligt tegenover den oever der Belten (groote en kleine, welke benaming aan de eilanden *Fuhnen* en *Seeland* vroeger gegeven werd, doch nu aan de hun bespoelende wateren).

[1]) Zie hierover ook: Georg Fried. König, *Deutsche Briefe*, Emden 1837, I, 30 en 33.

[2]) *Bell. Gall.* lib. VI, 3, p. 113 in fine. — Ipse cum reliquis tribus (Legionibus) ad flumen Scaldim, quod influit in Mosam, extremasque partes ire constituit"

[3]) *Hist. Nat.* IV, 13. „Toto autem hoc mari ad Scaldim usque fluvium Germanicae accolunt gentes, haud explicabile mensura; tam immodica prodentium discordia est."

[4]) *Geographia*, II, 9.

met den eerste den arm, die in de *Maas* uitliep; en met den tweeden, de *oude Westerschelde*, en niet de *Hont*, die volgens van Hasselt, *Hist. des Belges* p. 23 en 24, tusschen het jaar 57 vóór en 150 na de christelijke jaartelling zoude ontstaan zijn.

De arm, die vroeger van *Gent* naar *Brugge* en *Ostende* liep, thans gedeeltelijk opgedroogd en aan welks overblijfselen later andere benamingen *(Aa* en *Lei)* gegeven zijn, en die door het graven van de *Otto-gracht* eene andere rigting naar *Sluis* in het *Zwin* of *Hazegat* ontving, is onzes inziens de door Plinius bedoelde *Schelde*, waar, zoo als wij later zullen zien, *Belgie* begon en *Germanie* eindigde.

Wij geven alzoo drie armen aan de Schelde: De eerste liep van *Gent* naar *Brugge* en *Ostende*; [1]) de tweede van *Gent* langs *Antwerpen* en *Bergen op zoom* naar de *Maas*; de derde van het *Fort Bath* naar *Vlissingen* (de Honte).

Den eerstgenoemde, nu gewijzigd door de gracht, die Otto liet graven, vindt men zonder twijfel terug in de *Lex Frisonum*; en strookt alzoo met de aldaar gemaakte verdeeling van Friesland. Men vindt daar: *Inter Laubachi et Wisaram et Cisfli.* — *Inter Fli et Sincfalam.* — *Haex lex inter Laubachi et Flehum.* — *Inter Flehum et Sincfalam.* In de eerste vindt men de verdeeling van Friesland in drieën en in de laatste de verdeeling in tweeën. [2]) Wanneer men nu het *Zwin* voor de oude *Sincfala* houdt en daarbij in aanmerking neemt, dat de *Ottogracht* omstreeks 941 is gegraven en toen de scheiding tusschen *Vlaanderen* en het *Keizerrijk* werd, dan zal de redactie van die *Lex* niet ouder dan dat tijdstip kunnen zijn, maar tevens het bewijs leveren, dat die streken tot het oude Friesland behoord hebben. Hier voor pleit ook nog eene latere akte of diploma van 30 December 1204, [3]) alwaar van het *Zelandia intra Mosam et Scaldim* gesproken wordt. Door dit *Scaldis* is zonder twijfel de arm van *Gent* naar *Ostende*, zoo niet de latere *Sincfala*

[1]) In 941 schijnt deze arm grootendeels onbevaarbaar geworden te zijn. Keizer Otto liet daarom, in dat jaar, niet alleen, om, tengevolge van de overeenkomst met Graaf Arnout van *Vlaanderen* toen getroffen, als grens tusschen hunne bezittingen te dienen, de gracht naar het *Zwin* of *Hazegat* graven, maar tevens om eene betere en zekere waterlossing voor zijne Landen te hebben. Zie VI hierna.

[2]) Zie III, *verdeeling van Friesland onder de Karolingers*, hierna.

[3]) Kluit, *Hist. Crit.* II 1e stuk bl. 283, I 2e stuk p. 50. *Cod. Dipl.* 50. Hij zegt dat *Gent* en *Nieuwpoort* daarin begrepen waren.

der *Lex Frisonum* bedoeld. Want dit Zeeland tusschen de *Maas* en *Oosterschelde* te plaatsen, zal wel niemand doen, en wij betwijfelen het, dat hier, door *Scaldis*, de *Hont* bedoeld wordt, omdat men dit dan duidelijker had aangewezen, of wel de tegenwoordige zoogenoemde *Oosterschelde* moet toen nog den naam van *Maas* gehad hebben en dan zoude het kunnen zijn het tegenwoordige *Zeeland* zonder *Staatsvlaanderen*; doch dan moest de opgedroogde arm van *Gent* naar *Ostende* in de diplomatie reeds lang den naam van *Schelde* verloren hebben. Melis Stoke in zijn *Rijmkronijk*, boek I, vers 41—47, zegt: dat het westeinde van *Nedersassen* de *Schelde* was, zoo als die in zee uitstroomt.

De oostelijke arm verloor zich in de *Maas*. De *Hont* ontving later de benaming van *Westerschelde*, toen de Maas, tusschen het tegenwoordige Holland en Zeeland vloeijende, den naam van *Oosterschelde* bekwam, zoodat die hier ook niet in aanmerking kan komen, en men daarom geene andere Schelde, die in zee uitstroomt, kan vinden, dan dien vroegeren Scheldearm, die thans dien naam verloren heeft. [1]) — Eindelijk pleit hier ook nog voor het herhaald verblijf van de Noormannen te *Gent*, die wel niet langs *Antwerpen* naar *Gent* zullen zijn opgevaren, maar bij *Ostende* of daaromtrent uit zee zullen zijn binnen gekomen, waar de *Schelde* toen in zee uitstroomde, zoo als wij nu zullen zien.

II. Noordsch Tijdvak.

De oudnoordsche Sagen geven reeds in 555 aan de

---

[1]) Men zie aldaar de noot op vers 46 in de uitgave van Huijdekoper, en Dewez, *Hist. Gen. de la Belgique*, II, 231. zegt dat de Hont vroeger eene kleine rivier was ten tijde van Jacoba *Gravin van Holland en Zeeland.* „Feue Dames Jacques comtesse de Holl. et Zeel. voyant que per les grandes inundations, qui advindrent en son temps et aussi auparavant — la dite rivière de la *Honte* qui *paravant* avait *este petite estroite et peu profonde* — que les marchands estrangiers commencaient a prendre leur chemin pour tirer en Brabant per *icelle Honte*, delaissant le chemin *de l'escaute* de tout temps accoustumé, en frauldant par ce nostre tonlieu de IJersickervort." — Belpaire, *sur les changemens que la côte d'Anvers a Boulogne a subis, tant a l'exterieur, qu'a l'interieur depuis la conquète de Cæsar jusqu'a nos jours*, p. 60. (*Memoires couronnèes en* 1827 *par l'Academie Royale des Sciences et Belles Lettres de Bruxelles*). J. van Doorninck *de Frisiae Terminis*, p. 52—57, Groningen 1835, welk werk veel te wenschen overlaat. G. Acker Stratingh, *Aloude St. en Gesch. des Vaderl.* I d. bl. 124.

geheele kuststreek van *Jutland* niet alleen tot *Calais*, maar nog verder, den naam van *Friesland;* en dien van *Valland* tot aan de *Pyreneën*.

Reeds in de derde eeuw zetten Noormannen zich daar neder, en deden omtrent 235 volgens de Romeinsche schrijvers zeerooverij tot aan de kusten van *Spanje*. [1]) Ook *Jutten* en *Anglen* namen deel aan deze tochten.

De geheele noordwestkust van Gallie had in de vijfde eeuw een Saksischen strandgraaf *(Comes littoris Saxonici)*.

In het begin der zesde eeuw vluchtte Phinibert, de zoon van een heirvoerder *(dux)* uit *Cambrai*, ten tijde van Clodovig, naar eenen Deenschen koning; wellicht was deze Guitlach of Godleik (Cochilaicus) onderkoning in *Fuhnen;* althans deze deed een tocht naar Gallie, om Phinibert te wreken, en landde in het land der *Attuariers* tusschen Holland en Maasland. [2])

Theodebert zoon van Theodorik koning van *Austrasie* versloeg hem toen weder. Wellicht bestond er verwantschap tusschen Phinibert en Godleik.

In het midden dier eeuw werden de Saksers door de Frankische koningen, die zich in Gallie hadden nedergezet, vervolgd en zochten deze hulp bij den Jutschen koning Amlet. [3])

Ten dien tijde maakte Friesland, tegen het noorden, het uiterste deel uit van het Frankische rijk. De Friezen zochten zich onder de Merovingers vrij te maken; doch Pipyn en Karel Martel wisten hen weder te bedwingen.

Frode de vijfde, achtste koning in *Leir*, deed toen een tocht tegen den Frieschen zeeroover Vitho, overwon hem, drong door tusschen *Groningen* en *Friesland* en onderwierp hen voor eenigen tijd.

Omtrent 556 plunderden de zonen van den noordschen koning Halfdan de kusten der Saksers en Galliers. [4])

Gedurende den tocht van Karel de Groote naar Spanje, drongen de Noormannen in Friesland, hetwelk toen onder

---

[1]) Zie Depping, *Histoire des expeditions des Normands et leur établissement en France au dixieme siècle*, Paris 1825, in het Deensch vertaald en vermeerderd door N. M. Petersen onder den titel: *Normannernes Söloge og deres Nedsaettelse i Frankerig etc.* Kopenhagen 1830, cap. III, bl. 101, 113, 118 en 127. — *Fundinn Noregr Hyndluljod*, in de *Saemunds Edda*, 1e boek, en Finn Magnusen, *Aeldra Edda*, 3e boek bl. 26.

[2]) Depping, t. a. p. bl. 130.

[3]) Depping, t. a. p. bl. 126.

[4]) Depping, t. a. p. bl. 128.

de Franken stond, om het van dezen te bevrijden, doch zij werden toen geslagen.

In 795 stonden zij met de Saksers in verband, en plunderden de kusten van Friesland. [1])

Depping zegt, bl. 135, dat in 800 de kusten van Vlaanderen reeds meermalen door de Noormannen bezocht waren, dat Balduin de eerste, erfelijke Graaf van Vlaanderen, zijn land dapper tegen de Noormannen verdedigde (bl. 170); dat zij zich veeltijds aan de monden der *Schelde* ophielden, waar zij eene veilige schuilplaats hadden en waarheen Godfried Haralds zoon zich begaf (bl. 176).

In 802 of 804 sloten de Friezen en Saksers een vrede met Karel den Groote en werd hij als hun heer erkend, onder beding, dat zij hunne wetten en gewoonten zouden behouden en eene schatting aan hem zouden geven. [2])

In 810 trok de Deensche koning Godfried met eene vloot van 200 schepen in Friesland, landde in het *Comitatus Riostri* op drie plaatsen en verspreidde de Friezen, die zich tegen hem verzetteden, doodde hunnen hertog Roruk en legde hun eene belasting van 100 pond zilver op, welke zij bij zijnen schatmeester moesten brengen en in een metalen bekken werpen. Deze beoordeelde de waarde der munt na den klank, en wat niet goed klonk, waren zij bovendien kwijt. Van hier waarschijnlijk de benaming *Clipscelda.* [3]) Hij behandelde toen Friesland als een veroverd land, stroopte aldaar en bracht het volk in slavernij.

Zijn broeders zoon Hemming sloot in 811 een wapenstilstand met Karel den Groote en daarna een vrede, bij welken de Eider als grens tusschen Denemarken en het Frankische rijk gesteld werd. Volgens de *Islandsche kronijk* stierf in 810 een Friesch hoofdman Herick.

Deze Godfried, ook wel Siegfried genoemd, was de zoon

---

[1]) Depping, t. a. p. 133 en 135. Met betrekking tot de hier vermelde *zoogenoemde* invallen der Noormannen kan men ook nazien: Occo Scarlensis *Chronyk*, fol. 5, 11 verso, 17, 19, 21 en 22. Winsemius *Chronyck*, fol. 17, 25, 30, 40, 77, 78, 81, 86 en 107. Schotanus, bl. 64, 66, 67 en 68. Meijer, *Friesische Merkwürdigkeiten*, bl. 51—55.

[2]) Depping, t. a. p. 137.

[3]) Zie *Oude Friesche wetten*, II d. 9e kest van het *Jus Municipale Frisonum.* Men lette er op dat het een christen schrijver is, die hier spreekt, en daarom heeft hij dit met zwarte kleuren geschilderd. Doch wie neemt munt van slecht gehalte voor goede aan? Wellicht had Godfried er reeds de proef van gehad. — Dit viel voor in het *Ducatus Riostri.*

van Gorm en Odilbalda; deze eene dochter van Radboud van Friesland met Gorm in 718 gehuwd. Gorm was de zoon van Herald en deze een zoon van Björn. Godfrieds leven vindt men bij Saxo Grammaticus p. 166 beschreven. Hij had een zoon Olaf (anderen zeggen Hemming), dien sommigen Oligerius noemen. Deze volgde hem op en moet — volgens Turpinus Aartsbisschop van Reims en kanselier van Karel den Groote — met Galdebodus, koning in Friesland, en meer andere, bij *Belinum*, begraven zijn. Aan Olaf volgde Hemming op; deze maakte vrede met Lodewijk, bevocht Regnar Lodbrok en werd christen. [1])

Harald, broeder van Godfried, werd met *Rustringen* beleend en had een zoon Gutborm, wiens dochter met Eric huwde, uit wien een zoon Kanut.

Heriold kwam te Ingelheim aan het hof van Lodewijk, werd christen en ontving de landen tusschen den *Rhijn* en de *Moezel* in leen, en tevens *Dorestad* en *Rustringen*.

Zijn broeder Hemming verkreeg toen *Walcheren*, en Roruk, een ander broeder, *Kennemerland* [2]). — Deze drie zouden Friesland tegen de Noormannen beschutten.

Omstreeks 835 vallen de Noormannen wederom in Friesland en Vlaanderen, branden *Antwerpen* en vernielen de kerken te *Mechelen* en te *Witlam*. [3])

Heriold, dien sommigen voor een zoon van Regnar Lodbrok houden, had toen eenige streken langs de kusten van Friesland van den Frankischen keizer in leen. Zijne handelingen waren evenwel van dien aard, dat men hem weinig vertrouwde, daar hij verdacht werd gehouden de Noormannen in te halen; ten gevolge waarvan hij door twee Frankische Graven vermoord werd. Zijn broeder Roruk werd bij die gelegenheid gevangen genomen, doch ontvluchtte weder en bekwam in 850 *Dorestad* van den keizer in leen. [4])

In 855 was Friesland nagenoeg geheel door de Noormannen bezet. Hadding viel toen in de *Betuwe* en in *Utrecht*.

Godfried, zoon van Harald (Heriold?), was metgezel van

---

[1]) Saxo Grammaticus p. 168, 171. Stephanii *Notae Uberiores* p. 186, 192.

[2]) Depping, t. a. p. 141.

[3]) Depping, t. a. p. 144. Is *Witlam* ook hetzelfde met *Wiltam* of *Wilta* en dan het oude *Wiltaburg*, *Wilta Trajectum*, Ultrajectum, Utrecht? En zal dan *Trajectum Superius*, niet Maastricht en *Trajectum Inferius* Dordrecht zijn?

[4]) Depping, t. a. p. 174, 175. Schotan. 67.

Roruk geweest, doch was niet in de verzoening begrepen, welke Roruk met den keizer gemaakt had. Deze valt daarop in Vlaanderen, later in 853 met 252 schepen in Friesland en ging verder naar de *Seine*.

Lotharius stond, kort voor zijnen dood, aan zijn jongsten zoon Lotharius een deel van Friesland af; en deze gaf dit wederom in leen aan Roruk en Godfried. [1])

Godfried was gehuwd met Gisela, natuurlijke dochter van Lotharius II en van de schoone Waldrade. Hij ontving van Karel den Dikke bezittingen in Friesland, doch werd omstreeks 886 door graaf Eberhard, wien hij diens bezittingen had afgenomen, vermoord, en werden de Noormannen verdreven. Deze Eberhard en Gjerolf ontvingen toen van Karel diens bezittingen. Zijne weduwe werd Abtdis in het klooster te Nivelles, terwijl zijne kinderen in armoede vervielen. [2])

Omstreeks 860 vinden wij Roruk wederom aan de *Schelde*. — In 877 geraakte Rolf, die met koning Alfred in verbond was, door storm op de kusten van *Walcheren* en werd daar door de bewoners aangevallen. Hij overwon hen evenwel, en zette zich daar neder. De inwoners vreezende, dat hij daar zoude blijven, riepen toen den graaf Regnier (Reginer) van *Henegouwen* en den graaf Raimbout (Radboud) van *Friesland* ter hulp. De laatsten werden verslagen en Holland door Rolf geplunderd. [3])

---

[1]) Depping, t. a. p. 187.

[2]) Depping, t. a. p. 265, 289. Schotan. 75. Winsemius 113, 115. Arends *Physische Geschichte der Noordseekuste*, Emden 1833, I, S. 207.

[3]) Waarom werd de graaf van Vlaanderen niet te hulp geroepen? Deze schijnt, zoo hij niet uit noordschen stam was, althans naauwe betrekkingen tot de Noormannen gehad te hebben. In 862 had hij Judith, Karels dochter, geschaakt. Uit den brief van den Paus, hiertoe betrekkelijk, ziet men, dat hij naar de partij der Noormannen overhelde; want de Paus zegt aldaar (*tome 7me de l'Histoire de France*): Ne propter iram indignationemque vestram ipse Balduinus impiis Normannis et inimicis Ecclesiae sanctae se conjungat, et ne populo Dei aliquot ingerat periculum. — Roruk was toen in de nabijheid van *Vlaanderen*. Karel bewilligde in het huwelijk van zijne dochter en gaf hem, erfelijk in leen, dit graafschap, hetwelk zich toen van de *Schelde* tot de *Somme* uitstrekte en gedurende twintig jaren zijner regering niet door de Noormannen verontrust werd. Opmerking verdient het, dat de geschiedschrijvers zeggen, dat Balduin zijn graafschap dapper tegen de Noormannen verdedigde, als wij het zoo even vermelde in aanmerking nemen. Hij moest het noordelijke Frankenrijk helpen verdedigen en slechts *Brugge* alleen had hij versterkt. Depping, t. a. p. 170, 259.

In 880 vinden wij de Noormannen weder in Holland, alwaar zij *Bergenopzoom* verbranden. Zij werden evenwel door Lodewijk tot op het slot van *Nijmegen* terug gedreven, van waar zij, na dit in brand te hebben gestoken, ontvluchtten. Zij waren toen ook aan de *Schelde* en vielen herhaalde malen in de landen tusschen de *Schelde* en de *Somme*. *Gent* schijnt meesttijds hun hoofdpunt te zijn geweest. [1]) Omstreeks 890 vinden wij hen bij *Leuven* en *Maastricht*.

Uit dit weinige hier aangevoerde kan men zien, dat de *invallen der Noormannen* tot aan de tiende eeuw een staatkundig doel hadden, te weten: om hunne en hunner verwanten landen terug te krijgen, die zij ten gevolge van overmacht en invoering van het christendom onder de Frankische en Karolingsche vorsten verloren hadden; en dat het christendom in die streken toen aldaar nog weinige wortelen geschoten had.

De onderlinge familiebetrekkingen en de daaruit ontstane rechten zijn hier uit blijkbaar, en de handelwijze der christelijke vorsten omtrent de Noormannen, de huwelijksverbindtenissen met hen gesloten, toonen genoegzaam aan, dat zij dezen eenig recht op die landen toekenden. De vrees voor hunne zoogenoemde rooverijen kon alleen niet wel de reden daarvoor zijn.

Wat dus van hunne rooverijen in den striksten zin van het woord is gezegd, is mijns oordeels niet overeenkomstig de waarheid, ofschoon wij niet willen ontkennen, dat enkele kleine hopen met dat doel daar geland zullen zijn. Maar de groote machten, die zij daarnaar toe voerden, pleiten voor onze stelling; en wanneer een groot deel der ingezetenen het niet met hen eens was geweest, dan voorzeker hadden zij zulke verwoestingen hier te lande niet kunnen aanrichten.

Niets was intusschen natuurlijker, dan dat christelijke schrijvers van dien tijd hunne handelingen met de zwartste kleuren afschilderden, omdat zij hun in de verbreiding van het christendom hinderlijk waren en hunne vorsten het recht op die landen betwisteden.

III. Verdeeling van Friesland onder de Karolingers.

Wij willen nu eens opgeven, wat wij omtrent die ver-

[1]) Depping, t. a. p. 244, 245, 299.

deeling van Friesland, tot dit ons doel strekkende, hebben gevonden.

In de eerste plaats vinden wij, dat keizer Lodewijk in 837 of 838 [1]) aan zijnen zoon Karel een gedeelte van zijn rijk afstond, waartoe ook *geheel Friesland* en de graafschappen *Hameland* en *Masagouwe* behoorden.

Karel kreeg toen *totam Frisiam a mari per fines Saxoniae, usque ad fines Ribuariorum*, d. i. van de zee langs de Saksische grenzen tot aan de grenzen der Ripuariers.

Den 30 Mei 839 had er eene nieuwe verdeeling door dien keizer plaats, onder zijne twee zonen Lotharius en Karel. Hierbij verkreeg Lotharius *Ducatum Frisiae usque ad Mosam*, terwijl wat over de *Maas* lag aan Karel kwam. Hierdoor verloor Karel het gedeelte van Friesland tusschen den *Rhijn* en *Maas* en werd alzoo het *Comitatus Flarditingi* de westelijke grens van het gebied van Lotharius, en het *Comitatus Walacria* de oostelijke van dat van Karel.

In 843 gaf Lotharius zijn deel *usque ad Mosam* aan zijnen broeder Lodewijk. — In Augustus van datzelfde jaar had er tusschen de drie broeders eene nieuwe verdeeling plaats. Bij die gelegenheid bekwam Karel het *Comitatus Flarditingi* terug en werd de Rhijn wederom de scheiding, welke verdeeling ook bleef bestaan, toen Lotharius in 870 de verdeeling tusschen zijne oomen, Karel den Kale en Lodewijk, maakte. Karel bekwam toen *een* deel en Lodewijk *twee* deelen van Friesland, als: het eerste deel, van de *Eider* tot de *Lauwers* of het *Flie (Ducatus Riostri)*, het tweede deel van de *Lauwers* of het *Flie* tot den *Rhijn*, zoodat aan Karel, als derde deel, de landen van den *Rhijn* tot de *Schelde* gegeven werden, welke laatste rivier onzes inziens die moet zijn, die van *Gent* naar *Ostende* liep. Het konde wel niet het *Comitatus Flarditingi* alleen zijn geweest, hetwelk wij meenen dat zich tot de *Maas*, nu *Oosterschelde*, uitstrekte, als te klein voor het derde gedeelte van Friesland, zelfs niet, wanneer men er een gedeelte van het *Comitatus Walacria* wilde bijvoegen en het dan tot de *Hont* of *Westerschelde* uitstrekken, want dit laatste graafschap strekte zich over de *Hont* uit en zal toen wel niet in tweeën gedeeld zijn geworden.

---

[1]) Bondam, *Charterboek*, no. 21.

IV. a. Wereldlijke grens van westelijk Friesland.

Blommaert in zijne *Geschiedenis der Belgen en Nederduitschers* zegt bl. 20: „*'t Zwin, Sincfal.* — De inham der zee, welke heden nog de haven der Stad Sluis vormt en den naam van *Zwijn* of *Hazegat* draagt, strekte zich vroeger uit tot Damme." [1]) — Bl. 75, over *Austrasie* en *Neustrie* sprekende: „In het algemeen scheiden beide namen het *Dietsche* en het *Romaansche* deel des Frankischen rijks van elkander. Tot grens tusschen *Austrasie* en *Neustrie* strekte de *Oppermaas* en nederwaarts het *Koolwoud.* Lager schijnt de Schelde of naauwkeuriger de Lei, als uit Fredegers aangaven over de strijdigheden der *Merovingers* blijkt, de scheidingslinie geweest te zijn; en mogelijk wel de Opper Lei en de Aa, welke in de middeleeuwen nog de grens der Nederduitsche bevolking vormden."

Bij Kluit, I, 2, p. 168, vindt men „*Flandrorum nimirum nomen præsertim obtinuisse inde a Gravelinga urbs usque ad* Castrum Brugense. *Frisiae vero nomen ab eodem Castro Brugensi in orientem, versus Isendicam, Bierfletam et quatuor Officia, Hulstam, Assenedam, Axelant, Bouchantem. Atqui in hoc tractu fuisse etiam extimos Frisiae Limites, qui* Sincfal *dicuntur, omni inposterum dubio eximet charta anni* 1241, *quam ineditam ad annum* 1316 *nunc demum produco.*" [2]) Van Gravelines tot het kasteel van Brugge heette *Vlaanderen,* en van Brugge oostwaarts *Friesland.*

In de *Chronijk van Vlaanderen,* Brugge bij Andreas Wyts, wordt bl. 22 gezegd: „In 804 neemt Karel de Groote *Saksers* mede naar *Vlaanderen* en stelt die onder de macht van Lyderick II, die Karel te *Gent* onthaalde." En bl. 44 en 47: „Dat keizer Otto Aarnoud Graaf van *Vlaanderen*

---

[1]) Zie G. Acker Stratingh, *Aloude Staat en Geschiedenis des Vaderlands,* I dl. bl. 314 en volgende, waar men eene zeer belangrijke beschouwing omtrent het *Zwin* of *Hazegat* en diens naamsoorsprong in verband met de *Sincfal* vindt. Het komt mij voor, dat *Hazegat* den mond van de gracht, die Otto van Gent tot het Sas van Gent liet graven, aanduidt en die benaming later ontvangen heeft, van *a* water, en *gat,* opening, mond. *Aesgat, Hasegat,* waterlossing van die gracht in het Zwin. Het woord *Sas* geeft hiertoe ook aanleiding.

[2]) Zie ook de verhandeling van des Roches, *over de grenzen van de 17 Provinciën en de Steden,* bl. 22, 55 en 56. in de *Memoires de l' Academie de Bruxelles* 1781. — Van den Houve, *Hantvest* of *Chartre Chronijk,* bl, 231 en 239. Van Doorninck l.l. p. 65

gehuwd met Alyt, graaf Herberts dochter, bevocht, omdat hij ten onrechte de kerkelijke en geestelijke goederen had ingenomen. Dat hij *Ghent* innam; zeggende: dat dit niet op *fransch* maar op *keizerlijk* grondgebied gelegen was even als de *vier Ambachten*."

In de *Chronijk van Vlaanderen* (uitgave 1839) wordt gezegd: „Arnodt, Boudin de Caluwe zoon, dede maken den clooster te *Blandin*, dat men nu ter tijt heet *Sinte Pieters te Ghent*, was de 3de Graaf van *Vlaanderen*. — Hij dede manschap den koning Rodulphus en den coninck Lodewijk over zee. Hij sterft te Ghent 957." — Aldaar bl. 21: „Vlaanderen was toen (in 1071) groot, want *St. Omers Arye* ende *d'Lant van Ghysen*, *Walcheren* met den Lande van *Aelst* en met de *vier Ambachten*, was toen *al* Vlaanderen." En bl. 34: „Hij (Robert) herkreeg het land van *Walcheren* en van *Aelst* en dede te *Mentz* op den *Rhijn* den keizer Henric manscap van deze landen; en hield die van den keizer, en die hij met consent van den keizer met Vlaanderen vereenigde. En hij deed coninck Philips *van Frankrijk* manscap van *Vlaanderen*, *west gelegen van de Schelde*." [1])

Heda zegt bl. 171: „(*Florentius* III) *abdicat perpetuo medietatem terrae sitae in Occidua parte Schaldis flu. quae vocatur Wasia sive Wasda, incorporata nunc Flandriae*" [2]). En bl. 230: „*Valentinianae Oppido, quod prisci Fiscum Regium cognominarunt in confinibus Imperii Germani ad Schaldim fluvium sito.*" (Valenciennes aan de Schelde).

In de *Messager des Sciences et Arts*, tome I, p. 127, in de *Eclaircissements* omtrent *Gent*, vindt men sporen van eene gedeeltelijke onafhankelijkheid van die stad van de graven van Vlaanderen en eene verdediging van hunne vrijheden; en tome VI, bl. 18, 23 en 26, worden die van de *vier Ambachten* genoemd *Utrechtsche Vlamingen*. [3])

---

[1]) Zie verders die *Chronijk* bl. 19, 22, 31, 33 en 77. Lanssens, *Aloude Staat van Vlaanderen*, Brugge 1841, bl. 152, 154 en 155. Kluit, bl. 71, 72, 74 en 78. Robert werd ook *Aquarum Comes* of *Aquaticus* genoemd en het land *Friesland*. Zie bij Kluit de acten van 8 Julij 939 — 22 Januarij 966 — 13 April 969 en 18 Januarij 976. — Bondam bl. 51 zegt: Dat den 7 November 921 een vredesverdrag gesloten werd waarbij *Lotharingen* en in 925 ook *Ghent* aan Henric van Saksen kwam. Bl. 93, in de akte van 1021 en in de noot bl. 97, wordt gezegd, dat de *Comes Flandriae de vier Ambachten* van den *Bisschop van Utrecht* in feudum heeft.

[2]) Zie hem ook bl. 174, noot b.

[3]) Vreemd is het, dat men die in het fransch *Les quatres Metiers*

In de *Cod. Diplom.* van Kluit, p. 18, 24 en 177, ziet men dat *Gent* enz. tot Friesland behoorde, en *Hist. Crit.* 2, p. 50, dat Zeeland als Graafschap zich van de *Maas* tot de *Schelde* uitstrekte en dat *Gent* en *Nieuwpoort* daarmede in begrepen waren. Otto zegt in zijn Diploma van 22 Januarij 966, dat *Gent (Blandinia)* binnen de grenzen van zijn rijk lag.

In het werkje getiteld: *Het Belech van Ghent ten jare* 965, bl. 1, vindt men: „Baudewijn de Caluwe 4e Graaf van Vlaanderen werd 965 door zijnen zoon Aernoudt opgevolgd. Deze nam raet met ten Heer van *Dixmude* en den Burchgrave van *Ghendt* Heer van Staven (deze heette Gheraert, zie aldaar bl. 7), terwijl Aernout *Heer van Ghent* was." — En bl. 8: „De Heer van *Dixmude* geeft als Ruwaert van Vlaanderen dat land ende steden aan den koning van Frankrijk over, als *Souvereijne* Heeren. — *Uitghenomen de stede Ghendt*, daar hij geen macht over hadde; ghemeerct dat die stede gheregiert es en ghegouverneert es ende gheen verbot over haer hebbe." [1])

V. b. Kerkelijke grens van westelijk Friesland.

Lanssens t. a. p. bl. 155 zegt: In 879 stond Vlaan-

---

noemt. *Ambacht* is het oude latijnsche *Ambactus* en beteekent rechtsgebied. Het waren vier op zich zelven staande rechtsgebieden onafhankelijk van elkander en hadden hunne eigene rechten. Indien men de wetgeving van dien tijd, in die streken van kracht, zal kunnen nagaan, dan vertrouwen wij, dat zij veel overeenkomst met die der friesche vroegere Grietenijen zoude hebben. De Geschiedschrijver vergeet wel eens de wetgeving van een land na te gaan en van daar zijne verkeerde voorstellingen. De wetten van een land doen hunnen maatschappelijken toestand kennen en de zeden en gebruiken van een volk uitkomen.

[1]) Zie Moreri in voce: Gent en diens Graven. Te Water bl. 18 en 24. Vlaanderen was toen in drieën verdeeld: I. *Fransch Vlaanderen*, II. *Heerlijk Vlaanderen*, III. *Keizerlijk Vlaanderen*, en in dit laatste lagen *Aalst* en de *vier Ambachten*, gelijk Bilderdijk heeft opgeteekend. Onder de frankische vorsten werd Vlaanderen *Forestum* genoemd, en hunne overheden *Forestiers* en eerst later *Graven*. Dit *Forestum* is een middeleeuwsch latijnsch woord en heeft geene verwantschap met het fransche woord *forêt* bosch, maar beteekent een aan de grenzen van een rijk gelegen district, later *Markgraafschap* genoemd. Tegen over dit *Forestum* lag het *Forestum* Wasda en in dit het Burggraafschap Gent. Zie Huijdekoper op Melis Stoke, I, 218—233, op het woord *Foreest*.

deren onder vijf Bisdommen, waarvan het eene Utrecht was.

Heda t. a. p. p. 136 — „*Brugensis ecclesia in Noviomensi* (Doornik) *Episcopatu*" behoorde oudtijds aan Utrecht (zie Grammaije op *Brugge* bl. 87). Burchard in zijne *Beschrijving van Utrecht*, geeft aan *St. Salvator* aldaar: *quae vetus dicitur Ecclesias de Boecholt vel de Havesche, de Axele et capellam de Hulst* 1108. — Bilderdijk, *Geschiedenis des Vaderlands*, zegt: dat *Heidenzee* [1]) onder het Bisdom van Utrecht behoorde. Zie ook Te Water, *Praef. ad Burm. Utrechtsche Jaarboeken* tom. III.

Van den Bergh, *Gedenkstukken tot opheldering der Nederlandsche Geschiedenis*, 1841, I, 30 no. 5, geeft aldaar een Arbitraal vonnis van 22 October 1264, in den twist tusschen de Bisschoppen van *Utrecht* en *Doornik*. Hierin komt eene schikking voor omtrent de parochiale kerken van *Hameren*, *Waterfliet*, *Bassevelde*, *Capric*, *Lembeke*, *Eclo van het H. kruis*, *Moorbeke*, *Chavetinge* et de locis Willeminorum et monialium de Eclo, over welk geestelijk regtsgebied verschil bestond. Hierin wordt een frater Michaël *prior Praedicatorum Insulensium* genoemd. Bij Aeg. Bucherius, *Belg. Rom.* LXX c. XII, p. 606, leest men dat de kerk van *Sisele*, nu *St. Maria* in *Brugge*, in 1124 aan het Bisdom van Utrecht is teruggegeven. [2])

Opmerking verdient het, dat de Proostdij van *Gent* tot aan den dood van Viglius ab Aijtta niet onder de Bisschoppen maar directelijk onder den Paus stond. [3])

---

[1]) Is dit ook *Heidenesse*, hoek, verblijfplaats der Heidenen, dat is: der Noormannen?

[2]) Meerdere inlichtingen omtrent het recht van den Bisschop van *Utrecht* in deze streken kan men vinden bij Kluit, *Cod. Dipl.* XVIII, no. 1 en 2, en XXIV. Miraeus, *Op. Diplom. suppl.* tom II, p. 963. Heda *in Gondebaldo* p. 148. — Van Asch van Wijk, *Geschiedkundige Beschouwing* enz. 2e stuk bl. 229. — G. Acker Stratingh, *Aloude Staat en Geschiedenis des Vaderlands*, II d. 2 stuk, bl. 23 en volg.

[3]) *Chronijk van Vlaanderen*, I, XXVI. — Wat in de *Histoire du Comté de Flandre par* Eugene Gens, *Introd.* p. II en XII, van de Vlamingen gezegd wordt past geheel op de andere deelen van Friesland en levert alzoo mede een bewijs voor onze stelling. Men lette er op, dat het verschil van taal niet altijd verschil van regeringsvorm medebracht — Ieder mensch wil onafhankelijk zijn, dat is: zelf heerschen en zich ongaarne aan de heerschappij van een ander onderwerpen; en hij neemt elke gelegenheid te baat, om zich daaraan te onttrekken, Dit deden ook de bewoners van de Noordzeekusten en vonden daartoe in hunne ligging in de moerassen eene geschikte gelegenheid en hiervan wisten zij in die tijden een ruim ge-

Het hier onder IV en V aangevoerde leert ons dus de vroegere betrekking van die landen tot Friesland kennen.

---

bruik te maken, daar het moeijelijk was hen in hunne verblijfplaatsen te beoorlogen, en de vorsten dikwijls de handen vol hadden, òf: om hunne bezittingen te verdedigen, òf: om die door den krijg te vergrooten. Dat deze weinig van hen konden vorderen, leert ons hunne Geschiedenis en Wetgeving, maar ook tevens, dat in hun land onderling tweedragt heerschte, juist omdat *ieder* onafhankelijk wilde zijn en blijven ten aanzien van den andere; waaruit hevige twisten, ja, familie-veeten ontstonden, welke later onder den naam van partijschappen bekend werden, toen de vorsten, meer kans ziende om hen onder te brengen, die twisten hielpen aanstoken onder belofte van hen te zullen helpen, om daardoor eindelijk hunne heerschappij aldaar te vestigen. Dit is het lot van de meeste dier volkeren geworden, welke in zoodanigen toestand hebben verkeerd, en zal wellicht ook het lot der Kabijlen worden, welker regeringsvorm zoo veel overeenkomst met die van onze vroegere kustbewoners heeft en thans door de Franschen zijn verwonnen geworden. — Wij hebben gemeend hier ter vergelijking een uittreksel te mogen geven van hetgeen een Fransch schrijver J. Urbain daarvan in de *Revue de Paris* 1 *Mars* 1857, pag. 91—110 zegt.

Pag. 94. Les Kabyles (Kebail dans l'idiome indigène) qui habitent le *Djurdjura* n'appartiennent pas à une autre race, que la population des diverses grandes montagnes de l'Algerie, ils ne forment pas un peuple à part, ayant une nationalité distincte, une constitution sociale qui leur soit propre. Ils ne sont qu'une agglomeration de Tribus, toutes d'origine berbère, de nombreux liens de consanguinité les assimilent, non seulement aux montagnards de l'ouest et de l'est: mais encore à la grande fraction de la race berbère, qui est établie dans les plaines et sur les plateaux intérieurs. On ne peut pas même les considerer, dans leur ensemble, comme une population autochtone ayant toujours occupé le *Djurdjura* et représentant, du temps immemorial, les traditions de ces contrées.

Pag. 101. Le tribu est independante et s'administre par elle même. Les querelles interieures ou les menaces à l'independance commune déterminent seules les tribus à s'allier temporairement; mais le danger et la crise passées, chacun retourne a son isolement. Ce defaut de sentiment de la vie collective, cette absence de lien politique sont poussés si loin, qu' on voit quelque fois, dans une même village, deux partis, ayant chacun leur administration propre. On a voulu trouver là la réalisation la plus énergique du Gouvernement Republicain. Un tel état des choses ne peut s'appeller autrement qu' *Anarchie*. Les troubles, qui agitent incessament la *Kabylie* le prouvent surabondamment.

Pag. 102. Les *Kabyles* possèdent, il est vrai, des règlements, ou plutôt des usages, adoptés et suivis par toutes les tribus pour l'election de leur chefs, pour fixer les rapports de tribu à tribu, pour punir certains délits; mais il n'existe aucum code ecrit, aucune charte, aucune

VI. Graven van westelijk Friesland.

Ofschoon wij op het jaar 676 Montfort of Montfroit, [1]) zoon van Lijderick de Buck als Heer van *Blandijn*, nu *Ghent*, gemeld vinden, en in 804 Lijderik II, [2]) en eenen Boudewijn, die 880 stierf; zoo beginnen wij het liefst met Aernoud den eerste, derden graaf van *Vlaanderen*, stervende 963, oud 92 jaar en gehuwd in 934 met Alyt, graaf Herberts dochter, die 960 stierf, omdat wij dan meerdere zekerheid hebben. — Deze Aernoud weigerde in 941, wegens *Gent*, hulde aan den keizer Otto I te doen. [3]) Dientengevolge trok de keizer met eene geduchte macht naar de Scheldestreken, vermeesterde Gent, herstelde het kasteel en gaf dit met de onderhoorige Gouwen, het *Oudenburgsche* [4]), het *land van Waes* en de *vier Ambachten* aan Wichman, [5]) dien hij tot Burggraaf aanstelde, op grond dat dit niet tot het Frankische maar tot het Keizerlijke gebied behoorde.

Bij die gelegenheid schijnt er eene overeenkomst tusschen den keizer en den graaf Arnoud getroffen te zijn, waarbij aan dezen het *Oudenburgsche*, het *Blankenberger* en *Dammer Ambacht* verbleven, ofschoon op Keizerlijk grondgebied gelegen; tengevolge waarvan, en om eene zekere uitwatering te

---

convention réguliere. — Nous n'avons jamais entendu dire, que les *Kabyles* fussent regis par des dispositions particulières en ce qui concerne l'état civil, le mariage, ou les successions.

1) *Chronijk v. Flaand.* Brugge bl. 14.

2) Aldaar, bl. 22 en 35.

3) Blommaert, t. a. p. bl. 442. *Chron. v. Flaand.* bl. 44 en 47. Deze Aernoud zal het zijn, die 8 Julij 939 eenige goederen, gelegen in het *Pagus Flandrensis* en in het *Pagus Wasia*, aan de Abdij van *St. Pieter te Gent* gaf. Hij onderteekent zich daar als Graaf en Markies. In de *Messagers des Scienes et Arts* 1841 bl. 137 vindt men zijn wapen. E. Gens zegt, dat Vlaanderen vroeger een Markgraafschap was. — Otto II bevestigde 18 Januarij 976 de Abdij van *Gent* in hare bezittingen in *Scaldia* (Schouwen), *Beveland*, *Walcheren*, *Borselen* en elders. Deze akte werd door Egbert als kanselier geteekend. Kluit noemt hem den Gentenaar en broeder van graaf Arnoud.

4) Wij gelooven van het *Aardenburgsche*, omdat wij het *Oudenburgsche* in handen van den graaf zien verblijven.

5) Bij akten van 29 Junij 968 en 3 Augustus 970, schonk een graaf Wichman, dien wij niet voor denzelfden als deze Wichman durven houden, omdat hij in 967 zoude gedood zijn, voor de rust van zijne ziel

hebben, die anders door den graaf in die *Ambachten* konde belemmerd worden, de keizer een gracht liet graven naar *Sluis*, om zoo in het *Zwin* het water uit zijne landen te kunnen lozen, en welke ten gelijken tijde de grens tusschen hunner beider landen werd. Arnoud gaf toen ook zijne dochter ten huwelijk aan Wichman, waardoor deze, althans door de vrouwelijke lijn; aan zijne nakomelingen de hoop van recht op die landen verzekerde en welke hoop, onzes inziens, is vervuld geworden.

Het was deze Wichman die gezegd wordt in 967 door Misacha, onderkoning der *Slavonen*, gedood te zijn. [1]) De oorzaak was misschien het verlaten van de partij van den keizer en het zich nader aansluiten aan zijnen schoonvader Arnoud.

Wichman verwekte bij Luitgard Arnouds dochter. [2])

I. Hildegaard, die met Diderik II, die als graaf van Holland voorkomt, huwde doch bij wien zij onzes oordeels geene kinderen naliet. [3])

II. Arnoud, die later graaf van Gent werd. Hij huwde Luitgard, dochter van den *Comes Lucelenburgensis*, en verwekte,

A. Adelbert, zijn opvolger, als graaf van Gent, die de

---

eenige goederen aan het klooster *Elten*. V. Mieris noemt hem Wichman den IV en zijne vrouw eene dochter van Lodewijk over zee. — In eene akte van 18 December 996 worden de kinderen van dien Wichman genoemd als: 1. *Luitgard* Abdis van het klooster *Elten*, en 2. *Adela* gehuwd met Balderik. Misschien was deze dezelfde, die bij Magnin, *Besturen van Drenthe* bl. 92, op 1006 voorkomt als graaf van *Trente*. Uit eene akte van 2 Julij 956 bleek, dat hij ook goederen omtrent *Deventer* had. Misschien was hij ook comes van *Hamaland* en andere graafschappen en een vertrouwde van den keizer. E. Gens t. a. p. bl. 52 doet onzen Wichman uit het Saksische huis van Billung afstammen.

[1]) *Chron. v. Flaand.* 53, 56, 58 en 59. Blommaert 439, 441 en Grammaye fol. 6. II. Er heerscht hier duisterheid, want de gegevene jaartallen sluiten niet wel op dezen Wichman. Bovendien vinden wij meerdere Wichmans in dat tijdvak, zoodat het wel mogelijk is, dat men den een met den anderen verward heeft.

[2]) Arnoud moet dan nog eens gehuwd zijn geweest, want daar hij *Alyt* in 934 huwde, zoo kan zijne dochter in of omtrent 941 niet wel aan Wichman gehuwd zijn geweest, als zij uit *Alyt* was.

[3]) Zie Bilderdijk, *Geschiedenis des Vaderlands*, I, 177, 199, 205; bl. 251 noemt hij haar en haren broeder Arnoud kinderen van dezen Dirk II. Hij was *Comes Flarditingi* en tevens in het bezit van het *Forestum Wasda*.

dochter van Boudewijn met den schoonen baard schijnt gehuwd te hebben, bij wie:

1. Rudolf graaf van *Gent* en *Aelst*.
2. Lambert.

B. Geertrui, huwde Ludolf graaf van *Brunswijk*, bij wien:

1. Bruno III, graaf van *Brunswijk*, *Staveren*, *Oostergo* en *Westergo* in 1039—1056.
2. Egbert de Oude, markgraaf, die hem opvolgde en een zoon Egbert had. [1]

C. Sigefridus of Sicco, *Præses Kennemariae*, uit wien de *Teilingen* en *Brederodes* zouden afstammen. [2]

D. Theodoricus. [3]

Wij hebben gemeend ons onderzoek niet verder te moeten uitstrekken en dit aan anderen en meer deskundigen te moeten overlaten, in hoeverre er meerdere of mindere verwantschap tusschen de graven van *Vlaanderen*, *Gent* en *Holland* bestond. Wij voor ons houden Dirk III van Holland voor een afstammeling van Wichman, doch nemen het niemand kwalijk, dat hij van ons in gevoelen verschilt. Ons

---

[1]) *De vrije Fries*, III, 28.

[2]) Kluit, *Cod. Diplom.* 50. *Hist. Crit.* I, 2, bl. 50.

[3]) Dezen houden wij voor Dirk III, Graaf van *Holland*. Bij Heda bl. 116 n. c, komt een Theoderik voor, als *Arnulphi Gandensis* filius, qui participium Monarchiae (Marchiae?) Frisonum tenebat. Hij wordt da · *Satellitem Episcopi* (*Ultrajectensis*) genoemd. Kluit, *Cod. Dipl.* 13 April 969. V. Mieris stelt dit op 869, doch zal eene drukfout zijn. Zijne moeder wordt daar gezegd te zijn de zuster van Cunigunde, echtgenoote van den keizer Henricus Sanctus. Hij zal dan met Ottelt des hertogen dochter *van Sassen* gehuwd zijn geweest. Zie Huijdekoper, l. l. I, aant. bl. 245. Keizer Otto III gaf den 25 Augustus 985 aan eenen Theodoric de goederen, die hij in leen bezat, als allodiaal goed, waartoe mede behoorden die, welke gelegen waren tusschen *Medemelaca en Chimelosara Gemarchi* en zijn recht in het *pagus Texla* met uitzondering van de *Huslada*. Vergelijk Bild. I, 186, en Kluit *Hist. Crit.* I, 2, bl 33, 91, *Cod. Dipl.* I, 2, bl. 34 en 47. In de *Chronijk van Vlaand.* bl. 59 wordt van eenen Theodoricus gesproken, die aan het klooster van *St. Pieter te Gent* de Heerlijkheid *Cleyem* schonk. Deze gift is van het jaar 977, en onderteekend door den Graaf Arnoud en door zijne zonen Arnoud (Adelbert?) en Theodoricus. De Wall, *Handvesten van Dordrecht*, I, 1 zegt: dat Theodoric Graaf van *Flarditingi* en ook *de Phladertingi Marchio* genoemd, in het Graafschap van zijnen buurman Theodoricus Bavo, Graaf en Vasal van den Bisschop van Utrecht, viel, gelegen: *Circa oras Rheni prope* Bodegraven, *Ab eo loco, qui dicitur Sigeldrecht* (Sliedrecht?) *usque in Rinesmuthon*, *inde sursum ab occidentali parte Rheni usque in* Bodegraven,

doel was, slechts oppervlakkig, ons gevoelen mede te deelen, waarom wij die landen, als tot het oudere Friesland behoord hebbende, beschouwen, en voornamelijk den Belgischen Geleerde op punten in *zijne geschiedenis* opmerkzaam te maken, die wellicht niet genoegzaam zijn nagegaan, ten einde met deze en de bronnen als nog in Belgie voorhanden tot een beter geheel van de geschiedenis dier landen te komen, dan tot nu toe het geval is.

Uit het hier voor aangevoerde ziet men, dat er Graven van Vlaanderen geweest zijn, die de Landen tusschen de oude Westerschelde en den Rhijn onder de in die landen bestaande titels in leen bezeten hebben, en, zoo als wij het er voor houden, van den *Keizer* en van de *Bisschoppen* van *Utrecht*, en juist omdat die landen tot het *Keizerrijk* behoorden en niet tot het *Frankenrijk;* ofschoon zij bij de verdeeling aan de Frankische vorsten waren *toegedeeld* (niet afgestaan) en door hun een tijdlang bezeten. Zij konden die volgens de in die landen en in geheel Friesland [1]) bestaande wetten, nimmer aan hun rijk trekken en die daarbij inlijven en alzoo een geheel met het Frankenrijk maken. Het contract door Karel den Groote in 802 of 804 met de Friezen gemaakt, stond hun altijd in den weg, en hiervan, zooals ons de Geschiedenis leert, wilden zij niet afgaan, ofschoon zij later, door overmacht gedrongen, langzamerhand deze hunne rechten hebben moeten opgeven. Ook dit geldt van het overige Friesland. Opmerking verdient het, dat noch heden ten dage de *Sagelterlandsche Friezen* zich bij den *Groot-Hertog van Oldenburg* en de *Noordfriezen* zich bij den *Koning van Denemarken*, als hunne tegenwoordige Heeren, op die overeenkomst

---

en dat Theodorik zich sedert dien tijd Graaf van *Holland* noemde. Zie Kluit bl. 64—78, 29 *Julij* 1018. — Bij Bondam bl. 93 wordt op het jaar 1021 gezegd, dat de Graaf van Holland, *Holland* en *Kennemerland* van den Bisschop in leen heeft en diens Maarschalk is, en dat *Waterland* en *Westfriesland* den Bisschop toebehooren; en in de noot, ald. bl. 97, dat de Graaf van Vlaanderen de *vier Ambachten* en de Graaf van Holland *Zeeland* en *Waterland* van hem in leen bezaten. Zie verder *Batavia Sacra*, I d. bl. XXIII tot XLVIII. Al hetwelk ten dezen zeer belangrijk is. Opmerking verdient ook het dat het wapen van Vlaanderen en dat van Holland, beide, den Leeuw voeren, dat wellicht niet het geval zoude zijn geweest, wanneer zij niet uit eene en dezelfde familie gesproten waren.

[1]) Friesland is hier de generieke naam voor die landen, ofschoon toen reeds *Saksers* zich daar hadden nedergezet en zich met die inwoners vereenigd of wel die inwoners hadden verdrongen.

beroepen, wanneer men van hen *Heerendiensten* verlangt, zeggende: *wij zijn Karels vrije.* Bij dat contract, met Karel den Groote aangegaan, bedongen zij onder hunne eigene wetten te leven en aan den keizer slechts de *Huslotha* (huisschatting) en de *Frethopanning* (geldboete, op de overtreding van zekere wetten bepaald) te betalen; zij lieten toe dat er fiscalen werden aangesteld om het opzicht op die overtredingen te houden en de daarop gestelde boeten te innen, en voor de huisschatting te zorgen. Maar deze ambtenaren, ofschoon door den keizer aangesteld, moesten altijd Friezen zijn. Ook duldden zij niet, dat de graaf in het graafschap woonde, maar hadden bepaald, dat hij om het vierde jaar daar mochte komen, om de achterstallige schattingen in te vorderen en de onafgedane zaken te berechten, omtrent welke de rechters van het land met de ingezetenen het niet eens waren, of wel aan welke de twistende partijen zich niet wilden onderwerpen. — Op gelijke wijze had dit in het geestelijke plaats, want de bisschop of zijn gelastigde mocht ook niet dan om het vierde jaar aldaar komen om de kerkelijke verschillen te beslissen en de boeten op de kerkelijke overtredingen te innen, die door diens fiscalen niet konden geïnd worden. Ook deze moesten Friezen zijn, terwijl geen geestelijke, het zij als pastoor, het zij als deken, werd toegelaten, tenzij hij een Fries was.

Letten wij hier op, dan is het niet te verwonderen, dat men zoo weinig van de graven, die in Friesland graven van den keizer waren, melding vindt gemaakt,

Mochten wij door dit weinige en oppervlakkige iets hebben kunnen bijdragen tot opheldering van de Geschiedenis der Nederlanden, dan vinden wij onze moeite dubbeld beloond.

DE VROEGER ZOOGENAAMDE ACHT ZIJLVESTEN,

BESCHOUWD ALS HET

SCHARMER ZIJLVEST

EN IN VERBAND MET DEN OUDEN WATERSTAAT VAN HET AANGRENZENDE GOREGT EN GEBIED VAN GRONINGEN.

Onder de duistere punten, welke de geschiedenis van den waterstaat in de prov. Groningen nog oplevert en welke dienen toegelicht te worden, voordat die geschiedenis zich met genoegzame naauwkeurigheid laat beschrijven, behoort ook de vraag, welk oud waterschap men te houden hebbe onder de zoogenaamde *Acht zijlvesten*. Tot dusverre is op die vraag geen voldoend antwoord gegeven. Driessen, de eenigste die zich hierover heeft uitgelaten, was blijkbaar daarmede verlegen, daar hij daaronder verstaat of opneemt, eerst het oostelijk deel van 't Goregt benevens de Stads-hamrikken, dan een deel van Fivelingo, voornamelijk zelfs van Duurswolde, en ten slotte toch meer bepaaldelijk het eerst genoemde Goregter en Groninger gebied. [1]) Zoo heb ik het vroeger, op zijn voetspoor, ook voorgesteld, [2]) doch bleef twijfelen aan de juistheid daarvan, en een nader opzettelijk daaromtrent ingesteld onderzoek leerde mij het tegendeel kennen, namelijk, dat de Acht zijlvesten niet te zoeken zijn in het Goregt noch de Stads-hamrikken, maar

---

[1]) Zie Driessen, *Mon. Gron.*, *Bladw.* op het w. *Acht Zijlvesten*, vooral II, 382.

[2]) *Aloude Staat en Gesch. des Vaderl.* I, 308.

in het aangrenzend gedeelte van Fivelingo en wel in het waterschap der drie Delfzijlen, het *Scharmer Zijlvest.* Het waterschap de Acht zijlvesten had veel te zeggen in den waterstaat van het Goregt, vooral in de waterkeeringen der Hunze, doch het Scharmer zijlvest later ook, zooals wij zullen zien en zich zeer wel laat verklaren. Maar dat mag Driessen op het dwaalspoor geleid hebben, om de Acht zijlvesten voor een waterschap van het oostelijk Goregt en Stadsgebied te houden, alsmede de omstandigheid, dat dit waterschap geen eigen of bijzonderen naam droeg. In den waan toch verkeerende, dat het Scharmer zijlvest steeds dezen zijnen naam heeft gedragen, zal hij er toe gekomen zijn, om dien van Acht zijlvesten op het bedoelde waterschap van het Goregt en de Stad toe te passen. Hij zegt omtrent de drie onderzijlvestenijen der drie Delfzijlen het volgende. „Ofschoon de namen van deze drie Zijlvestenijen hier (in den oudsten bekenden Zijlbrief van 1317), even weinig als in den lateren algemeenen Zijlbrief van 1445, niet zijn uitgedrukt, zoo is het nogtans genoegzaam zeker, dat het *Zijlvest der Drie Delfzijlen* reeds destijds, zooals nog, uit de *Dorpster*, *Slochter* en *Scharmer* Zijlvestenijen bestaan heeft." [1]) Heeft men dit nu zoo te verstaan en aan te nemen, dat niet alleen die drie waterschappen toen bestonden, maar ook reeds die namen droegen, dan kon ik mijn betoog wel achterwege laten. Want was het Scharmer zijlvest, waarop het hier aankomt, reeds van ouds zoo genoemd, als wij het later aantreffen, dan kon het — dit spreekt van zelf — niet mede den naam van Acht zijlvesten hebben gevoerd. Maar het gezegde van Dr. mag, wat de inrigting betreft — de drieledige verdeeling — waar zijn, op de namen daarvan is dat zekerlijk niet toepasselijk en strookt ook niet met de meening, die hij eerst koesterde, dat de Acht zijlvesten eene andere oude inrigting in den waterstaat was, waaronder ook streken van Fivelingo begrepen waren. Doch hiervan afgezien, zoo bewijst die zijlbrief zelve, dat een en ander zijlvest der drie Delfzijlen niet altijd genoemde namen hebben gedragen. De respectieve zijlregters daarvan worden hier toch genoemd: die van *Slochtra*, *Dampme* en *Germania*. Driessen verstaat daaronder — en zeker juist — het Slochter, Dorpster en Scharmer zijlvest. Het eerste heeft zijn naam naar de hoofdplaats van het zijlvest behouden; het Dorpster zal denkelijk ook naar zijne

---

[1]) Driessen, a. w. I, 83.

hoofdplaats, Appingedam, eerst zoo of *Dampne* genoemd zijn en misschien later, ter onderscheiding van de bijzondere schepperijen ten noorden en ten zuiden van die plaats, het Dorpster zijlvest, naar de verdeeling in dorpen die hierbij plaats had, en het derde naar *Germania*, als den naam van het klooster Thesinge. Vreemd komt deze naam en dit klooster hier voor, omdat het niet in het Scharmer zijlvest gelegen was, maar in het Vierendeel onder het Winsumer zijlvest. Maar dit zal hieruit te verklaren zijn, dat dit klooster aanzienlijke bezittingen in het Scharmer zijlvest bezat, zooals Driessen ook erkent. Vervolgens komt niet het klooster of de abt van Thesinge, maar die van ten Boer, aan het hoofd van de Acht zijlvesten voor. Zelfs wordt *ten Bure* in een nader te vermelden brief van 1424 als de plaats vastgesteld, waar men de warf zou houden en de borgen zetten, dus eenigermate nu als de hoofdplaats van het zijlvest aangewezen. Dit dorp zoowel als convent lagen in en behoorden steeds, zoover bekend is, tot het Scharmer zijlvest. Nadat echter in 1485 het convent ten Boer met dat van Thesinge is vereenigd geworden, bleef weder het laatste zijne voorname plaats in het zijlvest innemen en bekleeden. Reeds vóór genoemden zijlbrief van 1317, zoowel als na, komt het waterschap der Acht zijlvesten alleen met dezen naam voor en daarentegen niet die van het Scharmer zijlvest, totdat vervolgens beide namen zich voordoen en eindelijk alleen de laatste stand houdt. Bewijst dit een en ander reeds voor de mogelijkheid, ja waarschijnlijkheid van beider eenheid, de nadere beschouwing der bewijsstukken in dezen zal ons van de zekerheid daarvan overtuigen.

Het eerst komt ons dit waterschap voor onder de naam van *After-Silfestenge* in eene uitspraak van 1301 over een geschil, tusschen ingezetenen van Garmerwolde aan de eene zijde en het convent van Bure of ten Boer, eenige ingezetenen aldaar, het convent van Wierum wegens zeker landgoed en eenige ingezetenen van Hemerwolde, een gehucht of buurt bij ten Boer, ter andere zijde, over de herstelling van den dijk den *Burgwal*, zooals die zich uitstrekte van *Poptahalge* tot de *Sidewendene* of *Zijdwende* van ten Boer. Deze dijk gelegen aan het water de *Burg* of, thans, de *Borgsloot*, welke de scheiding vormde tusschen Fivelingo en het Goregt, ook in den waterstaat, diende alzoo tot beschutting van dat Friesche gewest tegen het vreemde water in het Goregt. Door den grooten toevloed hierdoor van het

Drentsche bovenwater langs de Hunze had die dijk veel te lijden en daarom eischten die van Garmerwolde van de genoemden der andere partij, dat zij ook tot instandhouding daarvan moesten bijdragen. De uitspraak der gekozene dedigslieden in het geschil besliste echter, dat die van Garmerwolde daartoe alleen gehouden waren. Die uitspraak wordt nu door de zijlregters of *Athaman* van *After-Silfestenge*, waarvan met name genoemd worden de abt van ten Boer, Gayko Gaykinga en Beico Liuderamena, verkondigd en is door de conventen van Wierum, ten Boer en het landschap Fivelingo verzegeld. [1]) Zij berustte waarschijnlijk daarop, dat de bewoners van Garmerwolde het naast gelegen waren aan dien dijk of het deel daarvan waarover geschil was. Want dit zal niet over den geheelen dijk geloopen hebben, maar over het naast aangrenzend noorder gedeelte tusschen *Poptahalge* en de *Zijdwende* van ten Boer gelegen. Deze *Zijdwende* is bekend genoeg als de oude waterkeering die langs den Stads-weg van het Goregt te Noorddijk door Garmerwolde en ten Boer liep en hier en verder dat deel van Fivelingo, het Vierendeel, dat met het naast gelegen deel van Hunzingo onder het Winsumer zijlvest behoorde, in den waterstaat scheidde van het overige Fivelingo en wel toen van de Acht zijlvesten of ongetwijfeld het Scharmer zijlvest. *Poptahalge* is mij niet bekend. Daar echter deze plaats blijkbaar de zuidergrens uitmaakte van dat deel van den Borgwal, dat Garmerwolde moest onderhouden, zoo mag men er dit uit opmaken, dat hier ook de grens van dit dorp en daaraan die plaats dus gelegen was, even als het punt waar de Borgwal ten noorden grensde aan de Zijdwende de noordergrens daarvan vormde. Hoe dit zij, gelijk die waterlossing en waterkeering, de Borgsloot en Borgwal, en alle hierbij betrokkene perceelen en personen tot Friesland en wel Fivelingo behoorden, zoo zijn diensvolgens de *After-Silfestenge* ook wel niet anders dan tot dat Friesche landschap te betrekken en wel dat deel, dat het naast aan het Goregt grensde. De naam zelf van het waterschap is ook geheel friesch, alsmede van de zijlregters. Deze heeten hier *Athaman*, d. i. waarschijnlijk *Eedmannen* of *Gezworenen*, hoedanig de zijl- en dijkregters waren en dezen ook elders in Friesland dien naam droegen, [2]) terwijl de zijl-

[1]) Driessen, a. w. I, 62, naar het oorspronkelijke in het Archief der Drie Delfzijlen en in afschrift op het Gron. Achief, 1301 nr. 3.

[2]) O. a. in de verordening van 1313 nopens de bedijking der aangewassen landen op 't Zand, bij Driessen, a. w. I, 78.

regters van de Stadshamrikken en het Goregt, volgens hunne nader te vermelden overeenkomst van 1332, meer op zijn Drentsch *Etten* („jurati, dicti Etthen") genoemd worden, [1]) evenals de algemeene Landregters van Drenthe. En even als toen de Borgwal behoorde en stond onder toezigt van de After-Silfestenge, zoo later eveneens onder het Scharmer zijlvest. Beiden zijn dus gevolgelijk één. En is dit waar, dan volgt hieruit ook, dat in 1301, dus zestien jaar eerder dan de oudste zijlbrief der Drie Delfzijlen, dat onderdeel er van reeds bestond en zoo ook waarschijnlijk het tweetal anderen, aldus het geheele waterschap.

Er volgt hierop eene uitspraak van 1309 tusschen Thrantawalda of het naast aan Fivelingo gelegen gedeelte van het Goregt en ingezetenen van Annen, eene buurt in Drenthe digt bij Anlo, door twee leekebroeders van het convent Essen en twee ingezetenen van Zuidlaren over eene visscherij in de Hunze de *Were* geheeten en weleer aan de abdij van Aduard behoord hebbende, welke visscherij door eenige ingezetenen van Annen was verstoord geworden. Volgens die uitspraak moesten dezen die visscherij herstellen en instandhouden en zouden de *Zijlvesten (Silfestene)* hun kwijtschelden de aarde benoodigd tot herstel en instandhouding van die visscherij. In gevalle zij op eene of andere wijze in 't vervolg mogt vernield worden, zouden al die Zijlvesten en ingezetenen van Annen haar herstellen enz. [2]) — Driessen verstaat onder de hier genoemde *Zijlvesten* de Acht Zijlvesten of een gedeelte daarvan, voor zoover Drentherwolde betreft, maar levert daarvoor geen bewijs. Het is genoegzaam zeker, dat zij geheel behoorden tot Drentherwolde en die naam hier in 't meervoud aanduidt de ingelanden of leden van het waterschap aldaar, even als in den brief van 1332 die van de Stadshamrikken en daar genoemde plaatsen van het Goregt, anders in 't enkelvoud het waterschap zelf, gelijk in den brief van 1365 dat van Go en Wold, met de Acht zijlvesten voorkomende en alzoo hiervan wel te onderscheiden. Doch hierover straks nader; hier nog een woord over de visscherij, waarover verschil bestond, met een blik op den toenmaligen waterstaat van het Goregt.

Die visscherij behoorde waarschijnlijk tot de visscherij

---

[1]) Driessen, a. w. I, 110.

[2]) Driessen, a. w. I, 68, naar het oorspronkelijke in het Gron. Arch. 1309, nr. 2.

in de Hunze, welke, volgens de vroegere overeenkomsten tusschen de ingezetenen van Zuidlaren en het convent van Aduard over den aankoop en aanleg van veenen door hetzelve, van 1262 en 1264, van Gronesbeke tot aan het Zuidlaarder meer tusschen hen gemeen was gebleven, zoo nogtans, dat er zorg moest worden gedragen om hierdoor de afstrooming van het water niet te belemmeren. [1]) Hierbij had Drenth'erwolde zelf ook vooral belang en zullen de zijlvesten daarop hebben moeten toezien. Door de aanzienlijke verveening in dit gedeelte van het Goregt, ook door de abdij van Aduard, zal de toevloed van het bovenwater aanmerkelijk toegenomen zijn en die van het Goregt daarom er op bedacht zijn geweest om door afdamming daartegen te voorzien. Dit blijkt uit de uitspraak van 1285 in het verschil tusschen de ingezetenen van *Osterwalda* en *Gha* en den abt van Aduard over zoodanige afdamming in de waterleiding de *Groeve* (fossatum Growe), door de eersten gelegd en door den abt te hoeden, bijaldien zij een dijk, dien men *Sidwendene* plagt te noemen, zouden willen maken van de plaats *Geraldiswere* af, en deze dijk met goedvinden van hen, die ten zuiden van *Geraldiswere* woonden, konde staande gehouden worden. [2]) — Onder *Osterwalda* of *Osterwald* meende Driessen eerst te moeten verstaan de ten oosten of noordoosten van de Hunze gelegene landen van Fivelingo van ouds *Silvae australes* en later *Duirswolde* en de *Woldstreek* geheeten, en onder *Gha*, *Gho* of *Go* het zuidelijk en zuidoostelijk gedeelte van het Goregt. [3]) Hij is echter later hiervan ook teruggekomen en van meening dat Oosterwold tot het Goregt heeft behoord en waarschijnlijk het oostelijkst gedeelte daarvan zal hebben uitgemaakt, terwijl door de onderscheidene benamingen van *Threnthawalda*, *Osterwolda* en *Wolde* dezelfde landstreek wordt bedoeld, gelijk onder *Gha* of *Gho* een ander gedeelte er van, bepaald welke schijnt hij echter niet nader te kunnen opgeven. [4]) Ik wil pogen dit te doen.

Onder *Osterwald* in den brief van 1285 evenals *Osterwolt* in dien van 1364 enz., is hoogst waarschijnlijk dat gedeelte van het Goregt te verstaan, dat ten oosten van de Hunze was gelegen en zwette aan dat gedeelte van Fivelingo,

---

[1]) Driessen, a. w. I, 69.

[2]) Driessen, a. w. I, 45, in het oorspr. op het Gron. Arch. 1285, nr. 1.

[3]) Driessen, a. w. I, 47. [4]) Driessen, a. w. IV, 880.

hetwelk onder het Scharmer zijlvest was begrepen en zoo genoemd zal zijn in tegenoverstelling van dat westelijk gedeelte van het Goregt, hetwelk ten westen van het Hoornsche diep of de A was gelegen doch niet hierin uitwaterde en daardoor niet mede in de Hunze, maar onder het Aduarder zijlvest behoorde en den naam droeg van Liewerderwolde (*Bijdr.* VIII, 96). Dit Oosterwolde dan zal ook den naam van *Threntawalda* of *Drentherwolde* gevoerd hebben naar zijne ligging aan Drenthe of misschien omdat het er oorspronkelijk toe behoord heeft; want het wordt in sommige brieven, o. a. van 1332, [1]) even onderscheiden van Gho als in anderen Oosterwold. Het komt zoo uitdrukkelijk voor in het verbond tusschen Groningen en Fivelingo van 1258, als gelegen tusschen de Hunze en de Borgsloot. [2]) Zoo stemt daarmede ook overeen zijn voorkomen in de brieven van 1309, [3]) 1321 en 1322 [4]) en 1332. [5]) In plaats van deze namen wordt het ook eenvoudig *Wold* geheeten en dan onder *Wold* en *Go* het geheele Goregt begrepen, zooals in de uitspraken van 1328 en volg., [6]) in de verpachtingsbrieven daarvan van 1371, 1392 enz. Wat nu tusschen beiden of de A en Hunze in lag en deels in dezen en deels in genen stroom uitwaterde, zal meer bepaaldelijk onder *Gha* of *Go*, met Oosterwolde in dezelfde brieven voorkomende, te begrijpen zijn en zoo genoemd, wegens de meestal hoogere ligging op den Hondsrug, op een diluvialen zandbodem, terwijl de beide voornoemde andere oostelijke en westelijke *wold*streken van het Goregt uit een lageren alluvialen veen- en kleibodem bestaan. Zoo bleef later, toen alleen de naam van *Go* voor het geheel in gebruik is gekomen, zooals in den brief van 1339, [7]) vervolgens die van *Goregt* en ook *Selwerd*, nogtans de onderscheiding bestaan, naar het onderscheid van bodem en voortbrengselen, in de *hooge* en *lage* zijde van het Goregt (*Bijdr.* V, 127). Deze onderscheiding of verdeeling is dan ook niet zoo zeer voor eene politieke te houden dan wel voor eene geographische, aan de verschillende ligging en natuurlijke gesteldheid, vooral met opzigt tot den waterstaat, ontleend. In dit opzigt, als *Silvestene*, doen zich bijzonderlijk Threnterwolde en Go, verbonden met de Stadshamrikken,

---

[1]) Driessen, a. w. I, 114.
[2]) Driessen, a. w I, 35.
[3]) Driessen, a. w. I, 86.
[4]) Driessen, a. w. I, 93,
[5]) Driessen, a. w. I, 114.
[6]) Driessen, a. w. I, 101.
[7]) Driessen, a. w. I, 150.

voor in hun onderling verbond van 1332. Gelijk Threnterwolde hier voorgaat en Go volgt, zoo worden ook de bijzondere plaatsen daarvan achtereenvolgens opgenoemd in deze orde: Noorddijk, Middelbert, Engelbert, Westerbroek, Kropswolde, Wolfsbergen, Everswolde, Midlaren, Noordlaren, Onnen, Haren, Essen en Helpman. De eerstgenoemde, aan de oostzijde van de Hunze gelegen, zal men tot Oosterwolde moeten brengen en de laatstgenoemde aan de westzijde der Hunze tot Go. Aan het slot van den brief wordt gezegd dat hiervan vier exemplaren waren geschreven, waarvan de Stadshamrikken, het Esser convent, Threnterwolde en Kropswolde met Go elk een zouden hebben. Hier staat dat dorp Kropswolde op zich zelf, onderscheiden van Drentherwolde en Go, en met dit laatste deel vereenigd, schoon het volgens onze voorstelling, naar zijne ligging, nog tot het eerste deel behoorde. Zoo wordt eveneens in de verklaring van de Regtersche Agneta van hetzelfde jaar omtrent hare na te laten goederen bij de opgaaf onder deze van de „Schultmudden, op ter Goe, op ter Wolde, und op Cropswolde," dat dorp ook afgezonderd van gene streken. [1]) Men heeft misschien dit bijzonderlijk voorkomen van Kropswolde daaruit te verklaren, dat het eerst ontstaan is ten gevolge van de vergraving der veenen in den omtrek, zoodat het als het ware eene nieuwe stichting was, die geographisch, zou men zeggen, wel tot Drentherwolde of Oosterwolde behoorde, maar welligt in een ander bijv. kerkelijk opzigt tot het Go. Dit was althans het geval met Wolfsbergen, nabij en ten zuiden van Kropswolde gelegen, en blijkt uit den brief van 1282, waarbij de kapel aldaar, door het convent van Aduard gesticht, ten behoeve van zijne meijers (coloni), van de kerk te Noordlaren wordt afgescheiden. [2]) Zoo had het te Everswold, een gehucht dat hierbij nog zuiderlijker zal gelegen hebben, ook een kapel gesticht. Men mag deze kerkelijke betrekking van Wolfsbergen tot Noordlaren ook daaruit misschien kunnen verklaren, dat er vroeger niet zulk eene scheiding tusschen beiden door het Zuidlaarder meer, als er nu bestaat, heeft plaats gehad. Midlaren behoorde volgens voornoemde opgaaf van Goregter plaatsen in 1332 nog hiertoe en waarschijnlijk onder Noordlaren en niet, zooals nu, onder Zuidlaren, of het moest alleen zijn ten opzigt van den waterstaat, waarin zij er voorkomen. Dat meer wordt in oude

[1]) Driessen, a. w. IV, 643. [2]) Driessen, a. w. III, 559.

stukken, zooals die van 1262 en 1264, ook *Noordlaarder meer (Northlara Mare)* geheeten [1]) en schijnt toen alleen tot Noordlaren behoord te hebben en kleiner van omvang te zijn geweest, zoodat het zuidelijk deel, dat nu tot Drenthe of Zuidlaren behoort, nog land kan geweest zijn en door dit alzoo zamenhangende met voornoemde gehuchten, waarvan dan ook het zuidelijkste, Everswold, door het meerwater schijnt ingenomen te zijn, althans de plaats daarvan is niet meer bekend. — Keeren wij na deze geographische uitweiding over het Goregt, die zich echter wegens haar belang voor ons onderwerp en anderzins laat regtvaardigen, tot den brief van 1285 terug.

Er wordt daarin ook gesproken van een dijk, de *Sidwendene*, welken die van Oosterwolde en Go zouden leggen van *Geraldiswere* af. De vraag is, welke dijk daarmede bedoeld zij? Driessen gist den *Grouwen* of *Graauwen dijk*, gelijk onder *Geraldiswere* het dorp *Garrelsweer*, ten noorden daarvan in Fivelingo aan het Damster diep gelegen. Maar dit een en ander is zeker onjuist. Die dijk toch maakt de scheiding uit tusschen het Woldzijlvest en het Scharmer zijlvest, dus tusschen geheel vreemde waterschappen, waarmede dat van het Goregt niets te maken had. Wel had het Scharmer zijlvest belang bij de goede afwatering hiervan en het is dus zeer wel te verklaren dat men hier met den Prefect van Groningen en diens zoon als dedigsman in deze uitspraak ook aantreft Snelger van de Scharmer, tot de bekende aanzienlijke familie aldaar behoorende. Onder *Zydwende* is in het algemeen te verstaan eene waterkeering tusschen twee verschillende waterschappen, [2]) en met de *Sidwendene* hier kan wel niet anders bedoeld zijn dan eene waterkeering van het zuidoostelijk deel van het Goregt tegenover Drenthe. Hierbij had de abdij van Aduard ook bijzonder belang, wegens hare bezittingen aldaar, even zeer als het Goregt in de afdamming van de Groeve. Al kan men nu ook niet nader de plaats aanwijzen waar, zoo zal Geraldiswere, van waar die dijk zou aangelegd worden, ook op de grens van het Goregt en Drenthe te zoeken zijn en niet in het afgelegene Garrelsweer aan het Damsterdiep. De naam „locus Gheraldiswere" duidt ook meer eene enkele plaats

[1]) Driessen, a. w. I, 69.

[2]) Meer zal en kan ik er hier niet van zeggen, maar hoop in een afzonderlijk artikel later eene nadere en betere verklaring van dit oude veel voorkomend woord te geven, dan tot dus ver beproefd is.

aan, dan een geheel dorp; dan zou er eerder *parochia* bijstaan. En als het maar eene enkele plaats was, dan is het ook minder te verwonderen, dat men haar niet meer terugvindt in de aangeduide streek. Men moet zich hier dus door eene gelijkenis in naam niet laten misleiden. Het blijft overigens twijfelachtig of die dijk wel tot stand gekomen is, te meer, daar men in eene volgende uitspraak van 1364, dus ongeveer 80 jaren later, nog weder hetzelfde omtrent dien dam en dijk herhaald vindt. De geschillen over de afstrooming van het Drentsche water hielden niet op, zoo min als de bezwaren daarvan. Dit blijkt ook verder uit de herhaalde maatregelen, welke daartegen genomen of ontworpen zijn.

Zoo werd in de overeenkomst van 1321 tusschen Hunzingo, Fivelingo en Groningen met Drentherwolde toegestaan aan hen die er belang bij hadden, op hunne kosten eene sluis te leggen in de Hunze, ten zuiden van den weg naar St. Walfridusbrug (Noorderhoogebrug) en niet noordelijker, en mits zij alle derde ebbe gesloten werde ten behoeve van Groningen en Drentherwolde en met andere voorwaarden meer. Mogt de rivier ten gevolge van die sluis beginnen te verslijken, dan zouden de Groningers dit te kennen geven aan die van Hunzingo en Fivelingo en hen, die de sluis gelegd hadden, en dezen zouden, zoo er werkelijk vrees daarvoor bestond, de sluis weder wegnemen en indien zij dit niet deden, de Groningers zelve. [1]) — Die sluis zal zeker gediend hebben, om aan de eene zijde het bovenwater en aan de andere zijde het buitenwater te keeren, zonder de afstrooming echter geheel te beletten in de Hunze, die toen alzoo nog haren natuurlijken loop om het stadsgebied had, al mag ze, om de scheepvaart vooral, even als de A, reeds naar de stad afgeleid zijn. [2]) Of die sluis echter tot stand is gekomen, blijkt niet. Er zijn daaromstreeks in het oude bed der Hunze (nu eene sloot) op de hoogtè van den Korreweg onder Noorddijk voor een aantal jaren, bij het graven dier sloot een paar sluis- zijl- of schutdeuren ontdekt geworden. [3]) Zoo konden deze de overblijfselen van de sluis van 1321 zijn.

---

[1]) Driessen, a. w. I, 93.

[2]) Westendorp, *Jaarb.* II, 115, deze overeenkomst vermeldende, meent dat dit werk niet in de Hunze zal zijn aangelegd, omdat die sluis niet voor de Groningers en Drentherwolders diende, maar voor anderen. Maar hadden dezen, met name de Hunzingoërs en Fivelingoërs, ook geen belang bij de afstrooming van de Hunze?

[3]) Zie P. Boeles jr. *het tweehonderd vijftigjarig bestaan der herv. gem. te Noorddijk*, Gron. 1846, bl. 50 noot.

Hoe dit zij, in het volgende jaar 1322 vereenigden zich de Goregters van Essen, Haren, Noordlaren, Middelbert, Engelbert, Kropswolde, Westerbroek en Wolfsbergen, alsmede Eelde in Drenthe met het Winsumer zijlvest tot het leggen van eene (tweede) sluis bij Schilgenham in de Hunze onder Winzum. Zij zouden diensvolgens voor den tijd van acht jaren gezamelijk de sluizen, dijken en waterlossingen, ook de westelijke of eigenlijke Winsumer sluis zelve, beschermen en onderhouden. [1]) — Dat Eelde, een Drentsch dorp, hier met de Goregter plaatsen voorkomt is duidelijk, omdat het uitwaterde in het Horensche diep en zoo mede in de Hunze. Men zal nu misschien langs het Winsumer zijldiep eene betere afwatering dan langs den ouden bogtigen stroom tot Winsum daarin of liever benevens dezen gezocht hebben. Dat werkelijk toen het Goregt alzoo onder die Winsumer zijl is gekomen, is daaruit op te maken, dat in de latere overeenkomst van 1332 tusschen de Stadshamrikken en het Goregt over hunne sluizen hier in de Hunze gezegd wordt, dat daaromtrent ook de verordeningen van het Winsumer zijlvest zouden gelden. De stad wordt in deze overeenkomst niet genoemd. De aanleg van de nieuwe Winsumer zijl zal dus alleen in het belang van het Goregt geschied zijn.

---

[1]) Zie Westendorp, a. w. II, 117, die den inhoud van deze overeenkomst mededeelt uit de verzameling van de Sitter. Zij ontbreekt nog op het Gron. Archief. Wel is daar eene andere verbindtenis, ook door Westendorp vermeld, van diezelfde ingezetenen van het Goregt alsmede Drenthe met het Winsumer zijlvest van het jaar 1323, n. 1, over die zaak. Er staat in den eenen brief, vertaald: in de hamminge, gewoonlijk genoemd Skilgaforwerch; in den ander: apud grangium in hamnis Skilgaforwerck nuncupatum. Westendorp hield deze plaats dan ook voor Schilgenham onder Winsum, maar komt in de „bijvoegsels en verbeteringen" achter het II D. hierop terug en zegt, dat hem bij het inzien van eene oorkonde van 1323, door gezegde Goregters afgegeven (en dus wel de voornoemde van dat jaar), is gebleken, dat de sluis bij Groningen lag en dat de hamminge, het Skilgaforwerck genoemd, niet bij Schilgenham en Winsum, maar nabij Groningen moet gezocht worden. — Doch hij vergist zich hier zeker. In den brief van het Schouwer zijlvest van 1371 wordt onder de ingelanden genoemd de „Grangarius in allodio Hammis" en staat in het handschrift daarvan aan den kant geschreven: „Hooffmeester van Schilligheham, in Belgica interpretatione." (Driessen, a. w. II, 292). Dit voorwerk in den Ham kan wel geen ander zijn dan voornoemd Skilgaforwerk en moet dit dus te Schilgenham of Schilligeham gelegen zijn geweest.

Maar dit een en ander doet aan de hoofdzaak niet af. In deze stukken van het Goregt aangaande zijn waterstaat, is van geen Acht zijlvesten sprake noch van Zijlvesten en Zijlregters in het Goregt. De overeenkomst met het Winsumer zijlvest schijnt regtstreeks van de ingezetenen zelve te zijn uitgegaan. Wij treffen de Zijlvesten van het Goregt en de Stadshamrikken met Zijlregters aan het hoofd weder aan in hunne overeenkomst van 1332 over hunne binnenlandsche waterleidingen en zijlen, met name bij Groenenberg aan de Hunze aangelegd, zonder vermelding van de Acht zijlvesten, maar dezen mede in brieven van 1364 en 1365.

De eerste behelst eene uitspraak van de burgemeesters van Groningen tusschen het convent van Aduard ter eene en Oosterwold en Go benevens de Acht zijlvesten ter andere zijde over de tusschen beide partijen bestaande aanhoudende geschillen over de afwatering langs de Hunze. Hier wordt de uitspraak van 1285 omtrent de afdamming in de Groeve en de zijdwende door Oosterwold en Go te leggen bekrachtigd en verder verordend eene schutsluis te leggen in de Hunze, nu bij Harzens, en eene andere waterschutting of knijpe ook waarschijnlijk in de Hunze. [1]) In den fundatiebrief van de sluis te Harzens van het volgende jaar, opgemaakt door de stad Groningen, de gezworenen of etten en gemeente van Go en Wold en allen die tot haar zijlvest behoorden, alsmede de zijlregters en gemeeente van de Acht zijlvesten en Fivelingo, [2]) wordt nader bepaald dat die sluis zou gelegd worden tusschen Harzens en de oude plaats de *Muthe*, dat is waarschijnlijk de plaats van ineenstrooming van de A en de Hunze van waar de sluis ook zelve de *Muthe* of *Mudersterzijl* genoemd wordt, en zoo dat beide stroomen nu door die sluis zouden afgesloten worden. De Acht zijlvesten zouden tot die sluis te Harzens het noodige geld bijeen brengen en aan den abt van Aduard ter hand stellen, die dan die sluis zou leggen, welke verder Wold en Go en allen die tot

---

[1]) Driessen, a. w. II, 240. De laatste heet hier: „*Waterscutte* sive *Nortpant*, quod nunc vulgariter dicitur *Knipe*."

[2]) Of zooals zij in den aanhef van den brief bij Driessen, a. w. II, 249, voorkomen: „Nos consules et tota Communitas Civitatis *Groninghen*, Jurati, dicti *Etthen*, et tota Communitas de *Wold* et *Goe*, ac omnes ad nostram *Sylvestene* pertinentes, nec non Judices universi et tota Universitas *Octo Sylvestarum* ac totius terre *Fivelgonie*."

hun zijlvest behoorden in stand zouden houden en voorts de stadsraad en regters met de gemeenten voornoemd gemeener hand beschermen. — Hier komt het eigen zijlvest van Wold en Go voor, onderscheidenlijk van de Acht zijlvesten. Beiden kunnen dus niet dezelfde zijn. De laatsten moeten hier alleen beschouwd worden als van buiten bijkomende, wegens het belang, dat zij er bij hadden. Geen ander kunnen zij dan zijn dan het naast gelegen Scharmer zijlvest. Dit blijkt ook uit het verband, waarin zij met Fivelingo en als een deel daarvan zich voordoen. Dit zijlvest zal meer en meer last gekregen hebben van het overvloedige bovenwater, dat het tot schutting daarvan geld en hulp aangeboden heeft.

Of die schutsluis te Harzens gelegd is en, zoo ja, gebaat heeft is even twijfelachtig als van andere voornoemde maatregelen. Want wij zien hierop het eene deel na het andere van het Goregter waterschap dit verlaten en een anderen uitweg voor hun water zoeken. Zoo zochten en verkregen Engelbert en Middelbert in 1370 eene uitwatering in het zijlvest der Drie Delfzijlen. Het is van belang den aanhef te lezen welke de drangreden tot deze inlating bevat. Want hoewel het — zoo wordt er gezegd — noch wet noch gewoonte was, water door te laten van de andere zijde van den dijk, de *Burgh*, zoo was men daartoe toch overgegaan in overleg met de abten van Wierum en ten Boer en anderen, om den algemeenen watersnood, waardoor zoovele vruchten van zoovele jaren waren verloren gegaan. [1]) Er is hierbij van het Scharmer zijlvest of de Acht zijlvesten geene sprake, zekerlijk, omdat die dorpen in dat algemeene waterschap opgenomen werden, niet in het bijzondere waterschap daarvan, het Scharmer zijlvest, dat hiertoe anders het naaste was. Wij laten hier de verdere bepalingen van deze inlating daar en vermelden alleen die, welke inhielden dat die van Middelbert en Engelbert de *Omelke* of *Omerke* en *Edickan* goed digt moesten houden en de zijlregters der Drie Delfzijlen daarover de schouw zouden hebben. Er zal onder den eersten of Omerkedijk bedoeld zijn de dijk van Stads-Oosterhamrik, zoo ver die hier liep en zoo ook *Ammerick dijk* en *Groninger dijk* genoemd wordt in den inlatingsbrief van Oosterhamrik van 1422, [2]) en voorts onder den anderen dijk, den Edijk, den verderen dijk aan de Hunze, ook in 't algemeen *A* of *E* genoemd, zoo ver Middelbert en Engel-

[1]) Driessen, a. w. II, 261. [2]) Driessen, a. w. II, 273.

bert zich daaraan uitstrekten en door die dijken tegen dien stroom beschut werden. [1])

Hoe erg het met den overlast van het water bleef, zien wij uit hetgeen plaats had in de jaren 1380 en 1385. Een aanzienlijk ingezeten van Groningen, die meermalen op de lijst der burgemeesters voorkomt, met name Reynolt Huginge, ging met de regters en de gemeente in de Acht zijlvesten een verbond van wederzijdsche hulp en verdediging aan. Daarvan waren de voorwaarden: dat hij onder hen zoude gaan wonen en hen helpen tegen al hunne vijanden in Drenthe en in Go, en daartoe voor gezamenlijke rekening 10 of 16 mannen zoude houden. Deed hij een togt op zich zelven, dan waren de voor- en nadeelen voor hem; trok men gezamenlijk uit, dan deelde men gemeenschappelijk daarin. Men beloofde hem en zijn huisgezin steeds te zullen beschermen, en zijn huis, in geval van belegering, te zullen ontzetten. Dit verbond werd vooreerst voor twee jaren tijds gesloten en bezegeld door Sjabe van Gheerwere, Garbet ten Poste en Clawes Schulten. — Ik deel dit verbond mede, zooals het door Westendorp (a. w. II, 233) is geboekt, zon-

---

[1]) Hiermede hoop ik ook te voldoen aan het verlangen door den heer de Haan Hettema geuit bij de heruitgaaf van den volgenden frieschen brief van 1385, waarin die dijken ook voorkomen, in dit Tijdschrift (IX, 224), om inlichting daaromtrent. Minder kan ik misschien zijn wensch bevredigen naar meer licht omtrent de mede in den brief van 1370 voorkomende plaats *Stertebolabalka*, als het punt waar genoemde do[illegible]n een zijl of duiker door den Borgwal moesten leggen, om hun water door te laten, en van daar de Borgsloot tot aan zeker erf of hofstede, *Hoytekamahem* geheeten, moesten schoon houden. Driessen vermoedt, dat onder eerstgenoemde plaats een hooghout over de Borgsloot te verstaan is en de naam af te leiden van *Sterteboll en*, Holl. *tuijmelen* (volgens Kyliani *Etym.* op het w. *Sterte-bollen*), en van *balca* of *balk.* Hij noemt die gissing wat gewaagd, maar misschien is zij niet zoo gewaagd als het was dat hooghout of vonder over te gaan, en zijne uitlegging komt mij zeer aannemelijk voor. Het was en is nog wel een oud middel, om met een balk, soms vrij lang en smal en zonder leuning, over slooten en andere kanalen te gaan. Vele plaatsen dragen hiervan nog den naam. De plaats echter, waar die balk mag gelegen hebben, kan ik niet nader aanduiden, dan dat die waarschijnlijk op de zuidergrens van Engelbert aan de Borgsloot zal te zoeken zijn, omdat van dat punt de beide dorpen de Borgsloot alleen moesten schoon houden, tot aan *Hoytekamahem.* Deze plaats zal dan de noordergrens aanduiden, en kan zeer wel *Hinkemahorn* onder Middelbert of daaromtrent gelegen zijn, zooals Driessen mede vermoedt.

der de bron op te geven, waaruit hij geput heeft, noch eenige inlichting omtrent den even zonderling als raadselachtig klinkenden inhoud, waarin de beweegreden daartoe niet wordt vermeld. Deze zal echter, zeer denkelijk, geen andere zijn geweest, dan die wordt opgegeven in den brief van 1385, waarbij eene dergelijke onderneming op groote schaal werd op touw gezet. Die brief is een vrijbrief door de regters van Fivelingo-Westerambt, de zijlregters van de Acht zijlvesten en die van de Drie Delfzijlen verleend aan hunne ingezetenen, tot het keeren van het geweld en van de vijandelijkheden door die van Drenthe en Go gepleegd in het onder water zetten van een groot gedeelte van Fivelingo door het doorsteken van de Hamrik- en Edijken. [1] — Men moet om de handelingen, in dezen en den voorgaanden brief vermeld, wel te begrijpen, hierbij zich herinneren, dat het hier geen binnenlandschen krijg of veete geldt, maar een, om zoo te spreken, internationalen strijd, tusschen twee verschillende volksstammen, de Friezen en Drenthenaren, over hunne wederzijdsche waterstaatsbelangen. Van eene politieke drijfveer, zooals Driessen gist (a. w. II, 381), kan hier wel geene sprake zijn. De hierbij betrokkene Drenthenaren en Goregters trachtten hun water, dat de Hunze afvoerde, te lozen, de Fivelingoërs en wel de naast gelegenen integendeel dat te keeren. Komen nu als zoodanig in de eerste plaats de Acht zijlvesten op, dan kunnen deze niet anders dan het Scharmer zijlvest zijn. In den brief van 1385 staan zij nevens het zijlvest der Drie Delfzijlen en men zou daaruit kunnen afleiden, dat de Acht zijlvesten een ander op zich zelf bestaand zijlvest uitmaakten. Maar als Scharmer zijlvest beschouwd, kan het niet bevreemden, dat dit hier zoo in het bijzonder nevens het geheele waterschap der Drie Delfzijlen optreedt, omdat het in de eerste plaats den overlast van het Drentsche water ondervond. En

[1]) Zie dezen buitendien merkwaardigen brief, omdat hij nog in het Friesch is gesteld, bij Driessen, a. w. II, 378, en den naar een beter afschrift daarvan gegeven herdruk door mr. de Haan Hettema in deze *Bijdr*. IX, 223. Onder de misstellingen, die daardoor hersteld zijn, is vooral van historisch belang die, waar Driessen leest „and for de Rath ther *Mythe*," doch Hettema „and forderath thermithe," en dit vertaalt door: „en daarmede bederven." Hierdoor toch vervalt geheel de meening van Driessen dat men onder die woorden, buiten twijfel, te denken hebbe op de Regters en Opzigters van de *Muderster zijl*, aangelegd ten gevolge Fundatiebrief van 1365 — en hiermede dan ook het eenige steunsel voor den aanleg van die zijl.

het moet wel het Scharmer zijlvest zijn, ook aangezien die overlast toen het gevolg was van het doorsteken door die van Drenthe en Go van de Hamrik- en Edijken of die van Middelbert en Engelbert aan de Hunze, waardoor het water vrijen loop had door de in het zijlvest der Drie Delfzijlen ingelaten naastgelegen landen van die dorpen. Driessen vindt het opmerkelijk, dat deze brief wegens de Acht zijlvesten bezegeld is door de cureten van acht kerspelen, en wel Siddeburen, Schildwolde, Slochteren, Scharmer, Garmerwolde, Zuidwolde, Noordwolde en Bedum, dus van verschillende zijlvesten. Zij zullen, denkt hij, dit gedaan hebben, om het belang alleen, dat die dorpen hadden bij de instandhouding der dijken en waterkeeringen, waarover het toevoorzigt aan de Acht zijlvesten was aanbevolen. — Dit laat ik daar, ofschoon die verzegeling van pastoors ook kan geschied zijn om geestelijk gezag bij te zetten aan dien harden maatregel; maar stellig moet ik tegenspreken de bewering van Driessen, dat uit dezen brief en andere volgenden kan worden afgeleid dat die kerspelen van het Goregt aan de Hunze, tegen welke als aanhangers van de Drenthenaren hij was ingerigt, benevens de Stads-Hamrikken, destijds, meer bepaaldelijk de Acht zijlvesten zouden hebben uitgemaakt. [1]) Dit waterschap vertoont zich hier even als de overige personen en landen, van wien deze vrijbrief uitging, geheel en al als Friesch en tegen over dat Goregt; het kan dus hiertoe niet behooren, en geen ander zijn dan het Scharmer zijlvest.

Zoo is het ook met de Acht zijlvesten, nog in andere volgende brieven voorkomende. Wij ontmoeten ze weder op het jaar 1402 in verschil met het convent van Aduard over de knijpe of de waterkeering in de Hunze bij Zuidlaren. Het geschil werd ter beslechting overgegeven aan twee cureten met de burgemeesters en raad van Groningen. Doch de uitspraak is niet bekend. [2]) Men ziet echter hieruit dat men weder tot den vreedzamen weg van onderhandeling en minnelijke schikking is teruggekeerd.

Nadat in 1405 Noorddijk, dat door de inlating van Middelbert en Engelbert in 1370 in het zijlvest der Drie Delfzijlen op zich zelf was komen te liggen, zich begeven had in het Winsumer zijlvest, [3]) verdroeg zich de stad Groningen in 1410 met de Acht zijlvesten en met Dorpmans

---

[1]) Driessen, a. w. II, 383. [2]) Driessen, a. w. II, 248.
[3]) Driessen, a. w. II, 268.

zijlvesten om haar Groninger diep „buyten Wynsumer syle tho besylen," door een zijl te leggen bij gene zijde van *Aldingehusen*. Daartoe zouden de voorzeide zijlvesten geven 850 gulden, maar overigens zou de stad die zijl bekostigen en onderhouden en daarentegen die zijlvesten sterken in alle regten, die zij tot dusverre mogten gehad hebben en bewijzen in Drenthe, Go en Wold. [1]) — Driessen stelt dit zoo voor als of hier geene sprake was van eene nieuwe waterleiding naar, maar van een nieuwen waterweg uit het Groninger diep of het Reitdiep door het Wetzinger zijldiep heen, langs welken men van de Eems tot in het Reitdiep konde komen. Maar de aanleg nog van deze nieuwe zijl, buiten en behalve de Winsumer zijl, betrof blijkbaar de bevordering der afwatering, niet der scheepvaart. Dit volgt mede uit de bepaling daarin opgenomen: „weer jemant van hem de mede in dat deep wateren wylde, de zolde mede gelden." Het bestuur der stad zegt in den aanhef dit te doen „omme mene nutticheidt onser Stadt ende der lande, de by ons gelegen syn." Zij zal hier in de eerste plaats aan hare eigene Stadshamrikken, doch ook misschien aan de landen van het Goregt, welke nog in de Hunze uitwaterden, ja welligt mede aan die van Ubbega gedacht hebben. Door dit Friesche landschap van Hunzingo moest immers de waterleiding gaan tot de nieuwe zijl, tegenover Aldinghuizen in het Groninger diep te leggen. Onder deze plaats versta ik met Driessen *Alinghuizen*, onder Garnwerd, waar tegenover de oude Wetzinger zijl aan de oude Hunze gelegen is geweest. En deze zijl zal dan ook waarschijnlijk met die nieuwe bedoeld zijn. Van den aanleg van die Wetzinger zijl en het Wetzinger zijlvest in vroegeren tijd is anders niets bekend. Ubbega, dat daaronder voor een groot deel behoorde, komt niet voor in den ouden Winsumer zijlbrief uit de 13de eeuw, en moet dus toen voor dat deel al op zich zelf gestaan en hier of daar in de Hunze uitgewaterd hebben. Dat dit vóór de stichting van deze nieuwe zijl ook reeds het geval was, mag men opmaken uit het verhaal van de verovering van het sterke slot der Onsta's te Sauwerd door de Groningers in 1400. Er wordt daarin gezegd dat de Groningers uit de Wetzinger zijlrijt of maar eene ruime gracht lieten graven in de borggracht, zoodat zij daarin met hunne schepen konden varen en daardoor het slot geheel vermeesteren. [2]) — Voor

[1]) Driessen, a. w. II, 384. [2]) Westendorp, a. w. II, 303.

de werkelijke stichting van die nieuwe zijl te Wetzing en de uitwatering derwaarts door het Wetzinger zijldiep of de *oude Ae* vond ik wijders geen ander bewijs of liever spoor dan in de bepaling van den inlatingsbrief van 1434 van het Wester-Stadshamrik, dat het zijne watering in de *Olden Ae* toeslaan en overdammen moest. [1]) Zoo deze *Olde Ae* dezelfde is als nu nog de *Oude Ae* of het Wetzinger zijldiep, dan volgt hieruit, dat de Stadshamrikken vóór hunne inlating in het zijlvest der Drie Delfzijlen hun water daardoor loosden. Maar hoe dit een en ander ook zij, dit is zeker, dat onder de Acht zijlvesten in dezen brief vermeld geen waterschap van Goregter kerspelen kan worden bedoeld, en geen ander dan het Scharmer zijlvest. Het gezelschap waarin zij met een tweede zijlvest der Drie Delfzijlen, het *Dorpmans zijlvest*, voorkomen, duidt dat ook aan, en de reden waarom de stad met die beide zijlvesten in dezen zich verdroeg, is blijkbaar deze, dat zij, en wel in de eerste plaats de Acht zijlvesten, oude regten hadden op de waterkeeringen in de Hunze in Drenthe en het Goregt. En gelijk zij nu de stad behulpzaam waren, zelfs geld opschoten tot den aanleg van die nieuwe zijl, waardoor de afwatering der Hunze bevorderd werd, zoo beloofde zij hen wederkeerig te zullen handhaven in die regten. [2])

Zoo dan al tot stand gekomen, heeft deze maatregel niet lang stand gehouden, want wij zien eerst het Oosterhamrik in 1424 en vervolgens in 1434 het Westerhamrik hunnen ouden waterweg, de Hunze, mede geheel verlaten en zich begeven onder het zijlvest der Drie Delfzijlen en wel in het naaste onderdeel, het Scharmer zijlvest. [3]) Opmerkelijk zijn de brieven daaromtrent, omdat wij hier voor het eerst, zoo ver wij weten, het Scharmer zijlvest met dezen naam aantreffen, nadat het reeds meer dan eene eeuw zeker bestaan heeft en ook reeds een naam moet gedragen hebben. Geen

---

[1]) Driessen, a. w. II, 276.

[2]) Westendorp, a. w II, 331 den inhoud van dezen brief van 1410 vermeldende, twijfelt er aan of Aldingehuizen wel Alingehuizen onder Garnwerd, en Dorpmans zijlvest wel het Dorpster zijlvest der Drie Delfzijlen zij, weet echter ook niets anders daarvoor in de plaats te stellen. Omtrent het laatste kan geen twijfel meer bestaan. Het wordt ook zoo *Dorpmans zijlvest* genoemd in zijne uitspraak van 1439 in een verschil tusschen het Slochter en Scharmer zijlvest, door Westendorp zelf ook medegedeeld, II, 497.

[3]) Driessen, a. w. II, 271 en 274.

ander kan hier in aanmerking komen dan die van Acht zijlvesten. Dit volgt ook uit de verzekering in beide brieven van de Groningers aan het Scharmer zijlvest om het daarin behulpzaam te zullen zijn, dat de panden boven in Drenthe toegeslagen en digt gehouden worden. [1]) Dit behelst toch gelijke bepaling, als wij zagen dat in vorige overeenkomsten ten behoeve van de Acht zijlvesten plagt opgenomen te worden. — Zij bleven dezen hunnen ouden naam nog een wijle tijds met den nieuwen van Scharmer zijlvest dragen. Aldus in een brief van 1424 (15 Dec.), slechts eenige maanden ouder dan de inlatingsbrief van het Ooster-Stadshamrik. [2]) Hierin betuigen de „Prelaten, Hoeflingen ende Rechters van den Achte Sijlvesten, wtghezeget Crepelswolt, ende meene bure van Groninger Hammericke, de toe Delfzijl wtwateren," dat zij den brief, die hunne voorvaders gemaakt hebben met Hunzingo en Fivelingo in 1343 willen handhaven wat daarin geschreven staat „van den Suderwater ende van den Loedycken, ende van den panden ende der Prumesteke (Prumesbeke);" dat de Acht zijlvesten met die van Groningen zullen schouwen de „Ammeryke dycken ende Groninger dycken van der Oester Hemmerijck, ende den Wolddijck;" dat men de Warf der Acht zijlvesten zal houden to den Bure (ten Boer) enz. Er wordt nog bijgevoegd, dat deze artikelen zullen stand houden „toe der tyt, dat wy de van Crepelswolt ende van Broecke daer to gebracht hebben, dat sy mede borgen, off dat se ons mit rechte affgaen." De brief van 1343 schijnt niet meer voorhanden te zijn, maar loopt blijkbaar genoeg over de bekende waterkeeringen in de Hunze. Van hoe veel gewigt die waterkeeringen werden gehouden niet alleen voor de naaste deelen van Fivelingo maar ook voor Hunzingo, ja al de Friesche landen tusschen de Lauwers en Eems, blijkt o. a. nog uit hun verbond in 1427 gesloten. Er wordt daarin ook dit bepaald: „Zo zullen alle landen daer to helpen, dat de Drenthen en ander lude de van olds sculdich hebben gheweest, ende synt noch sculdig, de passe van der omerik Drenth ende Krepswolde nederwert to holden dat zy de holden, up dat de arme lude binnen dyk ende anders, in Vrieslant, also yammerlik nicht von horen water worde voerderuet." [3]) Het artikel over het gezamenlijk schouwen der dijken van Oosterhamrik is blijkbaar eene herhaling

---

[1]) Driessen, a. w. II, 272, 276. [2]) Driessen, a. w. II, 315.
[3]) Westendorp, a. w. II, 431, nader bij van Idsinga, *Staatsr.* II, 347.

van de bepaling daaromtrent in den inlatingsbrief van dat Hamrik in het Scharmer zijlvest van 1424.[1]) Er wordt de schouw van den *Wolddijk* bijgevoegd. Deze dijk zal ook wel dezelfde zijn als de verdere dijk om Middelbert en Engelbert in hunnen inlatingsbrief van 1370 en anderen genoemd de *Edijken*. De wijs waarop van Westerbroek en Kropswolde gewaagd wordt, verdient nog bijzondere opmerking. Het is alsof beide dorpen ook reeds in de Acht zijlvesten waren opgenomen, maar weigerachtig, naar 't schijnt, in het stellen van borgen. En zoo zijn zij daarin toen ook niet voor vast toegelaten. Dit is met Westerbroek eerst veel later, in 1675, geschied, met Kropswolde in 't geheel niet. Eindelijk, nadat intusschen het Scharmer zijlvest genoemd wordt in den inlatingsbrief van de ingelanden van Ompteda Tjade in de Dorpster zijl, hier *Dorp-zijl* geheeten, van 1444,[2]) is er nog een stokleggingsbrief van 1449, waarin eenig land te Westerbroek geschonken wordt door zekeren Abele Heynema aan den abt van Wierum en Johan Rengers ten behoeve der Acht zijlvesten, tot het leggen van een nieuwen dijk, waardoor zijn land mede ingedijkt werd en opgenomen in de Acht zijlvesten.[3]) Deze dijk zal zeker gediend hebben tot bescherming toen nog van de Acht zijlvesten tegen het water van Westerbroek, en zij kunnen dus geen anderen zijn dan het Scharmer zijlvest. Sedert is Driessen, en mij ook, die naam van Acht zijlvesten niet meer voorgekomen, maar is de betrekking daarvan, zooals hij te ontregt meent (a. w. II, 386), niet opgehouden; neen er is alleen die verandering tot stand gekomen, dat dit waterschap nu voortaan het Scharmer zijlvest is genoemd geworden. Het is met deze naamsverandering gegaan, als met meer andere. Als er een nieuwe naam opkomt voor deze of gene zaak, wordt deze gewoonlijk niet dadelijk algemeen aangenomen, maar blijft de oude nog een tijdlang en met afwisseling stand houden, tot hij ten laatste geheel voor den nieuwen plaats maakt. Voor de onderwerpelijke naamsverandering is ook voldoende reden op te geven. Gelijk men den eersten naam van *Germania* minder voegzaam mag hebben geoordeeld, omdat het de naam was van een

[1]) Driessen, a. w. II, 273. [2]) Westendorp, a. w. II, 511.

[3]) Driessen, II, 386, geeft slechts kort den inhoud van dezen brief op, breeder Westendorp, a. w. II, 529. Ik heb dien in het Protocol van de Drie Delfzijlen nader geraadpleegd. Er is ook een afschrift van in het Gron. Archief, 1449 nr. 5.

klooster, dat wel vele bezittingen in het zijlvest had, maar toch daar buiten gelegen was, zoo zal men het liever *Acht zijlvesten* hebben geheeten, naar de vermoedelijke *acht* onderdeelen daarvan. Doch toen het merkelijk werd uitgebreid door de inlating van vele naburige streken, zoo zal men dezen naam ook minder gepast hebben geacht en het liever genoemd naar eene van de voornaamste en oudste plaatsen daar binnen gelegen, *de Scharmer*. Ik zeide daar zoo even dat de naam van Acht zijlvesten misschien te verklaren is uit een aantal van acht onderdeelen, waaruit het waterschap van ouds bestond. Dit gaat alleen door, wanneer men het Scharmer zijlvest daarvoor neemt en niet wanneer men daartoe betrekt het Stadsgebied en het Goregt, of alleen dit zelfs. Want het getal kerspelen en gehuchten, zooals o. a. volgens de vermelde overeenkomst van 1332, aldaar een waterschap uitmaakten is veel aanzienlijker. Het Scharmer zijlvest daarentegen bestond laatstelijk (behalve de ingelaten landen) uit vier schepperijen en negen eeden, als Ten Boerster, Garmerwolder, Bouwerschapper, Heidenschapper, Groote Harksteder, Scharmer, Woltersumer, Blockster en Klein Harksteder eed. Ligtelijk kan er in den loop des tijds een onderdeel bijgekomen en het oorspronkelijk uit acht eeden of onderdeelen bestaan hebben.

Met dezen laatsten bewijsgrond, aan den naam der Acht zijlvesten ontleend, sluit ik mijn betoog hierover. Ik heb vooral hiermede beoogd, dat hij die eenmaal de geschiedenis van onzen gewestelijken waterstaat, in het bijzonder van het zijlvest der Drie Delfzijlen mogt behandelen, gerustelijk eenvoudig dit kan schrijven: Wat vroeger Acht zijlvesten heette en later het Scharmer zijlvest is hetzelfde waterschap. Buitendien is hier menig ander punt besproken, en zoo ik vermeen toegelicht, omtrent den voormaligen waterstaat van de aan de Hunze gelegene streken, in 't bijzonder aangaande het gewigtige vraagstuk, hetwelk de afwatering langs dien stroom van de oudste bekende tijden opleverde — en nog oplevert. De geschiedenis daarvan echter te vervolgen, hoe belangrijk ook, liet ons bestek niet toe.

DE DICHTVREUGDE

OVER HET

ONTZET VAN GRONINGEN

EN DE

HEROVERING VAN COEVORDEN

IN

1672.

Vliegende Bladen.

Vroeger heb ik er reeds op gewezen, hoe krachtig het nationaal gevoel door de bovenstaande gebeurtenissen werd opgewekt en gesteund, zoodat de tijdgenooten aan hunne vreugde en dankbaarheid ruimschoots lucht gaven in menigvuldige lange en korte dagverhalen, op vliegende bladen, in rijm en onrijm, deftig en plat.

Een drietal merkwaardige straatliedjes over het beleg en ontzet van Groningen liet ik herdrukken in den tweeden en laatsten jaargang van het Groninger Jaarboekje (Gron. 1863).

Het scheen mij, met het oog op de viering van het tweede eeuwfeest, zoo te Groningen als te Coevorden, niet ongepast zooveel mogelijk te zamen al die vliegende bladen te laten herdrukken, waarop de nationale vreugde zich in dichtkunst en rijm zoo ongedwongen uitte. Mogen de meesten al geene waarde bezitten uit een letterkundig oogpunt, — ter waardeering van het zoo algemeen opgewekt nationaal gevoel zijn ze niet van belang ontbloot.

Niet gaarne zou ik durven beweren, dat de verzameling, welke ik hier kan aanbieden, volledig is. In den stroom des tijds zijn immers de meeste exemplaren van die gretig verslondene blaadjes verloren gegaan, en thans moeijelijk verkrijgbaar. Velen zullen mij mitsdien nog zijn ontsnapt, weshalve ik mij bij alle belangstellende lezers houd aanbevolen voor een naoogst in het volgend deel van dit tijdschrift.

Gelijk ik reeds zeide, geef ik alleen die dichtstukjes, welke op vliegende bladen voorkomen, of daarop vermoedelijk het eerst in 't licht verschenen. Grootere verzen, in den vorm van brochures uitgegeven, kunnen hier wegens hunne uitgebreidheid geene plaats vinden; zoo als b.v.:

1° *Maeghd van Groningen, Vervallende de Oorloog in Nederland in 't jaer* 1672, *en in 't besonder de belegeringe van Groningen. Tot Groningen, Bij Remb. Huysman.* 1672. 12 blz. 4°.

2°. *De Bisschop voor Groningen; Op de maniere van Tragi-Comedie, Door C.H. Tot Groningen, Bij Seerp Bandsma* (1672). 24 blz 4°.

3°. (R. Bresser, Gymn. Conrector) *Προσωποποιΐα seu Fictio personæ virginis Groninganæ á duobus ardentibus procis Episcopis Coloniensi & Monasteriensi nono Julij anni* MDCLXXII *ad stuprum sollicitatae, sed genoroso responso, & repulsâ turpi decimo septimo Augusti ejusdem anni repudiatis. Groningæ, Apud Aemilium Spinniker*, 1672. 8 pag. 4°.

4°. Francisci F. N. Junii, *Jcti & Reip. Groninganæ Senatoris, Epigrammata in Groningam urbem obsessam & desertam; Arces Bellingwoldæ, et Covordæ captas ac receptas; Ad — D. Karolum Rabenhaupt, Baronem Zuchæum, Dominum in Crumbach Etc. Groningæ, Typis Dominici Lens.* 1673. 12 pag. in fol.

Deze zijn ook op verre na niet zoo zeldzaam als vliegende blaadjes.

I.

Westphaelsen Bril,

GEPAST OP DE NEUS VAN 'T

Munsters — Tytel — Monster,

Door 't welck hy singt syne 40 *Legenden,*
op 't verlaten van de Stad Groningen.

Jck Barent van Galen,
Moet nu weêr dalen
Na 't arm Westphalen,
Dat doet mich soo zeer.
Doch alle mijn leven,
Zyn myn gegeven
Dees Tytels *verheven,*
Tot myner eer.

Kerk ruyneerder, Boeren-plager,
Land-bederver, Kappe-drager,
Bombe-werper, Onrust-wreker,
Stinckpot-goyer, Bond-verbreker,
Vuurwerk-schieter, Boom-neêrhouwer,
Kogel-goyer, Onraad-brouwer,
Mynne-graver, Rust-verstoorder,
Non-bekruyper, Kinder-moorder,
Wijf-schoffeerder, Maagde-loyer,
Swyne-lubber, Leugen stroyer,
Paarde-steeler, Brandschat-haler,
Koedief en geen Volck-betaler.
Schellemberger, Land-door-looper,
Kerck-roover, Stede-kooper,
Huys-ōm-werper, Roof-wegh-mender,
Cieraat-nemer, Tooren-schender,
Brande-stichter, Glase-smijter,
Honger-lyder, Pylaer-byter,
Straten-breker, Mensch-wegh-rucker,
Geen Woord-holler, en Al-op-slucker.

Adieu, ô *Groningen*, du schoone Stad,
Hoe geern had ich dy gehad:

Maar *Rabenkaubts* seer schoon verstand,
Doet my Mis-sen *Stad en Land.*

Na de copye zu Munster.

Het bovenstaande komt, met eenige wijziging in de spelling, onder den titel: *Gedigt van en aen de Bisschop van Munster, op het verlaten van de Stadt Groeningen*, ook voor op een ander vliegend blad, met een: *Extract uyt een Brief van Groeningen, In dato den* 10 *September, wegen 't Veroveren van Winschoten.*

II.

Op het verlaten van de Stad

GROENINGEN

DOOR

BARENT van GALEN,

Bisschop van Munster.

Lieve wat een tijdingh
Hoort men tot verblijdingh:
Siet de luyden lopen,
En de Brieven kopen,
Siet se t' samen koppen
En de Straten stoppen,
Rijken en geringen,
Niemand hoort men dingen,
Yder soekt te lesen
Wat 'et doch magh wesen,
Yder wil 't verklaren
Eer hij kan bedaren,
Dat de Myter-drager,
Dat de Boeren-plager,
Dat de Swijnen-hoeder,
Dat de fijnen Broeder
BARENTJE van GALEN
Schande moet behalen.
Ruyters en voetknechten
Gansch niet uyt en rechten,
Die het niet verlopen
Met de doodt bekopen,
Dat hy voor sijn kogels
Sulke snelle vogels,
En sijn Bombe schieten,
Niet en magh genieten.
Dat hy moet opbreeken,
En het laten steeken,
Groeningen verlaten
Met soo veel soldaten,
Kunnende niet krijgen,
Dat hy soo dorst drijgen.

't Geen de Franse Koningh
Barent tot beloningh,
Voor sijn trouwe dade
Blijven mocht te quade,
Heeft dat kaal geschoren
Papen hoofd verloren,
En noch meer geruchten,
Die hem seer doen duchten;
Want de Brieven kallen
Dat een Vorst wil vallen
In sijn Rijck en Haven,
En sich daar begraven,
Tot dat al sijn Landen
Zijn gemaakt te schanden,
Dat hy om sijn stropen
Achter Land moet lopen,
Met Gesangh en Veedelen,
Om een stukje beedelen,
Nu 't dus is verlopen,
Roept hij staag ouw open,
Och mien vette Swiene
Eer ich toor verschiene
Siense balt gestoven,
Schinken opgekloven,
Kon ich das nich gisse
Dus te goon ter Misse?
Siet em met sijn fielen
Drieten langs de hielen,
Met sijn box in handen
Vlucht hy dus met schanden,
Siet hem nu verhuysen
Met sijn schrale luysen,
En met al sijn knoeten,
Janken na de stoeten.
Siet hoe kan men 't keeren,
Als men sich wil weeren.
Siet 'et Land verquikken,
Dat al scheen te stikken,
En haar oude krachten
Komen in gedachten;
Tot een Schand der Steden
Haar flaauwhertigheden,
Die'er lieten jagen,
Eer se 'Vyand sagen;
En het al vereerde,
Eer men 't eens begeerde.
Liever goed te derven,
Liever voort te sterven,
Liever noyt geboren,
Of in wiegh te smoren;
Dan den Bisschop dulden
Met sijn gat vol schulden,
Onse Vryheyd stutten,
Rijkdom uyt te putten,
Onse Godsdienst splissen
Aan sijn Paapse Missen:
Liet sich Swol en Campen
Dese schand aan klampen,
Gaf sich dat geweste
Tot een proy ten beste,
Hebben soo veel Steden
Dese wech getreden,
En haar Ingeseten
Op den dijk gesmeten?
Groeningen wel wijser,
Groetse slechts met yser,
Dichte by ses weken,
Tot se sijn geweken,
Tot men d' Ommelanden
Siet Victorie branden.
Dank zy dese Heeren,
Die haar soo verweeren,
En met alle krachten
Eer en Eed betrachten:
Dank zy boven allen,
Die 't dus uyt laat vallen.

Naar een gedrukt exemplaar, in twee kolommen, achterzijde onbedrukt, waarop geen drukker of jaartal stond vermeld (misschien afgesneden).

III.

Grooningens
Vreughde-Galm,

Over 'topbreeken der Bisschoppelijcke Leegers van Ceulen, Munster en Straetsburgh: die deselve Stadt 9 weeken beleegert hebbende, den 28 Augusti 1672, met schande daer weederom zijn afgeweeken.

Grooningen spreeckt.

Schoon d' Antechrist sijn Soons, met dulle sulph're ballen,
Mij hebben aengerantst, in 't branddend' oorloghs-vier;
En met haer hittigh stael mijn hoogh-geveste wallen
Beschooten en bestormt, door yselijck getier:
Om soo mijn moedigheyt, gelijck als and're Steeden,
T' ontneemen, en mijn macht te krygen in 't gewelt
Van haer doorsleepe list en helsche schricklijkheeden,
Daer haer tyrannigh hert met bloedtdorst is verselt.
Soo is nochtans mijn moedt in 't minste niet besweeken:
Maer met een Leeuwen hert, haer Tygers kracht gestut;
Tot soo veer datse zijn weêr van my afgeweeken,
Dat men in plaets van volck, maer vindt een leege hut.
Doch soo ick hadt geschrickt van *Serberus* sijn bassen
En *Pluto's* dreygingen; 'k had langh al in haer maght
Geweest, maer 'k hoorde niet na bloet en zilteplassen,
Die sy voor gaven om te stortten door haer kracht;
Mijn hooft wierdt niet ontroert voor al haer vuyrge wercken,
Van Branders, Bomben, vol vergiftigheydt gevult,
Die over duysent acht, in Straten, Huysen, Kercken
Gevallen zijn, en hebben grouwelijck gebrult;
Ick heb voor Vryheydt, Eer, en oock Geloof gestreden;
Ick heb veel goedt en bloedt gewaeght en op gestelt.
Maer evenwel is 't best, niet van d' Orrangies Leden
Gescheurt te zijn, 'k ben vry, daer andren werd' gequelt
Van d' Antechrist sijn Leer! die sich soo over gaven
In hare handen, ja schier sonder stoot of slagh,
Wat zijnse? nu se zijn niet meer als arme Slaven,
En tot een spot van al des Wereldts groot gesach.

---

t' Amsterdam, Gedruckt voor *David Lindenius*, Boeckverkoper in de Lombaert-steegh. *(Een blad klein folio).*

IV.

Een Nieuwe t' Samen-spraeck, gehouden in de Belegeringh van Groningen, tusschen en Groninger Soldaten, roepend des nachts van de Wal, en des Bisschops Soldaten roepende uyt de Loop-graven. Stemme: *Sa Trommen en Trompetten.*

Groninger Soldaet spreeckt van de Wal.

Segh Bisschop van Westfalen, Wat maeckt
gy voor ons Stadt? Wilt gy een buyt gaen
halen, Van een rijcken schat; Of meynt gy
noch op 't lest, Te krijgen onse Vest; 't Sal u
missen, buyten gissen, Doet u best.

Bisschops soldaten roepen uyt de Loop-graven.

Wy zijn nu al gekomen, Tot aen u Grachten
kant; En hebben reeds genomen, Veel Steên
van 't Staten Landt; daerom spreekt niet soo
forts, Wij sullen u oock korts, Singen leeren,
Miserere, Weest niet nors.

Groninger soldaten.

Niet een Stadt kont gij winnen, Als door
verraet of geldt, 'k Wou gy eens wout beginnen,
Te stormen met geweldt, dan sou u Veelsche
kop, Eens krijgen lustich klop, bomben
Berent, W' hadden 't geeren, Kom eens op.

Bisschops soldaten.

'k Wed wy u doen verliesen, Als wy eens komen
aen: Waer blijven nu de Vriesen? die ons
sullen opslaen, Met Aylva haren Heldt; Sy
komen eens in 't veldt, Met haer troepen, Al
u roepen, Hier niet geldt.

Groninger soldaten.

Loop Berentje van Galen, Wat wilt ghy
hier doch doen? Gaet vrij weer na Westfalen,

Wilt daer u Verckens hoen; Want gy u schaepkens noyt, Niet hoedet maer verstroyt: Gaet Vry-buyter, Nonnen-Ruyter, Eer m' u gooyt,

Met harde ijs're ballen; want d' Koegels soecken plaets, Waer door dat daeghlijks vallen, seer veel van u Soldaets, daerom Joncker Pispot, Gaet wech want m' u bespot, Met u sommen, Groote bommen; Zijt gy sot?

Bisschops soldaten.

Wij hebben noch geen reden, U Stadt moet zijn ons deel; dan willen wy ons kleeden, In sijde en fluweel: U borgery haer geldt, sal ons niet worden telt, Maer met maten, En spintvaten toe-gestelt.

Groninger soldaten.

Ons borgers zijn soldaten, En Helden op de Wal, die u heele spintvaten Koegels toe-schieten sal, Eer sy u laten in; steldt dat vry uyt u sin, boeren plager, Mijter-drager, 'k Acht u min.

Bisschops soldaten.

Waer blijven nu de troepen, Uyt 't brandenborse Landt, daer gy soo op haet roepen, dat sy tot u bystandt, Ons sonden hier van daen, door hare macht verslaen; 'k Weet sy schromen, Hier te komen, Op ons aen.

Groninger soldaten.

Sy sullen sich niet vresen, Voor uwe tegenstandt, Maer sullen nu haest wesen, Tot in des bisschops Landt: Gij maeckt het hier niet langh, My dunckt gy wordt al bangh, Ceuls en Franssen, 't Moet al danssen, d' Hase-gang.

Bisschops soldaten.

Ons bomben uwe Huysen, En wooningen slaen plat, En t' eenemael vergruysen, daerom geeft op de stadt, Aen den bisschop ons Heer, Wy krygen branders weer, Ons Granaten, Op u straten, Vallen neer.

Groninger soldaten.

Of gy u Moort-geweeren, Tot onse stadt in schiet; Ons borgers ende Heeren, Achten dit alles niet; Maer komt als een Krijghsman, Eens op ons Wallen an: Duyvel-dwinger, Misse-singer, Van sint Ann'.

U Santen en santinnen, steldt de eens mee aen 't werck, siet of gy soo kont winnen, die Geuse Stadt en Kerck: O Paus! Heylich Patroon, Helpt den bisschop u soon, Hy de Geusen, Mach verkneusen, Ende doon.

Bisschops soldaten.

Gy hoeft soo niet te schempen, Wij hebben goede moet: U Gracht willen wy dempen, met Rijs en ander goet: 'k Meyn gy met platte Schuyts, Eens wildet vallen uyt, 'k ben niet bange, Maer verlange, Nae de buyt.

Groninger soldaet nae de uyt-val.

Wel Maets hoe 's u bekomen, de Groninger uyt-val? Hoe nae hebt gy ghenomen, De weeck nu van de Wal? Ha, ha, Joncker Bisschop, die is gespeelt haes-op: dorst niet wagen, Vreesde slagen, Op syn kop.

Leef langh Groninger Helden, U eer sal eeuwigh staen; Gij d' eerste die u stelden, Tegen het Legen [1]) aen, van den Munsterschen Vorst, dat hij te rugge most, Met syn knoeten, Veelsche stoeten; Wech te Post.

Den Zeeu en den Hollander: Zyn beyde seer verheught, de Vriesen met malkander, springen nu op van vreught, Elck looft en prijst den Heer, En singht Groningen eer, Met sijn Helden, die sich stelden, braef te weer.

Schaemt u nu gy snoo Verraders, die over 't Vaderlandt, Waren gestelt als Vaders; En soo veel steên met schandt, Hebt door verradery, Met al haer borgery, brocht in d' handen, der Vyanden, schaemt u vry.

---

[1]) Drukfout, voor *Leger.*

V.

Een Beweeglijke Claeg-Liet, ofte een Lamentabel Choor-*sangh, seer Cordiael ende hert-treffende gesongen, door de bevende stemme van Monsieur Christoffel Berent van Galen*, alias *bomben berent, gheweldigen bisschop tot Munster: te weten, soo wanneer hy in sijn Ecclesiastijcke spelonoke sat van desperatie, ende ter midder nacht, met alle sijne Musicale Nacht-Uylen, in eygener Persoone den Teneur op-balcken; ende oversulcks, van over-groote miserie, geen oogh coste toe-luyken om te slapen, door dien hy, tot sijn begeerte niet konde komen, om de stad Groningen te ruineeren, waerom hij genoodsaeckt was, nae omtrent ses weken belegeringhs, met schande op te breken.*

Stemme: *soeten Engelin mijn uytverkooren.*

Dit Choor-gesangh sal u doen aenhooren, O! strijdtbaer volck van Neerlandt, Hoe dat Berent met sijn Ezels-ooren, Is geworden Musicant: En dul van spijt, syn kruyn seer kael geschooren, als Heremijt; sijne stem liet hooren, diep bedolven in 't verdriet, soo songh hy s nachts dit seer treurigh Liet.

Helaes! hoe kan ick het quaet hier stellen, 'k Stoffel berents boos van aerdt, die van Ducdalf ben een Metgeselle, door mijn wreetheydt wijt vermaert; 'k sal nu niet meer, van mijne daden spreken; Want ick liet mijn eer, Voor Groningen steken: 'k Wierdt geschooren als een Aep: Nu stae 'k en sie als een bepiste Paep.

Waer over sal ick mijn klacht eerst strecken? Nu dees droefheydt my ontmoet: tot Groningen gaet men met my gecken, Ieder roept, waer is dien bloedt? Ick maeckte staet, Dees Stadt seer ras te krijgen, Oock door verraet, Maer wat Paerde-vijgen: 'k Liet my leyden om den thuyn, Nu deck 'k met Koe-dreck mijn geschoren Kruyn.

Hebbense my nu de Kruyn geschooren, Men scheert hier nae wel ons hooft: En heb ick nu maer mijn moet verlooren, Namaels wort ons 't breyn ontrooft: Ick mach met recht, Nu miserere singen, Hoe bot, hoe slecht, dat ick my liet dringen, 'k Heb my door het Fransche gelt tegen Nederlandt in perijckel steldt.

Heb ick door verraet steden gewonnen, 'k vrees ick word'se weder quijt, Mijn Fortuyn dat is nu afgesponnen, Nu ick in ses weecken tijdt, Groning' de Stadt, Met bomben en Granaten, Niet maeckte plat, Om my voort in te laten, Ach sint Lambert en Cathryn, staet my doch by in dese groote pijn.

Gy snood en Roomsche Jesuijten, U goet en rijckdom is groot, Geveynsde en schuym der Hypocrijten, U raedt bracht ons in dees noodt, d' Ad'werder-Zijl, Met sijn gemaeckte schanssen, deed' my met ijl, seer haest te rugge danssen; U raedt nimmer goet en was, Nu staen ick gelijck een Geck voor het glas.

Ick geloofden al u veynseryen, 't Oogh op winst betovert was, Hier door geraeckten ick in dit lyen, 't Volk ick mis en leegh mijn tas; by Hogerbrugh, de kleynste Post van allen, sloegm' my te rugh: O staet me by sint Galien, Red' mij uyt dit Vagevier, Ick schrick voor Neerlandts Leeuw, dat moedigh dier.

Nu moet ick als een Pelgrim gaen lopen, En bedelen om een stuck, Ick, die wel eer door kracht van het stropen, mijn bracht in het hoogst geluck, kon door mijn Maets, Geen Ruysscher-brugh genieten, daer mijn soldaets, seer veel haer leven lieten: staet my by, o sinte Jop.! die Geusen wilden het niet geven op.

'k Sal nu niet meer, gelijck als voor desen, Als slempert gaen op den schuym, Noch s'meertevorst, nog geen smulpaep wesen, Maer steets fluyten op den duym: O! Honger-noot, wilt gy my doch niet quellen, wat zijt gy snoot, Voor my en mijn Ghesellen: doch ick vrees noch niet voor mijn, Indien dat ick maer mach een Velt-Paep zijn.

In Groning' daer gaet men my steeds noemen bomben berent of stinck-pot, Of wanneer men mijn naem gaet verbloemen, Vlinte-bocxen of Pis-pot, En haer Canon, dat deed my groote schaden; 'k 't Niet stutten kon, door bomben noch Granaden, Noch door gloeyend' Koegels hiet, waer door mijn aenslagh hooploos quam te niet.

Oorlof gy fleur der medtgesellen, Nevens ons in druck en pijn, wilt gy dese mael dit oordeel vellen, dat mijn Kovel-gecken zijn: maer dat je weet, Kovel-gecks sonder bellen, Van dracht en kleedt, met ons Gesellen: dul van wercken, en van daedt, Van het arghste slagh, dat is geck en quaedt.

Met het voorgaande op één blad in klein folio, aan beide zijden, in twee kolommen met gothische letters, gedrukt, zonder opgave van plaats, drukker of jaartal. Aan het hoofd van ieder staan meer of min toepasselijke houtsneden, gelijk bij straatliedjes gewoonlijk het geval is. Vroeger reeds door mij geplaatst in het *Gron. Jaarboekje* voor 1863.

VI.

Een Nieuw Vreughde-Gesangh, over het schandelijck verlaten van Groningen, door den Cheur-*Vorst van Keulen, ende den Bisschop van Munster, nae dat sy deselve Stadt ongeveer* 6 *Weecken hebben belegert gehouden, daer in schietende met Bomben, Stinck potten, Granaden en gloeyende Koegels, om deselve in brandt te schieten, en de borgers en Inwoonderen benaut te maken, doch dit alles en heeft de couragie in de stadt niet vermindert: dies sy hier niet siende uyt te rechten, zijn sonder een storm te durven wagen opgebroken: STEMME*: Wispeltuyrige Matroos.

Wat of den Bisschop over quam, Dat hy soo haest sijn afscheydt nam, Van *Groningen* ons schoone Stadt; Die hy sterck belegert hadt, Met Franssen, Keulsen, Walen, Uyt Westphalen.

Hy meynd' hy soud' 't hier met een veegh, Oock hebben als hy *Zutphen* kreegh, En *Kampen*, *Deventer* en *Zwol*, Door verraedt als de Stadt *Grol:* Maer *Berentje van Galen*, 't Gingh u falen.

Hy schoot met Bomben in ons Stadt, Of hy het al wild' maken plat, De Stinckpotten gingen haren gangh, Somtijdts heele dagen langh; Hij wild' met brandt vergruysen, onse Huysen.

De gloende Koegels vloogen oock, Steedts door de Lucht gelijck een Spoock, Om ons soo te maken vervaert; Maer de Godt den Heer bewaert, Kan Bomben noch Granaden, Niet beschaden.

Hoe Bomben Berent het verdroot, Dat hy hier niet den brandt in schoot, Kon men dencken als hy sprack, Dat hier tovery in stack, Om dat 't hier niet wou branden, 't Sijnder schanden.

En of hier schoon een brandt ontstack, Dat leschten de Mennisten strack; Soo dat Soldaet en Borgery, Waren vrolijck ende bly, Hielden by daegh en nachten, Trouwe wachten.

Des nachts soo riepen ons Soldaets, En Borgery en ander Maets, Wat maeckt den Nonnen-Forer hier, Voor ons Stadt met 't Swavel-vier, Wanneer wilt ghy aenvallen, Op ons Wallen.

Maer Joncker Bisschop dorste niet, Eens stormen tot ons groot verdriet, om dat te brave Helden hier, Hadden al het Krijghs-bestier, Daerom dorst hy 't niet wagen, Vreesde slagen.

d' Heer Rabenhaupt ons Generael, Een man gelijck het punct van 't stael, In daet een rechten Gideon, In raedt een tweeden Salomon, Die deed' den Bisschop vreesen, Hier te wesen.

Ons Commandeur den Vorst van Pleun, Vereerd' haer alle daegh een deun, Met sijn Schalmeyen op de Wal, Onder het Kanonsgeschal, Voor 't laetst m'een uytval dede, Uyt dees Stede.

In desen uytval wilt verstaen, Kreegh men der ruym twintich gevaen, Men hieu, men stack, men sloegh, men schoot, Veel in haer Loop-graven doodt; men sach' er de Polacken, Braef in-hacken.

Onse Soldaten maeckten buyt, En trocken haer de Rocken uyt; Men sachse leyden door

de Stadt, sommige met 't bloote gat, Musquetten ende Degens, sy oock kregen.

Doen worde Berent stinck-pot bangh, Hij docht ick beyde hier niet langh, De Groningers de maken straf, Van mijn Loop-graven een graf, Daer veel van mijn soldaten, 't Leven laten.

Daer mee gingh Joncker Bisschop heen, Hy stiet een brave blaeuwe scheen, De Appels waren hem te suyr, Kruyt en Loot was hier niet duyr, De Groninger Kluyn-Koppen, Geven kloppen.

Cheur-Keulen de treckt mede op, sy vresen alle bey voor klop, Haer Tenten settens' in de brandt, tot een teycken sy met schandt, Van Groning' moesten keeren, Met oneere.

Wel Bisschop hae smaeckt u 't Banquet, Dat u alhier is voor-geset; 'k Geloof het waer voor u geen mis, d' IJssere Klooten troffen wis, Daer quamen van ons Wallen, Harde ballen.

Oom Berent 't is u wel soo goet, Gij voor 't Oorloogen missen doet, steeckt 't sweert nu in de scheede knap, En treckt aen een monnincks-kap, Gaet achter u Gordijnen, Bij Bagijnen.

Wat meent gy doór verradery, Ons stadt te krijgen aen u zy? O neen, ons Borgerye vris, Niet tot u genegen is, maer willen liever vechten, Als Landts-Knechten.

Tot Nybert een uyr van de leeck, Daer kreeg hy oock aen brave streeck, de vriesen gaven haer daer klop, dies hy van de leeck brack op, Veel Paerden en Soldaten, Most hy laten.

Gij Borgers looft den Heer al t' saem, En pryst sijn over-groote Naem, dat hij U sulcke Helden groot, Heeft gesonden in den noodt: Die voor u willen geven, Lijf en Leven.

Ons Generael en Commandeur, En d' Magistraet in volle fleur, Zijn seer eenich met

malkaer, En de Borgers onder haer, Willen den Vyandt keeren, 't Haerder eeren.

Waer door sy hebben eer behaelt, soo verr' de son sijn stralen straelt, dat hy die in soo korten tijdt, Maeckt 't Landt soo veel steden quijt, Voor Groning' op moest breken, In ses Weken.

de Vries en de Hollander de sal, U Naem groot maken over-al, Omdat gy kloecke tegenstant Hebt gedaen ten dienst van 't Landt, 't Welck anders gants lach open, Om te stropen.

Ick hoop met Godt 't sal nu wel gaen, 't Verraet wordt gants te niet ghedaen, In 's Graven-Haegh daer heeft men 't hooft, der Verraders dit gelooft, Nu korts haer loon gegeven, Aen het Leven.

de beyde Witten sloegm' er doot, die 't Landt brachten in dese noodt, teenen, Vingers sneed' m'er af, 't Hert ten Lijve uyt seer straf, Bij de Voeten opgehangen, met verstrangen.

dus zijn sy beyde omgebracht, die den Prins niet hebben geacht, Nu hebben sy 't loon van 't verraedt, Kregen tot een eeuw'ge smaedt, Elck spiegel sich ter degen, Aen haer wegen.

Op één blad in folio, aan beide zijden, met ghotische letters in twee kolommen, gedrukt, zonder vermelding van plaats, jaartal of drukker. Aan het hoofd staan verscheidene grove houtsneêfiguren, o. a. een gezicht op Groningen, krijgsvolk te voet en te paard, enz.

Een Nieu Liedt, of t' Samen-spraeck tusschen een Jonge Dochter en een Joncker, Op de Wijse: Als 't begint, mede op dit blad voorkomende, heeft geene betrekking op ons onderwerp. Zie het *Gron. Jaarboekje* voor 1863.

VII.

DISTICHON.

Sub juga Galensis cur non Groninga redacta?
Argento portas clauserat illa suas.

ALIUD.

Galensis cur non poterat superare Groningam?
Non auro ast armis vique petebat eam.

DAT IS.

Waerom en kost den *Bisschop* niet
Oock brengen onder sijn gebiet
De stercke Stadt van Groningen?
Om dat sy voor sijn penningen
Seer nau gesloten hielt haer poort.
Hierom moest hy soo weder voort.

EEN ANDER.

Wilt ghy dat ick de reden segh,
Waerom *Bernhardt* met sijn belegh
Niet winnen kost ons stercke Stadt;
Die hy soo gaerne hadt gehadt?
Het was om dat hy met gewelt
Die aantast', ende niet met gelt.

BISSCHOPS
klachte.

Wat sotte daet heb ick gedaen
Dat ick die Stadt wou winnen gaen,
Met koegels, branders, met gewelt,
Fy my! had ick doch oock met gelt
Hier vechten mogen, als ick placht,
Groon'gen was langh al in mijn macht.
Maer ach! ick sach in dees' hoeck landts

Door penningen, of gout geen kans.
Want 't weke moer en leedt het niet
Dat ick oock sondt nae dit Gebiet
Het swaere gout, daer ick mee vecht,
Waer mee 'k soo veel heb uitgerecht.
Oock wasser niemant in die plaedts
Die liever sijn sou Frans als Staedts.
Hierom ginck ick dan met gewelt
Dees' Plaets beschieten als een Helt.
Maer ach wat heb ick uitgerecht?
Niets als dat men van my nu secht,
Sluit maer u poort voor BERENTS gelt
Nergens krijcht hy yts door gewelt.

Achter den titel en op de laatste bladzijde van het: *Wytlopiger Journael van 't gepasseerde Jn en omtrent de Stadt Groningen, Geduerende het belech derselver Stadt Van de Bisschoppen van Cöln en Munster.* Tot Groningen, Bij Remb. Huysman, — Anno 1672; herdrukt onder den titel: *Groningen door de Bisschoppen van Ceulen en Munster belegert*, enz. Gron. 1722. Deze gedichtjes zijn waarschijnlijk eerst op een vliegend blad verschenen.

VIII.

Graf-schrift op Barent van Galen, die door een Canon-schoot sijn Vogel-roer en Wey-tas verloor.

Hier rust nu BARENTJEN, dien Handelvorst van Swijnen.
Dien grooten troetelaar van Nonnen en Bagijnen.
  Die door een Kogel is sijn Vogel-roer onthaalt,
  En heeft de vreugt sijns jeugt met knoopen afbetaalt.
Nu rust die Burger-plaag, en Schutsheer van de Hoeren,
Die ieder diend' om geld, en maakte kale Boeren;
  Doch is ook eens berooft: Zo dat hy leyt in 't graf,
  Ontmytert en ontmant, een Bisschop zonder staf.

Komt voor op een blad in folio met een: *Waarachtig Bericht uyt Groeningen, van den* 13 *Augusti* 167(2).

IX.

Op de doorluchtige zege

van

G R O N I N G E.

Alias inter caput extulit urbes.

O GRONINGE, pilaer en hooftstadt van de Vriezen,
  Van waer begint men best t' ontvouwen uwen lof?
Uw bouheer Grunus most u tot zijn wijk verkiezen,
  Zoo vroegh voor Christus komste, en boude hier zijn hof;
Of liever, zoo men zegt, de broêr van 't hooft der Franken
  Ontworp u arm en slecht, nu, sestigh jaer geleên
En noch vijfhondert, most gy uwe stichters danken,
  Die u bevestighden met toornen, graft en steen:
Maer namaels, aengegroeit in maght en burgeryen,
  Ontzaeghtge min 't gewelt, en proefde menighwerf
Het wisselbaere lot des oorloghs onder 't stryen,
  Doch noit met meer gevaers van 't uiterste bederf,
Dan toen de Keurvorst en de Vorst van Munster t' zaemen,
  Gesterkt met Fransche maght, u vielen op het lijf,
Met gloênde kogelen u overstulpen quamen,
  En teffens out, en jongk, en maeght, en man, en wijf
Zich quijtende, noch storm, noch doots gevaer ontzagen,
  Tot dat de vyanden verlieten uwen wal,
Na zulck een zwaer verlies, en droeve nederlaegen,
  Waerop de zegegalm zich uitspreide overal.
Uw schermheer RAVENHOOFT, hebt gy, naest Godt, te loven,
  Voor uw behoudenis; dees terger van de doot
Bewaekte u, tot dat gy het onheil quaemt te boven,
  En stont de stormbuy uit van bommen vier en loot.
O GRONINGE, uit het puin en asch en stof verrezen,
  Vergeet de weldaet niet, die Godt u heeft bewezen.

J. v. VONDEL.

---

t' Amsterdam, bij de weduwe van *Abraham de Wees*, op den Middeldam, 1672.

Een blad in klein folio; herdrukt op de laatste bladzijde van *De gedenckweerdighste voorvallen in en ontrent de Belegeringe der Stadt Groningen.*

X.

TROPHÆUM
GRONINGÆ
Post
Obsidionem
DUORUM EPISCOPORUM
Fortiter toleratam
& elusam
Anno Domini CIↃ IↃC LXXII.

Jam nunc belligeras inter caput efferat urbes
  Alma Groninga, potens mœnibus atque viris.
Quam non Gallorum potuit terrere tumultus,
  Pontificum junctæ non superare manus.
Conferat huc totas Mimigroda, Colonia, vires,
  Armorum atque virûm, quos habet, omne genus.
Mœnia concutiant, prosternant tecta, domosque
  Inflamment; telis fœmina virque cadat:
Stant cives invicti animis, per damna resurgunt;
  Imò lacessitos acrior ardor agit.
Cæde fameque urbs ispa vacans, mala torquet in hostem,
  Inversâque illum condicione fugat.
Ne plus Bombomachus Belgarum territet arces,
  Fulminibus strepituque obvia quæque ruens,
Hac urbe agnoscat tandem sibi posse resisti;
  Inque unâ hac, Belgas non potuisse capi.
Jure ergo hanc visens peregrinus & accola dicat:
  Arx est Frisiaco sola Groninga solo.
Ultima de septem Belgarum fœdere junctis,
  Prima iterum assertæ causa salutis erit.

M. A.

Een blad in folio, zonder opgave van plaats en drukker. De initialen M. A. wijzen op Menso Alting.

XI.

EPIGRAMMA
Sive
PROSOPOPÆIA
GRONINGÆ
Ab

Hoste non sine Ingenti Dedecore
Relictae XVI Kalend. Septemb. CIↃ IↃC LXXII.

Me quicunque vides invictis moenibus urbem,
  Mavortis Soboles intemerata vocor.
Ædibus immisit flammas & turribus hostis,
  Sulphureis petiit moenia nostra pilis.
Inconcussa steti; subnixaque fraudibus arma
  Sprevi, nec precio vendita Serva trahor.
Praesidiumque fui FRISIÆ, tutelaque, scutum,
  Illius averti Martia tela solo.
Nil fera belligeri GRONINGÆ *Præsulis* arma,
  Celtarum vires nil nocuere mihi.
Dum BELGÎ pars magna cadit, victoria prima
  Belgarum populo moenibus hisce datur.
Libera nunc spiro, Mitris pulsisque Tiaris
  Tuta per obsessos exspatiabor agros.
Obsidione meæ parta est nova laurea fronti:
  Invictæ Custos Relligionis ero.
Fama decusque Ducum laudumque palestra nepoti.
  Mitrato Capiti terror & horror ero.

Augustissimo Prudentissimoque Famigeratissimæ ac Invictissimæ Urbis
GRONINGANÆ
SENATUI
Hoc Epigramma Sacrum
Vult
ERNESTUS BADERS,
Leovardiensis, *Art. Lib. Magister.*

Een blad in folio, zonder opgave van plaats en drukker.

XII.

EPIGRAMMA
IN
GRONINGAM

ab Episcopis Coloniensi & Monasteriensi nono Julij anni MDCLXXII *obsideri cæptam, fortiter defensam, & decimo septimo Augusti ejusdem anni fæde desertam.*

Gallo conductus furiatâ mente Sacerdos,
  Tentavit cives clara Groninga tuos.
Sed duce Corvino mulctatus clade recessit,
  Milite consumto pallida membra trahens.
Cui mens est altas iterum quassare loricas,
  Sic eat ad corvos fida Groninga tuos.

IN
EPISCOPOS.

Infula cui nigros velabat candida crines,
  Dedecus huic capiti Martia cassis erat.
Qui prius in tunicâ sanctus, lituoqué decorus
  Constitit, & falsas ejaculabat aquas.
Chlamyde conspicuus, sacrato cingitur ense,
  Innocuo & tristem sanguine spargit humum.
Sic miles, Monachus, rabidâ sic mente Sacerdos,
  (Versicolor Polypus quis magis esse potest?)
Accipe quod de te poterunt jactare nepotes,
  Dignus perpetuo carere prædo fuit.

R. Bresser.
G. G. Cr.

Groningæ, apud Dominicum Lens, Typographum & Bibliopolam in de Olde St. Jacob. MDCLXXII.

Een blad, klein folio.

XIII.

ELOGIUM

IN

VICTRICEM GRONINGAM

ET

STUDIOSOS DEFENSORES.

Sanguine *Belgarum* tanto *Respublica* parta est,
  Auriacûm tanto structa labore Ducum.
Hæc quassata diu bellis, invicta remansit,
  Annos & centum substitit incolumis.
Anglus, nec Gallus, nec duplex ense Sacerdos,
  Urbes Belgarum vincere vi potuit;
Proditor infoelix quas uno tempore vertit,
  Inque *Nigras* mutat *Candida* fata vices.
Dissimilique dolo haud nuper tentata Groninga,
  Technarum ast fautor deperit arte suâ.
Pontificum conjuncta cohors mox induit arma,
  Ac urbem ferro & fulminis igne replet,
Artibus his spretis vinci nunc nescius armis
  Pro Patriâ *Civis* primus in arma ruit.
Nec cuiquam cedit solers *Academica pubes*,
  Dum studet eniti *Martis* & *Artis* ope.
Mente ferox Miles tandem prorumpit in hostes,
  Ac Urbem & Cives obsidione levat.
Sic virtute Dei Virgo spectata Groninga
  Galeno renuit nubere Pontifici.
Res cujus gestas doctus Mensinga perorat, [1])
  Neque sinit patrium delituisse decus.

---

[1]) Hier wordt gezinspeeld op de toen nog onuitgegeven rede: Joh. Mensingae *Groninga triumphans, sive Oratio de Groninga Obsessa ab Episcopis Coloniensi & Monasteriensi,* — *Habita* VII *Novemb., quo die distributum publicé Acacemiæ civibus,* — *Numisma meritorum in Patriam Μνημόσυνον. Cum Carmine uno & altero ejusdem argumenti. Gron.* 1673.

Distichon Chronologicum
IN GRONINGAM
Obsessam & Liberatam MDCLXXII.

GaLenI Conos DepressIt fIDa GronInga,
Ac obsessores eXVIt obsIDIo.

ALIUD.

Ad Legatum hujus Provintiæ Generalem.

Secula post sex & novies octo insuper annos
Zuchæus Mitras mœnibus hisce fugat.
Corvorumque Caput corvos deludit hiantes,
Gronningam & prædam non sinit esse lupis.

Groningæ, Typis *Rembarti Huysman*, Prov. & Acad. Typ. Ord. Anno 1672.

Een blad in folio.

XIV.

Raubenhoofts Loff,

Over de Veroveringh van

COEVERDEN.

Het wel-gemeste Munsters-Zwijn,
Nog droncken van de Fransche-wijn,
En Engelandsche scharpe Sekken, [1])
Saghmen onlanghs ten Velden trekken;
Gantsch Overyssel door Verraet,
Verkrijght hy van den vryen Staet.
Aldus gemoedight siet men Galen
't Westphaelsche-varcke, zeege-pralen:
In Groeningen heeft hy oock sin,
Dies slaet hy d' Ommelanden in,
Hy pooght de Stadt door sware Bommen,
Door 't rasen smyten op de Trommen,

---

[1]) = gastmaal, convivium, symposium. KILIAEN.

Door Hand-granaten, fors gewelt,
Die men met duysent heeft getelt,
Met dreygementen t' overwinnen,
Wat kan een Paep doch al versinnen:
Maer siet daer leeft een *Raubens-hooft*,
Die Galen niet veel goets belooft,
Die Groeningen met hare Wallen
Behoeden wil voor overvallen,
De brave Karel kent geen Zwijn,
Geen Britsche-zeck, noch Fransche-wijn,
Hij wil de Leeuw ter goeder trouwen,
De vierde Pijl noch doen behouwen,
Hoe meer dan Galen hier naer helt,
Hoe meer sijn Leger daeghs versmelt,
Het swaer Kanon gepropt met Looden,
Brenght Galen toe veel duysent dooden,
Tot dat hy op een sleght gerught,
De Stadt verlaet en neemt de vlucht;
De brave Stadt haer swarten Arent,
Die triompheert dus over Barent,
En of schoon Barent is van daer,
En vry sijn heden van gevaer,
Haer *Raubens-hooft* neemt in bedencken
Hoe men sijn Vyand best sal krencken,
Gints ooght hy voor 't gemeene best,
Daer slaet hy voor de sterckste vest,
En eyndelijck naer 't is versonnen,
Is *Koeverden* weer overwonnen,
Ja *Koeverden* dat waerde pant,
Dat is (God *danck*) weer in ons hant,
O *Raubens-hooft!* wat Lauwerieren
Vereeren uw de Batavieren?
Uw brave Naem verwint de tijt,
Wijl dat men die in Marber snijt;
Hoe wil hier Galen over morren?
Hoe wil het Zwijn hier over knorren?
Nu vloeckt hy *Koeverden* voor al,
Om dat hy 't niet weer krygen sal;
Soo men dit Louis komt verhalen,
Soo lachen sy gewis om Galen,
En roepen soo een starcke vest
De Vos bekropen in sijn nest:
Leght nu 't Rapier vry van u zyden,
O Galen! en leest u getyden,
Of bruyt vry naer den Tyber toe,
Want onse Mars die is u moe,
Wat seggen wy, daer selfs Keur-Keulen

Nu spreecken dat uw sinnen speulen,
't Is onverdrag'lijck Galen, dat
In een uur is verheert die Stadt,
Gaet het soo voort de Leeuw zijn klaauwen
Die werd genesen, wy verflauwen,
Wij duchten Galen voor het eynt,
Want 't mistigh weder dat verdwijnt,
De Leeuw was sieck maer d' ooge wincken,
Belust op uw Westphaelsche schincken,
Keur-brandenburgh haer haest versel,
Hoe wil noch eyndigen dit spel?
Wij vresen, Galen 't sijn geen droomen,
Dat ghy voor Pelgrim moet naer Roomen,
Voor my ick wensche soo een dagh
Dat ick mijn Volck in Vranckrijck sagh,
Ick heb door meenichte Louisen,
Doen drie Provintien verliesen,
Maer als ick let op d' Oorlogs-spheer,
Sy krygen 't metter tijdt wel weer:
De Leeuw die heeft zijn fier *Orangie*,
En by *Orangie* voeght sich *Spa.gie*,
Sulcx dat 't vergeefs gestreden is
Daer alle saecke loopen mis;
Hoe salmen best die wonden helpen?
Sou men die met Getyden stelpen?
Met Agnus Dei of Koorsangh?
Neen Galen, dat is wat te langh:
Verlaet de Krijgh en gaet naer Romen,
En als ghy sijt daer wel gekomen,
En als men u maeckt Cardinael,
En treet met een in 't Quirinael,
Soo danckt vry Judas aen de stranden,
Dat daer geen Geusen zijn voor handen.

C. van Zutphen.

Tot Delf,

Bij Symon Kloeting, Boeck-verkoper woonende in 't Noorteinde. Anno 1673.

Op één blad in folio, in twee kolommen gedrukt.

XV.

LOF-RYMEN

Gesongen by 't overgaen van

COEVERDEN.

Wanneer 't onder het beleydt van sijn Excel. de Lieutenant Generael Rabenhaupt, en expeditie van den Edel. ende Manhaften Overste Lieutenant Eybergen met stormender hand wierd ingenomen, Op den 20 Decemb. 1672.

Het straffe Noot-lot braght uyt 't Zuyden Noortse buyen,
Toen Coeverden met sijn Casteel,
In 's Bisschop handen plots verviel,
Toen quam een Noortsche beuy voor ons uyt 't warme Zuyen.

'T was vlaag op vlaagh in soete somer dagen;
Den aard-kloot scheen toen omgedraayt,
Want al ons vreugdt wierd afgemaayt;
Uyt Zuyd' wierd niet gehoort als ramp ende donderslagen.

Het straffe Noot-lot keert, by toegevrose stroomen.
Nu diepe gracht en trotse wal,
Door kille vorst staan even pal,
Daer wert uyt zuyd wat goedts van over Drent vernomen.

Wat isset dat die noyt vol presen Gron'ger Vesten
Sijn vreugde wimpels wayen laat?
Dat een verborgen vreugde zaadt,
So blijdelijck oprijst den vromen Man ten besten!

Den Hemel scheen bedekt met mist en duystere vlercken,
't Gebedt scheen vruchtloos sonder kracht,
Geen Godlijck oor voor sucht en klacht,
Scheen immermeer 't gekerm of traene vloet te mercken.

Al sliep de Heer, hy waeckt nochtans ter goeder uyre,
Dan staat hy op en toont sijn macht,
Verwonnen door een worstel kracht;
Hij wil niet dat het Cruys der vrome eeuwigh duyre.

Wat waer d' omtuyningh van ons landt, en ingeseten,
Der Drenten stercke grendel slot?
En voor ons vest een vest en schot!
Wie kon' het groot verlies van Coeverden vergeten?

Wie kond sijn oor gerust ter ruste peluw leggen,
So langh als Galen vol van pracht,
Sijn proy en buyt daer vayligh bracht,
En sijn Westfalenaer omkroop ons tuyn en heggen?

Van Galen riep om gelt, om brandt-schat en om schijven,
Hy sat soo vast als op een rotz,
Der Fries en Ommelanden trots,
So langh als Coeverden sijn nestel plaets magh blijven.

Wie derft dees trotse Vest in winter tijdt bespringen?
Wat leeuw soo sterck van poot of klaauw,
Wat tandt so fel, dat d' eerste snauw,
't Van moede droncken volck met vest en al kan dwingen.

Sal een verbroocken en verkneusde stadt uyt senden,
Een trop van mannen met het staal,
Een weerbaer heyr vol zegenprael,
Met voet en paerde volck in net geschaerde benden.

Heeft niet 't Westphaelsche vyer met sijne Donder-klooten,
't Soldate hert en hooft verplet?
En huys en al in vlam geset,
En 't Groninger gewelt ter aerden neer geschoten?

Toen Galen aftocht blies en schandelijck moest vluchten,
Groninga's trotse vest en wal,
Was vol gejuych en vreugde bral;
Geen Ruyter-priester deed een Rabenhooft oyt suchten.

Waer Overyssel eens soo laf als vyer en voncken,
Een oorloghsvlam vloog om haer hooft;
Was al haer kracht soo haest verdooft,
Als nauwelijcks een swaerdt had op haer schildt geklonckęn.

Groninga vol van moedt, die sendt noch volle scharen,
Die springen over vest en muyr,
(Een Stadt genomen in een uyr)
Sy die haer moedt behieldt, wil noch haer bloedt niet sparen.

't En was geen France munt om Gouverneur te winnen,
't Zijn Zabels, byls, musquets en pyck;
Leg' aen, geev' vyer, en niemant swyck,
Ten Vesthen-op, hack af de pallissaad' en pinnen.

Hier Lieutenant omren' die punt, geev' vyer, laet lossen,
  Den een klim-op, en d'ander schiet,
  Eybergen die beswijckt doch niet,
Und Wyllers *sol seyn feynt das swerdt im leybe stossen.*

Geen Sickinge ten roem van haer geslacht geboren
  Spaart hier pistool of vinnig staal,
  Of wijckt hier voor een zege-praal?
Al eer haer moedt versterv' so gaa' haer bloedt verloren.

Soo Losecaet, hier 's kans, soo Gruys en Clingh en Conders,
  En Wichers toont sijn seenuw kracht,
  Elck tilt sijn armen op met macht,
Lutz-borg noch Lycklama verzaaght voor Mavors donders.

Soud Beberen niet staen met onverzaagden moede,
  Hij koomt met draken en met vuyr
  En Berensauw in braaf postuyr
Sy vechten handt aen handt besprengt met 's vyandts bloede.

Een proef-stuck van Soldaats, daer d' oude helde daden
  Herleven op 't onwrickbaer schildt.
  Daer noyt geen moedt noch handt en trilt,
De Faam verglants u naem en roem op gulde bladen.

A. ELDERCAMPIUS, Eccl.in L. G.

Tot GRONINGEN,

By REMBERTUS HUYSMAN, Provincie ende Academie Drucker Ordinaris, 1672.

In twee kolommen gedrukt op één blad in folio. A. Eldercampius, predikant te Lutjegast, gaf ook uit een *Journael ofte Daaghlijckse Aanteykeninge van 't ghene omtrent de Belegeringe van Stadt Groningen — gepasseert is.* Gron. 1672; ook te Amst. 1672. 4°.

XVI.

In Covordiam receptam

Imperio & consilio perillustris ac Fortissimi Herois ac Domini

Dn. Caroli Rabenhaupt,

Baronis de Zuchâ, Domini in Crumbach &c.

Post limitem strenuissimè vindicatum in libertatem, & ejectum hostem, Tarantiæ Satrapiâ, & Covordiæ præfecturâ, in honorem rei fortiter gestæ ornati:

LEGATI

Celsissimi & Illustrissimi Principis, ac DOMINI

D^n. HENRICI CASIMIRI.

Inclytæ hujus Provinciæ designati Gubernatoris.

Dicite ïo cives, & ïo ter dicite cives,
  Quos fovet amplexu Belgica tota suo:
Vestraque cum Grunicis conjungite gaudia palmis,
  Vestraque cum Grunicis ausibus ausa novis.
Terga dedisse parum est infractum à mænibus hostem,
  Fortiter aut fines asseruisse suos;
Arx circumfusas inter secura paludes,
  Tuta loci ingenio, tuta Covorda manu;
Militis en iterum Grunici virtute recepta
  Ad leges rediit, Belgica rupta, tuas.
Illa tuum nuper fædum, mea Belgica, crimen,
  Illa tuum nuper dedecus, illa probrum:
Illa, quod annales, quod secula sera loquentur,
  Quodque fidem superat, nuntia Fama, tuam;
Vix horæ spatio, pernicius alite vento,
  Spe citius victa est vindicis Illa sui,
Suffecitque manus, quâ pubes Ilia, saxo
  Colluviem excussit, Brenne superbe, tuam.
Quam quondam octavo nequicquam mense petitam,

Quam quondam innumero milite fama refert.
Sola tuas hæc una potest expungere sordes,
Sola tuum hæc poterit reddere palma decus,
Caudinis sic passa jugis gens Martia vulnus,
Sub juga traductis hostibus ulta nefas.
Fata decet fatis sic expugnare secundis
Tristia, sic maculas tollere laude suas.
Hostibus in mediis, inter fera tela, facesque
Arma decent, armis est reparandus honos.
Carole Dux, Grunici custodia pervigil agri,
Patria cui vires credidit alma suas.
Marte Deo nutrite senex, quem matre cadentem
Sustulit, & gremio fovit in amne suo,
Magne senex, summo demissum pignus Olympo,
Vindice quo facies læta, colorque redit.
Hanc tibi, quam victor, quam civis, & hospes, & hostis,
Quamque stupet Patriæ publicus ipse Parens,
Quam stupet, ornandamque Arcis moderamine victæ
Censet, & adserti, contiguique soli;
Hanc tibi debemus Dux factis inclyte laurum,
Cui par in Batavis nulla reperta fuit.
Munus opusque tuum est, quod jam sine vindice limes
Per Tarantiacos rursus aditur agros,
Ruris opes quæcunque super, quas prædo reliquit,
Debentur meritis Dux Venerande tuis.
Arbiter armorum Grunicis dedit arma, Ducemque,
Et Ducis est spirans miles imago sui.
Quattuor una * domus, tot fulmina, misit in hostem * Sickinghæa
Sola, patrocinii jure colenda mihi,
Ductores alios taceo, quos facta loquuntur,
Invicti Heröis æmula corda sui.
Fallimur: aut aliquam feret hæc tibi fama salutem
Belgica, quam juxta spesque metusque premunt.

Joh. Mensinga, Gron.

Groningæ,

Typis Remberti Huysman, Provinciæ & Academiæ Typographi Ordinari, 1673.

Op één blad in folio, in twee kolommen, gedrukt

XVII.

In
Covordiam liberatam
Auspicio supremi numinis,
Rupto, sæviente procella & nimbo, magna cum hostium strage,
ad adventum
Perillustris ac Fortissimi Ducis & Legati &c.
Caroli Rabenhaupt,
plurimis in locis aggere illo, quem magnis impensis & operibus hostis injecerat,
in Vidrum amnem,
Ad stagnandum, effusis alveo suo aquis, agrum circumjacentem, & ARCEM ad deditionem cogendam 1).

Carole vicini terror Mavortius hostis,
  Bella tui pro Te nominis horror agit.
Sufficit ad palmam, quæ Te præcedit euntem
  Roboris invicti Carole fama tui.
Accedit meritis præsentia Numinis alti,
  Accedit meritis æther & unda tuis.
Aure Deus non aversâ tua vota precesque
  Audit, & optatis annuit usque tuis.
Quam placeas manifesta fides, quod coepta secundet
  Semper, & auspicio Te regat Ille suo.
Nube tua missâ deducit & æthere prono,
  Nube tuis faustâ Carole, nube Tibi.
Hac ope munitam Duce Te superavimus arcem,
  Cui par in Batavo limite nulla datur.
Seu quod inaccessis vallata paludibus, hostem
  Arceat à latis mænibus Illa suis.
Undique finitimos seu quod custodiat agros,
  Quaque itur in Salios, in Frisiosque meos.
Hac inopinatâ multatus clade Sacerdos,

---

1) De doorbraak van dezen dijk vond plaats op den 1 October 1673. Wegens het naauw verband, tusschen het onderwerp van dezen zang en dat der overigen, verdiende hij hier eene plaats.

Pollicitus fines qui sibi Friso tuos;
Qui sibi jam Grunicam promiserat Improbus Urbem,
(Hæc licet haud parvò constitit antè sibi)
Protinus ad famam non consolabile vulnus
Vix suus attonito prodidit ore senex.
Cumque diu dolor hic, luctusque momorderat ægrum,
(Has animo curas cladis imago dabat)
Compositâ admisit tandem solatia mente,
Jamque iterum rediit, qui fuit ante, color.
Paulatimque tumor, fastusque revertitur omnis;
Et jam vindictæ seque suosque parat;
Ausa luent, inquit, (tanta est fiducia) magnò;
Per non tentatas me juvat ire vias.
Me licet excludant à mœnibus, indè paludes,
Hinc vigil & custos in fore miles, ait.
Et licet assiduè juvet auxiliaribus undis
Æther, & hinc capiat pabula lata palus.
Si tamen Ingenium, si quid matura senectus,
Cultaque quid possit, militiæque decus,
Denique si mentes accendat spreta potestas,
Lentaque vel si quid nutriat ira mali.
Non hac, crede, diu, lætaberis Improbe lauro,
Quisquis es invisi vulneris auctor, ait.
Molibus injectis in Vidri fluminis undas,
Per sata, per tumulos, tectaque flumen agam.
Pulsa suis ripis, nulloque coërcita fræno
Per non tentatas sic ruet unda vias.
Hac ope vicinos stagnabo paludibus agros,
Hac ope stagnabo mœnia ademta mihi.
Obruet aut hæc unda suo cum milite, vel se,
Et famulas tradent sub mea jura manus.
Improba vindictæ, tituli, lucrique cupido,
Vulneris accepti mens sine fine memor,
Ira, furor, rabies post damna novissima perpes,
Attenuans animos invidiæque lues,
Crimina suggessere ægræ tam noxia menti:
Noctigenas dices suppeditasse Deas.
Dicta prius rabidæ mentis deliria, dicta
Sincipitis vacui Flaminis ausa prius,
Jam propè successus faustos sortita stupebat
Quilibet, & bellum flumine posse geri.
Campus aquæ totam jam latè cinxerat urbem,
Campus aquæ, segetis area læta prius,
Ruricolæ sub aquis census jam farra natabant
Pauperis, & victum mersa tegebat humus.
Jamque seras fluctus, jam mœnia clauserat arcis,
Jamque super per aquas non nisi limes erat.

Jamque erat antè oculos tristissima mortis imago,
Jam deploratæ forma salutis erat.
Jamque erat aut in aquis pereundum, aut stagna jubebant
Hic iterum famulo subdere colla jugo,
Mænia vel, gratumque larem, censumque redemtum
Linquere, cumque suis templa verenda focis.
Eccè Deus, Deus Ille, æther cui paret & unda,
Qui freta, qui terras, qui regit astra poli.
Qui vetat electos succumbere casibus ullis,
Subducitque malis, qui sua jussa colunt.
Luctantem Deus ille arcem feralibus undis,
Luctantem fatis, exitioque suo,
(Ut sua constaret Clementia) rebus in arctis
Instanti eduxit, per sua signa, nece.
Paruit imperiis coelestibus æther, & unda,
Paruit imperiis nimbus, & ira Noti.
His Deus elusit temeraria cæpta ministris,
Hoc Deus hostilem milite fregit opem;
Haustaque magna vado periit manus, aggere rupto,
Et fluxam didicit fluminis esse fidem;
Pars rate subversâ, pars fluminis impete cursu,
Parsque metu, famâ Vindicis icta sui,
Vindicis adventu, quo non metus alter in hostem
Acrior; hæc satis est Carole fama Tibi.
Insidiis sic ipsa suis, quas struxerat hosti,
Insidiis periit gens malefida suis.
Magne tuis faveant quantum Dux Numina cæptis,
Quamque Deus facilis sit Tibi, quamque tuis;
Discat ab hac lauro, Dux Carole, sexus uterque,
Cum sene, bullatus discat id indè nepos.
Ut dedit hanc primò laurum tibi pronior æther,
Sic dedit hanc iterum ventus & unda tibi.
Ut prior hæc parta est Duce Te mandante triumphum,
Obtigit hæc sic, Te, Dux, veniente, Tibi.
Unica sic geminam dedit Arx Tibi Carole laurum;
Utraque quae Cælo vindice parta Tibi.
Hi currus & equos jactent, hi robur, opesque,
Sufficit auspicio Numinis arma geri.

JOH. MENSINGA. *Gron.*

Groningae, Typis DOMINICI LENS, Typographi & Bibliopolae.
CIϽIϽCLXXIII.

Op een blad in folio in twee kolommen gedrukt.

XVIII.

Epicinium

Covordiæ

Ductu & auspiciis

Fortissimi Herois

Caroli Rabenhaupt

bis feliciter ad miraculum usque captæ & liberatæ.

Fortunæ qui nescit adhuc miracula Vestræ
  Virtuti assiduè quæ solet ire comes,
Una hunc vel gemino doceat Covordia casu:
  Sive ea capta Tuâ, aut libera facta manu.
Quam Galen (haud iterum vincendam) insederat armis,
  Tam cito crediderat quis potuisse capi!
Hanc circumfusâ cum rursum obsederat undâ,
  Diluvii facies nonne minantis erat?
Tu nisi, quis superare potens obstacula tanta:
  Major an humanâ hic arsque, laborque, fuit?
Audet inaccessum cum Te duce scandere vallum,
  Miles, eum nubes æthere missa tegit.
Cum mergi metuebat aquis, simul advenis ipse,
  Continuò, veluti jussa, recessit aqua.
Bis dilecte Deo, cui militat æther & unda:
  Auspiciis pugnant ipsa elementa Tuis!

Groningæ,

Typis Dominici Lens, Typographi & Bi-(blio) polæ. Anno CIↃIↃCLXXIII.

Een blad in folio.

MEMORIAAL

VAN HETGEEN WERD VERREISCHT VOOR DE VERDEDIGING VAN GRONINGEN, OPGEMAAKT DOOR DEN GENERAAL C. RABENHAUPT, 3 JUNIJ 1672.

Exhibitum in 't provinciehuyse
Lunae den 3 Junij 1672
(onderstondt)
R. Busch Secret.

Translaet.

Memorial.

1.

Eerstelick die twie sluisen inwendigh die stadt Groningen.

2.

Ten ander abscheeren offte affhouwen der haagedooren aen de fauschebree op haere maete.

3.

Ten derden swemmende balcken modden in den grafften den viant te stutten dat hij met sijne coopere scheeppies niet overvaren en kan und het waer vooreerst aen die plaetse, daer men die inundation door de sluisen niet te wege bringen kan.

4.

Batterijen in de faussebraijen.

5.

Etteliche heff bock su den geschutte te gebruicken zu sampt hoer rollen ende stricken te verveertigen om so alhier als in Lieroorth und der nieuwe schans te gebrauchen.

6.

Een paer dausent handt Granaten in den voorraet alhier, von den gelijche in Lier Oort und der nieuwe schantse te gebruicken.

7.

Finxterwolder zijl te herstellen off een nieuwe redoute tot beschuttinge aen te stellen, desgelijcks een an de ausswendigh zijll, den nieuwe schants.

8.

Die stoppinge der Ruten A bij der Bortagnie om die morassen te stremmen ende een redoute tot bewaringe derselver inwendigh jegen der Borstweeringe off op derseluer met palisaden versien, daermit de wege niet overvallen ende der dam wederom geopent werden moge.

9.

Swemmende balcken door den midden deser vestinge grachten. Nota — diergelijcke swemmende balcken, wan sij met Eijsen gescheert und met ijsere ringen versien, hinderen de grachten te passeren 't sij met kleijne offte groote ponten, wie oock bijsbruggen off andere gadunge van bruggen, daerdoor dem viandt sijn voorhabbende desijn gebroken werde.

10.

Winschoten den voornemen pas, waerdoer dese stadt Groningen bedecket undt die Bourtagne versekert, wie oock die nieuwe Schants dienet weder opgemaket te zijn, welcke ick, wan die sluijsen alhier in die stadt mochten gemaeckt zijn, van meerder importantie erachte, als die reduite so men voorhadde om de hoochte aen dese stadt te occuperen. Hierentegen konnen die Bellingerwolsterschans slichten ende so den volcke als geschutte in Winschoten gebruicken.

11.

Vinde noodigh te zijn, dat die infanterije, so op den dorpen omtrent Coverden licht in sekerheijt gesets und daer van 2 in de nieuwe schants, 2 in die Bellingewolder schants bis Winschoten halve resolutie geseten werde, die overige Comp[ie] in Coverden gelecht werden.

12.

Te voorderen dat cito die sluijsen tot Coverden toe gesets werden, daermede bij tijdt die droogte, woe dat water hin komth kan onbrauchbaer gemaket werden.

13.

In die nieuwe schants, 100 musquetten, 100 bandalieren und 100 fourquetten te verordenen ende so veel in Bellingewolster schans.

14.

Onder Cap[n] Donecamp is een constapel 'Bartholomaeus Winghart, so dienst soeckt, selvige is aen su nemen, dan er secht dasz er den brant in die Granaten auch kundigh te maken is.

15.

In Lieroorth dienen wel 12 Laffetten in voorraet te zijn, dan deselvige den geschutte seer noodtwendigh is.

Groningen den 3 Junij 1672.

(get.) Carl Rabenhaupt
Fh. zu Sucha. [1])

---

[1]) Gron. Archief bl. 91, dl. 6 Suppl. Polit. stukken.

BRIEF DER STATEN-GENERAAL

OVER HET GEDRAG VAN

GRONINGEN,

TIJDENS HET BELEG IN

1672.

De dappere en met een gunstig gevolg bekroonde verdediging van Groningen in 1672 werd in ruime mate goedgekeurd en geprezen door de Staten-generaal der vereenigde Nederlanden. De brief, vol lof over het manmoedig en geduldig gedrag van garnizoen en burgers, door die hooge vergadering daarover geschreven aan de regering van Groningen, weinige dagen na het vertrek der vijandelijke benden, ofschoon niet onbekend, mag thans, nu de tweehonderdjarige gedenkdag van die heugelijke gebeurtenis wordt gevierd, wel in herinnering worden gebragt. Wij voegen hem daarom met het Memoriaal van den generaal Rabenhaupt uit het Groninger Archief hier toe aan de dichtstukjes ten zelfden einde bijeen verzameld door onzen medewerker Mr. Boeles. Hij is van den volgenden inhoud:

Edele, Erentfeste, wijse, voorsichtige Heeren.

Wij hebben ontfangen ende met vreuchde ende blijtschap in onse vergaderinge gelesen U L. missive van den 17[en] deses, stilo loci, daerbij deselve ons notificeren, dat den vijandt een dach off twee van voor hare stadt hadde beginnen op te breecken, van aldaer was affgeweecken ende de wercken verlaten hebbende, met d' arriere bende tot Helpen standt hielde, naer alle apparentie om de Bagagie te connen affvoeren. Waerop wij goetgevonden hebben U L. mits desen te rescriberen, dat ons ten hoochsten aengenaem is geweest, sulcx te verstaen, als mede dat U L. 't Guarnisoen ende de

Borgeren van hare stadt, haer gedurende de sware Belegeringe, soo dapperlijck, mannelijck, stantvastelijck ende couragieuselijck hebben gedragen ende gecomporteert, ende daer over alle roem ende eere waerdich sijn ende meriteren, niet alleen jegenwoordich, nemaer in toecomende tijden ende voor de posteriteijt, vruntlijck versoeckende dat U L. bij alle gelegentheden van aggressie ende attacques, die Godt genadichlijck van hare stadt voortaen wille affwenden, daerinne stantvastelijck willen continueren ende volherden, vastelijck vertrouwende ende willende verwachten, dat andere steden ende plaetsen van dese landen door de vijanden van Staet geattacqueert werdende, U L. loffelijck ende prijswaerdich exempel met gelijcke couragie ende dapperheijt sullen volgen tot hare eijgene conservatie ende behoudenisse ende voor 't gemeene beste van ons vaderlandt. Waermede eijndigende Edele, Erentfeste, wijse, voorsichtige heeren, bevelen U L. in godes H. protectie, jnden Hage den 30 Augusti 1672.

U L. goede vrunden

De Staten Generael der Vereenichde Nederlanden

(get.) Isbr. van Vierssen. vt.

A. 30 1672.

Ter ordonnantie van deselve

(get.) J. Spoonssen.

(Opschrift op den brief)

Edele, Erentfeste, Wijse, voorsichtige Heeren, de Burgermeesters ende regeerders der Stadt Groningen.

(Opschrift op het convert van den brief)

Den WelEdlen Hochwiesen sehr Vorseinigen Achtbaren, Borgermeisteren ende Rath, Talmans en gesworne Meinde, neffens de Gilden ende Wiesheit der stadt Gröningen. [1])

[1]) Archief der stad Groningen, Register dl. 4 bl. 214 nr. 8

BIJDRAGEN

TOT DE

GESCHIEDENIS EN OUDHEIDKUNDE,

INZONDERHEID VAN DE

PROVINCIE GRONINGEN,

ONDER REDACTIE VAN

Dr. G. ACKER STRATINGH, Mr. H. O. FEITH EN
Mr. W. B. S. BOELES.

TIENDE DEEL.

TE GRONINGEN BIJ J. B. WOLTERS, 1873.

Stoomdrukkerij van J. B. Wolters.

INHOUD VAN HET TIENDE DEEL.

WOORDVERKLARING VAN WIERD.

Na de woordverklaring van *Terp* laten wij hier volgen die van *Wierd.* Gelijk de naam van Terp bijzonder eigen is aan de provincie Friesland en de hoofdnaam, als het ware, van de heuvelen zelve, hier bedoeld, zoo zijn en worden dezen in de provincie Groningen voornamelijk *Wierden* geheeten. Dat dit woord echter ook in gene provincie daarvoor niet ongebruikelijk is, zou men kunnen opmaken uit dezen en genen Frieschen schrijver. Zoo noemt de schrijver van de *Tegenwoordige Staat van Friesland* (I, 36) die heuvelen *Terpen* en *Weerden* of volgens hedendaagsch spraakgebruik, zooals hij er bijvoegt, *Wieren.* Hij wil echter onderscheid gemaakt hebben tusschen beiden, inzonderheid daarin bestaande, dat de Terpen veel platter van gedaante en grooter van omtrek zijn, zoodat er geheele steden, dorpen en buurten op gebouwd hebben kunnen worden, terwijl de Weerden of Wieren, kleiner van omvang, doch vrij hoog zijnde, slechts bij buitengewoon hooge vloeden voor enkele huisgezinnen tot lijfsberging zouden gediend hebben; gelijk ze dan ook om die reden, zoo vervolgt hij, hier en daar bij sommige boerenwoningen, die oudtijds van meer dan gemeen aanzien waren en waarschijnlijk door de rijken onder de Friezen bewoond werden, opgeworpen en nog hedendaags voorhanden zijn, schoon eenigen veel ouder dan de Terpen mogen geweest en van tijd tot tijd tot Terpen gemaakt zijn, gelijk althans de namen van vele Friesche dorpen op *werd* of *wier*, zoowel als op *terp* uitgaande, zouden te kennen geven. — De kronijkschrijver van *It aade Friesche Terp* schijnt ook onder *Terpen* meer onbehuisde en onder *Wieren* behuisde hoogten te verstaan. Zoo schrijft hij aan Friso, den eersten koning van Friesland, die omstreeks het jaar 300 v. Chr. zoude regeerd hebben,

onder anderen toe, dat deze om de overstroomingen alom verhevene *wieren* heeft doen opwerpen en daarop huizen laten bouwen (bl. 6). Anders worden zij bij hem, even als steeds bij Ocko Scharlensis, Terpen genoemd en dezen beschouwd als toevluchtsplaatsen bij overstrooming (*Bydr.* IX, 3). Bij Schotanus worden op zijne kaarten van Friesland onder *wieren* vooral de hooge huissteden of hoogten voor enkele plaatsen bedoeld en onder *terpen* de grootere onbehuisde heuvelen. Ook hedendaags wordt bij dezen en genen dat verschil in acht genomen [1]). Of deze onderscheiding echter gegrond is, werkelijk berust op het spraakgebruik bij het volk, dan wel ontleend is aan de verschillende benaming der plaatsen, die naar terp, wierd of wier genoemd zijn, van deze beide vragen, zouden wij liefst de laatste toestemmend willen beantwoorden. Wij mogen dit opmaken daaruit, dat de eerstgenoemde schrijver, bloot, naar 't schijnt, afgaande op den naam, ook dorpen op *terp* uitgaande, daarop gelegen acht, die het niet zijn, zooals wij dit vroeger hebben aangewezen (*Bydr.* IX, 28). In hoe verre *wierd* en *wier* verschillende namen zijn, zullen wij later zien als wij over *wier* handelen, om ons nu bij *wierd* te bepalen. Daartoe zullen wij in de eerste plaats de taalkundige bronnen raadplegen en de hierin voorkomende gevoelens van onze en vreemde schrijvers omtrent de beteekenis en afleiding van het woord *wierd* en zijne verschillende vormen, zooals het in onderscheidene oude en nieuwe dialecten zich voordoet, opgeven, toelichten en beoordeelen.

Onze beroemde Friesche geschiedschrijver, Ubbo Emmius, hield den uitgang *werd* in de namen van onze en andere Friesche plaatsen voor één met *weerde*, *weerdt*, waarmede hij zegt, dat onze voorouders plagten te noemen zulke aan het water gelegene streken, die zich boven den omringenden grond eenigzins verheffen [2]). Ofschoon hij blijkbaar hiermede de natuurlijke aangewassen landen of nog zoogenoemde waarden bedoelt, zoo is het echter niet geheel duidelijk of en in hoeverre hij daarvan de eigenlijke wierden of heuvelen onderscheidt, te minder, daar hij, waar hij over dezen spreekt, het met zich zelven niet volkomen eens is, althans soms

[1]) Zie W. Eekhoff, *beknopte Aardrijksk. beschrijv. van Friesland* enz. Leeuw. 1840, bl. 13.

[2]) Emmii *Rer. Frisic. Hist.* I, 6.

schijnt te twijfelen of dezelve wel opgeworpene hoogten zijn. [1]) — Onze niet minder geleerde Groninger burgemeester Menso Alting hield ook *werth*, *wirth*, *waart*, *wierde*, *waard*, *wart*, *wert* voor hetzelfde woord, oorspronkelijk een *eiland* beteekenende, en onze heuvelen mede zoo genoemd, wegens de gedaante van een eiland welke zij bij vloed vertoonden, gelijk vervolgens de vele hierop gebouwde dorpen zelve. [2]) Naar deze verklaring zou dus de naam van *wierd* voor onze heuvelen eene overdragtelijke zijn van *eiland*. Maar Alting heeft te zeer alleen het oog op deze beteekenis van *wierd* en op den buitengewonen toestand van onze heuvelen bij overstrooming, om zijne daarop gegronde afleiding van hunnen naam vóor de ware te zullen mogen houden, hoe waarschijnlijk ze zich ook voordoet en voorkwam aan van Halsema. Deze achtte hiermede wél overeenstemmend den uitgang van andere dorpen en buurten in ons gewest, zooals Harsens, Leens, Kantens, Godlinse en Enzelens, op *ens*, *ins*, die ook zoo veel als *oge*, *au*, *eij*, *ee*, een *eiland* zou beteekenen. [3]) De geldigheid van deze afleiding is echter evenzeer te betwijfelen. De namen Harsens en Leens o. a. werden oudtijds Harsinghe en Lidinge geschreven, zoodat de uitgang *ens* misschien eerder *inghe* of *ing* is. — Ook de Groninger oudheid- zoowel als geneeskundige Ludolf Smids hield *waart*, *weert wert* en *woert* voor dezelfde benaming en wel van laag land, zeer dikwijls onderloopende. [4])

Onder de Friesche schrijvers laat zich E. Wassenbergh in zijne *Verhandeling over de eigennamen der Friezen* aldus over onze plaatsnamen uit: „*Waard*, *Weert*, *Weer*, en in den

[1]) Emmii *Republica Frisiorum inter Flevum et Lavicam fl.* f. 37, bij de beschrijving van Leeuwarden.

[2]) *Not. Germ. Inf.* P. II f. 3, v. *Adewerth*. »Tribunalia aggestu terrae, ad experimentum altissimi aestus, per *Chaucidem*, teste Plinio, addo et *Frisiam*, construi solita, *Oceani* littore nondum munito, *Werth*, *Wirth*, *Waart*, *Wierde*, ab Insulae specie, quam praebent Pelago exaestuante, vulgò dicta fuêre: Quia verò post moles mari opposita, circum haec aedes ut plurimúm uno sub fano aggregabantur, obtinuit ut Vicis permultis appellatio *Werth* etc. adhaereat, addito singulis alio distinctionis vocabulo." Verg. *Not. Bat. et Fris. Antiq.* f. 80 v. *Grinnes*, waar hij *Remmerten* (zoo veel als *Rheinwerten*) afleidt: »à *Rheni* Insulis, quae jam in prata eviruêre, *Waarden*, *Warten*, *Weerden*, *Werten*, vulgó dictis."

[3]) *Verh. over den staat en regeringsvorm der Ommelanden* enz. in de *Verh. van het Gron. Genootschap P. E. J. P.* D. II. bl. 492 v.

[4]) Zie zijne *Schatkamer der Nederl. Oudheden* op het w. *waart*. Hij beroept zich op L. Meijer, *Woordenschat*, D. III, bl. 771, en Kiliaan, *Etymol.* in *weerd*, *weert*.

Frieschen tongval, *Wert*, *Wir*, *Wier*, beteekende, voormaals, onder anderen, eene *Sterkte* of *Burg*, waarin men zich tegen den vijand *verweerde:* — ook eene *Verschansing*, *Borstweeringe*, of *Dijk*, tegen allen overval, maar inzonderheid tegen het geweld des *waters* opgeworpen. Kilian verklaarde het dus te recht door Propugnaculum, Agger. — *Wier* komt daar van daan bij Gijsb. Japiks, in *Tjeskmoars See-aengste*, bl. 79, voor in de beteekenis van *Zeedijk* of *Duin:* „Dearse oppe hoege wier del bocke." [1]) Naar deze tweeërlei hoofdbeteekenis van *burg* en *dijk* wil W. dan ook, dat dergelijke namen van plaatsen in Friesland kunnen verklaard worden, omdat er zoo vele stinsen en dijken bij plaatsen van dien naam waren gelegen. Doch het is klaar dat deze schrijver geheel van achteren redeneert, geen taalkundig onderscheid tusschen *waard*, *wert*, en *weer*, *wier* erkent en alleen de mogelijke beteekenis van de laatste woorden op de namen van plaatsen, zoowel die op *wert* als *wier* uitgaan, toepast. — Zoo handelt de schrijver van de *Tegenw. Staat van Friesland* (t. a. pl.) ook, als hij de *weerden* en *wieren* beide aldus genoemd acht, omdat zij strekten om de kracht van 't water te breken en af te weren. — Niet veel licht geeft ons ook de anders verdienstelijke taalvorscher van vaderlandsche namen van plaatsen, mr. J. H. Hoeufft, over onze woorden, daar waar hij die onder *gaard* behandelt. [2]) Na aangemerkt te hebben, hoe sommigen *gaard* van *gaerda*, *sepire*, afleiden of omgekeerd het werkwoord *gaerda* van het zelfstandig naamwoord of wortelwoord *gaard*, *gerte*, gaard, roede, anderen van *warten*, *custodire*, dit laatste niet onwaarschijnlijk achtende, om de bekende verwisseling van *g* en *w* en de overeenkomst van het oud-Duitsche *hort*, *servator*, met het Duitsche en Frank-Duitsche *harte*, *hort* en *garte*, zoo laat hij hierop volgen, dat het hem althans toeschijnt, dat *wart*, *waard*, *waarden* enz. afstamt van *warten* bewaren, hetzij men het neme voor een eiland, hetzij voor een bedijkt land, hetzij voor eene versterkte plaats. Ik zie echter geene de minste reden, waarom ons *waard* eerder zoude afstammen van het vreemde *warten* dan van ons *waren.* Zoo verwart Hoeufft verder ook *wier* met *wierd*, *wird.* Over de andere woorden

---

[1]) *Taalk. Bijdr. tot den Frieschen tongval*, II. St. Fran. 1806 bl. 148.
[2]) *Taalk. Bijdr. tot de naamsuitgangen van eenige, meest Nederl. plaatsen*, Breda 1816, bl. 40.

woerd, *waard* en plat-Duitsche uitgangen van deze, *wörde*, *wührde*, *worth*, *wurt*, *wurth*, *wuurt*, laat hij zich niet bijzonder uit, maar zegt alleen dat deze hetzelfde beteekenen, namelijk eene *hoogte*, schoon bij dezen eene natuurlijke, bij anderen eene gemaakte. De Engelsche plaatsen, op *worth* uitgaande, schijnen hem niet toe hier heen te moeten gebragt worden; de *th* zoude hem deze aan het Angel-Saxische *worth*, *atrium pretiosius*, *porticus*, *area* en *litus*, eerder dan aan *weort*, *herba*, doen toeschrijven. — Men ziet, dit alles is te onzeker en brengt ons niet veel verder.

Bij onze Nederlandsche taalkenners Weiland en Siegenbeek is *waard* m. hetzelfde woord als *woert* vr. en beteekent een *bedijkt land.* [1]) De Vries en te Winkel [2]) hebben alleen *waard* en verklaren dit ook door *ingedijkt land* maar vr. Ik kom straks terug op die beteekenis van bedijkt land, hier op tegen de schrijfwijze van *woert* = *waard*, met een *t*, daar zulks aanleiding tot verwarring en den schijn kan geven, alsof het twee onderscheidene woorden zijn en er bij ons behalve *woerd* = *waard*, nog een *woert* bestond, overeenkomstig met het Duitsche *wort*, *wurt* enz., een *hof*, *hof-* of *huisstede* beteekenende, zooals wij zullen zien. Bilderdijk onderscheidde ook werkelijk *waard* van *woerd*, *woert*, omdat bij de ouden waard m. en woerd vr. wordt genomen, en volgens hem zou *woerd* eigenlijk *worte*, *horte* en dus *plantsoen*, *beplanting*, *hof* of *laan* beteekenen. [3]) — Laat ons zien, wat er van Bilderdijk's scheiding tusschen *waard* en *woerd*, *woert*, en zijne afleiding van dit laatste woord zij. De grond waarop die scheiding steunt, het geslachtsverschil, komt ons te zwak voor, om daarop iets met zekerheid te bouwen, daar dit verschil verre van standvastig en gelijkvormig voorkomt, zooals onze bovengenoemde eerste taalkundigen zelve kunnen bewijzen. *Waard*, ja, wordt doorgaans van ouds m. genomen en *woerd* vr., maar omgekeerd wordt dit woord ook wel m. gebezigd [4]) en hebben wij in oude stukken *waard* ook

---

[1]) Zie Weiland, *Nederduitsch taalkundig Woordenboek*, en Siegenbeek, *Woordenboek voor de Nederduitsche spelling*, v. *waard* en *woert.*

[2]) *Woordenlijst voor de spell. der Nederl. taal*, v. *waard*, 1838.

[3]) Zie zijne *Verklar. Geslachtlijst der Nederl. Naamw.* D. III, bl. 271, en verg. de *Aanteeken.* op zijne *Verhandel. over de Gesl. der Naamwoorden*, bl. 197.

[4]) Onder anderen bij Heldring, *Wandelingen ter opsporing van Bataafsche en Romeinsche Oudhed.* enz. I, Amst. 1838.

wel vr. aangetroffen, even als *weerd*, *weert* dit gemeenlijk is waar het ongetwijfeld gelijk staat met *waard.* [1]) *Wehrd* is bij Luther m. [2]), even als *werder* vroeger ook; thans is dit vr., en beiden zijn gewisselijk hetzelfde als ons *waard*, hetwelk Bilderdijk ook van *werder* afkomstig rekent. [3]) Wat *wierd* betreft, de meeste schrijvers nemen dit, althans den uitgang *wierde*, vr., vast om de welluidendheid, die hierbij zeker meer in het spel is. Hoe dit zij, het zoo willekeurige en veranderlijke geslachtsverschil bij deze en andere oude woorden kan dus niet wel een grond zijn, om *waard* van *woerd*, *woert worte*, *hof*, te onderscheiden. Buitendien, zoo ver wij weten, is bij ons *wort*, *woert*, in de beteekenis van *hof*, *hofstede*, niet bekend en het schijnt ook niet inheemsch, geen oud-Friesch, noch oud-Nederlandsch, maar een Oud-Saksisch woord te zijn. De namen van inlandsche plaatsen op *woerd*, *woert* enz. zullen dan ook misschien zonder uitzondering tot *woerd* = *waard*, in het meerv. *woerden* = *waarden*, niet *woerten*, te brengen zijn. Men vindt vele plaatsen van dien naam vooral in Gelderland, in de Betuwe, en heeft zich ook veel met de nasporing daarvan bezig gehouden. Door het vinden daarin van overblijfselen van vroegere bewoning, vooral scherven van Germaansch aardewerk, hebben sommigen daaruit opgemaakt, dat die woerden hoofdzakelijk begraafplaatsen van die oude bewoners zullen geweest zijn. Dit was het gevoelen van den heer O. G. Heldring te Hemmen, die het onderzoek dier woerden het eerst heeft ondernomen. [4]) Hij

---

[1]) Onder anderen vinden wij in de *Beneficiaal boeken* of registers van de geestelijke goederen in Friesland opgemaakt in het midden der 16de eeuw en gedrukt in het *Charterboek van Vriesland* D. III, van den nog bekenden *Waard* of *Weerd* te Leeuwarden verschillend geschreven: »*die Weerdt*" (f. 60), »*op de Weerdt*" (f. 61), »*op de Weert*" (f. 69 en 70), »*op den Waert*" (f. 70), »*op den Waerdt*" en »*op den Werdt*" (f. 73); voorts »*van den hoegen Wirdt*" onder Cornjum (f. 92), »*die Wierd*" te Rauwerd (f. 131), »*op die meene Weerdt*" te Hallum (f. 144), »*in die Waerd*" te Morra, »*die Wierdt*" te Slappeterp (f. 337), »*bij de Wirdt*" te Hesens (f. 382) enz.

[2]) Zie Luther's vertaling van den Bijbel, *Ezech.* 26, 5 en 14.

[3]) Zie eerst a. w. v. *waard.*

[4]) Hij heeft dit gevoelen eerst ontwikkeld in zijn stukje: *Ontdekking van eenige Romeinsche en Bataafsche Oudheden*, in Nijhoff's *Bijdr. voor Vaderl. Gesch. en Oudheidkunde*, III, 70—79, maar later eenigermate gewijzigd in zijne *Wandelingen tot opsporing van Rom. en Bat. Oudheden*, *legenden* enz. Amst. 1838, I, 84. — Zie ook nog van hem: *De woerd*, *een kerkhof der Batavieren onder Setten*, in de *Geld. Volks-Alm.* 1838, bl. 68; *De woerd onder Hervelt*, ald. 1839, bl. 99; *De woerd*

werd hierin gevolgd door dr. C. R. Hermans in Noordbrabant, alsmede D. Buddingh in Zuidholland, en dezen verklaarden hiernaar ook den naam. Opmerkende dat de plaatsen in Noordbrabant niet *woerd* maar *waord* heeten, giste Hermans dat dit woord eene zamenstelling is van *wa*, een *doode*, en *ord* of *oerd*, eene *plaats*, dus *doodenplaats* beteekent. [1]) Buddingh, die meende deze en gene plaatsnamen uit de Noordsche mythologie te moeten verklaren, zag in *woerd*, en zoomede in *weurt*, *wierd*, *waart*, *wert*, *wurth* enz. den naam van eene der drie Noordsche schikgodinnen en wel Urdr, de godinne des doods. [2]) Nadat de heer R. H. Graadt Jonkers reeds zijne bezwaren had kenbaar gemaakt aan den heer Heldring nopens zijne beschouwing van de woerden als grafplaatsen, [3]) heeft onze oudheidkenner L. J. F. Janssen daartegen opgemerkt, dat op die woerden niets gevonden was, hetwelk bepaaldelijk aan begraafplaatsen deed denken, en dat de beteekenis van het woord zelf tot zoodanige opvatting ook geene aanleiding geeft, niet het minst tot de verklaring van Hermans. [4]) Zoo zou Janssen zeker ook gedacht hebben over de verklaring van Buddingh, ware hij toen daarmede bekend geweest. Ik weet ook niet dat deze of gene verklaring van Hermans eenigen bijval heeft gevonden; integendeel is Dr. Westerhoff ook opgekomen tegen de afleiding van Hermans [5]) en prof. mr. J. de Wal mede tegen die van Buddingh; [6]) en ik meen dan ook verder daarvan te kunnen zwijgen, als zijnde die verklaringen te houden, voor geheel uit de lucht gegre-

---

te Kesteren, *in* Nijhoff's *Bijdr.* II, 208; *De woerd* enz. *onder Doodewaard en Hien*, in de *Geld. Volks-Alm.* 1839, bl. 97.

[1]) *Geschiedk. Mengelwerk over Noordbrabant*, II, 344. Zie ook *Hand. van het Provinc. Genoots. v. Kunst en Wetens. in Noordbrab.* D. II, St. III, bl. 231.

[2]) *Verh. over het Westland ter opheld. der Loo-en*, *Woerden en Hoven* enz. Leyd. 1844, bl. 18 en 120. Zie ook zijne *Bedenkingen en Aanteek. op de woordverklar. der plaatsnamen door de H. H.* J. F. Willems en A. Kreglinger, in het *Bulletin de la Commission centrale de Statistique*, T. II, p. 287—332 en T. III, 209—303, afzond. afdr. bl. 30. Willems had *waerde*, *warde* vertolkt door *enclos* (*Bullet.* II, 294), Kreglinger *weert*, *waard*, *woerd* door *terrain endigué*, *île dans une rivière.* En allemand un *étang*, une *digue. Wear* an Anglais une *digue* enz. *Weert* van *wuurt*, *warpen*, *jeter*, *amonceler.*"

[3]) Zie a. w. van Heldring, *Wandelingen* enz. I, Bijl. bl. 90.

[4]) *Oudheidk. Mededeel.* III, 1844 Leyd. bl. 1 en v.v.

[5]) *Kwelderkwestie* enz. bl. 148.

[6]) In zijne recensie van de *Kwelderkwestie* enz. in *de Gids*, 1845, no. 1, bl. 39.

pene gissingen. Liever wil ik hier nog bijvoegen, hoe voornoemde bestrijders zelve over woerd denken én dit woord verklaren.

„Wat nu" zoo schrijft Jonkers aan Heldring „de naam van *woerd* beteekent, die dikwijls met het woord *hoog* verbonden is, zoo komt het mij voor, dat het oudtijds gehuchten geweest zijn, kleiner dan de *terpen* of dorpen, en door aanslibbing van grond uit het water herrezen en bewoonbaar geworden. Zoo iets heeft nog plaats met de niet omdijkte landen, die daarom *waarden*, een daarmede verwant woord, genaamd worden. Zulk eene overslibbing van grond, waardoor dezelve zich heuvelachtig uit het water verheft en eene bewoonbare streek wordt, hebt gij zelf kunnen opmerken in den *hoogen Woerd* bij Huissen, waar men nog uit een' kuil zand graaft, en zich dus die hoogte het eerst door eene zandplaat verheven heeft. De landen, die den naam van *hooge Woerd* dragen, zijn ook te uitgestrekt om alleen voor een kerkhof te hebben gediend; maar neemt men het voor eene bewoonde hoogte, dan is het geen wonder, indien men ook hier en daar overblijfselen van kerkhoven er bij aantreft. De beteekenis van *Woerd* voor eene plaats, waar men veilig woont, is in sommige woorden nog overgebleven bijv. in *weren*, *bewaren*, mogelijk nog meer in het woord *worden*, voor iets dat ontstaat, dat uit het niet oprijst. De woorden *waard* en *waardgelders* toonen ook personen aan, bij wie wij huisvesting of veiligheid zoeken. — Als ik mij nu voorstel, dat van de *terpen* de dorpen hunnen naam hebben, kan ik mij even goed verbeelden, hoe de gehuchten of *woerden* van de *wierden* hunnen naam ontleenen, welke men oudtijds met terpen voor zekere hoogten hield, waarop gebouwd kon worden" enz. — Wij leeren hier, evenals verder van Heldring, de woerden wel wat nader kennen, maar weinig omtrent den naamsoorsprong. Het zijn blijkbaar van nature gelijke aanwassen als de waarden, hier en daar voor en door de bewoning daarop verhoogd, even als onze terpen en wierden. Het woord is dus niet slechts verwant met waard, zooals de S. meent, maar zal ook wel hetzelfde zijn; en de beteekenis van woerd als eene plaats, waar men veilig woont, kan dan niet de oorspronkelijke noch eigenaardige zijn. Zonder die verhooging zou de mensch daar niet veilig op hebben kunnen wonen vóór de bedijking, even min als op de waarden

aan zee, enkele plaatsen misschien uitgezonderd, waar het zand der rivieren zoo hoog is opgeworpen, dat het rivierduinen vormde, zooals behalve aan den Rijn, ook aan den IJssel worden gevonden. Dat die beteekenis van veilige woonplaats ook in *weren*, *bewaren* of *worden* te zoeken is, zal daarom even twijfelachtig zijn, al moge het woord woerd of waard ook van het eerste afkomstig wezen. Voorts hoe de S. zich voorstelt, dat de dorpen van de terpen hunnen naam hebben, en de woerden van de wierden, is mij niet duidelijk.

Janssen houdt zich aan de opgegevene verklaring van Bilderdijk, volgens welke *woert* = *woert*, *wort*, *hof* zou zijn, maar hij verwart hierbij ook blijkbaar woerd met het bij ons vreemde *wort*, eene hof- of huisstede. Hij is echter ook niet afkeerig van de gissing van Dr. C. Leemans, dat onder de naamsafleidingen van *woerd* die van het A- S. *wordh* in aanmerking kan komen, hetwelk *land*, ook *straat* en *kust*, *strand*, *oever* beteekent; dit laatste ook het A- S. *weard*, *wardh*, dat nog in de benaming der buitendijks aan de rivieren gelegen landen, *waarden*, is overgebleven. [1]) Dr. Westerhoff kan zich hiermede zelfs wel vereenigen. Er is voorzeker naauwe verwantschap tusschen dit woord en voornoemde A- S. woorden, maar het blijft de vraag en komt daarop aan, welke van hunne opgegevene beteekenissen de oorspronkelijke of eigenlijke zij.

De Wal resumeert eerst de voormelde onderscheidene gevoelens, die in zijn tijd ten onzent over den zin der oude woorden *ward*, *wierd*, *woerd*, zijn ontvouwd geworden. Zij kunnen, zijns inziens, tot een drietal beteekenissen worden teruggebragt: 1) van *begraafplaats*, 2) van *bebouwde* of *beplante akker*, 3) van *beschutte plaats*. De beide eersten, zooals wij reeds zeiden en hierin met hem instemden, keurt hij af, maar houdt de laatste voor de ware. — De geleerde S. bepaalt zich bij de laatst gegevene verklaringen en in zoo verre kan zijne opgaaf daarvan juist wezen. Maar er zijn, zooals wij zagen, al vroeger meer andere — en ik zou wel

---

[1]) *Alg. Konst. en Letterbode*, 1843, no. 46, bl. 303 Janssen brengt ook nog in eene bijlage achter dit stuk, bl. 313, bij een paar handschriftelijke aanteek. van mr. Hoeufft gevoegd bij s'mans *Taalk. Bijdr.* enz. in de Bibliotheek der Maats. der Nederl. Letterk. voorhanden. Zij komen ons echter voor van te weinig gewigt te zijn, om ze hier mede te deelen.

zeggen — juistere, nadere verklaringen voorgesteld, zoodat die ook wel hadden behooren in aanmerking te komen. En wat nu zijne bepaling betreft, deze mag in 't algemeen genomen waar zijn, doch juist, omdat zij zoo algemeen is, kan zij geene voldoende verklaring heeten. Er zijn zoo vele gronden, die men onder de rubriek van eene *beschutte plaats* kan brengen. Het is en blijft hier al weder de vraag, tot welke soort daarvan *wierd* enz. te brengen is. De S. vermengt ook in de verdere ontvouwing van zijn gevoelen dat woord met *were* en grondt zich mede vooral op de beteekenis daarvan. Doch al is het nu zeer aannemelijk met onzen grooten ten Kate (zooals hij dezen teregt noemt), dat in deze en andere genoemde woorden hetzelfde grondbegrip, dat van *waren*, *weren*, of *beschermen*, *verdedigen* heerscht, [1]) die beiden zijn toch verschillende woorden en niet bloot verscheidenheden van denzelfden naam, zooals men in *wierd*, *woerd* en meer synoniemen aantreft. En als wij nu daarvan verschillende beteekenissen zien opgeven, van *waard*, *eiland*, *dijk*, *strand* of *oever* enz., zoo zal men, herhaal ik, toch nog nader hebben aan te wijzen, welke van die beteekenissen geldt, in welken bijzonderen zin ons *wierd* enz. eene *beschutte plaats* is te noemen. Deze algemeene verklaring baat dus in dezen niet genoeg en leidt niet tot het gewenschte doel. Ik meen dan niet te veel te zeggen, als ik, terugziende op al het voormelde, beweer dat dit doel ten onzent nog niet bereikt is. Immers met de laatstgenoemden kunnen wij de rij der schrijvers over ons onderwerp sluiten; mij is althans geen latere bekend. Voordat ik echter verder ga, om uit de gemelde gegevens besluiten te trekken en mijn eigen gevoelen te ontwikkelen, wil ik vooraf nog eerst die van eenige vreemden hooren en vernemen hoe het althans bij onze hier het naast in aanmerking komende Duitsche buren met de etymologie van *wierd* of de bij hen gebruikelijke synoniemen van dat woord gesteld is.

Een geschikten overgang maken in dezen de Oostfriesche geschied- en oudheidkundige J. I. Harkenroht en de bekende taalkundige C. Kiliaan, uit de Duffelt. Harkenroth zegt dat *wierd*, *werd* enz. in de oude Hoogduitsche of Keltische

---

[1]) *Aanl. tot de kennis der Nederl. sprake.* II, 723.

taal eene *hoogte*, *gewassen* of *gemaakt* beteekenden, ook wel een *eiland*, en dat zij mogelijk zoo genoemd zijn, omdat zij de kracht der vloeden braken en afweerden. [1]) Men mist hier ook al weder de noodige onderscheiding tusschen deze en gene beteekenis van wierd enz., en de afleiding van dit woord, als zouden de wierden gediend hebben om de vloeden te breken en af te weren, is ook zeker gezocht en onaannemelijk. — Volgens Kiliaan beteekent *werd*, *werder*, *weerd* van ouds een *eiland*, ook *dijk* en *afsluiting*, en luidt in het Saksisch *wordt*. Hij heeft echter ook een afzonderlijk oud *wordt*, nieuw *werdt*, daarvoor. [2]) — Wachter heeft alleen *weerder* en *werd* als *waard* [3]) — Haltaus houdt *wort*, *word* enz. in 't algemeen voor eene veilige plaats, zoo natuurlijke als kunstmatige, aldus een eiland en ook de opgeworpene hoogten aan de rivieren in Holstein zoo genoemd. [4]) Hij onderscheidt hiervan *wort*, *hofstede*, mede aldaar gebruikelijk, schoon de voorbeel-

---

[1]) *Oostfries. Oorspronkelijkh.* 2de dr. bl. 192.

[2]) Zie zijn *Etymol.* »*Werd*, *Werder*, *Weerd*, vet. *Insula:* et *Propugnaculum: septum*, Sax. *wordt.*" Voorts: »*Werder* j. *weerd*, *Insula.*" — »*Wordt*, Sax. Sicamb. j. *werdt*, *Septum.*"

[3]) Wachter, *Gloss. German.* »*Werder*, locus pascuus aqua circumfluus, locus solidus inter paludes et rivos. Dicitur et *Werd*, inde *Kaiserswerd*, insula Caesaris, *Donawerd*, peninsula Danubiana. Lutherus utitur *Wehrd*, Ezech. XXVI, 5, ubi Biblia Lubecensia an. 1533 habent *werder in meere.* Helvigio est a lat. *viridarium.*" Deze afleiding van H. van het lat. *viridarium*, *groenhof*, is zeker even vreemd als dat woord zeldzaam is.

[4]) Haltaus, *Gloss. German.* »*Wort*, *Word*, *Wohrd*, *Wohrt*, *Wörd*, *Wart*, *Wahrt*, it. *Wurt*, *Wurd*, in genere locus a vi et injuria praeservatus ac tutus, a verbo *waren*, tutum securumque reddere ac praestare. Talia loca primum natura dedisse videtur, non hominum manus et opera. Insula enim dicitur *Wörd*, *Wert*, *Werter*, quod nostra non eget probatione. Originem vocis cum usu ac vero sensu servant Germani Inferiores, Bremenses, Holsati etc. quibus *Wort*, *Wohrt* usitatissime locus est aggestus et editus inter paludes et aquas, et ab inundatione tutus. Dns Mushardus de Nobil. Brem. et Verd. p. 30 ait: »Item die in derselbigen niedrigen Gegend zwischen der Lune und Rore befindliche *Wurten oder Berge*, die den alten Einwohnern nebenst ihrem viehe zu einer sicheren Retirade dieneten, bey aufsteigender hohen fluth. So war nun die Burg Stotel auf einer dergleichen, wiewol kleinen *Wurt* oder *Hügel* an der Lune .... gelegen." Hackmann de Jure Aggerum C. II, no. 13: »hodierni glebarum acervi seu colles ex terra aggesti nostrate lingua (i. e. Holsatica) *Worth*, *Wortstette*, *Hausworth*, *Werve*, *Werfte*, dicti, quibus subjectis penates in editum provehunt, maxime qui citra aggerum pomoeria habitant, ut contra leviores inundationes se tutos reddant." Inde sane nec aliunde nomen acquisivere *Wurtsati* incolae, qui circa littora habitant, et in constituendis aggeribus olim occupati fuerunt. Dns de Westphalen (*Mon. ined. Rer. Germ.*) in Praef. ad. T. I, p, 97.

den uit Hackmann door hem bij het eerste *wort* bijgebragt, zooals *Wortstette*, *Hausworth*, hiertoe ook zullen behooren. [1]) Zoo verwart von Westphalen ook beide woorden en beteekenissen. Het blijkt althans niet stellig uit zijne woorden, of hij het land Wursten over de Wezer en andere genoemde plaatsen van *wurth*, *warth*, in den zin van eene huisstede, van een dijk of van eene andere door de natuur of kunst opgehoogde plaats wil afgeleid hebben [2]) Ook meer andere Duitsche geleerden zijn het daaromtrent niet eens. Zoo leiden o. a. Roth [3]) en Wiarda [4]) den naam van Wursten af van de

[1]) »*Wort*, area, nempe distincta, septa, clausa et tecta, sive ruri et in villa, sive in oppido." Hij brengt verscheidene oorkonden bij waarin dit woord in dien zin voorkomt: »*Hoff oder Wurth;*" »*Possessiones Würdhe;*" ook in dien van omtuinde akkerlanden achter de boerenhoven, soms in dien van een tuin zelven: »*Wurd ofte Garden;* »*Hortum* (*qui wort dicitur*); »*Garden edder Worde.*" Van daar *Wort-gelt pensio arearum*, *Wortland* arearum agri, *Wort-pfennige* denarii pro censu arearum solvendi, *Wort zins*, census pro solo et area.

[2]) »Hinc," zoo schrijft hij t. a. pl. »etiam est, quod qui circa litora habitarunt, vel in constituendis et objiciendis aggeribus occupati fuerunt, olim *Wurt-Saxones*, *Wurt-sati* vocati sunt ab Anglo-Saxonico *Warothe*, *Waurt*, area, aggere, loco item editiori seu contra vim aquarum elevato. Unde etiamnunc in Holsatia praecipue in Wagria supersunt coloni, praediis adscripti, mansuarii, partiarii, germ. *Halb-Hufener*, qui *Wurt-Setten*, corrupti *Wuhrts-Settel* in Frisia *Wortsaci*, *Worsedi* et *Wurstfriesen* alibique *Wursten* appellantur." Hij leidt in eene noot daarop daarvan ook *Wortins*, *Worthpenning* af en voegt er bij: »Nec dubium est, quin Wursati incolae terrae *Wursatae*, germ. *Landwursten*, appellationem acceperint ab agris et aggeribus excultis et elevatis; prouti ex statutis Wursatorum de ao 1508 *Wurter Wikör* dictis et ex *jure aggerum Terrae veteris* apud Hackmannum *Tr. de jure agger.* in app. No. I haud obscure liquet." Hij haalt nog Albertus Stadensis aan, die a. 1256 de *Worthsaci* noemt *Frisones et incolae pagi Wursatiae seu Wurden*, en oude Saksische oorkonden waarin het woord *wurt* voorkomt in dezen vorm: *um die Wurt*, *Presterwurt*, *Kerkenwurt*, *Wortsetelin*, *Wurt und Hoffstedt*, en voegt er ten slotte bij: »Plura etiam loca et nomina in utraque Ditmarsia supersunt, quae a *Warth*, *littore*, *aggere* facile recipiunt explanationem, qualia sunt *Wörden*, *Hogenwörden*, *Oldenwörden*, *Süder* et *Nordenbosenwurth*, *Ammerswurth*, *Trennerwurth*, *Volckswurth*, *Wittenworth*, *Oster-* et *Westerwurth*, item et *Bangwörden* et *Hemmerswurth* ad littora Eidorae sita." etc.

[3]) Wij voeren hier de plaats van ROTH (a. w. S. 35 § 7) in haar geheel aan. Na over *Tumuli* in de verklaring van de plaats van Plinius gehandeld te hebben, vaart hij voort: »Nachdem wir also die Dünen, oder die von Natur erhabene Hügel untersuchet, so ist etwas von den Wurthen oder Wohrten zu erwehnen, welche Plinius *Tribunalia* etc. nennet, hier zu lande aber bis auf diesen Tag *Worthe* genennet werden. Es sind selbige Hügel oder Erdhaufen mit händen gemacht, auch nog viele im Lande *Wursten* zu sehen. Ja die *Wurster* haben davon den Namen übernommen, darum heissen sie auch schon in alten zeiten *Wurtsati*, *Wursati*, oder Wortsaten, Wurtsitten und kurz Wursten, oder Wurster (Wurtsati vocantur in Histor. Archi-Episcop. Brem. auct.

heuvelen, aldaar *Wurthen*, *Worthen*, *Warthen*, *Wuurten* genoemd. Er zijn echter ook die Wursten uitdrukkelijk van *warth*, *hof*, *area*, afkomstig houden [1]) De schrijvers van het *Bremisch-Niedersächsisch Wörterbuch* onderscheiden *Weerder* en *Wuurt*. *Weerder*, of in de volkstaal *werel*, is volgens hen een vette weide op een eiland of het voorland van een stroom, en af te leiden van *waren* af *weren*, dewijl een *werder*, hetzij van nature, hetzij door kunst, bevredigd en tegen den aan-

---

incerti apud Lindenbrog in Script. septentr. sub. Gieselberto Archi-Episcopo XXXIV p. 101 ed. Hamb. 1706. Wursati dicuntur in Diplomate Philippi Imper. Eggeling de Miscellan. German. Antiquitatibus Exercit. sec. de Caucis p. 18, 19). Insonderheit sind die Worthe annoch auf der Insel Krauthsand im Gebrauch. Diese Insel hat ehemahls Pagensand geheissen, nachmahls aber Krauthsand oder Kruthsand, weil selbige mit der zeit Grass und Weyde getragen, da die anders unfruchtbare sände in der Elbe, Kahle und Lauffende Sände genennet werden.... Mit der zeit aber ist est über $^3/_4$ meile in der Länge und über $^1/_4$ meile in der Breite angewachsen, so dass jetzo darauf über 80 Wohnungen zu finden, nebst einer Kirche, zu welcher worth oder grunderde die junge Herren und Grafen von Köningsmark die erste sode oder grünen rasen geleget haben. Hier stehen alle Haüser auf Worthen oder solchen gemachten Erdhügeln, dabey zwar die Einwohner diesen vortheil haben dass sie keine Deichen halten dürffen; allein sie müssen doch ihre Worthe so hoch bauen, als der Deich im Lande *Kedingen* ist, und müssen die Gefahr ausstehen, dass wenn zur zeit der Heu- oder Kornerndte eine grosse Wasserfluth entstehet, alsdann auch ihr Heu und Korn von dem Lande weggespühlet, und an die benachbarten Ufer angetrieben wird." »In den eingedeichten Lande" voegt hij er vervolgens § 8 bij, »sind zwar auch einige Haüser auf Worthen erbauet."

[4]) *Ostfries. Geschichte*, Aur. 1797, Th. I, S. 6. »Beilaüfig erinnere ich hiebei, dass die anhöhen in diesen provinz, die unsere Urväter, nach dem Plinius, bewohnet haben, *Warfen* (Sie Alt Fries. Wörterb. v. Wiarda p. 395) und jenseits der Weser *Warthen* heissen. Hievon trägt noch hier der gemeine Landmann den namen Warfsman; so wie in dem Herzogthum Bremen die Einwohner des Landes *Wursten* (Wortsati, Wurtsati, Warfsitzer) davon ihre Ableitung haben."

[1]) In eine verh. van eenen ongenoemden *von dem zustand der adelichen Hintersassen in den Herzogthumern Schleswig und Holstein* in J. C. H. Dreijer's *Samml. vermischter Abhandl.* etc. Th. I, 1754, wordt op *Wurt* (S. 393) het volgende aangeteekend, dat ook over de beteekenis van dit woord licht verspreidt: »*Wurt* bedeutet ein umzäunt, gehäget, gekoppelt oder umgrabenes stück Erde, etwa einen achttel oder sechzehen Theil Hof, mehr oder weniger ausmachend, und hat von solchen Wurten oder Wurtsetten das gantze Land Wursten jenseits der Elbe seine Benennung empfangen. Im Dänischen Wolde des Hertzogthums Schleswig, woselbst ein Ueberbleibsel Sächsischer Völcker befindlich, trifft man auch verschiedene Wurtsetten an, die aber, an den Orten, allwo sich die Dänen ausgebreitet, Gaardsen, Gaardassen oder Tofftleute heissen, wiewohl eigentlich die Toffte der Tofftleute eigenthümliche Güther, und von den Tofften der Gaardsen, welche im Lowb. I, 55, § 5, 6, Gaardsäde töffte heissen, unterschieden sind."

val van vreemd vee beschut is. Zoo worden inzonderheid genoemd de weiden, welke bij de stad Bremen tusschen de groote en kleine Wezer liggen. *Wuurt* is eene wat hoog gelegen met gras begroeide streek grond, geene gemaakte hoogte, als waarop de boeren hunne huizen bouwen (Warf). Zij verwijzen hierbij naar het *Idiot. Hamb.* v. *wörde* en het *Idiot. Ditmars.* v. *Wuurt*, en merken nog aan, dat, dewijl een *wuurt* groen is, het woord zou kunnen komen van het A-S. *wyrt*, kruid, gras, waarvan het Eng. *worts*, moeskruiden, *Cod. Arg. waurts* wortel; tenzij men liever met von Stade [1]) wil, dat *wuurt* te zamen getrokken is uit *wurpte* van *warpen*, opwerpen, ophoogen, A- S. *warth* oever. Zij voegen er echter nog bij, dat *wuurt* in de oorkonden ook de beteekenis van eene *huis-* en *hofstede* heeft, volgens *Stat. Stad.* VII, 21: „*Wurte*, *Wurde*, unbebauete Hofstellen." Zij weifelden dus ook niet weinig en het ontbrak hun geheel aan de noodige kritiek om tot eenige zekerheid te komen. — Genoeg dan uit den vreemde bijgebragt, om te zien, hoe men elders ook gepoogd heeft het vraagstuk, dat ons bezig houdt, op te lossen. Zijn deze pogingen almede onvoldoende gebleken, het onderzoek daarnaar was voor ons nogtans geenszins vruchteloos; het heeft ook gegevens geleverd, waarop wij verder kunnen voortbouwen.

Als slotsom dan van ons etymologisch onderzoek omtrent *wierd* meenen wij vooreerst dit te mogen vaststellen. *Wierd* is hetzelfde woord als de mede hier of elders heden of vroeger gebruikelijke benaming van *werd*, *wird*, *werth*, *wijrd*, *wurth*, *worth*, *wörth*, *warth*, *wörde*, *würhde*, *wehrte*, *weurt*, *woerd*, *waert*, *waerd*, *waard*, *weerd*, *werder* enz. De verwisseling van de klinkers, zoo enkele als dubbelden, en voorts van de medeklinkers *th* en *d* is bekend en gemeen in de Duitsche taaltakken. Gelijk *wierd*, *wird*, *werd* het oud-Friesche *wirth*, *werth* is, zoo is *wurth*, *worth*, *wörth*, *warth*, meer oud-Saksisch of plat Hoogduitsch, en *woerd*, *weerd*, oud- of plat Nederduitsch, terwijl wij nu zeggen *waard* en de Duitschers *werder*. Alle zijn slechts naar het verschillend taaleigen van het land, waarin ze gebezigd zijn of worden, gewijzigde uitdrukkingen van hetzelfde woord, dat hoogst

---

[1]) *Erlaüter. der vornehmsten Bibl. Wörter*, v. *Wehrd*, s. 711 u. f.

vermoedelijk afkomstig is van het werkwoord *weren*, *waren*, beschutten, verdedigen. Hiervan dient ouderscheiden te worden, als eene afzonderlijke, in beteekenis zoowel als oorsprong verschillende benaming, het Saksische of althans in Saksen en het oude Saksische Friesland aan gene zijde der Wezer vooral gebruikelijke woord *wort*, *wurt*, zooals het dan, en niet *wurth*, *wurth*, schijnt te moeten geschreven worden en beschouwd als verwant met *horte*, *garte*, en overeenkomstig hiermede te beteekenen oorspronkelijk eene *omheinde* of *omtuinde* plaats, *hof*, *huis-* of *hofstede.* De oorspronkelijk beteekenis van *wierd* enz. is daarentegen dan verder ook, volgens het gemeenste en waarschijnlijkste gevoelen, die van e e n i n o f a a n h e t w a t e r v a n n a t u r e o n t s t a a n e n z o o h o o g a a n g e w a s s e n s t u k g r o n d d a t h e t g e w o o n l ij k g e n o e g z a a m d a a r t e g e n b e s c h u t i s; in het kort, wat wij heden nog onder *waard* verstaan. Dit zijn wel in het algemeen laag gelegene landen aan zee en rivieren, evenals alle aangeslijkte grond, maar vergeleken met de slijken of andere zoogenaamde onrijpe aanwassen, betrekkelijk hoog gelegen, en wel hoe jonger of nader aan het water des te hooger, daar naar den gewonen gang der aanslijking de naaste zoomen der zee en rivieren zich steeds boven het binnenland meer of min verheffen. Van daar dat de waarden hooger of lager gelegen kunnen zijn en niet zelden aldus onderscheiden worden. Deze beteekenis van *wierd* enz. is, onzes inziens, niet alleen de oorspronkelijk, maar ook nog eigenlijk de eenige ware. Want die van *bedijkt land*, van eenen door kunst opgehoogden grond, *heuvel* of *dijk* enz. daaraan gegeven, is te beschouwen als afgeleid van of geschoeid naar het voorkomen van die plaatsen, welke dusdanigen naam dragen. Geen anderen meer zekeren grond hebben wij voor deze beteekenissen kunnen ontdekken. Voor de beteekenis van *bedijkt land*, in 't bijzonder aan waard gegeven, schijnt wel te pleiten, dat vele polders in ons land dien naam dragen. Maar dit is slechts schijn. Want dat *waard* en *polder* geene synonyma kunnen zijn volgt daaruit, dat van ouds en nog eigenlijke waarden zulke landen of gronden genoemd zijn en worden, die niet bedijkt waren en dit nog niet zijn, maar dien naam behielden ook na de bedijking, even als de onbedijkte daarvoor liggende, die men dan in *binnen-* en *buiten-* of *uitterwaarden* onderscheidt. Zoo werden in oude stukken de aangewassen nog onbedijkte landen

aan en ook wel in onze rivieren en aan zee *waard*, *weerd* enz. in onze taal, in het latijn *insulae* geheeten. [1]) Bij gebreke van een bijzonderen naam daarvoor in het latijn zal men dien van *eiland* gebezigd hebben, d. i. eigenlijk van een geheel door water omgeven land, schoon de waarden dit meestal niet waren. *Waard* beduidt alzoo juist *onbedijkt* geen *bedijkt* land, en draagt dit dien naam, het is, omdat het vóór de bedijking reeds zoo heette. De bepaling voorts van een stuk

[1]) Zie hier eenige voorbeelden tot bewijs. Bij Beda, *Eccles. Hist.* L. V. C. XI, p. 194 heet het eiland *Kaiserswerth* of *Keizersweerd* aan den Rijn »Insula quaedam Rheni, quae lingua eorum vocatur in littore." Het is vervolgens *insula S. Suidberti* naar dezen apostel der Duitschers, en naderhand *insula Caesaris* genoemd geworden. Zie L. von Ledebur, *das Land u. Volk der Bructerer*, Berl. 1827, S. 281. Anders draagt het ook eenvoudig in oude stukken en de landstaal de naam van *Werda*, *Werde*. Bondam, *Charterb. van Gelderl.* f. 221, 301. — Het klooster *Marienwaard of Marienweerde* aan de Linge heet in oude latijnsche stukken *Insula beatae Mariae*. Bondam, f. 477, 539 enz. — In een brief van 1228 komt *Grune-* of *Groenenwerdt* voor als »insula ultra novam dicam in parochia de Halten," d. i. bij Houten aan de Lek. Heda, p. 203. Zoo heeten in dien van 1226 de aanwassen aan die rivier voor Beusichem *werde sive insulae*, en worden in 't algemeen de waarden aan en in den Rijn en IJssel in Gelderland onder den naam van *insulae* vermeld in een brief van 1059: »decimam insularum a Riinen usque Arnen et ab Arnen usque Daventriam, insularun dico, que etsi sint, nondum arantur et earum, que ex alluvione Reni et Isle adhuc congeri debent, sive in medio fluminis sint sive ripam tangant." *Oorkondenboek der Graafs. Gelre en Zutphen* door mr. L. A. J. W. Baron Sloet, 1872, I, 403, 172. — Voorts komen in Hollandsche charters bij van Mieris (*Charterb. v. Holl.*) o. a. voor op het j. 1028: »juxta Merwede locus *Swindrecht-weert*; op het j. 1351: *Risewert*, gheheyten *Volkunswert*" bij Heusden; op het j. 1385: een *waard* in de Lek beneden Vianen; op het j. 1411: *Aelbrantswairde* in Zuidholland tusschen de oude Maas, Portugal en Roon — en wel met de vergunning om dezen te bedijken. — In de oude Friesche wetten of andere gedenkstukken komt dit woord niet of althans schaarsch en niet duidelijk voor; iets dat nog al te verwonderen is, daar het aan zoo vele namen van plaatsen in de Friesche landen naar ons inzien eigen is. Dit kan echter toevallig zijn of aan de vroege veroudering van dat woord bij de verandering van het land door de bedijking toegeschreven worden. De heer von Richthoven, die deze wetten heeft verzameld en uitgegeven en een Oudfriesch woordenboek daaruit heeft zamengesteld, voert daarin dan ook dit woord niet aan, evenmin als eenig ander uit die bron. Wij meenen het evenwel toch op een paar plaatsen aangetroffen te hebben en wel in het *Hunsingoër Overregt* art. 19 »Item dit is recht, waersoe men enen menschen of man vynt (n. geslagen) in wolde ende *waerthe*;" in een ander Ms. staat: »an wolde off ann *weerthe* off velde." Voorts in de *Butjadinger Keuren* van 1479 art. 7: »Ock schullen alle koeplude, de vnse lande soken, de veerden myt oren guderen vnd op vnse hauen to vorkerende, an vnsen lande vrig vnd velich wesen, an vnsen deken vnd *groenswarden*," dat is, zoo wij het wel verstaan, *aan onze dijken en groene waarden*."

land of grond met water geheel of grootendeels omgeven is te algemeen. [1]) Niet aan elk zoodanig terrein komt de naam van waard toe. De waarden zijn en waren vóór de bedijking ten gevolge van hunne hoogere ligging meer of min begroeid en alzoo geschikt om beweid of anderzins gebruikt te worden, zelfs tot bewoning. Die beweiding door het vee en bewoning door den mensch kan noch kon echter niet anders dan tijdelijk zijn, voor vast alleen voorwaardelijk, namelijk door ophooging of bedijking van den grond. Want deze is wel beveiligd tegen gewone vloeden of gewoon hoog water, maar niet tegen den buitengewonen stand daarvan. Dit een of ander maakt dus het karakter of bijzonder kenmerk daarvan niet uit en het gaat niet aan de woerden in 't bijzonder als bewoonden of bewoonbaren grond te beschouwen en met dien naam te bestempelen. Neen het karakter of kenmerk van een waard is gelegen in de beschutting op zich zelve van den grond tegen het water, waaruit en waardoor hij ontstaan is en nog ontstaat, niet tegen iets anders bijv. vee. Waard vormt dus in dit opzigt eene bijzondere beschutte plaats, onderscheiden vooral van de door kunst beschutte plaatsen. Nog minder kan het een *dijk* of andere afsluiting zelve zijn. Het *strand* of de *oever* maakt wel een deel van waard uit, maar is daarom ook niet daarmede gelijk te stellen.

Zoo houden wij ook den naam van *wierd* enz. voor onze heuvelen, de terpen, voor een onechten, later daaraan gegeven naam, omdat vele plaatsen met dien naam op zulke heuvelen gelegen zijn, terwijl hij inderdaad slechts toepasselijk is op den bodem, op den *waard*, waarop zij rusten. Slaan wij het oog op die plaatsen, zoo zullen wij zien, dat hare tegenwoordige of vroegere gesteldheid met die oorspronkelijke beteekenis algemeen volkomen overeenstemt, niet zoo met die van heuvel of hoogte, aangezien men ook plaatsen met den naam van *wierd* enz. vindt, die niet daarop gelegen zijn. Het zal tevens uit de vergelijking van deze plaatsen ten volle bevestigd worden, dat *waard*, *wierd*, *wierd* enz. gelijknamig of één en hetzelfde woord zijn. De ver-

[1]) Deze bepaling wordt nogtans gehandhaafd door Mr. L. Ph. C. van den Bergh in den 2den verbeterden druk van zijn *Handboek der Middel-Nederl. Geographie* van 1872, bl. 268, zoowel als in den eersten van 1852. bl. 307.

klaring of ontleding van hare namen zal ons nader leeren dat deze behalve uit dat woord, deels, en wel meerendeels, bestaan uit verouderde of nog bekende eigennamen, deels uit namen, van de plaatselijke gelegenheid of eene andere omstandigheid ontleend, zoo ver dit namelijk kan nagespoord worden; want bij velen is de beteekenis zelfs niet meer bij gissing op te maken. Ofschoon nu uit zulke namen niets valt af te leiden en velen ook zoo wel op *wierd* enz. voor *hoogte* als *waard* toepasselijk schijnen, zoo zal toch bij de meeste namen het laatste niet twijfelachtig, althans waarschijnlijker blijken te zijn. Dit is immers te denken van die plaatsen welke naar eigennamen bijgenaamd zijn. Een enkel persoon of huisgezin kon wel de eenige bezitter of bewoner van een waard zijn, maar kwalijk van een wierd en nog minder de stichter hiervan, daar die hoogten door velen te zamen zullen moeten aangelegd zijn en voor velen ook hebben moeten dienen tot eene woonplaats of toevlugtsplaats. Het is niet ons plan om hier eene volledige lijst van die plaatsen te geven; dat zou moeijelijk zijn, zelfs alleen van ons gewest, en ook onnoodig. Wij zullen het eerst in het bijzonder het oog op dat gewest vestigen; zijn kust- of kleiland is het voorname land der wierden, waar zij bepaaldelijk dien naam dragen. [1])

De volgende plaatsen dragen den naam van *wierd* enz. en zijn ook op wierden gelegen. In het Westerkwartier: *Dorkwerd*, *Feerwerd*, oudt. *Federwerth*, *Garnwerd* oudt. ook *Ghernewart*, *Kimwerd*, *Barwerd*, *Beswerd*, *Joeswerd;* DERK of DURK, FEDDE en FEER, KEME, BAARD, JOUW zijn oude Friesche eigennamen; [2]) *Kleiwerd*, kan uit *klei* en *werd* zamengesteld zijn; *Selwerd; sel*, *sele* beteekent in de oude taal *zetel*; [3]) Westendorp leidt het af van het keltische

---

[1]) Men zie daarbij over deze plaatsen, wat ons land aangaat, het *Aardrijkskundig Woordenboek* van van der Aa en anderen, en in het bijzonder voor ons gewest: Alting, *Not. Germ. Inf.*, *Teg. Staat van Stad en Lande*, II, Driessen, *Mon. Gron*, en Kremer *Plaatsbeschrijv. v. Gron.* 2de uitg. 1837 (van Westendorp), en voorts de *Kaart van de prov. Gron.* 1837 door J. A. Smit van der Vegt en mij.

[2]) Zie over deze en andere eigennamen der Friezen o. a. boven aangeh. Verhand. van Wassenbergh.

[3]) Hoeufft, *Taalk. Bijdr.* bl. 111. Zie over de plaatsnamen Feerwerd, Garnwerd, Beswerd en Selwerd ook Westerhoff, *Twee hoofdstukken uit de geschied. van ons Dijkwezen*, 1865, bl. 357—360.

woord *selu* toezien, [1]) maar SILLE is ook een oud-Friesche eigennaam. In Hunzingo: *Sauwerd* oudt. *Souwerth* van SJOUWE? een Frieschen eigennaam; *Raskwerd*, *Uskwerd* of *Usquerd* oudt. *Uuiscuuird* of *Usquurd;* Westendorp gist (t. a. pl.) van *uisge*, in het Iersch en Cambrisch (Armor. *isge*) *water;* het kan ook oorspronkelijk zijn *Visquerd*, *Visscherswierd* of *waard*, doch het liefst zouden wij aan den Frieschen eigennaam EâSGE of IJSKE, WYTSKE denken; *Helwerd* oudt. *Helewyrd; hel* beteekende oudt. *hoog*, dus *hooge wierde* of *waard.* Deze beide laatstgenoemde plaatsen komen in de 8ste eeuw reeds voor in het leven van Ludger, die te Uskwerd een kapel stichtte, benevens *Warfum*, dáár *Uuerthen*, *Uerthem* of *Werthem*, volgens de verschillende lezingen, [2]) dus onzeker of naar *werth* dan naar *warf* geheeten, zijnde ook op een wierde gelegen; *Wijtwerd* onder Uskwerd, in de volkstaal *Wietwerd*; WITTE of WIJTJE is een Friesche mansnaam; *Watwerd* aldaar in den oude dijk, thans voor een deel afgegraven, naar het naburig *Wad* of den Frieschen persoonsnaam WATTE? *Westerwijtwerd*, *Doornwerd*, oudt. *Dornewert*, *Stitswerd*, oudt. *Stiewart.* In Fivelingo: *Jukwerd* oudt. *Jukawerth*, *Eelwerd* of *Eelswerd*, *Solwerd*, *Eekwerd*, *Tjukwerd* of *Tuukwerd* oudt. *Tukawerth*, misschien van de Friesche namen JOEKE of JUKE, EELKE of EELTJE, SIOLLE, EKE, TJEUKE; *Uitwierde*, *w. naar buiten gelegen*, even als men nu nog zegt *Uiterwaard*, *Uiterdijk; Holwierde*, oudt. *Halfwirth*, *Holwirth*, kan zijn van *half* of *hol*, *hel*, d. i. *hoog*, ook van HOLLE een Frieschen eigennaam; *Weiwerd*, *wei* oud-Friesch *weg; Krewerd* oudt. *Creawerth;* [3]) *Arwerd*, er is een Friesche eigennaam AARN, AART; *Wirdum*, *Oosterwijtwerd*, *Felwerd* of *Oldenklooster*, oudt. *Fildwerth*, *Feldwirth*, *Faltwert* van *feld* = *veld?* [4]) — Enkele bewoonde of onbewoonde

[1]) Westendorp, *over eenen ondekten grafheuvel te Termunterzijl*, in de *Antiq.* No. 1, bl. 55.

[2]) Zie de plaatsen daaruit aangehaald bij Westerhoff, *Kwelderkwestie*, bl. 50.

[3]) Ook »pagi Holwyrda, Udtwyrda, Juckwart, Crewart, Tyamswere" zoo genoemd in den voorregtsbrief van den bisschop van Munster aan Hajo Ripperda van 1246 bij IJpeij, *Geschied. van het Patronaatregt*, *Aant.* bl. 114.

[4]) In de goederenlijst van Werden door Crecelius uitgegeven, komen ook van deze en gene plaatsen voor, allen met den uitgang *uurdh* voor *werd*, zooals *Riazuurd*, misschien Raskwerd, *Uuatuurd* = Watwerd, *Uuituurhd* = Wijtwerd, *Stucciasuurd* = Stitswerd, *Helggwurth* = Helwerd, *Thornuurdh* = Doornwerd, *Widuurdh* = Wijtwerd,

wierden worden zelve met dezen naam onderscheiden en als zoodanig dus bedoeld, zooals de *Leenster* of *Tuunster Wierden* of *Warven* bij Leens, de *hooge Wierde* of *Wier* bij Hekkum onder Adorp, de *Wierde* of *Kloosterwierde* te Appingedam. Bij dezulken kan voorzeker wierd geen anderen zin dan van hoogte hebben. In onze gewestelijke koopbrieven en andere stukken treft men ook wel dat woord in die beteekenis aan. Wij ontkennen dan ook niet dat ten ontzent werkelijk die naam aan onze hoogten eigen is; maar het is hier de vraag, of zij dien, om zoo te spreken, met regt dragen.

De volgende naar *wierd* enz. genoemde plaatsen zijn integendeel niet op wierden of hoogten, althans geene van belang, gelegen. In het Westerkwartier: *Aduard* oudt. *Adewerth*, zooveel als *ade* of *oude w.* of van ADE Frieschen eigennaam, *Oxwerd* onder Zuidhorn, *ox* is *os;* Grijpskerk is te voren *Ruijgewerth* geheeten, naar de ingedijkte, vroeger ruig bewassen gronden aan het Reitdiep of de Hunze en de Lauwers, nu onder den naam van *Ruigewaarden* of *de Waarden* eene buurt van Grijpskerk uitmakende, zijnde dit dorp op een ouden zeedijk gelegen. [1]) Hier is niet de minste twijfel omtrent de gelijknamigheid van *werd* met *waard.* Er liggen onder Grootegast twee buurten, welke den naam dragen, de eene van de *Wierden* of *Wieren*, en de andere van de *oude* of *olde Wierden.* De eerste buurt, gelegen tusschen Lutke- en Grootegast, is eene zandige hoogte, maar te midden van de klei; de tweede buurt ligt ook op eene zandige hoogte, nabij het lage hooi- en weiland; doch al de landen, liggende in de afhelling tusschen het bouwland en genoemd lager hooi- en weiland, dragen den naam van *oude wierden* en zijn klei of aangespoelde grond aan de Lauwers. Er bestaat dus alle grond om aan te nemen, dat onder dezen naam van *Wierden* niet die zandhoogten, welke daar en elders *gaasten* genoemd worden, zooals *Lutke-* en *Grootegast* zelve, maar die kleilanden als waarden bedoeld zijn. — Hiertoe behoort ook *Selwerd* oudt. *Selewert* en *terra* of een streek lands genoemd in 1169

Arnwurdh = Arwerd, *Uurthum* = Wirdum enz. Zie de Bijdrage tot de oude Geographie der prov. Groningen van Dr. Westerhoff in de *Bijdr.* VI, 103 en v.v.

[1]) Zie Westendorp, *Eerste Leerrede te Sebaldeburen*, bl. 60, Kremer, a. w. bl. 55, en H. O. Feith, *over de Karspellasten van Grijskerk*, bl. 2.

en tusschen de oude Hunze en oude A gelegen in het Goregt, hetwelk daarnaar even als het daarop gebouwde klooster en kasteel, zoo of *Zelewart*, *Zelwaerden*, *Selawerth* enz. geheeten is geworden. Zoo droeg voorheen ook eene streek mede ten noorden bij de stad Groningen aan het Reitdiep of de oude A, waar vroeger een tigchelwerk stond, de naam van *Woeren*, *korte Woren*, *middelste Woert*, *Woirt*, *Weert* enz., alsmede eene hofstede ter plaatse waar thans een houtzaagmolen bij Helpen staat niet ver van het Hoornsche diep of de oude A dien van *de Wyert.* [1]) Er is ook eene streek, thans een polder, de *Meeuwerd* geheeten, buiten de stad aan het Schuitendiep, maar nog aangeslijkte bodem van de oude Hunze. In de stad zelve treft men oudtijds plaatsen en thans nog gangen met den naam van *Worth*, *Woerd* en *Woertje* aan. Zoo lag er een *Worth* ten westen van de oude Kijk-in-'tJatstraat daar waar nu de gebouwen van de Societeit de Harmonie zijn gelegen, vroeger Vr. Claren convent. Zoo komt dat oord op het jaar 1329 in een brief voor als *locus* en verder als een terrein waarop meerdere hofsteden blijken gelegen te hebben. Het kan daarom dit niet beteekenen en wel niet anders dan *waard.* Het wordt ook in andere brieven *woerd* geheeten. In dien van 1389 komt voor „Cop Stickelserve liggende op de Woerd"; in dien van 1361 ditzelfde erf „Stickels-woerd gelegen ten noorden van de Cromme jat;" ja in een brief van 1404 „de Woerd tusschen de Lane en den rechten Jate." Het besloeg dus een deel van zoo niet het geheele terrein tusschen voornoemde straten eenerzijds en de Visscher- en Turftorenstraat (vroeger Kromme jat geheeten), waarom heen de nu gedempte stadsafwatering liep. [2]) Er komt voorst in oude Groninger stukken een *woerd* als land voor, tusschen de beide Oosterpoorten oostwaarts gelegen, zooals in die van 1467, 1499 en 1502. [3]) Er zijn thans nog twee gangen *het Woertje* geheeten de een tusschen Folkerdingestraat en Schoolholm en de ander tusschen den Nieuweweg en het Damsterdiep, beide zeker naar zulke stukken gronds. De Worth of Woerd toch tot aan de Laan en het

[1]) Zie over deze beide plaatsen *Bijdr.* VI, 305, en VII, 306.
[2]) Zie hierover de *Bijdr.* II, 334 en vooral 344.
[3]) Zie het *Reg. van het Gron. Arch.* 1497 nr. 16, 1499 nr. 17, 1502 nr. 2.

Woertje tot Schoolholm strekkende, kunnen nog gelegen hebben op den aangeslijkten grond van de oude A, die zich tot de westelijke helling van den Hondsrug uitstrekt; de Woerd buiten de oude Oosterpoort en het Woertje tot het Damsterdiep gaande op dien van de Oude Hunze, die eveneens tot de oostelijke helling van de Hondsrug reikt.

Behalve genoemde plaatsen welke naar Waard zullen genoemd zijn, komen er en dit woord waard zelf in deze en naburige kuststreken niet voor. Het schijnt in dien zin verouderd en in onbruik gekomen te zijn, zoodat in plaats daarvan de aanwassen vervolgens *uiterdijk*, *nieuwland* en *kwelder* genoemd zijn geworden. Als men dit in aanmerking neemt en daarbij bedenkt dat enkele stellige voorbeelden van plaatsen naar wierd genoemd, maar op zoodanige hoogten niet gelegen reeds afdoende zijn tot staving der stelling, dat die namen niet van die hoogten, maar van waard afkomstig zijn te houden, dan zullen de bijgebragte wel voldoende daarvoor geacht kunnen worden. Wij meenen daarom ook overeenkomstig de oude schrijfwijze en het meervoud *wierden*, dit woord *wierd* of *werd* met een *d* en niet met een *t* te moeten schrijven, hoezeer dit thans officieel aangenomen schijnt.

Van de plaatsen in deze provincie op wierden gelegen, maar daarnaar niet genoemd, gewagen wij niet, als kunnende hier niet tot getuigen dienen. Alleen zij vermeld dat er een aantal van dien aard zijn en het bewijs geven van den verschillenden naamoorsprong dier plaatsen, zooals ook wel te veronderstellen is.

In de overige Friesche kustlanden treft men ook een groot aantal plaatsen aan, welke den naam van *wierd*, *werd* enz. dragen en ook op of aan wierden gelegen zijn. Als zoodanig vind ik in de provincie Friesland opgegeven de steden *Leeuwarden* en *Bolsward*, de dorpen *Holwerd*, *Bornwerd*, *Ferwerd*, *Rauwerd*, *Wieuwerd*, *Swaanwerd*, *Jorwierd*, *Britswerd*, *Wirdum*. Er zijn daar echter nog meer, waarvan dit niet vermeld wordt, zooals *Weert* of *Weerd* oudt. *Waert*, *Betterwird*, *Wanswerd*, *Bawerd* of *Baard*, *Eeskwerd*, *Tornwerd*, *Hernawerd* of *Hennaard*, *Burgwerd*, *Kornwerd*, *Hartwerd*, *Kimswerd*, *Tjerkwerd*. Van dezen zal het meerendeel wel niet op of aan wierden gelegen en derhalve niet daarnaar genoemd zijn. Dat *werd* in de namen der eerstge-

noemde op wierden gelegene plaatsen ook eerder in den zin van *waard* te nemen is, dit is in sommige ook nog blijkbaar genoeg. Leeuwarden is ontstaan uit drie, elk op een terp en aan de Middelzee gelegene dorpen, en werd en wordt nog wel in het land-Friesch *Lieuwerd*, *Leawerd* en *Liouwerdt* of *Liauwerd* geheeten. Maar wie vindt nu niet verkieslijker dien naam af te leiden van een *waard* aan de Middelzee en den ouden Frieschen eigennaam LIEUWE, dan van *wierd*, heuvel, schoon de plaats hierop en wel een drietal gelegen is, om niet van andere even ongegronde als smakelooze afleidingen, zooals van een zekeren *waard* of herbergier, die een *leeuw* in zijn uithangbord had enz., te gewagen. Zoo ook Bolswerd oudt. Bodelswert of Boelswert, mede eens aan de Middelzee gelegen, van BOLE of BOELE, Holwerd, Ferwerd weleer Feddewerd, Rauwerd, Wieuwerd, Jorwierd, van HOLLE, FEDDE, RADE, WIEDE, JOUW, even zeer als Hatwerd, Tjerkwerd, Jorwerd, Kimswerd van HART, TJERK, JOWE, KEEME enz., gelijk ook Emmius deze en andere toenamen van werd voor Friesche eigennamen erkent. [1])

Ik heb boven (bl. 6 n. 1) eenige voorbeelden vermeld uit de Beneficiaalboeken van Friesland van grondstukken met den naam van *waert*, *weert* enz. en ik zou die uit deze en andere Friesche oorkonden kunnen vermeerderen. Ik wil echter liever in het algemeen opmerken, dat ik geene zoodanig heb aangetroffen, waaruit het stellig blijkt, dat daaronder eene hoogte als onze heuvelen te verstaan zij, geene welke niet door *waard* kunnen verklaard worden, ook waar zij dit niet duidelijk te kennen geven. De geheele grietenij *Aengwerden* oudt. *Aenwirdt*, *Aenghwert* — om dit voorbeeld er nog bij te voegen — kan aldus wel niet anders dan van *waard* genoemd zijn. In het westen daarvan worden eenige landen nog *de korte warren* en in het noordoosten andere *de warren* genoemd.

In het voormalige Westfriesland of het tegenwoordige Noordholland vindt men, zoo ver wij weten, geene plaatsen op wierden gelegen als zoodanig genoemd, maar wel waarden, gelijk daar o. a. zijn: de *Wieringerwaard*, *Hr. Huij-*

---

1) Emmius t. a. pl. (boven bl. 3, n. 1). Men zie verder over deze Friesche namen van plaatsen de a. w. van Alting, *Teg. St. v. Friesl.* en Wassenbergh, *Verh. van de eigennamen der Friezen.*

genswaard, *Werd* tusschen Hoorn en Enkhuizen, en *Werder*, *Warder* of *Waarden* ten noorden van Edam, aan de kust. — Zoo zijn er verder op in Noord- alsmede in Zuidholland. Bij Haarlem ligt een buitengoed de *hooge Woerd* aan het Spaarne, tusschen de Spaarne en de Lije *de Waard*. Niet verre van Woerden het dorp *Waarden*, *Waerder* of *Warder*. De stad *Woerden* wordt in oorkonden van de 12de en 13de eeuw *Worthen* en *Worden* genoemd naar den *waard* of *woerd*, op welken zij gebouwd is, volgens van Leeuwen, die ons ook een omstandig berigt geeft van de onder Naaldwijk in Delfland aan de oude Maas gelegen hebbende ridderlijke hofsteden, *de Hooge-* en *Lagewoert*, bezeten door de Heeren van der Woert. [1]) In Leiden is ook een *hooge Woerd* en bekend is de plaats van dezen naam bij Utrecht in de geschiedenis door het sneuvelen aldaar van den Bisschop Willem van Utrecht in een treffen met de Hollanders. [2]) Van den Katwijker *warde* gewaagt Klaas Kolijn. [3])

Vooral in Gelderland treft men, zooals gezegd is, plaatsen van dezen naam aan, en dezen inzonderheid ook eigen aan stukken grond van meerdere of minder uitgebreidheid aan de rivieren, meestal boven het omringende land verheven en bewoond of sporen van vroegere bewoning opleverende. Heldring noemt de volgende op in de Betuwe en hare omstreken: *de Woerd* onder Randwijk, *de Woerd* onder Homoet, verdeeld in *hoogen* en *lagen;* de oude *Jufferswoerd* onder Heteren thans de *Bouwweerd*, *de Woerd* onder Setten en onder Hervelt; nabij Elst ligt eene boerenplaats *de Wuerden*, met een stuk land *de Woerd*, en onder Elst, buurschap Aam, nog twee stukken land de *hooge* en *lage Woerd*, een ook te Raijink; het gehucht *Rijckerswoerd*, voor het hoogste punt der Betuwe gehouden, waar de grond wit zand oplevert; *de hooge woerd* onder Huissen, ook een heuvel uit wit zand bestaande; de *de Huissensche waard* een oud kasteel aldaar; *de Woerd* onder Doornenburg, onder Gent, onder Oosterholt, onder Slijk Ewijk, onder Heusden, waar een heerenhuis aan den dijk dien naam draagt; de *Peppelwoerd* en de *hooge Woerd*

---

[1]) *Batav. illustr.* F. 199 en 1178.
[2]) Zie over deze alsmede volgende *Woerden* ook vooral de *Wandelingen* van Heldring St. 1, Bijl. bl. 88 en vv.
[3]) *Rijmkronijk* vs. 98:
»In den Kattewycker warde
twe Romeynen Blockhusen slechte."

onder Kesteren; een *Wuurt* onder Hien; voorts de plaatsen *Oudeweert*, *Doorwerth*, *Doornweerd* of *Dorenwaard*, *Doodewaard*, *Schoonerwoerd* of *Schoonrewaart* oudt. *palus Sconreworth* en *Schoenrewert* genoemd [1]), *Weurt* bij Nijmegen, *Harwart;* verder *Valkenswaard* in Noordbrabant, *Weert* in Limburg enz. Ook naar den kant van Kleef vond Heldring *Woerden*, zooals een in het dorp Keeken, voorts in de Lijmers; onder den naam van *Woorden* zijn zij in Rekken bekend. [2]) — De vraag is hierbij of de naam *woerd* in deze plaatsen ook in de beteekenis van *hof* (area) zij op te vatten? Heldring maakt opmerkzaam op het veelvuldig voorkomen van landen of hoeven met den naam van *Hof*, *Höfken* bij de woerden, en sommige met de kenmerken hiervan, zooals bij den Randwijkschen en Settenschen *woerd; Krutershof* bij den Homaetschen *woerd;* de *Koningshof* tusschen den *grooten* en *kleinen woerd* onder Hervelt, naast den *grooten* een stuk land de *lange Hof;* een *hooge Hof* bij Elst, insgelijks nabij den woerd te Gent, onder Oosterholt, bij Slijk Ewijk enz. Dit zoo nevens elkander voorkomen van *Woerden* en *Hoven* zou kunnen aanleiding geven tot de gedachte, dat beide synoniemen zijn. Hiertegen is echter in te brengen, dat men den naam van *hof* voor boeren- en andere plaatsen op zandgrond zoowel als andere gronden veelvuldig aantreft, doch dien van *woerd* alleen in de naast bij de rivieren gelegene streken. Op dezen regel zal men geene uitzondering ontmoeten. Ware nu *woerd* gelijk aan *hof*, zoo zoude men de eerste benaming zoowel als de laatste ook in andere streken aantreffen. Even min kan *woerd* in de Geldersche plaatsen eene hoogte, zooals men daaronder veronderstelt, te kennen geven, maar moet ook *waard* beteekenen. Want hoewel de plaatselijke gelegenheid voor beide gelijk is en vele *woerden* wezenlijk met onze *wierden* schijnen overeen te komen, zoo zijn er toch ook onder, zooals de *Rijckerswoerd* en de *Hooge woerd* in Huissen, die blijkbaar natuurlijke zandhoogten zijn. De bijnaam van *hoog* of *laag*, aan vele *woerden* eigen, beslist

---

[1]) Zie de Charters bij Bondam van het jaar 1261, f. 551 en 553.

[2]) Volgens mededeeling van eenen vriend van Heldring, welke dezelve, doch hoogst verkeerdelijk, op ééne lijn stelde met de *Es* en *Escheringen*, die bij de dorpen *Aalten*, *Breedevoort* enz. gevonden worden. Zie a. w. van Heldring. bl. 96. De *Essen* zijn geheel andere gronden dan de *Wierden* en *Waarden*, namelijk bebouwde maar overigens natuurlijke zandhoogten.

hier niets voor de beteekenis van heuvel, even min als voor die van *hof*, daar dezelve even goed, ja wel zoo toepasselijk en eigen is aan *waard*. Zoo past voorzeker het kenmerk van *waard* op alle die naar *woerd* genoemde plaatsen, zoo men niet slechts op haren tegenwoordigen maar ook voormaligen, oorspronkelijken toestand let. Er is, eindelijk, blijkens de opgegevene namen, zoodanig een overgang en verwisseling van woerd, even als van wierd, in en met *waard*, dat men deze woorden voor dezelfde moet houden. *Woerd*, *Wuurd*, *Wuurt*, *Woord*, *Werd*, *Weert*, *Wart*, *Waard*, worden door elkander zonder onderscheiding gebezigd, zoo heden nog als vroeger. De *Bommeler* en *Tielerwaarden*, waarvan wel niemand twijfelt, dat hieronder wezenlijke *waarden* te verstaan zijn, heetten voorheen *Bomelre* en *Tijlrewerde*. [1]) Dit een en ander doet ons dan ook besluiten, om onder *woerd* ook niets anders dan *waard* en dus geene eigenlijke hoogte als onze *wierden* te verstaan. — Dit bevestigt nog het dorp *Wijrden* of *Wierden* nabij Almelo in het midden van Overijssel aan een tak van het riviertje de Regge gelegen, waar dezelve een eilandje of *waard* vormt, wordende overigens daar zoo geene plaatsen van dien naam en aard gevonden en nog minder in Drenthe. — In Zeeland, hoezeer ook aan zee en rivieren gelegen, vindt men ook het woord waard niet, maar daarvoor die van *gors* en *schor* voor de aanwassen gebruikelijk.

Na zoo ons Vaderland doorwandeld te hebben, willen wij ons op vreemden bodem begeven en vooral de overige Friesche kustlanden in oogenschouw nemen. Het oog dan het eerst op het naburig Oostfriesland vestigende, valt al aanstonds op te merken, dat hoewel er ook vele plaatsen op *wierd*, *werd* enz. uitgaande en op zoodanige heuvelen gelegen aangetroffen worden, deze heuvelen evenwel aldaar niet gewoonlijk *wierden* maar *warfen* geheeten worden. Dit moet wel vreemd voorkomen, ware de naam van *wierd* de echte ware oorspronkelijke naam voor onze heuvelen, maar is integendeel gemakkelijk te verklaren, wanneer *wierd* enz. in die namen ook niets anders dan *waard* wil zeggen. Dit wordt ook genoegzaam door dezelfde naamswijzigingen bevestigd. Zoo liggen aldaar de dorpen *Upleward* oudt. *Upleu-*

[1]) Bondam, *Charterboek van Gelderland*, I, 344.

warden, ook *Pleijgwert* en *Plewert*, *Visquwart* of *Viskwert*, in de *Annal. Fuld. Viscuvirda*, *Wirdum*, *Uthwerdum*, *Werdum*, *Woquard* of *Wookwert* oudt. ook *Warkwaert*, *Loquard*, *Loquierden* geheeten. Van deze vernemen wij van Arends dat *Upleward*, *Werdum*, *Woquard* en *Loquard* op wierden zich bevinden. In Jeverland of het oude Ostringen heeten zij wederom, volgens hem, *Wierden* of *Wehrden*, alsook *Wehrte* in dat gedeelte van oude Rustringen, hetwelk aan deze zijde van de Jade is belend. Hier heeft men de dorpen *Wadwarden*, *Sengwarden*, *Fedderwarden*, ook vroeger *Wadwert*, *Sengwert* en *Feddewert* alsmede *Wathwurden*, *Senenwurden*, *Fedderwurden* genoemd; voorts *Bredderwarden*, *Hohewehrt*, *Langewerth* enz. Van dezen liggen, volgens Arends, *Werdum*, *Fedderwarden*, *Hoheweerth*, *Langewerth* op wierden; van anderen is ons dit niet gebleken. [1]) In 't bijzonder is hier nog te noemen de *Banter Wiert*, een kleine heuvel en daar nu naast bewoonde plaats binnen den dijk. [2])

Tusschen de Jade en de Wezer in het oude Butjadingerland liggen ook vele dorpen met den uitgang *warden* enz., zooals *Eckwarden*, *Langwarden*, *Enswarden*, *Galswarden*, *Bouwarden*, *Richwarden*, *Süllwarden*, welke oudtijds ook *Langwerden*, *Langwerthe*, *Longowarthe*, *Golswerden*, *Golzwerthe*, *Ruwurden*, *Silwurden* genoemd worden. — Zoo ook in het land *Wursten* aan gene zijde der Wezer, *Misselwarden*, *Offenwarden*, *Mihwarden* enz. — In Haderland *Ludingworth*, *Hilligenworth*; in Kedingerland *Abworden*, *Hamelworden*, *Grosseworden*; in Alteland *Haselworden* enz. — Voorts over de Elve langs de kuststreken van Sleeswijk, Holstein enz., het oude Jutland en Noordfriesland, zoover de Duitsche grenzen gaan, komt dergelijke uitgang voor, gelijk in de reeds volgens von Westphalen opgegevene Ditmarsische en andere namen van plaatsen. Deze schrijver wist niet regt of hij dezen zoude afleiden van *wurt* in den zin van *waard* (*littus*) dan van *dijk*, even als hij en andere Duitsche schrijvers het daarover niet eens zijn of de naam van het land *Wursten* afkomstig is van *wurt* in den zin van eene *natuur*-

---

[1]) Zie over deze plaatsen van Oostfriesland en Jever in het algemeen Harkenroth O. O. en Arends *Ostfr. u. Jever*, in het bijzonder Th. II, S. 190, 233, 292, en over sommige ook naastvolgende von Ledebur, a. w. I, 82 u. f.

[2]) Zie *Fries. Arch.* van Ehrentraut, B. II, S. 268.

lijke of *kunstmatige hoogte* of in dien van een *hof*, *area*, zooals het daar verschillend voorkomt. Tegen de verklaring van den uitgang der gezegde plaatsen door *wurt*, *hof*, geldt hetzelfde gedeeltelijk, hetwelk wij tegen deze opvatting van *woerd* aangemerkt hebben. Beteekende die uitgang dat, zoo zou dezelve niet zoo uitsluitend bepaald zijn ook daar bij de kustplaatsen alleen. Want wel nergens zal men er dorpen met dien naam in het binnenland op zand- of veengrond aantreffen, schoon *wurt* anders in den zin van hof in deze en naburige streken, zooals wij gezien hebben (bl. 12), niet vreemd is en als eigennaam van zulke bijzondere plaatsen voorkomt. En al mogt men daarom ook minder stellig dan aan onze *woerden* deze beteekenis aan dergelijken uitgang van plaatsen aan gene zijde der Elve vooral willen betwisten, in het algemeen genomen komt dezelve te plaatselijk voor aan de kuststreken, om niet de oorspronkelijke gesteldheid van deze als *waarden* voor de natuurlijke naamsaanleiding dier plaatsen te houden. Dezelfde naamsafleiding van het land Wursten wordt ook bevestigd door zijn ouden en, naar 't schijnt, waren naam van *Wurden* en zijn geheel voorkomen, als oorspronkelijk uit zulke *waarden* bestaande. Men schijnt, in die streken tot het denkbeeld verleid te zijn, dat *wurt* enz. in die namen van plaatsen een *heuvel* beteekent, niet alleen, omdat vele daarop gelegen zijn, maar ook door de toepassing van de beteekenis *hof-* of *heemstede* van dit woord op deze hoogten, hoedanige de hof- of heemsteden aldaar veelal ook vertoonen; dezelfde reden waarom wij zullen zien, dat onze hoogten waarschijnlijk ook den naam van *Warfen* aan gene zijde der Wezer zoowel als in Oostfriesland verkregen hebben.

Overal dus waar langs de Noordzeekusten en de rivieren van de Nederlanden en aangrenzend Duitschland het woord *waard* in zijne verschillende spraakvormen voorkomt, laat het wel geene andere beteekenis toe dan die van aangewassen grond. Steekt men zelfs tot Engeland over, zoo ontmoet men aldaar ook van 's gelijken vooral den uitgang *worth* in de namen van vele plaatsen, en verklaart Camden in zijne schets van Brittannië dien even zoo. [1]) Dan voorbeelden en bewijzen genoeg ter staving,

[1]) Camdeni *Britania*, 1616 p. 467, op *Tamesworth*: »Nomen vero

dat ons *wierd* hetzelfde met dergelijke andere woordvormen in de namen van plaatsen en niets dan *waard* is en die naam derhalvè aan onze heuvelen geenszins oorspronkelijk eigen kan zijn, maar ziet op den bodem, waarop zij gelegen zijn, en door verkeerde toepassing op die heuvelen daaraan gegeven is geworden. Er blijft nog over te verklaren hoe dit geschied moge zijn. Wij stellen ons de zaak zoo voor. De geheele aangeslijkte grond van onze provincie en andere naburige aan zee en rivieren gelegene landen bestonden van nature uit zulke *waarden*, welke ter onderscheiding vooral bijgenaamd werden naar de bezitters of gebruikers daarvan. Wat was nu natuurlijker dan dat, toen op deze *waarden* ter betere bewoning als anderzins heuvelen opgeworpen werden, op deze, als de hoofdplaatsen, de reeds bestaande namen van de omliggende waarden overgingen en dezelve inzonderheid voortaan zoo genoemd werden. Zoo verkreeg en droeg het dorp Grijpskerk eerst den naam van *Ruijgewerdt* naar de *ruige waarden* of aanwassen aan de Hunze en Lauwers. Zoo was *Selwerd* oorspronkelijk een stuk grond of *waard* aan de Hunze en A en gaf aan het daarop gestichte klooster en kasteel, ja vervolgens aan het geheele Goregt den naam (bl. 20). Deze plaatsen liggen wel is waar niet op eigenlijke wierden, en moeijelijk zal men zulke voorbeelden van den naamsoorsprong van plaatsen op *wierd* uitgaande en gelegen kunnen bijbrengen. Deze heuvelen toch en de plaatsen daarop gelegen zijn zoo oud als, ja ouder dan de bekende geschiedenis zelve. Maar uit analogie mag men tot denzelfden naamsoorsprong dier plaatsen besluiten. Van daar het menigvuldig aanwezen van plaatsen op *wierd* uitgaande en op zoodanige heuvelen gelegen; maar van daar ook, dat men naderhand, hierdoor verleid, heeft gemeend, dat die naam inderdaad de eigennaam van die heuvelen is en de plaatsen alzoo den haren daarvan ontleend hebben, in plaats van dien af te leiden van den bodem. Hiertoe bragt ook veel bij de verandering, die met den bodem plaats had, en de daar mede gepaard gaande veroudering van het woord *wierd* in den zin van *waard.* Na de opvolgende indijking

---

factum est a Tama praeterfluente et Saxonica dictione (*Worth*) quae insulam amnicam, vel locum aquis circumfusum denotare existimo, cum *Keijserswert* et *Bomelsweert* in Germania *Caesaris insula* et *Bomeli insula* significent."

toch onderging de gesteldheid van die landen eene zoo groote verandering, dat zij het karakter van *waarden* schier geheel verloren en als zoodanig niet meer herkend werden; nu ging ook de beteekenis van het woord *wierd* als *waard* te niet en werd, wegens dit onderling verschil in uitdrukking, het een als van het ander verschillend in beteekenis aangemerkt en de naam van *wierd* bepaaldelijk op onze heuvelen toegepast, zoodat deze vervolgens algemeen zoo genoemd werden. Hoe oud die naam zij voor onze heuvelen is niet te bepalen. Hij komt, zoo ver ons onderzoek gaat, eerst in de 15de eeuw voor. Zoo wordt de wierde te Baflo genoemd in eene verzegeling van 1418, behelzende een verkoop daarvan. [1]) De naam mag echter voor veel ouder gehouden worden en kan al vroeg in zwang gekomen zijn voor onze hoogten, al van den beginne af dat zich de bewoners daarop vestigden. Hoe dit zij, het lag voor de hand, dat men deze namen aanzag of verklaarde voor de namen van de hoogten zelve, waarop de dorpen, gehuchten of huizen stonden, vooral nadat, zooals gezegd is, de waarden ingedijkt werden en de namen hiervan voor dezen in onbruik kwamen en zoo verloren gingen. Onze plaatsen naar *wierd* enz. genoemd zullen dan niet op die overdragtelijke wijze daaraan gekomen zijn, als Alting wil, omdat zij namelijk bij overstrooming op eilanden geleken, maar door overbrenging of toepassing van de namen der waarden op die plaatsen. De eerste verklaringswijze is blijkbaar van een geleerde, die met den latijnschen naam van eiland voor waard en de overdrevene

[1]) Op het Gron. Arch. volgens *Register* 1418 nr. 8. Er wordt aldaar nog van deze of eene andere *Baffler Würda* gewaagd in eene verzegeling van 1429 no. 9, alsmede van de *groote* en *kleine wierde* daar in eene van 1604, no. 42.

In het Werumer Zijlboek, omtrent 1470 opgesteld, wordt ook gesproken van de Werumer *grote en cleyne wyrden* bij het convent van dien naam te Wittewierum, en van *wyrdt landes* in Nijhuister eed en Oldesumer schepperschap aldaar, dat geen schot gaf noch werk deed tot het Zijlvest der drie Delfzijlen, gelijk verder in 't algemeen gezegd wordt, dat in Werumer zijlvest, evenals in andere zijlvesten van dat waterschap *heemen van Wyrtlanden ende reytlanden* daarvan vrij zijn. Ik meen deze bijzonderheid hier te moeten vermelden zonder die te kunnen verklaren, en dus te beslissen, of de reden dier vrijstelling mag liggen in de hooge ligging dier heemen, even als omgekeerd bij de reitlanden in de lage ligging daarvan, dan wel in de aard der wierden zelven? Bovengenoemde wierden of wierdlanden — om dit er nog bij te voegen — zullen, evenals meer wierden, gelegen hebben langs de oude Fivel, die eertijds ten westen van gezegd convent liep.

of eenzijdige beschrijving van Plinius der kustbewoners voor oogen zich eene voorstelling van die dorpen en hoogten maakte, die meer op de verbeelding dan werkelijkheid steunde. De gewone bewoners zelve echter redeneerden en oordeelden eenvoudiger naar hetgeen zij voor zich zagen. Bemerkende dat zoovele plaatsen naar *wierd* enz. genoemd op hoogten gelegen waren, besloten zij, de beteekenis van dat woord niet meer kennende noch gebruikende, dat aan die hoogten wezenlijk die naam toekwam. En toen Alting en andere geleerden hier en elders daaraan hun zegel hechtten, zoo werd, wat eerst nog slechts eene volksmeening was, als eene onloochenbare stelling algemeen erkend en aangenomen. Men ging daarin zelfs wel zoo verre, dat men al vooraf van plaatsen naar *wierd* enz. genoemd veronderstelde, ja aannam, dat zij op zulke hoogten gelegen waren. Maar wat de etymologische verklaring van dat woord betreft, hieromtrent was en werd men het niet eens. Men vond verschillende, soms zeer vreemde beteekenissen daarvan uit en tastte en doolde zoo in het duister rond, omdat men de oorzaak of den grond der dwaling niet inzag. Zoo bleef het dan ook een raadsel met de plaatsen op *wierd* enz. uitgaande, hoe velen ja werkelijk op hoogten, maar allen niet gelegen zijn. Wij hebben daarom getracht eene juistere zoo niet juiste verklaring te geven en meenen die gevonden te hebben in die van *wierd* enz. door *waard*, daar zij geene bezwaren oplevert, daarentegen die der andere uitleggingen voldoende oplost en daarbij als de eenvoudigste en natuurlijkste zich voordoet. Zoodanige naamsoorsprong, als wij hier van den naam van *wierd* enz. voor onze heuvelen en plaatsen ontvouwd hebben, is ook overigens niet ongewoon. Op dergelijke wijze, zullen wij zien, zijn onze heuvelen nog aan andere namen gekomen. Bij vele namen van plaatsen merken wij gelijken natuurlijken oorsprong op. Aan zulken o. a. die op *broek*, *gast* enz. uitgaan, als *Zuid-* en *Noordbroek*, *Lutke-* en *Grootegast*, heeft ook de *broek-* of *veen-* en de *gast-* of *zandachtige streek* gronds, waarop die dorpen zijn opgekomen, even als de *waarden* aan de plaatsen op *wierd* enz. uitgaande, den naam gegeven. Schoon dan nu de naam van *wierd* eigenlijk aan onze heuvelen niet toekomt, willen wij hun dien evenwel niet betwisten noch ontnemen, nu dezelve eenmaal, als door het gebruik gewettigd, het burgerregt

verkregen heeft; neen wij hebben en zullen dien ook verder behouden. Het zij ons genoeg den waarschijnlijken oorsprong van dezen naam aangewezen te hebben. Omtrent den aard der wierden, de vraag of ze natuurlijke dan kunstmatige hoogten zijn, heeft ons onderzoek naar hunnen naam, als zijnde daaraan niet eigen, dan ook niets stelligs kunnen leeren, maar toch niet nutteloos geweest. Het heeft ons doen zien, hoe weinig soms uit den naam de natuur van de zaak op te maken is, ja, gaat men daarop af, tot een geheel verkeerd besluit komt, zooals met hen het geval is, die uit de beteekenis van *wierd* voor een *eiland* het gevolg hebben willen trekken dat onze heuvelen natuurlijke hoogten zijn.

EEN PAAR OPMERKINGEN, BETREKKELIJK DE OUDE FRIESCHE GESCHIEDENIS.

In de zeven keuren van Magnus, 2e keur, wordt gezegd: dat de Friesen halsbanden droegen (eenige noemen die houtene, andere eschenhoutene). [1])

Niet alle schrijvers kunnen zich hiermede vereenigen en ook ik twijfel zeer aan de waarheid daarvan. Kan, hetgeen Tacitus, *Germania* 31, vermeldt, hiertoe ook aanleiding gegeven hebben? Hij zegt daar, van de Katten sprekende: „Fortissimus quisque ferreum... annulum (ignominiosum id genti) velut vinculum gestat, donec caede hostis absolvat. Plurimis Cattorum hic placet habitus."

Karel de Groote zoude den Friezen het erfrecht op hunne vaderlijke goederen ontnomen hebben, omdat zij zich in 784 met de Saksers tegen hem verbonden hadden en Lodewijk de vrome hun dat regt wederom teruggegeven, zooals uit een acte te vinden bij Schaten *in annal. Paderborn.* Lib 2, p. 65, en in het *Charterboek van Vriesland*, 1 d., bl. L der voorrede in zijn geheel overgenomen, zoude blijken.

Zien wij nu die acte in, dan vindt men daar, dat niet aan alle Friezen, maar aan eenen Ething, Hruotmar en Thancmar in de *Pagus stormuse* dat recht door Lodewijk is teruggegeven, dat hun door een misverstand ontnomen was, daar men meende, dat zij zich met de Wigmodiërs tegen de Franken verzet hadden. In die acte wordt niet gemeld wie hun dat recht ontnomen had.

---

1) *O. F. Wetten*, 1782, 2, 2. *Fiv. en Oldampster Landrecht*, 3 en I, § 20. *J. M. Frisonum*, 4, 2.

CONDITIËN,

WAARNAAR IN DRENTHE DE LANDSCHAPS BOEREPLAATSEN IN 1751 BIJ BEKLEMMING ZIJN UITGEDAAN, VASTGESTELD DOOR RIDDERSCHAP EN EIGENERFDEN, 4 NOV. 1749.

In Drenthe is het regt van beklemming waarschijnlijk in navolging van Groningen na de verandering der Regering in 1748 toegepast, door dien de Landschaps boereplaatsen, tot dien tijd verhuurd, bij beklemming werden verkocht, met uitzondering van die te Witten, Halen en Assen, die vermoedelijk, als in de nabijheid en alzoo beter onder toezicht zijnde, gerekend werden, evengoed verhuurd te kunnen worden. In latere tijden hebben vele beklemde meijers ook den eigendom gekocht, zoodat de beklemmingen veel minder zijn geworden.

Den 4 Nov. 1749 werden er conditiën vastgesteld, waarnaar opvolgelijk de verkoop der landschapsplaatsen bij beklemming zou plaats hebben.

Een belangrijk stukje daarover van mijn vader, mr. S. Gratama, in den *Drentschen Volks-Almanak*, 1851 bl. 141 en volgg., bevat eenige van die bepalingen; ik deel hier het geheele stuk mede, 't welk van groot belang is, omdat men daardoor de geheele zaak, het geheele belang en het geheele beleid daarin gehouden, kan overzien; de nadere bepalingen, tot aanvulling en wijziging vastgesteld, komen in dat stukje volledig voor.

Die conditiën zijn:

1°. De Landschapsplaatsen zullen worden verkogt bij beklemminge, met het hout op de Hoven en op de Kampen staande.

2°. De plaatsen zullen op Mei 1751 worden aanvaard.

3°. De betaling van de beloofde Kooppenningen zal geschieden in drie termijnen als Mei 1751, 1752 en 1753 ieder reise een derde part.

4°. De beklemde meijer zal gehouden zijn aan de Landschap te betalen een sekere huure die nader zal bepaald worden.

5°. De beklemde meijer zal alle zes jaaren tot een geschenk betaalen een ducaton aan de Landschap.

6°. De Meijer zijn recht aan een ander willende overdragen zal zulks moogen doen, mits approbatie verzoekende van Ridderschap en Eigenerfden.

7°. En zal als dan de aangaande en afvarende meijer tot een geschenk betalen ieder tien car. guldens.

8°. Wanneer bij versterf van Man of Vrouw de langst leevende hertrouwt, zal tot een geschenk betaald worden tien guldens.

9°. De beklemminge door Erffenisse aan de kinderen overgaande, zal betaald worden tot een geschenk drie guldens en aan vrienden in de zijdlinie twintig guldens.

10°. Indien de meijer in drie achtereenvolgende jaaren zijn beloofde huure niet betaald, zal hij van het regt van beklemminge verstoken zijn, en hetzelve wederom ten profite van de Landschap komen, zonder eenige restitutie van penningen.

11°. De eigendom van de Landerijen blijft alsints aan de Landschap alsmede van het houd op boergrond staande.

12°. De verkopinge of uitdoeninge zal geschieden tot Assen, publiek in collegio ten overstaan van de H.H. Drost en gedeputeerden, mitsgaders gecomm. uit de Ridderschap en Dingspellen den 24 September 1748 bereids benoemt.

13°. De gestelde Heeren en Gecommitteerden zullen geene vacatie trekken, maar wegens verteeringe des daags twee guldens.

14°. De Landschapsplaatsen tot Witten, Halen en Assen zullen niet bij beklemminge, maar ten meesten voordeele van de Landschap verhuurd worden.

15°. Dat de Heeren Drost en Gedeputeerden geautoriseerd dienden te worden om de Landschapsmeijeren nog een jaar te laten continueren tot Mei 1751 en daarvan de noodige kerkenspraken te verzorgen, alsmede ingeval den een of ander meijer mogte willen vertrekken, die plaatse als dan voor een jaar zoeken te verhuuren.

16°. Zullende de Landschapsplaatsen bij beklemminge worden verkogt zoo en in dier voegen, en zoo groot en klein, als dezelve bij de tegenwoordige meijeren gebruikt worden.

17°. De huurderen of koperen eenige essen krijgende, ter plaatsen daar gemeene bosschen zijn of boerholt is en aldaar eenige scheidingen mogte komen te vallen, zullende haar daarmede niet bemoeijen maar den Rentmeester daar meede laaten geworden, die daarvan aan de Landschap zal hebben te verantwoorden, en zoo eenige beklemde meijeren bevonden mogten worden, contrarie te doen, zullen niet alleen betaalen de breuke na landrechte daarop gesteld, maar ook van haare huure ontslagen wesen.

18°. Zoo eenige huurderen of kooperen hun mogten onderstaan eenige boomen of toegen van boomen, op boergrond staande te houwen of laten houwen op pretext van Brand-, wagen- of radhout sal afgenomen worden de breuke daartoe staande, na inhoud van het Landregt, en zal voorts tegen hem geprocedeerd worden, als in het naast voorgaande artikel gezegd is.

19°. De landschap behoudt aan zig om na haar believen, hier of daar als het zoo te passe komt, eenige stukken gronds ofte veenen, uit de boermarke te laten afgraven om met Eckelen te bezaijen of tot telgenkampen te approprieëren, zonder tegen zeggen van den beklemde meijer.

20. En wordt wel expresselijk geconditioneerd, dat de beklemde meijeren geen kosten van te doene markt scheidingen, proceskosten, mitsgaders van timmeringen, en reparatiën van behuisingen, schuren tot laste van de landschap in rekening zullen mogen brengen, dat ook dezelve daar en boven zullen moeten dragen alle ordinaires en extra ordinaires lasten en zwarigheden, die anders ten laste van den eigenaar plegen te komen, van wat aard of natuur dezelve zouden mogen zijn, zoo wel die op de erven of goederen mogten leggen, als die inkomstig op dezelve mogten gelegd worden, alsmede de landerijen te gebruiken zoo als zulks behoort.

Accordeert met de origineele Copij.
(geteekend) H. Homan, Scholtus te Rolde.

AEQUIVALENTEN, AMBTGELDEN OF BELASTING
OP DE AMBTEN IN GRONINGEN.

In den Drentschen volksalmanak voor 1868, van H. Boom en mr. M. Oldenhuis Gratama, bl. 40, deelde ik mede eene resolutie van den stadhouder Hendrik Kasemier, ook genaamd den tweede, waarbij deze, na voorafgaande submissie aan Ridderschap en Eigenerfden, de tax op de aequivalenten vaststelde voor Drenthe den 10/20 Maart 1694. (Vgl. *de Stadhouders van Drenthe* in deze *Bijdragen*, IV 1867, bl. 40).

Ik laat hier volgen eene resolutie van dienzelfden stadhouder Hendrik Kasemir, Furst zu Nassau, bij hun hoog mogenden geapprobeerd den 19/29 Junij 1693, over datzelfde onderwerp, bevattende „alle officien die bij de Stad Groningen, alle generaliteits en provinciale officien, die bij de „Stad en bij de ommelanden te vergeven komen" in drie afdeelingen en welke op het ambtelijke en over de belasting daarvan komende een overzigt geven en ook hoogst belangrijk zijn, om de vergelijkende waarde dier ambten en het gewigt daarvan te leeren kennen. Het is opmerkelijk dat dit punt in Drenthe en Groningen bijna op denzelfden tijd werd geregeld. De zaak bestond in Stad en Lande al eenige jaren vroeger, maar werd nu meer georganiseerd en is met meer of minder wijziging in stand gebleven tot in 't laatst der vorige eeuw. [1])

Aequivalenten ofte taxt op alle officien zoo bij die stadt te vergeven komen.

Ambtman van 't Goorecht	*f* 1600	—
„ „ 't cleij Oldampt	- 1000	—

---

[1]) Men zie de blijken daarvan aanwezig in het Gron. Archief van 1660 nr. 78 tot 1788 nr. 30, volgens het Alphabetisch Register. Bij brief van den Stadhouder van 26 Mei 1693 ald. werd aan de Ommelanden toegestaan, ten behoeve der Ommelander kas van eenige ambten boven het ordinaris aequivalent nog een extraordinaris te vorderen. Dit zal de 2de kolom op bl. 40 behelzen en de woorden »In Mars" aanduiden.

Advocaet Fiscael van de stadt	*f*	600	—
Ambtman's dienaar van 't Goorecht . .	-	600	—
Academie Bode	-	300	—
Auctionarius	-	300	—
Borgemeester nihil.			
Bursemeester	-	600	—
Bode deser stad	-	150	—
Commys generaal	-	1300	—
Commys particulier	-	1200	—
„ op Delfzijll	-	300	—
1 clarcq aan de provintie	-	1000	—
2 clarcq aldaer	-	900	—
3 „ „	-	600	—
Clarcq van de Reeckencaemer	-	1000	—
Clarcq in den Haege	-	600	—
1 clarcq aan de Hooftmans secretarye .	-	400	—
2 clarcq aldaer	.	300	—
3 „ „	-	200	—
Clarcq particulier	-	450	—
Capitein Gewaldige	-	900	—
Coster van Martiny kercke	-	600	—
„ „ de A-Kercke	-	400	—
„ „ „ nieuwe kercke	-	400	—
Drost der beide Oldambten	-	2500	—
Drost van Wedde en Westerwoldinger land	-	1200	—
Deurwaarder van het collegie	-	1200	—
„ „ de reeckenkamer . . .	-	800	—
„ „ „ stadt	-	750	—
„ „ „ beide Oldampten .	-	500	—
Extraordinaris bode van de provintie . .	-	600	—
Giltrechts heer yder . . . . , . . .	-	75	—
Giltrechts Dienaar	-	100	—
Hopman van de Borgerije	-	250	—
Landschrijver van het Oldambt	-	1200	—
Lieutenant Majeur	-	600	—
„ geweldiger	-	400	—
Majeur provintiaal	-	1200	—
Ontvanger der coopschatten	-	6800	—
„ van d' collaterale successie .	-	400	—
„ particulier	-	1350	—
„ der Breuken	-	300	—

Ordinaris Boode	*f* 1000	—
Majeur op Delfzijl	- 450	—
Olderman van 't Giltrecht nihil.		
Oldermans Deurwaarder	- 500	—
Proviantmeester op Delfzijl	- 1000	—
Pedel	- 300	—
Pegelaar	- 200	—
Panderschulte	- 200	—
Portier van A. Poorte	- 150	—
„ „ Craenepoorte	- 150	—
„ „ Botteringepoorte	- 100	—
„ „ Ebbinge poorte	- 100	—
„ „ Steentilpoorte	- 150	—
„ „ Oosterpoorte	- 100	—
„ „ Heerepoorte	- 150	—
Raadsheer nihil.		
Rentemeester der stadt	- 2000	—
„ „ stadsveenen	- 800	—
„ „ predikanten Goederen .	- 500	—
Raadtsdienaar	- 750	—
Sijndicus dezer stadt	- 1800	—
Secretaris „ „	- 1800	—
„ van het Goorrecht	- 600	—
„ „ de weeskamer	- 500	—
„ „ 't Gilteregt	- 300	—
Schrijver van de boelgoederen	- 600	—
„ „ „ visch	- 200	—
„ „ „ groenewaeren	- 200	—
Stadsschulte	- 200	—
Toorenwachter	- 400	—
Uitmijnder	- 600	—
Uitroeper	- 200	—
Weesheeren ijder	- 250	—
Weescaemers Dienaar	- 500	—

Alle Transporten soo veel als het geheel.

Noch aequivalenten ofte taxt op alle generaliteits en provintiaele officien so bij de stadt te vergeven komen.

Admiraliteits heer tot Amsterdam . . .	*f* 1600	—
„ „ Harlingen . . .	- 1600	—

Advokaet Fiscael provintiael	*f* 1000	—
Artillerijmeester provintiael	- 800	—
Assessor van 't crijgs gerichte	- 400	—
Bewinthebber van de Oostindische compagnie	- 1600	—
Commys provintiaal	- 1800	—
Capitein geen Lieutenant geweest	- 4000	—
Gerichts schultes	- 600	—
Chambre my partye	- 600	—
Cornett	- 2000	—
„ tot Lieutenant opgaende	- 500	—
Colonel zonder Lieutenant colonel	- 3000	—
Hooftman	- 1600	—
Hooftmans Dienaer	- „	—
Lieutenant geen vaandrich geweest	- 1600	—
„ vaandrich	- 400	—
„ tot Capitein	- 2400	—
Monster commissaris	- 1600	—
Majeur toe paerde	- 1600	—
„ „ voete	- 1000	—
„ opgaande tot Lieutenant Colonel	- 600	—
Maekelaar van 't koorn ofte graenen	- 200	—
Ontvanger Generael	- 3000	—
Raadt van State	- 1600	—
Rekenmeester provintiaal	- 1600	—
Rentemeester „	- 3000	—
Ritmeester Lieutenant geweest	- 3500	—
„ zonder etc.	- 6000	—
Staet Generael	- 1600	—
Secretaris van de Hooftmans caemer	- 2000	—
„ provintiael	- 2000	—
„ van de Reekencaemer	- 2000	—
Secretaris van 't crijghsgericht	- 400	—
Solliciteur toe paerde	- 1600	—
„ „ voet	- 1200	—
Vaendrick	- 1200	—
„ tot Lieutenant opgaande	- 400	—

Alle transporten soo veel als het geheel.

Aequivalenten of taxt op alle generaliteits en provintiale officien so bij de Ommelanden te vergeven coomen.

	In cas.	In Mars.
Advocaet Fiscael provintiael	f 3000	f 400
Artillerijmeester „	6000	800
Assessor van 't crijgsgerichte	2000	400
Bewinthebber van de Oostindische compagnie	4000	600
Capitain sonder etc.	6000	600
Commijs provintiael	6000	800
Chambre my partie nihil.		
Cornett	3000	200
„ tot Lieutenant opgaande	2000	—
Colonnel sonder etc.	8000	—
Gerichts schulte	2000	500
Hooftman	6000	800
„ Dienaar	1000	300
Lieutenant vaandrich geweest	1000	—
„ sonder etc.	3000	—
„ tot Capitein	6000	—
Monster commissaris	6000	800
Ontvanger Generaal	10000	800
Rentmeester provintiael	9000	800
Ritmeester Lieutenant geweest	4000	—
„ sonder etc.	10000	—
Secretaris van d' Hooftmans caemer	6000	800
„ provintiael	5000	750
„ van de rekencamer	5000	750
„ „ 't crygs Gerichte	1500	400
Sergeant Majeur toe paerde	3000	—
„ „ „ voete	3000	—
„ „ opgaende tot Lieutenant collonel	3000	—
Solliciteur toe peerde	4000	600
„ „ voete	3000	400
Vaendrick	1500	—
„ tot Lieutenant opgaande	1000	—

Alle Transporten so veel als 't geheel.

Bij haar Hoog. Moog. geapprobeert
Den 19/29 Junij Ao. 1693.

(Was geteekent:)

H. C. FURST ZU NASSAU.

BRIEF VAN GERHARDT WERNINCK

AAN LODEWIJK GRATEMA TE GRONINGEN.

Geschreven uit Reins, den 28 Augustus 1582.

Deze brief, waarvan het origineel op het Groninger archief berust (Reg. 1582, nr. 40), levert eene bijdrage tot de kennis van den treurigen toestand van Groningen en Ommelanden in die tijden, welke in dit tijdschrift (IX, 81—160) door den heer J. Nanninga Uiterdijk in het leven van Dr. J. de Mepsche zoo uitvoerig en zoo juist is geschetst; ook geeft dezelve aardige en wetenswaardige bijzonderheden omtrent de huisselijke inrigting en de in die tijden gebruikelijke munten.

Ludovicus Gratema was Rector der Aschool; zijne aanstelling daartoe van 8 Dec. 1567 werd medegedeeld in dit tijdschrift, deel VI, bl. 79; hij overleed den 18 November 1583. Zie iets over de Aschool in dit tijdschrift I, bl. 146, en Brucherus, *Gedenkboek van Stad en Lande*, bl. 298 vlg. Zijne weduwe wordt vermeld in 't Register op 't Groninger archief door Feith, dl. III, bl. 135, nr. 19, en eerste vervolg, bl. 128, nr. 67.

Een zeldzaam en aardig autograaf van hem, in 't album van Eiso Jarghes, is door den heer W. B. S. Boeles medegedeeld in dit tijdschrift, deel IX, 1872, bl. 43.

Gerhardt Werninck, elders Gerhardus Werning, was, volgens eene verklaring op gemeld archief van 4 Febr. 1584 (Reg. nr. 34), vroeger „officialis en archidiaconus" te Middelstum en dus in eene kerkelijke betrekking. Meer heb ik van hem niet kunnen te weten komen, noch over zijne verhouding tot L. Gratema en de jonkers van Ewsum in den brief vermeld. Hij schijnt in of ten dienste van den eerste, in het belang van de laatsten werkzaam te zijn geweest. Volgens een paar andere stukken aldaar, bestond er eene finantiele betrekking tusschen L. Gratema en gezegde jonkers. Zie de stukken van 1590, nr. 19 en 67.

Hier volgt nu de brief, naar het origineel.

Minen willigen denst stedes tho voren, Achtbare Hoichgelerthe vnd vrome gunstige heer vnd frundt, V.E. schriuen bij Johannes Deens ende Harmannus Koster ouergesanth, hebbe ick entfangen, verlesende die Elende ende verderff der Vmblanden van groningen, Drenthe etc. Insunderheit vnsere Junckeren van Ewessum vnderganck, dair vth mit droffden herten genoichsam verstaen, wolde godt, dat beyde Junckeren eer egen vnuerwintlichen schaden vnd ewige verderff soe wall wolden ten herten niemen, alsie v. h., ende ick oick wall mer doen, eer Ed. solden ire saken wall better instellen, dan dat konnen geringe knechten ende andere orenblasers, de by jnnen sint vnd meer komen alsie wy eer Ed. wall vth den syn slaen. Eth is jamer, dat soe gude jngenia soe lathe rype weerden, Ick solde meynen Juncker Joest solde sich met mijnner behelpen konnen, dan soe te einer tidt 200 daler the entfangen, doch vermochen de vpkumpsten dath, soe hebbe ick dat Jae wall the liden. Tu videris. Soe viele die vnkosten belanget die hir gedain sint, is my leet genoch gewest, joe sin mit Hermanno Schultz in ein andere herberge gegaen, dat wy dat niet mochten seyn, all waer ick voir hem ende sin huisfr. moten betalen 2 Dal. 4 st. te drinckgelt ende voer my ein Dal. Doch in de 80 munstersche daleren 18 st. met ingerekent ende noch 2 Dal. voir einen voirman, sunst sint die 75 Dal. 14 st. in einer herberge doer geslagen. Den voirman wedder um van Munster vp Reine hebbe ick mit allen anderen vnkosten vth minen budell gelecht. Soe hefft Juncker Aepke nu den 22 Augusti de Instructie versegelt van den Voirmunder vnd beiden gebroderen my wedderum tho gesanth. De solden Hermannus ende ick ouerbrengen an den heren amptman van der Horst, soe werde ick verhindert, vermitz ick wedderum mit quade benen beladen, all waer den 18 Augusti lestledden de Rose soe hefftich to geslagen, dat ick dat bedde moste holden, myn eine been mer eens so dicke als dat ander, vnd sin nu wedder by den stock te gaen gekommen, vnd Hermannus will allene dair niet met vp den patt. Tho dem soe is myn secklin lodich vnd kumpt niet weder in, vnd de reise na Horstmer, all ist niet meer alsie 3 mile weges, sall wall 4 ofte 5 dal. kosten, ick moste lestmaell den voirman, de Hermannus ende my na Horstmer voerde, $1^1/_2$ dal. 11 st. geuen. Nu will hie 2 dal. hebben, allege-

rende dat de wech kleych vnd vuler is. Johannes Deens is gisteren auendt als hie van geenen gekoemen by my vp myn versoeck mit den werdt (den hie van die penningen hadde gesecht) erschenen, vnd soe hebbe ick mit hem gehandelt, dat hie my tho gesacht 70 Phs dal., doch moste ick dair mede voir schriuen, wue v. h. vth die obligatie the ersein, doch doe hie my dat gelt getelt, hefft hie mý tot 53 kon. phs. dal. in 7 st. dair viue voir einen kon. dal. gelecht, de rest 17 in helen ende haluen, vnd moten an ein ider kon. dal. in 7 st. dair gelecht $^1/_2$ st. te schade hebben. Die werdt tho Reine was vnuerduldich, wolde sine 73 leuwen daler dair van hebben, doch hebben wy entlich verdragen, dat hie de helftte dair van sall hebben, vnd soe mach ick de ander helffte vp Munster senden vnd versveken offt de werdt te Munster dat oeck vp rekenschup will entfangen als ick nochtans hoppe. Hie hefft my laten anseggen soe verren hie dessen Grewer marckt niet betaelt werdt, gedencket hie oick den dachliken vpslach eines dalers te vodderen. Soe maken de 35 Kon. phs. dal. viff, 7 st. daer voir ideren daler gerekent, 43 munstersche daler ende drey oerth, rest euen tho munster 37 daler munstersche payement, eder 40 leuwen dal. 2 st. Vnd tho Reine maken die andere 35 kon. phs. dal. dair nu 17 helen vnde haluen met sint, de $^1/_2$ st. mer gelden, 48 leuwen dal. ein oerth vnd resteren tho Reine, 24 leuwen dal. 3 oerth, summa rest noch tot betalinge der vnkosten tho Munster vnd Reine, 64 leuwen daleren 3 oerth 2 st. Vnd sall van noden syn dat v h. mit vlyth dair anne sinnen dat erstes dages dat voir all betaelt werdt. Vnd soe dat niet geschuet, will tho munster banen den hoen vnd spott, grote schade dairup lopen, vnd de werdt tho Reine sall oik niet swigen, syn gelegentheit werdt Johannes juw wall entdecken. Soe hefft Johannes my gesacht dat Jnwendich 2 eder 3 weken hir werdt wall an de 4 eder 5 dusent daler an den werdt kommen, soe moet v. h. mit Johannes handelen dat hie an den werdt wolde schriuen dat hie my iegen myne hantschrifft dair soe vèlle wolde affdoen. In peperstrate wonet ein bodde arnt genant, de kortes hir werdt komen, dair konde v. h. my all bescheet wall by schriuen, Soe velle angeit dat Juncker apke wedderum na synen heren den Ffursten van Gulich solde vertrec-

ken, all waer deselue noch in denste is, were my wall seer leiff, der amptman Horst hefft sin Ed. lestmaell dair oick tho vermanet, vnd ick wolde sin Ed. daer oick wall vmme schriuen, nu weet ick hem niet te vinden want hir voir langest van den hertzevoert na oistvrieslandt gereden is, soe my ouerst bodde stadet, will ick hem dairvan aduerteren, beger v. h. oick soe doen will, wue wall ick berichtet, dat syn Ed. vroumoder dair in niet will consenteren. Ick bedancke v. h. voir dat verndell botteren vnde 3 grone kesen, vnd will dat gerne beneffens afkortinge weder verschulden, de twie kesen weren verdrucket vp den wagen vnd geheel verdoruen, doch moet men doen alst gelegen is, den platte kesen licht noch tho bentlagen vnd ick dorff den sunder de botter niet ouersenden. Eth is oick seer van noden dat de 2 halue vaten vnd ein verndell botteren erstdages gesant werden, jnsunderheit van heren Johan Kranen, want an hem viele gelegen is, *qui cito dat*, *bis dat*. Ick wolde oick wall dat v. h. my wath bistellet hadde tot de vnkosten, de ick in de sake des Domkelners vnd Compagny gedain hebbe, Ende noch doen moet, sall anders dair mer ingedain werden. Hermannus van buren reiset wall mede, will oick wall teren, dan lecht niet ein st vth. V. H. willen in alles dat bette doen alst deselue als ein hoichverstendiger wall versteit te behoren vnd groten alle gude frunde, jnsunderheit V. h. huisfr. vnde kinderen sampt den heren pastoir ende heer Berner Ankuma ter Ahe Mit beuellinge godts. Datum Rene am 28 Augusti anno etc. 82. Die quade sieke is bynnen ein mandt tides hir in gevallen vnd wall 25 eder 26 huser angesteken, vnd sint vmtrent 40 gestoruen, dat volck gifft sich seer tot boete, vnd sint van stont an assumptionis mariae vnd des sondages dair voir ouer dusent menschen in desser stadt ten auentmaell gewest, dat men verhoppet der heer almechtich will dat gnedich laten ouergaen. Men secht oick dat der Rikes dach sich bolde solde endigen, vnd dat der Kon. m^tt^ tho hispanien sich mit der keys. ma^tt^ vnd anderen rixstenden wall verliket, dat sie gelycker handt dair antasten willen, godt geue syne gnade Datum vt supra.

V. H.
guedwilliger
GERHARDT WERNINCK SR.

Dem achtbaren hoichgelerten vnd vromen heren Lvdewico Gratema Rectoren der schole ther Ahe in groningen mynen bysunderen heren vnd guden vrunde, ten egenen handen etc. etc. etc. Groninge.

Nog een woord tot opheldering van de munten in dezen brief voorkomende en derzelver waarde.

De cours der gouden en zilveren munten was in de verschillende gewesten en in verschillende tijden zeer uiteenloopend.

Een *daler* zal in 1582, volgens den heer van Iddekinge, directeur van 's Rijks penningkabinet te Leiden, eene waarde gehad hebben van *f* 1.50. Bij eene resolutie van 1560 (v. d. Chijs, munten van Friesland, Groningen en Drenthe, bl. 516), waren de dalers gezet op 30 brabandsche stuivers; in een stuk van 1558 (Reg. op het Gron. Archief II, bl. 153 nr. 97) wordt de *Joachims daler*, nl. de gewone Duitsche *daler* van die dagen, gelijk gesteld met 4 *arendsguldens* of *f* 1.50 van ons geld. Een *arendsgulden* was 10 Groninger stuivers of naar tegenwoordig geld *f* 0.37[5]; de *Groninger stuiver* stond tot de *Brabandsche*, die met de onze overeenkomt, als 3: 4. Een *Groninger stuiver* was waard 6 *plakken* of *duiten*, terwijl de *stuiver Brabandsch* 8 plakken gold; de *Gron. stuiver* was dus naar ons geld *f* 0.037[5]. Een *Philippusgulden*, geslagen onder Philips den Schoone en aldus genoemd naar den daarop geplaatsten heilige, Philippus, was 30 *Groninger stuivers*, alzoo naar ons geld *f* 1.12[5]. *Oerth*, *oord* is een vierde deel b. v. van een daler, oorddalers, en van een stuiver, oordstuivers; dit laatste nog gebruikelijk in ons oortje, gelijk staande met 1.25 cents, een vierde stuiver (Verkade's muntboek bl. 45). *Kon. daler*, *kon. Phs daler*, is de bekende groote zilveren munt door Philippus II voor de meeste Nederlandsche gewesten geslagen, welke, volgens Verkade t. a. pl. bl. 32, vroeger minder, in 1586 *f* 2.50, in 1606 *f* 2.60 waard was. De *leeuwendaler* was volgens Verkade t. a. pl. in 1586 *f* 1.80, in 1606 *f* 1.90, en volgens den beeldenaar van 1623 *f* 2. De *Munstersche daler* zal volgens den heer van Iddekinge geweest zijn een stuk door Johan III van Hoya als bisschop van Munster geslagen, waarvan volgens zijne gissing de toenmalige waarde zal geweest zijn *f* 1.50.

SCHIER, SCHIERINGERS

EN

SCHIERMONNIKEN.

In een paar der laatste nommers van deze *Bijdragen* [1]) is door Dr. Westerhoff de vraag naar de beteekenis van bovenstaande woorden en samenstellingen op nieuw ter sprake gebracht, zonder echter tot een bepaalde uitkomst te leiden. Dat het eerste *grijs* beteekent, neemt hij, bij nader inzien, aan, maar wil het dan tevens niet ook van *wit* verstaan, al erkent hij, dat het in 't Angelsaxisch daarvoor gebezigd wordt. Met eenig doordenken, dunkt mij echter, dat hij ook daarin wel tot een juister inzicht te brengen zal zijn, en er niet een zoo uitsluitende verklaring aan zal blijven geven. Ik wil daartoe een bescheiden poging aanwenden, en tevens trachten tot de eigenlijke beteekenis ook van beide saamgestelde namen door te dringen. Ik zal dat zeker het beste doen, door de vraag zoo algemeen mogelijk te stellen; niet naar een of ander bepaalde opvatting, in een of ander tongval of tijd, te vragen, maar de *grondbeteekenis* zelf van de uitdrukking, waaruit zich al de overige — hoe verschillend onderling — laten afleiden, bloot te leggen. — Wat beteekent dan *schier*, in zulk een meest algemeenen zin genomen? Niets anders dan datgene wat — in samenhang met ons nog altijd en dagelijks gebruikelijke *scheren* — *naakt*, *kaal*, en *glad* is. Van daar dus ook *zuiver* en *schitterend* beide; op geld toegepast *baar*, op kleuren *licht* en *blinkend;* doch dan ook — om dit al aanstonds te doen opmerken — in dit laatste opzicht zoowel *grijs* (gelijk in 't Friesch) als *wit* (gelijk in 't Angelsaxisch). Dr. Acker Stratingh's verklaring van het *witte* Oostergo en *witte* Wierum is daarom ook zeker juist, en evenzoo de verklaring der *Schier*-monniken

---

[1]) VIII, 293 en IX, 180.

naar de kleur, 't zij dan *wit* of *grijs* [1]), van hun gewaad. Dat deze daarentegen zóó zouden heeten, omdat zij 't met de Schieringers hielden, waarbij dan dat *ing* zou weggedrongen zijn, is zeer onaanneemlijk. Weinig minder dan dat de Schieringers zelf hun naam van de *schieraal* zouden hebben, gelijk Dr. Westerhoff dat zoo juist betoogd heeft. Het *schier* in *schieringers* heeft — naar 't mij voorkomt — een geheel andere beteekenis, dan die eener kleur. Het hangt — tegenover den rijkdom en overdaad der *Vetkoopers* — met hun armoê en berooidheid samen, en stelt ons hen als den *naakten*, *kalen* hoop voor. In de *schier*-stins te Veenwouden zal men daarentegen wel weder aan het *grijze* of *witte* harer kleur moeten denken; dat dit *schier* er voor *Schiermonniken* zou staan, omdat — als Dr. W. schrijft — zij in den „lusthof" der monniken van Klaarkamp prijkte, is minder waarschijnlijk.

Neemt men vorenstaande geleidelijke verklaring van *schier*, in zijn verschillende beteekenissen, aan, dan treden alle daarmeê samenhangende vraagpunten in een helder licht. Men ziet dan, waarom er zoowel de *berooide* tegenpartij der Vetkoopers, als *Schieringers*, meê genoemd konden worden, als de Cisterciënser monniken van Klaarkamp er, om hun *vaal-witten* tooi, hun bijnaam aan konden ontleenen, die dan op hun eiland overging. Om hen daarom evenwel — met Dr. W. — nog voor de rooverijen aansprakelijk te stellen, in de tweede helft der 16e eeuw, van dit eiland uit geschied, is wat al te forsch. De daarbij werkzame „piraten" waren geen andere, dan die vervolgens den Briel innamen — de Watergeuzen. Ook zonder die zeeschuimerij, die meer *tegen* hun personen en eigendommen gericht was, dan zij *van* hen uitging, hebben de vaal-witte monniken van Klaarkamp, in hunne schieringer wreedheden en brandstichting (zie W. t. l. a. pl. blz. 194), waarlijk reeds genoeg op hun geweten.

Bloemendaal, 3 Aug. '72.

---

[1]) Eigenlijk *vaalwit*, als zijnde geweven »uit ruwe, onbereide wol", zie Dr. W.'s aanteekening op blz. 196 van D. IX.

HET WAPEN DER PROVINCIE GRONINGEN

IN VERBAND

OOK MET DIE VAN HARE ONDERDEELEN.

In mijne geschiedkundige schets van het Ommelander wapen heb ik de toezegging gedaan, later misschien ook nog eens te zullen gedenken de geschiedenis van het Provinciale Groninger wapen. [1]) Ik kwijt mij thans van die belofte, en zal daarbij weder gebruik maken van het handschriftelijk opstel van wijlen mr. J. W. Keiser, over de zegels en wapens in deze provincie voorkomende.

Met de Reductie en de vereeniging van voormalig Stad en Lande in het laatst der 16e eeuw tot ééne provincie Groningen, zijn ook het Ommelander wapen en dat der stad Groningen bijeengevoegd tot één wapen dier provincie. Zij werden daarin kruislings in vier kwartieren zóó gesteld, dat het Ommelander boven regts en onder links en het Stadswapen boven links en onder regts is geplaatst, zoo als men namelijk het wapen voor zich heeft; maar het zal omgekeerd heraldisch juister zijn, als men van het wapen zelf uitgaat en in aanmerking neemt den voorrang van de Stad boven de Ommelanden, ook uitkomende in de benaming der provincie van *Stad en Ommelanden van Groningen* of korter *Stad en Lande*.

Deze vereeniging geschiedde echter niet zonder geschil tusschen beide leden. Dit was wel het eerste, dat ontstond, over de benaming en haar gevolg: het randschrift om het

---

1) *Bijdr.* VII, 215. Ik heb — zie ik — in deze schets van het Ommelander wapen in den aanvang (bl. 200) de verdeeling der hartvormige roode figuren tusschen de drie witte banden zoo voorgesteld, als zijnde een daarvan in de bovenste rij, drie in de tweede, vier in de derde en drie in de onderste rij geplaatst; en zoo vindt men dit ook wel: maar ik had eigenlijk de meer oorspronkelijke verdeeling bedoeld, zijnde een in de bovenste, vier in de beide middenste en twee in de onderste rij, zooals vervolgens (bl. 218) juister is opgegeven.

wapen. De stad wilde hiervoor genomen hebben: *Stad en Ommelanden van Groningen*, zooals deze naam ook was gebezigd in de uitspraak der Generale Staten in de geschillen tusschen de Stad en de Ommelanden van 17 Febr. 1595, alsmede door de Provinciale gedeputeerden. Dezen besloten zelfs, ingevolge acte van den 15 Dec. 1598 en 5 Febr. 1599, om van een gouden ring, uit een der kloosters afkomstig, een provincie-wapen te doen snijden, met het randschrift: *Zegel van Stadt en Ommelanden van Groningen.* Maar de Ommelanden wenschten, om zelfs in de benaming der provincie allen schijn van hunne onderwerping aan de stad weg te nemen, daarvoor gesteld te hebben: *De Provincie van Groningen en Ommelanden.* En zoo werd ook bij het Mandaat poenaal van den 10 April 1600 vastgesteld. [1])

Tot een randschrift van het provinciale wapen vindt men ook wel eens gebezigd het devies: *Jure et Tempore* (*Door het Regt en den Tijd*). Dus stond het voor den ingang der behuizing voor de Statenvergadering ingerigt of het Provinciehuis; en zoo vindt men het ook op de vierkante zilveren munten van 1672, ter waarde van 50, 25, $12^1/_2$ en $6^1/_4$ Groninger stuivers geslagen. Maar, zooals gezegd is, om het zegel en wapen der provincie luidt het randschrift gewoonlijk: *Segel der Stad Groningen en Ommelanden*, zooals aan de verzegelingen op het Gron. Archief van 1607, nr. 7, 1665, nr. 14, 19, 24, 29; ook wel in het latijn: *Sigillum Ord: Groningae et Omlandiae*, waarvan verscheidene afdruksels zijn. — Van dienzelfden stempel is er ook een kleiner zegel met het randschrift: *Sig: minus Provin: Gronin: et Omland:*, bijv. aan de verzegelingen van 1627, nr. 48, 1630, nr. 20, 1660, nr. 2, 33, 1662, nr. 34, 39, 54, 55, 1674, nr. 17, 25. Dan nog een kleiner wordt er ook gevonden, 't welk wel het eerste na de Reductie schijnt geweest te zijn, ten minste het komt alreeds voor aan eene acte van 24 April 1598, nr. 47, zijnde eene commissie der Staten van Stad en Ommelanden op Hilbrand Rolteman en Jr. Johan Lewe om de werken te Oterdum op te nemen en daarvan verslag te geven. Hierop komt alleen de balk der stad en 't Ommelander wapen kruislings voor, nog zon-

[1]) Zie H. L. Wichers, *Verklar. van het Tract. van Reductie*, II, 106, dat Mandaat op het Gron. Archief, 1600, nr. 15.

der eenig randschrift of letters, evenals dat is van den Gerigtskamer *ad causas*, doch kleiner. — En een nog kleiner zegel zonder loofwerk tot expeditie van zaken treft men nog aan op den rug van opgemelde verzegelingen, waarop boven de kroon staan de letters *S.* en *L.*

Deze zegelen werden in 1798 vervangen door het Generale zegel van de Bataafsche Republiek van verschillende grootte, met het omschrift: *Het intermediair Administrativ Bestuur van 't voormalig gewest Stad en Lande.* Daarna door 't zelfde zegel, doch nu met het randschrift: *Departementaal Bestuur van de Eems*, waarvan ook verschillende afdruksels zijn.

Het oude wapen en zegel der provincie kort na de Reductie ingevoerd, keerde echter in 1802 weder met de oude benaming der provincie. En had hiermede echter die verandering plaats, dat de verdeeling in twee leden, *Stad* en *Lande* ophield, en de provincie nu één ligchaam uitmaakte. Het verkreeg toen tot randschrift: *Zegel van Stad en Landen van Groningen*, en is sedert in gebruik gebleven voor het wapen der provincie.

Doch voordat besloten is geworden tot het weder aannemen van het oude provincie zegel en wapen, benoemde het toenmalig Departementaal Bestuur eene commissie om te onderzoeken of men eenvoudig het voormalig zegel weder zoude invoeren, dan of men naar de veranderde omstandigheden van zaken, ook hierin eenige verandering zoude maken. Hierbij kwam vooral dit in aanmerking. Zoolang bevorens de provincie alleen uit twee hoofddeelen, Stad en Ommelanden, had bestaan, waaraan de overige gedeelten ondergeschikt waren, was ook alleen van die twee hoofddeelen het wapen genomen. Maar thans nu die vroeger ondergeschikte deelen, namelijk, het Oldambt, 't Goregt en Westerwolde mede in de integrerende leden van de provincie waren gevonden, moesten zij, even zoozeer als de Ommelanden, onder de algemeene benaming van *Stad en Landen van Groningen* gerekend worden daartoe te behooren, gelijk zij ook in gelijke betrekking als die van de stad Groningen en Ommelanden, èn in de algemeene volksrepraesentatie van dit gewest, èn bij de Bataafsche natie, in het zenden van hunne Gecommitteerden zoo ter bijzondere Staatsvergadering als ter Nationale Conventie en bij het

Vertegenwoordigend Ligchaam erkend zijn geworden. Gevolgelijk kon het bijzonder wapen van de Ommelanden niet meer gelijk vroeger dienen, om daardoor de landen van Groningen af te beelden, maar behoorden die genoemde districten even veel deel daarin met de Ommelanden te hebben en zoo gekend te worden. Het scheen eerst wel eenigzins moeijelijk, dat oogmerk te bereiken, wegens de onzekerheid, waarin men verkeerde en vreesde te zullen moeten blijven, of deze districten wel allen immer een zegel of wapen gevoerd hadden, en welke teekenen men derhalve voor de wapens dier districten zoude doen dienen. Dan ook deze zwarigheid meende men genoegzaam uit den weg te ruimen, door uit echte stukken aan de grijze oudheid ontleend de wapens der gemelde districten op te delven en als uit de duisternis te voorschijn te brengen.

Wat dan eerstelijk het wapen van de Oldambten betreft, daaromtrent bestond geene bedenking, als zijnde de oude viertoornde kruiskerk van Midwolde sedert onheugelijke tijden gehouden voor het bijzonder bepaalde wapen van dat district. Zoo zegt de schrijver van de *Tegenwoordige Staat van Stad en Lande*, II, 221, daarvan: „Midwolde is een zeer groot en volkrijk dorp, dat voorheen als de hoofdplaats van het Oldambt beschouwd wierd, zoodat het oude kerkgebouw van dit dorp, eene kruiskerk met vier torens, uitmaakte het algemeene landszegel en wapen." Hij meld er voorts bij, dat deze kerk gesticht is door Reinste Abdena, dochter van den Proost te Emden, in den jare 1413 uit hare eigene goederen, maar ten gevolge van de overstroomingen van den Dollard is verlaten geworden en eindelijk afgebroken en vervangen door eene nieuwe kerk in 1717. Men beriep zich verder op de afbeelding van deze kerk op vele plaatsen in dit district en in de stad Groningen zelve op de uithangborden, met het onderschrift: *Het wapen van de Oldambten.* Dat het daaraan nog niet ontbreekt is bekend. En deze erkentenis van het volk werd, meende men, ten krachtigste bevestigd door de openbare bescheiden zelve. Een voorbeeld daarvan levert de Procuratie der Oldambten op Sebo Huninga en conss. den 10 Aug. 1639 afgegeven en met dit zegel bevestigd. Het bevindt zich op het Gron. Archief, 1639 nr. 26, en is ook gedrukt te 's Hage, in 4^{0}. Zoo vindt men verder de afbeelding dier kerk op een wèl

uitgewerkt plaatje, gemaakt toen de kerk nog aanwezig was, voor op den titel van het Advertissement van regten der Gecommitteerden van den Oldambte aan de Gecommitteerden van de Staten-Generaal, tegen de Staten van Stad en Lande overgegeven en ten jare 1649 in den Haag op hun last en kosten in fol. gedrukt. Behalve dit voorbeeld van vroegeren tijd levert een tweede van lateren tijd op de Publicatie door het Committé centraal des Wold-Oldambts den 14 Junij 1797 geëmaneerd. Aan het hoofd daarvan is desgelijks de viertoornde kerk van Midwolde, schoon in gedaante eenigzins verschillende, als het wapen en zegel daarvan gesteld.

Het schijnt echter dat deze en gene nog twijfel hebben gekoesterd omtrent de echtheid van dit zegel. Men merkte op en aan dat er vele Oldambster stukken kunnen worden bijgebragt, waarin van dat zegel geen gebruik is gemaakt. Dit leverde echter volgens anderen geen bezwaar op, aangezien er elders en wel onder de Stadsarchieven konden voorhanden zijn, maar die te naauw bewaard werden, om daarmede bekend te kunnen zijn of worden. Maar buitendien kon ook daarom in het Oldambt zelf het wapen minder gebruikt zijn, omdat de Drosten of Ambtmannen van wege de stad met hun eigen zegel of wapen zegelden en buitendien ieder kerspel er zijn bijzonder zegel had, waarmede de pastoor, gelijk later nog de predikanten aldaar, bij uitzondering van ouds bevoegd en gewoon waren, deze en gene burgelijke acten te maken en te verzegelen. — Desniettegenstaande moet het toch verwonderen dat er zoo weinig Oldambster stukken worden aangetroffen, waaraan dat wapen of zegel is gehecht. Behalve het boven genoemde drietal, is mij op het thans geheel openbare Groninger Archief geen meer voorgekomen, en als men dit overweegt, ja dan bestaat er wel vermoeden, dat dat wapen of zegel van het Oldambt eerst in lateren tijd door dat district is aangenomen, toen het is begonnen zich in de 17e eeuw tegen de oppermagt van de stad Groningen te verzetten en te trachten hare onafhankelijkheid te herwinnen. Vóór de stichting van gezegde kerk te Midwolde in 1413 kan het wapen, dat die kerk verbeeldt, niet bestaan hebben, en het is de vraag of vóór dien tijd het Oldambt, toen het nog geheel onafhankelijk was, reeds

een eigen bijzonder wapen gevoerd heeft. Er is althans daarvan geen blijk meer overig. Hoe dit zij, men heeft zich moeten blijven vergenoegen met die kerk als het wapen van het Oldambt aan te nemen. Ik, voor mij, zal mij daartegen ook geenzins verzetten.

Omtrent het wapen van het Goregt was men het nog meer oneens en verlegen. Zoo ver men kon nagaan, was er geen zegel hiervan voorhanden. De ambtenaren van het Goregt zegelden met hun eigen persoonlijk zegel. Men stelde daartoe voor dat van de Abdij Selwerd, dat genoegzaam bekend en nog aan vele verzegelingen en anders voorhanden is, bestaande uit eene afbeelding van de H. Catharina. [1]) Men achtte het zeer natuurlijk en eigenaardig dat het wapen van het oudste en voornaamste gesticht, waaraan het Goregt zijn naam van Selwerd even als zijn Landregt had ontleend, tot wapen van het district te doen dienen. — Daartegen is echter aan te voeren, dat ja deze abdij wel vroeger en oorspronkelijk tot het Goregt en het Utrechtsche bisdom behoord heeft, doch later tot Hunzingo en het Munstersche bisdom is betrokken geworden [2]), en dus haar wapen wel niet meer tot zinnebeeld van het Goregt kon strekken.

Wat aangaat het zegel of wapen van Westerwolde, hieromtrent kon geen twijfel bestaan. Want ofschoon in de vroegste tijden de Heeren van Addinga als Hoofdlingen of Heeren van dit landschap hun bijzonder zegel veelal gebruikten en de pastoors daar insgelijks mogten zegelen, zijn er bewijzen genoeg, dat het landschap zelf een algemeen zegel bezat en bezigde. Dit blijkt uit een verdrag van dat landschap met de kinderen van Egge Addinga en anderen over het geregt aldaar van 1391. Dit verdrag is met drie zegelen bekrachtigd, waarvan het eerste en hoofdzegel is dat van Westerwolde en de beide anderen zijn van de pastoors van Onstwedde en Vlagtwedde [3]). Dat eerste zegel

[1]) Zie daarover mijn stukje, over die Abdij in het *Gron. Jaarb.* 1863, bl. 170. en de afteekening daarvan bij P. Boeles Jr., *Het 250-jarig bestaan der Herv. Gem. te Noorddijk*, Gron. 1846, Aant. bl. 100.

[2]) Zie mijn voorm. stukje over die Abdij t. a. pl. bl. 157 en deze *Bijdr.* V, 3.

[3]) Zie dezen brief op het Gron. Arch. Reg. 1ste Verv. 1341, nr. 4. Een vidimus van 1458 bij Driessen, *Mon. Gron.* IV, 727. Er is ook nog een brief van Westerwolde van 1391, nr. 1, op het Gron. Arch., maar deze heeft geen zegel.

ontbreekt echter; het tweede stelt voor een met een platten hoed staande priester of ridder, de regterhand op een zwaard steunende, in de linker iets dragende. Men heeft dit middenste zegel voor het zegel van Westerwolde gemeend te moeten houden „wijl de constante practijk dier tijden medebragt, dat het voornaamste zegel, of van dengenen, die voornamelijk de zaak betrof, aan 't hoofd, dat is, in het midden, en dat der goede mannen aan het einde geplaatst werd. En ter meerdere zekerheid hiervan wordt alle twijfeling weggenomen door een brief van 1466, waaraan de zegelen van Onstwedde en Vlagtwedde gehecht zijn, waardoor ook dit voor voldongen moet gehouden worden". [1]) Zoo drukte zich mr. J. W. Keiser uit in zijn voornoemd opstel. En in een briefje, in den brief van 1391 op het Archief gelegd, denkelijk van de heer de Sitter, uit wiens verzameling die brief afkomstig is, wordt desgelijks gezegd. „De zegelen van Unstwedde en van Vlagtwedde die elders meermalen voorkomen, stroken niet met het middenste of hoofdzegel aan dezen brief gehegt; 't is dus zeer zeker 't zegel van Westerwolde; wil men dit doen voorkomen als een knielenden bisschop, per me licet." Hij zinspeelt hier op de afbeelding van den persoon, die, zooals wij zullen zien, op het ware Westerwoldsche zegel voorkomt, *knielende*, niet *staande*, gelijk op het zegel van den pastoor van Onstwedde. Maar er heerscht hier zeker eene vergissing. Het eerste zegel moet wel zekerlijk dat van Westerwolde zijn en als zoodanig voorgaan; het tweede dan van Onstwedde. Dit komt ook niet overeen met het zegel van Westerwolde, dat nog hangt aan twee brieven van 1402 en 1405. [2]) Het is aan den rand gedeeltelijk gebroken, doch voor het overige nog zeer kenbaar en bevat de beeldtenis van een knielenden bisschop; aan de eene zijde staat een bisschops staf en aan den anderen kant, naar het schijnt, een tak. Zoo beschrijft het Driessen [3]) en dat schijnt het ware zegel van Westerwolde te zijn. Het is wél te onderscheiden van de bijzondere zegels van de pastoren van genoemde

---

[1]) De laatste brief van 1466 is misschien de verzegeling thans op het Gron. Arch. Reg. 1ste Verv. 1466, nr. 26.

[2]) Deze beide brieven zijn op het Gron. Arch. 1402, nr. 10, en 1405, nr. 1, en gedrukt bij Driessen, a. w. IV, 834 en 835.

[3]) A. w. IV, 835.

dorpen, en hieruit het verschil te verklaren, waarvan gesproken wordt, tusschen het een en het ander zegel van Onstwedde en waardoor men in de waan gekomen is of versterkt geworden, dat aan den brief van 1391 voor het zegel van Westerwolde te houden. Kindlinger geeft nogtans eene geheel andere omschrijving van het zegel van Westerwolde, zooals dit aan den brief van 1316, door hem uitgegeven, voorkomt. Het zou namelijk bestaan uit een bos te zamen gebondene planten in den vorm van eene zuil, ter wederzijden met korenaren en takken omgeven. Het randschrift was: *Sigillum Terre Westerwolda.* [1]) Driessen meende daarom het daarvoor te moeten houden dat òf Westerwolde in het begin der 15e eeuw een ander zegel heeft aangenomen, òf dat Kindlinger zich vergist heeft en de plooien van des bisschops rok voor korenaren heeft aangezien. Hoe dit zij, men kan zich houden aan het laatste, als het duidelijke en ontwijfelbare zegel van Westerwolde.

Ofschoon er dan nu wel eenige bezwaren zich opdeden, vooral aangaande het zegel van het Goregt of Selwerd, zoo schenen de gecommitteerden het daaromtrent zoo verre eens te zijn geworden, dat zij althans beproefd hebben de voornoemde zegels van het Oldambt, Goregt en Westerwolde met die van de Ommelanden en de Stad zóó te verbinden, dat zij geschikt een geheel uitleverden. Men volgde ten dien einde hetzelfde denkbeeld, 't welk de Ommelanden zich in den jare 1579 ten aanzien der vereeniging van de onderscheidene wapens der bijzondere districten hadden voorgesteld, om namelijk deze in een algemeen schild te brengen en in het midden van deze vereenigde wapens het Ommelander wapen te plaatsen. [2]) Zoo dacht men het wapen van de Ommelanden aan de regterhand boven, dat van het Oldambt aan de linkerhand beneden, dat van Selwerd aan de linkerhand boven en dat van Westerwolde aan de regterhand beneden, en in het midden van deze vier, op de bijeenkomende punten daarvan, het wapen der Stad te moeten plaatsen; men deed zelfs eene juiste afbeelding van deze aldus vereenigde wapens vervaardigen. Doch dit plan kwam niet verder ter uitvoering.

---

[1]) Kindlinger, *Münst. Beitr.* II, 317. Deze brief is ook te vinden bij van Idsinga, *Staatsr.* I, 407.

[2]) Zie boven *Bijdr.* VII, 212.

De heer Keiser, van wien wij dit ontleenen en die waarschijnlijk de hand in deze zaak zal gehad hebben, noemt het raadselachtig, waarom dit plan niet gevolgd is, maar geeft toch eenige redenen daarvoor op. „Er zijn" zegt hij, „die willen, dat het ten uitvoer brengen van dit plan een al te scherpen doorn voor de Ommelanden zoude geweest zijn, wijl daardoor gelijk gesteld werden met de voormaals ondergeschikte deelen van Groningen, strijdig met hunne vorige hoogheid, en vooral het vooruitzigt, van eerlang weder in hunnen vorigen stand zich hersteld te zien, daarbij te veel zou lijden, voor welk laatste men meent, dat tot wegnemen van de geopperde bezwaren, tegen het invoeren van eenige verandering van het algemeene wapenschild bij rapport geen genoegzame opening en oplossing volgens het bovenstaande gegeven is, ten minste is dit zeker, dat leden van het Departementaal bestuur naderhand hun beklaagd hebben, onkundig te zijn geweest van hetgene voor de opgemelde verandering hierboven is aangevoerd. Het is dus bij het oude gebleven."

Zoo is dan het oude provinciale zegel en wapen verder tot heden in gebruik gebleven, alleen met die verandering in het om- of randschrift dat dit thans eenvoudig luidt: *Provincie Groningen*, even als haar naam zelve. Zoo staat het voor den jaarlijkschen Regeringsalmanak der provincie, en zonder dit omschrift, maar, daarentegen, met zijne schilddragers — aan weerszijde een opstaande leeuw — en de kroon er boven, prijkt het boven in den voorgevel van het fraaije nieuws getimmerde en ten vorige jare (1871) voltooide Provinciehuis, dat thans de plaats van een gedeelte van het oude beslaat, aan het Martini kerkhof. Even als hier eene nieuwe bouwstijl gevolgd is, zoo is dit wapen ook op eene nieuwe wijze gemaakt: het is namelijk gegoten in terra cotta. Men heeft uit een heraldisch oogpunt aanmerkingen gemaakt op deze afbeelding van dit wapen en zijne aanhoorigheden. Dit daargelaten vertoont het zich anders zeer goed, en het is jammer dat men geen gevolg heeft gegeven aan het plan, dat men gekoesterd heeft, om op de andere opene vakken in den gevel onder het algemeene wapen der provincie ook die van hare bijzondere deelen te plaatsen. Het zou voorzeker een sieraad te meer geweest zijn en eene

aardige herinnering aan vroegere tijden, wanneer men in de plaats van de acht paren nu blinde schilden, eene historische reeks wapenschilden zag van de onderscheidene districten, waaruit onze provincie is zamengesteld geworden. Maar men schijnt op zwarigheden gestoten te hebben, die de uitvoering van dit plan hebben verijdeld. En — dit is niet te ontkennen — het zou moeijlijk zijn geweest al die zestien schilden te vullen, maar niet, wanneer men zich tot de helft had bepaald en voor de dubbele schilden enkele genomen, aldus vier aan elke zijde, alwaar zich nu zoo vele paren blinde schilden bevinden. Zoo konden aan de eene zijde geplaatst worden: eerst het stadswapen met den balk, als verbeeldende de stad met het Goregt, beide als de oude Groninger Heerlijkheid; dan het stadswapen met de kerk, als het eigenlijk oorspronkelijk wapen van de stad en deze afzonderlijk vertegenwoordigende, en vervolgens de wapens van de beide andere onder haar gestaan hebbende landschappen, het Oldambt en Westerwolde. Aan de andere zijde eveneens eerst het algemeene wapen der Ommelanden; dan die der onderdeelen. Deze kon men tot drie brengen, namelijk Hunzingo, Fivelingo en Humsterland, Langewold en Vredewold te zamen, als het Westerkwartier uitmakende, behalve Middag, dat oorspronkelijk en lang nog tot Hunzingo behoorde. De wapens dus van die drie onderdeelen van het Westerkwartier konden op één schild vereenigd worden en zoo had men aan deze zijde ook vier. De wapens van al deze landschappen zijn bekend en het zou derhalve geen bezwaar opleveren, daarvan ook zulke afbeeldsels te laten maken, even als dat van het provinciaal wapen. Zoo nu gerangschikt had men eene heraldische voorstelling van de zamenstelling der provincie, wat althans hare hoofddeelen aangaat. Men zal misschien dit denkbeeld, zoo niet onaannemelijk op zich zelf, toch beschouwen als mostaard na den maaltijd. De uitvoering daarvan had zeker geschikter dadelijk kunnen geschieden bij den aanbouw, maar als betreffende bloot uitwendige op zich zelf staande versierselen blijft zij nog zeer wel doenlijk.

BRIEF VAN NICOLAAS WITSEN

AAN

SAMUEL EMMIUS.

Mr. Jacobus Scheltema zegt in zijn Staatkundig Nederland op het artikel Nicolaas Witsen: „Eene goede en volledige levensbeschrijving van dezen benoemden Nederlander, zoude een dierbaar geschenk zijn voor elken vriend van deugd, geleerdheid en het Vaderland". Later hebben zich andere vaderlandsche geleerden op soortgelijke wijze over het wenschelijke eener levensbeschrijving van Witsen uitgelaten, onder deze (maar, voor zoover ik mij herinner, nog niet in eenig geschrift), mijn, *door allen die hem kennen* hooggeschatte vriend, de Hoogleeraar Mr. G. W. Vreede te Utrecht.

Vele bouwstoffen voor zulk eene levensbeschrijving vindt men (om van onderscheiden bekende geschiedenissen van ons Vaderland niet te spreken), in Wagenaars beschrijving van Amsterdam, in het Vaderlandsch woordenboek van J. Kok, in verschillende werken van Mr. J. Scheltema, en in het 4e, 5e en 6e deel van Dr. P. Scheltema: Aemstels oudheid. Ongetwijfeld zullen er echter nog vele handschriften hier en daar schuilen, die belangrijke bijdragen bevatten. Te wenschen is het dat, die ze bezitten, ze in het licht geven of ze ten gebruike afstaan aan hem, die zich met het samenstellen van zulk eene levensbeschrijving mocht willen belasten. In de hoop dat het navolging moge vinden, wensch ik een voorbeeld te geven.

Onder eene menigte stukken van volstrekt geene waarde, kocht ik eens een eigenhandigen brief van Nicolaas Witsen, aan den Burgemeester Samuel Emmius van Groningen, bevattende het antwoord op eene vraag van laatstge-

noemden, betrekkelijk eene soort van familiegeld te Amsterdam en van inkomstenbelasting te Utrecht. Dien brief laat ik hier volgen. Tot zelfs de spelling, heb ik mij geene enkele afwijking van het oorspronkelijke stuk veroorloofd.

Het postscriptum, dat het hart van Witsen eer aan doet, schijnt een gunstig gevolg te hebben gehad; want reeds den 4 Mei nadat de brief geschreven werd vinde ik aangeteekend. „De Staten (van Stad Groningen en Ommelanden) consenteren in een collecte voor de slaven van Algiers, uit dese Provincie gevangen sittende, so nogtans dat uit de Penningen de geene soo volgens Placaat haar aan de secretarie der Provincie hebben geaddresseert, eerst sullen worden gelost en de rest tot lossinge van de andere uit deze Provincie geboortig."

WelEdele Gestrenge Heer

MIJN HEERE.

Omme te voldoen aen U Wel Edele begeerte heb ik gedagt gene betere narigt te konnen geven als de instructie en resolutien selve te senden die op het point van familie gelt en twehonderste penning voor desen genomen syn geweest, gemerkt no. 1, dog ik sal UED toevoeren dat de Quohieren van familie ten delen gemaekt sijn geweest maer noit voltojt off geintroduceert om de difficulteit die men in de executie te gemoet sag en dat men sorgde het jan hagel op de straet te brengen andersdeels om de inegalitejt die gevonden wierdt onder de taxateurs en dat den een, een te sagte en den ander te harden voet int quotiseeren had gehouden. Maer ingevolge het articul dat bij mij is onderlijnt en daer een kreuk int blat is gelegt is een groot familie gelt int jaer 1674 opgeregt dat anders een tweehonderste penning is genaemt gewerden en sijn de gelden geint niet als bij familie gelt of onder dien naem maer als twehonderste penning en den gehelen quote die anders bij deelen en in verscheijdene tijden geint soude sijn geweest, simul en semel so menigmael als sodanig een consent van tweehonderste penning of groot familie gelt wierde toegestaan.

ik hebbe als stats commissaris een Quohier geformeert beneffens commisarisen van staet van agt mael hondertdusent gulden inkomen. een arbijt van anderhalf jaer onophoudelijk sonder de minste loon daer voor te ontfangen en dede nojt verdritiger werk. het geheele quohier van dese provintie beliep een entwintig mael hondert dusent gulden is nu met doleantie afgeloopen op veertien tonnen gouts en dat van onse stat op omtrent sevende half hondert dusent gulden.

de voet die wij daerin hielden was de lujden te taxeeren over alle haere middellen in de wijde werelt of hemelsbreete, maer alles wiert verstaen cum mica salis als men wist de juiste groote van imants goet wiert daer wel een vierde of darden onder genomen die niet als lant had wat minder gestelt, op swaere familien die veel te dragen had mede eenig agt genomen sed infandum regina jubes renovare dolerem, mijn Heer het stond aen ons oordeel te gissen en te raden wat goed de mensen hadden en hoe men sulx kan weten bijsonder hier mag UED raemen, wij sloegen dan veeltijts seer mis en sijn der omtrent drihonderd familien vertrocken. andere sijn gefailleert omdat so groote last niet konden opbrengen en credits halve niet konden doleeren, en weder anderen hadden wij het tiende van haar goet niet gestelt, en dit also men onder kooplujden de rijkdom niet weten kan en het alles aen de crediten hangt evenwel ik soude oordeelen dit middel bij UED een seer bequaem middel soude sijn want also oude UED so geen overseesche comersie is, en dat er nimant aen gelegen is of hij credit heeft of niet, en dat daerdoor den grooten geen meer faveur heeft als den klijnen et solvat cum plebe sacerdos, so sal der geen beter als desen 200ste penning of 500ste of 400ste penning gevonden konnen werden, het plagt bij ons te sijn een dusentste penning en al van over hondert en vijftig jaer gelijk ik in de oude resolutien vinde dit middel geintroduceert is geweest. dog dit soude dienstig sijn dat de goederen wierde getaxeert na de hedendaegse waerdije. bij ons hebben wij se moeten taxeren so UED ujtt de papieren kont sien volgens de waerde van voor 72. dat seer onregtmatig is.

wij hebben op de inkomsten geen agt genomen also sulx onder kooplujden niet te weten is. dog int sticht is

een taxatie opgestelt over de inkomsten en revenues van sijn middelen en brengt den rijksten daerop twehondert gulden ni fallor en sulx proportioneel verminderende, en wert die schatting een familie gelt genaemt.

So dat UED vraeg hoe men considereert de gelden in banko of koopmanschappen en landen onder ons niet te pas heeft gekomen.

Als wij hebben geweeten dat de lujden belast waeren met schulden syn die afgetrocken gewerden.

Heerlijkheden sijn onder ordinaire goederen gerekent gewerden.

dog wat aengaat ampten en officien die sijn in een bijsonder quohier gebragt en men heeft de inkomsten of vaste tractementen gereduceert gelyk tot lijfrenten en daer van dan een twehonderste penning doen betaelen, maer extraordinarie profyten van ampten of daggelden vacatie etc. syn vrij gegaen by voorbeelt die een vast tractement hadde van vijfhondert gulden dat wierde gestelt op vijfdusend gulden en daervan wiert dan betaelt vijfentwintig gulden, van dusent gulden vijftig gulden en so voort.

boek schulden en verhoopt goet of dat imant ujtstaende had, wiert gegist wat sulx hem waert was en die verwagtinge of hoop wiert getaxeert.

Dog UED gelive te weten dat men hier de minste inquisitie niet heeft gedaen en nimant is gehouden geweest opening van syn staet te doen of syn boeken te laeten sien en dit om de crediten onder kooplujden te bewaeren maer sulx soude egter by UED konnen geschiden also nimant aldaer kan hinderen of beëdigde commissarisen de gelegenthejt van syn middelen weten of niet.

UED vraegt of *f* 2000 lanthuer egael gestelt is met *f* 2000 renten ik antwoorde neen want de ongelden van de landen hebben wy daeraf getrocken als het selve ons bekent is geweest. maer dese particulariteiten hebben by ons geen plaets gehad ten waere de lujden sua sponte daervan opening deden, en is al ons werk maer een raedsel geweest. die onder dusent gulden gegoet wiert geoordeelt is by ons overgeslagen.

Behalven dese personele twehonderste penning hebben wy hier een reéle twehonderste penning die genomen werdt van alle vaste goederen als hujsen, landen en obligatien

en syn daervan nimant exemt als der steden en godtshujsen goederen obligatien op wat cantooren, corpora of societyten alsmede actien in de compagnie syn daervan niet exempt. dog so wanneer imant op sijn hujs of lant enige last heeft van hypothecatien, so vermag hij den ejgenaer van alsulke hypothecatie of schnltbrieven sulx korten ten waere het anders onder hun was bedongen en de waerdije van landen en hujsen kan men hier sien ujt de boeken of Quohieren van verpondinge daer in de landen van outs volgens haer waerdije syn gestelt, als mede de hujsen welcke quohieren van verpondinge ten aensien van hujsen die niewet getimmert werden dagelijx werden verandert.

Onder no. 2 gelieft te sien den eet der doleanten over personele quotisatie maer over reéle quotisatie en valt geen doleantie.

No. 3 is te sien wat profijt de staet toelegt voor de collecte van de 200ste penning.

Mijn Heere.

Het is nu twe jaren geleden dat ik beneffens twe medebroeders een quotisatie hebbe gemaekt over geheel Hollant waerbij alle gegoede ingesetenen op een taxt van wijnen syn gestelt een vont om gelt te krijgen en het slujken te weeren en sulx ingevolge de ordres voet en instructie so als UED hier nevens onder no. 4 bredelijk sult konnen sien daer is bij gelegt no. 5 een resolutie nopende gelijke wijn quotisatie in het jaar 71. gedaen die sende om dat deselve voet nu gehouden is geweest, en mij dunkt dat diergelyke in UED provintie met groote dienst geintroduceerd soude konnen werden waer door het niet betaelen van de jonkers ten platten lande soude voorgekomen konnen werden.

dit werk hebben wy over hollant in tien maenden geabsolveert en agt genomen op rijkdom en apparentie van groote consumtie wie ons dogt de meeste gasten nodigde en sterk van familie was wiert so er middelen bij waren het hoogst gestelt en het is van goet effect want de slujkers nu betaelen moeten en also veele mensen sig schamen te sweeren so wert er al wat accijs of impost betaelt van wijn die niet gedronken werdt.

dese was voor mij mede een seer penibele commissie; also het seer qualyk alle man te passe is te maken.

Onder no. 6 gaet hier nevens eene ordonantie op de

consumptie van het sout beneffens verschijdene resolutien op het nu geintroduceerde sout seep en heere gelt no. 7, en nog enige nieuw genomene resolutien op het gemael, alsmede no. 9 enige jongst genomene resolutien over de wijnen en bieren onder de hope dat deselve U E D enig ligt mogen geven tot het nodig introduceeren der gemeene middelen by UED gemeente, en kan daertoe wejnig seggen als dat de quotisatie van 't gemael ten platten lande veel moejten geeft en dat also de steden hebben aengenomen de gemaekte quohieren van sout seep en heere gelt te verantwoorden dat het groot profyt aen het gemeene lant toebrengt dog om de difficultijt van de executie in de steden so sal der by deselve niet van werden geavanceert maer ujt der stede kas bijsonder den onsen moeten werden bijgelegt

en dit is so wel Edele gestrenge Heer tgene ik in der haest op UWelEdele seer aengename hebbe konnen antwoorden og of den almagtigen godt beliefde te geven dat wy in staet waeren om de gemeente te mogen ontlasten en niet so nodig waere te studeeren om der selver jok swaerder te maeken.

Wy hebben hier nu een gerujmen tijt besig geweest om te formeeren de antwoorden aen de ambassadeurs van de twe kroonen en onse deliberatien hujden geejndigt die wy hoopen satisfactoir sal sijn so in den staet als aen de respective majestejten en terwyl eene middelweg gevonden schijnt te sijn willen niet twijfelen of de provintien alle sal hetselve behagen en sig daermede voegen den almagtigen en goedertierenen godt gelive daertoe te geven sijnen Hejligen segen en het vaderlant bewaeren voor niwe troebelen, oorlogen en onhejlen. desselfs toestand is ons bejde bekent.

der saeken ujtkomst is ongewis godt geve het wel sij geraeden et caveat successibus (sic) quisquis etc: het lant is vol vrees ik hebbe hier een swaere post gehadt in deze hoogwigtige deliberatien unde pendeat salus reipublicae.

Waermede Wel Edele gestrenge Heer verblijve UED gest: gants ootmoedigen dinaer

Hage
den 23 Mart,
1682

N. Witsen.

ik sende Hier nevens tot UE. curieushejt no. 10 een raport tgene bij mij op gestelt is, en aen den staet overgelevert wegens een commissie die wy gehad hebben tot ondersoek hoe de gemeene middelen wierden gepractiseerd in dese provintie. daer ujt sult sien quod iliacos intra munos peccatur et extra en of het ons seer veel arbijt heeft gegeven so is het van weinig nut geweest.

ik bidde nogmaal voor de arme groninger slaven tot alsiers binnen een maent sal van hier het hollandse gelt gesonden werden. dat godt betert niet half genoeg is om de ingeboorene te lossen ik laet staen de vremden, en also den staet belooft heeft de lossinge te sullen doen en dat de turken seggen dat sonder de lossinge sij sullen breeken, so weet godt hoe het afloopen sal, ik hope echter dat den commissaris die derwaerts gaet haer so goede woorden sal geven dat niet en breeken sy staen opt punt met andere te slujten de barmhartige en algevende godt inspirere barmhartige gedagten in de Heeren staeten van stat en landen dat sy sig ontfermen over hun ejgen ingesetenen tgene contribueren sal tot verlanging van vrede en minder afwijkinge van het kristelijke geloof.

onse magt te water is ver bekent og lijder.

Vergeeft de slordighejt in dit schrijven het geschiet met grooten haest sonder dat sulx nalese.

(Het adres luidt)

Omme den Wel Edelen Gestrengen Heere MijnHeer Emmius Burgemeester en raet tot Groningen.

EEN CURIEUSE BRIEF.

Onder mijne papieren bevindt zich het volgend afschrift van eenen brief. Op den rug staat „Missive van de Staat „Generaal van Gesseler aan de Heeren Staten van Stad „en Lande; om zijn singuliere stijl en vreemde touren af- „geschreven om te bewaren." Reeds om deze reden verdient dunkt mij deze brief der vergetelheid te worden ontrukt. Ik vraag echter: zou er ook niet wat ironie onder schuilen?

Edel-Mogende Heeren!

Wegens de ingevalle en gevierde Hooge Fêtes over het ontzachelijk, verbazend, sublime, Divine en gansch zeer uitmuntend salutaire, regt charmante groote versoenings en verlossings werk van een ander Held, dan onze Monarchjes, 's werelds groote Heiland en diens Geestelijke divertissementen, zijn H. H. Mog: zedert voorlede Vrijdag tot heden toe niet vergadert geweest, om zig mede ongeinterrumpeert te verlustigen in, met en neffens . . . . Edog oneindig veel over dit aangenaam en allerheugelijkst evenement te zeggen, schrijven is extra Sphaeram meam, van anderer functien en mijn departement niet zijnde, ook dezer dagen overvloedig gedetaillieerd en bekend, zal ik mij dies aangaande in dezen niet breeder uitlaten; maar UEd. Mog: geene Eclesiastique uit het Cabinet des Hemels, dus liever als beeter in dezen conveniérende uit die der ondermaansche Potentaten nog enige weinige geeclatteerde en verspreide Politique Nouvelles en reflectien notificeren.

Men wil dat den grooten Czaar van Moskovien erschrikkelijk gepicqueerd en geanimeerd tegens Denemarken, zig zelvs aan het hoofd van zijne, na het Holsteinsche marcherende armee zoude hebben gesteld, zo niet zijn Oom het hadde afgeraden en hoogst Dezelve daarvan weeten te detourneren, hoe zulx strekt met de voorgewende malsce en pacificque sentimenten en afgegevene conciliatoire declaratien superat captum en zal zig nader moeten geblijken.

De Hoven van Weenen, Versailles en Madrid, schijnen eer verhard ende verbitterd, dan vermurwd ende verzagt door de insinuatien en handelwijze van den Pruisischen Monarch, den oorlog furieuser in plaats van vreede te zullen maken; misschien penetrerende ofte soupçonnerende dat het alle uit geen menslievende, tedere en medelijdende

principes, maar zomtijds wel uit geheel andere en tot bevestiginge, verkrijginge, enfin met geheel andere oogmerken zoude kunnen proflueren, 't geen de tijd moet devellopperen, althans men redresseerd en praepareerd daar alles toe, en schijnt door een mervellieuse fermiteit en contenance onbedeesd dat helsche doodenspel te willen pousseren; de kans mogte eens keeren en zo lange men speeld is er apparentie van herwinst, en ofschoon men grof spel speeld, alles riscqeerd en hasardeerd, echter zo lange 't duurd word de equipage niet geplundert nog 't eigen kleed uitgetrokken.

Inmiddels bevind zig der Armer Polacquen Koning in een groot Embarras en verlegenheid, te meer daar reeds hooggaande verschillen tusschen den Hertog van Courland en deszelvs stenden en jngesetenen ontstaan en erresen zijn; quid faciendum?

Haare Roomsch Keiserl. majesteiten hebben door twee latieuse zelvs geteekende missives op een zeer amiable en polite wijze aan H. H. Mog: bekend gemaakt de heurreuse bevallinge van de aartshertoginne Hare Dogter etc. zijnde eodem modo door H. H. Mog: gecomplimenteert en gefeliciteert geworden; vrienden zo 't schijnt als oliphanten. Maar een reële praestatie en betalinge van zo veele millioenen gls. als het huijs van Oostenrijk, ingevolge 't Barrière Tractaat aan de Republicq nog verschuldigd is, zoude apparent voor den Staat in 't Generaal en voor de Gouverneurs, commandeurs en andere op dat fonds geadsigneerde en na betalinge zugtende Lieden in 't bijzonder aangenamer zijn dan alle die Ceremonien en Politesses.

Het Westphaalsche Episcopale verkiesingswerk schijnt als nog niet al te bestig te willen vlotten, nogte na wensch en verwagtinge, als men gaarne zag en het interest van de Republiek dat pacificq en wel geintentioneerde Nabers aldaar moge krijgen, ook mede brengd, huc usque niet reusseren nogte succederen, particuliere interessen, vues, plans, projecten etc: maken dikwijls belemmeringe, verdelinge in de aller heilzaamste desseinen of suspenderen ten minsten dezelve en stremmen diens favorable uiterste in genere, interim patitur etc. etc. etc. par la raison de guerre en de gewoone represailles de lamentable missives der Dom Capittels aan H. H- Mog: gedurig om intercessie etc. beneffens alle de droevige berigten uit die gewesten successive-

lijk inlopende zijn erbarmlijk, deplorabel, miserabel en waar is het einde voor die arme menschen, die ook wel gaarne neutraal als wij, met de rusie niets begeerden te doen te hebben.

Madama La Princesse Douarière De Hesse née Princesse D'Anhalt etc. etc. etc. heeft een zeer obligeante missive van dankzegginge aan H. H. Mog: geschreven, voor het bekende aan Hoogst Dezelve geadjudiceerde pensioen: inmiddels heeft eene harer soonen een Comp: Guardes enz. geresigneert, zijne demissie versogt en geobtineert, om redenen Hem daartoe moverende, meer te gissen dan met zekerheid te melden.

De Russische Keiser staat een menigte ervare Engelsche zee-officieren in zijn dienst over te nemen, om met de inlandsche en Luij deskundig, aan 't redres en in 't ontzachlijk in staat stellen zijner marine te arbeiden.

De Prins van Beveren thans Gouverneur van Stettin zoude door zijn Gr. Britt. Majt. aangesteld zijn tot Commandant en Chef van een Corps Engelsche Troupes à 8 of 10,000 man na Portugal gedestineert.

De Russen zouden zig bij de Geallieerde armée voegen, om de Franschen de welke nog formidabeler en meerder dan in vorige jaaren opkomen te kunnen resisteren, quel changement de Thêatre, en wat dies meer is, 't zijn alle geen losse gerugten en zullen wel meer of min bevestigd en van andere surprenante gevallen achtervolgd worden.

Den Russischen Generaal Veldmarschalk Rusomouskij dien grooten Hetman en Chef der Cosakken, Calmukken en Tartaren onder de Muscovische Dominatie en diens service reforterende, dien geweesen formidablen eersten favoryt der voorige Keiserinne, heeft eensklaps alle zijne Charges en ambten geresigneerd.

Waarmede mij verder refererende tot de annexe Copiele Missiven en bijlagen, hebbe de eere te betuigen dat ben als vooren:

Hage den 13 April 1762.

Edele Mogende Heeren
UEdel Mogende
Gehoorzame en getrouwe Dienaar
(was get.) J. VAN GESSELER.

(Opschrift.)
Edele Mogende Heeren De Heeren Staaten van Stad en Lande, of in absentie aan Derzelver Heeren Gedeputeerden te Groningen.

BROKKEN VAN EEN HEKELDICHT.

Onder nagelaten papieren van mijnen grootvader Mr. J. Koning, vroeger advocaat te Groningen, vond ik een paar stukjes papier met fragmenten van een gedicht, dat mij voorkomt zeker tot de klasse der hekeldichten te behooren. Het zou mij niet verwonderen wanneer het uit den tijd der rampzalige vervolging van den edelen Professor van der Marck dagteekende. In de hoop dat iemand anders het geheel kan leveren, geef ik hieronder de fragmenten die ik heb.

. . . .
»Door zijn manier van leering,
»Al loejt Hij nog so mooj,
»Verdient hij gras nog hooj.
»Als hij begint te gapen,
»Dan luistren al de schapen,
»En Hooren naar zijn stem,
»Ons bulken heeft geen klem,
»Zij laten ons maar janken
»Voor stoelen en voor banken,
»Tot onze smaat en spijt
»Hoe raken wij Hem quyt
»Waar 't . . . .
» . . . .
» . . . .
» . . . .
»Een leering ons verboden
»Bij Canons en synoden,
»Indien Hy dat ontkent
»Dient Hy en nog een vent,
»Met onbeschaamde kaaken
»Bij eede goed te maaken,
»Dat Hy naar allen schijn
»Een Os is van Armijn
»Verleidende de Leeken
»Met Sociniaanse streeken,
»So raakt Hy uit de kerk.
»En wy weer aan het werk.
»Dan zullen wij Hem sollen
»En eer Hy dul word dollen,
»Dat Hij niet op kan staan
»Nog stoten kan nog slaan.
»Voorts zullen wy hem villen
»Van 't hooft tot aan de billen,
»En leggen Hem dan koud
»In 't classicale zoud.
»Dan zullen wy als hanssen
»Met onze grauwties danssen,
»En zingen poot aan poot
»De Bullebak is doot
»En 't orthodoxe susje
»Bedanken met een kusje.

Graving van de Lauwers tusschen Visvliet en Burum in 1630.

Copie.

Aen de Heeren Viersen ende Aijsma.

Actum desen 29 Maey 1630, voor noen. (onder stonde): ter ordonnantie der Heeren gedeputeerde Staaten van Frieslant, absente secretario. (ende was verteekent) D. C. Laix.

Verder stonde als volgt:

Alsoo seeckere Questie ofte verschil was ontstaan tusschen die Ingesetenen van Visvliet ende Burum tochten, ende die verdiepinge opgravinge ende wytmakinge van die Louris, synde een waterlossinge ende landtscheidinge tusschen partyen landen voorss:, loopende van de Warfster meulen tot in die zyl-rijdt van Munnekezyl, streckende tot partijen ende Ingesetenen nut ende voordeel. Soo ist dat wy ondergeschreven als bij u E: Mog: Heeren gedeputeerden daartoe geautoriseerde commissarien, volgens ons bovengeschreven commissie, oculare Inspectie hebben genomen ende partijen wedersijts verstaan, die eintlijck in arbijtreeren van ons voorss: commissarien, met overroepinge van de olde Burgemeester Jurjen Hendricx en hebben begeeven is bevonden.

Is bij ons verstanden dat partien hinc inde aan wedersyden, aan hunne respective landen, sullen graven niet alleene soo het nu tegenwoordigh was begonnen ende alreede onderleyt, maar alsoo altijt onderholden, ende dragende aan beijde zyden een Ieder die gerechte derde part van die onkosten van die slattinge en opgravinge, ende het resteerende darde deel sal bij de Ingeseetenen van het Nieulaandt, als hebbende aldaar haare waterlossinge moeten worden betaelt naar older gewoonten. Welcke voorslagh by partijen geaccepteert zynde, hebben wy commissarien ende Jurjen Hendricks als overman voorss: geapprobeert geslooten ende voor goet gekeurt, gelyck wy sulcks doen, soo veel in ons is, by desen, ende sullen partjen omme alle wydere disputen hier namaals voor te komen sich hier hebben te reguleeren,

die onkosten over dese besoignes gevallen hinc inde aen wedersijden een ijder voor die helfte moeten betalen. Tot bevestinge deses hebben wij commissarien ende overman voerss dit met onse respectyve handen verteeckent op den 1en Juny 1630.

(Ende was verteeckent)
M. R. VIERSEN, A. AIJSMA ende
JURJEN HENDRICKS.

(Leeger stonde)

Accordeert deesen metten Principaale. In kennisse van mij ondergeschreeven Clercq v. D: E: Mog: Heeren de Gedeputeerde Staaten van Frieslant.

(Ende was verteeckent)
D. C. LAIX, met verscheijdene
streecken ende sijfferen. [1])

---

[1]) Deze uitspraak over het graven der Lauwers tusschen Visvliet en Burum kan welligt ten opzigte van den waterstaat nog van eenig belang zijn. Ter opheldering van hetgeen misschien dezen en genen vreemd mogt voorkomen, dat deze uitspraak alleen van wege de Staten van Friesland is geschied, terwijl die rivier eene landscheiding was niet alleen tusschen beide dorpen, maar ook eene algemeene tusschen die provincie en de onze, zij hierbij gezegd, dat Visvliet voorheen een regtstoel uitmaakte, die toen behoorde aan de Staten van Friesland. Zie *Teg. St. van Stad en Lande*, II, 385.

De laatste Rechtbank van Westerwolde.

Een blinde leidsman, [1])
Een doove scheidsman, [2])
Een lam advocaat, [3])
Een dronken kameraad, [4])
Een voogd met één hand, [5])
Ziedaar 't gerecht [6]) van Westerwoldingerland.

---

[1]) Ds. Stratingh, die 't gebed voor den rechtdag deed en toen bijna blind was.
[2]) Mr. A. H. v. Swinderen, drost te Wedde, eenigszins doof.
[3]) Mr. H. Piccardt, advocaat te Vlagtwedde, lam aan armen en beenen.
[4]) Bosker, geadmitteerd advocaat, maker van dit rijmpje, die dikwijls te diep in 't glas keek.
[5]) H. Hommes, voogd (deurwaarder), wiens eene hand door een sabelhouw, ontvangen bij eene poging om eene schaking te verhinderen, onbruikbaar was geworden.
[6]) De Drostenij te Wedde.

GERECHTELIJKE VERKLARING OMTRENT DEN ADEL

VAN HET

GESLACHT TAMMINGA, 1751.

Betuijge door desen dat persoonlijk voor mij sijn gecompareert J. E. Gummer, geswooren clercq der Ommelanden en J. Sonius, beide ingeseetenen deser Stadt Groningen, welke bekenden en verklaarden, dat de persoon van de Hoogh Welgeb. Heer Eger Tamminga, soon van de Hoogh Welgebooren Heer Ailco Tamminga, kleinzoon van de Hoogh Welgeboren Heer Eger Tamminga in leven Heer van Bellingweer cum annexis, seer wel te kennen en aan hen bewust te sijn dat deselve, sijnde thans wegens deze Provintie gecommitteert ter Vergadering van Haar Mogende, een geboren Edelman is, en an de voornaemste adelijke huizen deser provintie vermaeghschapt, gevende de eerste comparant tot reden van wetenschap, omdat in de protocollen der Ommelanden en in derselver Monsterrollen hadden bevonden de voorouderen van den Heer Eger Tamminga altijt als jonker te sijn genoemt, en als sodanige ten landtsdage opgemonstert en als sodanige generaliteits, ommelander en provintiale ampten bedient. Gevende de twede comparant tot reden van wetenschap, dat hij, als administrerende de goederen van Hooggemelte Heer Eger Tamminga in dese provintie in oude ancomstbrieven de voorsaten van de Heer Eger Tamminga opgemelt, bevonden overal Hoogwelgeboren te worden genoemt. Voorts verklare ik Richter opgemelt op het Hoogh Adelijk huijs Farmsum de Heer grootvader van de Heer Tamminga opgemelt met de titel van Hoogwelgeboren Jonker en Hovelingh in een glas aldaar te hebben gevonden en gelesen, alsmede dat ik onlangs de genealogie van Tamminga benevens van een ander Edelman deser Provintie

hebbe opgemaakt, en bevonden de Heer Eger Tamminga opgemelt, uit adelijke voorouderen, meer dan drie hondert jaaren herwaarts te sijn gesproten. Verklaarende en presenteerende voorts comparanten opgemelt hun verklaarde ter aller tijdt met Eede te willen bevestigen. In oorkonde der waarheidt en vestenisse heb ik Richter opgemelt desen nevens comparanten vertekent en met het opdrukken van mijn ambts klein zegul bevestigd, in Groningen den 21 Augusti 1751.

(onderstondt:)

Dr. T. TIDDENS
rigter.

J. E. GUMMER
Ommel. clercq.

J. SONIUS. [1]

---

[1]) P. 241 van een H. S. onder mij berustende, bevattende de minuten der verzegelingen beleden voor den Rechtstoel van Aduard. — Als een voorbeeld hoe de Groninger en wel Ommelander edelen hun adeldom trachtten te staven of te handhaven, moge deze verklaring hier eene plaats vinden. De familie Tamminga is overigens genoegzaam in de provincie en stad Groningen bekend.

DELFZIJL TOT EEN GROOTE STAD BRENGEN, 1591.

Edel Gestrenge oeck Er. Hoochgeleerte hern vrunden. Wij hebben v. E. G. en H. twe breuen, dene den lesten Julij ende dander den ersten augusti den 5 eiusdem ontfangen. Vnsze bedroeuede ende deplorate staet hebben wij jn vnsze voerige thom dele affgemalet, ende naecket sich vnsse totale ruijne verdarff ende verwoestinge yo lanck yo meer. Der vijandt heft sijn angeuangen warck vp den Delffsijll een tijdtlanck gesuspendeert ende vpgeholden hadt, dan nu heuet he dat warck mit manne macht weder an, heft de tromme jn oestfrieslandt laten roeren omme grauers ende warcklueden voer behoerlike dachhueren ende beloeningen te warcke, de er nu rhede over en dusent heft besoignerende, het wort een tamelike groete stadt jm ambitie gelijck, de grafte 130 holdt voeten wijt ende breet. De Engelschen (soe men voer seecker secht) gedencken daer hoer stapell tho leggen, den men oeck all een seecker plaets daer tho geassigneert ende with gewesen sulde hebben. Hyr with staet lichtlick aff tho nhemen, jn wat neringlosen staet wij eerlanck sullen moeten vallen, zoe sulckes neet jnder jle mit gewaldiger handt vorlettet ende verstueret wort. Hyr is onder den gemene amptslueden (leijder) jn alles neet tho doene, voele de gelde ende borgerschap hebben laethen hem hunger ende benoutheijts haluen mede jnschriuen voer soldaten.

Wij hebben den Wolgeboeren Heer Frederichen Graue zu Bergen etc. onderdaenichliken angesocht omme dat grauen ende bolwarcken vpten Delffsijll durch middell van soldaten tho verstrueren, de wall geneget een tocht desfals tho doen, dan vormeent dat de vijandt na sijn G. vertreckent euen wall jn sijn angeuangen warck sall konnen oeck willen voertuaeren, dat jdt sijn Gen. ongelegen mit de huepen aldaer enigen tijdt tho verharren.

De soldaten holdent alnoch warm jn Selwert, [1]) doen gans geen denst dan dat se vns het koern ende andere

[1]) Het klooster van dien naam.

noetdruft, daer wij dennoch soberlick mede versien, helpen verteren, welck oeck neet lang soll konnen voerstaen ende wij van vns selfs mans genoech sinnen omme sulckes tot nootlike onderholt tho verteren.

Wij hebben jn vnsse laeste, waer van duplicate hyr mit gaet, en v. E. G. H. etc. tho geschreuen, dat het Jnlandtsche koeren ende sueuell gaende na der stadt van den soldaten binnen Selwert geintercipieert ende vnder wege onderscheppet wort ende dat sijn Gen. voer desselfs vertreckent bequaemer plaetsen tot haer leger verordineert, waerjnne alnoch gheen veranderinge gescheet, dat v E. G. H. etc. derhaluen willen noch daeromme bij sijn Gen. anholden koern hyr meer anthobrengen, with den ommelanden krijgen wij oeck gans weenich, alsoe dat vnsze gemene Borgerie balde van hunger ende kommer gemolesteert ende angetreden moet worden, besunders de hem hoerers handt warcken erneren.

Hijr js een fluchtmerich geschreij, dat sijn Alteze na Franckrijck vertoegen en de stadt Nimwegen met en besettinge beswaert sijn solde, welcke wij dennoch wegen der guede lueden vns anders willen versehen, sulch sunst tot een spotte ende spegell de gantse warlt thom besten gegeuen worden ende jn plaets van recompenss voer hoer bewesene fromicheit een gehele verwoestinge, verdarff ende onderganck hebben tho erwarten alse andere steden daer jnder naheit rhede van hoere besettinge wederuaeren, v. E. G. ende H. willende schriuen was daer van sijn mach. Deselue jn schuts ende scharm des altmachtigen gants frundtlick beuelende. Datum den IX Augusti 1591.

B. ende R. mit de verordenten der stadt ende ommelanden van Groeningen.

non missa, eodem enim redierant ablegati Ubbena et Wilhelm Sandt. [1]).

---

[1]) Gron. Archief, h. s. in folio 105*b*, bl. 352[1]. — Ofschoon dezen brief, door de terugkomst der afgevaardigden, aan wie hij gerigt was, niet is afgezonden, zoo bevestigt de inhoud toch allezins het ook van elders bekende destijds opgevatte voornemen om Delfzijl tot eene belangrijke stad te brengen.

RONDDEEL TE GRONINGEN BUITEN BOTERINGEPOORT, 1578.

Maendage den 7 April 1578.

De vernembste Borgeren jn temalieken antall vp den Raedthuese vergadert, hebben eenhellich vp een Erb. Rades voergeuent entsloeten ende veraccordeert, dat men dat Ronddeel bueten der Bottringe poerte mit den ersten soll anuangen ende soe balde moegelijcken verueerdigen, waer tho se dan jder vrijwillich geconsenteert voer jder man (daer elck rhede beuoerens vpgesattet) des weeckes tho willen contribueren ende geuen een schaep, js voerts den Borgeren angesacht dat men alle Rotmesteren by den anderen soelen conuoceren, de onder sich jn jder cluft twe getrouwe mannen soelen moegen kesen vmme de collectatie vande vors. penningen tontfangen ende volgendts guede vpsicht vp de arbeidts luyden tdragen then einde de vors. penningen wall geemploijeert ende bestedet moegen worden, oeck hebben de vors. Borgeren beloeuet een jder nae sijn gelegent ende vermoegent van koeren ende victualia guede provisie ende voerraet tdoen.

Een Erb. Raedt oldt ende nye sampt Taelmans swoerne meente ende Bouwmesteren van de ghilden hebben geordineert, dat alle Rotmesteren by den anderen conuoceert ende vergadert sijnde onder malckanderen, jn jder cluft twe getrouwe mannen, sijnde bueten den Eedt vander stadt, soelen erwelen vmme sodane penningen, als by den Borger rhede eenhellich tot vpbouwinge ende verueerdinge des Rondeels bueten der bottringe poerte bewilliget ende veraccordeert vuth handen der Rotmesteren jder saterdage tontfangen, tho weten voer jder man des wekes een schaep ende volgendts guede vpsicht vp de arbeijtsluyden tdraegen, thon einde de vors. penningen wall geemploijeert ende bestedet moegen worden, ende soelen dezelue twe mannen

gecoeren jn jder cluft de vors. penningen stracks ouerleueren an handen N. als generaal ontfanger, de oeck de vors. penningen alle sondage in bijwesent van de gecoeren jn jder cluft an handen der arbeijderluyden soelen vuthkeren, jmfall oeck emant tot vpbrengent der vors. penningen vp behoerlicke tydt weygerich beuonden, sall de Rotmesteren mit een geswoeren stadtdener denseluen daetlicken daer voer moegen penden, des soelen de Rotmesteren (woe de von oldes gebrueckllicke) van de vors. contributie vrij sijn. Actum den VII aprilis 1578. [1])

BRAND IN ST. MAARTEN TOREN: COLLECTE, 1577.

Alsoe godt der heer ons geuondet mit den Brandt (leijder) in St. Meerten toorn, ende nochtans het muerwarck (godt loff) staende gebleuen, dat welcke eerstes dages, mit anckeren, balcken ende boenen moet noetdrufftich beuestight ende verbunden worden, Begeren daeromme Borgerm. ende Raedt dat sich elck will guetwillich maecken ende na ijder sijn vermoegen ende mildicheit, daer tho gheuen, vp dat de voerss. toorn weder mitten eersten gestarcket, ende neet voert (daer godt voer sij) ouer hoop vallen ende storten moege, des sullen ghoede luijden hijr tho ommegaen, elck doe dan het beste, nemende het loon van godt.

Alsus ouer den predijckstoel in allen kercken verkundight vpten dach d'Roose den XVII martij 1577 als (leijder) het ongelucke vp vrijdach den XV martij gescheen; oeck an den karcken ende wijnhuse angeslagen. [2])

---

[1]) Gron. Archief, h. s. folio 105*b* bl. 14. De munt hierboven genoemd een *schaap* had de waarde van 15, later 8 plakken of duiten, gelijk ongeveer 10 centen.

[2]) Gron. Archief, h. s. in folio 105*b*.

PEST ENZ. IN HET MINNERBROEDERSCONVENT TE GRONINGEN, 1582.

Erweerdige, hoochgeleerthe, Religioser heer. Also de andechtige heer, frater Rembertus, der minnerbroeder commissarius alhijr, sich an ons beclaget, woe sijne conuentualen vast alle inder pest verstoruen, ende der wegen om eenen bequamen guardiaen, predicant ende priester in oetmoeth (woe jnliggende) gesuppliceert, daer tho oeck onse voerscrijuent bidtlick ersocht, hebben wij neet moegen naelaten, V Erw. ende H. mede to vorstendigen, die waerheit alsoe te zijnde, Ende dat wij desfalfs oeck veroersaeckt, die juwelen, ornamenten ende clenodien, 't doen rechtlick jnuentariseren ende vp verseckerder plaets, in geestlijcker bewaersum, te stellende. Alwaer, onder anderen, van veerthijn sulueren miskelcken (soe voer hen inden conuente gewest) nu mer vijue tegenwoerdich beuonden, soe dat unses erachtens wal noedich, hijr inne tijdlich, der geboer nah, versehen ende gedisponeert muchte worden, des wij ghoeder walmeninge neet koenen onuermeldet laten, euwer Erw. ende H., den der allmechtigh godt tho langen tijden in gesunder walfaert will heijlsamlick vrijsten ende bewaren. screuen onder onse signete den Octob. 1582.

Euwer Erw. ende Hooch

steedtz vlijth
ende denstwilligen
B. ende R.
d' st. Groen.

(Neet gesonden.)

Den Eerweerdigen Hoochgeleerten
ende Religiosen heern Andreas
Arnhemius, Prouinciael des Oberuanten.
Ordens etc,, onsen grootgunstigen heren
ende goeden vrunde. [1])

---

[1]) Gron. Archief bl. 351 h. s. folio 105*b*.

VALSCHE GRONINGER RAADSTEEKENEN OF LOODJES, 1595.

Welgeboeren Genediger heer, Euwer Gen. moegen wij neet nalaeten onderdenichlicken anthodienen, welckeer gestalt de Raedtsteekenen der vnsze voersaeteren voer voele affgeloepen jaeren ende wij tegenwuerdich alsnoch wegen vnsz stadt hebben laeten munten, ende tot betalinge voer vacatien gebruecket, van een quidam nagecontrafeijtet ende bij groete quantiteit van oeuer Eemsze, als wij neet anders koenen presumeren, jn desze quartieren ouergesunden worden, dergestalt, dat oeck diuerse desser vmmelanden jngeseten hueszlueden mit groeter mennichte vande voers. falsche gecontrafeijtede teickenen, vulgo loot geheten, allenhaluen bij vnsze Borgeren, voer weinich dagen, alleer de falschheit sich geoepenbaeret ende anden dach gecoemen, ommegeloepen ende Ricxdaelers daer voer ingewiszelt, heft oeck eener vnss stadt loffweerdich mitborger voer vns berhedet, dat hem van Guilliaume de Kibom an betalinge van sijn olde deuchdelicke schuldt tho gesunden tot 105 daler in nagecontrafeytet loot ofte teickenen etc. vnd alsoe vnsze ende vnsze voersaeteren gemuntet loot voer weinich jaeren jn den handell ende koepmanschap gangbar voer der stadt steuer bij der gemeente van dess stadt en de lande sijn coers ende loop becoemen ende neet alleene tot vacatien wuthgegeuen ende bekomet worden, daer se wal jn anvanck thoe geslagen, hebben derowegen de gecontrafeijtede teickenen, waer van wij Euw. Gen. ene jngesneden, twelck hoer aller straffe wert sijn, beneuens een vprecht by vnss stadt gemuntet hijr jnne vervoert thocomen laethen, generalicken verboeden omme alle ferner bedroch ende falscheit, de marcklicken daer onder gepractiseret sulde hebben koenen worden, aff tho snijden ende voerthobouwen etc.

Duszer nah js oeck an Euw. Gen. vnsze gans denstl. bit ende begeren, deselue gelieue vp de toesendinge vande

teickenen voers. jnformatie nhemen tho laethen vnd vns van alles tho verstendigen, oeck den auctoren, zoe he tho eruinden, daer voer geboerlicken antho sehen, sulckes tegens Euw. Gen. tho verschulden, sinnen wij jder tijdt vlijtich ende denstlich geneight, den der almechtiger jn sijn hillige schuts ende scharm ther heylsamer wolfaert langduerich will erhalden. Screuen vnder vnsz. Signete den 12 Feb. 1595.

Euw. Gen.
B. en R. de S. G.

Den walgeboeren heern, hern Edzardt Graue vnd heer tho oistfrieslandt etc. vnssen Genadih Heeren. [1])

STADS-DOCTOR.

1 5 8 4.

—

De volgende brief geschreven aan? om den Doctor te bewegen aan te nemen zijne benoeming tot stads-doctor te Groningen, bevat de voordeelen en gunstige uitzigten aan die benoeming verbonden. Ter zijde van het afschrift, staat: „Frustra Is d'affscrifft hijr van noch denzeluen communiceert worden, de Doctor met te bewegen."

Vnsen frundtlijcken grueth voer, Erntfroeme achtbare vnd manhaffter gunstige ghoede freundt. Soe voel des Doctor jaergeldt belanget, waer aff wij mitten ander gecommuniceert, is der gebrueck hijr neet west, anders dan een geringes honorarium van X onder XX gulden, neffens des Raedts wijnen yaerlicx te geuende, in anseunge, dat alleen de Commission, naem ende authoriteet van een angenomen stadtdoctor te wesende, den seluen lichtlick, meer als hondert cronen des yaers, heft moegen profijteren ende weert zijn, derwijlen doch sodane versegelde approbatie ende commissie, den Doctor neet inder stadt alleene, sonder mede

[1]) Gron. Archief h. s. folio 105*b* bl. 373.

inder gantzen vmblanden, yae inden naesten steden, meer vordels, eher vnd Reuerentie, wert tijdtlicx gheuen ende inbrengen, dan enige mit grote costen ersworuene Italice off ander withlandtsche promotie. Geswigen dat de rijcke abten, prelaten vnd stifften hijr, neet als anderwegen, verijacht vnd verdreuen, dan hebben deselue vast hoer Residentz vnd wonplaetz inde stad genomen, allwaer se oeck lever sullen begeren in rust vnd gemack tblijuen, dan vpt platte landt, hoer cloestern weder mit grote costen te tijmmeren vnd in stedigen geuair vnd anxt tho leuende. Thodem, dat huijshuijr vnde lijfftucht beter hijr als oeck een stadt onder vnde bouen veel volckes is, vnde het landt omme heer in vredige tijden (als apparentelick voerhanden) sonderlinge wal (godt loff) gesegent vnd gelegen, Soe datt een beweert vnd expert·stadtdoctor sich wall rijcklick alhijr soll moegen ernheren, oeck geen geringe proffijt vnd gewin doen vnd bekomen koenen, Ende der wegen vpt yaergeldt weinigst staet te lettende, het welcke van hondert carolus gulden, bouen des Raedts wijnen, tegens der voeriger Doctoren gasie gerekent, groot vnd voel zijn soll. Dan staen insonderheit vnd am meesten te considererende, de gewisse vnd bequame middelen vnd goede oersaken, van andere mennichfoldige proffijten vnd emolumenten, soe alhijr dagelix vnd sunst mede yaerlicx vallen vnd thokomende werden, woe bouen tom deele van Cloesteren vnd anders remonstreert vnd verhaelt is, van allentwelcke V erb. l. bemelten heeren Doctor, inden besten, sult moegen informeren vnd vorstendigen, vnd ons eerster gelegentheit een touerlatich antwort weder tokomen latenn V erb. l. hijr met dem allmechtigen in geluckzaligen walstandt langdurich entfhelende. Screuen onder onsen Signeten den Octob. stijlo nouo. 1584.

B. ende R. der stat
Groeningen. [1]

---

[1] Gron. Archief h. s. in folio 105*b* bl. 399.

HISTORISCH OVERZIGT

VAN

DE ZIEKENHUIZEN, VOORAL VOOR ARMEN,

TE GRONINGEN.

De verzorging der armen en bijzonderlijk van zieke armen was oorspronkelijk en bleef lang in handen der familien en gemeenten, zonder dat daarvoor meer of min openbare gestichten opgerigt werden. De oorsprong der eerste ziekenhuizen in ons land en elders ligt nog zeer in het duister. De eersten schijnen geweest te zijn, die in 't bijzonder opgerigt zijn voor de Melaatschen of Leprozen. De Melaatschheid was eene zoo verschrikkelijke ziekte, dat al vroeg daartegen bijzondere maatregelen zijn genomen. Reeds onder de Romeinen door het leger van Pompejus uit Azie naar Italie overgebragt, verdween ze weldra weder, maar wortelde zich in de 2de eeuw onzer jaartelling voor vast in Europa, begon epidemisch te heerschen in Italie met de 7de eeuw, en nam verder steeds toe, vooral na en tengevolge der kruistogten, verschonende niemand, zoo min de bewoners der paleizen als die der hutten. De welsprekendste taal zou buiten staat zijn de ellende der melaatschen te schetzen. Alle maatschappelijke banden, zelfs ook de echtelijke en ouderlijke, werden door die ziekte verbroken; en zoo gevreesd was zij, dat men in het eerst de daardoor aangetasten uit de menschelijke zamenleving verbande, aan hun lot overliet en ze behandelde, als waren zij niet meer onder de levenden. Er werden daartoe gelijksoortige wetten als de Mozaische tegen hen vastgesteld reeds onder de Romeinen, en in de middeleeuwen bevolen Longobardische wetten in Italie en Frankische in Frankrijk nog uitdrukkelijk de melaatschen uit de zamenleving te ver-

bannen en ze als voor dooden te houden. [1]) Eerst sedert de 12de en 13de eeuw begon, althans meer algemeen, eene menschelijker behandeling van deze ongelukkige wezens, en den geestelijken komt de lof toe die het eerst betracht te hebben. Zij rigtten hospitalen voor hen op, naar 't schijnt al sedert de 8ste eeuw in Frankrijk en Duitschland, 't is waar nog maar enkele en verre van bewoonde plaatsen, op het open veld, maar zij ontvingen toch in die hospitalen reeds eenige, schoon nog zeer nooddruftige verzorging. In Duitschland is het eerst bekende ziekenhuis dat wat onder den naam van „curtis leprosorum" in eene oorkonde van 1109 genoemd wordt en lag op den Johannisberg in Rheingau. [2]) Zoo namen ze vervolgens algemeen toe. In Frankrijk telde men in de 13de eeuw reeds 2000 Leprozenhuizen; geheel Europa bezat toen 18,000, bevattende 200,000 zieken. De ziekte verminderde, zonder bekende reden, in de 14de eeuw en hield genoegzaam op in het laatst der 15de, na bijna acht eeuwen geheerscht te hebben.

In ons land werden ook al sedert de 13de eeuw lazerijen opgerigt; [3]) in Groningen echter eerst eene in de 15de eeuw, zooals wij zullen zien maar ook mogen gissen, dat reeds vroeger daarvoor gezorgd werd in een meer algemeen ziekenhuis, dat hier reeds eerder bestond, namelijk het *Heilige geest* of *Pelster gasthuis*. Hoe dit zij, deze Heilige geest huizen kunnen als de oudste meer algemeene ziekenhuizen beschouwd worden, en zoo ook dat te dezer stede, wat zijn eersten oorspronkelijken toestand betreft. Zij hadden hun ontstaan te danken aan de eigenaardige geestelijke orde der Hospitaalbroeders van den Heiligen geest, die in 1179 in Zuid-Frankrijk gesticht en in 1198 door paus Innocentius III bevestigd is. Deze broederschappen, „hospitalarii" geheeten, leefden naar den regel van den H. Augustinus en wijdden zich inzonderheid toe aan de verpleging van zieken. De Heilige geest was de patroon der liefdadigheid. Hij werd beschouwd als de werkmeester

---

[1]) L. Rotharii C. 179: Leprosus expulsus sit a civitate vel a casa sua — quando a domo expulsus est, tamquam mortuus habetur. Capit. van 784 C. 20 bij Pertz, *Monum. Germ. hist.* III, 69: De leprosis, ut se non intermittant alio populo.

[2]) Von Maurer, *Gesch. der Städtenverfass. in Deutschl.* III, S. 42.

[3]) H. F. Thijssen, *Geschiedk. beschouw. der ziekten in de Nederlanden*, bl. 254.

en de oorzaak van de vertroostingen en werken der liefde aan de armen en ongelukkigen, aan ouden en weezen besteed. „Van den Heiligen geest leven" heette oudtijds van aalmoezen te leven, door de algemeene liefdadigheid onderhouden te worden. Die Hospitaalbroeders breidden zich alras zeer uit en erlangden een veel aanzienlijker beteekenis dan hunne voorgangers van de orde van St. Antonius. Deze was ook eene zeer weldadige kloosterorde, die zich toelegde op de genezing eener kwaadaardige, toen mede heerschende ziekte, het St. Antoniusvuur genoemd. Overal stichtten zij ziekenhuizen in de 13de en volgende eeuwen, zoodat er bijna geene stad van eenig belang, ook in ons land, was, waar niet een Heilige geest huis verrees. Zoo werd in 1204 het groote Heilige geest hospitaal te Rome opgerigt; ja het Heilige geest hospitaal te Ulm wordt gezegd reeds in 1183 gegrond te zijn. In 1208 stichtten Hertog Leopold de Roemrijke te Weenen en de Graaf van Blankenburg dergelijke inrigtingen in het bisdom Halberstadt. Het Mainzer hospitaal wordt het eerst vermeld in 1236, dat te Frankfort in 1278, dat te Hamburg in 1247 en zoo meer vervolgens in Duitschland. [1])

Aldus zal hier ter stede ook het Heilige geest huis ontstaan zijn. Men zal zich misschien verwonderen, als ik dat gasthuis als een voormalig ziekenhuis noem. Dit is tot dus ver ook niet opgemerkt geworden, maar zal duidelijk genoeg blijken, als wij zijn eersten oorspronkelijken toestand nagaan. De juiste tijd van stichting daarvan is onbekend. De oudste bekende oorkonde betreffende dit gesticht is een brief van 1268 van Paus Clemens IV over het wijden van het kerkhof bij de kapel van het huis gelegen. Hierbij droeg namelijk die paus, op verzoek van den *meester* en de *broeders* van het huis (magistri et fratrum hospitalis sancti spiritus in Gronicgen), die wijding op aan den toenmaligen bisschop van Utrecht, als waaronder het stond, ten behoeve van hen en van de *zieken* en *armen* van dit gesticht (infirmorum et pauperum). [2]) Hieruit nu blijkt klaar, dat hierin toen eene broederschap bestond, met een meester of magister aan het hoofd, dienende tot verpleging van zieken en armen, dat wil zeker zeggen, *arme zieken*. Van eene eigenlijke ge-

---

[1]) Von Maurer, a. w. III, S. 48.
[2]) Deze brief is op het Groninger Archief, Reg. 1268, nr. 1, en gedrukt bij Diest Lorgion, *Geschiedk. beschrijv. der stad Groningen*, I, 64.

neeskundige behandeling is hier noch verder blijk, en er zal ook weinig van eene andere sprake kunnen zijn, dan door de broeders zelve. Wat hiervan zij, onder dien meester of magister en die broeders kunnen wel geen andere dan de leden van de voorzeide orde van den Heiligen geest verstaan worden. Men ziet er ook uit dat het huis lag *binnen* Groningen en waarschijnlijk ter zelfde plaatse, als waar het later en nog zich voordoet, namelijk op den zuidwestelijken hoek van de Pelster of Gaddinge straat, zooals deze straat ook en oorspronkelijk genoemd werd, dus op dien hoek van die straat, waar deze grensde aan den ouden stadsmuur. Men mag dezen muur, die hier langs het zuiden om de stad heeft geloopen, houden voor de eerste bemuring aan deze zijde en derhalve aannemen, dat reeds van de stichting af het gebouw binnen deze bemuring heeft gelegen, schoon dan onmiddellijk aan dezelve en alzoo meer of min afgezonderd. Dat het gesticht niet vèr van den muur stond, volgt uit eene stadsverzegeling van 1344, waarin de raad van Groningen eeuwig verhuurt aan zekeren rademaker Jacob en zijne vrouw eene stede (area), lang 8 roeden en 3 ellen, breed 40 voeten, naast aan den stadsmuur met den toren ten oosten, gelegen ten zuiden van het Heilige geest huis (domus sancti Spiritus), benevens de ruimte die er bestond ten noorden van dien toren. [1])

Het schijnt ook, volgens denzelfden pauselijken brief, dat het huis onder de bijzondere hoede of autoriteit stond van den opperkerkvoogd, doordien het zijn verzoek ter inwijding van het kerkhof had gerigt aan dien-zelven niet aan zijn bisschop. Dit wordt bevestigd door andere volgende brieven, zooals die van 1337 en 1367 over de onwettige vervreemding van aan het huis behoorende goede-

---

[1]) Gron. Arch. Reg. 1344, nr. 3, gedrukt bij Driessen, *Mon. Gron.* IV, 652. Het is misschien dezelfde stede, welke de stadsregering in 1528 aan de voogden van Heilige geest gasthuis afstond en die in de verzegeling daarvan heet »eene stede in Pelster strate, bij den Heiligen geest, tot aan de Stadsmuur bij den toren, daar de stad een paardemolen pleegde te hebben", en het nu vergunde zulk een molen voor zich te bouwen. Gron. Arch. Reg. 1528, nr. 25. Het grensde dan nu diensvolgens onmiddellijk aan den stadsmuur, maar de voogden verkochten in 1630 weder aan den rentmeester der stad een huis, ten zuiden op het einde der Pelsterstraat, dat wel ter voorzeider plaatse zal gestaan hebben. Gron. Arch. Reg. 1630, nr. 7. De muur was echter intusschen afgebroken.

ren, [1]) en door het aandeel welk de paus had in de aanstelling van den provisor, dien wij vervolgens aan het hoofd van het bestuur van het huis aantreffen, in plaats van den meester of magister. Het eerst ontmoeten wij zulk een provisor of bestuurder in eene stadsverzegeling van 1319, waarbij eenige landerijen werden overgedragen aan hem en het convent, zooals het gesticht hier nu ook heet (Provisor et conventus Hospitalis sancti Spiritus). [2]) Het schijnt nu van de hospitaalbroeders in andere handen gekomen te zijn, doch overigens geheel zijn geestelijk karakter en oorspronkelijk doel behouden te hebben, zooals wij zullen zien. — Ik vermeld eerst nog eene stadsverzegeling van 1348, waarin de raad te Groningen erkent, dat het convent van het Heilige geest huis (conventus domus sancti Spiritus), eene vrije afwatering toekomt, loopende van de schuur van dit huis ten noorden van den stadsweg (via civitatis), die oostwaarts gaat naar de Heerestraat (platea exercitus), even als de eigenaars van de erven, welke ten noorden van dien weg gelegen zijn, en dat het deswege een eind van de Gaddingestraat (platea Gaddinghorum) zal hebben te maken ter lengte van eene roede, van de schuur af naar het zuiden. Voorts werd daarbij bepaald, dat het convent een weg van eene roede breedte zoude onderhouden, ten gerijve van de stad, nevens gezegde schuur ten zuiden westwaarts tot aan de „Harderinghe strate." [3]) Belangrijk is deze brief, om de plaatselijke bijzonderheden, daarin voorkomende. Het blijkt o. a. daaruit, dat het huis toen reeds eene schuur bezat, waarschijnlijk ter zelfder plaatse als waar ze later stond en het *Lange huis* heette en diende tot stalling van het vee en berging van hooi en graan, als de vruchten van eigen landerijen, die het zelf gebruikte, even als er bij andere conventen bestonden; dat de naam van *Pelster-* of *Pelserstraat* een latere naam is, van de Pelsers of bontwerkers, die daar voornamelijk woonden, ontleend, maar eigenlijk *Gaddingestraat* heette en deze naam dus niet de verwarren is met de *Harderingestraat*, gelijk die in den brief mede voorkomt; [4]) terwijl de bedoelde af-

[1]) Gron. Arch. Reg. 1337, nr. 1, 1367, nr. 1.
[2]) Gron. Arch. Reg. 1319, nr. 1, gedrukt bij Driessen, a. w. III, 622.
[3]) Gron. Arch. Reg. 1348, nr. 2, bij Driesen, a. w. IV, 657.
[4]) Verg. H. O. Feith, Jr. *Diss. de Gild. Gron.* p. 150.

watering zal geloopen hebben ten noorden langs de kleine Pelsterstraat. — Maar wij komen terug op de oude bestemming van het huis. Hiertoe is betrekkelijk eene stadsverzegeling van 1357, waarin de stadsregering betuigt, dat zeker Diderik, de zoon van Herman Smacht, met rade van de stads aldermans (seniores) en de toestemming van zijne vrienden en erfgenamen, zich met al zijne goederen, roerende en onroerende, Gode en het convent heeft opgedragen, om die goederen ten nutte der armen en zieken aldaar te besteden, onder die voorwaarde, dat het convent hem eene plaats daarin geve en zoolang hij leeft onderhoude. [1]) Hier hebben wij het eerste blijk van eene levenslange opneming van een niet behoeftig, ja gegoed persoon, onder afstand van al zijne bezittingen, in het convent, dat anders, zooals uit dit stuk nog blijkt, tot verzorging van arme zieken om niet strekte. Zulk eene opneming van bijzondere ook niet geestelijke personen in anders geestelijke gestichten, ook de kloosters, als kostgangers of proveniers, was niet ongewoon, doch is nog niet gelijk te stellen met het opnemen van personen als eigenlijke conventualen, zooals wij dit later ontmoeten. Onder de reeks van giften aan het huis, welke hierop meer en meer volgen, merken wij deze en gene op, die verder omtrent deszelfs inrigting eenig licht kunnen verschaffen. Zoo treffen wij aan eene stadsverzegeling van het jaar 1404 over eene eeuwige huur van „twee hofsteden in de Herderingestraat de her Koenraet van den hilghen gheeste ghegheven heuet ons vrouwen broderscap to den hilghen gheeste". [2]) Deze Koenraad zal mischien de provisor of priester van het huis geweest zijn, althans een geestelijk persoon zooals zijn titel van *her* aanduidt. Dat er ook een priester of kapellaan bestond, even als een kapel of kleine kerk, zal voort nader blijken, ook dit, dat de provisor zelf ook wel bij zijn wereldlijk bestuur de geestelijke zorg over het huis waarnam en den titel van rector er bij droeg. Onder den naam „vrouwen broderscap to den hilghen gheeste" kan dit verstaan worden, dat de broederschap tot hare patrones had aangenomen de heilige Jonkvrouw. Dit mag men verder opmaken uit eene verzegeling van 1424,

---

[1]) Gron. Arch. Reg. 1357, nr. 2, bij Driessen, a. w. IV, 663.
[2]) Gron. Arch. Reg. 1404, nr. 8.

waarbij wordt geschonken ter zieler zaligheid van den gever, tot een eeuwig testament 2 Arnemsche guldens eeuwige rente uit een steenenhuis in de Heerestraat, om met dit geld 's jaars was te koopen tot een kaars, die branden zal in O. L. V. kamer ten Heiligen Geeste. [1])

Vooraf ontmoeten wij nog op het jaar 1396 eene aanschrijving van den proost en aartsdeken van de Mariakerk te Utrecht, onder wien in het kerkelijke Drenthe met Groningen stond, aan den cureet van de St. Maartenskerk aldaar, Bertold Buninc, en aan den provisor en rector van het Heilige Geest gasthuis, Johannes Naminc, beide priesters, tot het verleenen van absolutie aan de broeders en zusters van dat gasthuis, die, aan de brieven en eischen van den proost niet hebbende gehoorzaamd, daarom waren in den ban gedaan, maar nu zich anders gezind hadden betoond. [2]) Hier doen zich voor het eerst bij de broeders ook zusters voor. Waarin hunne ongehoorzaamheid heeft bestaan vernemen wij niet; maar de zaak hangt hoogstwaarschijnlijk te zamen met het proces, dat gevoerd is over het rectorschap tusschen voornoemden provisor en zekeren geestelijke, Theoderik de Beyer, en waarvan wij het eindvonnis van de Synode te Constanz eerst op het jaar 1417 aantreffen. De vorige provisor en rector, namelijk de priester Johannes Everardi, had zijn post en dien van rector nedergelegd in handen van gezegden proost en J. Naminc was daarop rector zoowel als provisor geworden. Th. de Beyer had echter voorgegeven dat hem die post toekwam en J. Naminc daarvan beroofd. Misschien hebben eenige broeders en zusters van het huis zich eerst tegen Naminc en voor de Beyer verklaard en zijn zij daarom in den ban gedaan. In het pleit daarover tusschen beiden gevoerd voor den Elect Jacobus door hunne procureurs, Gerardus de Werdena voor Beyer en Johannes Scrimp voor Naminc, werd door dezen laatsten aangevoerd, dat de fundatie medebragt, dat aan wereldlijke geestelijken het rectorschap moest worden opgedragen. Dit werd dan nu ook voor regt gehouden en de

---

[1]) Gron. Arch. Reg. 1424, nr. 7 Verg. verzeg. van 1483, in het Reg. vermeld met die van 1481, nr. 17.

[2]) Gron. Arch. Reg. 1396, nr. 3, bij Driessen gedr. a. w. IV, 772. Er is door dezen brief getransfigeerd een van hetzelfde jaar, waarin de cureet en provisor voornoemd betuigen bedoelde absolutie te hebben verleend.

Beyer veroordeeld den post aan Naminc af te staan. [1]) Men beriep zich hier op de fundatie, welke, wordt niet nader genoemd; maar zij zal wel niet de fundatie van het huis betroffen hebben, denkelijk de instelling van het rectorschap van het huis. Wij leeren ook alleen hieruit, dat dat rectorschap aan wereldlijke geestelijken moest opgedragen worden, nog niets over de aanstelling daarvan noch van den provisor. Eerst later vernemen wij dat de aanstelling van den rector geschiedde door de wereldlijke rectoren van de St. Maartens- en St. Walburgskerk. Zoo begeven dezen als wettige collatoren in 1457 aan mr. Henric Stoter de kapel van den Heiligen geest. [2]) Deze komt voorts in 1461 en volgende jaren ook als provisor voor. [3]) Wij vernemen nu ook uit een bescheid van 1475 dat het de magistraat van Groningen was, die toen den provisor benoemde. Dit bescheid behelst hoofdzakelijk de bevestiging van wege den paus in het wereldlijk en geestelijk bestuur beide van zekeren door de Groninger regering tot het eerste benoemden priester Rudolph Sure van Sleen, maar is buitendien zeer leerrijk hieromtrent. Wij ontwaren er ook uit dat de broeders en zusters in het huis nu geestelijken zijn, die den derden regel van den H. Franciscus volgen. Van hunne taak of dienst wordt niets gezegd, maar die zal zeker verder de verzorging der arme zieken geweest zijn. Wij zullen om de belangrijkheid van dit stuk het in zijn geheel uit het Groninger Archief in het oorspronkelijke en vertaald hier achter bijvoegen. Overeenkomstig den inhoud daarvan vinden wij dan ook mr. Johan Ulghers, priester in de St. Maartenskerk door Burgemeesteren en Raad aangesteld tot provisor in 1478, [4]) en zoo heeft dit ook vervolgens plaats. [5])

[1]) Men vindt dit vonnis op het Gron. Arch. Reg. 1417, nr. 3: J. Naminc wordt in dit stuk Namijnt geheeten, anders ook wel Naming of Namyng, maar is zeker een en dezelfde persoon, dien wij ook nog op het jaar 1422 zullen aantreffen als provisor; hij wordt in het register ook wel abusivelijk Nanninc genoemd. Zijn voorganger Johan Everdes komt ook voor in een brief van 1394, nr. 3, 1ste Verv. van het Reg.

[2]) Volgens verzeg. op het Gron. Arch. Reg. 1457, nr. 19.

[3]) In bescheiden op het Gron. Arch. van 1461, nr. 21, 1469, nr. 29, 1473, nr. 7 en 8.

[4]) Gron. Arch. Reg. 1478, nr. 11.

[5]) Zoo werd priester Peter Cloeck aangesteld tot provisor in 1485, Johan Marijssinck in 1547 en Evert Sijmons in 1555, volgens verzegelingen op het Gron. Arch. van 1485, nr. 14, 1547, nr. 8, 1555, nr. 2 en 15. Bij deze laatste aaastelling zijn voorwaarden daarvan en

De stadsregering had echter al vroeger toezigt op het huis uitgeoefend door de aanstelling van voogden over hetzelve, die vooral zorg zullen gedragen hebben voor de finantiele belangen. Van hen wordt in de vermelde oorkonde van 1475 ook gezegd, dat zij den provisor mede bijstonden in het opnemen van broeders en zusters. Het oudste blijk van hun bestaan vinden wij in het Stadboek van 1425. Volgens art. 9 van het 1ste Boek kozen namelijk de nieuwe burgemeesters jaarlijks vier voogden niet alleen van de drie kerken, maar ook „ten Hilighen gheeste", alsmede twee „int gasthuis", en dezen moesten ook aan hen den eed doen. Onder dit laatste gasthuis is zekerlijk te verstaan, dat hetwelk in de Oude Kijk-in'tjat-straat gestaan heeft en gesticht is in 1342 door den cureet van de Akerk, voor huiszittende armen, zooals ik vroeger in dit tijdschrift heb aangewezen. [1]) Er waren dus al sedert dien tijd twee gestichten, het een ter verpleging van gezonde, het ander van zieke armen, en de stad was in dit opzigt dus niet zoo misdeeld, als men dit wel meent. In de stichtingsbrieven van dat armenhuis wordt nog van geen voogden noch toezigt der stadsregering gewaagd, maar uitdrukkelijk het bestuur daarvan aan den cureet en zijne opvolgers voorbehouden. Het is echter uit het Stadboek zeker, dat de stadsregering intusschen het regt van aanstelling van voogden over beide gestichten heeft bekomen. Dit is iets wat men meer algemeen waarneemt, dat in de 13de en 14de eeuw het toezigt op de verzorging van armen, zieken en gezonden, in 't bijzonder op de Heilige geest hospitalen, meer en meer van de geestelijke in wereldlijke handen en wel van de stedelijke besturen is gekomen. Zoo merkt dit von Maurer omtrent de Heilige geest hospitalen in Duitschland op. Hij meent dat het in de steden opgekomen bedrijfswezen daartoe geleid heeft. Dat had namelijk vele handwerkers en kunstenaars en andere vreemde lieden, daaronder ook vele armen en onbemiddelden, gelokt en daardoor een tot dusver onbekend proletariaat in de steden getrokken. Voor de verpleging en ondersteuning

eene instructie gevoegd. In 1565 besloot de regering ditmaal geen provisor aan te stellen, maar den kapellaan van het convent, met verbetering van loon, des provisors werkzaamheden op te dragen, zoo het schijnt, wegens voorgevallen ongeregeldheden, volgens verklaring op het Archief, 1565, nr. 42.

[1]) *Bijdrag.* II, 336.

der armen en kranken waren toen de geestelijke instellingen alleen niet meer toereikende, en daar het, gelijk wij zagen, oorspronkelijk de pligt der enkele of gezamenlijke burgers was daarvoor te zorgen, verviel deswege het armen- en ziekenwezen van zelfs, althans gedeeltelijk, weder aan de gemeenten en hare besturen. [1]) In hoe verre dit ook van toepassing zij op voornoemde gestichten in deze stad laat ik daar, maar moet hierbij opmerken, dat die gestichten, bijzonderlijk van den Heiligen geest, wel grootendeels van geestelijken oorsprong en aard waren, maar dit niet zoo bleven, even als de gewone conventen of kloosters, bij ontstentenis van eigen toezigt, nadat ze niet meer onder de hospitaalbroeders stonden. Daardoor kwamen zij als van zelve onder de plaatselijke besturen, als daartoe het naast geregtigd, en werden zij meer en meer wereldlijke gestichten, zooals niet alleen blijkt uit de aanstelling van den provisor en de voogden van het Heilige geest gasthuis te Groningen door den stadsmagistraat, maar ook van zijn rector of kerkheer door de wereldlijke pastoors der beide oudste kerken aldaar. Ik doe dit te meer uitkomen, omdat men bij het verschil onlangs tusschen de voogden van dat gasthuis en anderen en het stedelijk bestuur over zijn regt van toezigt gerezen, veel over deze zaak heeft geredetwist en zijne voorgangers van aanmatiging in dezen heeft beschuldigd.

Bij haar toezigt verleende de stadsregering ook de noodige bescherming aan ons gesticht en zelfs eenige voorregten. Zoo gaven burgemeesters en raad in 1400 aan de „Conventes lueden van den Hilghen Gheeste", om reden dat zij „moten leven van gueder luede aelmissen", met „hore vorwerke" vrijdom van „reysen in Stades reysen", d. i. wanneer de stad ten strijde uit toog; alleen wanneer alsdan de stad een of twee wagens noodig had, zouden zij die niet weigeren. [2]) Hier wordt ook gesproken van „voorwerken" van het huis. Daaronder zullen de landerijen te verstaan zijn, die het in het stadsgebied bezat. — Eene bijzondere begunstiging van het huis omtrent stadsdiensten bevat eene stads-

---

[1]) Von Maurer, a. w. III, 45.

[2]) Gron. Arch. Reg. 1400, nr. 7. Driessen, a. w. IV, 825. Eene soortgelijke vrijstelling verleende de stadsregering ook aan het Geertruidsgasthuis volgens den fundatiebrief van dat huis in 1405 bij Driessen, a. w. II, 402.

verzegeling van 1422, waarbij de kluftmeesters van Gaddinge kluft voor het door den provisor opgebragte geld „totter nijer graft van de lotke to der stad" aan de broeders, zusters en armen van den Heiligen geeste vrijheid geven, „dat sie tot ghenen graven, tot der stad behoef, ghelden zullen," maar als de kluft zelve graaft, alzoo dat elk huis daar een mensch toezendt, zouden zij doen, gelijk zij tot dusver gedaan hebben. [1]) Bij dezen brief wordt dezelfde vrijdom toegekend aan het huis van her Hermans, omdat men daar „beddinge holdet, daer arme wechuerdighe lude rosten moghen". Heer Hermans zal een geestelijke, een priester zijn, die dat huis heeft gesticht of ingerigt om aan arme reizende lieden een nachtverblijf te bezorgen. Dat was dus een soort van passantenhuis, zooals het Pepergasthuis oorspronkelijk niet anders was [2]) en later het tegenwoordige Armen- of Diakeniegasthuis. Meer komen wij van dat huis noch dien persoon te weten, dus ook niet of er verband bestond tusschen dat huis en dat van den Heiligen geest.

Ondanks de bezittingen die het huis mettertijd verwierf door giften als anderzins moest het niet zelden, vooral bij aanzienlijke vertimmering of onderhoudskosten, de toevlugt nemen tot buitengewone middelen, tot aflaten en bedel- of aalmoesbrieven, om daarin te voorzien. [3]) Het was en

[1]) Gron. Arch. Reg. 1422, nr. 5. Onder die nieuwe gracht is mogelijk te verstaan het Boterdiep of het Selwerder diepje ten n. van de stad buiten de Ebbingepoort. Het *Lotke* zal wel hetzelfde zijn als het *Lot* dat voorkomt in den brief van inlating van het Oosterhamrik in het Zijlvest der 3 Delfzijlen van 1424, in de bepaling, dat Groningen het water van dat Hamrik zoude leiden »door dat lot nevens den Grontzijl" (Driessen, a. w. II, 271), en aldaar nog bekend is.

[2]) Zie den stichtingsbrief van dit gasthuis bij Driessen, a. w. II, 403. Het zou dienen tot een gasthuis »ellendighe arme Pelegrims in to herberghen, twee nachte, of dre, wanneer dat ze des begherende ziin, ende nyet langer, ten zie by oerlove des gheens, die vorware is des vorscreven huses ende stede". Onder ellendighe arme pelgrims zijn zeker te verstaan »arme reizende lieden". Ik voeg er dit bij, om te doen zien, hoe dit gasthuis even zeer als het Pelster, van aard en bestemming veranderd is.

[3]) Zie hierover verder Diest Lorgion, a. w. I, 230, en nader in het Gron. Archief de Aalmoesbrieven van 1448, nr. 12, 1506, nr. 6, 1519 nr. 7, 1528, nr. 10, 1541, nr. 16, 1543 nr. 6, volgens het Register. Men beriep zich daarin telkens op de aflaten ten dien einde gegeven door den paus Bonifacius IX, 7 kardinalen en 17 bisschoppen. De eerste aalmoesbrieven zijn van wege het convent zelf, door den provisor en voogden afgegeven, de lateren van 1528, 1541 en 1543 door burge-

bleef alzoo geheel en al een liefdadig gesticht, waarin arme zieken kosteloos werden opgenomen en verzorgd. Het was alleen bij uitzondering dat men er voor geld of goed andere gezonde personen als kostgangers in aannam. Na het eerste voorbeeld van 1357, boven (bl. 86) vermeld, treffen wij daarvan verder nog slechts enkele voorbeelden aan, maar met het laatst der 15de eeuw al meer en meer tot aan de Hervorming toe, en hierna komt het huis niet meer als ziekenhuis, maar als een waar gasthuis voor, waarin alleen voor een zekeren prijs wel bejaarde en min gegoede doch geene arme lieden als conventualen werden opgenomen en gehuisvest. Als onmerkbaar en langzamerhand schijnt die verandering te hebben plaats gehad; althans men vindt er geen blijk van, dat zulks bij wijze van regeling is geschied. De Hervorming mag echter vooral het hare er toe gedaan hebben. Met haar kwam ook die wijziging in het bestuur dat de provisor en rector of priester vervielen en nu alleen de voogden het geheele beheer verkregen, met een huis- of binnenvader onder zich, die in het huis woonachtig was en de dagelijksche huishoudelijke aangelegenheden regelde, en met de stadsregering, als oppervoogden, boven zich. Het gevolg daarvan zal geweest zijn de verpachting in 1621 van het provisoorshof met nog een klein hofje voor 80 jaren enz. [1]). De stad kocht zelf in 1628 de schuur met nog andere woningen van het huis, om daarvan een artilleriehuis te maken. [2]) Doch ik laat hier de verdere geschiedenis van het huis daar. Ik heb mij en mijne lezers alleen met zijn ouden oorspronkelijken toestand willen bezig houden en nagaan hoe het eerst is ingerigt geworden tot een ziekenhuis voor armen, doch naderhand veranderd is in een gewoon gasthuis, zooals het nu nog bestaat en bloeit, dank zij vooral de milddadigheid onzer voorzaten en het goede beheer. Ik wil er nog alleen een woord bijvoegen over die opmerkelijke verande-

---

meesteren en raad toegestaan. — Wat de bezittingen van het huis betreft, behalve de bijzondere stukken daarover in het Gron. Arch., vindt men hier een Staatboek van alle opkomsten en zwarigheden van het huis van 1587, nr. 50, waarin, hoezeer kort, die bezittingen staan vermeld, bestaande in landerijen of opkomsten in het stadsgebied vooral, doch ook elders in de provincie en zelfs in Drenthe gelegen.

1) Gron. Arch. Reg. 1621, nr. 36.

2) Zie de stukken daartoe betrekkelijk op het Gron. Arch. Reg. 1628, nr. 2 en 22. Het is in onzen tijd hervormd eerst in eene Rijks Hoogere burgerschool en nu in een Rijks kweekschool voor onderwijzers.

ring. Men zal zich toch met regt daarover verwonderen en afvragen, hoe niettegenstaande de toenemende bevolking der stad de behoefte aan zulk een armen-ziekenhuis al minder en minder gevoeld is, zoo min zelfs dat het geheel ophield en door geen ander vervangen is geworden. Behalve toch de gestichten of inrigtingen die voor de verpleging van bijzondere kranken, melaatschen, krankzinnigen enz. intusschen zijn opgerigt geworden, heeft er sedert geen zoodanig algemeen ziekenhuis bestaan tot in onze eeuw toe. Ik kan er ook geene andere reden voor vinden, dan in de geschiedenis van den maatschappelijken toestand van het grootste deel der bevolking in de steden, namelijk het Gildewezen. Bestond in de eerste tijden van het opkomen der steden die bevolking uit eenen ordenloozen armoedigen hoop handwerkers enz. en alzoo groote behoefte aan een ziekenhuis, door de regeling van het gildewezen, waarbij al de ambachten en bedrijven door bepaalde vereenigingen werden uitgeoefend, vormde die bevolking mettertijd eene vermogende burgerij. De leden van een gilde noemden elkander broeders en zusters en beschouwden elkander werkelijk meer of min als leden van één gezin. Bij hen gold algemeen die bepaling, dat elk gild zorg droeg voor de behoeftigen onder zijne leden. [1]) Er zullen dan ook niet velen onder de inwoners der stad overgebleven zijn, die ten laste der algemeene liefdadigheid kwamen. Dit was dan ook eene van de goede zijden, welke het gildewezen voor zich had en met zijn ophouden is verloren gegaan, iets, waarop men, meen ik, niet genoegzaam heeft gelet. Was nu door deze inrigting der stedelijke maatschappij een armen-ziekenhuis schier onnoodig geworden, na de afschaffing daarvan, toen de armenverzorging geheel aan de bijzondere en openbare liefdadigheid verviel, kwam ook weder behoefte boven aan een armen-ziekenhuis en werd van stadswege zoodanig opgerigt. Dit behoort echter tot onzen tijd en zal later vermeld worden, om vooraf de bijzondere gestichten te gedenken, die er in deze stad bestaan hebben voor deze en gene soort van zieken.

In de eerste plaats heb ik hier te noemen het *Lazarus*

---

[1]) Zie H. O. Feith Jr. *Diss. de Gild. Gron.* p. 191. Diest Lorgion, *Beschrijv. der stad Gron.* I, 267.

Hospitaalhuis of, later, ook *St. Jurgens*, *Jurgens* of *Georgs gasthuis* geheeten, te Helpen in 1422 gesticht door voornoemden Johan Naminc, provisor van het Heilige geest gasthuis, en twee der toenmalige burgemeesters der stad, Bruen Klinge en Henrik ter Brugge. De provisor gaf daartoe, met toestemming en rade van de broeders en zusters van dat gasthuis, een kamp lands aldaar, Bruen Klinge zijn huis, dat te Vries stond, en H. ter Brugge nam aan met zijne broeders dat huis af te breeken, te voeren naar en weder op te timmeren op gezegden kamp. De beide burgemeesters zouden met den provisor, zoolang zij leefden, hebben de vergeving der plaatsen in het hospitaal en na hen de beide oudste burgemeesters en de provisor. Dit zijn de hoofdbepalingen van den fundatiebrief. [1]) Maar hierna is in 1434 gemaakt eene nadere stedelijke verordening, behelzende de wetten en inrigting van dat gesticht, dat hier gezegd wordt opgerigt te zijn „ter eere Godes, zijnne gloriosen moeder Marien ende des Hillighen Martelaers sunte Georgii . . . voir arme zieke Lazersche menschen". De raad zou jaarlijks aanstellen twee huismeesters, om het ziekenhuis te besturen, met een bediende en moeder, die de arme zieken zouden verzorgen. De raad zou de zieken, die in de stad waren, daarheen verwijzen, om daar een plaats te koopen; en wie met de andere zieken niet wonen wilde, zou eene kamer daarbij mogen timmeren tot zijn verblijf. Was er iemand, die niet voor ziek wilde gehouden worden, zoo mogt men hem naar Keulen verwijzen, om zich te doen onderzoeken en bewijs daarvan te leveren. Aan den bediende werd toegestaan met het beeld van den H. Georg te zitten bedelen voor het huis en de zieken op de kerkhoven van St. Maarten en ter A; en aan de zieken zelven drie dagen in de week, des zondags, dingsdags en vrijdags, in de stad te komen en ook bedelen op het kerkhof op eene zekere plaats („in der boeyen" eene boede); het geld, dat hun ge-

---

[1]) Op het Gron. Arch. in een vidimus van 1565, Reg. 1422, nr. 13, en gedrukt bij Driessen, a. w. IV, 767. Van dit gasthuis is, maar slechts ter loops, gewag gemaakt door Diest Lorgion, a. w. II, 116. Mr. T. P. Tresling berigt in zijn stukje: *Het Burgerweeshuis* te Groningen in de *Gron. Volks-Alm.* van 1843, bl. 97, dat dit gasthuis te Helpen is gesticht door Johan Naminc en *zijne naastbestaanden*, hebbende zeker abusivelijk de »broeders en zusters" van het Heilige geest gasthuis daarvoor aangezien.

geven werd, was voor hen. Zij mogten ook van het kerkhof gaan bedelen bij de straten om spijs en drank tot twee uren na den middag; dan moesten zij weder uit de stad wezen, of men zou ze uitwijzen, om er niet weder te komen. De zieken zouden in het huis, zoolang ze nog konden uitgaan, hebben een bed, potspijs en drank, zooveel noodig, en des vrijdags en zaturdags boter en kaas, voorts brandstof en wassching van bed en kleederen. Mogten zij krank en bedlegerig worden, zouden zij alles genieten, wat zij behoefden, naar vermogen des huizes. Hadden zij zelve wat gekocht, visch en vleesch, dat zoude de moeder hun toebereiden, maar zij moesten in het huis blijven en niet in de keuken komen. Het geld, dat den zieken gegeven werd voor de kapel, dat zou men in een bus werpen en daarmede koopen visch of ander spijs, ook bier of wat hun beliefde. Eindelijk zou men vreemde rondtrekkende melaatschen op hun verzoek, herbergen en verzorgen, maar niet langer dan vier nachten, tenzij ze krank werden, dan zou men ze als de huiszieken zelve behandelen. — Wij leeren hieruit dit Lazarus- of Leprozenhuis genoegzaam kennen, ook wat zijn oorsprong betreft. Deze schijnt in verband te staan met het Heilige geest gasthuis. De provisor toch van dat huis komt in de eerste plaats als grondvester voor en wel mede namens dat huis. Dit zal misschien, als een algemeen ziekenhuis, ook hebben moeten opnemen melaatschen en, om hiervan bevrijd te zijn, het zijne gedaan hebben, om een afzonderlijk ziekenhuis daarvoor op te rigten. Hoe dat zij, het Leprozenhuis te Helpen mag als een spruit van het Pelster gasthuis beschouwd worden; maar zoo dat het al dadelijk geheel op zich zelf is komen te staan. Het wordt echter in den voormelden staat van ontvangsten en uitgaven van dat gasthuis in 1587 (bl. 91, n. 3) nog opgenoemd onder de posten, waarvan het inkomsten trok. Wij worden verder van dit ziekenhuis niet veel meer gewaar, treffen alleen nog eenige verzegelingen, zijne bezittingen betreffende, aan op het Groninger Archief, waaruit wij nog dit ontwaren, dat de huismeesters of opzieners vervolgens ook voogden genoemd zijn, even als van andere gasthuizen, en het tot in het einde der 16de eeuw nog heeft bestaan [1]).

[1]) Zie eene verzegeling van 1476, nr. 43, waarbij eene jaarlijksche rente van rogge verschuldigd aan dat huis, zoowel als aan het Hei-

Wanneer het Leprozenhuis te Helpen opgehouden heeft, is niet juist bekend. Mr. T. P. Tresling denkt het waarschijnlijk, dat het in de onrustige tijden van 1580 in onbruik is geraakt. [1]) Doch is dit zoo en mogen er tot dien tijd nog zieken verpleegd zijn, dan zullen dezen wel geen ware melaatschen meer geweest zijn, daar deze ziekte al vroeger opgehouden had te heerschen, zooals in den aanvang gezegd is. Men bleef vooral sommige huidziekten nog wel daarvoor houden of zoo noemen. Hoe dit zij, bij de oprigting van het Burger weeshuis in het vroegere Geestelijke maagden klooster in het straatje van dien naam sedert 1599 zijn o. a. de opkomsten van dat ziekenhuis door de stadsregering aan dat weeshuis toegewezen. Volgens een meetbrief van 1566 bedroegen de landerijen om dit huis te zamen $99^3/_4$ grazen, en volgens een later stuk ten opschrift voerende: „Copij Anno 1624 wth Vadersboek die opcompste van het gasthuis Sunt Jurich toe Helpen", bedroegen de inkomsten daarin gespecificeerd toen 329 daalders en 14 stuivers. [2]) Nog behoort onder de goederen van het Burgerweeshuis de helft van een eigendom van eene boerenplaats te Helpen (de laatste aan de westzijde bij het Tolhek), waarvan de andere helft het Pelster gasthuis toekomt. Tot in het begin dezer eeuw plagten de weeskinderen jaarlijks in plegtigen optogt onder psalmgezang naar Helpen te trekken. Wij houden het met mr. Tresling voor waarschijnlijker dat dit gebruik ingevoerd is, omdat de goederen van het gasthuis aldaar aan het weeshuis gekomen zijn, dan de overlevering, dat dit het gevolg zoude zijn van de oude processie naar zeker heilig graf te Helpen. Deze moest met de Hervorming wel ophouden, kon althans door geene hervormde weezen meer gehouden worden.

Behalve het gesticht voor Melaatschen is er nu en dan,

lige geest gasthuis en St. Geertruids gasthuis, wordt afgekocht; eene tweede van 1574, nr. 73, waarbij de voogden van St. Jurgien gasthuis en Berend Enthens onderling landerijen te Helpen en Harsens verwisselen; twee van 1578, waarvan de eerste behelst eene landmeting van wege de voogden van 't Heilige geest gasthuis en St. Jurgens gasthuis van landen op Helpen enz. (Reg. 1578, nr. 66, adid. 1589 en 1595), de tweede een erfwissel en erfkoop tusschen beide gasthuizen (Reg. 1578, nr. 69).

[1]) Zie zijn aangeh. stukje in de *Gron. Volks-Alm.* 1843, bl. 79.

[2]) Deze en volgende opgaven zijn van mr. T. P. Tresling t. a. pl.

bij het heerschen van de pest of pestaardige ziekte in de stad, ook een of ander gebouw gebruikt of nieuws ingerigt geworden, tot het verplegen van pestzieken. Zoo diende daartoe eerst het in 1517 gestichte St. Anthoni gasthuis, omstreeks 1608, of liever een deel daarvan zal tot *Burger pesthuis*, zooals het heette, afgezonderd en ingerigt zijn. [1]) Er moèt dan, zou men zeggen, ook nog een ander Armen pesthuis geweest zijn. Aldus werden wederom in 1636 eenige vertrekken aldaar gereed gemaakt om pestzieken te verplegen, en de regering besloot zelfs om het aantal conventualen tot 12, zijnde toen het ordinair getal, te laten uitsterven, ten einde de inkomsten voor een gedeelte tot een pesthuis te gebruiken. [2]) Het bleef daar tot 1644, toen het pesthuis verlegd werd naar het oude kruidhuis bij de Boteringepoort, tusschen de Kruid- en Jatsdwingers. [3]) Met het ophouden der pest, niet lang na het midden der 17de eeuw, zal ook dit pesthuis in onbruik geraakt zijn.

Tot in de 17de eeuw is niets bekend omtrent de verpleging van krankzinnigen te dezer stede in een of ander gesticht. Ik vond daaromtrent het eerst melding gemaakt in eene resolutie der stadsregering van 15 April 1605, volgens welke er toen reeds middelen door haar beraamd zijn, om een *Dolhuis* te laten maken, zooals het hier en elders gewoonlijk genoemd werd; en bij resolutie van 9 Julij van datzelfde jaar besloot zij, dat zeven personen, waaronder vijf *gekken*, door Geertruids gasthuis voor één jaar zouden worden gealimenteerd en van alles verzorgd. Later in 1608 komt eene kwitantie voor van de voogden van dat gasthuis voor het ontvangen van 100 Emder guldens uit handen van de voogden van de Armhuiszittenden, tot onderhoud van het Dolhuis. [4]) Er schijnt toen werkelijk een vast verblijf voor krankzinnigen in dat gesticht bestaan te hebben en het onderhoud daarvan aan de genoemde armenverzorgers opgedragen te zijn, gelijk vervolgens aan de diakenie, wat

[1]). Dit blijkt uit de requesten van zekeren H. Jansen en vrouw aan de regering van Groningen om betaling voor het oppassen der kranken in het Burger pesthuis in St. Anthonijgasthuis, van 1608, op het Gron. Arch. Reg. 1608, nr. 59.
[2]) Volgens Raadsbesluit van 22 Aug. en 10 Sep. 1636.
[3]) Raadsresolutie 13 Julij 1644.
[4]) Gron. Arch. Reg. 1608, nr. 60.

althans de arme krankzinnigen betreft. Dit was zeer bezwarend voor haar, vooral toen zij zelve met hare finantien achter uit kwam. Om haar dan van dit bezwaar te ontlasten, besloot de stadsregering bij resolutie van 13 Jan. 1698, om een dolhuis te stichten, waarin de arme krankzinnigen zonder eenige belasting der diakenie konden worden geplaatst en onderhouden. Wat de plaats betreft, vestigde men het oog op de stads gasthuizen, en het Geertruids en het Anthoni gasthuis werden tot dat einde in oogenschouw genomen. Men vond in laatstgenoemd gesticht eene geschikte gelegenheid. In de tweede plaats kwam het er op aan, de gelden, daarvoor benoodigd, te bekomen. De geldmiddelen der gemelde gasthuizen lieten niet toe, om daaruit een zoodanig gesticht te bouwen. Men was dus genoodzaakt naar andere middelen om te zien. De stadsregering begreep dat de ingezetenen van het platte land even zoo veel belang hadden bij de inrigting van een krankzinnigenhuis, als de ingezetenen der stad, en meenden daarom vooraf te moeten beproeven, of men de kosten daartoe niet ten laste der provincie kon brengen. Zij besloot dien ten gevolge, bij resolutie van den 29 Januarij 1698, inhoudende het rapport nopens het maken van een dolhuis, om op den eerstkomende Landdag aan de Staten der provincie voor te stellen te dezer stede een provinciaal dolhuis te stichten en de daarin geplaatste krankzinnigen op kosten der provincie te onderhouden. Op den Landdag, gehouden den 4 Februarij 1698, werd dit voorstel gedaan en bij staatsresolutie van denzelfden dag werden de Gecommitteerden tot de finantien verzocht, om over de plaats en de middelen van onderhoud een overleg te maken en tegen den naasten Landdag rapport te doen. Het schijnt, dat deze staatscommissie geen gevolg heeft gehad, waarschijnlijk omdat de Heeren van de Ommelanden daartoe hunne toestemming niet hebben willen geven; althans men vindt in de staatsresolutien, dat op den Landdag van den 27 Junij 1701 door de Heeren van de stad daartoe eene nieuwe voordragt is gedaan. Men stelde nu voor om de glasblazerij in de Peperstraat in te rigten tot een plaats voor „zinnelooze menschen". Het was zeker die glasblazerij, welke opgerigt was ten gevolge de stadsresolutie van 14 Januarij 1687, waarbij gecommitteerden gemagtigd werden, om met eenige Fransche vlugte-

lingen te accorderen over het oprigten van dergelijke fabriek alhier. Doch dit had ook geen gunstig gevolg. De Heeren van de Ommelanden verklaarden de zaak in nadere overweging te zullen nemen. De stadsregering, deze verklaring als eene van de handwijzing beschouwende, hield de zaak bij de staten der provincie voor afgedaan. — Hoe jammer, dat deze herhaalde pogingen van de stad vruchteloos bleven. Men zou dan in 't begin der 18de eeuw hier reeds een gesticht hebben bekomen, hoedanig bijna $1^1/_2$ eeuw later ook zonder gunstig gevolg beproefd is en, schoon nog niet aan al de eischen van den nieuweren tijd voldoende, misschien toen nog nergens in ons land bestond. Intusschen overtuigd blijvende van de hooge noodzakelijkheid, dat er althans eene gelegenheid bestond, om, bij voorkomende gevallen, krankzinnigen, die voor de veiligheid der maatschappij gevaarlijk waren, ter voorkoming van verdere onheilen in verzekerde bewaring te kunnen nemen, besloot zij bij hare resolutie van den 15 Junij 1702, dat er van de opene plaats in Anthoni gasthuis, die reeds van een zijdmuur voorzien was, een dolhuis zou worden vervaardigd. [1]) Dit raadsbesluit is ook ten uitvoer gebragt, het dolhuis is tot stand gekomen en op kosten der stad gemaakt en verder onderhouden, doch de kosten van het onderhoud der krankzinnigen daarin geplaatst werden gebragt ten laste van het Anthoni gasthuis. Dan dit gasthuis geene genoegzame fondsen bezittende, om die onderhoudskosten te dragen, zoo beklaagden zich de voogden daarvan hierover bij de stadsregering en verzochten van dit bezwaar ontheven te worden. Deze klagte had dan ook ten gevolge, dat bij raadsresolutie van 12 October 1702 werd verstaan, dat de voogden, zoo van het Heiligen geest gasthuis als van Geertruids gasthuis, jaarlijks tot alimentatie en onderhoud der krankzinnigen ieder vijftig gulden zouden hebben bij te dragen. Daarbij werd bij raadsbesluit van 25 Januarij 1703 aan den kok van Anthoni gasthuis voor 't oppassen der dolle menschen jaarlijks eene recognitie van dertig gulden toegelegd. — In het jaar 1732 werd het voor krankzinnigen bestemde gedeelte van dat gasthuis nog aanmerkelijk

[1]) Bij resolutie van 8 April van dit jaar had de regeering nog aan de Diakenie toegestaan 200 gulden tot onderhoud van vier »onnozele wezen".

vergroot en bepaald, dat voor menschen, daarin wordende geplaatst, jaarlijks 125 gulden zou worden betaald, namelijk alleen voor ingezetenen van de stad en provincie, niet voor vreemdelingen. [1])

Uit het gezegde blijkt, dat het Dolhuis oorspronkelijk is daargesteld ten behoeve van zoodanige krankzinnigen, wier onderhoud ten laste van de diakenie kwamen, doch bij vervolg van tijd heeft men daaraan eene meerdere uitbreiding gegeven, en dit huis meer algemeen opengezet, zoodat daarin ook krankzinnigen uit andere gemeenten der provincie werden opgenomen en niet alleen krankzinnigen, die ten laste eener diakenie kwamen, maar ook de zoodanigen, welke eigen middelen hadden. Hiernaar werd dan ook de wijze van betaling der onderhoudskosten zoo geregeld, dat die voor een krankzinnige, die voor rekening van eene diakenie in deze stad werd opgenomen, *f* 2.25 en voor een ten laste van de diakenie eener ander gemeente *f* 2.75 wekelijks bedroegen, terwijl daarenboven aan den kok-vader van het gesticht zoo voor bewassching als voor reiniging in het jaar werd betaald tusschen de 7 en 10 gulden, blijvende de kosten voor kleeding en in geval van ziekte die van geneeskundige hulp geheel voor rekening der diakenie, waartoe de zieke behoorde; doch wanneer een krankzinnige werd opgenomen, die eigen middelen had, waaruit in zijne verpleging en onderhouding kon worden voorzien, dan werd over het kostgeld gecontracteerd. [2]) Volgens het verslag, dat in 1836 van stadswege van dit gesticht is opgemaakt en waaruit ik grootendeels het voorgaande heb geput, berekende men toen, dat er over tien jaren gemiddeld jaarlijks $14^1/_{10}$ krankzinnigen opgenomen en verpleegd zijn, en de uitgaven daarvoor aangewend, over gelijk tijdvak berekend, jaarlijks bedragen hebben *f* 1276, $88^4/_{10}$, terwijl de inkomsten voor hunne verpleging beliepen *f* 1466 $96^3/_{10}$, zoodat dit gesticht voor het Anthoni gasthuis zelfs een niet onaanzienlijk voordeel opleverde.

Velen met mij zullen zich nog dat Dolhuis herinneren

---

[1]) Zie de Raadsresol. van 23 April en 27 Oct. 1732.

[2]) Zie nog Stadsresolutie van den 21 Dec. 1811, volgens welke toen zijn gemaakt: Instructien, omtrent de wijze, waarop iemand wegens zinneloosheid van zijne vrijheid mag worden beroofd en omtrent de kosten van onderhoud van zoodanige personen.

en hoe min, niet alleen hier maar ook elders in zulke bewaarplaatsen, de krankzinnigen behandeld werden. Doch ik heb alleen de uitwendige geschiedenis daarvan willen schetsen, niet de inwendige, schoon daartoe wel in staat, als geneesheer toen reeds bij dat huis. Liever vermeld ik hoe de stemmen, welke voor die ongelukkigen opgingen, vooral van Pinel, in Frankrijk, en van Schroeder van der Kolk, in ons vaderland, hier en daar weerklank vonden bij de regeringen en het volk en noopten tot eene menschelijker behandeling en verpleging, dan zij tot dus verre mogten ondervinden. Men trachtte dan ook het lot van hen in ons Dolhuis zoo veel mogelijk te verbeteren. Er werd zelfs in 1837 een plan gemaakt tot uitbreiding waarvan de kosten geraamd werden op *f* 22.882; maar dit is onuitgevoerd gebleven, en het gesticht, als geheel ongeschikt zelfs om tot bewaarplaats te blijven dienen, in 1844 bij Koninklijk besluit opgeheven. Het is later vertimmerd en bij het gasthuis gevoegd, dat intusschen, ook ten gevolge van het geldelijk verlies dat het door het gemis van het krankzinnigen gesticht leed, zoo zeer in verval was geraakt, dat het alleen door aanwending van buitengewone middelen heeft kunnen blijven bestaan. [1])

Inmiddels werd er een ander plan beraamd tot het stichten van een geheel nieuw groot provinciaal krankzinnigen gesticht in of bij deze stad, dat allezins aan de eischen van het doel zou voldoen. Er vereenigde zich in 1838 een aantal ingezetenen tot eene commissie, met volmagt van de Staten der provincie, die daarvoor al aanstonds op de provinciale begrooting van dit jaar eene som van *f* 39.654 toestonden, die later door de bijdragen der gemeenten nog aanzienlijk werd vermeerderd, terwijl er alle hoop bestond, dat wat er nog aan mogt blijven ontbreken, uit 's Rijks kas zouden worden verstrekt. [2]) De commissie begon al

1) Diest Lorgion, a. w. II, 137.

2) Deze commissie, die zich den 9 Maart 1838 vereenigde en den 12 October vestigde, om onder het voorzitterschap van den heer Staatsraad Gouverneur der provincie, Baron Rengers, werkzaam te zijn, bestond uit de H.H. M. A. Amshoff, E. J. Einthoven, J. Baart de la Faille, H. Nienhuis, H. de Ranitz, R. de Rhoer Ottens, Th. H. Roskes, G. Acker Stratingh, K. Sybrandi en W. J. Meurs Wichers; laatstgenoemde werd tot vice-voorzitter gekozen en Sybrandi tot secretaris, die echter wegens vertrek werd vervangen door Jh. mr. H. L. Wichers,

vast hare werkzaamheden met den aankoop van het ruime terrein, waar thans de societeit de Harmonie gevestigd is, en ontwierp daarop een volledig plan tot een zoodanig aldaar te plaatsen gesticht. Dit geschiedde na raadpleging van deskundigen, en wel in de eerste plaats van gemelden heer J. L. C. Schroeder van der Kolk, Hoogleeraar in de Geneeskunde te Utrecht en aan het hoofd van het krankzinnigen gesticht aldaar, die alsmede de heer C. J. Feith, Referendaris bij het Departement van Binnenlandsche Zaken, in 1841 tot Inspecteuren der gestichten voor krankzinnigen werden benoemd. Maar ongelukkig vond dit plan tegenkanting bij dezen en aldus van eene zijde, van waar men dit niet verwacht had. Men had, om terrein te winnen, een gebouw met twee verdiepingen voorgesteld. Dit werd nu door voornoemde heeren afgekeurd. De commissie meende bij haar plan te moeten blijven, de Staten aarzelden in dezen tweestrijd te beslissen, en . . . Zoo viel weder een plan tot veler teleurstelling in duigen, waaraan zeer veel moeite en ijver was besteed, dat onze stad en provincie met een eigen gesticht zou hebben voorzien, hetwelk, van grondsop nieuws gebouwd, al de toen bestaande in ons land, zelfs dat te Utrecht, in doelmatigheid zou hebben overtroffen. Ik meld hier alleen de hoofdzaak en hoofdreden der mislukking, om maar van andere omstandigheden te zwijgen, die het hare daartoe ook mogen bijgedragen hebben.

Ten slotte heb ik nog te vermelden de oprigting en geschiedenis van het Stadsziekenhuis te dezer stede. Menigeen zal zich misschien daarover verwonderen, dat dit eerst zoo laat in deze eeuw is geschied. Ik heb de vermoedelijke reden opgegeven, waarom het voormalig ziekenhuis dat hier bestond, is vervallen en zoo weinig behoefte vervolgens schijnt gevoeld te zijn aan dergelijk gesticht. Het is zeker opmerkelijk hoezeer in 't algemeen de behoefte aan geneeskundige hulp toegenomen is, geheel niet evenredig aan de toenemende bevolking, maar meer, naar 't schijnt, aan de meerdere beschaving. Die hulp werd vroeger alleen in buitengewone gevallen van wege de stad aan de armen ver-

---

terwijl mijn persoon den post van penningmeester bekleedde. De geheele som welke bij de provincie voor dit gesticht werd bijeengebragt, bedroeg, meen ik, meer of min ƒ 80.000.

leend. Deze behielpen zich zelve met huismiddeltjes of de hulp van doctors, die zich als zoodanig opwierpen, na hier of daar in militaire dienst geweest te zijn, of bij een of ander doctor, chirurgijn of baardscheerder gediend te hebben. Ik herinner mij nog zeer goed, hoe, een zestig jaar geleden, dergelijke volksdoctor ten mijnen huize, waar toen een apotheek was, geregeld zijne geneesmiddelen plagt in te koopen. Deze waren zeer eenvoudige en zeer weinige. Maar men vergenoegde zich er mede. Zelfs zal ook vaak genoeg gebeurd zijn, wat van naburig Drenthe verteld wordt, waar ergens op de vraag, welken doctor men er had, geantwoord werd: „We heft hier geen doctor; sie starft bij ons van self." Zoo weinig verschrikkelijk als men dat toen nog vond, zoo zeer nu — en teregt — in onzen meer beschaafden tijd. En aan die meerdere beschaving zal het ook toe te schrijven zijn, waarom de geneeskundige practijk bij de armen in deze stad zoo zeer ook toegenomen is, niet juist, omdat er zoo veel te meer zieken voorkomen. De enkele of twee doctoren, die het eerst van wege de stad of diakenie die practijk waarnamen, hadden weinig of niets te doen in vergelijking met de zes genees- en heelkundigen, die thans werkzaam zijn. Het duurde nog langer eer er behoefte aan een ziekenhuis gevoeld werd, bij het volk zelf het minst, ook heden nog niet zeer. Want ook de arme zoowel als de rijke verkiest liever krank te liggen en te sterven te huis op zijn eigen leger, dan in een hospitaal. Maar de reden zal en moet het hier op den duur ook winnen van het gevoel. Bijzonder en algemeen belang, niet alleen van de zieken maar ook van de gezonden, vorderen meer en meer de oprigting daarvan in steden, zooals Groningen.

Het stadsziekenhuis alhier is het eerst in werking gebragt den 3 Januarij 1820 in een stadsgebouw in de Schuitemakerstraat. Het is tot stand gekomen door toedoen vooral van dr. (later prof.) J. Baart de la Faille, daarin gesteund door de Plaatselijke geneeskundige commissie, naar aanleiding van de in 1817—18 in de stad sterk geheerscht hebbende Typhusziekte, meest onder de arme klasse, waarbij la Faille toen diakeniedoctor was. Hij wist echter gedurende de ziekte alleen te bewerken, dat er ter afzondering der typhuslijders voorloopig in Kattenhage een locaal werd gehuurd. De beide, de Provinciale zoowel als Plaatselijke,

geneeskundige commissien bleven ook later aandringen op het stichten van een hospitaal; de provinciale stelde voor een provinciaal hospitaal; maar tegen de groote kosten daarvan opziende, werd eindelijk door de stadsregering besloten tot bovengenoemd stadshospitaal.

Gedurende de algemeene koortsziekte van 1826 is het Provinciaal Arsenaal tijdelijk tot een ziekenhuis ingerigt geworden, doch in het stadshospitaal de apotheek daarvoor gehouden en hier gebleven, tot dat daarop het stadsziekenhuis weder in de Popkenstraat is geplaatst geworden, daar waar zich nu eene gemeenteschool voor lager onderwijs bevindt. Want het is nogmaals verplaatst en toen vereenigd in 1852 met het Nosocomium of Akademisch hospitaal, op Monnikenholm, tot een Provinciaal- Stads- en Akademisch-ziekenhuis. Dat Nosocomium was in 1801 opgerigt, door toedoen vooral van den toenmaligen hoogleeraar in de Geneeskunde, E. J. Thomassen à Theussink, in het Westindische huis, dat een deel had uitgemaakt van de aanzienlijke behuizing, welke de abdij van Aduard aldaar voorheen in de stad had. De opene ruimte daarachter werd gebruikt tot een Akademisch Muzeum van Natuurlijke Historie en, na de verplaatsing hiervan naar het nieuwe Akademisch gebouw, hiermede het Nosocomium uitgebreid tot gezegd algemeen ziekenhuis.

Ik zwijg van de andere bijzondere localen, die men hier en daar tijdelijk bij heerschende epidemiën, vooral van Cholera, voor de afzondering der lijders hieraan heeft gebruikt. Doch ik wil er nog bijvoegen, dat vóór de stichting van een Stadsziekenhuis reeds zulke maatregelen zijn genomen ter verpleging van zieke militairen. Voordat het bestaande militaire hospitaal ter plaatse van het voormalig Stadhouderlijk hof opgerigt is, omstreeks 1808, heeft men reeds pogingen aangewend tot instandbrenging van zoodanig hospitaal. Zoo werd door de stadsregering in 1779, volgens resolutien van den 2 en 22 December van dat jaar, besloten de kazerne in de Peperstraat in te rigten tot een hospitaal voor zieke soldaten. Het zal hetzelfde gebouw geweest zijn, hetwelk, zooals wij boven (bl. 98) zagen, tot eene glasblazerij had gediend en daarop tot een krankzinnigenhuis is voorgesteld geworden, maar, toen daar-

van niet is gekomen, tot een kazerne zal ingerigt zijn, gelijk het nog lang als zoodanig bestond, en tijdelijk alleen tot een militair hospitaal. Thans is het ook in eene gemeenteschool voor lager onderwijs herschapen. Te oordeelen naar verschillende stads resolutien en correspondentien met de provinciale en landsregering, heeft het stadsgebouw in de Schuitemakerstraat alsmede eenigen tijd gediend tot hospitaal voor militairen, nadat men ook vruchteloos gepoogd had de stadsgebouwen in de Harderinge- en Pelsterstraat, van het Heilige geest gasthuis afkomstig, daartoe te verkrijgen. [1])

Na dezen uitstap op het militair gebied kom ik ten slotte terug op het burgerlijk Algemeen- Provinciaal- Stads- en Akademisch ziekenhuis, om hiervan nog dit te zeggen, dat deze eenige openbare instelling van dien aard in deze gemeente, wat hare zamenstelling, inrigting en localiteit betreft, — hoeveel kosten en moeiten daaraan ook zijn en worden besteed, — ook al niet meer als voldoende kan worden aangemerkt, om te voorzien in de bestaande behoeften aan eene goede ziekenverpleging. Vooral bij het voorkomen van epidemiën doet het gebrek aan ruime en welingerigte localen zich dubbel gevoelen. Ik zal niet behoeven dit nader in bijzonderheden na te gaan en aan te wijzen. De stadsregering, die er het meeste belang bij heeft, is zelve hiervan overtuigd en wenscht een nieuw ziekenhuis, naar de eischen des tijds ingerigt, op te rigten. [2]) Met het vooruitzigt, althans de hoop, dat spoedig die wensch verwezenlijkt moge worden, eindig ik mijn historisch overzigt der ziekenhuizen, vooral voor armen, te Groningen.

---

[1]) Zie over den afstand van het stadsgebouw in de Schuitemakerstraat aan het Land tot een hospitaal de Stadsresol. van 3 Nov. 1802, 11 Jan., 23 Junij en 4 Aug. 1803, alsmede 19 Jan. 1804; over den afstand van de stadsgebouwen in de Harderinge- en Pelsterstraat de resol. van 17 Juni 1803 en 27 Sept. 1806.

[2]) Zie het *Verslag van den toestand der gem. Groningen over* 1871, bl. 80.

BEVESTIGING VAN WEGE DEN PAUS

VAN EEN DOOR DEN MAGISTRAAT AANGESTELDEN PROVISOR IN HET HEILIGE GEEST HUIS TE GRONINGEN, IN 1475.

Alexander dei et apostolicae sedis gratia Episcopus forliuiensis In Germania cum plena potestate legati de latere nuncius et Orator cum claue et in aliis locis ad quae tractandae pacis occasione te declinare contigerit Dilecto nobis in christo Rodolpho sure de Sleen presbitero Traiectensis Dyocesis Salutem in domino sempiternam Exhibita siquidem nobis pro parte tua petitionis series continebat quatinus approbaremus et confirmaremus emendaremus et suppleremus concessionem commissionem et receptionem tibi factas in domo sancti spiritus Opidi Gronyngensis Traiectensis Dyocesis per sacerdotem regi solita et quam fratres et sorores terciae regulae beati francisci inhabitare consueuerunt In et ad quam domum sancti spiritus praedictam Tu assumptus es et receptus De burgimagistrorum tociusque consulatus dicti Opidi Gronyngensis iussione voluntate vnanimique consensu per procuratores domus eiusdem Juxta tenorem cuiusdam assertae literae nobis exhibitae cum sigillo Opidi Gronyngensis praedicto sigillatae non cancellatae non viciatae nec in aliqua sui parte suspectae sed integrae et omni prorsus vicio carente a dictis burgimagistris et consulatu. super praemissis tibi datae et concessae Nos igitur iustis tuis precibus pie inclinati praedictas concessionem commissionem deputationem et receptionem tibi vt praefertur factas in dicta domo sancti spiritus tuorum meritorum intuitu in dei nomine approbamus ratificamus et confirmamus Illasque si quae sint in praemissis imperfectiones commissae emendamus et autoritate nostra supplemus Dantes et concedentes tibi ad vsum vitae tuae in et ex praedicta domo

prout tibi dati et concessi sunt a dictis burgimagistris et consulatu in eadem litera decem florenos renenses annuatim leuandos recipiendos et ad tui beneplacitum retinendos vel dimittendos ac etiam mensam et victum secundum antiquam consuetudinem in aula sacerdotum vna cum camera aulae proxima et libris Imponendo praeterea et committendo tibi tenore praesentium auctoritate praefata curam et autoritatem regendi praedictam domum cum suis attinenciis Ac omnia et singula disponendi more praedecessorum prouisorum sacerdotum de rebus spiritualibus temporalibus interioribus et exterioribus eiusdem domus quocunque nomine nominentur. Etiam de sacerdotibus aliisque personis ad praedictam domum spectantibus Concessa insuper tibi autoritate recipiendi fratres et sorores ad praedictam domum secundum antiquam consuetudinem si oportunum videris vna cum duobus aduocatis laycis per praedictos consules Gronyngenses tibi de anno in annum ordinandis et deputandis et tibi in praemissis secundum obseruanciam et consuetudinem antiquas adiungendis In contrarium facientes excommunicacionis sentenciam quam ferimus in hiis scriptis se nouerint incursuros In quorum omnium et singulorum fidem Et testimonium praemissorum praesentes nostras literas exinde fieri fecimus et sigilli nostri oblongi jussimus appensione communiri Datum in castris illustrissimi domini ducis burgundiae contra nausem Anno domini millesimo quadringentesimo septuagesimo quinto indiccione octaua die vero mensis decembris decima tercia pontificatus in christo patris et domini domini sixti diuina prouidencia papae quarti anno eius quinto.

VERTALING.

Alexander, bij de gratie Gods en des Apostolischen stoels Bisschop van Forli, in Duitschland met de volle magt van legaat ter zijde Nuntius en Orator met den sleutel, en in andere plaatsen naar welke bij gelegenheid ter betrachting van den vrede het u heeft mogen gebeuren te begeven, onzen geliefde in Christus, Rudolf Sure van Sleen, Priester in het Utrechtsche bisdom, eeuwig heil in den Heer! Het van uwentwege gedane verzoek hield in dat wij mogten goedkeuren en bekrachtigen, verbeteren en aanvullen de

concessie, commissie en receptie, u te beurt gevallen in het huis van den Heiligen geest in de stad Groningen in het Utrechtsche bisdom, hetwelk pleegt door een priester bestuurd te worden en waarin broeders en zusters van den derden regel van den H. Franciscus plegen te wonen. In en tot welk huis gij aangenomen en ontvangen zijt op bevel, met den wil en de eenstemmige goedkeuring van de Burgemeesters en den geheelen Raad van gezegde stad Groningen door de verzorgers van dat huis, volgens den inhoud van zekeren aangehaalden brief, die ons vertoond is met het zegel van voorzeide stad Groningen verzegeld, dat niet is gebroken noch geschonden of in een of ander deel verdacht, maar volkomen en zonder eenig gebrek, en welke brief door gezegde Burgemeesteren en Raad omtrent het voormelde aan u is afgegeven en verleend. Alzoo wij aan uw regtmatig verzoek van harte geneigd zijn te voldoen, geven wij, met het oog op uwe verdiensten, in naam Godes, onze goedkeuring, verzekering en bevestiging aan de voormelde concessie, commissie, deputatie en receptie u verleend, als voormeld staat, in gezegd huis van den Heiligen geest. En mogten er in het voorgaande eenige gebreken zijn begaan, ook deze verbeteren wij en vullen die aan op ons gezag. Wij geven en staan u toe tot uw levensgenot in en uit gezegd huis, zooals u zijn gegeven en toegestaan door genoemde Burgemeesters en Raad in denzelfden brief, tien Rijnsche guldens jaarlijks te nemen, te ontvangen en naar uw welgevallen te houden of weg te geven, alsmede tafel en levensonderhoud, naar oud gebruik in de priesterszaal, tevens met een kamer naast die zaal en de boeken. Daarenboven leggen en dragen wij u op kracht dezes en met voorzeide gezag de zorg en magt voormeld huis met zijne aanhoorigheden te besturen en alles in 't gemeen en in 't bijzonder te bestellen, zooals voorgaande provisoren als priesters gewoon waren te doen nopens geestelijke en tijdelijke zaken, zoo in- als uitwendige, hoe ook genaamd, hetzelfde huis betreffende, ook wat aangaat de priesters en andere personen, die in betrekking staan tot voormeld huis. Bovendien wordt u de magt verleend broeders en zusters in dit huis op te nemen naar ouder gewoonte, als u dit goeddunkt, gezamenlijk met de twee voogden, zijnde leeken, door voornoemde Groninger raadsheeren van jaar

tot jaar u toe te schikken en af te vaardigen en u in voormelde zaken naar oud gebruik en gewoonte toe te voegen. Die hiertegen mogten doen, moeten weten, dat zij het vonnis der excommunicatie, waarmede wij in dit geschrift gewapend zijn, zullen beloopen. Ter getrouwe nakoming van dit alles in 't algemeen en in 't bijzonder en tot getuigenis van het voorafgaande hebben wij dezen brief daarvan doen opmaken en bevolen dien met ons langwerpig zegel te bekrachtigen. Gedaan in het legerkamp van den allerdoorluchtigsten heer den Hertog van Bourgondie tegen Nuis, in het jaar des Heeren 1475, de achtste indictie, den 13 December, in het vierde jaar van het Pausschap in Christus van den vader en heer, den heer Sixtus, door Goddelijke voorziening den vierden Paus van dien naam. [1])

Manslag door den Scherprechter van Groningen begaan, 1545.

In die Matthei apostoli et evangeliste anno XLV.

Bartholomeus van Havelte scherprichter te Groningen gifft to kennen woe hij op onser liever vrouwen dach nativitatis lestleden, binnen der stadt Groeningen wt een herberghe gehaelt js, om te comen tot Anne Tonnedragers to Groningen bij den Damster poorte, en aldaer eene vrouwe to meysteren oir been. Ende als hij jn den huse quam soe satter een vreemdt geselle (die hem onbekant js) en begonde zeer to pochen en to snorcken, durende van den middach aff hent tusschen vier en vijven. Ende ten lesten toech die voirsz. vreemde geselle van leer, en hieuw tot hem jn, daerover Bartholomeus voirsz. oick zijn degen hefft getoegen, en den voirsz. gesellen gewont jnt hoefft, en daervan god betert jn twee drye offte vier dagen daernae gestorven.

Hier op geleydet tot des Rades wederseggen. [2])

---

[1]) Gron. Arch. Reg. 1475, nr. 13. Zie boven bl. 87.
[2]) Uit het »*Geleyde Boeck*" der stad Kampen, waarin de vergunningen werden opgeteekend, verleend aan doodslagers, om zich in de stad en hare jurisdictie te mogen ophouden.

BOUWSTOFFEN VOOR EENE GESCHIEDENIS

VAN

HET KERKELIJK REGTSWEZEN DER FRIEZEN,

ONDER

HET BISDOM VAN MUNSTER.

Van de hoofdbronnen voor dit onderwerp gaf ik in het derde deel dezer Bijdragen reeds een overzicht. Ofschoon vermoedelijk niet alle, evenwel de meeste, verordeningen, die de regtsmagt der dekens of proosten bepaalden, bekend zijn, ontbreken den beoefenaar der Friesche regtsgeschiedenis nog vele bouwstoffen, die hem de personen, welke aan het hoofd der proostdijen stonden, en hunne regtspraak, doen kennen.

Wat de vonnissen van den wereldlijken regter betreft, bleven de warfsoordeelen ons bewaard in protocollen, waarvan afschriften en uittreksels niet zelden voorkomen, zoodat het genootschap *Pro Excolendo Jure Patrio* eene vrij volledige verzameling in het licht kon geven. Sententiën van dekens en andere kerkelijke regters treft men in druk niet aan. Waarschijnlijk werden die niet in een register geboekt, maar in originali uitgereikt.

Ik achtte het mitsdien wel de moeite waard om eenige door mij allengs verzamelde stukken, die de geschiedenis der proostdijen en de geregtelijke werkzaamheden der kerkelijke regters betreffen, medetedeelen en toetelichten. Het kwam mij beter voor aan elk stuk eene opgave van den zakelijken inhoud toetevoegen, dan eene vertaling van die, welke, doorgaands met veel omhaal van woorden, in 't Latijn zijn gesteld.

Vooraf breng ik kortelijk in herinnering, dat na den paus en den aartsbisschop van Keulen, de bisschop van Munster het hoofd was van de regtspleging. De officiaal van Friesland was zijn vertegenwoordiger in geestelijke zaken [1]). Een lager regter was de commissaris. Waren de officialen en hunne commissarissen mitsdien geestelijken, geenszins was deze hoedanigheid een vereischte voor de dekens of proosten, die kennis namen van zedelijke misstappen, inzonderheid van leeken, en van burgerregtelijke geschillen tusschen geestelijken onderling, of tusschen geestelijken en leeken. Onder de proosten treft men dus evenzeer aanzienlijke leeken als geestelijken aan. Ook zij hadden hunne commissarissen, die doorgaands dezelfde personen waren, als de commissarissen van den officiaal.

Van de uitspraak des commissaris viel dus hooger beroep op den officiaal of den proost, naarmate de zaak tot ieders regtsgebied behoorde; van beide uitspraken nam de bisschop kennis, van den bisschop ging men tot den aartsbisschop, en eindelijk — ook wel met voorbijgang van den laatste — tot den H. Stoel [2]).

Pauselijke legaten en buitengewone bisschoppelijke officialen komen meermalen voor als afgevaardigden, om direct de pauselijke of bisschoppelijke magt uitteoefenen.

In de Friesche Ommelanden waren vijf dekenschappen of proostdijen, die van Farmsum, Loppersum, Uskwerd, Leens en Oldehove. De proosten hielden hun Zeend (*Synodus laicorum*) niet uitsluitend in de genoemde hoofdplaatsen, maar ook in de hoofddorpen van de verschillende landschappen of districten in hun gebied. De Zeend van den officiaal (*Synodus clericorum*) werd daarentegen — naar het schijnt — steeds in de hoofdplaats der proostdij en tevens te Baflo gehouden. Vroeger meende ik, op grond van het *Registrum curarum terre Frisie* [3]), waar Baflo aan het hoofd van 33 parochiën als een zetelplaats vermeld wordt, dat

---

[1]) Aan het hoofd der door dezen vasten ambtenaar afgegeven stukken staat altoos: Officialis terre frisie, monasteriensis diocesis, reverendique in xristo patris ac domini nostri, domini . . . . . Episcopi monasteriensis, per dictam terram frisie monasteriensis diocesis in spiritualibus vicarius generalis.

[2]) Vgl. de *Jurisprudentia Frisica*, uitgeg. door de Haan Hettema, I. Tit. XIX § 1.

[3]) Von Ledebur, S. 100.

de Persona van Baflo het gezag van een proost uitoefende.

Rengers, Emmius en van Halsema tellen Baflo echter niet onder de proostdijen; Bafloër zeendbrieven worden nergens vermeld. Beneden zal ik dan ook aantoonen, dat de proost van Uskwerd zijn gezag uitoefende ook in die gemeenten, welke het *registrum curarum* onder Baflo brengt.

Men hebbe de zes zetels in dat stuk dus te beschouwen als die van den officiaal. Het onderscheid tusschen beider zetels wordt ook in 't oog gehouden bij den Fivelingoër zeendbrief van 1406, „dat alle luiden sullenn den officiaell van Munster toe rechte staen toe sinen zeendtstoelen, waer die gelegen sint, nae inholt Fivelingelandes olde zeendbreuen, ende den prouesten tho horen zeendstolen, waer die gelegen sint, nae inholt older zeendtbreuen."

Om op eene volledige behandeling van dit onderwerp niet te veel vooruitteloopen, meen ik mij, ter inleiding van de volgende bescheiden, tot dit weinige te kunnen bepalen.

Wij Focko aesgama, toe werphum, ende Azego van herzense, hoefftlingen, Bekennen ende betugen in dessen openen brieue, Dat wij, mit gueden voerberade vnde vordachten synne, hebn opgedraghen vnde ouergegeuen, Draghen opp ende geven over, in dessen openen brieue, vor ons vnde onsen erffgenamen, Den Abd ende cloester to selwert, Dre graze landes, gelegen in des vorss. cloesters land in nijehuuster mede, ende strecket mitten oester einde an die olde ee, Die salige Siabbe to harzende, onse oem, den vorss cloester to pande gesat hadde voer een ende Souentich arnemsgulden ende ons, *mit heer Jullen proeuest van vsquard rechte in den zeend op geboeden sijnt.* Hijr om gheue wij Focko ende Azego vorss., vor ons ende onsen erffgenamen, Den vorss. Abd vnde cloester van selwert ende oer nacomelinge vulle macht desse vorss. dre graze to bruken, ewelick ende erfflick, to setten, to vercopen ende al oren vrijen willen daer mede toe doen, sonder al argelist. In orconde hebn wij Focko ende Azego vorss. onse zegele an dessen breeff gehangen; In den iaer ons heren Dusent vier hondert Achte ende veertich, op sunte matheus auent.

Chartularium van Selwerd. fol. lxxviij vso.

Sjabbe te Harssens had volgens dit stuk voor 70 Arnhemsche guldens aan den abt en het klooster van Selwerd drie

grazen lands te Nijehuustermede verpand. Men hebbe hier niet aan Uithuizermeden te denken, maar aan eene streek nabij Harssens, waar ook Oostermeden lag (*Chartul. van Selwerd*, fol. lxxix).

Daar de schuld niet afgelost werd, liet de abt het goed geregtelijk verkoopen voor den zeendstoel van Uskwerd. Harssens lag in Ubbega, waaronder destijds het Selwerder klooster ook reeds begrepen was [1]). Het *registrum curarum* telt de dorpen van Ubbega onder den geestelijken zetel Baflo. Daar wij nu zien, dat de executoriale verkoop van onroerend goed te Harssens plaats had voor den zeendstoel van Uskwerd, moet men aannemen, dat Baflo niet de zetelplaaats eener proostdij was, want dan zou de veiling dáár hebben plaats gehad.

Opmerking verdient het voorts, dat de koopakte niet is verleden voor of afgegeven door den proost, maar door Sjabbe's erfgenamen.

Julle of Julianus komt reeds als proost van Uskwerd voor in eene akte van 1434, te vinden in het Chartularium van Selwerd.

Ick Euert Sickinge, prouest toe loppersum, nu ter tijt reddie in den ondel, Bekenne ende betuge mit dessen openen brieue, Dat ick, met mynen wedman, Als sicko in den ondel, heb ingesat ende toegerichtet Den erbaren ghiestlicken vader, meister Henrick, Abd ende den cloester van Selwert, vijff scapes graze op xaxummahuester wterdyck, tusschen hiddingen zijl ende rebeken hues, van reebken op den holma, an oere iechtige schult, die reebeke vorsch. becande vor ons den cloester vorsch. al iechtige schuldich toe wesen. Hyrom soe beschiede ick Euert prouest vorsch. den Abd ende den cloester ende ore nacomelingen vorsch. in desse vorsch. vijff grase eeuwelick ende erflick, toe bruken ende toe vercopen ende al oren vrijen willen daer mede toe doen, vor al die ghene die daer mit rechte moegen op spreken. In orconde der waerheit soe heb ick Euert prouest vorsch. mijn zegel beneden an dessen brief gehangen. Int

[1]) Althans lees ik in een schatregister van 1483, bij Emmius, *Rerum Groning. Comment. breues*, in Hs. op de akademiebibliotheek te Groningen, ten aanzien van Selwerd, Harssens, Adorp, Sauwerd, Wetzinge, Bellingeweer en Winsum: »*Deze vorgeschr.* 6 *Caspels*, *mitt Selwertt*, *heten in Vbbegae.*" Vgl. ook Dr. Stratingh, in het *Gron. Jaarboekje voor* 1863, blz. 163.

iaer ons heren Dusent vierhondert vijff ende sestich, Des saterdages nae mey.

Ibidem, fol. cxxxvj.

Reebke op den Holm komt als ingezeten van den Andel voor in eene verzegeling van 1463 (*Chartularium van Selwerd* fol. xciiij) als Rebeka oppa holmà, met Frouweka, zijne echtgenoot.

Voor eene erkende schuld liet de abt van Selwerd vijf schaapsweiden, die Rebeke op den Saaksumhuister uiterdijk had, bij executie verkoopen.

In tegenstelling van het vorige geval, had deze veiling en toewijzing plaats ten overstaan van den burgerlijken regter, den redger te Andel.

Dat die redger, tevens proost van Loppersum, niet in de laatste hoedanigheid optrad, volgt eensdeels uit den bijstand des wedmans, anderdeels uit de daadzaak, dat noch Saaksumhuizen, noch den Andel, tot de Loppersumer proostdij behoorden, en hij in dezen dus niet als kerkelijk regter kon optreden.

Het blijkt dus, dat de abt ter zijner keuze nu eens den kerkelijken, dan den wereldlijken regter in den arm nam. In de zeendbrieven vond ik dienaangaande geene voorschriften van stellig regt. De Loppersumer zeendbrief, § 14, geeft alleen aan wereldlijke geestelijken, kosters en kerkvoogden, de bevoegdheid, ter zake van kerkegoed en schulden hun regt te vervolgen voor den proost. Van reguliere geestelijken wordt daarbij niet gewaagd.

Julianus, prepositus vsquardensis, curatus in Bedum, notum facimus vniuersis et singulis per presentes, quod questionis materiam coram nobis in Synodo nostra motam, inter venerabilem dominum Henricum, Abbatem in Syloe, ordinis Sancti Benedicti, eo nomine atque sui conuentus, actores ex vna, et hebekonem de kantense, laycum, Reum ex altera, partibus super augmento dotis claustralis Religiose virginis Hydeke, Sanctimonialis in dicta Syloe, prefati Hebekonis sororis germane, habitis nonnullis altricacionibus in diuersis terminis coram nobis seruatis. Tandem de consensu partium predictarum in nos, tanquam in amicabilem compositorem, sub certa pena compromittencium, partes easdem concordauimus in hunc videlicet modum infrascriptum. Quod, propter donacionem perpetuam

prefate sorori Hydeke et conuentui in Syloe prius factam, illorum nouem centenariorum predialium, situatorum a parte australi Dynxde wech, in confinio prediorum prefati Hebekonis consistencium a parte orientali, ac prediorum curati in kantense a parte occidentali, Illa donacione ut prefertur permanente salua et perpetua, sepe dictus Hebeke dabit et assignabit et in augmentum dotis sororis sue Hydeke prefate super addet adhuc tria centenaria prediorum, situatorum a parte septentrionali prefate vie Dynxdewech, ex opposito dictorum nouem centenariorum, inter predia prenominati Hebekonis ex vtraque parte; Tali adiecta condicione, quod prefatus Hebeke habebit opcionem emendi iam dicta tria centenaria infra tres annos, a data presentium cum initiata pecuniarum prompta summa, ab abbate et conuentu in Syloe, secundum estimacionem consilium prediorum in confinio circumiacencium. Quod si dictus Hebeke non fecerit extunc predicta tria centenaria perpetuis temporibus permanebunt apud conuentum in Siloe prefatum, vna cum prescriptis nouem centenarys superius specificatis, omni fraude et dolo seclusis. Quam equidem nostram amicabilem compositionem et pronunciacionem, factam in ecclesia beate Walburgis in groninge, ambe partes premisse emologarunt et acceptarunt; presentibus ibidem honorabili viro magistro Jacobo Sandis, artium magistro et in decretis Baccalario, et secreto viro Eysone Heddema, fratre ex altero parente prefatorum Hebekonis et Hydeke. actum et datum Anno domini millesimo Quadringentesimo Sexagesimo sexto feria sexta proxima post Dominicam oculi.

Gron. archief, *Verzam. van stukken*, *Dl.* 60, *blz.* 110.

Eene zekere Hydeke had in het Selwerder klooster den sluier aangenomen en tot bruidschat eenig land aangebragt. Over eene vermeerdering of verhooging van dit geschenk, kreeg de abt verschil met haren broeder Hebeke, te Kantens. Hoe of wat partijen wilden, blijkt niet. Ik vermoed dat de geestelijke zuster geregtigd was tot een onverdeelden boedel, waartoe landerijen behoorden, en men oneens was, welke stukken de zuster, welke de broeder zou hebben. Genoeg, de abt daagde Hebeke voor den stoel van Uskwerd. Na eenige beweringen gevoerd te hebben, lieten partijen hare zaak over aan de minnelijke uitspraak van proost Julianus, als zoensman.

Hij vereenigde haar aldus. De negen honderd [1]), vroeger reeds tot bruidschat gegeven, zou het klooster houden. Zij lagen te Kantens en grensden ten zuiden aan den Dynxdeweg, ten oosten aan land van Hebeke en ten westen aan pastorieland. Tot aanvulling van het geschenk zou Hebeke nog afstaan drie honderd aan de overzijde, en dus ten noorden van den weg, tusschen zijne andere landerijen in gelegen, met dien verstande, dat hij die binnen drie jaren mogt naasten (naderkoop doen) tegen den prijs, waarop zij dan, in verhouding tot dergelijke landen aldaar, zouden gewaardeerd worden.

Van zulk eene minnelijke uitspraak (*amicabilis compositio*) viel, in tegenstelling van de *sententiae diffinitivae*, geen appel [2]). Opmerking verdient het dat de proost van Uskwerd zitting hield buiten zijn gebied, in de St. Walburgskerk te Groningen, waar ook de regtstoel was van den deken van Drenthe. Waarschijnlijk was het, omdat dit hem, als pastoor te Bedum wonende, meer gelegen kwam.

Iulianus, Praepositus vsquardensis, curatus in Bedum, Iudex cause et partium infra scriptarum, Notum facimus vniuersis et singulis per praesentes, Quod mota coram nobis questionis materia inter venerabilem virum, dominum henricum Abbatem in Syloe, ordinis sancti Benedicti, Actorem ex vna, et Almarum in alta ecclesia et Johannem pistorem de boechelt, pretensos heredes Aweke willema, vidue in herzense pie memorie, Reos, partibus ex altera, super legatione seu testamento duorum graminatorum cum quartali, in den langhen camp vulgariter nuncupatorum; facta seu facto per ipsam Awekam prefatam Monasterio in Syloe et ecclesie in herzense, equepartim dividendorum, pro perpetua memoria ipsius Aweke atque amicorum suorum. Partibus itaque prelibatis hinc inde presentibus, Prefatus dominus Abbas coram nobis in iudicio proposuit se emisse ab Auka prefata, ante ipsius mortem, Unum graminatum cum dimidio prediorum, in der bathe nuncupatorum, atque debitam ac legalem solucionem ipsi Auke desuper prestitisse, Necdum tamen, vt prefatus Dominus Abbas asseruit, se recepisse literas emptionis super huiusmodi contractu ab ipsa Auka, morte preuenta. Petijt eapropter prefatus domi-

---

1) Deze landmaat komt meer voor, o. a. *Gron. archief*, 1563, nr. 4, 1565, nr. 10, 15.

2) *Jurispr. Frisica*, T. XVIII, § 13.

nus Abbas per nos, tamquam iudicem competentem, sibi tradi literas nostras testimoniales super huiusmodi contractu emptionis ac prestite solucionis. Requisitis itaque per nos Almaro et Johanne heredibus prefatis, reis super huiusmodi proposicione ac peticione domini Abbatis prenominati, Idem Almarus et Johannes coram nobis in iudicio fatebantur huiusmodi contractum emptionis vna cum solucione prestita fuisse celebratum. Qua confessione coram nobis facta, ut prefertur, sepenominatus Dominus Abbas, per modum actionis et querele, coram nobis in iudicio in continenti proposuit, quod huiusmodi graminatum cum dimidio prediorum supra descriptorum ante multos annos Iure dominij et proprietatis pertinebat suo monasterio in Siloe, saluo vsufructu Auke ad vitam ipsius duntaxat, Juxta tenorem cuiusdam litere sigillate desuper sigillo domini Rodolphi, curati in herzense pie memorie, Et pro tanto conquerebatur idem dominus Abbas, propter diuturnum vsumfructum ipsius Auke, se per ignoranciam emisse propria predia ipsius monasterij ab ipsa auka prefata; petens a prefatis heredibus refusionem precij denuo soluti ut prefertur. Tenor vero litere prenarrate sequitur De verbo ad verbum et est talis: Ick Aweka willema, wedue te harzense, Bekenne ende Betuge met dessen openen brieue, Dat ick heb oppgedragen ende ouergegeuen vor my ende vor mijnen erffgenamen mit allen rechte ende egendoeme Den Abd ende den cloester toe Selwert van sunte benedictus orden ende oren nacomelingen vierdenhalf gras landes in herzenser hemmerick, gelegen in twen stucken, Daar die twe grase van liggen in diurdes venne, Daer dat cloester vorss. naest bi hebn, ter zwette op die noerder zijd, een veerndel van enen graze ende veer graze op die wester zijde van vbbegerwech, vnde dat anderhalf gras landes licht in der bate, in eenre vennen van derdenhaluen graze, Daer dat een gras den vorss. cloester van toehoert, tot enen ewich testament ende tot enen steden vasten wissel voer een veerndel van enen grase in den langen camp ende voer een half gras bij monnicks wech. Mit vorwerden dat ick Auke vorss. sal bruken en alsoe lange als ick leue ende nicht langer Beide dat lant dat ick to wissel heb gegeuen den cloester ende dat ick to wissel hebbe ontfangen van den cloester vorss. ende daer toe dat gras in der bate ende dat veërndel in diurdesvenne ende een half gras in den tuichen; Alsoe dat nae mijnre doet sal die Abt ende cloester vorss. weder hebn dit alijnge land als vorss. is; Behaluen dat vierndel in den langhen camp ende dat halue gras bi monnicks wech,

dat soelen hebn mijn erffgenamen nae mijnre doet, sonder alle argelist. Hijr hebn bi an ende ouergewesen Ghelmer toe eens [1]) en Abelo hillama, wedmans to Adorp, wedmanswijse to geroepen ende gebeden.

In orconde der waerheit heb ik Auke vorss. gebeden heren Roleff, cureet to herzense, dessen breeff voer mij to bezegelen. Dat ick Rodolphus, cureet to herzense vorss., gedaen heb om Auke vorss. wil vorss.; gegeuen in den Jaer ons heren Dusent veerhondert Ses ende vijftich opp sunte Katherinen auent.

Acta sunt haec in ecclesia sancte Walburgis in groningen, partibus hinc inde presentibus, vna cum gerardo de Scutdorp, notario et scriba huius cause. In robur et fidem premissorum sigillum nostrum presentibus est appensum. Datum Anno domini Millesimo Quadringentesimo Septuagesimo quinto, crastino epiphanie domini.

Chartularium van Selwerd, fol. LXXVIJ verso en LXXVIIJ.

Auke, eene weduwe te Harssens, droeg in 1456 aan denzelfden abt $3^1/_2$ grazen land over, gelegen in het hamrik van Harssens, in twee stukken; namelijk 2 grazen in Duurtsvenne, waarin de abt ook $^1/_4$ gras had liggen, en $1^1/_2$ gras „in der bate", in eene venne van $2^1/_2$ gras, waarvan het meerdere, of één gras, ook aan den abt behoorde. Auke ontving daartegen van den abt in ruil $^1/_4$ gras in den langen kamp en $^1/_2$ gras aan den monnikenweg, voorts zou zij én het verruilde én het geruilde land levenslang in vruchtgebruik houden en hebben niet alleen, maar daarbij ook nog het $^1/_4$ in Duurtsvenne, en het gras „in der bate", — beide stukken van het klooster.

Na haar dood moest al dat land onbezwaard aan het klooster terugkomen; uitgezonderd het $^1/_4$ gras in den langen kamp en het $^1/_2$ gras aan den monnikenweg, die zij in ruil had bedongen.

Van dien langen kamp scheen haar meer te behooren, want zij maakte bij testament nog $2^1/_4$ grazen aan hetzelfde

---

[1]) In eene verzegeling van 1428 (*Chartul. v. Selwerd*, fol. LXXIX) is sprake van een $^1/_2$ gras »in *Enenser hemmerik* bi der noerder zijd monnickweghes". *Enens* was dus eene buurtschap nabij Harssens, en ongetwijfeld het *Einon*, dat op den Index van Werden, bij Crecelius, p. 12, in een adem met Harssens genoemd wordt, en door Dr. Westerhoff (*Bijdr.* VI 92) onder Oldehove gezocht is.

klooster en aan de kerk te Harssens, gelijkelijk tusschen beiden te verdeelen.

Over dit legaat stelde de abt een eisch in tegen hare erfgenamen. Wat hij vorderde blijkt niet. Toen partijen des daags na Driekoningendag 1475 voor den Uskwerder zeendstoel verschenen waren, droeg de abt in de eerste plaats voor, hoe hij van Auke 1½ gras „in der bathe" gekocht en betaald had, zonder daarvan een koopbrief en kwitantie te hebben ontvangen, dewijl zij spoedig daarna overleden was. Hij verzocht dat de proost, als de bevoegde regter, hem hiervan eene verklaring zou afgeven.

De opgeroepen erfgenamen erkenden gereedelijk, dat de voordragt van den abt overeenkomstig de waarheid was.

Hierna droeg hij bij wijze van eisch en grieven voor, dat dezelfde 1½ gras reeds vele jaren geleden (1456) in eigendom aan zijn klooster was gekomen, onder voorbehoud van Auke's vruchtgebruik, en hij, wegens het langdurig vruchtgebruik in dwaling geraakt, mitsdien zijn eigen land gekocht en betaald had. Redenen genoeg voor hem, om, onder overlegging der akte van ruiling en vruchtgebruik, teruggave van den koopprijs te vorderen.

De proost gaf hieromtrent hoegenaamd geene beslissing, vermoedelijk om niet te komen op het gebied des burgerlijken regters, maar bepaalde zich tot het constateeren van de erkentenis der gedaagden en van den inhoud der akte van 1456. Met dit schriftelijk bewijsstuk of instrument, was de abt natuurlijk voldoende gewapend. [1]

Uit dit stuk zien wij wederom, 1° dat wereldlijke personen door kloostervoogden, ter zake van onroerend goed, voor den kerkelijken regter werden betrokken; 2° dat de de proost van Uskwerd gewoon was zijn zeend te houden in de St. Walburgskerk te Groningen; 3° dat Harssens, waar de erflaatster gewoond had en het betwiste goed lag, onder de proostdij Uskwerd behoorde.

Johannes, dei et apostolice sedis gracia Episcopus monasteriensis, comes palatinus Reni et bauarie dux, vniuersis et singulis xristi fidelibus, presencia visuris et audituris, presertim in xristo Religiosis deuotis nostris Abbati et conuentui monasterij sancte Juliane virginis in Rotthum,

---

[1]) *Jurispr. Frisica*. T. XVII, § 2, 7, 8.

ordinis sancti benedicti, terre frisie nostre monasteriensis diocesis, nobis subiectis, Salutem in domino, cum paterna benedictione. Cum etiam pastoralis officij ex debito illis libenter intenderemus, quibus subditis nostris commodum ac ecclesie nostre, cui presidemus, salubrem et profectum procurare possemus, Sane, cum, inter alia ecclesie nostre monasteriensis ardua negocia intenti, ad collapsa monasteria nostre diocesis animum nostrum diligenti studio diuerteremus, ad nostrum deuenit auditum, Quod monasterium vestrum prelibatum, a non nullis retroactis temporibus, tam in capite quam in membris, regulari vita et temporalibus incrementis proch dolor destitutum, Jam ad aliquot annos, Juxta dicti ordinis instituta, deo adiuuante reformatum, prout modernis viget diebus, edificijs tamen desolatum ac personis grauatum die noctuque altissimo sincero cordis affectu famulantibus, Nos igitur attendentes spiritualia sine temporalibus diu subsistere non posse, Cupientes eciam, quantum in nobis est, vobis subditis nostris ad religionis incrementum affectantibus, manus porrigere adiutrices, vt diuinus cultus augmentetur, ac edificia collapsa restaurentur, restaurataque conseruentur, et pauperes xristi, qui in vinea domini portabant pondus diei et estus, habeant vnde foueantur, quia nostra ecclesia invitat oneratos ad benigne reficiendum, De venerabilium deuotorum nostrorum decani et Capituli ecclesie nostre monasteriensis pleno consensu, prepositturam in vsquart, in qua vestrum monasterium est situatum, vna cum suis juribus, decimis, pascuis, pratis, redditibus, emolumentis et vniuersis pertinenciis, ad nostram collacionem seu aliam quamuis disposicionem pertinentem, Vobis, abbati et conuentui predicti monasterij Rottum, ex speciali gracia ac alijs ceteris causis, animum nostrum ad hoc mouentibus, duximus donanda, donataqua incorporanda, ac tenore presencium incorporamus, atque de eadem prepositura, sic incorporata, vestram abbaciam et monasterium inuestiuimus et presentibus inuestimus, Saluo tamen venerabili viro domino Juliano preposito moderno usufructu eiusdem prepositure ad vitam, Reseruata eciam nobis et successoribus nostris pensione ducentorum florenorum domini Rodolphi Episcopi Trajectensis, aut eorum vero valore, per abbatem, quociens dicta abbacia in Rottum quouismodo vacauerit, cuius confirmacio ad nos pertinere cognoscitur, eligendum et canonice initiantem confirmandum, in signum vere subiectionis, soluenda. Itaque quociens sic abbaciam per mortem seu dimissionem abbatis pro tempore aut alias quouismodo va-

care contigerit, nouus abbas a nobis et successoribus nostris confirmatus, recepto eciam prius munere benedictionis, presentabit se nobis et successoribus nostris soluendo pensionem antedictam, nec non nouas literas super ipsa prepositura recipiendo, per illas tamen presentes non viciando, et juramenta solita et consueta et oportuna super ipsa prepositura sepedicta prestando, saluis eciam nobis ac officiali ac alteri cuicunque juribus, obuencionibus et procuracionibus, ex eadem prepositura debitis, consuetis et oportunis. Insuper volumus et tenore presencium protestamus, quod si in casum et euentum, quibus dictos abbatem et conuentum predicti monasterij in Rottum a via domini agnita et ope incepto et regule obseruancia, in qua nunc vigent, declinare contigat, quod deus auertat, ex tunc per presentes decremus et declaramus prefatas incorporationem et inuestituram dicte prepositure minime valere ac omnibus juribus, robore ac firmitate, penitus carere. In cuius rei euidens testimonium presentes nostras literas desuper fieri sigillique nostri appensione, vna cum apposicione sigilli deuotorum decani et capituli prefatorum, fecimus communiri. Nos vero decanus et capitulus ecclesie monasteriensis, cupientes et desiderantes religiosarum personarum et eorundem locorum commodum et profectum, In testimonium nostri consensus et pro meliori robore firmitatis omnium et singulorum premissorum, sigillum nostrum presentibus duximus apponendum. Datum anno domini millesimo quadringentesimo quinquagesimo octauo, feria tertia prius Katherine virginis.

Groninger archief, onder de stukken, 1360, nr. 6. *Gelijktijdig afschrift.*

De betrekking van Proost te Uskwerd werd bij deze breve van den Munsterschen bisschop, ten jare 1458, vereenigd met die van abt te Rottum; de bezittingen der proostdij werden ingelijfd bij de Rottumer abdij. Als reden daarvoor geeft de bisschop op, vernomen te hebben dat die abdij arm aan goederen en daarentegen met vele vrome kloosterlingen bezwaard was, terwijl de gebouwen in verval waren. Dit is de gewone formule, die men ook in de brieven, waarbij parochiekerken bij kloosters geincorporeerd werden, aantreft. Men leze slechts de stukken over de incorporatie van de kerk te Beijum bij het St.Geertruidsgasthuis te Groningen, en van de kerk te Tenboer bij het

Benedictijner klooster te Thesinge, weinige jaren later [1]).

Men mag het aan de behendigheid van den abt van Rottum toeschrijven, dat hij reeds bij het leven van proost Julianus, misschien in het geheim, deze beschikking aan den bisschop ontlokte en zoodoende zijn klooster het uitzigt opende op eene aanmerkelijke vermeerdering van inkomsten. Proost Julianus zou zijne betrekking met de daaraan verbonden inkomsten levenslang als vruchtgebruiker behouden; voorts bedong de bisschop voor zich en zijne opvolgers van elken nieuwen abt eene schatting van 200 Rudolphusguldens, tot een bewijs van ware onderdanigheid, waarna dan telkens brieven van bevestiging verleend zouden worden.

Proost Julianus bereikte een hoogen ouderdom, want hij leefde, gelijk uit het vorige stuk blijkt, nog in het begin van 1475. De Rottumer kloostervoogd kwam dus niet zoo spoedig in het bezit. Uit de volgende stukken zal blijken welk een aanval hij na Julianus' dood nog moest wêerstaan.

In nomine domini amen. Anno a natiuitate eiusdem millesimo quadringentesimo septuagesimo quinto, indictione octaua, mensis Junij diebus duodecima et tredecima, hora vesperorum vel quasi, pontificatus sanctissimi in Christo patris ac domini nostri, domini Sixti, Diuina prouidentia pape quarti, anno qnarto, In mei notarij publici ac testium infrascriptorum ad hoc rogatorum et vocatorum presentia, personaliter propter hoc constitutus discretus Dominus Johannes, in Werum curatus, terre frisie monasteriensis Diocesis, pro se et singulis curatis, ecclesiarum aduocatis et parochianis in Myddagerlant, terre et diocesis predictarum, a me notario publico infrascripto certos articulos seu puncta in acceptatione et admissione Reuerendi domini ewerardi, dei paciencia abbatis in rottum et prepositi in vsquart, in sedibus synodalibus Dorquert et Werum, prefate middagerlant, expressos et expressa, propositos, allegatos et predictos [2]), proposita, allegata et predicta [3]), Instrumentum sibi fieri petijt publicum seu publica, in perpetuam rei memoriam. Sicque [4]) inter cetera inter dictos de myddagerlant fuit dictum et concordatum, Quod ipsi de myddagerlant, tam

[1]) Zij zijn door ons medegedeeld in *De bijzond. finant. regtsbetrekking tusschen een aantal kerkel. gemeenten in de prov. Groningen en den Staat.* Gron. 1866, Bijl. VII, IX.

[2]) of *productos*. [3]) of *producta*. [4]) of *Sic quod*.

curati, aduocati, quam ceteri homines, inibi habitantes, mandatis licitis et honestis prepositi antedicti obedire suisque literis et monumentis super prepositura in Vsquart obtentis, coram eisdem Incolis myddagerlant lectis, ostensis et publicatis, annuere et consentire affirmarunt, nisi contrarium suis litteris supra memoratis [1]) in jure in posterum fuerit productum. Quod quidem contrarium Dominus prepositus prefatus, tanquam suum juxta posse defendere dicebat et velle tueri, nec non etiam excessus Domino preposito in illa terra Myddagerlant denuntiatorum et denuntiandorum dictorum eorundem curatorum et aduocatorum, ibidem in sua parochia degencium, stare asseruit. Et quidquid ipsi curati et aduocati in eorum parochijs de illis excessibus denunciatis ac denunciandis pro suo jure et interesse dictauerint, prepositus desuper omnino et pie [2]) esset contentus, Quia nemini Deo concedente molestum esse dicebat. Et propterea suae appellacioni contra suos aduersarios et contrarium agentes, ad curiam Romanam interposite, adheserunt, ut Dominus Johannes antedictus fuit debite protestatus. Super quibus Dominus Johannes prememoratus a me notario publico subscripto sibi fieri petijt vnum Instrumentum publicum seu publica. Acta fuerunt [3]) haec in ecclesijs Dorquert et Werum predictis, sub anno, indictione, mense, diebus, hora et pontificatu, quibus supra, presentibus honestis viris Hermanno potter et Hillibrando Schinckel, in dorquert, Domino Nicolao in garnewert plebano, et Hinrico Vrese, laijco in Werum, testibus fide dignis ad praemissa vocatis specialiter et rogatis.

Et ego gerardus Wilde de Scuttorpe, clericus monasteriensis diocesis, publicus Imperiali autoritate notarius, approbatus curia, omnibus et singulis supradictis una cum supranominatis testibus praesens interfui eaque, sic vt premittitur, fieri vidi et audiui; ideo hoc instrumentum publicum, manu mea scriptum, exinde confeci, subscripsi et in hanc publicam formam redegi, signo et nomine meis solitis et consuetis signaui, rogatus et requisitus. In fidem et testimonium omnium praemissorum.

Origineel, in het bezit van den heer Hooft van Iddekinge, *te Leiden.*

Blijkens het voorlaatste stuk, leefde proost Julianus nog in de eerste dagen van 1475. In deze verzegeling van 12

---

[1]) of *prememoratis.* [2]) of *pure* [3]) of *sunt autem.*

Junij deszelfden jaars ontmoeten wij reeds den abt van Rottum, de waardigheid van proost bekleedende. Julianus moet dus — het ligt voor de hand — in de eerste helft van 1475 overleden zijn [1]).

Dit stuk is zeer merkwaardig. Gewapend met de bisschoppelijke breve van 1458, waarbij hij, tijdens het leven van Julianus, reeds bij voorbaat de proostdij van Uskwerd verworven had, komt de abt om zeend te houden in Middagten, waartoe Ezinge, Feerwerd, Garnwerd, Oostum, Fransum, den Ham, Aduard, Wierum, Dorkwerd, Hoogkerk en Leegkerk, behoorden. Op nieuw vinden we hier dus het bewijs, dat er geene proostdij Baflo heeft bestaan, ofschoon al deze dorpen volgens het *registrum curarum* onder Baflo zijn gezeteld. Baflo moet dus enkel eene hoofdplaats van het officialaat zijn geweest.

De abt vertoonde op den zeend te Wierum zijne titels; de geestelijken, de kerkvoogden en overige ingezetenen, verklaarden hem, binnen de perken van zijn gezag, te zullen gehoorzamen, ten zij later het onvoldoende van zijne documenten in regten mogt blijken. Hieromtrent zeide de abt, dat hij den tegenstand, of de tegenspraak, als zijne eigene zaak zou afweren en daarvoor staan. Wat hij meer verklaarde en verzekerde, is mij niet regt duidelijk, hoe ik het slot van dien zin, van af „nec non" tot „asseruit", ook vertaal. De klerk, die het stuk in schrift bragt, heeft wellicht schrijffouten gemaakt, wat wel meer gebeurde. De kerkvoogden bragten, naar luid der verschillende zeendbrieven, in overleg met hun pastoor, de overtredingen hunner gemeenteleden voor den zeendstoel; met andere woorden: zij deden op hun eed „rechte wroge, nae zeentrechte." Met het oog hierop schijnt de abt te kennen gegeven te hebben, dat hij op hunne regten en bevoegdheden geen inbreuk zou maken. Ten slotte schonken de Middagsters hunnen bijval aan des abts beroep op den H. Stoel.

Deze verklaringen van partijen zijn bij notariële akte, ten verzoeke van den pastoor te Wierum, geconstateerd.

Zoolang ik het voorgaande en de beide volgende stukken niet kende, bleef mij duister, wat er gaande was en welke

---

[1]) Onder de stukken *Gron. archief*, 1375 nr. 6, bevinden zich twee eigenhandige testamenten van Julianus, welker zegels zijn afgevallen.

bezwaren de abt bij de aanvaarding der proostdij ontmoette. Thans kan ik dit stuk voldoende toelichten.

Noemde ik het eene behendigheid om reeds bij het leven van Julianus de incorporatie der proostdij bij het Rottumer klooster te bewerken, de abt heeft zeker niet vermoed, dat een ander, niet minder behendig, zijne wenschen zou trachten te verijdelen.

Julianus had immers naauwelijks den laatsten adem uitgeblazen, of een zeker priester, met name Thomas van Gelder, wist de proostdij voor zich te verwerven bij eene apostolische breve, dus bij eene beschikking, naar het schijnt, van of namens den Paus, die met de vroegere beschikking van den Munsterschen bisschop wel niet bekend zal zijn geweest. Door zich in het bezit van het beneficium te stellen, voorkwam hij den abt. Een noodwendig gevolg hiervan was een proces tusschen den abt en Thomas van Gelder, hetwelk van wege den pauselijken Stoel aan een gedelegeerden regter, den deken van Xanten, ter beslissing werd opgedragen [1]).

Het was dus hangende dit geding, dat de abt te Wierum kwam, om zijn zeend in Middagten te houden.

Alexander, dei et apostolice sedis gracia episcopus .... nensis, sanctissimi domini nostri pape per Germaniam, cum plena potestate legati de latere, Nuncius et Orator, Dilecto nobis in xristo Abekoni ewesma, Clerico monasteriensis diocesis, salutem in domino sempiternam. Nobilitas, grauis vite ac morum honestas aliaque laudabilia probitatis et virtutum merita, super quibus personam tuam nouimus insignitam, nos inducunt vt tibi ad gracias reddamus liberales. Cum itaque sic accepimus Ruralis prepositura in Vsquart, terre frisie, monasteriensis diocesis, quam quondam dominus thomas de Gelria, ipsius dum viueret ultimus possessor, obti-

---

[1]) Dit alles blijkt uit den aanvang eener straks nader te vermelden conclusie, onder de stukken *Gron. archief*, 1360 nr. 6, luidende: Statim, incorporacione premissa obtenta in vita dicti domini Juliani tunc prepositi, usufructuarii quamdiu vixit, prius impetracionem dicte incorporacionis, ipso domino Juliano mortuo, qui obiit in turno domini apostolici, quondam presbiter, nomine thomas de geldria, fecit se per graciam apostolicam prouidere, vigore cuius obtinuit possessionem dicte prepositure, fructus et emolumenta ipsius prepositure percipiens, vnde habuit lites supra dicta prepositura cum domino abbate et conuentu in Rottum, coram venerabili domino decano Xantensi, tunc iudice in causa.

nebat, per dicti thomae obitum, qui extra curiam romanam et in partibus diem suum clausit extremum, vacauit et vacet, siue saltem adhuc vacare speratur ad presens, Nos itaque volentes tibi premissorum meritorum tuorum intuitu graciam facere specialem de dicta prepositura, cuius fructus, redditus et prouentus, secundum omnium estimacionem, sex marcarum argenti puri valorem annuum, vt asseris, non excedant, siue ut premittitur, siue alias quouismodo, aut ex alterius cuiuscunque persona, seu per liberam ipsius ultimi possessoris, in Romana curia uel extra eam, Eciam coram notario publico et testibus, sponte factam resignacionem aut constitutionem, execrabilis vacet, Eciam si tanto tempore vacauerit, quod eius collacio juxta lateranensis statuta consilij, ad sedem apostolicam seu nos latitudine est deuoluta, reseruata, affecta aut alias litigiosa existat, cuius litis statum et merita presentibus pro expressis habenda, pendeat indecisa, dummodo tamen tempore date presencium non sit in ea alicui specialiter jus quesitum, cum omnibus preëminenciis, libertatibus, jurisdictionibus et pertinenciis suis conferimus et eciam a nouo prouidemus de eadem. Quocirca venerabilibus nobis in xristo dilectis, sancte Walburgis Aernhemensis preposito, ac sancti martini Trajectensis ecclesiarum dicte diocesis decano, harum serie, auctoritate nostre legacionis ad premissa faciendum specialiter nobis concesse, committimus et mandamus, Quoties [1]) prefatum Abekonem Ewesma, uel eius procuratorem legitimum suo nomine, per se uel alium seu alios, in corporalem, realem et actualem possessionem predicte prepositure juriumque et pertinenciarum omnium eiusdem ponatis et inducatis, Ac te uel procuratorem tuum tuo nomine inponi, induci et recipi, tibique uel procuratori tuo de ipsius prepositure fructibus, redditibus, prouentibus, juribus, obuencionibus et emolumentis vniuersis integre tendeatis ac tenderi ab aliis faciatis, seu alter vestrum faciat, contradictores, auctoritate nostra prefata, per censuram ecclesiasticam, apostolice postposita, compescendo, ceu si prefatus abeko presens non fuerit ad prestandum de obseruandis statutis solitum juramentum dicte prepositure, dummodo tamen in absencia tua, per procuratorem tuum ydoneum, et cum ad ecclesias ipsas accesseris, corporaliter illud prestes. Et insuper ex tunc irritum et inane decernimus, si secus super his a quoquam nobis inferiore, quauis auctoritate, scienter uel ignoranter, contigerit attemptari,

---

[1]) In plaats van *quoties* zal men *quod* moeten lezen.

constitucionibus, ordinacionibus et statutis, eciam juratis ac alijs, in contrarium premissorum forsan faciendis, non obstantibus quibuscunque.

In quorum omnium et singulorum fidem et testimonium premissorum, presentes nostras literas exinde fieri et sigilli nostri appensione jussimus et fecimus communiri. Actum et datum Colonie, Anno a natiuitate domini millesimo quadringentesimo septuagesimo sexto, die vero vndecima mensis marcij, Indictione nona, pontificatus sanctissimi in xristo patris et domini nostri domini Sixti, diuina prouidencia pape quarti, Anno quinto.

Gron. archief, onder de stukken 1360, nr. 6, *in een gelijktijdig afschrift.*

Hangende het geding kwam Thomas van Gelder te overlijden. De zaak geraakte hierdoor echter niet tot het gewenscht einde, daar Onno van Ewsum, van Middelstum, begerige blikken op het voordeelig baantje slaande voor zijn zoon Abeke, die aan de hoogeschool te Leuven in de godgeleerdheid studeerde, van den pauselijken legaat en nuntius in Duitschland, bisschop Alexander, den 11 Maart 1476 de bovenstaande breve verkreeg, waarbij de Uskwerder proostdij aan Abeke begeven werd. Ik ben niet vreemd van het denkbeeld dat Thomas van Gelder iemand is geweest, die reeds zijn naam leende ten behoeve der Ewsums, om, zoolang Abeke zijne studien nog niet voleindigd had, de bediening van proost uitteoefenen [1]). De abt van Rottum gaf den moed niet op, zoodat een proces over de vraag, wie hunner de meest geldige titels had, nu tegen de Ewsums werd aangevangen. Onno, de vader, klaagde immers, bij „Borgermesteren, Raed, Sworen meente der stad Groningen ende ghemene hoeftlinghen ende Rechteren der ommelanden — dat my die Abbet van Rottum mit syne moniken, mit onrechte in swaren wtlandschen pleyte moyet mit loghentaligher sake . . . . . In den eersten, Dat ick hem in desser saken der prouestien van Vsqwart solde ghetoghen hebben mit pleyte te romen, Dat nicht en is, want he die prouestye vorss. by selighen prouest Jullen, myns oems,

[1]) Et quum ispe dominus thomas pendente lite decessit de medio, fuit prouisum cuidam nobili abekoni ewesum, clerico studenti Louaniensi, filio strenui viri domini Onnonis ewesma, militis, qui vigore prouisionis sibi facte per Reuerendissimum dominum Alexandrum, tunc sedis apostolice per almaniam cum plena potestate legatum....

leuende, mit valscher loghentael hadde verworuen, als ick hope te bewijsen. Hieromme hebbe ick die vorscr. prouestye doen verweruen vor mynen zoen van den legaet van Romen, Daer mijn zoen sijn recht in de vorscr. prouestien mede heuet verkreghen". Deze schriftelijke klagte is door den tand des tijds voor het overige gedeelte verteerd. Uit de nog aanwezige fragmenten blijkt alleen, dat Ewsum den abt voorgesteld had de zaak ter beslissing te stellen van den bisschop en het domkapittel te Munster, maar dat de tegenpartij hieraan haar oor niet geleend, en de zaak dadelijk voor den pauselijken Stoel gebracht had. Voorts, dat de domproost te Bremen de belangen van Ewsum waarnam („mijn sollicitator"), en hij van dezen vernomen had, „dat ick eenen monick van Rottum swaerlicken solde hebben gheslaghen tanden wt synen mondt, ('t welk) my boeslick is ouergedichtet".

Bij de breve's van den Munsterschen bisschop en den pauselijken legaat is in afschrift eene uitvoerige ongeteekende Latijnsche conclusie, waarin men uit het kanonnieke regt het ongelijk van den abt en het onregtmatige van eene voorwaardelijke begeving der proostdij, en nog wel tijdens het leven van den titularis, tracht te betoogen, met een beroep op het hooger gezag van een pauselijk legaat. Misschien is dit een afschrift van het stuk door den domproost van Bremen bij den Stoel te Rome ingeleverd. Herhaaldelijk wordt daarin beweerd, dat de abt *subrepticie et obrepticie* de proostdij verkregen had, terwijl zijn klooster overvloedig met tijdelijke bezittingen was gezegend, zoodat de armoede bedriegelijk, ter kwader trouw en in strijd met de waarheid (*per dolum et fraudem et contra veritatem*) was voorgewend, om met al te goeden uitslag den Munsterschen bisschop den begevingsbrief af te persen (*extorta*), misschien wel door valsche getuigen, valsche stukken en omkooping *(et fortasse per falsos testes et falsa instrumenta ac negligentias procuratoris aut per corrupciones)*.

Ofschoon die krasse beweringen mogelijk niet van grond ontbloot waren, dringt zich bij het lezen van de breve van den legaat, waar die zoo onbestemd is over den stand van het geschil tusschen den abt en Thomas van Gelder, nogthans onwillekeurig de vraag op, of Ewsum op zijne beurt dien prelaat niet evenzeer om den tuin heeft geleid.

JOHANNES PRIGGENHAGEN, Decretorum doctor, Decanus sancti Martini In Bramessche, ac sancti Johannis Baptiste, ciuitatis Osnaburgensis, ecclesiarum Canonicus, in eadem ciuitate Osnaburgensi Residens, Subexecutor et commissarius Apostolicus, A Reuerendo in xristo patre, domino Mattheo de porta, decretorum doctore, Claremontensis ecclesie Decano, Sanctissimi In xristo patris et domini nostri, Domini Sixti, Diuina prouidencia pape quarti, cappellano et Ipsius sacri palacii Apostolici causarum Auditore Executoreque vnico principali, Ad infrascripta ab eodem Domino nostro papa specialiter deputato, In vim clause generalis ceterorum, cum ad executionem eciam In infra specificatis literis siue processibus Executorialibus Apostolicis rei iudicate, inter Reuerendum patrem et Religiosos viros Dominos Abbatem et conuentum Monasterij sancte juliane in Rotthum, ordinis sancti Benedicti, monasteriensis diocesis, ex vna, et quendam dominum Onnonem Ewesma, militem, Abekonem Ewesma, eius filium, et hinricum Zyrcxe, assertum clericum, ex aduerso principales, De et super donacione et incorporacione seu unione prepositure In Vsquart dicto monasterio et conuentui sancte juliane in Rotthum factis, et illius occasione partibus ex altera, ab eodem Reuerendo patre Mattheo de porta, Executore principali, decretis et fulminatis intente et descripte, Ad vlteriorem earundem literarum executorialium pro parte prefatorum domini Abbatis et conuentus in Rotthum, principalium in eisdem literis, siue processibus executorialibus, principaliter nominatorum, sub Requisicione censurarum et penarum in ipsis literis et processibus executorialibus comprehensarum, Ac infligi et inferri comminatarum, subdeputatus, vniuersis, et singulis Dominis abbatibus, prioribus, prepositis, decanis, archidiaconis, scolasticis, cantoribus, custodibus et thesaurarijs; sacristis, tam cathedralium quam collegiatarum canonicis, parochialiumque ecclesiarum prioribus seu locatenentibus eorundem, plebanis, viceplebanis, cappellanis, curatis et non curatis, vicarijs perpetuis, altaristis, ceterisque presbiteris, clericis, nouicijs et tabellionibus publicis quibuscunque, per ciuitates et dioceses Traiectensem et Osnaburgensem, Monasteriensem ac alias vbilibet constitutis, sancte sedi Apostolice subiectis, Salutem in Domino, et nostris huiusmodi prenominatis (?) apostolicis firmiter obedire mandatis. Quia honesti viri domini, magister Johannes Wycherynck decretorum doctor, ac domini Johannes Monter, Commendator in Wytwert, et Johannes Spyrinck, [1]) terre

[1]) Vermoedelijk is het woord *Officialis* hier vergeten.

ffrisie, pridem per nos et nostras citacionis literas ad instanciam et pro parte venerabilis et religiosi viri domini abbatis monasterij conuentus in Rotthum, prepositi in Vsquard, pretacti, Ad docendum et clare demonstrandum se literis et processibus executorialibus apostolicis sententiarum diffinitiuarum de et super prepositura in Vsquard, in Romana curia ut predicitur latarum, decretis, publicatis, et executis, realiter et cum effectu paruisse. Alioquin ad videndum et audiendum se censuras in dictis literis executorialibus latas et comminatas per nos subexecutorem, dicta auctoritate Apostolica, declaratis, incidisse, citati non comparuerunt, neque per se uel eorum procuratorem se literis et processibus huiusmodi Apostolicis realiter et cum effectu paruisse et parere velle, coram nobis docuerunt aut legitime demonstrarunt. Nos, ad sindici et precium prefati venerabilis domini abbatis et prepositi ac sui conuentus instanciam, ipsos et eorum quemlibet exigentes, eorum contumacia, citationibus legitimis ac alijs prehabendis receptis et prehabitis, penas et censuras excommunicationis declaramus incidisse et deinde post interualla temporum eandem excommunicationis sententiam aggrauamus, reaggrauamus, eciam ad interdictum ecclesiasticum et inouocationem brachij secularis processimus, ipsosque tales et taliter, per mandata nostra desuper subsecuta, juxta et secundum earundem literarum executorialium continenciam, formam et tenorem, decremus et demandamus denuncianda et denunciari. Verum quia nobis jam pro parte dictorum magistri Johannis et dominorum Johannis et Johannis prenominatorum fuit et est expositum, qualiter ipsorum contumacia multiplex ut asserebatur excusabilis fuerit, et sit per amicabilem concordiam ac alias expurgata, ipsosque et eorum quemlibet paratos effectualiter parere ac paruisse memoratis literis et processibus de et super huiusmodi prepositura concessis, ac eundem dominum Abbatem et prepositum in eadem sui prepositura suisque juribus et pertinencijs ac iure desuper sibi et eius conuentui auctoritate Apostolica quesito, nullatenus velle impedire, Nos amplius de obediencia sancte nostre ecclesie quam contemptu clauium eiusdem gaudentes et pie confidentes prefatos, declaratos, contritos ad cor redijsse et veniam consecutos, hinc de consensu precium et sindici dicti domini abbatis prepositi et eius conuentus antefatos nostros processus declaratorios et omnia desuper subsecuta duximus reuocanda et presentibus reuocamus, ac ipsos et eorum quemlibet, quantum auctoritate apostolica, nobis ut prefertur commissa, possimus, in

dei nomine in hys scriptis Absoluimus, et sancte nostre ecclesie gremio restituimus, interdictum propterea seu ipsorum occasione latum relaxantes, quas absolucionem et relaxationem sic publice nunciatis et teneatis, literis tamen ordinarie et apostolice prouisionis ac apostolicarum sententiarum, rei judicate et executorialium, de et super dicta prepositura ipsiusque jurisdictione, pertinencijs et juribus quibuscunque pre prefatis dominis, abbate et conuentu, datis et obtentis, in earum cursu et effectu plenariis, nec non censuris et penis in eisdem latis et comminatis, ac ex eisdem locum sibi vindicantibus, et earum cursu contra non parentes, inobedientes et rebellos aut quomodolibet contrarium dictis literis ffacientes, eciam si prenominati absoluti seu aliquis illorum uel alter, cuiusuis dignitatis, condicionis aut preëminencie fuerit, semper saluis et in earum cursu manentibus, reseruatis, citra quamuis per presentia derogationem. In quorum omnium et singulorum fidem et testimonium premissorum presentes literas exinde fieri sigillique nostri appensione fecimus communiri. Datum anno Domini millesimo quadringentesimo octuagesimo, die veneris vicesima septima mensis octobris, presentibus ibidem honestis viris, dominis Johanne Ledebur et Hinrico Rotbent, vicarijs ecclesie sancti Johannis Osnaburgensis, testibus ad premissa vocatis et specialiter rogatis.

Origineel, *Gron. Archief*, 1480, nr. 30.

(Volgt nog eene verklaring van den notaris Johannes Hagen de Lenep, op de wijze, als die blz. 123.)

Uit dit stuk, het laatste, dat mij over deze zaak in handen kwam, blijkt, dat Paus Sixtus IV de behandeling en beslissing van het geschil aan zijn hofrechter Dr. Mattheus de Porta, deken van Clermont, had opgedragen, en dat de kloostervoogd ten slotte in het het gelijk was gesteld. Niettemin schijnt de abt tegen den grooten aanhang en invloed der Jonkeren van Ewsum zijn gezag aanvankelijk niet te hebben kunnen vestigen, vermits op zijn aandrang de Oldenburgsche Kanunnik Dr. Joh. Priggenhagen, namens s'Pausen regter de Porta, den last ontving om de bedreigingen tegen de weerspanningen, in het gewijsde vervat, ten uitvoer te leggen.

Diensvolgens werden Mag. Johannes Wijcherinck, proost

van Humsterland, Johannes Monter, Kommandeur van het Hospitaalhuis te Wijtwerd, en Johannes Spyrinck, wiens qualiteit mij onbekend bleef, door den executeur Priggenhagen opgeroepen, om van hunne gehoorzaamheid aan de uitspraak van den H. Stoel klaar en duidelijk te doen blijken en bij gebreke van dien te zien en te hooren verklaren, dat zij vervallen waren in de bedreigde censuur. Geen hunner verscheen. Gevolgelijk verklaarde Dr. Priggenhagen bij verstek, dat zij de straf van excommunicatie hadden beloopen, en hij na zeker tijdsverloop het interdict uitspreken en den arm van het wereldlijk gezag zou inroepen. Naar den inhoud zijner executoriale brieven gelastte hij verder, dat hunne excommunicatie openlijk bekend zou worden gemaakt.

Zoo ver is het echter niet gekomen. Officieus was, namens de weerspannigen, immers reeds betoogd, dat hunne houding zeer verschoonbaar geweest, de eendragt in der minne al hersteld was, en zij mitsdien bereidvaardig aan den Rottumer abt, als proost van Uskwerd, zouden gehoorzamen, zonder verder verzet.

Gehoor gevende aan de bede en de voorspraak van den abt, herriep Dr. Priggenhagen zijne uitspraak, vergiffenis schenkende aan de geëxcommuniceerden en hen weder in den schoot der kerk opnemende, met opheffing van het aangekondigde interdict.

Zie daar in korte woorden den inhoud en de strekking van het bovenstaand langwijlig charter.

Gaarne wil ik gelooven, dat het verzet van Joh. Wycherinck en van den kommandeur van Wijtwerd verschoonbaar was. Tot het geestelijk regtsgebied van den eerste behoorde Vredewold (*Bijdr.* III, 156), waarin het Huis de Nienoord lag, eene bezitting van het geslacht Ewsum, met een staanden regtstoel, benevens vele collatien of patronaatregten. Wilde de proost van Humsterland vrede houden met dat invloedrijk wereldlijk gezag, dan diende hij wel de partij der Ewsums te kiezen, om zijn eigen gezag staande te houden. Evenzoo ging het Johannes Monter, wiens afhankelijkheid van de Ewsums wij kennen uit een vidimus, in 1474 door hem afgegeven van een brief van 1343, waarin ten aanzien zijner kommanderij verklaard wordt, „dat wij voert holden den walgheboren Juncker Ewe

van Ewsum voer unsen fundatoer und beschermer, als syn voervaderen uten Oert ghewest synt" [1]).

Is het waar, dat de Wijtwerder kommanderij door de Ewsums gesticht is, dan laat zich de houding van den kommandeur daaruit gereedelijk verklaren. Het klinkt echter vreemd, wanneer men in een vidimus van 1474 leest, dat het origineel van 1353, destijds dus slechts 120 jaren oud, „van oltheit niet langer dueren mochte", en „die men scharplick mochten lesen van olderdum, men dorch verstant und scharpheit der synnen was die sin und scrift als hier na stet geschreven." Ik geloof, dat men dan wel mag vragen, of onder den invloed der Ewsums, „dorch verstant und scharpheit der synnen" ook die zoogenaamde brief gefabriceerd kan zijn in 1474, en gelijktijdig in den vorm van een vidimus aan den man gebracht als een oud en bijna vergaan stuk? Practica est multiplex.

Wordt vervolgd.

VONDELING, 1602.

Wij Borgermester ende Raedt der stadt Groeningen doen khundt ende betuegen midts desen alsoe enige vrunden ende naberen jn brugstraete, de dat vundeling, wesende enes soldaten kindt, besz nu tho onderholden ende sijn noetdruft verschaffet, an ons tho meermalen jnstendich versocht hebben omme van des voers. kindes ferner onderholdt entlediget tho moegen worden, hebben daer vp ordineert, dat het voersc. kindt by den voerstanderen tot de armehueszitten, sampt de Procuratoeren des conuentes then hilligen geeste ende de voeghden van St. geertrueden bij prouisie ende tot reuocatie onderholden sal worden, tho verstaende dat de van de armhueszitten daer tho zoe voele sullen moeten contribueren als de vanden hilligen geeste ende Sunt Geertrueden tsaemen. Tho oercunde vnss vpgedruckt signete den 15 Junij 1602. [2])

---

[1]) *Tegenw. Staat van S. e. L.* II, 333.
[2]) Archief, H. S. in folio nr. 100, bl. 372.

Verbetering van misstellingen in de artikelen betreffende de familie GOCKINGA, *die voorkomen in het Biographisch Woordenboek van* A. J. van der Aa, *en eenige aanvullingen.*

Niet lang geleden ontving ik de 71ste en 72ste afleveringen van het *Biographisch Woordenboek* van A. J. van der Aa, dat onder hoofdredactie van Dr. G. D. J. Schotel bij J. J. van Brederode te Haarlem wordt uitgegeven. De afleveringen van dat Woordenboek, die achtervolgens door mij zijn ontvangen, prijken op den omslag met de woorden: Nieuwe Uitgaaf. In hoever die vermelding juist zij te noemen, laat ik in het midden; in allen gevalle is het zeker dat in de artikelen betreffende de familie GOCKINGA, die in de aangehaalde afleveringen voorkomen, geenerlei acht is geslagen op de verbeteringen die ik, daartoe aangezocht, in der tijd heb opgegeven. Ik maak daarom gebruik van de gelegenheid die mij door de Redactie van deze Bijdragen wordt aangeboden, om de verbeteringen, die in de bedoelde artikelen noodig zijn, voor zoover ik daartoe in staat ben, hier aan te duiden.

Het onderwerp is zeker niet van zeer algemeen belang. Wanneer evenwel, zooals hier, in eene bekende Verzameling van levensberigten artikelen voorkomen waarin gebrekkelijke opgaven, welke ook, worden gedaan, dan is eene aanwijzing daarvan door degenen die meer bijzonder in de gelegenheid zijn daarop de aandacht te vestigen, voorzeker niet geheel ongepast te achten.

Ik laat die aanwijzing hier volgen. Een paar aanvullingen mogen daarbij tevens hare plaats vinden. De artikelen waartoe een en ander betrekking heeft komen voor op bl. 222—227 van het Woordenboek.

GOCKINGA (EYOET), lees EOLT, of ELDE, zooals bij de Sitter, *Voorloopig Register van Charters*, *enz.* bl. 38, en anderen.

(EPPO), zoon van den voorgaande.

Niet EDZARD CIRKSEMA was gehuwd met eene zuster van EPPO GOCKINGA, maar deze met eene zuster van ULRICH en

van EDZARD, Graven van Oost-Vriesland, zoo als later ook wordt vermeld.

(SCATO), Syndicus der Ommelanden, werd geboren in 1566 en overleed in 1641.

(SCATO), wordt gezegd te zijn geweest zoon van SCATO GOCKINGA en GEZINA WICHERS.

Hier is eene misstelling die ook voorkomt bij SCHELTEMA, *Staatk. Nederl.*, wiens opgaven zijn gevolgd. SCATO GOCKINGA, hier bedoeld, was zoon van EPPO GOCKINGA en SIBILLE VERSPEYK. *Hij* was gehuwd aan GEZINA WICHERS. Deze SCATO was geboren 4 December 1624, gehuwd 4 September 1651, en overleed 19 Junij 1683.

ANNA CLUIVINGE, met wie deze verkeerdelijk wordt gezegd te zijn gehuwd geweest, was de vrouw van SCATO GOCKINGA die tijdens het beleg is geweest Vaandrig bij het Studentencorps en vervolgens was Drost der Oldampten en Lid van de Staten-Generaal. Deze was geboren in 1652, gehuwd 12 October 1675, en is overleden 22 April 1687.

Hij komt bij van der Aa voor op bl. 225.

(LUDOLPH) werd geboren 14 Maart 1667 en overleed in September 1712.

(HENRICUS) werd geboren 6 Januarij 1718 en overleed in September 1772.

(CAMPEGIUS HERMAN), lees HERMANNUS. Hij overleed te Groningen den 8 Januarij 1823.

De titel van zijne Dissertatie wordt verkeerd opgegeven. Hij promoveerde te Groningen den 5 September 1768, onder het Rectoraat van D. G. van der Keessel, op eene Dissertatie getiteld *De mitigatione poenarum.*

Verkeerdelijk wordt voorts opgegeven, dat hij in 1801 was Lid van het Uitvoerend Bewind. Daarvoor moet worden gelezen: 1802 Lid van het Staatsbewind der Bataafsche Republiek.

Verkeerd is ook de vermelding dat hij slechts tot in

1819 Lid was der Staten-Generaal; hij bekleedde die betrekking tot aan zijn overlijden.

Wat de *Redevoeringen* aangaat, in het artikel vermeld, deze zijn uitgegeven met bijgevoegde *Aanmerkingen over de waarde der landerijen en hoe dezelve die waarde verkrijgen.* — Gunstige beoordeeling in *Göttinger gelehrte Anzeigen*, 3 Dec. 1818; 193e stuk, bl. 1921. Door van Hogendorp, *Bijdragen*, III, 130 volg., worden de meeningen van den Schrijver over het drukkende der grondbelasting bestreden. Vgl. voorts van Rees, G. K. VAN HOGENDORP *als Staatshuishoudkundige beschouwd* (Utrecht 1854), bl. 54—76, 149. Dezelfde, *Beoordeeling van* ENGELS, *de belastingen*, *enz.*, in *Nieuwe Bijdragen voor Regtsgel. en Wetg.* XII, 630.

Van zijne hand is ook: *Brief over de armeninrigting te Noordbroek* 1821, gerigt aan Mr. C. V. (Mr. C. Vollenhoven), in *Magazijn voor het armenwezen* van Prof. H. W. Tydeman, Deel V, bl. 223 volg.

En nu zij het mij nog vergund het volgende dat ik betreffende mijn' grootvader vond vermeld hier op te nemen:

Wat aangaat zijn lidmaatschap van het Staatsbewind: — „Op 23 November 1804" (leest men bij Mr. G. Mees Az., *Historische Atlas van Noord-Nederland*, 8e aflev., bl. 10), „zijnde het negende jaar onzer onafhankelijkheid, verbood „het Staatsbewind alle gehoorzaamheid aan Fransch gezag, zoover het niet betrof de defensie. Dan welhaast „hoorde men dat de talrijke bezetting van Utrecht naar „den Haag zou oprukken; het besluit werd ingetrokken „en, ingevolge eene nota van den Franschen Gezant ont„hielden zich vervolgens van de Vergadering van het „Staatsbewind de burgers BIJLEVELD, BESIER, SPOORS en GOCKINGA." — Wordt aangehaald *Drenthsche Volksalmanak* voor 1841.

Nog leest men omtrent dezelfde aangelegenheden het volgende bij de Bosch Kemper, *Staatkundige geschiedenis van Nederland van* 1795—1814, bl. 307: „De leden van het „Staatsbewind, voor een gedeelte uit bejaarde mannen be„staande, kwamen dikwijls niet voltallig ter vergadering. „Van de vier meest cordate leden BESIER, SPOORS, GOC„KINGA en BIJLEVELD, die zich tegen de bevelen van MAR„MONT verzet hadden, werd door het Fransche bestuur de

„afzetting gevorderd. In waarheid was het met onze onaf-„hankelijkheid gedaan. Frankrijk was een groot militair „kamp geworden en Nederland werd als een avant-poste „beschouwd. Wel was het jaar 1804 kommervol.”

Of C. H. GOCKINGA tijdens het Fransch bestuur lid was van den departementalen raad (Raad van Prefectuur), is mij niet bekend daar ik het niet vind aangeteekend. Wel werd hij, tijdens het Koningrijk Holland Kwartierdrost te Winschoten zijnde, bij de inlijving benoemd tot Onder-Prefect, maar hij was tot de aanvaarding van dat ambt volstrekt ongezind. Weldra werd dan ook Mr. J. R. Modderman tot de waarneming aangewezen, terwijl deze in November 1811, blijkens de Amsterdamsche Courant van 21 November 1811, definitief tot Onder-Prefect werd benoemd. Zie Mr. G. Mees Az. in het aangehaalde werk, 9e aflev. bl. 25 in de noot.

Dat hij als lid van de Tweede Kamer der Staten-Generaal een werkzaam aandeel had aan de zamenstelling der Nederlandsche Wetboeken, kan blijken uit zijne benoeming op den 22 Maart 1820 tot lid van eene commissie tot voorloopig onderzoek van de destijds bereids ingediende en nader in te dienen ontwerpen van wet, bestemd om een deel uit te maken van het aanstaand Burgerlijk Wetboek. Zie Mr. J. C. Voorduin, *Gesch. en begins. der Nederl. Wetboeken*, I, 1, 189. Ook was hij reeds tijdens de Republiek lid geweest van eene commissie belast met de zamenstelling van een ontwerp van een Burgerlijk Wetboek. Zie o. a. Voorduin I, 1, 166.

Ten slotte zij vermeld dat eene levensschets voorkomt in de *Galerie historique des contemporains ou Nouvelle Biographie*, die te Brussel is uitgegeven ten jare 1817 en vervolgens, Deel V, bl. 147 volg.

's Gravenhage,
24 Februarij 1873.

OUDE WILKEUREN

VAN

BOERSCHAPPEN EN MARKTEN

IN

DRENTHE.

Onder dit opschrift opende ik in dit Tijdschrift, deel IX, bl. 161, eene rubriek, die door toenemende bijdragen zeer belangrijk kan worden voor de kennis van de oude landhuishouding in de Drentsche boerschappen, welke inderdaad zeer eigenaardig was, en, hoezeer het gelukkig is voor voortgaande ontwikkeling dat andere en betere toestanden zijn in het leven getreden, zoo heeft èn de geschiedvorscher èn de staatsoëconoom èn de landbouwkundige groot belang, ook ten einde thans nog bruikbare gevolgtrekkingen te maken, om die toestanden te kunnen inzien en kennen. Ik deelde toen een zestal zulke keuren mede.

Ook in de Drentsche Geschied-, Landhuishoudkundige en Nijverheids Almanak, bij J. Oomkens J.zoon te Groningen uitgegeven, die den Drentschen Volksalmanak opvolgde, waarvan slechts drie jaargangen zijn verschenen, nl. 1853, 1854 en 1855, maar die zeer belangrijke en weinig bekende bijzonderheden omtrent Drenthe mededeelde, komen zulke wilkeuren voor en wel in die van 1853 een boer-willekeur van Gieten van het jaar 1598, bl. 81—95; in die van 1854, bl. 111—116, boer-willekeur van Buinen onder Borger van 1613, welke zeer merkwaardig zijn om de oudheid, en de laatste ook omdat daarbij eene publicatie is van den predikstoel; en in die van 1855, bl. 87—92, boer-wilkeur van Diever van 3 Maart 1723 en van 21 Julij 1754, die ook daarom merkwaardig is, omdat de Scholtes ze medeteekende en ze „onder klokkleppinge" na 25 jaar vernieuwd werd.

De thans door mij medegedeelde is daarom belangrijk, omdat ze opgemaakt werd op een tijdstip, toen de wetgeving het regt der markten en boerschappen om „boerwilkeren" te maken niet meer erkende: het schijnt dat de wetenschap van hun vervallen regt de stellers van 't reglement

niet bereikt heeft, of dat het besef van hun regt, van hunne vrijheid te groot, te vast gevestigd was, dan dat zij meenden afstand te kunnen doen. Opmerkelijk is het echter dat ze hunne keur reglement noemen en aan het slot eene flaauwe bewustheid schijnen te hebben daarvan, dat de toestand van het regt is veranderd.

Wij laten hier volgen een Boerwilker van Hijken van 22 Nov. 1819.

BOERWILKER OF REGELEMENT VOOR DE BOER VAN HYKÉN.

Wij ondergetekende inwoners te Hyken verbinden ons tot het nakomen of onderwarpen an de volgende artykelen:

Artykel 1.

Daar zal in onzer midden een pubelyke boervergadering plaats hebben op een daartoe bepaalde plaats, welke zal zyn in of by de schoele.

2.

deze vergadering zal byen geroepen worden door het blazen van een horen of door het rondezenden van een briefje by de huizen.

3.

die vergadering geroepen wordende door het blazen van het horen zal een yder gehouden zyn alsdan op de bovenbepaalde plaats te verschynen: die naa verloop van een kwartieruurs naa het blazen van het horen niet komparee̥rt zullen de alsdan anwezygen kunnen voortvaren met het noodyge te stellen.

4.

Zoo men in deze vergadering niet eens mogte zyn in het stellen van zekere dingen zal de meerderheidt van stemmen het geval kunnen beslissen.

5.

Zoo er ymant mogt vermenen een exstra ordinare verga-

dering te moeten beleggen zal het bekent gemaakt worden door het rondtzenden van een briefje by de huizen: alsdan zal een yder gehouden zyn op het alsdan bepaalde uur te kompareeren; die alsdan niet kompareert zal verbuiren eene boete van 15 cent, alsmede die het rondtgaande briefje laat liggen of niet dadelyk voortbrengt zal mede verbuiren eene boete van 20 cent.

6.

Op deze vergadering zal men de bovengenoemde en volgende artykelen van dit boerregelement kunnen veranderen, vermederen of verminderen naar goetvinden der meerderheidt van stemmen, waarnaa een yder zig zal moeten schikken alsmede zal men op deze vergadering kunnen bepalen en door de meerderheidt vaststellen allerhande gezamentlyke boerdingen die in dit regelement niet mogten genoemt zyn en egter nodig zyn, zonder dat de alsdan apsente leden zig daar tegen kunnen of mogen verzetten.

7.

Indien er gezamenlyk met de boer gewarkt moet worden hetzy publyke wegen, waterleidingen of wat het ook zyn moge zal een yder gehouden zyn op het alsdan bepaalde uur een bekwaam en weerbaar manspersoon, bekwaam om zyn pandt te kunnen maken, op de bepaalde plaats moeten zenden en die Gene die een half uir naa de bepaalde tydt niet prezent is, zal geboet worden voor 30 cent en in het geheel niet komende zal zyn pandt of panden op zyn kosten worden gemaakt, welke kosten en boeten in dit en voryge artykelen vermelt dadelyk worden opgehaald door de volgende hierna te noemen parzonen.

8.

Om deze bovengemelde boeten en kosten dadelyk op te halen zullen benoemt worden veer huisgezinnen onder den naam van schutheeren, welke jaarlijks zullen verwisselen en wel op den eersten mey van elk jaar voort te tellen naa de order der buiren en zullen by het aftreden van hun post an de boer moeten betalen vyf gulden.

9.

deze schutheeren zullen het geheele jaar door op de boer es moeten passen onder de volgende artykelen, zoodat de es het geheele jaer door vry zal zyn dat een yder zyn landt kan ploegen en zayen na goetvinden egter zal den een den ander met voordagt geen mennigen moegen beletten ook niet de van ousher gewone mennigen mogen verhinderen ten zy de rigter hieromtrent anders over mogte oordelen.

Geen paarden of biesten of schapen of varkens zullen op de es mogen lopen of weyden exept de varkens zullen het vry hebben van den eersten November tot den laatsten Meert: de boerharders zullen op de es mogen weyen als zy het zonder schade konnen doen tot zoo lange als de schapen op de es in de hekken liggen.

10.

De schutheeren zullen moeten zorgen dat de es vredenge behoorlijk gemaakt worde alsmede de boer- en partykuliere waterlydinge, zullende daarvan een dag of dagen in de boersvergadering worden gestelt om dezelve alsdan behoorlyk gemaakt te hebben of een yder het zyne behoorlyk schou vry.

11.

Gemelde vredinge of waterleydinge zal door bovengemelde schutheeren op de daartoe bepaalde dag worden geschoudt en zullen voor de eerste maal van een kwaat pant in die es vredinge worden geboet voor 5 cent en voor de tweede maal 10 cent en zoo vervolgen te verdubbelen tot vyf malen en niet gemaakt zynde zullen de schouwers gemelde pant of panden op kosten van den eygenaar laten maken, welke kosten dadelyk door de schouwwers zullen opgehaalt worden als een kwaat pant in de waterleydinge zal hetzelve plaats hebben uitgenomen voor de eerste maal I5 cent en dan vervolgens ook verdubbelt: de schouwers zullen gehouden zyn van yder keer schouwen an de eygenaar kennis te geven.

12.

De schutheeren zullen tot het schutten uit de es uit

hun huisgezin mogen gebruiken alle de hun redelyke vermogens bezitten en den ouderdom van 12 jaren hebben bereikt.

13.

Die schutheeren zullen voor schutten mogen vorderen uit de es

van een paart of vool by nagte . . .	f „.30 cent.
en by dag	f „.15 cent.
een koe of kalf	f „.15 cent.
een varken of bigge	f „.05 cent.
een schaap of meer tot 9 vor weyden . .	f „.05 cent.
zoo er eymant met 10 of meer schapen op de es bevonden wort te weyden verbeurt .	f 100 cent.
als er ymant met zyn vee by nagte op de es weidt verbeurt	f 3 gulden.
een varken dat niet gekramt is als die dag bepaald verbeurt.	f „.2½ cent.
en voor de tweede maal nog niet gekramt zynde verbeurt	f „.5 cent.

14.

de geheele boer zal op dezelve conditien de schutheeren mogen schutten.

15.

Zoo ymand mogte vermeenen dat zyn vee nouwer door de schutheeren weerde opgepast als dat van een ander zal een yder het regt hebben om eens anders vee an de schutheeren an te wyzen die alsdan genootzaakt zullen zyn om gemelde vee dadelyk te schutten of anden aanwyzer voor hun reken over te laten zoodat zy voorgemelde vee zullen moeten betalen.

16.

De schutheeren zullen bovengemelde schutpennigen en boeten der schouw voor hun ygene gelden invorderen by het halve jaar en wel 8 dagen voor Allerhyligen en 8 dagen voor Mey: zy zullen het uir van invordering door een briefje by de huizen bekend maken, zoodat een yder alsdan zyn verschuldigde op de bepaalde plaats en uur zal moeten brengen.

17.

Van deze schutpennegen en boeten der schou zullen de schutheeren bij elke invordering an de boer moeten betalen *f* 2.50 cent, hetwelke voldoende zal zyn voor het geldt an de boer in artykel 8 vermelt.

18.

de schutheeren zullen gehouden zyn om het geschutte vee an den eygenaar an te wyzen uitgezondert degene die bevonden wort met zyn vee op de es te weyden by het anwyzen van het geschutte vee zal een yder zyn vee moeten bekennen: zoo van agteren bevonden wort iemant zyn vee niet bekent te hebben zal met een dubbelt schutgelt worden angetekend, de schutheeren zullen het vee zelve van de es moeten brengen uitgenomen die bevonden wordt op de es te weyden daarmede zullen zy kunnen volstaan als zy maar zien wat eygenaar het is, egter zullen zy het hem moeten anzeggen.

19.

eendien er by het invorderen van de schutpennegen enig verschil mogte ontstaan zal alles by de eerste boervergadering volkomen door de meerderheidt worden beslist zonder tegenspreken.

20.

De boeten in artykel 5 — 6 — en 7 vermelt zullen komen ten voordeele van de gehele boer zoodat voor de schutheeren verblyft die boeten in artykel 17 vermeld.

21.

Zoo in de boervegadering eenige dingen mogten gesteld of verboden worden en waarvan wegen de boer opgepast moet worden, zullen de schutheeren gehouden zyn zulks voor die boer te moeten doen van welk eennen aart het ook zyn moge zonder van die boeten of penaliteiten eenig genot te hebben.

22.

Eindelyk verbinden wy ons om zoo wy menen in het een of ander niet goet behandelt te zyn, ons an de uit-

spraak der meerderheidt van de boervergadering te willen onderwerpen en zoo wy gerigtelyk tot het betalen van boeten of kosten door die schutheiren namens de gehele boer worden genoodzaakt, wy hetzelve voor goet zullen houden en verbinden verder voor alle boeten en kosten die ons van wegen dit regelement kunnen of mogten opgelegt worden of de bepalingen door de meerderheidt van stemmen by de boervergadering ons opgelegd onse persoon en goederen als na de wet.

23.

Zoo het mogt noodig zyn zal dit boerregelement ter approbatie worden ingezonden waar zulks noodig zal geoordeelt worden.

Aldus gedaan en opgemaakt in Hyken den 22 November 1819, en bij gebrek an zegel door ons getekent op ongezegeld pampier om op zegele overgebragt te worden en alsdan op nieuw te teekenen.
(geteekend)

J Jeene Alberts
Jakob Koerts
Albert Geerts
Bartelt jansten
Hendrik Jakobs
Jacob Alberts
Roelof Jacobs
wolter Hendriks
Roelof Hein
Jan C. Koers
Hendrik meinen
Hendrik boer
jan peters
Albrt Arns
Geert Jans
willem Lombert
luykas roelfs
Harm Hendriks
Jan Alberts
Roelof Hendryks
Gerrid veldman
Hendrik Tiems
J: B: Vredeveld
Berend jans
Roelof weurdinge
Alberts jakops
jan Derks
Albert Boer
Roelof Jans
jan L Seubring
Egbert Derks
Alberts Hendriks
Barteld Hendriks
Derk Donen

HET NIJDINGE GOED TE GRONINGEN,

NOG EEN LEEN IN 1603.

In mijne bijdrage over den ouden Groninger adel in dit tijdschrift (VII, 13), heb ik reeds gesproken van dit Nijdinge goed en dit doen kennen als een bijzonder landgoed van de bisschoppen van Utrecht, dat zij hier ter stede en in het Goregt bezaten (VII, 24). Het was dus namelijk wel gelegen in de Groninger heerlijkheid of het aanzienlijke landgoed aan het Domkapittel te Utrecht door Hendrik III in 1040 geschonken, doch zal daartoe niet behoord hebben, maar te beschouwen zijn als eene eigene, afzonderlijke bezitting van de Utrechtsche bisschoppen als landsheeren, en wel als een leengoed, dat daarom ook aan hen als leenheeren en hunne opvolgers gebleven is, ook nadat de stad Groningen die heerlijkheid geheel aan zich bekomen had. Zoo werden, volgens de bisschoppelijke leenbrieven daarvan nog overig en door Driessen medegedeeld, [1]) in 1372 Otto Polleman daarmede beleend, in 1433 Fije Calmers, in 1451 Clawes Kater (zooals dat Nanneke zijne moei reeds voor hem bezeten had), en in 1452 Henrik Kater. Verder konde ik dit goed, bij gebreke van bescheiden, niet vervolgen. Nu is mij echter nog weder een latere leenbrief van 1603 bekend geworden en welwillend afgestaan door den bezitter, den heer L. U. Rengers van Naerssen. Ik heb gemeend het beste gebruik daarvan te maken, met dezen leenbrief ook mede te deelen, als ten vervolge op de voorgaande. Deze leenbrief is nu niet meer afgegeven door den bisschop van Utrecht, want die bestond niet meer, maar door het landschap Overijssel, als toenmalig leenheer van de oude bisschoppelijke leengoederen na de voorgaande landsheeren, die de bisschoppen van Utrecht zijn opgevolgd. Het goed werd bij dezen leenbrief verleend aan Hille Katers, zeker eene nazaat en opvolgster

---

[1]) *Mon. Gron.* II, 328.

van de vroegere leden van deze oude Groninger familie, die dat leen, zooals wij zagen, hebben bezeten. Het was dus steeds tot zoo verre bij die familie gebleven. Volgens eene scheidacte des jaars 1631 is juffer Hille later gehuwd met Frederik Coenders van Helpen. [1]) — Waaruit dat Nijdinge goed bestond en waar het eigenlijk gelegen was, hieromtrent worden wij uit dezen leenbrief ook niets gewaar. Het wordt hier ook „Henrick Guertz guet" bijgenoemd; misschien omdat een persoon van dien naam dat goed toen in gebruik had. Maar dit geeft ook geen meer licht. Wij hebben dat ook vruchteloos in andere bescheiden gezocht. Mij is alleen nog voorgekomen in een oud rekenboek der predikantengoederen van 1634, als daartoe behoorende, een huis met den naam van *Caters lien*, en aldus omschreven: „Een huis aan St. Martens kerckhof ten suiden van het Provinciehuis *Caters lien* geheeten, hebbende nog de predicanten ten oosten, de snurre ten suiden, Dr. Joannis Eeck an 't kerckhof ten westen ter naester swette. — Marten Milcken bewoont deze behuisinge ende tot gebruik der schoele" enz. De ligging van dit huis wordt alzoo duidelijk genoeg aangewezen. Volgens de oudere leenbrieven lag het Nijdinge goed echter in en buiten de stad tot in het Goregt; volgens den laatsten hier volgende, wordt het alleen gezegd, als gelegen te Groningen. Het is wel mogelijk dat voornoemd huis nog een deel is geweest van het Nijdinge goed, waarvan de hoofdzetel te Groningen zal gevestigd geweest zijn. Het leen daarvan moet dan toen reeds afgekocht en het goed versnipperd zijn. Maar daarvan verneemt men niets, noch hoe dat huis aan de predikanten gekomen is. Misschien schuilt er onder deze of gene familiepapieren nog wel iets dat hiertoe betrekkelijk is. Zoo ja, houden wij ons verder aanbevolen daarmede in kennis gesteld te worden, om de geschiedenis van dit zeldzaam voorbeeld van een Groninger leengoed aan te vullen. Hier volgt dan nu de leenbrief daarvan van 1603.

Leenbrief van het Groninger Nijdinge goed van 1603.

Ridderschap ende Steden der Landtschap van Oueryssell, Doen cont ende te wetenn dat voer vnsenn Gecommittier-

[1]) Gron. Arch. Reg. 1631, nr. 6.

den totte Leenen ende Mannen van Leene hierunder genoempt, gecoemen ende erschennen is Lubbert Vlger, Volmechtiger van Juffer Hille Katers, blyckende by seeckere Volmacht, gepassiert voer Mannen van Leene, die E: Godtfret van Bloemendaell, ende Doede vann Amssweer, ende by dieselue voer guet ende van weerden erkant, Ende versochte in naem ende van wegenn syne principalinne J: Hille Katers vorss nae doede haeres Broeders Claess Kaeter van Vnss beleent te wesenn mit dat Nijdinge oftte Henrick Guertz guet, mit alle synen toebehoeren gelegen toe Groningen, Welcke versuck by vnsen Gecommittierden jn deliberatie gelacht synde, hebben wy vm redenen vnss daer toe moeuierende doer handen vann vnse Gecommittierden, belyet ende beleent belyen ende beleenen mitz desen Lubbert Vlger, jn qualiteit vorss mit dat Nijdinge offte Henrick Guertz guet, mit allen synen toebehoerenn alss boeuen gemelt, vmme datselue wegen syne principalinne ende haren Erffg. te holden van vns ende vnse Nacoemelingenn, jn aller gestalt alsmen die leenen deser Lantschap schuldich is ende behoert te holden, Ende hefft gemelte Lubbert Vlger den behoirlicken eet daer toe staende jn handen van vnsen Gecommittierden gedaen, belauende alles te doene dat eenen getrouwen Vassall syne Leenheren schuldich jss ende behoert te doene, Beholtlicken vnss vnsen Nacoemelingen ende jedermennichlickenn synes rechtens, Hier waren mit vnsen Gecommittierden auer ende aen alss mannen van Leene deser Landtschap, die Ed. Godfridt vann Bloemendaell ende Werner van Holte, Sunder Arch offte List, jn oirkunde der waerheit, hebben wy het segell deser Lantschap beneden aen desenn brieff doen hangenn, Gedaen bynnen Swolle den Negenendetwintichsten Nouembris 1603.

(Beneden op den vouw des briefs staat)
Ther relatie vande
Gecommitteerden
my present
Roelinck.

EEN DRENTSCH RIJMPJE UIT DE 17de OF 18de EEUW.

„De *Alinghs*, de *Altings*, de *Hiddinghs*, de *Pelincks* en *Papincks*,
„De *Mantings*, de *Nijsinghs*, de *Oostings*, de *Willings* en (*Tabinghs*,
„Zijn in het landschap Drenthe (buiten de Ridders) vol-(gens algemeene gedachten,
„Onder de *Eigenerfden* voorzeker, de tien alleroudste Ge-(slachten."

De namen van *drie* der familiën in de bovenstaande nomenclatuur vermeld (*Alting*, *Papinck* en *Manting*), waren reeds in het laatst der vorige eeuw, althans onder de zoogenaamde *Eigenerfden* in het Landschap *Drenthe*, niet meer bekend, en naar 't schijnt in die provincie geheel uitgestorven, terwijl ook de laatste afstammeling van het meer dan vijf eeuwen oud geslacht der *Tabinghs*, voor omstreeks vijftig jaren in *Assen* is ten grave gedaald. — Velen in Drenthe echter, vooral onder de lagere volksklasse, hebben in het begin van deze eeuw, bij de invoering van onveranderlijke geslachtnamen, eenige van die Eigenerfde familiën doen herleven, door hare namen bij gemis van een eigen geslachtnaam aan te nemen. — Ook bestaan er menigvuldige voorbeelden, dat *later* door achteloosheid of onkunde van verschillende ambtenaren van den Burgerlijken stand in die provincie, onderscheidene geslachtnamen door eenigen, in strijd met de wet zonder toestemming des konings, in één der bovenstaande zijn veranderd, of bij de hunne gevoegd, en op die wijze geusurpeerd. — Zie verder over de familienamen der Eigenerfden in Drenthe, *Teg. St. van Drenthe*, 1792, I, 126.

MEESTER JOHAN, ORGELMAKER TE APPINGEDAM 1481.

In dl. II der minuten van brieven door de regeering der stad Kampen verzonden, berustende op het archief aldaar, komt op pag. 367 de volgende brief voor aangaande zekeren meester Johan, Orgelmaker te Appingedam, door de regeering der stad Kampen aan die van Groningen gezonden. Het jaartal is er niet bijgevoegd, doch zal vrij zeker 1481 zijn. Vertrouwende dat de mededeeling daarvan van eenig belang niet ontbloot mag geacht worden, laat ik hem hier volgen.

Groningen.

„Eersame voirsichtige guede vrunde, die kerckmeisteren van onsz lieuen vrouwen kerke bynnen onsz Stadt hebben ons clagelyken wyss doen verstaen, woe sie in bijwesen meister roloffs vwer lieffden Secretarium jn sekeren vorwerden en manneren die orgelen al daer jnden kercke, bestedet en verdinget hadden an meister Johan orgelmaker then Damme, wel als dat behoirde toe vermaken en toe accordieren, twelche guede vrende [seggen dat], meyster Johan voirges. alsoe niet vollenbracht nogh gedaen en hefft, als hie dat geloefft en angenomen hadde, mer die orgelen synnen corts nae synnen affscheide hulende en onbruyckbar geworden, soe dat men der thants niet gebruken en kan. Want dan meyster Johan in uwen gebiede geseten is soe begeren dairom vruntlyck, meister Johan voirges. vp willen schriuen voir uwe lieffden to komen en hem myt eernste dair toe holden en onderwysen hie sich eerstdages alhyr bij ons voegen en die orgelen voirs. vollentkomentlyck toe maken en toe aecordieren als hie dat geloefft en angenomen hefft, die kerckmeisteren voirsz synnen anbodich hem guetlycken van den restande sijns loens toe vernoegen, en omme sich geboirlycken tegens hem to holden. Hyr jnne myt geboirlicht neersticheyt sbeste veramen en vernoegen, dat wij 't anderen tyden in gelycken in meerren saken gerne vlijtlyck weder om verschulden en voir oegen hebben wyllen, kenne god."

DE OPPERVOOGDIJ OVER DE GASTHUIZEN.

In de bijdrage van den heer Stratingh over de inrigtingen voor zieken, in *stuk 2 van dit deel der bijdragen*, wordt gewezen (bl. 89) op het reeds in het begin der vijftiende eeuw voorkomende bewijs, dat de stedelijke regering het opperbestuur, de oppervoogdij over het gasthuis in de Pelsterstraat uitoefende. Ook van lateren tijd komen daarvan en mede van andere gasthuizen voorbeelden voor, gelijk blijkt uit de bladvulling reeds op bl. 133 bijgebragt, betreffende de bestelling van een vondeling in 1602, en uit de volgende brieven van het laatst der zestiende eeuw, maar vóór de invoering van de hervorming in deze stad. — Ik laat daarop ook nog volgen een brief van 1593, waaruit men tevens ziet, hoe de gasthuizen te Groningen in de eerste plaats soms ook gediend hebben tot verpleging van zieke en gekwetste militairen.

1.

Vnser vrundtwilligen grueth sampt alles guedts vermoegendts erbiedunge bevoern, erntfeste ende vroeme, in sunderheit groet gunstigen vnd goede vrundt, Jdt beclagen sich de voerstanderen der elendige armen van sunte geertruden gasthues binnen vnser stadt, woe de armen dener vp gheter vene van etzlijken buren ende principalen aldaer, onbilliker wijse bouen segell ende breue ende witlijken verdraghe onafflatich vexert, exactionneert ende geschattet solde worden, allent tot groten achterdele ende verdrete der armen sampt derseluer voerstanderen vnd dener, voegen vns derweghen durch hijr inuorwaerter supplication om tegenwoerdigen voerschriuenth denstlick anlangende, woe v erntf. l. daer wth inder lange sullen hebben tho vernhemen, Demnha is unse vrundtlich versueck vnd begheren v erentf. l. de vpgemelte buren ende principalen van gheten soe inden besten vnd mitten scharpsten wolden onderrichten vnd daer toe vermoegen, dat se des gasthuses vnd armen dener aldaer voert meer bouen Recht ende billickheit onbelastet ende onbemoeijet laten daer mit de elendige

menschen, soe in bemelten gasthuse ghehanthauet worden an hoer onderholt ende armoet guedes onuerkortet wesen ende blijuen moegen, sulckes werth der alweldighe godt beuoernst rijkelijck belonen vnd wij sint es oeck tallen tyden vm v erntf. l. to verschulden vruntl. gheneicht, kenne godt de deselue v erntf. l. in geluckzaligen wall·standt langkdurich vrijsten vnd bewaeren moeth. Schreuen vnder vnssen Signete den 5 Aprilis 1562.

B. vnd R. der st. gr.

Den erntfesten vnd voernemen engelberth van eemsse Kon. mat. Raedt, Drost tho Couerden vnd die landtschap van Drenthe vnssen bijsunder groetgunstigen vnd goeden vrunde [1]).

2.

Vnsen vrundtlijcken grueth vnd wes wij ghuedes vermoegen steedtz beuoer, erntfeste, erbar vnd vroeme insunderheijt groetgunstiger ghuede freundt. Wij moegen V erntf. vnd er. L. niet bargen woe de voegede vnde voerstanderen van S. Gheertrude gasthues binnen vnser stadt van wegen der elendigen armen daerselffs, ons claegelick bericht vnd tho erkennen ghegeuen, woe se seker process vnd rechtsforderinge mit vnde tegens de Buren van Gheten etzlijcke des bemelten gasthueses vehnen oder wardell belangende tho verrechtfeerdigen eedts vnd plichtes wegen noetdrufftich intenteert vnd voergenomen. Ende ommedat dan deselue saecke allent sijden duijtlijck, ordentlijck vnd rechtmetiger wijse angewendt, voerbracht vnd vulfuerth solde moegen worden, hebben gedachte voegeden, durch onsen heten thodoent vnd Raedth (soe wij vpperste voegeden vpseheners vnd besorgers der armen ghueder alhijr van godt vnd recht verordent) vnser stadt Sijndico de saecke mit alle hoeren ancleeff vnd bescheijdt van breuen, schrijften, munimenten, tugen ende bewijss an handen gestellet vnd beuoelen die selue mit allen vlijth vnd neersticheit tho visiteren, duersehen vnd sich daer inne inden besten tho beleren ende volgendts daer mede tdoen ende gescheen tho laten als sijnen goeden Raedt gedragen vnd

[1]) Archief v. Gron., h. s. in folio 105*b*.

sunst anders na godt, recht vnd billicheit eghen vnd behoeren solde. Derwijlen oeuerst nu v erentf. vnd erb. l. anhe twijfuell wall gehoert, woe gemelter Sijndicus ijdtz nicht bijder handt, sunder mit oeck enighe vnser mede Raedtsvorwantere in dusser stadt hoech anliggende saecken, tho houe an hoer furstl. durchl. getogen, vnd aldaer bouen hoep vnd vermoedent, (vormidts veelfuldige groetwichtige des lopenden besorchlijcke tijdts geschefften leider vnd anders) een gherhume tydt vnd noch vorleth vnd vpgeholden, Is der wegen vnse gants freundtlick versueck vnd begheren v erntf. vnd er. L. des gasthuses voerg. weder parten in tghene voerverhaelt vnd anders inder billicheit gelieuen wolle to onderrichten vnd voerts (want het den elendigen armen antreffet vnd causa mere pia is) de saecke ex officio bes tijt des Sijndici wederkumpst wthstellen vnd varsten, oeck in haer geheell erholden, bes ten naesten lottinge nae desen, omme alsdan vnd oeck midler wijle tho doende alst na noeddrufft vnd der gestalt der saecken bevonden sall worden tho behoerende, des vnd alles ghuedes versehen wij ons van wegen der armen, also gantzlijck tho deselue v erntfest. vnd er. L., de wij hijr mit (na begeerte enes wederbescr. touorlatigen antwoerdes) dem allmechtigen heren in aller walfoerth gelucksalich beuhelen. Schreuen onder onsen Signete vp auonde assumptionis Marie den XIIII augusti 1566.

B. vnd R. d. st. groeningen.
(get.) Alting.
8. 14. 66.

Den Erentfest. erbaren vnd vroemen Engelbert van Enssen Con. Mat. Raedth drost tho Conorden vnd der landtscap van Drenth onsen in sunderheit groetgunstigen goeden vrundt [1]).

3.

Durchluchtige, hoechgeboern, genediger furst ende heer, Idt supplicieren ende geuen seer claechlijck ende bedroeffelijck an, de procuratoren ende voerstanderen des Conuents vanden hilligen geest, daer inne de arme olde

[1]) Archief van Groningen, h. s. in folio 105*b*.

elendige Borgeren der stadt Groeningen mit tijdelicker noedtrufft voersorget, waer int anleggen ende vpbouwent van Con. Mat[s]. citadelle ende casteell alhijr den voergemelten Conuente, sekere arffgrunden ende landen affgegrauen ende entfrembdet worden sint, waer van bij suppl.[en] ande veer hundert Carol. gulden ijaerlijcx, tot alimentatie ende onderholdt der armen voerges. vp to boeren ende tontfangen gewoentlijck, woe dan ons mede ten deele neet onbewust. Ende de Suppl[ten] oeck anden gestrengen erntfesten heren Johan de Mepsche Con. Ma[ts] Lieuten. als daertho insunderheit gecommitteert, breder voorclaert ende oetmoedelijck te erkennen gegeven, als se ons voergedragen, Daer mit dan de elendige godts armen, in hoer vterste lijffsnoedtrufft langer neet defraudeert ende troestloes gelaten, Bidden daeromme gants onderdanichlijck, euwer Furstl. Ex. genedichlijck woelde gelieuen te verordenen, dat bemelten armen geboerlijcke entgeldinge ende versett hoerer affgegrauen landen sampt des erledenen schaden am forderlixsten gescheen moegen, des dan der allmechtiger godt wederomme rijckelijck wert belonen, Sint oeck de armen voer de prosperiteit ende walfaerth van euwer F. Ex. innichlijck tho bidden, seer vuerich ende ijuerich dach ende nacht bereijdt, kenne godt, de euwer Furstl. Ex. tho lange tyden in gewunschten wolstandt ende geluckzaliger dominatie will gefristen. Screuen onder onsen Signete, den eersten dach Martij 1573, stijlo communi.

Euwer Furstl. Ex.

Steedts gehoersame ende guetwillige ondersaten
B. ende R. der St. Groeningen.

Der Edle vnd wall geboerne Frouwe Frouwe Anna geboerne tho Teecklenborch, Grauinne tho Benthem, Teecklenborch vnd Stenforden Frouwe tho Rhede ende Weuelickhaue, onser gen. Frouwen [1]).

---

[1]) Archief van Groningen, h. s. in folio 105*b*. — Het is niet duidelijk, op welken grond de Groninger magistraat dit verzoek rigt aan de gravin van Benthem. Het kan wel geen wereldlijke magt alhier zijn, dus alleen zedelijke invloed door haar aanzien. Misschien had zij zich reeds, vóórdat zij de hofstede Wijert onder Helpen in 1577 heeft

4.

Edel gestrenge vnd vermoegende genedigen heer. Wij koenen neeth laeten V Gen. in dienstlicher wolmeininge hiermitt an tho melden, wat gestalt die krancke vnd gequetzte soldaten van hoeren capiteinen int weinichste mit lehninge ofte betaelinge neet geassisteert worden, vngeachtet V Gen. vnsz beloeft, dat einen jedern zijne lehninge van zijn capitein richtich solde volgen. Die gasthuijsen, die doch in sick soluest arm, ende in desen benarden tyt hoere eijgen armen quaelijck koenen spijsigen, sinnen altoesaemen vull gelecht mit krancken ende geschoeten. Daer toe hebben wij ein ander huijs int conuent van de geestliche maechden voer den krancken alleene geordineert ende beuonden dat in tselue huijs jegenwoerdich meer alsz hundert krancken liggen. Oeck hebben wij der stat vleeschhuijs voer den gewundede ofte gequetzste soldaten mit beddesteeden laeten toe rusten, beuinden oeck dat hetselue huijss all vull iss ende datter meer als gequetzste albereit liggen. Welker krancken ende gequetzsten altoe saemen vanden borgeren gespijsiget ende vnderholden worden, dan ouermits bij den gemenen borgeren die armuet groet iss, kan solches neet langer duijren, daeromme bidden wij V Gen., dat deselue die anordninge wil gelieuen te doene, ten eijnde ein jeder captein zijne krancke ofte gequetzste soldaten, 'tgene hem competieren, vnweigerlich volgen laeten, tot welcken fine wij an V G. het register van alle krancken en gequetzsten hierbij ouersenden [1]).

---

aangekocht (*Bijdr.* VII, 309), mèt der woon te of bij Groningen gevestigd. En dit mag dan ook de reden zijn, waarom in het adres hare woonplaats niet vermeld staat.

[1]) Brief van B. en R. aan den Stadhouder, 10 Oct. 1593. Gr. Arch. H. S. Folio 105*a* II, bl. 175.

GELDNOOD TE GRONINGEN IN 1569.

Instructie ende beuel den erentfesten erb. ende vroemen Borgerm. Derck Schaffer ende Willem Gheerdts als tegenwoerdige der stadt gesanten mitgegeven sich daer na tho richten ende holden. 30 Mei 1569.

Inden eersten sullen se hoer vterste vlijth ende neersticheit tho Munster, Osenbrugge, Coellen ende daeromtrent bij priuate luden, off oeck cloesteren, steden ende communiteten anwenden, om een X, XX, XXX, XXXX edder vijftich dusent daler hoefftsumme vpter stadt ende stadt accijsen ende guederen vp rente tho verkrigen ende daervoer ijaerlix na aduenant vande hundert vijue, ses, VII, acht oft negen, woe se best ende noeder koenen, tho verspreken, offt oeck voer een III offt IIII^c daler ongeueerlick een vat botter na gelegentheit min offte meer in plaets van geldtrenten tho betalende ende hijr aff elckx int sijne genoechsam verwissinge van segell ende breue in behoerlijker forme onder der stadt segell offt anders te willen doen ende volgen laeten, bijsunders so Con. Mat. Hispanien onse alder gen. heer d'stadt groeningen seker breue van octroij ende consent daer tho verleent oeck enige nije accijsen, tollen ende vpkumpsten genedichlick verwillight, der stadt vuervallende ende vpliggende lasten ende beswaringen, daer te bet tho moegen dragen ende wthrichten, woe dan oeck de jaerlijcke rente deser ende andere vpgenoemene penningen inden besten daer van tho betalende. Weshaluen oeck den gesanten voer vpt ghene voergescr. een open ende generael credentsbrieff mitgegeuen. Oerkunde der stadts hijr vpgedruckten signete den 30 Maij 1569 [1]).

---

[1]) Gron. Archief, h. s. in folio, 105*b*. Deze opdragt toont wel duidelijk aan, dat de geldnood bij de Groninger regering in dien tijd zeer hoog was gestegen.

INKOMST VAN RENNENBERG; EED DER HOPLIEDEN, 24 JUNIJ 1579.

Wij ondergeschreuen hoplueden ende beuelchhebberen der acht vendels Borgerlicken Regiments binnen groeningen oeck des vendels vpt schuetendeep, mit de samptlicke Borgheren ende jngesetenen onder de voers. vendels betoegen, Loeven ende sweren sampt ende elck bijsunder, dat wij mit lijff ghuedt ende bloet willen ende sullen sijne Gen. persoene ende guederen mit alle sijn Gen. hoffgesinde ende garde mit oeck alle anderen soe voerns daegelicks hen en weder by syn Gen. te doende moegen hebben, voer allen gewaldt moetwille ende ongeuall allhijr binnen dusser stadt schutten, scharmen, bewaeren ende beurijen, oeck sijn Gen. tot allen tyden sijn geuallens mit allen den sijnen jn aller verseeckertheijdt weder laeten van hijr vertrecken. Vorder loeuen ende sweren wij bouengeschreuen, dat wij mit malckander lijff ghoedt ende bloet willen ende sullen vpsetten tot de leste tho tot vnsser seluer verseeckertheit, walstandt der Generaliteit ende vulcoemen wederstandt der Spangiaerden ende allen anderen gemene vianden, soe waerlicke moet ons Godt almachtich helpen. In oerkhunde van tgene voers. hebben wij hoptluyden venrichs ende allen anderen beuelchhebberen oeck een jder Rothmester van wegen sijn Rot onse nhaemen hier onder getekent. Actum den XXIIII Junij anno XV^{c}lXXIX.

Dit voers. by den hoplueden ende andere beuelchhebberen onderteekent, js sijn Gen. durch de heren Raedtsvorwanteren Gheert Entens ende Doct. Rembertum Ackema tho gesonden vp dage voers. Ende js des namiddages omtrent ses vhren mit groeter pompe vande Borgher ontfangen, waer van veer vendels sijn Gen. buten Botteringepoerte vpden esch tho moete getoegen ende veer vendels vpt brede marcket sich jn ordnung gestelt, daer syn Gen. durch gereden, js des auonds vp der stadt kosten tho heerde geslagen ende js sijn genade van een Erb. Raedt met twe vette ossen ende een voeder wijns vereheret geworden. [1])

---

[1]) Gron. archief. H. S. in folio 105*b*, bl. 44. — Zie bl. 144, deel V dezer *Bijdragen*.

BEROEPING VAN EEN PASTOOR TE MIDWOLDE, 1580.

Wij B. ende R. der stad Groeningen, doen v ondergeschreuenen te weten, woe wij bericht ende verstendicht, dat de pastorie aldaer ijdtz onbedient, ledich ende vacerende is, beuhelen v daeromme mit ernst gesinnende, dat ghij eerstes dages ende sunder langer vertoch, eenen vroemen, erbaren, walgeprobeerden Catholijcken man, dewelcke vlijtich, tuchtich ende bedaeght, gheen dronckert noch vechter, dan vreedzam, sober van ghoeden geruchte ende faem, Ende voer all, der karcken ende gemeente aldaer, na older lofflijcker ordinantie ende gewoente tho bedienen ende tho leheren nutt ende bequaem sijn sall, in plaets des voerigen pastoers, eendrachtich ende onpartijich noemen, kiesen ende erwehelen, soe ende als sodane kuer aldaer van oldts to gescheene, gebruijcklich is gewest, Ende hijr inne gheen gebreck noch versumenisse vallen edder gescheen tho latene, bij verlies ende verbeurte des khuers, oeck wijder straff ende pene, na gestalter saecke, tho vermijdende, daer ghij Juw alsoe, inden besten, sult hebben na to richtende, den boeden gheff desen brieff (des versocht) wederomme. Screuen onder onsen signete den IIII dach Octobris, anno XV^{c} ende tachtentich.

Den Karckvoeghden ende ghemeente des Karspels Midtwolde, sampt ende elcken bijsunder, den dijt alsus behoert ende angaen mach. [1])

DAGLOONEN TE GRONINGEN IN 1586.

Zoeuen van dese arbeijtsluijden hebben in stadtwerck bij de kaeren, viere turff gedraghen ende ene van dien opten wall ende elders, daer men sie van doene wass gearbeijt.... ijder V dage, ijder des dages V stuuer. — Januarij, Februarij, Maart VI st. VII st. in de zomermaanden.

Desse timmerluijden ende holtsagers maecken in stadtwerck dat nije verlaeth, ijder V dage, ijder des dages X stuuer. Januarij, Maart XII st.

---

[1]) Gron. Archief, H. s. in folio 105, bl. 176'. — Hier wordt Midwolde in het Oldambt bedoeld.

Mr. Hindrick Nijterinck ende Wijtens steenmetselers hebben in stadtwerck in s' heerenhoff gearbeijt ijder IIII dage, ijder des dages X stuuer: de kalckmaecker Lambert Jans II dagen, des dages IX stuuer. XI stuuer Februarij.... XII st. in zomermaanden.

Harmen gaerdenier VI dage des dages VII st. Februarij.

Desse timmerluijden hebben vijff weken in stadtwerck gearbeijt ouer dat verlaet voer int Oldtampt te setten ende twee brugge te maecken, ijder 28 dagen, ijder des dages XVI stuuer. Junij.

Desse leijendeckers hebben gearbeijt in stadt werck int 'sheerenhoff.... ijder II dage, ijder des dages XX stuuer. Augustus.

Herman stratemaecker V dage gearbeijt an Ebbinge strathe des dages XII stuuer. Augustus.

Mr. Bartelt broeckmoller en Jan Jans Kistemaeckers, maecken in stadt werk int 's heeren hof III portalen en raemen, ijder V dage, ijder des dages XIII stuuer. September. [1])

BELOFTE IN PLAATS VAN EED DER MENNONIETEN.

25 April 1616, Resolutie van burgmeesteren en raad van Gron.:

„dat men van nu voortaen met de geene, die Mennonijten genoempt worden; in het presteren van den Borgereedt bij tolerantie sal mogen dispenseren in dier voegen als in de Ordonnantie van de Weescamer op den voormunderen eedt gedispensert en geordonneert."

Ordonn. op de weeskamer 19 Mei 1613, eed van voormonder en voogd:

„van welcke eedt zoo veele de Mennoniten belangende, daermit deseluige onder pretext van Religie als off hoer ongeoorlooft zolde wesen te sweeren, sich alle wettige lasten van voormunderschap niet meugen soecken te ontrecken, bij forme van tolerantie vnde accommodatie sal worden

[1]) Stadsrekening, 1586, bl. 219—227, 257, 283, 285. — Verg. *Bijdr.* IX, 239.

gedispensiert, dat sij in plaetse van het woort sweeren sullen verclaeren aen te nemen ende te beloven oprechtelijcke voor Godt Almachtich goede ende getrouwe voormunders ende vogeden te sullen wesen, mit wunsinge zoo waerachtich des heeren Genadigen zegen over haer als si die gedane belofte getrouwelijck naecomen ofte contrarie desselfs vloecke ende ongenade, zoo se moetwilliger wijse daertegens doen oder handelen, neffens onderwerpinge der politijcque bruecken ende straffen op den meinedigers in reehte heijlsamel. gestatueert." [1])

ONTSLAG UIT DE STUDENTENCOMPAGNIE VERLEEND AAN GISBERTUS EDINGH.

Ego Wicher Wichers, praefectus voluntariae cohortis studiosorum, assensu et authoritate illustrium ordinum hujus Provinciae Groningae et Ommelandiae conscriptorum, certum facio his codicillis, quod, per decursum trium mensium spatium, quo Groningam urbem in Frisijs inclijtam operibus obsederunt Episcopi Coloniensis et Monasteriensis, GISBERTUS EDINGH vir animo et manu strenuus, sub meo vexillo ita se gesserit, ut fortem, honestum bonisque prognatum et Patriae amantem ac percupidum decet; fuisse paratum et intentum momentis omnibus, semperque dicto audientem in obeundis summa vigilantia, parique integritate assignatis ei vigilijs et excubijs tam in statione quam in vallo, qua diurno, qua nocturno tempore; et quoniam pro nostra in Patriam pietate et cura urbe iam obsidione liberata ab ordinibus huius Provinciae delegatis nobis gratiae sunt actae nosque honeste dimissi a stipendijs et voluntario hoc in patriam studio, aequumque sit ut quemadmodum publice laudati omnes sumus, ita etiam privatim a Centurione virtutis et industriae testimonio ratio eorum habeatur, qui meritis praeter ceteros se approbaverunt.

---

[1]) In Blaupot ten Cate's *Geschied. der Doopsgezinden in Gron.* leest men, dat de Doopsgezinden in 1612 nog verpligt waren tot het doen van eed, en zulks krachtens de Warfconstitutie van 29 Oct. en 5 Nov. 1612, maar dat zij daarvan werden ontslagen bij ord. van de Weeskamer in 1613 en de Stadsresol. van 25 April 1616. Deze beide laatste nu zijn boven in haar geheel opgegeven.

Quare cum missionem a me petierit eximius juvenis modo nominatus GISBERTUS EDINGH, facile id a me impetravit, quippe qui exemplo necessarium censeam subscribere desiderijs eorum, qui tam fortiter et pie se gesserunt; itaque ut omnibus constare possit missiònem a me concessam, eiusque virtus et constantia; ipsum dimissum his tabellis significo, meritumque viri fortis praeconium pronuncio, petoque ut hoc meum testimonium ab omnium ordinum hominibus, qui hoc videbunt, aut legent, ratum habeatur, ipsumque pro tali velint habere et agnoscere; pro quo beneficio promitto me memorem, omnibusque officijs devinctum. Sine dolo aut malitia et in rei veritatem ego Wicher Wichers praefectus cohortis praedictae signum meum huic tabulae opposui et chirographo meo confirmavi.

Groningae XIV kal. Octobr. M.D.CLXXII.

Wicher Wichers [1]).

---

[1]) Dit ontslag, hetwelk de eigenhandige onderteekening van den kapitein Wichers en daarnevens het wapen der familie bevat, is in het Archief bl. 142, dl. 2 suppl. Polit. stukken. Voor hen, die de latijnsche taal niet magtig zijn, deel ik mede, dat de inhoud van het ontslag of paspoort op het volgende neerkomt. W. Wichers verklaart, als kapitein van de met vergunning der staten opgerigte studentencompagnie, dat gedurende de drie maanden, in welke de bisschoppen van Keulen en Munster Groningen hebben belegerd, de in gemoed en daad dappere Gijsbertus Edingh zich mede onder zijn vaandel heeft bevonden en zich zoo heeft gedragen als het een dapper, braaf man, van goede geboorte en zijn vaderland liefhebbende past, dat hij bij iedere gelegenheid bereid en goed gezind is geweest, dat hij ten allen tijde gehoor gaf aan de bevelen om zich te begeven naar de hem aangewezen posten zoo in de wacht als op den wal, zoowel bij dag als bij nacht; dat zij allen, nadat de stad van het beleg was verlost, voor hunne aan het vaderland in het beleg der stad bewezen dienst en goede zorg door de staten der provincie zijn bedankt en eervol uit deze vrijwillig voor het vaderland op zich genomen dienst zijn ontslagen en naar verdienste geprezen, maar dat het tevens billijk is, dat de bevelhebber een getuigschrift van dapperheid en ijver verstrekt aan hen, die zich boven de overigen verdienstelijk hebben betoond, en vermits nu de uitstekende jongeling Gijsbertus Edingh zijn ontslag heeft gevraagd, heeft hij geen bezwaar hem dit te geven, omdat hij van oordeel is met een voorbeeld te voldoen aan den wensch van hen, die zich zoo dapper en braaf hebben gedragen, en opdat nu aan allen van zijne dapperheid en standvastigheid zal kunnen blijken, verklaart hij hem voor een verdienstelijk en dapper man. Eindelijk verzoekt hij dat dit zijn getuigschrift door een ieder, die het mogt zien en lezen, voor zoodanig moge worden aangenomen, en dat hij hem voor zoodanig moge houden en erkennen..... Vergelijk hiermede de door mij op bl. 137 deel I dezer *Bijdragen* medegedeelde *reispas voor een student, lid der akademiecompagnie in* 1665.

NOG EEN WOORD

OVER

HET EERSTE ONTSTAAN VAN DEN DOLLARD.

Het te Emden gevestigde „Gesellschaft für bildende Kunst und Vaterländische Alterthümer" heeft in 1872 begonnen een *Jahrbuch* uit te geven. Ik begroette dezen zijnen eersteling met blijdschap, als de vrucht van medewerkers in de buurt op gelijk gebied als ons tijdschrift, en de bijdrage, waarmede het eerste stuk begint, trok al dadelijk in het bijzonder mijne aandacht. Die bijdrage bevat namelijk eene voordragt van den heer Generaal-Superintendent Bartels te Aurich, betiteld: „Ubbo Emmius, Möhlmann und die entstehung des Dollart," met een Dollardkaartje, dus een onderwerp, door mij ook al een- en andermaal behandeld. De schrijver springt hier in de bres voor Emmius tegen Möhlmann, maar neemt toch niet het gevoelen des eersten aan, zoo min als dat des laatsten, omtrent den tijd van het eerste ontstaan van den Dollard. Volgens hem zal deze niet het eerst zijn begin genomen hebben in 1277, naar Emmius en de gewone overlevering door mij ook gevolgd, ook niet in 1413 naar Möhlmann, maar in 1377, naar de opgaaf van deze en gene kronijk. Het is dus wel geen nieuw gevoelen, maar hij stelt dit nu voor het eerst als het waarschijnlijkste voor. De heer Bartels is met het door mij en den heer Dr. G. A. Venema in 1855 uitgegeven werk over den Dollard bekend, doch niet met hetgeen ik laatstelijk in dit tijdschrift ook al tegen Möhlmann daarover heb in het midden gebragt [1]). Ik weet niet in hoeverre de kennisneming daarvan invloed zou gehad hebben en nog kan hebben op zijn gevoelen, en ik gevoel mij dus wel genoopt nog eens op deze zaak terug

[1]) Zie *Bijdragen*, VII, 186.

te komen en zijn gevoelen te toetsen. Ik zal te dien einde eerstelijk den hoofdinhoud van zijne voordragt doen kennen.

Bartels werpt verreweg de bewering van Möhlmann, dat Emmius, half met opzet zijne lezers op een dwaalspoor brengend, op grond van de voorspelling van Jarfke, de meening dringend zou hebben verbreid van het ontstaan van den Dollard in 1277. Dit strookt vooreerst geheel niet met Emmius's denk- en handelwijze. Het zoude zielkundig beschouwd toch zeer wonderlijk zijn, als de ijverige bestrijder van den valschen propheet David Joris zich tot den slipdrager van den waarzegger Jarfke had laten vernederen, en, terwijl hij de apokryphe geschiedbeschrijvingen van een Bernhard Furmerius en Suffidus Petri op de meest beslissende wijze bekampte, zelf een brokstuk apokryphe geschiedenis vervaardigd had. Maar buitendien heeft Mölhmann zijne stoute bewering met geen schaduw van bewijs ondersteund. Het is ook onwaar, dat Emmius zijn berigt over het ontstaan van den Dollard zoo opzettelijk zou verbreid en groot gewigt daaraan gehecht hebben. Hij liet veeleer de uitvoerigste uiteenzetting daarvan 25 jaren lang ongebruikt in zijn lessenaar liggen en gaf die eerst in zijne Chorographie van Oostfriesland als toegift tot zijn Friesch geschiedwerk in de uitgaaf van het geheel der Decaden hiervan uit [1]). Eindelijk een Ubbo Emmius, die den Dollard tusschen 1277 en 1287 liet onstaan, heeft er niet bestaan, maar is niets dan een nevelbeeld van Möhlmann's zucht naar kritiek. Wat de werkelijke Emmius berigt, is veeleer dit: Het feit van het ontstaan van den Dollard omvat eene tijdruimte van eeuwen, het einde daarvan reikt tot het midden der hervormingseeuw, zijn aanvang gaat terug tot 1277 en het tijdvak der stormvloeden op het eind der 13de eeuw, wier gevolgen zulk een duur en omvang konden verkrijgen, hoofdzakelijk door de twisten der Vetkoopers en Schieringers in de 15de eeuw.

Ten toets van deze door alle latere geschiedschrijvers met meer of minder naauwkeurigheid aangenomene opvatting heeft, zoo vervolgt Bartels, ons gelukkig Emmius zelf in staat gesteld. Op het archief te Aurich bevindt zich namelijk eene verzameling van door Emmius eigenhandig geschreven aanteekeningen. Daarin komt eerstelijk

---

[1]) *Descriptio Chorogr.*, p. 36. Verg. p. 33.

voor een latijnsch uittreksel uit de kronijk van Beninga, met andere berigten en opgaaf der bronnen, aan den rand en ingelegd, vermeerderd. Möhlmann geeft zich den schijn alsof hij dit handschrift kent [1]). Had hij het werkelijk gekend, zoo zoude hij, omtrent het ontstaan en de bronnenwaarde van de Friesche geschiedenis van Emmius in 't algemeen en van zijne beschrijving van de geschiedenis van den Dollard in 't bijzonder, geene zoo onhoudbare meeningen geuit hebben, als hij heeft gedaan. Bartels heeft deze aanteekeningen lang in handen gehad en bevonden, dat zij ten tijde van Emmius's verblijf te Norden en Leer verzameld zijn ter voorbereiding tot de voorgenomen uitgaaf van zijne Friesche geschiedenis. Men vindt er ten eerste de volgende aanteekeningen in: 1. Uit Beninga's kronijk teekent hij op het jaar 1413 aan, hoe Koppen Jarges, het toenmalig hoofd der Schieringers, in Reiderland twee zijlen verbrand heeft, en ten gevolge daarvan mettertijd een aanzienlijk aantal dorpen te gronde zijn gegaan [2]). 2. Te dezer plaats is bijgelegd een door een andere hand geschreven uittreksel uit de kronijk eens kloosters van de stad of het gewest Groningen, wat niet nader aangeduid wordt, luidende het opschrift eenvoudig „uit een kronijk van ons convent" (ex Cronico conventus nostri); hier vond Emmius betuigd, dat ook van wege de tegenpartij, de Vetkoopers, gelijke verderfelijke maatregelen tegen Reiderland genomen zijn door Keno then Broek [3]). 3. Dat intusschen hiermede niet het eerste ontstaan van den Dollard berigt is, maar dat tot 1277 terug gaat, nam hij aan op grond van de getuigenis eeniger kronijken, die hij niet nader aanwijst. Twee aangehechte strookjes houden in, het eene kortweg, dat sommige kronijken op het jaar 1277 dien vloed vermelden, waardoor een groot deel van Reider-

---

1) *Kritik*, p. 61.

2) »(Coppenius) praeter rapinas et incendia duos aquaeductus, ubi jam sinus Dollartus est, exussit: praeterea etiam Tittingii aggeres suos negligebant, et aquaeductus plures diffluere et dissolvi sinebant, ita factum est ut in paupertatem incolae redigerentur; ac tandem 24 pagi cum templis inundatione perierunt."

3) »Postea fit Keno inimicus Coppenii atque invadit Reiderlandiam atque comburit Reiderzyl, Oterdumerzyl et iterum discessit, sed Coppenius capit consilium et posuit praesidium in praedicta loca versus Eemsam."

land is vergaan en hierdoor de Dollard ontstaan [1]); het andere uitvoeriger, dat in het jaar 1277 eerst op den 13 Januarij, vervolgens den 29 December op een Maandag te elf ure, een zeevloed Friesland heeft verwoest en in Reiderland 33 dorpen overstroomd; dat in de volgende drie jaren de overstrooming dikwijls is herhaald, terwijl de dijken niet werden hersteld, zoodat eindelijk die Dollardboezem is ontstaan, welken men den Dollard noemt [2]). — Er bestonden toen ook nog andere opgaven over het ontstaan van den Dollard, welke den aanvang daarvan een honderd jaren later stelden, en Emmius heeft ons niet vermeld, waarom hij deze opgaven voor onjuist hield. Behalve de bekende wat verwarde aanduiding van Kempius [3]), gaf de kronijk van E. Fr. von Wicht een meer bepaald berigt, luidens het afschrift, dat daarvan omstreeks 1584 door den pastor Badius te Gödens gemaakt is en dat aan Emmius te Leer zekerlijk bekend was, waar hij met aanduiding der bron menig berigt daaruit onder zijne aanteekeningen opnam. Dit berigt houdt in, dat vier jaren na den Dionysiusvloed van 1373, waarin Westeel onderging, dus in 1377, nog een grooter vloed plaats greep, waardoor o. a. een groot deel van Reiderland met 32 dorpen ten onder ging, de Dollard in zijn tijd geheeten. Die dorpen worden met meestal zeer onjuiste en onduidelijke namen opgenoemd en daarbij wordt nog de opmerking gemaakt, dat eigenbaat en oneenigheid der bewoners het onheil hebben vermeerderd [4]). Het berigt omtrent den ondergang van Westeel nam Emmius op (*Rer. Fris. Hist.* p. 212), dat omtrent den

---

[1]) »Ad annum 1277 quaedam Chronica referunt diluvium illud quo magna Reideriae pars periit, dardurch de Dullert erstaen."

[2]) »Initio anni 1277 die 13 Januarii et rursum ejusdem anni die 29 Decemb. die lunae circiter horam undecimam maris exundatio frisiam vastavit ac in Reidergonia 33 pagos submersit. Sequentibus vero tribus annis iterata saepe exundatione, cum aggeres non reficerentur, tandem extitit sinus ille Amasi quem vocant de Dullert."

[3]) *De origine* etc. *Frisiae*, 1588, p. 17. »Ante ducentos fere annos inundatione maris perierunt 36 pagi, unde ex hoc fere illa terra speciem maris praebet.... patrio nomine nuncupatur Dollart."

[4]) »Eodem tempore (1377) alterum Dionysii fuit diluvium majus priori, adeo ut fluctus marini impacti sint in murum fratrum praedicatorum Nordensium...... Set in Reydergonia majus hoc diluvium damnum dedit, magna enim istius regionis pars cum 32 pagis interriit, quam hodie de dullerth vocant. Pagorum nomina praecipuorum haec sunt Stokdorp, Sandorp, Seyon, Aytkeweer etc."

Dollard niet, en Bartels gist dat hieraan is toe te schrijven, dat in de latere afschriften van de kronijk van von Wicht de Dollard op het jaar 1377 niet meer vermeld, maar de aanteekening daarover op het jaar 1277 gebragt wordt. — Uit deze en andere bronnen, zooals die in ons werk over den Dollard als bijlagen zijn opgegeven, zal dan Emmius in 1590, toen hij zijne „discriptio Chorographica" schreef, de daarin vervatte beschrijving van den Dollard opgemaakt hebben. Bartels merkt hierbij op, hoe het een eigenaardig licht op Möhlmann's kritiek werpt, dat hij dat werk kent en de daarin afgedrukte bronnen en evenwel de door niets versterkte bewering durft uiten, dat de voorstelling van Emmius op Jarfke steunt.

Bij het verder onderzoek hieromtrent verdedigt Bartels Emmius ook tegen Möhlmann's aantijging, dat Emmius de berigten van Beninga en anderen niet wèl heeft gebruikt en niet erkend, dat daarnaar de aanvang van den Dollard niet vroeger dan in het jaar 1413 gesteld moet worden. Bartels meent dat die berigten dat niet uitdrukkelijk vermeld hebben en zoo al, dan onjuist. Want er bestaan echte stukken, waaruit zou blijken, dat vóór dien tijd de Dollard reeds ingebroken was. Hij haalt in de eerste plaats aan eene uitspraak door zoenslieden van 1411 over de herstelling der dijken in het Oldambt, door Emmius in zijne Friesche geschiedenis (p. 256) bijgebragt, doch door Möhlmann voorbijgezien. Maar Bartels is hier door Emmius misleid, even als ik zelf vroeger [1]. Emmius heeft het onderwerp van deze uitspraak misverstaan of althans onjuist opgegeven. Zij betreft namelijk, volgens het afschrift, dat zich daarvan thans weder op het Groninger archief bevindt, niet de herstelling der dijken aan de Dollardkust (in orâ Dullarti), zooals Emmius schrijft, maar van een doorgestoken dijk te Muntendam, dus niet van de Dollard- of zeedijken, maar waarschijnlijk van een binnenlandschen dijk, die het binnenwater moest keeren en daartegen het Oldambt en wel het Wold-Oldambt beschermen. Er wordt ook nog wel van dijken in 't algemeen aldaar gesproken, maar hier ook niet bepaaldelijk van Dollardijken [2]). Met eenig meer regt brengt Bar-

---

1) *De Dollard* enz., bl. 74.

2) Die uitspraak is vermeld in het register van het Groninger archief, D. V, bl. 84, op het jaar 1411, no. 10. Ik zal deze buiten-

tels tot bewijs bij de verdragen van 1391 en 1420 over den waterstaat in het Oldambt en Reiderland, schoon zich meer uit het laatste dan het eerste het dreigende gevaar voor het Oldambt doet kennen. Ik moet hier dan ook erkennen, dat inderdaad er weinig of geene stellige blijken zich voordoen omtrent den Dollard in de geheele 14de eeuw of sedert den gedachten eersten aanvang met 1277 tot aan de uitbreiding in 1413 toe. En het komt er dus geheel aan en neder op de meerdere of mindere waarschijnlijkheid van de berigten over dien aanvang.

Hier zijn wij alzoo gekomen tot het punt, waarin Bartels van Emmius en ons of de gewone meening verschilt. Hij verwijt hem, dat hij het berigt van von Wicht, welke de inbraak op het jaar 1377 stelt, ter zijde heeft gelegd en 100 jaar vroeger op 1277 verlegd. Emmius grondt zich wel is waar op verscheidene niet nader aangeduide kronijken; als zij echter den vloed van 1277 vermelden met de in boven aangehaalde aanteekening bij Emmius staande bijvoeging: „dardurch de Dullert erstaen", zoo verraadt zich in deze bijvoeging de hand van iemand die later leefde. Er zijn nog meenig dergelijke aanteekening tot ons gekomen, maar deze zijn gezamenlijk zwakke getuigen; hare taal verraadt de 16de eeuw; zij noemen ondergegane plaatsen, die nog na 1500 stellig bestonden enz. Zulke zwakke gronden kunnen dan, meent Bartels, Emmius onmogelijk alleen genoopt hebben. Mag het hem allezins van belang toegeschenen zijn, dat zoo talrijke berigten in het hoofdpunt overeenstemmen, dat het jaar 1277 de aanvang van de inbraak is; mag hij verder eenig gewigt daaraan gehecht hebben, dat, gelijk hem bekend was, zorgvuldige ambtelijke navorschingen te Groningen deze opgaven aan het licht gebragt hebben en gelden lieten, terwijl daarvoor E. Fr. von Wicht, die hoofdzakelijk voor Norderland, niet voor Reiderland, gezaghebbend is, en de onbeduidende Corn. Kempius geheel wijken moesten — nogtans twijfelt Bartels niet, of Emmius heeft zich voor 1277 beslist, dewijl ontwijfelbaar gelijktijdige geloofwaardige berigten voor hem lagen, die getuigden, dat het in den Dollard verzonkene Reiderland tegen het einde van de 13de eeuw, namelijk 1287, door geduchte vloeden bezocht werd. En

dien niet onbelangrijke uitspraak hier achter als bijlage mededeelen.

Bartels berispt hier nog Möhlmann, die wil dat Oostfriesland door den vloed van 1287 niet getroffen werd, tegen de uitdrukkelijke getuigenis van de Wierumer kronijk in. Evenwel meent Bartels, dat Emmius bezwaarlijk het juiste tijdstip heeft bepaald, als hij het jaar 1277 of in 't algemeen de laatste tientallen jaren van de 13de eeuw aannam. Immers, als in de verdragen, die meer dan 100 jaren jonger zijn dan de gedachte inbraak des Dollards, plaatsen als voorhanden voorkomen, die bijna midden in den Dollard lagen, als zij als vastland voorkomen, waardoor men den loop der waters van mark tot mark vervolgen kan, als eindelijk noordwaarts aan den ouden Eemsoever de kerkdorpen nog weder 100 jaren later voorhanden waren — waarin zou dan de Dollard bestaan hebben, dien de vloeden van 1277 en 1278 scheurden? Hoe ware het denkbaar, dat hier, waar de gesteldheid van den bodem zoo zeer den vloeden het vernielingswerk verligtte, het land 100 jaren zou open gelegen hebben, zonder dat landverlies van eenig belang bewijsbaar is? Bartels beroept zich in 't bijzonder op het klooster Palmar, dat in den vloed van 1287 een verlies leed van 190 bewoners en toch in 1447 nog bestond, toen eerst zijn ondergang voorzien werd, volgens de daarvan nog voorhandene oorkonde — en Palmar lag vrij noordelijk in het verdronkene Reiderland, op het door von Ledebur medegedeelde register van de Friesche kerspelen, onder de proostdij Hatzum of Nes in Reiderland, dat hij tot na 1450 brengt [1]). Hierin vindt men de namen van de aan den ouden Eemsoever gelegen kerkdorpen Wester- en Oosterreide, Berum, Fletum, Nesse, Wilgum, Torum, Pogum, Ditzum, en zoo in eene bijna onafgebroken rij Eemsopwaarts genoemd, zonder eenig schijn van gevaar voor hunnen ondergang; dan volgen echter met het opschrift: „ecclesiae vacantes aqua depost submersae omnes", d. i. „kerken die vacant zijn sedert allen verdronken", een aantal kerkdorpen, wier ondergang in den Dollard bekend is: Uprederwalt, Utrederwalt (Reiderwolde met twee kerken), Stagesdorp (Stokdorp), Zantorp (Zanddorp), Siweteswere (Ewitsweer) en anderen, die niet met alle zekerheid bekend zijn, en — wat het merkwaardigste is — een aantal namen

[1]) Die oorkonde en dat register zijn opgenomen in ons werk *de Dollard* enz. Het laatste bl. 313 en de eerste bl. 327.

waardoor men zich onwillekeurig in het binnenste van het tegenwoordige Oostfriesche Reiderland verplaatst ziet: Dertzamewalt, Wynedahaem, Krytzamewalt, Bedamewalt, Upwolde, Oengum — allen nog in het hedendaagsche Reiderland aanwezige namen van dorpen en gehuchten, van wie wij ook nooit gehoord hebben, dat zij ooit in gevaar geweest zijn van in den Dollard te vergaan! Onze geschiedschrijvers, zegt Bartels, zijn dan hiermede ook verlegen en hebben niet beproefd dat register als een wenk voor den ontwikkelingsgang van den Dollard aan te wenden. En toch — verzekert Bartels — wordt zulk een wenk op zeer duidelijke wijze daardoor gegeven. Zien wij, namelijk, die namen meer van nabij aan, zoo voert het register eerstelijk, blijkbaar naar de plaatselijke volgorde, 18 kerkdorpen aan den Eemsoever aan, met bijvoeging van de door hen verschuldigde kerkelijke belasting: Wester- en Oosterreide, Berum, Flyathum, Nesse, Wilgum, Maria Wer, Tordingum, Uterapaum, Vrapaum, Derzum, Aldendorpe, Hartzum, Caldeborch, Croytzum, Middelum, Bengum, Weyner. Alle deze plaatsen, wier namen behalve Maria Wer duidelijk zijn en die gezamenlijk op den kleibodem aan den linker Eemsoever lagen, waren alzoo voorhanden en in staat hare kerkelijke belasting te betalen. Maar zij vormen geene onafgebrokene keten: tusschen Oosterreide en Berum, op eene omstreeks $1^1/_2$ uur lange streek, vinden wij geen naam genoemd, terwijl de overlevering hier onderscheidene namen weet op te geven, o. a. Ludgerskerk en Jansum, waar de eerste noodlottige dijkbreuk zou voorgevallen zijn; — hier alzoo, tegenover Wybelsum en Larrelt, zal het land open gelegen hebben voor den vloed; verder ontbreekt Nendorp, maar dat is van geen gewigt, aangezien Nendorp tot laat in de 17de eeuw met Hatzum ééne parochie uitmaakte. Opmerkelijk is het ontbreken van Jemgum en Kirchborgum. Landwaarts van Weener heeft het kerkenregister nog het welbekende Wengramoor, verder Poel en Bonewerde, zonder twijfel Boen, met de daar verschuldigde belasting. Bartels wil Poel zoeken in de nog dien naam dragende laagte tusschen de Weenergast en Möhlenwarf. Wij hebben er het klooster Palmar voor aangezien [1]) en er dus niet mede verlegen geweest, als Bartels doet voor-

---

[1]) *De Dollard* enz., bl. 34.

komen. Dan volgen, zonder bijvoeging der op te brengen belasting, de bekende namen: Wynnamor (Wymeer), Hoghebunde, Holtgast, met de onduidelijke Haxne en Huweghenborg, ten naaste ook in het Oostfriesche Reiderland te zoeken; de laatste is zeer waarschijnlijk, volgens Bartels, een verouderde naam van het tegenwoordige Kirchborgum. Dat hierbij geene opbrengsten vermeld worden, kan ligtelijk daarom zijn, dat de kerken in dien tijd niet betalen konden, ten gevolge van overstroomingen. Want nu volgen de 21 vacerende kerspelen, waarvan bij een slechts het bedrag van de opbrengst aangeteekend staat (Howengehom). Ook bij deze namen schijnt de volgorde weder ongeveer de geographische te zijn, beginnende in het noorden boven Torum wat landwaarts in, dan zuidwaarts zich wendende, om achter Bunde en Wymeer naar het westen en noorden tot Reiderwolde zich weder om te buigen. Daar hebben wij het naast die plaatsen, welke overal als in den Dollard verzonken worden opgenoemd: Stagesdorp (Stokdorp), Zantorp (Zanddorp), Siweteswere (Ewitsweer), Haxnewalt (?), Katelmesincke (?), Utebert (Uiterbeerte), dan Dertzamewalt, ongetwijfeld in Ditzumer-Hammrich te zoeken, Wynedahaem, een naam, die men bij Ditzumer-Verlaat ontmoet, alwaar de Wynhamster Landen, de Wynhamster Kolk en Wynhamster Klei genoeg bekend zijn, Gothorne (?), Krytzemewalt, alvast met Critzum te verbinden, Kalentwalt (?), Bedamewalt, nog heden aanwezig als Bömer-, juister Bemerwolde, Upwolde = St. Georgiwold, reeds vroeger en later, gelijk nog heden, kortweg 't Wold en upt Wold geheeten, eindelijk Oengum, waarbij slechts aan Jemgum te denken is; welligt had het handschrift onduidelijk Gemgum, zooals het in 1456 voorkomt, vroeger en later ook Gemmingen. Dan volgen nog de onbekende namen Stoth (?), Howengahoff, Howengehom, zeer waarschijnlijk omstreeks de Nieuweschans te zoeken, Megalzen (?), eindelijk Uprederwalt, Utrederwalt = Reiderwolde, en Rodendebord. Alleen Marienchor ontbreekt, kan echter in één der andere namen, misschien in Critzumerwold schuilen [1]).

---

[1]) Bartels heeft hier verschillende plaatsen met een (?) geteekend. Hij houdt ze dus voor hem althans onbekend en schijnt niet aannemelijk te vinden de verklaring, die wij er van beproefd hebben in

Bartels stelt zich diensvolgens den toestand van het land, toen dat register opgemaakt werd, zoo voor. De Eemsoever was tot over het tegenwoordige Reide aanwezig, daarop, op de omstreeks tegenover Wybelsum liggende streek, verbroken tot ongeveer tegenover Larrelt, en zette zich van daar bij Bierum en Nesse weder onafgebroken tot Jemgum en Weener voort. Tusschen Oosterreide en Berum lag dan het land open en het aan overstrooming blootstaande Dollardgebied strekte zich in zuidelijke en zuidoostelijke rigting uit tot in Westerwolde en tot aan Jemgum, Holthuisen, Bunde, Wymeer in het hedendaagsche Oostfriesche Reiderland. Er was echter nog weinig ten onder gegaan, naar 't schijnt, slechts een paar dorpen, in de streek, waar men algemeen de Jansumer dijkbreuk stelt; maar de toestand van het overstroomingsgebied was van dien aard; dat de laag gelegene dorpen in het binnenste van Reiderland, en wel niet slechts de hierna werkelijk verloren gegane, reddeloos prijs gegeven waren, maar men ook geen hoop koesterde de streek van Ditzumerverlaat, Bömerwold en St. Georgiwold te behouden, ja zelfs Jemgum zweefde in het uiterste gevaar. De dorpen van het Oldambt komen voor als verzekerd — wel door den in 1452 van Reide naar Finsterwolde gelegden dijk.

De heer Bartels beproeft nu ten slotte aan de hand der besprokene en andere gegevens zich een beeld van het ontstaan en de uitbreiding van de Dollard in grondtrekken te ontwerpen. Moge het ook door geloofwaardige gelijktijdige berigten zeker zijn, dat het ondergegane Reiderland op het einde der 13de eeuw door geduchte overstroomingen bezocht werd, met name in 1287, zoo is toch gewis, dat het ontstaan van den Dollardboezem niet terug te brengen is tot in dien tijd, dewijl dat ondergegane land nog lang daarna bestond, langer dan het vermoge zijne natuurlijke hoedanigheid zich had kunnen staande houden, als het den invloed van eb en vloed en storm onbeschut ware bloot-

---

ons werk over den Dollard. Hij zoekt Dertsamewolt in Ditzumerhamrik, maar het eerste komt als een op zich zelf staand dorp voor, even als Krytzemewalt, ook dus af te scheiden van Critzum. Zijne verklaring van Upwolde voor St. Georgiwold laat ik gelden, even als van Oengum voor Jemgum. Marienchor zal misschien eerder in Maria Wer schuilen, dan in Critzumerwold. Wat hij van het zeer duistere Rodendebord denkt, blijkt niet.

gesteld geweest. Wanneer de verwoesting begon, laat zich met zekerheid niet vaststellen, het is echter zeer waarschijnlijk, dat de opgaaf van E. Fr. von Wicht, welke de inbraak op het jaar 1377 stelt, niet ver van de waarheid is. Of er dadelijk een noemenswaardig landverlies op volgde, is niet bekend, even zoo min, of de vloeden zamenvielen met eene doorbraak van de eilanden aan onze kusten, of met eene toenemende zinking van het noordwestelijk laag land in 't algemeen; dit weten wij, dat omstreeks en weldra na 1400 het dijk- en zijlwezen in Reiderwolde, Westerwolde en 't Oldambt algemeen als eene levensvraag beschouwd werd en er groote nood bestond zich tegen de door de verscheurde dijken indringende vloeden te beveiligen. Het eigenlijk noodlottig tijdstip viel echter in met het jaar 1413, ten gevolge van de opzettelijke vernieling der zijlen en dijken in Reiderland, door de hoofden der toen woelende partijen, Koppen Jarges en Keno ten Broeke enz. — Ik behoef den schrijver in de schildering van deze en andere bekende zaken en gebeurtenissen niet verder te volgen, te minder, omdat ik straks daarop nog zal terugkomen [1]).

Wij hebben tot dusver den heer Bartels genoegzaam gevolgd, zonder hem in de rede te vallen, om die niet te storen. Wij zullen thans onze op- en aanmerkingen mededeelen, en wel aangaande zijn gevoelen, dat de Dollard niet eerst in 1277, maar 100 jaren later in 1377 zou ontstaan zijn. Want omtrent de aantijging van Möhlmann, dat Emmius het eerste zou ontleend hebben aan de dwaze profetie van een Jarfke, zijn wij het volkomen eens, en na hetgeen door Bartels zoowel als door mij in mijne vorige bijdrage over den Dollard daartegen is aangevoerd geworden, kan men het nu wel voor uitgemaakt houden, dat die aantijging geheel ongegrond is en Emmius's gevoelen wel degelijk op historischen grondslag rustte. Maar schoon dan Bartels in dat opzigt Emmius met kracht verdedigt tegen Möhlmann en ook diens stelling dat de Dollard niet vóór 1413 zou ontstaan zijn, niet aanneemt, zoo kan hij zich toch ook niet vereenigen met Emmius en het gewone

---

[1]) De heer Bartels heeft op zijn bijgevoegd Dollardkaartje geschetst den verschillenden omvang, welken volgens hem de Dollard in den aanvang, in de 15de en 16de eeuw heeft bereikt.

gevoelen daaromtrent. Hij vermag zijn vertrouwen niet te schenken aan de berigten der kronijken en andere, welke Emmius hierbij zal gebruikt hebben, omdat zij tevens aan dat ontstaan de geheele uitbreiding van den Dollard knoopen, die eerst veel later kan plaats gehad hebben. Maar ditzelfde bezwaar drukt op de meening van Bartels, al stelt hij den aanvang van dien boezem ook honderd jaren later. Het berigt daarvan luidt ook zoo, dat als onmiddelijk gevolg van den vermeenden vloed in 1377 de geheele Dollard zou zijn ontstaan; terwijl de eigenlijke uitbreiding daarvan eerst in de volgende eeuw, ook volgens Bartels, zal geschied zijn. In zoo verre nu Emmius hier niet genoeg onderscheiden heeft tusschen den eersten aanvang en de latere uitbreiding des boezems en daardoor aanleiding heeft gegeven tot dwaling in dezen, verdient hij afkeuring. Doch al is door hem en de kronijkschrijvers die hij raadpleegde hierin geen voldoende kritiek uitgeoefend, daarom behoeven de berigten omtrent den aanvang van den Dollard in 1277 nog niet onwaar te zijn. Van die fout heeft zich ook niet vrijgewaard de onbekende schrijver van de wedergevondene „Chronica der Freesen", waardoor ik in staat was zijne berigten daarvan mede te deelen in mijne bijdrage over den Dollard in dit tijdschrift (VII, 303). Maar daarin wordt zoo stellig en eenstemmig met andere losse, ook door mij medegedeelde, berigten verzekerd, dat de aanvang werkelijk ten jare 1277 is begonnen, met naauwkeurige opgaven van tijd en plaats en andere bijzonderheden, blijkbaar geput uit meer of min gelijktijdige kloosterberigten, dat ik niet van mij kan verkrijgen, deze berigten prijs te geven voor het enkele berigt uit de kronijk van E. Fr. von Wicht. Het komt ook zoo zeer met gene overeen, behalve juist in het verschil van eene eeuw, dat men niet nalaten kan te vermoeden, dat het eene en dezelfde gebeurtenis vermeldt en in plaats van 1377 daar evenzeer 1277 moest staan, zooals men dan ook begrepen heeft, door in de latere afschriften van de kronijk van von Wicht dat berigt op het jaar 1277 te brengen. Het baart wel eenige bevreemding, dat hierop gedurende de geheele 14de eeuw en langer de toestand stationair schijnt gebleven te zijn, maar dit kan ons niet bewegen van de gewone overlevering af te gaan, en ditzelfde bezwaar drukt ook in zekere mate op de bewering van Bartels. Want

vóór 1413 is er overigens niets bekend van eene inbraak of verwoesting van het Dollardland. Wat hij uit de verdragen van 1411 en 1391 daaromtrent meent te mogen afleiden, berust, gelijk wij zagen (bl. 165), op geen vasten grond. En ware er werkelijk in 1377 zoo iets van belang gebeurd, dan zoude er wel meer berigt daarvan vermeld en bewaard gebleven zijn. Dit mogt men van een zooveel lateren tijd wel verwachten. Maar neen; het berigt van von Wicht wordt door geen ander bevestigd. Want hier kan toch wel niet in aanmerking komen dat onzekere van Kempius; Bartels zelf schijnt er ook weinig waarde aan te hechten.

Wat Bartels verder ten gunste van zijn gevoelen, naar 'tschijnt, afleidt uit het kerkenregister van de proostdij Hatzum of Nesse uit de 15de eeuw, kan evenzeer pleiten voor het onze of gewone. Hij merkt op, dat de daarin allereerst opgenoemde kerkdorpen aan den linker Eemsoever van Reide tot Weener geene onafgebrokene rij vormen, maar tusschen Oosterreide en Berum o. a. twee gemist worden, juist daar, waar de eerste doorbraak van 1277, volgens de overlevering, plaats had. Eene tweede doorbraak van dat jaar wordt bij Wilgum ten zuiden geplaatst. Van hier tot Torum wordt geen dorp genoemd en mag er dan ook dien ten gevolge geen verloren zijn gegaan. Er ontbreken echter in het register meer plaatsen en onder de vergane Dollardplaatsen o. a. ook Peterswolde, dat meer binnenwaarts ten zuiden van Jansum en Wilgum geplaatst wordt, doch wel op den weg van de doorbraak bij die plaatsen kan gelegen hebben en daarbij verloren zijn gegaan. Hoe dit zij, het Jansumer gat, na de vergrooting en nu het Groninger gat geheeten, kan wel niet anders, volgens de eenparige getuigenis der Dollardberigten, dan toen reeds ontstaan zijn. Ik laat daar of het mede reeds in de doorbraak van Wilgum doorgeloopen en alzoo den noordelijken uithoek van Reiderland als afgescheiden en tot een eiland gemaakt heeft. Ik zou het daarom wel vermoeden, omdat later van de vorming van dit eiland niets bepaalds wordt vermeld. Men zal het land om of aan weerszijde van het gat weder bedijkt en misschien, zoo niet de beide monden, den eenen oostelijken mond in de Eems bij Wilgum gesloten hebben, even als men later nog gedaan heeft, toen gewoon dijk- en sluiswerk niet meer aanwendbaar was, met paalwerk, om den loop der Eems langs

dezen nieuwen weg te keeren. Zonder die bedijking en afsluiting zou moeijelijk het verdere aangrenzende Reiderland zoo lang nog daartegen bestand zijn gebleven, als men mag aannemen dat na 1413 eerst de grootste uitbreiding van den inham heeft plaats gehad. Er bestaat daarentegen geene reden voor de onderstelling, dat die inham onbedijkt is gebleven. Men verwaarloosde wel dikmaals de herstelling der dijken, herhaalde overstroomingen en onderlinge oneenigheden verhinderden die ook niet zelden, maar men nam op den duur toch weder de spade in de hand, om zooveel doenlijk te behouden, wat nog te behouden was. Bartels stelt zich dien oudsten inham zoo voor, dat hij, van Jansum uitgaande, zich uitstrekte tusschen de kleioevers aan de Eems, zonder door- en uitloop bij Wilgum, maar dan meer binnen- of landwaarts ten westen tot Palmar over de Reider E. Maar dat is zekerlijk wat te ver gegaan. Want was deze rivier zoo tot de Tjam toe reeds daarin begrepen, wat bleef er van hare uitwatering door de Reiderzijl, die echter later nog genoemd wordt, ook nog na de doorbraak van 1413? De inham van de Eems zal dus voor dien tijd nog wel binnen de Reider E besloten zijn geweest. Die inbraak van 1413 zou veroorzaakt zijn door de vernieling van sluizen en dijken in Reiderland enz. Koppen Jarges wordt gezegd twee zijlen in Reiderland aan de Oostfriesche zijde te hebben doen verbranden en de dijken op meerdere plaatsen doorsteken. Bartels plaatst die zijlen aan den Reiderlandschen Eemsoever, wat echter zeer onbepaald is. Het is jammer, dat men niet te weten komt, waar juist die zijlen lagen. Van Keno wordt nader vermeld, dat hij ook twee zijlen aan de Groninger zijde heeft laten verbranden, met name nu Reiderzijl en Oterdumerzijl, en dat Koppen Jarges vervolgens deze beide zijlen, alsmede Termunterzijl volgens de „Chronica der Freessen", heeft bezet. Reiderzijl kan dus niet wel onder de beide zijlen begrepen zijn, die Koppen Jarges eerst liet vernielen. Het kan zeer wel zijn, dat daaronder te verstaan of begrepen zal zijn, die welke den nieuwen waterweg of boezem bij Wilgum afsloot. Het mag dan ook hierdoor gekomen zijn, dat vooral Reiderland nu een prooi der golven is geworden en dezen zich een weg tot in en over de Reider E zullen gebaand hebben. Zoo vormde het Jansumer Gat het Groote Gat en breidde het

Eemswater vervolgens zich uit over het Oldambt zoowel als Reiderland. Doch ik staak liever deze schildering, om niet te schijnen aan de verbeelding te zeer bot te vieren, en meen ook verder te kunnen verwijzen naar hetgene ik daaromtrent vroeger reeds heb in het midden gebragt. Ook al houden wij ons aan hetgene de geschiedenis, hoe gebrekkig ook, vermeldt, dan meen ik toch de oude overlevering te moeten handhaven, waarbij de eerste aanvang van den Dollard gesteld wordt op 1277. Het gevoelen van Bartels, om die een eeuw later te plaatsen, steunt louter op een enkel berigt, dat niet alleen geheel op zich zelf staat, maar ook zeer verdacht voorkomt van eene misstelling in het eeuwtal.

Ten slotte volgt hier de boven (bl. 161) vermelde uitspraak of zoenbrief van 1411.

Zoenbrief omtrent een geschil tusschen de kerspelen van het Wold-Oldambt over de doorsteking van een dijk te Muntendam.

Wij Nijttardus ende Fresgerus cureijte toe Midwolde ende in der Schemede, Jacob Schelge, Evert Wicboldes, Coppin Jarcghes, Werense Beijers, Bruen Clinge, Johan Boze ende Johannes Eijsingh nu ter tijdt hovetmans in Groningen, gekhoren zoenluide van beijden zijden inder scheelinghe de daer gewesen hevet tusschen, de *gemeene bure van Mijddewoldt*, *Oostwoldt*, *Schemede*, *Exte ende Meeden an de eene* ende de *bure van Zudebroke*, *van Nordebroke ende van Monttendam an d'ander zij*, als *vanden dijcken*, de doergesteken was tho *Monttendam*, daer Allo Ewesma vmme gevangen ende berovet was Doen kundich allen luiden mit dezen openen breve, dat wij die vorss. schelinge hebben gescheiden, alsoo dat alle desse gemeene bure van beijden parthijen voorss. sullen guder vrunden wesen van alle saken de van den voorss. dijcke geresen zijn. Ende de vorss. Allo sal quijt wesen vanden vangenschap. Ende van Montendam de sullen eenen borgen setten tho Middewolde de zijlrechters van den voorss. kerkspele, ende den borghe zullen den zijlrechteren van Zudebroke ende van Nordebroeke voerss. mede entfangen. Ende de rechters van der vijf kerspelen vorss. ende van Zudebroke ende van Norde-

broecke sullen de dijcke tho saemen schouwen. Ende weer jenich man buten landes, de daer landt in der Hammericke liggen hadde daer dijcke op vallen die sijne dijcke mit lieve niet maken en wilde ende onerhorich sitten wilde den sullen dese voorss. zijlrichters altoe samen mit malkanderen berichten, ende horich maken. Ende die zijlrichters van Zudebroeke ende van Nordebroeke voorss. ende van Montendam sullen jaerlix eenen eneweerdes borghe setten, onder die geltmans, ende de geltmans zullen den twee schepperen toe Zudebroeke ende Nordebroeke jaerlix desgelickes enen eneweerdes borghe weder setten. Ende hijrmede sal alle ansprake quijt wesen, die van de voorss. schielinge ghescheen is an beiden sijden. Sunder alle argelist, in oorkonde soo hebben wij Nijttardus en Fresgherus vorss. onse segelen Ende wij hovetmans vorss. onss stadt segel, an desen breef gehangen. Ende vm de meere vestenes soe hebbe wij Foppe ende Nonne cureite toe Zudebroke ende tho Nordebroke onse segele *Ende wij rechters van den olden-ambte onses Amptes segel mede an desen breef ghehangen*, vm bede willen der guder lude vorss. van beijden zijden. Ghegheven in den jare ons heeren dusent veerhondert ende elven op Sunte Mattheus dach Apostoli. (Onderstondt) Gecollattioneert jegens sijnen originalen fransijnen brieve, daeran een diel van een segel van Groenen wasse anhangende neffens een ledige presse, ende twe stuxkens van twee pressen onder in de plicque noch 2 ledige locher tho pressen bevonden, ende is deze copia daermede gelijckludende bevonden. Coll. (vertekent) per me Leo Alberti Sec.

9. 13. 1613. *(get.)* E. H. V. O.
1642. 5. 26.
St. N.

Afgeschreven naar het bijna versleten afschrift, den 24 Mei 1855, door mij

H. O. Feith
Archivarius der Prov. Groningen.

BOUWSTOFFEN VOOR EENE GESCHIEDENIS

VAN

HET KERKELIJK REGTSWEZEN DER FRIEZEN,

ONDER

HET BISDOM VAN MUNSTER.

(*Vervolg van blz.* 133.)

Egbertus mersse^{m}., curatus parochialis ecclesie in nyekercke, terre phrisie monasteriensis diocesis, et per preposituram humercensem commissarius generalis, notum facimus, quod pendente coram nobis lite et causa inter honestos Scheltonem scheltema cum Nicolaum Clandt, actores ex vna, et buckonem Wattema ac bartoldum sappe^{m}, reos, partibus ex altera, de et super quodam sedili femineo in parochiali ecclesia lutkegast, prope altare sancti anthonij, versus meridiem situato, et ornamentis seu cancellis circa huiusmodi sedile quondam edificatis, eorumdemque reparatione et restauratione rebusque alijs, in actis cause huiusmodi latius expressis, et eorum occasione, Nos visis et diligenter inspectis actis et actitatis cause huiusmodi, juribus et munimentis ac partium hinc inde allegationibus, documentis et probationibus, testiumque attestationibus et depositionibus coram nobis habitis et factis, eisque et ipsius cause meritis debita cum diligentia et maturitate discussis et recensitis, ad nostram diffinitiuam sententiam promulgandam procedendum duximus et processimus, eamque in scriptis tulimus et promulgamus in hunc qui sequitur modum; Christi nomine invocato, pro tribunali sedentes et solum deum pro oculis habentes, per hanc nostram diffinitiuam sententiam, quam de jurisperitorum consilio ferimus in

his scriptis, pronunciamus, decernimus et declaramus, nullum jus dictum Scheltoni Scheltema et Nicolao Clandt actoribus contra dictos buckonem watte^m. et bartoldum Sappe^m. reos in dicta causa competysse neque competere ex et pro eo, quod in actis cause huiusmodi minime sufficienter probatum extitit, ornamenta sediliorum seu cancellorum, de quibus agitur, per quondam Rumpt wattema aut post eius mortem per ipsius heredes edificata existunt. Et posito hoc sufficienter esse probatum (qoud tamen non est) per hoc nullum dominium dictis heredibus fuisse et esse reseruatum aut acquisitum, quia hoc ad sacros vsus et pios in honorem dei fuisse factum et nemini propterea dominium et proprietatem rei siue loci, nisi potius curato, advocatis et edilibus dicte ecclesie in lutke gast, pro tempore existentibus, fuisse et esse acquisitum; Insuper pronuntiamus, decernimus et declaramus, familiam Sappe^m eorumdemque heredes et successores in antiquo sedili, watte^m sedile nuncupatum, cum familia seu domesticis wattema, pariter vti eorum predecessores solent, stare et sedere et ad eos vnamiter pertinere debere, depositionibus nonnullorum testium, per prefatos Scheltonem Scheltema cum Nicolaum Clandt actores productorum non veridice neque sufficienter prout de jure probantium, non obstantibus, quia dicti rei possessionem habent de longissimo tempore in eo, vt satis superque ex eorum testium dictis constatt, insuper possessorum ius dicti questionalis sedilis iustissime buckoni watte^m. cum bartoldo sappe^m. tamquam veris et legittimis Meyt sappe^m. heredibus, competijsse cum competere, quia continuata successione citra vllam interruptionem ac iuris prohibitionem ab haxt, que erat filia frout watte^m. et mater Meyt sappe^m, gradatim ad prenominatos reos descendisse et deuolutum esse; Et si quondam Meyt sappe^m. dictum sedile in aliquo destrui, seu deformari fecit, hoc per dictum buckonem watte^m. et bartoldum sappe^m., eius heredes, infra duos menses reparari et in pristinum siue meliorem statum reduci debere; preterea pronunciamus, decernimus et declaramus, nouum sedile in dicta parochiali ecclesia lutgegast, watte^m. sedili appositum, per quondam Meyt sappe^m. edificatum, et per eius uxorem et post eiusdem Meyts mortem per suos heredes pacifice sine alicuius juris prohibitione usque nunc possessum, pleno de iure ad prefatos buckonem watte^m. et bartoldum sappe^m., dicti Meyt heredes, spectare et pertinere debere, testibus a prefatis actoribus super his productis non obstantibus, quia verba de quibus deponunt, enuntiata sunt extra iudicialiter, insuper a dictis actoribus cum nulla·

protestatione vocati et requisiti tamquam testes, vt talium verborum vel contractuum foerent memores, preterea quod post factam renuntiationem, quam ipsi pretendunt, possessioni se non intromiserunt, nec superstite Meyt sappe^{m}. nec eo defuncto. Maxime autem impetitionem per prenominatum Scheltonem schelte^{m}. cum nicolaum Clandt actores contra dictos buckonem watte^{m}. cum bartoldum sappe^{m}. reos, super premisso nouo sedili coram nobis iudicialiter factam fuisse cum esse nullam decernimus ac de facto attemptatam ex et pro eo, quod ante euentum iudicialem sine permissione et autoritate iudicis dictum sedile violenter propria temeritate ex dicta ecclesia eiecerunt et propterea proprietate et dominio ad id, si quid habuerunt, priuatos et nullum jus aut modum agendi ad id eis competere debere, perpetuum eis desuper silentium imponendum, Et in expensis per dictos buckonem watte^{m}. et bartoldum sappe^{m}. reos desuper factis condemnandos fore, proutt imponimus et condemnamus, quarum expensarum taxationem nobis in posterum reseruamus.

Lecta lata et in scriptis redacta est hec presens nostra diffinitiua sentencia in parochiali ecclesia grijpskercke, feria tercia post conceptionis marie, quae est vndecima mensis decembris, hora meridiei vel quasi, presentibus ibidem honorabilibus et discretis dominis et viris domino Iohanne, in prenominata parochiali grypeskercke curato, et akone meynema, per districtum termini lanckwolt gretmanno, et quam pluribus alijs fide dignis testibus ad premissa vocatis et rogatis. In quorum fidem et testimonium secreti nostri impressione presentes duximus muniendum; actum anno 1543, die loco hora vt supra.

Bernardus Eggeberti, notarius publicus
de mandato domini commissarii prefati
subsignatt.

Johannes Rengers officialis terrarum phrisie Monasteriensis diocesis, judex cause appellationis, que vertitur inter validos Schelthonem Scheltema necnon nicolaum Clandt, appellantes nomine vxorum suarum ex vna, et bartholdum sappema et bockonem wattema, appellatos, partibus ex altera, de et super sedili foemineo in Ecclesia parrochiali in lutkegast, In parte meridionali primo sedili dicto watthemabancke situato, rebusque alys in actum cause latius specificatis. Nos visis et auditis ac diligenter inspectis partium hinc inde juribus, allegationibus, probationibus, actisque et actitatis cause huiusmodi, eisque debita cum maturitate

recensitis cognitisque ad plenum ipsius cause meritis, per hanc nostram sentenciam diffinitiuam in hac parte appellationis in hijs scriptis prónunciamus, decernimus et declaramus, in hunc qui sequitur modum, Christi Nomine Inuocato et pro Tribunali sedentes, et solum deum et justiciam pro oculis habentes, per hanc nostram sentenciam diffinitiuam, quam de jurisperitorum consilio pariter et assensu in hijs scriptis ferimus, pronunciamus, decernimus et declaramus, in hac causa appellationis bene esse appellatum et male sentenciatum, praefatumque antiquum sedile, dictum wattema banck, scheltoni scheltema et nicolao Clandt nomine vxorum suarum adjudicandum et in integrum, vt ante edificationem istius noui sedilis fuerit, restaurandum, Nouumque sedile, quondam per Meydt sappema edificatum, tollendum fore et debere tolli; Cancellosque et alia ornamenta circa altare diui anthoni olim existentia et ibidem erecta et postea per praefatum Meyt Sappema dum vixit, contra consensum pastoris pro tempore et aduocatorum eiusdem ecclesie porrochialis, ablata et destructa, nunc per heredes eius debere reparari et in integrum seu pristinum statum restitui: ita et quemadmodum olim ibidem in vsum pium edificatum et erectum fuerit; ac propterea ipsos Scheltonem Schelthema et Nicolaum Clandt nomine vxorum suarum, eorundemque heredes seu successores, in possessionem praedicti sedilis legittime restituendos et continuendos fore et esse, nec quouis modo per partem aduersam spoliandum in dicto sedili antiquo aut inquietandum ac perturbandum; oppositiones, perturbationes, vexationes, inquietationes ac impedimenta, per praefatos appellatos super dicto foemineo sedili et eius occasione prefatis appellantibus factas aut facta, illicitas fuisse et esse temerarias, iniquas, iniustas, indebitas, temeraria, iniusta, illicita, iniqua et indebita; nec non de et super antiquo sedili, watthema banck vocato, ac nouo sedili, dictis bartholdo sappema ac bockoni wattema eorumdemque heredibus perpetuum silentium imponendum fore et esse, prout imponimus per praesentes, condempnando insuper sepe dictos bartholdum et bockonem wattema in expensis, quarum taxationem nobis in posterum reseruamus; in quorum omnium et singulorum fidem et euidens testimonium presentes litteras sigillo officiolatus terrarum phrisie fecimus communiri, anno millesimo quingentesimo quadragesimo quarto, sabbato prius vndecim milium virginum, presentibus ibidem honorabilibus et disertis viris et dominis hermanno abbringio, vtriusque juris doctore, nec non magistro Stephano zuelis, per prepósituram lopper-

sensem nostro commissario, testibus ad premissa vocatis specialiter atque rogatis.

Gron. archief, *Verzam. van stukken*, *Dl.* 60, *blz.* 103, 90; *in afschriften.*

Zakelijk blijkt uit deze vonnissen, dat in de kerk te Lutjegast, aan de zuidzijde, nabij het altaar van St. Antonius, een vrouwengestoelte was, Wattemabank geheten, naar het schijnt, door een sierlijk traliehek van het altaar gescheiden. Meyt Sappema liet dit laatste wegnemen of verplaatsen en bouwde eene nieuwe bank tegen de Wattemabank aan. Schelto Scheltema en Nicolaas Clant lieten, na Sappema's dood, die nieuwe bank wegbreken en buiten het kerkgebouw smijten, waarna zij, tot handhaving van het regt hunner echtgenooten op de oude Wattemabank, een eisch instelden tegen Sappema's erven, Bucko Wattema en Bartold Sappema; en zulks voor den commissaris van de proostdij Humsterland, waaronder Lutjegast behoorde. Nadat in deze zaak een getuigenverhoor was gehouden, werd den aanleggers hun eisch, als onbewezen, ontzegd. Voor zoo ver die gegrond was op de verplaatsing of verandering van het traliehek, verstond de commissaris, dat wel niet bleek, dat dit vroeger door een Wattema gemaakt was, zooals de gedaagden beweerden, maar, aangenomen, dat dit zoo ware (des neen), dan zou daaruit nog geen bijzonder eigendom geboren zijn, daar het bestemd tot een heilig en vroom gebruik, ter eere Gods, één met het kerkgebouw geworden en daarmede onder het beheer van pastoor en kerkvoogden gekomen was. Voorts verstond hij, dat de familiën Sappema en Wattema het regt hadden om de oude Wattemabank gemeenschappelijk te gebruiken. Immers was voldoende bewezen, dat zij door erfopvolging van hunne grootouders en ouders dat regt verkregen en steeds ongestoord en onafgebroken hadden bezeten. En in zoo verre Meyt Sappema dit gestoelte vertimmerd en een ander voorkomen gegeven had, moest het echter door zijne erven in den vorigen toestand teruggebragt worden. Dit bevel schijnt het traliewerk te betreffen.

Aan de eischers werd tevens het beweerde regt ten aanzien van de nieuwe bank ontzegd, omdat die door Meyt

Sappema gebouwd, door zijne weduwe, en, na beider dood, door de erven rustig en vredig was bezeten, en, ondanks een afstand krachtens overeenkomst, in voegen beweerd, maar niet bewezen, nimmer door de aanleggers was in bezit genomen. Scheltema en Clant hadden in allen gevalle, zoo zij al eenig regt mogten hebben, dit verbeurd, door driestweg, zonder regterlijk bevel, die bank weg te breken. Gevolgelijk zagen zij zich ook in de kosten verwezen, onder voorbehoud van hare nadere begrooting door den commissaris.

Deze uitspraak is gewezen in het kerkgebouw te Grijpskerk, den 21 December 1543, in bijzijn van den pastoor dezer gemeente en van den grietman van Langewold.

De verliezende partij voorzag zich in hooger beroep bij den officiaal van Friesland, destijds Johan Rengers. Of er nu meer bewijs voor den eisch werd geleverd, weet ik niet. Uit de beslissing des hoogeren regters blijkt alleen, dat er wel was geappelleerd en kwalijk gevonnisd. Gevolgelijk werd de Wattemabank aan Scheltema en Clant toegewezen, met last aan Sappema en Wattema om alles terugtebrengen in den toestand, zooals die was geweest vóór de timmering van de nieuwe bank, welker verwijdering tevens werd bevolen. Ook moest het traliehek, dat zonder toestemming van pastoor en kerkvoogden was weggenomen, door de erven Sappema in den vorigen toestand hersteld worden. Deze uitspraak bevat mede den last om Scheltema en Clant op generlei wijze in het bezit van de Wattemabank te storen of hun het genot te bemoeijelijken, en over dit geschil verder geen woord te reppen. De veroordeeling in de kosten ging gepaard met het verliezen van 't proces.

Wiens zienswijze in dezen de juiste was, die van den commissaris of van den officiaal, laat ik in het midden. Uit deze vonnissen kan het onmogelijk worden opgemaakt. Van belang is het echter te vernemen, dat verschillen over het bezit en den privaten eigendom van kerkgestoelten ter beoordeeling stonden van de geestelijke regters. Dat gestoelten destijds voor bijzonderen eigendom vatbaar waren, kan blijken uit eene notariële akte van 12 Augustus 1549, waarbij een gestoelte, staande op de noordzijde van het hooge altaar in de kerk te Oldebert (Tolbert), werd overgedragen (*Gron. Arch.* 1549, nr. 6). De leer van den

commissaris, dat de bouw van het traliewerk aan de erven Wattema geen eigendom kon gegeven hebben, schijnt door hem niet op het gestoelte zelf te zijn toegepast. Het strekte misschien niet alleen tot afsluiting van het gestoelte, maar nog meer tot die van het altaar. Het kan mitsdien voor rekening van een particulier zijn getimmerd om de kerk inwendig te versieren. Was dit zoo, dan is de zienswijze van den commissaris niet in strijd met de waarheid, dat gestoelten het privaat eigendom van den een of ander konden zijn, niet aan den handel onttrokken.

Bij het Ommelander Landregt van 1601 is het onderwerp dezer regtspraak naar den burgerlijken regter overgebragt. Aan het slot van B. IV, art. 1, waarin de publiekregtelijke bevoegdheden, daar „Gerechtigheyden ende Heerlijkheyden" genoemd, worden opgesomd, heeft men de gestoelten in de kerken en de legersteden of graven daaronder uitdrukkelijk niet gebragt en vervolgens in art. 4, even als ten aanzien van „Schelinge *juris patronatus*" bepaald: „Item twist van Kerk-stoelen ende Graven, salmen tot naerder dispositie bij den Redgeren ter plaetsen laten verclaren." Die „naerder dispositie" is echter nimmer gevolgd.

Egbertus Mersuma of Marsumma, zooals hij ook genoemd werd (P. E. I. P. VII, 1e, blz. 162), is in het begin van 1559 pastoor te Middelstum geworden (*Gron. arch.* 1559, nr. 5, 6); de officiaal Johan Rengers was pastoor te Appingadam (Westendorp, *Bijzond. uit de gesch. der kerkherv.* blz. 7). Beiden gingen te rade met regtskundigen, die echter niet met name genoemd worden. Zij zullen gewis dezelfden zijn geweest, wier tegenwoordigheid als getuigen aan het slot der vonnissen is vermeld; namelijk, bij den commissaris, de pastoor te Grijpskerk en de grietman van Langewold; bij den officiaal, Herman Abbringe, J. U. D., die in 1548 Syndicus der stad Groningen werd, en Mr. Stephanus Zwelis, welke mij tevens in een stuk van 1547 (*Gron. arch.* 1547, nr. 26) voorkwam als pastoor en commissaris te Loppersum. De *Ordonnantie over de uitoefening der geestelijke jurisdictie in de Ommelanden*, van 13 Mei 1530, schreef ook uitdrukkelijk voor, dat de officiaal in hooger beroep de zaken moest „termyneren bynnen jaars, myt raedt, consent ende toedoen der rechtgeleerden in Vreeslant, de

men op oncosten der parten daerby nemen mach." In overeenstemming hiermede lezen wij dan ook, dat Johan Rengers de uitspraak wees: de jurisperitorum *consilio pariter et assensu.*

Egbertus mersse^{m} in noua ecclesia curatus ac venerabilis domini nostri officialis terre phrisie monasteriensis diocesis per prepposituram hummercensem commissarius generalis Notum facimus quod pendente coram nobis lite seu questionis materia de et super progressu seu processu in processionibus publicis et etiam tempore offertorij ad altare in parochiali ecclesia nyekercke inter honestam Renekam antsumma relictam viduam francisci bywe^{m} pie memorie ex vna et honestum Joachimum hanne^{m} ex parte vxoris sue legittima bauwe schinsema, partibus ex altera, Nos visis et diligenter inspectis actis et actitatis cause huiusmodi partium hinc inde allegationibus testiumque depositionibus documentis et probationibus coram nobis habitis et factis eisque et ipsius cause meritis debita cum diligentia et maturitate discussis et recensitis ad nostram sentenciam interlocutoriam cum matura deliberatione et communicatione Iurisperitorum proferendam et promulgandam procedendum duximus et processimus, in hunc qui sequitur modum, Christi nomine invocato, pro tribunali sedentes cum solum deum pro oculis habentes, interlocutione sententiando in his scriptis pronunciamus, decernimus et declaramus, ipsum predictum progressum seu processum in nominata ecclesia vt premittitur quo ad vsum ad ipsam Renekam antsumma pertinere et spectare debere et adiudicandum fore, provt per presentes adiudicamus, donec vt quo vsque idem Joachimus hannema loco et vice quibus super aliter de proprietate probauerit eamque mundice deuicerit et reppulerit.

lecta lata et in scriptis promulgata est nostra interlocutoria sententia in parochiali ecclesia Nyekercke, feria 3 que fuit 22 mensis junij hora meridiei vel quasi anno 1545, presentibus ibidem honestis viris Remt douwens, aggeo meynen ac quam pluribus alys fide dignis testibus; in omnium et singulorum premissorum presentia signeti nostri impressione duximus munienda.

Dominus Officialis suspendit hanc sententiam non approbando sed vti possident ita possidebunt donec vtraque pars vell altera legittime probauerit de suo jure coram suo ju-

dice competente Ex causis animum suum ad hoc mouentibus. Datum 1545 presentibus venerabilibus dominis domino abbate in Wittewerum, dominus et magister Hermanno abbringe decretorum doctore et aliorum, die veneris prius natiuitatem marie.

Gron. archief, *Verzam. van stukken*, *Dl.* 60, *blz.* 110, *in afschrift*.

Het geding, waartoe dit vonnis van 22 Junij 1545 betrekkelijk is, liep over den voorrang of voorgang bij processien, zoo openbare als op de offerdagen [1]), in de kerk te Niekerk (Westerkwartier). Reneka Antsuma, weduwe van Franciscus Bywema, betwistte dat regt aan de vrouw van Joachim Hannema. Na eenige getuigen gehoord en van andere bewijsmiddelen kennis te hebben genomen, gaf de commissaris in de proostdij Humsterland een interlocutoir vonnis, waarbij Reneka Antsuma het bezit of de uitoefening van het regt van voorgang werd toegekend, tot tijd en wijle de tegenpartij door eene uitspraak van den wereldlijken regter (*mundice*) bewezen zou hebben, dat het betwiste regt in alle opzichten haar toekwam.

Daar niet blijkt wie van beiden laatstelijk het regt uitoefende, blijft het onzeker of de commissaris de zaak in haar geheel liet, of wel het bezit toewees aan de partij, die het tot dusver niet had. Daarom kwam de officiaal tusschen beide met het *interdictum uti possidetis*, of het bevel, dat het bezit zou blijven bij haar, die het uitoefende, totdat de meest gereede partij haar volle regt bij den bevoegden regter zou hebben bewezen.

Tot toelichting van dit onderwerp kan dienen, dat volgens de voorschriften van het *Caeremoniale Episcoporum*, ter voorkoming van wanorde en ergernis, tijdig en met zorg eene lijst moet worden opgemaakt, houdende de orde, waarin allen, die aan de processien wenschen of behooren deel te nemen, elkander moeten volgen, met bedreiging van geldboete, des noods van excommunicatie, jegens hen, die zich niet naar die orde gedragen. Bijaldien er tusschen

---

[1]) Aan het slot van het Verdrag over kerkelijke zaken van 1532 was bepaald: Item alle offerdach, als vier hochtiden, patroensdach, karmisse daghen ende andere, de men gewoentlick synt te offeren, soelen blijven.

sommigen een geschil over den voorrang bestaat, dat niet zoo spoedig kan worden uitgemaakt, is de bisschop bevoegd te bevelen, dat men, onverkort de regten van partijen, de orde, op de lijst aangegeven, opvolge, of zich van de processie onthoude, tot dat het geschil is beslist [1]).

Hoe het regt van voorrang bij processiën uit zijn aard immer ter kennisneming van den wereldlijken regter kon staan, kan ik niet anders verklaren, dan uit de omstandigheid, dat het geschil in ons geval gevoerd werd tusschen leeken. De commissaris en de officiaal zullen zich onbevoegd hebben geacht *ratione personarum*. En de ordonnantie van 1530 schijnt voor deze opvatting te pleiten. Zij bepaalt namelijk, dat een wereldlijk persoon door een geestelijke moest aangesproken worden voor den wereldlijken regter, en een geestelijk persoon door een wereldlijken voor den geestelijken regter, „tensy dat men de sake mitten weerliken rechte na older gewoonte behoert to richten." Analogice mag men dus aannemen, dat, waar beide partijen wereldlijke personen waren, de burgerlijke regter haar geschil moest beslissen, zij het ook dat het onderwerp tamelijk vreemd was aan het burgerlijk regt.

Wat de geloovigen op de vier Hoogtijden en andere offerdagen behoorden te geven, is geregeld bij de ordonnantie van 1531, ter oorzake dat „daer dagelix grote twyst, twydracht ende unverstand under den Pastoren ende den gemenen buren en undersaten der Ummelanden umme is."

In causa matrimoniali coram nobis Egberto mersse^m in Nyekercke curato ac venerabilis domini nostri officialis terre phrisie Monasteriensis diocesis per prepposituram hummercensem commissario generali, Inter honestam annam, filiam bernardi ciuis groningani, actricem ex vna et Rempt luppe^m, reum, partibus ex altera, indecisa pendente, nos visis et diligenter inspectis actis et actitatis cause huiusmodi, auditisque partium hinc inde allegationibus, testiumque depositionibus, documentis et probationibus, coram nobis habitis et factis eisque et ipsius cause meritis debita cum diligentia et maturitate discussis et recensitis, ad nostram

---

[1]) *Caeremoniale Episcoporum, summorum Pontificum jussu editum et a Benedicto XIV editum et castigatum.* Romae, 1848, Cap. XXXIII, p. 243, 244.

sentenciam diffinitiuam promulgandam procedendum duximus et processimus, eamque in scriptis tulimus et promulgamus in hunc qui sequitur modum, Christi nomine invocato, pro tribunali sedentes et solum deum pro oculis habentes, per hanc nostram diffinitiuam sentenciam, quam de jurisperitorum consilio ferimus in his scriptis pronunciamus, decernimus et declaramus, peruersum illud matrimonium inter dictam annam actricem et Rumpt luppe[m] reum (obstante publice honestatis justicie impedimento) fore et esse nullum, quia georgius harckema (cum quo prefata anna prius sponsalia legittime contraxerat) et dictum Rumpt luppe[m] in 3⁰ et quarto consanguinitatis gradu respectiue coniunctos esse constat, quas impetiones super huiusmodi peruerso matrimonio factas fuisse et esse temerarias, indebitas, illicitas et iniustas, ac de facto presumptas, ideoque ipsi anne de et super impetitione prefati matrimonij ac vlteriori processu cause huiusmodi perpetuum silentium imponendum fore et imponimus ac matrimonii cum quo de jure possunt et valeant contrahendi et nubendi pretactis licentiam et facultatem concedimus, Expensis vero per partes hinc inde factis, certis de causis animum nostrum ad hoc mouentibus, compensatis; lecta lata et in scriptis promulgata est presens nostra diffinitiua sentencia in sacello enematillano anno dominice incarnationis millesimo quingentesimo quadragesimo sexto decima vero quinta januarij hora meridiei vel quasi, presentibus ibidem honorabilibus et discretis viris et dominis domino cornelio in phaen curato, et ludolpho mersema, ac alys quam plurimis testibus fide dignis.

Gron. archief, Verzam. van stukken, Dl. 60, *blz.* 102, *in afschrift.*

De commissaris Egbertus Mersema verklaart in de zaak tusschen Anna Bernards, eischeresse, en Remt Luppema, gedaagde, het huwelijk van partijen voor nietig, op grond, dat George Harckema, aan wien Anna vroeger wettig was verloofd geweest, in den derden en vierden graad van bloedverwantschap bestond aan Luppema. Beiden erlangden voorts de vergunning om een ander geoorloofd huwelijk aantegaan. Deze uitspraak, gegeven in de kapel te Enumatil, den 15 Januarij 1546, is gegrond op L. IV, Tit. I. C. VIII *Decret. Greg.*, waar men leest: Sponsam alterius (maxime si est nubili aetati proxima) nullus consanguineorum aliquo modo sibi potest matrimonio copulare.

Johannes Rengers, terrarum phrisie Monasteriensis diocesis officialis, Notum facimus vniuersis et singulis per presentes publice attestantes, Quod nos inter Rodulphum derici de slochteren ex vna, nec non quandam Johannem lamberti ex altera, coniuges legittimos, dissidentes nec vllo modo posse pro nunc reconsiliari, tametsi summo labore et de industria sepe cum multis adhibitis ad hoc conati fuerimus, quare ad tempus inter tales dissidentes diuortium est, inter virum et mulierem legitime facta separatio, et separationem, quantum de jure debet, approbamus per presentes, vsque quo crescente maiori amicitia et moderno odio quiescente inuicem reconciliari poterint per se aut alios, quod summopere speramus et volumus omnipotentis fieri auxilio. Ita tamen quod interim et nullo tempore, quo disiuncti fuerint et alter seu altera eorum superstes fuerit, stratum maculare debeant sed mundum seruare, iuxta dictum apostoli: viuente viro et e conuerso alligatam et alligatum viro et vxori, insuper separationem bonorum (si fieri debeat, quod absit) remittimus ad competentem secularem judicem. datum est dammone feria 3*a* prius cantate anno 1546, sub sigillo officiolatus terrarum phrisie presentibus litteris subimpresso et per notarium nostrum ad praemissa subscriptum.

Actum in facie mei gerardi heselij, phrisij ad praemissa assumpti Notarij manu publice atestor.

Afschrift, *Gron. archief*, *Verz. van stukken*, *Dl.* 60, *blz.* 69.

Rudof Dirksz. van Slochteren en Johanna Lamberts, echtelieden, leidden een oneenig leven. Daar alle pogingen om hen te verzoenen schipbreuk hadden geleden, stond de officiaal eene tijdelijke echtscheiding, of scheiding van tafel en bed, toe, totdat zij, zoo de liefde en vriendschap mogten herleven en de oogenblikkelijke haat was verdwenen, weder konden worden vereenigd, wat de officiaal vurig wenschte door de hulp des Almagtigen te zullen geschieden.

Bekend is het, dat de scheiding van wettig getrouwden door het kanonnieke regt slechts in enkele gevallen, b.v. wegens echtbreuk en kwaadwillige verlating, erkend wordt. Daar echter vele andere oorzaken den huwelijksband ondragelijk maakten, liet men in de praktijk eene tijdelijke scheiding, de *separatio thori et mensae*, toe, waarvan men in deze uitspraak van 1546 een voorbeeld aantreft. Later (1563) heeft het concilie van Trente, Sess. 24, Can. 8, *de sacram. matrimonii*, deze wijze van scheiding gebillijkt, met de woorden:

Si quis dixerit, Ecclesiam errare, cum ob multas causas separationem inter conjuges, quoad thorum, seu quoad cohabitationen, ad certum incertumve tempus fieri posse decernit, anathema sit. Vgl. Eichhorn, *Grundsätze des Kirchenrechts*. Gött. 1833, II, S. 470.

Egbertus mersuma in noua ecclesia curatus ac venerabilis domini nostri officialis terre phrisie mon. diocesis per prepondituram Hummercensen commissarius vniuersis et singulis presbiteris nostre jurisdictioni subiectis et per presentem executionem requisitis salutem et pacem in domino sempiternam. Vobis igitur ac vestrorum cuicunque in solidum, in virtute sacrosancte obedientie ac sub trium fflorenorum renorum et suspentione a diuinis penis dicto percipientes iniungimus et mandamus, quatenus mox, visis ac receptis presentibus, accedatis, quo propterea fuerit accedendum, et requiratis prouidos et discretos viros, scil. bartoldum sappe[m] et harkonem boutsema, quos etiam et nos, tenore huius nostri mandati, sub quinque florenorum aureorum renorum penis, monemus et requirimus, vt feria 3 propria prius quasimodo legittime et personaliter compareant coram honorabili domino arnoldo, eorum pastore, in cemiterio parochialis ecclesie in lutkegast, hora missarum vel quasi (cui vices nostras hac in parte committimus), ad prestandum fidelitatis iuramentum, de et super ecclesie bonis in lutkegast subleuandis et exponendis, etiam fideliter administrandis. Insuper sub penis pro assertis requiratis omnes et singulos parochianos in lutkegast, tam in specie quam in genere, vt fidele ministerium exibeant monitis et citationibus sui pastoris et aduocatorum ibidem in cibis adportandis alijsque publicis negotijs et laboribus obeundis et faciendis tam certam domum dotalem quam ecclesiam; casu quod si minus huic nostro paruerunt mandato grauius contra eos (vt hoc cum invocatione brachii secularis mediante iusticia) processurus, causam vero si aliquis in contrarium habuerit quur hoc nostrum mandatum suum minime sortietur effectum pertendat coram nobis feria 5[ta] post quasi modo in noua ecclesia hora meridiei vel quasi.

Gron. archief, *Verz. van stukken*, *Dl.* 60, *blz.* 104, *in afschrift.*

Het bovenstaande is een mandaat, bevelschrift of eene oproeping, hoe men het noemen wil, zonder datum, van den commissaris Egbertus Mersema, voor Arnoldus, pastoor

te Lutjegast en de nieuw benoemde kerkvoogden dezer gemeente, Bartoldus Sappema en Harko Rontsema of Boutsema, houdende, voor den pastoor, de magtiging en den last, om gezegde kerkvoogden te beëedigen, voor de benoemde kerkvoogden, om ten bepaalden dage zich op het kerkhof te Lutjegast tot het afleggen van den vereischten eed te laten vinden. Bij de eerste lezing zou men vermoeden, dat alle geestelijken in het district opgeroepen werden om bij die plegtigheid tegenwoordig te zijn, maar dit zal de bedoeling niet zijn geweest. In dien tijd hadden de mandaten, althans die van de wereldlijke overheid uitgingen, een algemeenen vorm, ofschoon zij aan bepaalde personen door een bode of ander beambte beteekend of vertoond werden. Met andere woorden, het waren algemeene formulieren, die in voorkomende gevallen voor bepaalde personen werden ingevuld. Zie b.v. de mandaten door mij medegedeeld, *Geestel. goederen*, blz. 57, 78.

Het formulier van den eed der kerkvoogden in de Ommelanden is door mij a. w. blz. 17, opgegeven, zoodat het hier niet behoeft herhaald te worden.

Voorts moest de pastoor ter kennis brengen van de gemeenteleden van Lutjegast, dat zij, door hem en de kerkvoogden aangemaand en opgeroepen, getrouw hun pligt moesten doen in het verschaffen van den kost en het verrigten van persoonlijke diensten, zoo ten aanzien van het kerkgebouw, als van de pastorie. Men hebbe hieronder te verstaan, het aanvoeren van de bouwstoffen en het geven van den kost ten behoeve van de timmerlieden.

De verpligting van de karspellieden, om persoonlijk werkzaam te zijn tot het onderhoud en de instandhouding der kerkelijke gebouwen, was destijds algemeen. Te Lutjegast moest „elke meijer twee dagen daer toe arbeiden elkes iaers„. Zie van Halsema, *Staat en regeringsvorm der Ommelanden*, blz. 471. Toen de kerk te Scharmer aan het kruisbroederen klooster aldaar geschonken werd, bepaalde men: „dat kerspel sall vry wesen van der wedemen, van den hilligen husen, oftte nye tymmeren, dat de heren (kloosterlingen nl.) wolden tymmeren, yenige hulpe to done, dan wat ellick myt guede willen in godes ere wille doen". enz. Zie *De finant. regtsbetr. tusschen een aantal kerkel. gemeenten in de prov. Groningen en den Staat;* blz. 94.

Thimannus petri, Pastor in Loperssum, ac per eandem praeposituram in spiritualibus commissarius generalis, judex seu arbiter seu causarum ac partium infra scriptarum deque communi consensu ipsarum specialiter ad infra scripta deputatus et electus, ad vniuersorum, omnium et singulorum, cuiuscumque dignitatis, status, gradus, qualitatis et praeeminentie exstiterint, noticiam deducimus et deduci volumus per presentes attestantes, Quod orta et seu coram nobis introducta in juditio quaedam causa et questionis materia cuiusdam juris patronatus praebende sancte Catherine virginis et Martijris, in Bedum alias fundate, erecte et dotate, per et inter validos et circumspectos viros armigeros Gherardum de Iselmuden, pro se ipso, Zeinonem Renghers, vti tutorem et curatorem prolis naturalis et legitimi quondam Ludgeri Cathers, loco quondam Menoldi Vmtheda, praedicti prolis dum in humanis ageret, tutoris et curatoris, constitutis; Ac Meionem Enthens, nomine proprio suorumque fratrum et sororum ab valido viro Petro Enthens tutore et curatore, apud acta cause huiusmodi procuratorem constitutum, actores et Impetrantes ex una, Et strenuum seu validum virum dominum Wigboldum de Ewessum, equitem et seu Capitaneum in Vredewolt, etc. reum et opponentem, partibus ex altera, Inque eadem causa continuato (vt moris) summarie processu et agitato, partium hinc inde praedictarum juribus et munimentis meritisque cause huiusmodi auditis et cognitis, depositionibus testium nec non contra dicta testium oppositis nonnullis reprochijs et exceptionibus, ceterisque omnibus diligenter reuisis et investigatis, ac partium hinc inde procuratoribus vlteriori processui renunciantibus, ac in eadem causa concludentibus seu concludi petentibus, prout conclusimus ad diffinitiuam sententiam procedendum duximus eanque in scriptis tulimus et promulgauimus in hunc qui sequitur modum. In causa seu questione beneficiali juris patronatus ac seu electionis, nominationis, collationis et praesentationis ad praebendam sancte Catharine virginis in parrochiali ecclesia Bedum alias fundatam, dotatam et erectam, per et inter validos et circumspectos viros armigeros Gerhardum de Iselmuden, pro se ipso, Zeinonem Renghers tanquam tutorem et curatorem prolis naturalis et legitimi quondam Ludgeri Cathers, loco quondam Menoldi Vmtheda, praenominati prolis, quum in humanis ageret, tutoris et curatoris, constitutum, Ac Meionem Enthens, pro se ipso, ac nomine suorum fratrum et sororum ab valido viro Petro Enthens, tutore et curatore, legitime constitutum procuratorem, actores et impetrantes

ex vna, Ac strenuum seu validum virum dominum Wigboldum de Ewssum, Equitem seu capitaneum et judicem temporalem in Vredewolt, Reum et opponentem, partibus ex altera, Visis igitur actis et actitatis, juribus, probationibus, reprochijs, ceterisque omnibus munimentis partium hinc inde praefatarum, coram nobis legitime productis et exhibitis, Eaque omnia et singula, matura deliberatione praehabita, recensitis et masticatis, Christi nomine inuocato, pro tribunali sedentes ac solum deum, jus et justitiam, pre oculis habentes, per hanc ordinationem seu sententiam nostram diffinitiuam, quam de juris peritorum consilio pariter et assensu ferimus in his scriptis, pronunciamus, dicimus, decernimus et declaramus nullum jus patronatus, praesentandi, nominandi, conferendi seu elegendi, ad praefatam praebendam sancte Catherine in bedum (quum vacationis casus quemlibet contingat) praenominatis Gerhardo de Iselmuden, Cathers, Enthens litisque consortibus et complicibus assertis et praetensis actoribus et impetrantibus competijsse, debuisse et competere potuisse, ac praefatum dominum Wigboldum de Ewessum, Equitem et Reum et opponentem, in possessione corporali, reali et actuali, dicti juris patronatus, nominationis, praesentationis, electionis et collationis dicte praebende sancte Catherine in Bedum defendendum et manumittendum fore, ac presentationem, electionem, nominationem et collationem honorabili viro Domino Johanni de bywen praesentato et electo per sepedictum dominum Wigboldum de Ewessum factas et praestitas, fore et esse canonicam et canonicas, illamque et illas, suos debitos sortiri debere et debuisse effectus, molestationes, vexationes, inquietationes et impedimenta de et super eodem jure patronatus per sepedictos actores et impetrantes ac illorum occasione quolibet praedicto domino Wigboldo reo et opponenti eximio principali factas et praestitas, factaque et praestita, fore, fuisse et esse illicitas, temerarias, indebitas, iniquas et iniustas, Illicitaque temeraria, indebita et iniusta, ac de facto praesumptas et praesumpta, Illasque et illa praefatis actoribus et impetrantibus minime licuisse neque licere, et ob id sepe nominatum dominum Wigboldum de Ewesum ab pretensa et asserta impetitione et molestatione dictorum actorum et impetrantium absoluendum ac propterea ipsis praefatis actoribus ac cuilibet eorundem perpetuum silentium de et super huiusmodi praetensis et assertis jure patronatus, praesentatione, nominatione, electione et collatione imponendum fore et esse, prout absoluimus et imponimus per praesentes, condem-

nantes nihilominus sepedictos actores et impetrantes in omnibus et singulis expensis et impensis, tam per partes ipsos, quam eorundem procuratores in hospitijs, occasione huiusmodi litis praesentis, coram nobis legitime in eadem causa juxtam et secundum partium ambarum supradictarum obligationem, oblationem et acceptationem, factis, passis et fiendis; quarum tamen taxationem et seu moderationem nobis in posterum reseruantes. Lecta et seu lata est hec praesens nostra sententia in domo nostra solite residentiae, sub Anno domini sesquimillesimo quinquagesimo octauo, die quidem decima quinta mensis Nouembris, praesentibus ibidem honorabili viro domino Tepone, sacrista in loppersum, et Nicolao Richardi in lopperssum, testibus ad praemissa vocatis atque rogatis; in fidem et euidens testimonium omnium et singulorum praemissorum sigillum nostrum praesentibus subimpressimus (et) appendendum duximus.

Origineel, op perkament, met een uithangend zegel in groen was. Gron. archief, 1558, *nr.* 102.

Proost Julianus, dien wij in voorgaande stukken herhaaldelijk hebben ontmoet, stichtte in 1475, het jaar zijns overlijdens, drie vicariën in de kerk te Bedum. Of daarvan blijkt uit zijn laatste testament, op het Gron. archief, 1460, nr. 6, durf ik niet verzekeren, daar dit stuk, blijkbaar in overhaasting, met vele doorhalingen en renvooijen zoo slordig is geschreven, dat ik tegen de ontcijfering opzag. Ik vermoed, dat er van die stichting geene akte tot stand is gekomen, of dat zij al spoedig in het ongereede is geraakt, vermits reeds in 1477, dus twee jaren later, eene notariële akte is verleden, waarbij twee vicarissen en twee kerkvoogden omtrent de fundatie van twee dezer vicarien eene bevestigende verklaring aflegden. (*Gron. arch.* 1477, nr. 10), terwijl in 1558 de notaris Henricus Boess een extract nam uit een missaal der kerk te Bedum, waaruit bleek dat Julianus in 1475 drie vicarien in die kerk had gesticht (*Gron. arch.* 1558, nr. 101). Deze drie vicarien hebbe men voorzeker te zoeken onder de namen *Margarethen leen*, *St. Peters leen*, *St. Catharinen leen* en *St. Nicolaas leen*, welke alle vier te Bedum gefundeerd waren, het eerste nog in 1612 groot 62, het tweede 80½, het derde 118½ grazen lands. Julianus moet dus wel een vermogend man zijn geweest. Daar Onno van Ewsum hem zijn oom

noemt (zie bl. 127), weten wij tevens, dat hij tot een der aanzienlijkste Ommelander geslachten behoorde.

Het patronaatregt der St. Catharinen prebende werd ten jare 1548 door Johan, Derk en Alle ten Poellen overgedragen aan Johan, Christopher en Wigbolt van Ewsum (*Gron. arch.* 1548, nr. 26).

Tien jaren later beweerden Ger. van Isselmuden, voor zich, Zeno Rengers, als voogd over de kinderen van Ludger Cater, en Meio Entens, voor zich en als voogd over zijne broeders en zusters, tegen Wigbolt van Ewsum, dat hun het collatieregt toekwam. Met onderling goedvinden werd het proces aangebragt voor den Commissaris van den officiaal in de Loppersumer proostdij, Timannus Petri, pastoor te Loppersum. De Uskwerder commissaris zou anders m. i. de bevoegde regter zijn geweest.

Bij de bovenstaande langwijlige uitspraak van 15 Nov. 1558 werd de eisch aan Jr. Isselmuden en consorten ontzegd, Ewsum in zijne regten gehandhaafd, en de begeving of presentatie door hem gedaan kerkregtelijk geldig verklaard. Motieven treft men in dit stuk niet aan. Het is belangrijk, in zooverre daaruit wederom blijkt, dat verschillen over het collatieregt in de Ommelanden nog in de 16e eeuw, even als reeds in de 13e (zie onze *Bijz. finant. regtsbetr.* enz. blz. 8, 9), tot het gebied van het kerkregt behoorden en mitsdien door kerkelijke regters in spiritualibus beslist werden [1]). Het verdrag over de geestelijke jurisdictie van 1530 hield dan ook met zoovele woorden in: Item, alle beneficiael saken, daer differentie der presentatien halven om is, ende matrimonieel saken, sal men termyneren voer den commissarien, daer de beneficien onder gelegen ende de lande onder geseten syn." Eerst bij het Ommelander Landregt van 1601 is de kennisneming van

---

[1]) Omnibus in terris de patronatu judicare sibi solis competere clerici contendebant, tamen hac in re terrarum consuetudines valde inter se differebant. Cum enim in *Anglia*, ubi primum de patronatu in ecclesiastica curia agebatur, judex litem dirimere vetaretur, atque regis jurisdictionem violare, in *Germania* de patronatu coram spirituali judice actum esse, exemplis quibusdam possumus probare, quod etiam verbi causa *Brunnae* obtinuit. Tamen vero etiam in *Germania* laici judices de jure patronatus cognoverunt. Aem. Friedberg, *de finium inter ecclesiam et civitatem regundorum judicio*. Lips. 1861, p. 127, 128.

dergelijke geschillen, even als die over kerkstoelen en graven, gelijk wij boven aantoonden, „tot naerder dispositie" aan den burgerlijken regter opgedragen.

In causa Benefitiali & Juris Patronatus, que coram nobis per viam Appellationis in secunda Instantia indecisa pendet, & controuertitur inter validos Gerhardum de Isselmude, Senonem Rengers, Tutores & Curatores prolis naturalis & legittimi quondam Ludgeri Caters, & Meionem Entens pro seipso ac suorum Fratrum & sororum nomine, primordiales Agentes & nunc Appellantes ex vna: nec non strenuum ac validum Dominum Wigboldum ab Eusum, primordialem Reum, & huius Instantie Appellatum, ex altera partibus, super possessorio nominandi, conferendi et presentandi, ad prebendam sancte Catharine virginis in Parochiali Ecclesia in Bedum. Actis tam assertorijs quam probatorijs ommi cum diligentia & maturitate perspectis, pro Tribunali sedentes, solum Deum eiusque Iustitiam pro oculis habentes, Christi nomine inuocato, per hanc nostram Sententiam diffinitiuam, quam de communicato nobis Jurisconsultorum consilio in his scriptis ferimus, dicimus, decernimus, declaramus & pronuntiamus, per prioris Instantie Iudicium & Commissarium in Loppersum, bene, iuste, sancte, & legittime fuisse et esse definitum et pronuntiatum, & ab eiusdem Domini Commissarij & prioris Instantie Iudicis Sententia & pronuntiatione perperam, male & inique, pro parte Appellantium prouocatum et appellatum esse, Ob id prenominati Domini prioris Instantiae Iudicis et Commissarij Sententiam confirmandam et corroborandam censemus, provt confirmamus, corroboramus et diffinitiue pronuntiamus per presentes, Appellantes in litis expensis condemnando. Quarum taxationem Notario nostro committimus, moderamine nobis reseruato.

(*met eene andere hand*)

Ego Johannes Richwin, Officialis, post diligentem Actorum iudicialium perlustrationem, dico ac sentio praescriptam sententiam Juri scripto et Aequitati consonam. Quod testatum facio proprio hoc meo chyrographo.

Perlectis a me ysdem actis, ratione habita ad petitiones, probationesque utrimque factas, nihil superiore sententia iustius esse iudico. Idque hac mea subscriptione testatum volo. AGGÆUS ALBADA.

Ex ijs quae in iudicium vtrimque sunt deducta clare patet, quod actores nec in possessione nec in petitione suam intentionem probarunt, et quod reus de sua q. possessione conferendi plene docuit. Hinc factum fuit, vt necessario huic sententie subscriberem.

HESSELUS AYSMA.

Pronunciata et lecta presens hec sentencia suprascripta per R. dominum Adrianum a Twickell Officialem in domo ipsius propria, presentibus ibidem honestis viris Johanne Hermanni et Jacobo Sutore testibus ad premissa rogatis. Actum anno domini millesimo quingentesimo sexagesimo primo, die vigesima tertia mensis Septembris, hora decima vel quasi ante meridiem.

JOANNES GRAEWERTZ. NOTARIUS.

Origineel, *Gron. archief*, 1561, nr. 122.

Dat procedures niet alleen in onze dagen lang hangende zijn, bewijst dit arrest, waarbij de officiaal Adriaan van Twickell eerst den 23 Sept. 1561 in hooger beroep de uitspraak van Timannus Petri, over het patronaatregt der Catharinen prebende, bevestigde. Zeer summier, zonder aanvoering of beoordeeling van argumenten, verklaart hij, dat de eerste regter goed, regtvaardig, onberispelijk en wettig heeft regt gesproken en daarvan kwalijk is geappelleerd. Vooraf had hij, gelijk vereischt werd, het oordeel van regtsgeleerden ingewonnen. Dat die regtsgeleerden nu dezelfden zijn, die de juistheid dezer uitspraak met onderteekende verklaringen bevestigden, acht ik aannemelijk.

De eerste is de officiaal Johannes Richwin, die mij in geen stuk van dien tijd weder voorkwam. Naar mijne gissing was Twickell de officiaal van het Munstersch Friesland en Richwin een toevallig tegenwoordig officiaal, bij het domkapittel te Munster behoorende.

Aggaeus Albada was de bekende Friesche regtsgeleerde, lid van het Hof in Friesland, sedert 1553. Door de Gedeputeerden van het klein Friesland tusschen de Eems en de Lauwers (de Ommelanden) werd hij den 28 Sept. 1559 tot syndicus aangesteld (*Gron. arch.* 1559, nr. 4). Men hebbe zich hierover niet te verwonderen, wanneer men bedenkt dat Albada toen reeds tot de gevoelens der Hervormden overhelde, en waarschijnlijk voor hunne zaak zich

in de Ommelanden ophield en daaraan zijne benoeming te danken had. Hij kan slechts zeer kort syndicus zijn geweest, indien het juist is, wat prof. G. de Wal mededeelt, dat hij reeds in 1559 lid van het kamergerigt te Spiers is geworden [1]) en tot 1570 gebleven. In 1561 schijnt hij dus in de Ommelanden te zijn geweest, waarschijnlijk weder ter zake de Hervorming.

Hessel van Aysma was toen syndicus en pensionaris van de stad Groningen (*Gron. arch.* 1560, nr. 135).

Ligt in de omstandigheid, dat de officiaal juist deze raadgevers koos en hen eigenhandig hunne instemming met de uitspraak op het stuk liet schrijven, ook een bewijs dat het gezag van de geestelijkheid begon te tanen en de officiaal reeds steun zocht bij invloedrijke wereldlijke ambtenaren?

Van de vier bovenvermelde leenen is na de Hervorming voor kerk en school weinig of niets teregt gekomen. De collatoren schijnen ze, als hun eigen goed, verdonkerd te hebben, gelijk ik elders (*Geestel. goederen*, bl. 84, 85, 203) in bijzonderheden heb vermeld. Het jus patronatus der Margarethen-prebende maakte het onderwerp eener overeenkomst uit, bij akte van den 15 Aug. 1612, tusschen de wed. van den syndicus Dr. Hier. Verrutius, namens hare twee onmondige kinderen, en Gerlacus Verrutius. Zij bepaalden hierbij, dat Gerlacus het halve patronaatregt en de minderjarigen Wilhelmus en Hieronimus de wederhelft zouden uitoefenen, „ende sall alsoo van nu voortan t selue leen met beijders partijen belyeuent geconfereert moeten worden, waertegens sy luyden bouen benoempt *hinc inde* mits desen sick oeck verbonden ende verobligeert hebben melckanderen te *adsisteren* ende de hant tbieden tegens alle die ghene, soe haar enich inrede ofte verhinderinge int confereren vant vorss. leen solde moegen doen, ofte laeten doen, directelicken ofte Indirectelicken" [2]).

Dutmarus Rengers in Rottum, nec non prepositure Vsquerdiensis Praepositus, et Hinricus lontzenius in Siloe,

---

[1]) G. de Wal, *de claris Frisiae Jureconsultis;* Ann. p. 23: De Haan Hettema; Levensberigt van Agg. Albada, in *de vrije Fries*, V, 313.

[2]) Deze verzegeling is mij welwillend medegedeeld door Mr. L. Oldenhuis Gratama, die haar verkreeg uit de oudheidkundige nalatenschap van A. J. de Sitter.

respectiue Abbates, a Reuerendo perdoctoque Theodorico ab ham, Jurium licentiato curieque Mon. Officiali et commissario generali, a Reuerendissimo et Illustri principe domino, Domino Bernardo, Electo et confirmato Episcopo, deputato, subdelegati Judices Commissarij et ad causam infrascriptam specialiter deputati: Notum facimus, quod dum quidam venerabilis doctusque Dominus Gerardus Vernengius, Renensis, in Middelstum Pastor etc., nobis dudum quandam dicti domini Officialis commissionem exhibuit, simul exponendo, quod quidam suam demigrare famam diffamationibus immerito niterentur, petijt proinde a nobis quatenus, vigore dicte commissionis, ipsi contra tales diffamatores ius administrare expeditamque iustitiam dicere vellemus, eosdem peremtorie citando, cognitaque vtriusque causa, summarie procedendo ac definitiue, iuxta dictam commissionem clausulasque eidem insertas, inter praefatas partes pronunciando; nos itaque dictam commissionem, ea qua decuit reuerentia recipientes, mox ad instantiam dicti domini exponentis, citationem quandam, vna cum copia praefatae commissionis, diuisimus, et ad locum tempusque inscriptum citauimus et citari fecimus, tribus canonicis terminis praemissis et quarto peremtorie prefixis, ad venerabiles doctosque viros dominos Adrianum à Tuickel et Johannem Krithen, in Westerwitewert Pastorem ac commissarium generalem Vsquardiensem, tamquam principales, vna cum adhaerentibus qualibuscunque, ipsis adsistentiam praestantibus praestiturisue, ad conparendum coram nobis in iudicio ac demonstrandum probandumque tales diffamationes, quales dicti citati contra praefatum exponentem sparsissent et spargere amplius niterentur, et ad audiendum contrarium per dictum exponentem proponi, ceteraque fieri videndum, ac per nos ibidem, auditis visisque vtrinque allegationibus probationibusque, diffinitiue iuxtam dictam commissionem clausulasque eidem insertas pronunciari ac definitive decerni audiendum cognoscendumque. Aduenante itaque termino citationis, Nos profati Judices Commissarij, pro tribunali sedentes, Jurisperitis nobis assessoribus adiunctis, coram nobis citationes factas referri curauimus, citatosque omnes, dictos viros dominos Adrianum a Twickel, Johannem Krithen, tamquam principales, tamquam [1]) venerandos Religiosos honestosque ac dictos dominos Gerardum ab Ahuis in Thesinge, Herrmanum Doccum, in Seluert [2]),

[1]) Tamquam of tamque (dit is niet duidelijk) zal hier voor de tweede maal eene schrijffout zijn, zoools er kennelijk meer in dit stuk voorkomen.
[2]) Lees *Feldwerth*.

alias Oldenclooster, Cornelium hermannum In Werum, Johannem Weidman in Merna, Abbates, Ottonem Moie, in Werphum, et Hieronimum, in Oestwerum, commendatores, Hubertum Haselt, priorem in Schermer, eximiumque dominum Johannem Clandt, in bedum pastorem, tamquam adherentes seu opem praestantes aut praestituros dictis dominis principalioribus, in Judicio ad tribunal nostrum accersiri fecimus ad audiendum proponi quaerelam dicti domini Gerardi Werningi diffamati, super eandemque respondendum ceteraque fieri videndum que iuris ordo deposceret. Quibus quidem accersitis profatus dominus Werningius proposuit in effectum Quomodo profati domini Twickel et Krithe sese in Sinodo Bafflonense et alias diffamationibus ac calumnijs lesissent, que nunquam probare possent, nec id modo, verum etiam dictos alios partim in suam secum sententiam traxissent vel trahere niterentur; velle itaque sese et cupere, vt, si quae crimina contra se haberent, ea in iudicio proponerent, ac sufficientibus testimonijs probarent, aut si id minus possent, vt tum iidem per nos, tanquam calumneatores, perpetui silentij et aliarum censurarum penis condemnarentur, cum refusione expensarum desuper factarum ac fiendarum. Hisce et alijs horum similibus (prout acta latius comprehendunt) per dictum dominum Gerardum in iudicio propositis, Prefatus quidem Adrianus a Twickel in iudicio non comparuit, sed per puerum quendam, ex aspectu forte circiter annos duodecim, scriptam quandam exceptionem, per se subscriptam et pitzeto munitam, exhiberi fecit in iudicio, cuius tenor in effectum erat, quod protestaretur de nullitate actorum Judicialium, eo, (quod) officialem curie Mon. tanquam delegatum non, nisi visa ipsius commissione, subdelegare crederet, et si posset, tum eum Jurisdictionem in his agris non, nisi de speciali mandato Reuerendissime, habere posse, eo, quod haec prouincia specialem habeat Officialem et specialia sigilla, quodque cuperet copiam commissionis R.^{me}, cuius in nostra citatione facta esset mentio, et quod assecurari vellet, eo, quod locus ipsi minime tutus esset. Qua quidem exceptione lecta ac altero eiusdem tenoris exemplari exceptionis per dictum puerum exhibito, quod subscriptum sibi restitui vellet, prefatus dominus Werningius de contumacia dicti Twyceli protestatus est, addendo in diffamationibus neque exceptiones admittende essent, neque per procuratorem defendi posset, quodque officialis curiae Mon., tanquam ipsum exemptum representando, per integram Mon. diocesum Jurisdictionem haberet; petijt itaque

a nobis, vt vigore commissionis nostrae contra dictum Twicelium in contumacia ipsius decernemus eidem perpetuum silentium imponendo etc.; porro, cum reliquorum citatorum nullus comparuisset, praeter dictum dominum Johannen Krithen, qui in persona conparuit, et dominum Johannem Clandt, qui miscis scriptis se diffamitionibus dictum exponentem lesisse aut ledere negauit, Itaque et profatus dominus Werningius de eorundem absentium ac citatorum contumatijs protestatus est; porro prefatus dominus Johannes Krithen, in Judicio conparens, protestatus est publice et expresse se negare quod vnquam dictum dominum Wirningium proprio nomine diffamasset aut defamare statuisset, sicut et nunc quidem id facere negabat, referens nostra lingua haec verba: *Ick hebbes niet gedaen ende gedencket oeck niet tho doenn*, protestabaturque de dampnis et expensis. Ad quam dicti domini Krithi protestationem in contrarium visus, nihil tamen sufficienter probauit, tamdem itaque haeret horum similibus In iudicio profato modo peractis. Nos iudices profati ad instantiam dicti actoris conquerentis ac partis aduerse presentis, Juxta tenorem commissionis nostre clausulasque eidem insertas et iuxta intimationem peremptoriam, nostra citatione factam, de plano ac summarie procedendo, visis, auditis, perpensis omnibus et singulis actis actitatisque cause huiusmodi ysque et eorum occasione et meritis, debita maturitate et consilio discussis ac recensitis, ad nostram desuper ferendam sententiam procedendam duximus eamque, de consensu et consilio assidentium Iurisperitorum, diuini nominis inuocato auxilio, promulgauimus in hunc qui sequitur modum: *Pro tribunali sedentes, ius et iustitiam praę oculis habentes*, dicimus, decernimus et declaramus, ijsdemque perpetuum in hac causa silentium imponendum fore et inpositum esse, sicuti et praedictis dominis Krithe et Clant hac nostra sententia perpetuum silentium hac in causa inponendum duximus et inponimus. Quia tamen dominus Warningius, praedictis Dominis Krithe et Clant eum defamasse negantibus, diffamationen factum non probauit, propterea nihilominus dictum dominum Werningium in litis expensas eorum duorum condemnamus, reseruata nobis moderatione. Domino autem Adriano Twicelio, qui et liti renunciasse et etiam nunc per publicam personam renunciare [1]) citatione illi debita forma insinuata, perpetuum silentium hac eademque in causa imponendum duximus ac inponimus

---

[1]) Hier schijnt een woord te ontbreken.

atque eundem dominum Adrianum in litis expensas condemnandum fore et condemnamus; lecta est presens sententia nostra et lata eque scriptis pronunciata in templo nortwolda, Monasteriensis diocesis, atque per notarium publicum subscribi, partibusque debita hac forma in scriptis, concensu et voluntate nostra, exhiberi atque tradi fecimus, presentibus ibidem Clarissimis dominis Doctoribus Gerardo Gutetio, Jacobo Syderurgo, in hac causa notario, in cuius rei veritatem presentibus sigillum nostrum subimpressimus et subscribi curauimus. Actum vt supra in Nortwolda, Monasteriensis diocesis, Anno XV[c] sexagesimo quarto, sexto die octobris, hora meridiana vel quasi, atque in scriptis debita sua forma et consueta exhibita anno eodem, die vero vigesimo tertio octobris.

Presens sententia duobus ijsdem in ea contentis Reuerendis dominis abbatibus est sigillata atque manu vtriusque subscripta.

Subscr. DUTMARUS RENGERS, Abbas in Rottum et propositus in Vsquart, mea manu.

HINRICUS LONTZENIUS. Abbas in Siloe, manu propria.

JACOBUS SIDERURGUS, Nots.

Collata hac omnino Inuentaque cum suis vt premittitur accordari per me Nots. Pub.

SIDERURGUM.

Oude slordige copie, ter secretarie der gemeente Groningen, in het paketje nr. 74, *mij vroeger door wijlen den secretaris Mr. van Uildriks medegedeeld* [1]).

Gerhardus Werning, van Reine (Westphalen), pastoor te Middelstum, had eene klachte wegens laster tegen Adriaan van Twickell en Johannes Krijthe. De licentiaat Theodoricus van Ham, officiaal en generaal-commissaris van den Munsterschen stoel, werd door den bisschop gedelegeerd tot regter in deze zaak. Van Ham subdelegeerde op zijne beurt Dutmar Rengers, abt in Rottum en proost van Uskwerd, benevens den Selwerder abt Hendrik Lontzen, blijkens een lastbrief, door hem aan Werning ter hand gesteld.

---

[1]) Onlangs met den Secret. Mr. Reiger dit stuk zoekende, om het voor de pers nog eens te collationeren, hebben wij het bedoeld paketje niet op zijne vorige plaats terug gevonden.

Op aandrang van Werning werden Twickel en Krijthe, met inachtneming der wettelijke termijnen [1]), en, onder beteekening van het stuk, waarbij de genoemde regters waren aangewezen, gedagvaard om op zekeren tijd zich te laten vinden ter teregtzitting in de kerk te Noordwolde, met allen, die hun mogten willen bijstaan, ten einde te bewijzen, 'tgeen zij ten nadeele van Werning hadden uitgestrooid, en om zijn tegenspraak te hooren.

Ten dienenden dage werden de principale gedaagden zoowel als die hun ter zijde stonden of van hunne partij waren (nl. de abten van Thesinge, Feldwerd, Wittewierum, de Marne, de kommandeurs van Warfum en Oosterwierum, de prior van Scharmer en Joh. Clant, pastoor te Bedum) opgeroepen om voor de regters te verschijnen. Van al de gedaagden was Krijthe alleen opgekomen.

Werning droeg daarop voor, dat Twickell en Krijthe hem op de Synode of Zeend te Baflo en elders beleedigd hadden met onteerende en valsche beschuldigingen, waarvan de waarheid niet bewezen konde worden, omdat die inderdaad niet bestond; dat zij voorts de anderen, bovengenoemd, hadden overgehaald en trachtten overtehalen om in dezen voor hen partij te kiezen. Hij verlangde mitsdien dat zij, hetgeen zij ten zijnen laste hadden, nu in den gerigte met deugdelijke bewijzen staafden, en bij gebreke van dien hun, als eerrovers, het stilzwijgen en andere straffen mogten worden opgelegd, nevens de betaling der kosten.

Na deze voordragt verscheen namens Adr. van Twickell een twaalfjarig jongetje met een onderteekend en gezegeld stuk, houdende protest van nietigheid dezer procedure, op grond, dat hij, Twickell, zonder den lastbrief te hebben ingezien, niet geloofde, dat de gedelegeerde officiaal van Munster weder anderen mogt hebben gedelegeerd, en, al ware dit zoo, dat dan die prelaat, zonder een bijzonderen last van den bisschop, in deze streken geene regtmagt kon uitoefenen, omdat voor dit gewest een afzonderlijke officiaal was aangesteld, die bijzondere of bepaalde zegels had. Diensvolgens verlangde hij den lastbrief des

---

[1]) Vgl. de *Jurispr. Frisica*, Tit. III, 5, 12 en volg.

officiaals in afschrift, en bovendien waarborgen voor zijne veiligheid, natuurlijk om in persoon te kunnen komen.

Nadat dit stuk gelezen en de kopie met het origineel, 'twelk het knaapje terug verzocht, vergeleken was, eischte Werning, volhardende hij zijne evenvermelde conclusie, verstek tegen Twickell, onder bijvoeging dat in zaken van laster geene exceptien noch gevolmagtigden konden toegelaten worden; voorts dat de officiaal van Munster, als den bisschop zelven vertegenwoordigende, regtsmagt bezat door de geheele diocese; eindelijk verzocht hij verstek tegen al de overigen, die op de dagvaardingen niet waren verschenen.

Vervolgens kwam Joh. Krijthe voor, wel uitdrukkelijk ontkennende ooit of immer heer Werning door lastertaal in zijn goeden naam te hebben aangerand of getracht aan te randen, 'twelk hij betuigde met deze woorden: *Ick hebbes niet gedaen ende gedencket oeck niet tho doenn.* Clant had eene dergelijke verklaring, bij geschrifte, ingeleverd.

De uitslag was, dat de gesubdelegeerde regters verstonden het stilzwijgen in deze zaak te moeten gelasten, weshalve aan Krijthe, Clant en Twickell dan ook het altoosdurend zwijgen daarover werd opgelegd. Werning zag zich echter veroordeeld in de kosten van Krijthe en Clant, omdat hij tegen hunne ontkentenis het bewijs niet geleverd had, dat zij hem werkelijk hadden te na gesproken; de overige kosten werden gebragt ten laste van Twickel, daar hij ten onregte tegen de geldigheid van het geding in verzet was gekomen.

Deze uitspraak is gedaan in de kerk te Noordwolde den 6 Oct. 1564, in tegenwoordigheid van Dr. Gerardus Gutetius en den notaris Dr. Jacobus Syderurgus [1]), die hierbij ook zijn ministerie leende. Na in behoorlijken vorm in schrift te zijn gebragt, werd het vonnis den 23en dv. aan de belanghebbenden uitgereikt. — Ziedaar den inhoud!

Laten we ons, tot toelichting dezer zaak, eerst bij de personen bepalen, die daarin op den voorgrond treden.

Gerh. Werning, van Reine, de klager, was pastoor te Middelstum en officiaal van den bisschop van Munster, zoo als Westendorp uit de Kronijk van Abel Eppens me-

---

[1]) Deze komt ook voor *Gron. archief*, 1563, nr. 30.

dedeelde (*Bijzonderh.* enz. bl. 14, 21, 43, 60). Onder het kortstondig bisdom van Groningen aartsdiaken geworden (*Gron. arch.* 1584, nr. 34, zie boven, bl. 41) overleed hij in 1586.

Adriaan van Twickel hebben wij in het voorgaande stuk ontmoet eveneens in betrekking van officiaal, en hem gehouden voor den officiaal van het Munstersch Friesland.

Johan Krijthe was pastoor te Westerwijtwerd en generaal-commissaris van de proostdij Uskwerd, zooals blijkt uit het stuk zelf; onder het bisdom van Groningen werd hij officiaal (Westendorp, a. w., bl. 30, 60, *Gron. arch.* 1584, nr. 34, 1592, nr. 17); hij vertegenwoordigde ook de geestelijkheid bij het sluiten van het tractaat van reductie.

Dr. Johan Clant was de zeer invloedrijke pastoor van Bedum, die zich als voorstander der Hervorming en tegenstander der Spaansche overheersching bekend heeft gemaakt, weshalve hij in 1569 door den Luitenant de Mepsche verdreven werd (Westendorp, blz. 20, 26, 34).

Alle vier waren dus hooge geestelijken, en, met de kloostervoogden in dit stuk genoemd, de abten en prelaten, die het regt hadden op den landdag te verschijnen. Wat men nu op den Zeend te Baflo aan Werning verweten heeft, wie zal het zeggen, nu het vonnis daarover zoo zorgvuldig het stilzwijgen bewaart? Ik waag de gissing, dat Twickell en Krijthe hem voor een aanhanger van den opstand tegen Spanje hebben uitgekreten. Westendorp vermeldt immers, op het jaar 1565, dat hij en Timannus Petri de afvalligen niet bezwaarden. Kettersche gevoelens zullen hem zijn toegedicht. Wat daarvan ook moge zijn, de hooge waardigheid der betrokken personen bragt mede, dat van de zaak kennis genomen werd door een regter van hoogeren rang, dan dien zij zelve bekleedden. Van daar dat de bisschop een en ander opdroeg aan een ad hoc gedelegeerde, uit de leden van zijn kapittel.

Johan van Ligne, Graue to Arenberch, vrijheer to barbanson vnd Zeuenberghe, heer to wedde, westerwoldingerlant, bellinckwolde vnde blijham ende Ridder van de orden des gulden vlies, Kn. mt. Statholder vnde capitijn generael ouer vrieslant, ouerijssel, groeninghen vnde Lingen, doen kundt, alsoe der weerdige vnse lieue, andechtige,

albertus Culters, pastoer te onstwedde, den tijd van negenthien jaren of daeromtrent onder den wolgeboren heer Kaerle Schenck, vrijheer te tautenbourch, ende onse voersaet inden voerss. heerlychheyden, der geestlycken jurisdictie als commissarys aldaer geëxerceert vnd bedient, vnd sich steetz daerinne wel ende gebuerlyck geholden ende gedragen heeft, dat wy tot vermerung godes dienstes ende vnderholdung van onssen heyligen cristelycken gelooue ende den geestelyken state, vermoege dee auctoeriteyt ende lanckwylighe ende vredige possession, daervan vnse voirsaten der voirss. heerlicheyden bis langer in gebruyck ende besit zijn geweest, hebben denseluen heer albertus culter gecontinueert van nyeuwes gestelt ende gecommitteert, continueren, stellen van nyeuwes ende committeren mits dessen inden voerss. staat van geestelycken commissaris, om op ende ouer alle heilige saken en guederen, prebenden, pastorien, vicarien ende andere beneficien, van wat qualiteyt oft gestalt die zijn, ende op de gebreken en abusen daerinne voerfallende ende beuonden, alsamen binnen onsser voerss. heerlicheyden wedde, westerwoldingerlant, bellingwolde vnd blyham mit zyn appendenten, wie bisher toe gepleget ende van olts gebruijcklijk is, goede sorge acht ende opsicht to dragen, mit gebuerlicke pene ende straff, wie gewoentlyck sinnen, diesangaende der geestelycke jurisdictie to exerceren, kennen ende richten, ende voerts alles te doen, dat en goet en getrouwe geestelicke commissaris van amptz ende officie wegen schuldich is en behoert te doen, ende daertoe staet ende ancleuen mach, Daervan hy den eede nae gebuer in onssen handen gedaen heeft, alles tot onssen wedercomen. Ontbieden daerom allen onsen ondersaten ende gemeene Ingesetenen onsser voerss. heerlicheijden, zoe geestelyk als weerlyk, dient antreffen mach, dat zy den voerss. heer albartus culters voer geestlycken commissarys als bouen kennen, achten ende holden, ende voir zulck alle eere ende gehoirstichyt bewysen, hierinne gesche onse ernstlyke meynonge. Oirkunde etc.

Margarete, van godts genaden Gefurster Gravinne van Arenberghe, Geboren Grauinne van der Marck, vrijvrouwe van barbanson, Zeuenberghe, Wedde, Westerwoldingerlant, bellinchwolde, blijham etc. doe kondt ende bekenne dat wij tho der anbreng vns gedaen van den weerdigen..... jegenwoerdich pastoer to vriescheloo, ende ons betrouwende zijnder bequaemheyt, andechtichyt ende genoechsame erfa-

renhyt ende geleertheyt, hebben hem gestelt ende gecommitteert, stellen en committeren mitz desen, totten staet ende administratie van geestlycke commissaris onsser voerss. heerlyckheyt wedde, mitten toebehoert ende dependenten van dien, vacerende durch dootlicken affganck van wylen docter Jans ambolt, lester bediener derselue; Geuende den opgemelten..... volcomen macht, autoriteyt ende beuel denseluen staet van geestelycke commissaris wel ende deuchdelick to exerceren, bedienen ende alles doen ende vytrichten wes daertoe nae olde ende aperthe gebruyck vsance ende gewoenheyt tot godes eer ende dienste ende onderholdinge der heylige cristelyker ende catholycxsche gelouue ende religie noetlyk ende behoert.

Ordineren en ontbieden daerom den pastoren, vicarissen ende allen anderen geestelyke personen onsser voerss. heerlicheyt wedde ende oeck onsen drossard, amptzverwalteren ende richteren, sampt allen ondersaten, Ingesetenen, ende anderen dient angaen mach, dat zij den voerss...... voer geestlyken commissaris als bouen erkennen ende alle gebuerlicke respect ende gehoersaemheyt in saken syner staetz ende administratie bewijsen ende.......

Ende dit alles by prouisie ende zoe lange vns geleuen zal. Datum Arenberghe, onder onsen namen vnd secret pitzier, den xviij October xv^{c} twee ende tachtentich.

Oude copieën of leggers, ter secretarie der gemeente Groningen, in hetzelfde paketje, als het voorgaande stuk.

Deze bescheiden vallen, streng genomen, niet binnen de grenzen van mijn onderwerp, vermits Westerwolde, Bellingwolde, Blijham, Beerta, Westerlee, Heiligerlee en Winschoten tot de diocese Osnabrug behoorden. Wereldlijk was Westerwolde met Bellingwolde eene leenheerlijkheid, waarmede o. a. George Schenk van Tautenburg door Karel de vijfde is beleend in 1538. Karel Schenk, die zijn vader in 1540 opvolgde, droeg in 1562 het leen over aan den stadhouder Arenberg. Het eerste stuk, zonder datum, moet dus afgegeven zijn tusschen 1562 en 1568, in welk laatste jaar Arenberg bij Heiligerlee sneuvelde.

Margaretha van der Marck, die den tweeden brief heeft afgegeven in 1582, was zijne weduwe.

De inhoud van beide stukken is duidelijk. In het eerste wordt Albertus Culters, pastoor te Onstwedde, door den

nieuwen leenman in het ambt van geestelijk commissaris bevestigd, in het tweede de ongenoemde pastoor van Vriescheloo tot geestelijk commissaris benoemd, beiden, om over alle heilige zaken en goederen, met name over prebenden, pastorien, vicarien en andere beneficien, een wakend oog te houden. Niet genoeg bekend met de inrigting van het kerkelijk en geestelijk regtswezen in de diocese Osnabrug, kan ik, bij gemis van meer bescheiden, den juisten werkkring van zulk een commissaris niet bepalen. Ik vermoed, dat zijne taak het meest overeenkwam met die der proosten onder het bisdom van Munster. Onaannemelijk komt het mij althans voor, dat iemand, die zijne aanstelling van den landsheer verkreeg en door dezen beeedigd werd, gezag *in spiritualibus* konde hebben, zooals elders een officiaal en diens commissarissen. Daarvoor zal de bisschop van Osnabrug den *terrarum Phrisiae et Emeslandiae ac in Wijnschotte* etc. *Osn. Dioc. Archidiaconus*, dien wij in 1557 ontmoetten [1]), hebben aangesteld. Maar dan schijnt het toch niettemin vreemd, dat zulk een commissaris, welke magt hij ook moge hebben gehad, niet door de kerkelijke overheid werd benoemd. Ik weet de oorzaak daarvan vooralsnog niet anders te verklaren, dan uit het regt van oorlog. Zoo benoemde Schenk, terwijl hij de Gelderschen uit de Ommelanden verdreef, reeds in zijn veldleger te Wirdum, op 18 Junij 1536, den Bedumer pastoor Rudolf de Mepsche bij voorraad tot proost van Loppersum; den 10 Nov. 1537 gaf Karel V aan Mepsche eene formele aanstelling als zoodanig, waarin driestweg gezegd wordt, dat hij als landsheer daartoe de bevoegdheid heeft (*cuius collatio*, *prouisio et ordinaria dispositio ad nos*, *tanquam dominum civitatis et patrie groeningensis*, *pertinere dignoscitur* [2]). En nu weten wij, dat de Munstersche bisschop tot dusver het regt van aanstelling uitoefende. Zóó zal het ook gegaan zijn in Westerwolde, nadat dit op den Hertog van Gelder was veroverd en aan Schenk in leen gegeven. De veldheer, die reeds in het kamp te Wirdum in de vacerende proostdij van Loppersum had voorzien, met dit gevolg, dat de landsheer die daad bekrachtigde,

---

1) Feith, *Beklemregt*, II, 494.
2) *Bijdragen*, II, 92, 121, 122.

zal als leenman van Westerwolde dezelfde magt wel geüsurpeerd hebben, zonder dat de bisschop er iets tegen vermogt. Arenberg kon zijne bevoegdheid dan naar waarheid gronden op „dee auctoeriteyt ende lanckwylighe ende vredige possession, daervan vnse voirsaten der voirss. heerlicheijden bis langer in gebruyck ende besit zijn geweest."

Hiermede is mijn voorraad van bescheiden over het kerkelijk regtswezen in de provincîe Groningen, vóór den nieuwen staat van zaken, die door de reductie geboren werd, ten einde. Het zeendregt neemt in de codices der oude landregten zijne plaats in; het verdient, om den maatschappelijken regtstoestand dier dagen te begrijpen, in zijne inrigting, toepassing en werking evenzeer gekend te worden, als het burgerlijk regt en het strafregt. Mr. A. Oudeman heeft onlangs [1]) op nieuw de aandacht gevestigd op het belangrijke *Verslag omtrent de bouwstoffen eener regtsgeschiedenis voor de provincie Groningen*, door hem en prof. Numan aan het Prov. Utr. Gen. in 1853 gedaan. Zonder den lof te willen verkorten, dien deze arbeid, die zich tot gedrukte bronnen bepaalt, verdient, meen ik, naar mijn bescheiden oordeel, dat er nog veel meer voorbereid moet worden, wil men ooit eene tamelijk volledige regtsgeschiedenis van ons gewest zien bewerken. In de eerste plaats diende men de handen in een te slaan om een provinciaal plakkaat- en charterboek uittegeven. Daaraan bestaat eene groote behoefte. Bij al de welwillendheid en vrijgevigheid, waarmede de toegang tot de rijke Groninger archieven wordt verleend, is het, althans voor iemand die buiten die stad woont, ondoenlijk voor eene uitgebreide studie daaruit optedelven, al wat hij noodig heeft. Hoevele gedrukte en ongedrukte bronnen zijn er voorts niet aantewijzen voor de kennis van het staats- en administratief regt in de prov. Groningen? Wie zal aan de geschiedenis der zoogenaamde heerlijke regten, wie aan die der waterschappen, eens zijne krachten wijden? Eerst wanneer wij een plakkaat- en charterboek bezitten, schijnt mij de tijd gekomen, om met minder moeite en meer vrucht van dergelijke onderwerpen eene bepaalde studie te maken.

1) *Tijdschr. voor het Ned. Regt*, V, 261 en volg.

Voor eene geschiedenis van het kerkelijk regtswezen heb ik vroeger en nu gegeven, wat onder mijn bereik was gevallen. Deze stukken verspreiden in allen gevalle eenig licht over den vorm der regtspraak en de verdeeling der regtsmagt, of de competentie der verschillende kerkregterlijke ambtenaren. In particuliere archieven zijn gewis hier en daar nog stukken van gelijken aard verspreid. Voor hunne mededeeling houd ik mij bij voortduring aanbevolen, onder vriendelijke dankbetuiging aan allen, die mij den toegang hebben verleend, tot de verspreide bescheiden, welke hierboven zijn medegedeeld.

Bijzonderheden uit het klooster ter Apel.

In geene beschrijving van het klooster ter Apel, vindt men melding gemaakt van een latijnsch distichon, dat ik voor vele jaren vond op den witten muur, in den gang tegen over den ingang van de eerste der in 1834 afgebroken cellen in het kloostergebouw. Het was met een vlugge, maar blijkbaar zeer oude hand, met rood krijt geschreven en luidde:

„Non audet Stygius Pluto tentare, quod audet
„Effrenus monachus, plenaque fraudis anus".[1])

Daaronder stond het jaartal 1592 of 1593. Of het laatste cijfer een 2 of een 3 was, dit was niet zeer duidelijk.

Dat die regels, van dien tijd tot aan de hervorming, zijn blijven staan op eene, zoo in het oog vallende plaats, schijnt niet te pleiten voor de bekendheid der kloosterlingen met de latijnsche taal. Zeker heeft de bewoner van de cel er tegen over, die op den muur dier cel met fraaie gothische letters geprent had, de woorden van Ovidius:

„Donec eris felix, multos numerabis amicos.
„Tempora si fuerint nubila, solus eris".[2])

— toen die cel niet meer bewoond, of was hij een verlicht man, die, door ongelukken vervolgd, slechts rust in het klooster gezocht had.

---

[1]) »Geen Pluto van den Styx durft ondernemen, wat een teugelloos monnik en een oud wijf vol bedrog durven doen."

[2]) »Zoolang het geluk u toelacht, zult gij vele vrienden tellen, komen er bewolkte dagen, gij zult alleen zijn."

HET LOPPERSUMER ZEENDREGT,

NA DE HERVORMING.

Overeenkomstig oude privilegien, door den bisschop van Munster verleend, ten jare 1562 bevestigd bij het indultum van Timannus Petri, commissaris-generaal van de Loppersumer proostdij *in spiritualibus*, stonden de zeven parochien Loppersum, Zeerijp, Leermens, 't Zandt, Enum, Wirdum en Garrelsweer, niet onder de jurisdictie van den Proost of Deken, maar alleen onder dien van den officiaal, den vertegenwoordiger des bisschops in geestelijke zaken.

De kerkvoogden dezer dorpen moesten dienovereenkomstig telken jare op 30 Julij, den dag, die aan de martelaren Abdon en Sennen gewijd was, voor den officiaal en zijn commissaris verschijnen, op het koor van de kerk te Loppersum, om opgaven te doen van de overtredingen, die ter hunner kennis gekomen en volgens den Loppersumer zeendbrief strafbaar waren, b.v. bloedschande, overspel, hoererij, ontheiliging van den sabbath, moedwil in kraamhuizen, enz.

Ten jare 1599 kwamen de predikanten, kerkvoogden en Jr. Ubbena te Enum overeen om die bevoegdheid of dat privilegie te handhaven ook in de Hervormde kerk. Door mede te werken tot het reglement, de „Seendtarticulen des Indulti der vij caspelen" waarnaar die heeren hunne regtspraak zouden voeren, hechtte de provinciale Synode stilzwijgend hare goedkeuring aan dat plan.

In den nieuwen zeendbrief, dien ik reeds vroeger in zijn geheel mededeelde (*Bijdr.* III, 167), treft men verscheidene overtredingen aan, die ook naar den Loppersumer zeendbrief van 1424 en het verdrag over de geestelijke jurisdictie van 1530 moesten worden gekeerd. Waaraan de zeendheeren echter het recht ontleenden om toezigt te houden op de maten en gewigten der neringdoenden, bleek mij niet. Kerkpaden met de daartoe behoorende bruggen en vonders werden vóór de Hervorming reeds door de kerkvoogden geschouwd (zie *Geestel. Goederen*, blz. 18).

De uitsluiting van het visiteeren van lijkwegen door den officiaal of zijn commissaris, bij het verdrag van 1530, bewijst tevens, dat de Kerk zich dergelijke bevoegdheden toekende. In eene verzegeling op het Gron. archief, 1529, no. 35, komt ook voor de *zeendweg* te Loppersum.

Het notulenboek of protocol van de zeendheeren dier zeven karspelen berust thans ten gemeentehuize te Loppersum. Zeer belangrijk is hun invloed op de maatschappij wel niet geweest, hunne verrigtingen leveren niettemin eene kleine bijdrage tot de kennis van een gebrekkig regtswezen. In 't algemeen blijkt uit die notulen, dat zij telken jare op 30 Julij getrouw te Loppersum in de sacristie, later in eene herberg, vergaderden, maar niet veel werk vonden. 't Ging met hun toezigt als met de *censura morum* in onze kerkeraadsvergaderingen. Het schouwen van vonders heeft daarentegen vrij geregeld plaats gehad, nadat zij over die twijfelachtige bevoegdheid in 1607 een proces ten possessoire tegen den redger hadden gewonnen (*Bijdr.* III, 170).

Wat ik uit het protocol opteekende, volgt hier:

1602. De zeven karspelen hebben „haer Abdonis Senis genoempt mit malcanderen geholden."

1605. „Seendt geholden tho Loppersum in de kercke." Tegenwoordig waren voor Zeerijp de predikant en een kerkvoogd; voor 't Zandt een gevolmagtigde van predikant en kerkvoogden; voor Leermens de Hoveling Willem Ubbena, met den predikant en den koster; voor de overige gemeenten, zooals gewoonlijk, de predikant en de kerkvoogden.

1607. Besloten dat Loppersum afschriften van den zeendbrief aan de andere karspelen zou verschaffen, ten einde deze zich daarnaar konden gedragen.

1610. In deze vergadering verscheen Ebell Henrickes, uit Wirdum, te kennen gevende, hoe hij ettelijke jaren geleden de weduwe van zijn stiefzoon „getrouwet ende genomen," maar vruchteloos bij den predikant had aangedrongen om openlijk naar kerkorde getrouwd te worden. Na eenige beraadslaging werd zijn verzoek, dat zulks alsnog mogt plaats hebben, toegestaan.

1623. Het volgende besluit genomen. „Naedien het sick bevindet in diese laetste bose tyden, dat twaer alle sunden ende Lasteren sehr verhopen ende meerderen, vornaemelick

diese nafolgende: alse heimelicke trouwe, lichtfeerdige Ehescheidinge, verlatinge eines Ehegaden van dem anderen; tapperien, koepmanschappen, arbeidunge vp Sondagen vnder die predige, calumnie ende hoonsprake vp die reformierde religie, predigers ende religions verwandten, versuimeniss der heiligen doepe an den kinderen, ofte openbare verachtinge; Item, dat men sick int backen nae de settinge der Lotten niet regulieret, dewelcke vmme Godes toorn ende straffe tho vermiden, behoren geremedieret tho worden, So ist, dat die seuen kaspelen, so mit dem Seendt-Indulto gepriuilegieret, geordineert, gelyck se mit desen ordineren, dat sick ein iegelick vor bouengeschrevene Lasteren ende vorts alle andere, so se kraftt der Seentbreuen straffen mogen, hoeden wille, mit Ernstelicker ende Christelicker waerschouwinge, dat se die Contraventoren hiervan daervoor wroegen ende breuken willen."

1624. Eene vrijwillige echtscheiding behandeld, en besloten de overtreders aantezeggen, om in het vervolg weder als christelijke echtgenooten te leven, bij gebreke waarvan op hunne kosten eene buitengewone vergadering zou belegd worden, om de zaak ernstig te behandelen.

Voorts is besloten om Arent Hermans, te Wirdum, door den schoolmeester te doen aanzeggen, dat hij ten spoedigste zijne ongedoopte kinderen moest laten doopen.

1625. De gescheidenen, in de vorige vergadering bedoeld, hadden zich naar men meende verzoend, zoo niet, dan zouden zij „hiermit t'werltlicke recht ouergegeuen sijn, ende innerhalf drie dagen sick vth dat Caspel verpacken."

De predikant van Wirdum berigtte, dat Arent Hermans de kinderen had laten doopen.

Opdat niemand mogt voorwenden daarvan onkundig te zijn, zouden de zeendartikelen van den predikstoel afgelezen worden.

1626. Twee zaken, betreffende het wegnemen van vonders behandeld, en aan het lid Ubbena ter beslissing gelaten, onder bijvoeging, dat in geval de delinquenten ergens anders mogten triumferen, de zeendgeregtigheid door hem verdedigd en gehandhaafd moest worden.

Besloten om Johan Ulferts, den in de beide vorige vergaderingen bedoelden man, die zijne vrouw verlaten had, nogmaals te vermanen, „by verbiedinge des kaspels."

1627. Herman Mennes wordt gelast om zich binnen 14 dagen te laten trouwen.

Johan Ulferts en vrouw wederom bedreigd, met besluit, om, als dit nog niet hielp, de zaak ter kennis te brengen van den redger te Appingedam.

De zaak van het vonder, aan Jr. Ubbena ter afdoening gelaten, was voor de Hoofdmannen-Kamer gebragt, en naar de Zeend teruggewezen, waarna den schuldige is opgelegd om het vonder op de vorige plaats weder te leggen.

1628. De zaak van het weggenomen vonder kwam weer ter sprake, als aanleiding gegeven hebbende tot een jurisdictiegeschil.

Wijders werd besloten om ten minste eenmaal 's jaars te wroegen ellen, maten en gewigten, op de boete, bij verzuim, van een rijksdaalder.

1633. Ingekomen een verzoek om beter op de bakkers toetezien; voorts dat twee (ongenoemde) personen, zonder getrouwd te zijn, „bijlage" houden, waarin zou worden voorzien.

1635. Besloten, dat de vergaderingen des voormiddags te 10 uur zullen aanvangen, op de boete van een rijksdaalder, voor het karspel, dat te laat komt; en dat er uit elk karspel ten minste twee personen moesten opkomen, op straffe van 1/2 rijksdaalder boete, terwijl een rijksdaalder verbeurd zou worden, als er niemand verscheen.

1637. Klagte van Loppersum over het traag en niet eenparig onderwijs in den catechismus in de zeven karspelen, weshalve men besloot de schoolmeesters te vermanen, „met intimatie," dat se sodanige olderen, d'welcke haer hierin tegenstaen an die predigers ende kerckvogeden zullen anbrengen, op dat darin einmaell gedaen worde naer behoren.

Terwijl nog besloten was om de klok tegen de vergadering wat lang te luiden, vereenigde men zich ook gaarne met het voorstel van Jr. R. Alberda, om in 't vervolg op gemeenschappelijke kosten een maaltijd te houden.

1638. Door openbaar edict op verzoek van de vrouw een zekeren man te laten citeren, die vier of vijf jaren geleden haar verlaten had.

Ook „is resolviert, wanneer van ider Caspell maer een persoon ofte ock niemandt mochte verschynen, dat (bouen

die breucke) datselve Caspell voor twe die vnkosten van de maaltijdt sall betalen"; tevens om in ieder karspel bij afkondiging te verbieden onder de godsdienstoefening hooi of koorn te mennen of ander dienstwerk te verrigten.

1639. Buitengewone vergadering op 13 Maart, over eene zaak van trouwbelofte, die eerst bij den Loppersumer kerkenraad schijnt gediend te hebben en hier niet volledig blijkt. Ten slotte is aan den delinquent Claes Jansen opgelegd de trouwbelofte terugtegeven, bij gebreke dies „men hem mit consent des Rechtes in Apprehensie sall trecken ende also verbannen, na luit die vorige sententie."

Eene andere zaak was die van Trijntien Jansen, die, verloofd met Jurgen Harmens, welke laatste ook, zonder toestemming zijner ouders, trouwbeloften aan eene andere gegeven had, beweerde, dat Jurgen de trouwbelofte van de moeder dier bruid terugontvangen had, zoodat zij beiden nu wel „gecopuleerd" konden worden, daar haar eerste man overleden was. Jurgen's stiefvader deed een gelijk verzoek; de zeendheeren besloten echter beiden het verblijf in de zeven karspelen te ontzeggen, „ofte anders, dat men tot haar leedwesen darin sal procederen."

Aan een wever, die in onecht leefde, opgelegd de door hem beweerde geregtelijke scheiding van zijne vrouw te bewijzen, binnen vier weken.

Overeengekomen om een zeker persoon te Wirdum eerst te overtuigen, dat hij zijne vonders maken moest, en daarna, bij weerspannigheid, ze op zijne kosten te laten maken, „ende die betalinge uth syn goederen te haelen".

1639. 30 Julij. 1°. „van Loppersum voorgestellet, hoe dat ein sekere chirurgyn up den sondag jemandt hadde gequetset, is de vrage, of niet sodanige persone behoorde gestraffet te worden, volgens het 5 artic. Seendrechts?

Resp. het Seendtgerichte, dat men vor diese Instancie sodane saecke sall soeken te accommoderen".

2°. de ontheiliging van den sabbath door publikatien van den kansel tegentegaan.

3°. uitspraak gedaan tusschen twee personen, die geschil hadden over het onderhoud van een vonder.

1640. Van dit jaar zijn er geene notulen, maar wel is er een wit blad opengelaten. Destijds is er weder een geding gevoerd over de jurisdictie, met den Redger, waarna in

1641 besloten werd op den ouden voet bij elkander te komen, en in

1642, om elkander in de oude geregtigheid te handhaven; voorts in

1647 „dat Loppersum de fundamentele Vorzegelinge in Francijn, ende de gepasseerde sententie van a⁰. 1640 sal bewaren, om 't allen tijden haer hebbende Recht van vonderschouwen, elle, mate, etc. te wroegen, darmede te verdedigen" [1]).

1649. Raadzaam geacht, dat eider karspel zijn best doet, om den Jonker ter plaats overtehalen de vergaderingen jaarlijks, of wel om het tweede of derde jaar, bijtewonen „tot maintenu van onse Recht."

1650—1652. De Jonkeren onttrekken zich meer en meer, terwijl het schouwen van vonders het hoofdonderwerp blijft.

1653. Wordt verstaan dat elk karspel tweemaal in het jaar wroegen zal; maar dat het niettemin vrij staat dit vaker te doen.

---

¹) Deze sententie der Hoofdmannen, van 8 Sept. 1640, luidt volgens het Hs. in 4 op het Gron. archief, nr. 9, blz. 95, aldus: »In saecken der E. kerckvoogden van Loppersum mit die van die ses andere ex indulto priviligieerde Carspelen verdaget hebbende die E. Egbert Dercks Redger, wegen seeckere broecken den Seendrecht concernerende, die hij sick ten onrechte wilde anmetigen, daermede hij sulle supercederen, Gedagede excipiendo der Impetranten allegierte recht van die Seendt ende die Jurisdictie ontkende, waer bij zijn accordt ende proceduiren, daervan bij niemandt is geappelleert, hij incisteerde. Soo dat hij wel bevoecht te genieten zijn broecke van de geplegede oncuisheit van Albert Jansen ende Jantien Tammens. Replicendo Impetranten voorbrengende 't indultum voor de reductie deeser Provincie anno 1562 hoer vergunt ende anno 1599 den 30 Julii geconfirmeert, waer in ende die Judicatis van den 24 Aprilis 1607 ende van den 4 December 1626 ende verschelden possessoriale acten haer jurisdictie noepende de broecken te nemen van diegene die haer in oncuisheit ofte fornicatie te buiten hebben gegaen, wel gefundeert zijn sullen. Duplicerende Gedagede, dat die indultum van die Ecclesiasticis personis opgerichtet, door reductie nu all seculair geworden: Ende Impetranten niet dan een censura ofte Ecclesiastica poena toegelaten, sonder meer, ende daer toe doende dat die pretense confirmatie van personen ofte vijff predigers daer toe niet gequalificeert, gedaen. Ende die temporaneus judex in 't indulto niet sullen wezen uitgeslooten. Daer toe doende dat die angetogen praejudicia niet van de broecken van fornicatie nu in questie zijn sullen, oversulcx tot cassatie van 't mandaett contenderende mit wijderen hinc inde, Hebben die H. H. Hooftmannen rechts wegen 't mandaet gecasseert en de Gedagede in zijn broeckvorderinghe wel gefundeert verclaert. Pronuntiatum op die Gerichtscamer der stadt Groningen ende Ommelanden den 8 Septemb. 1640.

(onderstondt) J. TIASSENS, secret.

1654. Verstaan, dat het karspel, 't welk éénmaal de vonders heeft geschouwd, vrij zal zijn van boete, terwijl een, die het in 't geheel niet gedaan heeft, ƒ2,50 boete zal betalen.

1655. De boeten komen ten voordeele van de karspels, beurtelings. Aan Ds. Sam. Hillenius en Nic. Schenckius opgedragen om den origineelen zeendbrief te vertalen, waarvoor hun 14 rijksdaalders zijn vereerd.

1656. Ter vergadering „in de Roose tot Loppersum" besloten:

1⁰. D. geen vonder heeft sal betaalen een Ricksdaalder, is . . . . 2,10.
2⁰. Een gebrekelijk vonder zal geboet worden met een gl. vijf stuiv. . . . . 1,05.
3⁰. geen rick een gl. tijn stuv. . . . . . 1,10.
4⁰. gebreckelijk rick vijftijn stuv. . . . . . 0,15.
5⁰. geen palen, een daalder . . . . 1,10.
6⁰. één paal maar of gebreckelijk . . . . . 0,15.
7⁰. elke ancker één schelling of twe . . . . 0,12.
8⁰. geen aneerding, sal betalen. . . . . . 0,10.
9⁰. gebreken in 't wroegen, bij arbitraale straffe.

1657. Besloten om den originelen zeendbrief te laten vidimeren voor elk karspel door de respectieve Jonkers.

1658. Op voorstel van Jr. W. Alberda besloten order te stellen op de begrafenissen, en wel in dezer voegen, dat een doode uit de kom der gemeente vóór 12 uur op het kerkhof, en een buiten de kom vóór één uur aldaar zal moeten zijn, op eene boete van ƒ2,50, ten voordeele der armen.

1659—1662. Verschillende geschillen over het vonderschouwen behandeld.

1663. Voorgesteld „off niet noodich datter op gelettet wierde, dat het lott ende settenge van het groff broott ende ooc kleen broott behoirde onder de settinge van Gröningen te bliven, alsoo nu en dan wordt bevonden, dat te lande onder de settinge wert gebleven?" Het antwoord luidde bevestigend.

1664—1666. Nu, en vroeger ook reeds, komen er klagten voor, over de hooge rekeningen van de hospita. Het schijnt, dat op den zeenddag veel volk in de herberg te Loppersum kwam, dat daar kosteloos teerde.

1668. Aan elk karspel opgedragen naauwkeurig toete-

zien op de maten, ellen en gewigten, bij slagers en allen, die handel drijven.

De Jonkeren de Mepsche, Clant en Alberda woonden sedert eenigen tijd vrij getrouw de vergaderingen bij.

1673. Besloten, dat elk karspel, dat zulks zal goedvinden, in de molens een unster of schaal zal doen hangen, tot weging van het meel.

1679. Naar aanleiding van een plakkaat van Gedep. Staten tegen de luije bedelaars, voorgesteld of het niet dienstig zou wezen, dat er een man aangesteld werd om de dorpen van die stelende bedelaars en omloopers te zuiveren? Besloten hierover te rapporteren in het volgend jaar. In 1680 en 1681 is deze zaak blijven rusten, ook wegens de afwezigheid van verscheidene Jonkeren.

1742. Tusschen Jr. Greving te Leermens en den predikant en de kerkvoogden aldaar is omstreeks dezen tijd een proces gevoerd bij de Hoofmannenkamer, over het vonderschouwen, waaromtrent de predikant in deze vergadering verklaarde, dat hij en de kerkvoogden bij sententie der Hoofdmannen waren gelast om te schouwen, zonder juist aan Jr. Greving daarvan kennis te geven.

1747. Een bakker te Leermens veroordeeld tot tien daalders boete, omdat zijne brooden bij onderzoek te ligt bevonden waren. Op voorwaarde, dat hij de bedoelde brooden aan de diakonie zou geven, is hem de boete wederom kwijtgescholden.

1750. Besloten om de privilegiën van het Indultum, n.l. den Zeendbrief van 1562, dien van 1599 en de resolutie van de breuken van 1656, te laten registreren, ingevolge artt. 18, 19, Reglement Reformatoir van 27 Nov. 1749.

1762. Bepaald „dat de coopmans geen andere gewigten en maten mogten gebruiken, dan geijket.”

1767. 28 Oct. Buitengewone vergadering, waarin na herhaalde correspondentie met en aanschrijvingen van de Hooge Justitiekamer besloten is, opgave te doen van de schouwbare objecten van het Indultum, bij de volgende missive:

„Alle de presente leden van het indultum vertonen met de uiterste eerbied en sagen gaarn, dat de Commissie gelieven te reflecteren, dat de paden zelfs niet overgegeven en evenwel na de Zeentwetten schouwbaar zijn, behorende tot diegene, over wiens land de paden strekken, welke

volgens Zeentwetten ten minsten vier voeten breed en egaal moeten zijn, en in de zomer ook worden gemaait, bij poena tien stuiv.

In specie geeft het indultum van de Zeerijp in bedenkinge, dat het pad door het loeg, in vorige dagen door de carspellieden gemaakt, zo als uit de stukken en blijken kan worden getoont, en nu in verval zijnde, de H. Heren gelieven te disponeren, dat hetzelfde weder in behoorlijke staat mogte worden gebragt." Het uitvoerig register der schouwbare vonders is voorts in het protocol, naar de karspelen, opgenomen. Het kwam mij voor meestal die te bevatten, welke op kerkpaden en lijkwegen gevonden werden.

1769, 1770. De oudste der aanwezige Edelen presideerde, maar bij het verschil van gevoelen over de vraag of de ancienniteit de levensjaren of wel het lidmaatschap betrof, werd overeengekomen, dat het presidium naar de orde der karspelen zou rondgaan.

Voorts wil men beproeven om het Keulsche of ligte gewigt in de zeven karspelen afteschaffen.

1804. Bedenkelijk geacht, dat de schouwing hier en daar dikwerf door den predikant alleen, zonder bijstand van kerkvoogden, plaats vindt.

1805, 1806. Door 't Zandt voorgesteld, om op de best mogelijke wijze te worden ontheven van den last van schouwing, en dien overtedragen in den schoot van het gerigt; en zulks nithoofde van de moeijelijkheid, die er, vooral voor de predikanten, in gelegen was, om deze taak te vervullen. Men besloot echter, „bij 't oude te blijven."

1807, 1808. Besloten om bij den Landdrost aantedringen op de afschaffing van het Keulsche gewigt. Vermits volgens de wet van 1 Febr. 1809 het Fransche stelsel van maten en gewigten zou worden ingevoerd, is men in de volgende jaren op dit onderwerp niet teruggekomen.

1824. Op den 30 Junij werd de laatste vergadering door de Zeendheeren gehouden. Het provinciaal reglement op het schouwen van wegen en voetpaden maakte een einde aan hunne taak. De Loppersumer kerkvoogden, die alleen met die van Enum tegenwoordig waren, verklaarden den 24 Julij bevorens nog voor het laatst de vonders, riggelingen en voetpaden geschouwd te hebben. De Enumers hadden dit nog gedaan op den dag dezer vergadering.

WOORDVERKLARING VAN WIER.

Behalve *Terp* en *Wierd* worden de hieronder bedoelde hoogten ook nog in de provinciën Groningen en Friesland *Wier* geheeten [1]). Ter verklaring van dit woord hebben wij in de eerste plaats hier te onderzoeken, of *wier* eene benaming is, die van *wierd* verschilt. Bij dit woord is reeds opgemerkt (t. a. pl.), dat de schrijver van den *Tegenw. staat van Friesland* den naam van *Weerd* voor onze heuvelen in die provincie voor eene oude benaming houdt en die van *Wier* voor de in zijn tijd gebruikelijke. Voor het eerste hebben wij echter bij hem noch bij een ander bewijs aangetroffen en er bestaat vermoeden, dat hij, vele plaatsen, die op of bij die hoogten gelegen zijn, met den naam van *werd*, *wierd* enz. aantreffende, dezen voor den ouden naam dier hoogten hield. Ik zou dus liever denken, dat zij dien naam even min vroeger als later en nu daar gedragen hebben. Zij worden van ouds behalve *Terpen* ook *Wieren* geheeten, alleen met dit onderscheid, zooals wij ook reeds gezien hebben, dat de grootere hoogten *Terpen*, de lagere *Wieren* zijn en nog worden geheeten. Er is daarbij ook nog opgemerkt, dat men er tevens onder Terpen meer onbehuisde, onder Wieren behuisde hoogten bedoelt. Ik voeg hier echter bij, wat ik later vond, dat de heer J. Minnema in zijne *Bijdrage tot de Geschiedenis van het Dijkregt in Friesland*, Leyd. 1853, het onderscheid tusschen beiden aldus opgeeft (bl. 18): „*Terpen* toch worden aldaar genoemd de *behuisde* of ook wel *onbehuisde* hoogten, welke een groote uitgestrektheid gronds beslaan en zacht glooijende afloopen, met eene groote ruimte op den top. *Wieren* daarentegen de *nabij* de bewoonde plaatsen gelegene, eene kleine oppervlakte bestaande en steile, volstrekt *onbehuisde* hoogten, welke voor het meerendeel veel te weinig oppervlakte hebben, om vee, en nog veel minder om een huis daarop te plaatsen. Zij schijnen alleen opgeworpen te zijn om bij plotselijk opkomende hooge vloeden tot eene schuilplaats van *menschen* te verstrekken. Overigens is het opmerkelijk, dat de grond dezer wieren over 't algemeen van veel min-

---

[1]) Zie over *Terp* deze *Bijdragen*, D. IX bl. 1, over *Wierd* D. X, bl. 1.

der goede hoedanigheid is dan die der terpen" [1]). Wij moeten ons bij deze uitdrukkelijke verklaring wel nederleggen en kunnen er alleen bij aanmerken, dat dit verschil in de provincie Groningen, zoover wij weten, niet wordt in acht genomen, maar de namen van *wierd* en *wier* aan dezelfde hoogten worden gegeven en die zoo gebezigd, dat men op het denkbeeld zou komen, dat *wier* slechts eene verkorte uitdrukking van *wierd* is. Hoe dit zij, beide woorden zijn anders op zich zelve verschillend genoeg van beteekenis en worden ook onderscheidenlijk aan deze en gene plaatsen gegeven. De vraag blijft alzoo, in hoe ver de naam van wier ook van toepassing is op onze heuvelen, grootere of kleinere?

Velerhande beteekenis heeft *wier* of *weer*, *were*, *wer*, *waer*, *ware*, *warre*, zooals het woord vroeger verschillend geschreven werd. Zoo noemt Wachter (*Gloss. Germ,*) *wer* eene door natuur of kunst meer of min beschutte plaats; van daar *waer* bij de Angelsaksen eene visscherij. Kiliaen (*Etymol. Teut. ling.*) voert meer dan een *were* aan, als of het niet alleen verschillende beteekenissen had, maar ook hierin een verschillend woord was: zoo *were*, een veste, versterking en dijk, *were* in het Vlaamsch eene afschutting, zelfs *were*, *weyre* oud Angelsaksisch, in en zooveel als *weer*geld, *wer*geld, d. i. mangeld of de boete eens manslags. Hier zal echter *weer* of *wer* eerder gelijk *vir* of *man* zijn. Doch ook dit latijnsche *vir* meent ten Kate, dat even als ons *weer*, herkomstig zij van *weren* d. i. beschermen [2]). Volgens het *Brem. Nieders. Wörterb.* is *ware* eene met palen of houtwerk naauw beperkte plaats om aalfuiken en vischkorven daarvoor te plaatsen, hoedanige menigvuldig in de vischrijke rivier de Wummer (een tak van de Wezer bij Bremen) gevonden worden; van hier zulk eene visscherij zelve. Het zoude af te leiden zijn van *weren*, schutten, of

---

[1]) Den heer J. J. Bruinsma zegt ook, maar korter, in zijne *Geneeskundige Plaatsbeschrijving van Friesland*, 1ste Ged. 1872, bl. 26, dat de hoogere heuvelen *terpen* en de lagere *wieren* aldaar worden genoemd. Hij schat, om dit er bij te voegen, het geheele getal der voormalige en thans nog aanwezige terpen en wieren in Friesland op 440 en geeft vervolgens de gemeenten op, waarin ze gevonden worden en hoeveel in elke.

[2]) Ten Kate, *Aanleid. tot de kennisse van het verheven deel der Nederl. sprake*, D. II, bl. 724.

van het A. S. *waer*, eene afgedamde plaats, een vischkorf, E. *ware*, Hoogd. *Weier*, *Weiher*, en daartoe ook behooren het Eng. *wear*, eene sluis, volgens Spelm. *Glossar. Archaeol.* v. *wera.* Voorts zou het oudtijds ook beteekenen eene kribbe in een rivier, een huis of woning, eene boerenhofstede enz. Naar ten Kate [1]) is *warre* van dezelfde beteekenis als het A. S. *war*, *waer*, eene afschutting, en het Hoogd. *wär*, een dijk gelijk nog tegenwoordig *Wehr* in het Hoogd. deze beteekenis heeft behouden.

Het woord *weer*, *were*, komt in de beteekenis van een dijk, dam of waterkeering ook niet zeldzaam in onze oude stukken voor. Men zie slechts Driessen, *Mon. Gron.* p. 47, 245. In de daarvan overdragtelijke beteekenis eener visscherij vindt men het mede in een brief van 1309 aldaar (p. 69). Omtrent zoodanige *waar* of *warre* treft men in het Westerwoldsche landregt een paar bepalingen aan [2]).

In den zin van eene *bezitting* treft men *were* aan in de oude Friesche wetten, zooals in die uitgeg. door Wierdsma en Brandsma St. I, bl. 182, D, IV, Art. 24, handelende over brandstichting van iemands goed „deer hy haeth to hou ende to huis, oen werrum jefta oen werve," d. i. „te hof en te huis van zyne bezitting en op zyn' grond;" „in possessione et fundo" worden deze woorden in het latijn vertaald in het *Vetus Jus Fricicum* [3]). In Art. 27 van de *Wolckoeren van Langewolt* des jaars 1282 wordt gesproken van de terugvordering door de vrouw van haar goed „als se hadde in de were gebracht," d. i. in den huisboedel. Van daar het Friesche spreekwoord; „ayn wera macket hera" d. i. „eigen weer maakt een heer" [4]).

---

[1]) A. w. D. I, bl. 261 en II, 723.

[2]) Zie het oude landregt van 1470 C. IV, Art. XIV en XV, het nieuwere, Art. LXVIII en LXIX, in de Verhand. van *P. E. J. P.* D. IV, St. 2, en de aanteekening op bl. 66 van mr. A. W. van Swinderen, die daarbij ook plaatsen aanhaalt uit Vogt, *Monum. ined.* T. I, p. 388 no. 2, en T. II, p. 384, alsmede Mushard, *Brem. Ritters.* p. 181, over de *waren*, *währen* of visscherijen in de Wumme.

[3]) Zie hierbij ook de aanteekening op deze plaats in de *Aant.* op het Gron. Stadboek van 1425 in de Verh. van *P. E. J. P.* D. V, bl. 255 en v., en Wiarda's *Alt Fries. Wörterb.* S. 397, 398, over *wer*, *were* in de beteekenis van een huis met den inboedel, onroerende goederen, landgoederen, en vooral ook Von Richthofen, *Altfries. Wörterb.* v. *ware* en *were.*

[4]) Zie IJpeij, *Gesch. van het Patronaatregt* enz. St. II, bl. 453 en Aant. 448 op bl. 133 der Aant.

Volgens Wassenbergh beteekende voormaals *weer*, *wier*, even als *waard*, *weert*, *wert*, *wirt*, die hij dus voor gelijknamig houdt met gene, behalve een dijk en verschansing of sterkte, ook in 't bijzonder een stins of burg in Friesland. Hij schijnt dit echter meer te veronderstellen en afteleiden uit de namen van eenige oude stinsen aldaar, dan met bewijzen te kunnen staven. Zoo zegt hij ook — maar zal dit eveneens uit de gelegenheid opmaken — dat er somtijds mede wel door aangeduid werd een streek huizen of buurt, aan een water of vaart gelegen, of ook op eene andere wijze van het hoofddorp afgescheiden [1]).

Eindelijk — om niet van meer beteekenissen te gewagen, die hier minder te pas komen — beduidde *weer*, *were*, *waar*, ook eene regtplaats. Deze komt met dien naam in de oude Friesche wetten en nog lang in Westerlauwersch Friesland voor [2]). Van Halsema leidt het in dezen zin af van *waren*, gaan, zooals dit woord met die beteekenis in oude schriften wel voorkomt en nog later hier te lande niet ongebruikelijk is [3]). Zeer afwijkend hiervan is hetgeen de uitgevers van de oude Friesche wetten, Wierdsma en Brandsma, aanteekenen (bl. 197) op de aldaar voorkomende woorden *worpena waer* welke zij door *volksvergadering* vertolken, van Halsema en Wiarda (t. a. p.) door *open* of *openlijk geregt*. „*Worpena*" zeggen zij, „is *opgeworpen*. *Waer* is *hoogte*, gelijk nog hedendaagsch de flauwe hoogten in 't land, bij de Land-Friezen, onder den naam van *wieren* bekend zijn. Niet onwaarschijnlijk zal men den oorsprong dier benaming moeten zoeken in 't A. S. *werian defendere;* dewijl onze voorouders zich, door diergelijke hoogten, beveiligden tegen de overstroomingen, die destijds, aangezien

---

1) *Taalkund. bijdr. tot den Frieschen tongval*, St. II, bl. 148—151.

2) Winsemius, *Beschrijv. van Friesland* achter de *Chronijk* op Aengewird: »In voortijden nochtans is de weer, zoo als onze vooroudereu de rechtplaetse plachten te noemen enz. geholden." *Lands ordonnantie van Friesl.* van 1723, B. III, Tit. 2, lid 2: »Dat geen waar of recht der Grietenijen" enz.

3) *Verh. over den staat en regeringsvorm der Ommelanden*, in die van *P. E. J. P.* D. II, bl. 288 v. Hij beroept zich op P. Castric. *in not. ad Willer. Cantic.* p. 40, uitg. 1598, waar men leest: »gewared, hoc est puto currit, transit enz. Atque adeo quibusdam etiam pro wandelen, id est ambulare;" en op het bezigen van dit woord omtrent landerijen, welker gebruik omwisselt; men zegt daarvan nog: 't land weert om, d. i. 't land wandelt om.

den slegten toestand der zeedijken, zeer menigvuldig waren. Bij Gysbert Japiks (*Friesche Rymlar.* bl. 78) vindt men dus niet ongepast het woord *wier*, in de betekenis van den zeedijk: *Dear ze oppe haege wier del bocke. Daar ze op den hoogen dijk neêrbukte.* — *Worpena waer* betekent dan eigenlijk een *opgeworpene hoogte*, en dus hetzelfde dat men op andere plaatsen alleen door 't woord *warf* of *werf* vindt uitgedrukt, volgens von Wicht op *'t Oostfr. Landr.* bl. 488, en onze antek. op het 1 D. § 30. Doch Junius (*Gloss. Goth.* p. 273) en ten Kate (*Aanl.* II D. bl. 526) willen het woord *werf* afleiden van een M-G. woord, *gaan* en *komen* betekenende, en zulks zoude zich met het woord *waer* of *weer* ook wel plooijen; maar waar zal men dan met het woord *worpena* heen? Wij weeten er volstrekt geen weg mede, en zulks is de reden, dat wij aan het gevoelen van Von Wicht de voorkeur hebben gegeeven. — Op zulke hoogten in 't veld wierden bij ouds de Gerichten, inzonderheid de *Volks-vergaderingen* gehouden, gelijk men in 't breede betoogd kan vinden bij Dreyer *Vermischte Abhand.* Th. II, bl. 691 en 742 verv., en hiervan is 't, dat men diergelyke vergaderingen door deze en soortgelyke woorden vindt uitgedrukt." Zoo beteekent dan volgens Wiarda ook *worpena were* woordelijk of eigenlijk een opgeworpen volks- of geregtsheuvel, of een voor het geregt of de volksvergadering bijzonderlijk vervaardigden of bestemden heuvel [1]). — Wij meenen echter reden te hebben, om te betwijfelen, dat *worpena waer*, zoowel als *worpena warf*, gelijk men ook in Friesche wetboeken geschreven vindt, wezenlijk eene *opgeworpene hoogte* beteekent. Het bijvoegelijk woord *worpena* mag wel niet anders zijn dan *opgeworpen* van *werpa*, werpen, maar zal hier niet in dezen eigenlijken, maar meer oneigenlijken zin te nemen zijn voor *belegd*, zooals wij nu zeggen en oudtijds *werpa* ook wel *leggen* beduidde. Worpena waer of werf is blijkbaar eene formele uitdrukking, gelijk het herhaaldelijk in gemelde Friesche wetten voorkomt, en wel in de beteekenis van eene belegde regts- of andere openlijke vergadering, en ook bevestigd wordt door de latere verklaring van deze spreekwijze in de middennederduitsche teksten van die Friesche wetten door *ghelegheden gerichte*

[1]) Zie nog Wiarda, *Asega-buch*, S. 81.

en *gemeinschap offt verzamelinge*, waarvoor men anders en elders vooral ook het woord *hegen* bezigde en in 't Friesch *heia thing* zeide [1]). Buitendien komt het ons zeer waarschijnlijk voor met van Halsema, dat *waer*, *weer*, in den zin van gerigt of regtplaats, even als *warf*, eerder van *waren*, wandelen, dan van *werian*, *weren*, is af te leiden. Dit zoo zijnde, kan *waer* oorspronkelijk geene hoogte beteekenen, even min als *warf* of *werf*, en vervalt dan ook vanzelf de grond voor de meening, dat *waer* en *warf* gerigt zouden beteekenen, omdat hetzelve op zulke hoogten gehouden werd. Overigens komt het ons niet onaannemelijk, integendeel zeer gepast voor, om *wier*, genomen voor onze heuvelen als anderzins, af te leiden van *weren*, oudfriesch, *wera*, *wara*, omdat zij strekten ter bescherming tegen overstrooming. Deze grondbeteekenis van beschermen, beschutten, beveiligen, verzekeren, straalt ten klaarste door in de beteekenissen van dijk of waterkeering, erf, huis, bezitting enz., welke ons woord oudtijds bezat, en in de woorden zeewering, landweer, waarborg enz., waarin het nog gangbaar is. En in zooverre de wieren die heuvelen aanduiden en dus als de eerste of oudste zee- of waterweeringen van ons land te beschouwen zijn, kunnen zij ook met regt dien naam dragen, ja met meer regt dan dien van wierden, schoon *wier* nog eigenlijk voor geen bijzonderen naam van onze heuvelen te houden zij, als hebbende dien met meer andere opgenoemde middelen van beschutting gemeen. Vergeleken met het naast aangrenzende en zelfs voor hetzelfde woord gehouden *wierd*, valt omtrent het verschil en de overeenkomst tusschen beiden dit op te merken. *Wierd*, als zijnde *waard*, slaat dus eigenlijk geheel niet op onze heuvelen, zooals *wier* wel, maar beiden hebben nogtans zeer waarschijnlijk eenen gemeenen oorsprong en dus eene gelijke grondbeteekenis van *weren*. Het onderscheid in vorm en daarvan afhankelijke nadere beteekenis dier woorden zou men misschien in dier voege kunnen verklaren, dat namelijk *wierd* = *waard* gevormd zij uit het verleden deelwoord van weren of waren, te weten *geweerd* of *gewaard*, en *wier*, *weer*, het zelfstandig naamwoord zij, waarvan het

---

[1]) Men zie von Richthofen, *Alt-Fries. Wörterb.* v. *warf* S. 1127, en v. *werpa* s. 1142. Noordewier, *Nederd. Regtsoudh.* bl. 373 en 396.

werkwoord ontsproten is, alzoo dat *wierd* = *waard* meer in een lijdelijken zin iets dat beschut wordt of is te kennen geeft, terwijl *wier*, *weer*, in een werkelijken zin iets dat beschut of ter beschutting dient aanduidt.

Daar nu *wier* geenszins als een afzonderlijke naam alleen voor onze heuvelen voorkomt, maar ook meer wat tot beschutting dient, een dijk, vest, zelfs bezitting enz. beteekent, zoo is het zeer moeijelijk, ja ondoenlijk te onderscheiden of te bepalen in de namen van plaatsen, zelfs zulke, die op onze heuvelen gelegen zijn, of ze inderdaad van dit woord in den zin van heuvel, of in een anderen zin, die hier in aanmerking kan komen, zoo genoemd zijn. Zoo meent Driessen dat een aantal plaatsen in ons gewest met dien naam van *were* in de beteekenis van *dijk* kan afgeleid worden. Als voorbeelden van zoodanige, die tevens den naam van de oude aanleggers van zulke bedijkingen of van de bezitters der landen aldaar zouden dragen, noemt hij op *Garrelsweer*, *Tjamsweer*, *Mensingeweer*, *Menkeweer*, *Bellingeweer;* voorts *Zandeweer*, *Borgsweer* enz. [1]) Wassenbergh daarentegen wil, zooals wij reeds aangestipt hebben, bepaaldelijk deze en gene plaatsen met dien naam, van *wier* in de beteekenis van *stins* of *burg* afleiden, andere, zooals *Allingawier*, *Offingawier*, *Poppingawier*, van *wier*, in den zin van eene zekere buurt. Doch zekerheid geven zij hiervoor niet; en het waarschijnlijkst zal zijn dat er van meer dan eene soort gevonden worden.

Het grootste aantal plaatsen met dien naam in ons gewest is werkelijk meer of min op wierden of hoogten gelegen, maar met alle is dit niet het geval. Tot de eerste behooren de volgende: In het Westerkwartier *Hardeweer* onder Ezinge. In Hunzingo: *Wierum*, *Onderwierum*, *Klein Wierum*, *Engeweer; Bellingeweer*, *Menkeweer*, *Menneweer*, welligt naar BELLING of BELLINGA, thans nog een bekende familienaam, MENKE en MENNE, nog gewone voornamen; *Wierhuizen* oudt. *Weerahuesum*, *Ewer* onder Zuurdijk, misschien van *e*, water, en *wier* of *weer* [2]). Er loopt op een kleinen afstand langs den rand of de binnenzijde der wierde de Ewerder togt, be-

---

[1]) A. w. p. 245.

[2]) Zoo is misschien ons *oever*, oud-Friesch *owera*, ook zamengesteld uit *o*, *au*, *a* en *wera*, *were*, zooals von Wicht, *Ostfr. Landr.* S. 577 not. gist.

vorens een tak van de Flakke rijt, de oude Houwer zijltogt. In Fivelingo: *Wittewierum*, oudt. *Werum*, zoo bijgenaamd naar de witte kappen van de Premonstreiter monniken, welke hier eene abdij hadden; *Tjamsweer*, oudt. *Thiamersweerf*, en zoude dus volgens deze spelling niet hier, maar tot de plaatsen naar *warf* genoemd behooren; *Garrelsweer*, oudt. ook *Geraldiswere* en *Gerleviswert*, *Gerleswerde* gespeld, kan dan ook tot *werd*, *wierd*, gebragt worden; TJAMME kan even als GERALDUS of GERLOF een eigen naam van een persoon zijn; voorts *Amsweer*, *de Weer* en *Krangeweer* onder Stedum. In het Oldambt: *Dallingeweer*, *Lalleweer*, welligt ook naar eigen namen DALLINGA en LALLE zoo genoemd, en *Borgsweer*, doch oudt. ook *Borges-loe* of *Borgesloo* geheeten, van *borg*, *burg*. Deze plaatsen mogen nu meerendeels van wier = heuvel zoogenoemd zijn, dit kan voorzeker het geval niet zijn met de volgende, die niet op wierden liggen. In het Westerkwartier: *Bangeweer* onder Hoogkerk (op eene zandhoogte) van BANGE of BONGE, een oud Frieschen eigennaam? *Topweer* onder Opende, waar vroeger een schans stond. In Hunzingo: *Mensingeweer*, van MENSE of MENSINGA, een nog gewonen eigennaam; daaronder ligt *Rongelweer*, bij Wehe *Borgweer*, een gesloopte burg; *Zandeweer* oudt. *Sondwere*. In Fivelingo: *Garreweer*, *Ludeweer*, beide aan den Graauwen dijk, *Ideweer*, *Siebelweer* (onder Godlinze); GORRE, LUDE, IDE, SIEBELE zijn oude Friesche namen; *Windeweer* (hier lag vroeger eene sluis), *Oosterwierum*, onder Heveskes. In het Oldambt heeft men het *Waar* nabij Niewolde, niet ver van den Wardijk. In het Goregt: *Blankeweer* onder Noordlaren, de oude schans door den bisschop van Utrecht, Frederik van Blankenheim, tegen Groningen aangelegd; de plaats waar het huis of kasteel Selwerd stond wordt in een brief van 1357 de *were* geheeten [1]). Ik voeg er bij dat men in ons gewest, op oud-Frieschen bodem, ook landerijen of grondstukken met den naam van *weer* aangeduid vindt [2]), zooals wij mede in naburig Friesland zullen aantreffen. Het gaat dus niet

---

[1]) Driessen, a. w. bl. 208.

[2]) Zoo in een brief van het jaar 1396 *uppa Cruma Werum*, onder Oldorp, bij Driessen, a. w. III, 487, *Fennema were* onder Hoogkerk, in dien van 1398, ald. IV, 809.

door, zooals Westendorp wil [1]), dat weer in onze plaatsnamen bestendig een terp of opgeworpene hoogte aanduidt.

In de naburige Frieslanden worden ook vele plaatsen, naar *wier* en *weer* genoemd en ook op hoogten gelegen, aangetroffen, vooral in de provincie Friesland. Vele kunnen dan ook hiervan den naam ontleenen. Sommige, zelfs onbewoonde wieren, worden stellig met dien naam op de kaarten van Schotanus aangeduid, zooals een *wier* bij Wirdum, de *Wieren* bij Hooge Beijntum, *de wier Helbada* en nog een onder Ternaard en anderen bij Oudterp, Raard, Britswert, Wiewert, hier *Grendinga wier* geheeten, voorts bij Jellum, Spannum, Hidaard; doch op de kaart van de grietenij Hennaarderadeel, gelijk ook van Ferweradeel, worden met het teeken van *wier* stemmende adellijke steden aangeduid, en op de kaart van Barradeel zijn *wieren hooge warfen* van geslegte stinzen. Op die van Gaasterland staat het kerkhof van Mirns op Mirnster klip desgelijks als *wier* aangewezen; zoo ook een *wier* met woningen op de Hooge Bergen op de buitenplaats van ter Heijde, daarbij mede een *wier* op het buitengoed Galama — deze laatsten dus op hoog zandgrond, zoodat *wier* hier in een ruimeren zin voor hoogte meer in het algemeen of hooge heemstede schijnt genomen te zijn. Als bewoonde of nevens woningen en buurten zich voordoende *wieren* treffen wij onder anderen aan *Abbewier* bij Oostmahorn, *Bollingwier*, *Abbenwier* bij Irnsum, *Kneppelenwier* bij Groote Wierum, *Menkewier* bij Akkrum. Dan ongetwijfeld zullen er mede van dien naam gevonden worden, zonder juist op heuvelen, als onze wierden, gelegen noch diensvolgens daarnaar genoemd te zijn: bijv. *Wier* bij Hardegarijp, de *Wieren* bij Nijjega, *de Wieren* bij Akkerwoude, *Sijewier* en *Heemstra wier* bij Oudkerk, liggende die plaatsen zelfs op veengrond volgens de kaarten. Het is dus waarschijnlijk, dat zulke plaatsen naar *wier* in eene andere beteekenis zoo geheeten zijn. Wanneer men verder de talrijke plaatsen gadeslaat, niet alleen die welke op gezegde kaarten, maar ook bijv. in de Beneficiaalboeken van Friesland voorkomen met den naam van *wier*, *weer*, *waer*, *war*, *wor*, en wel blijkbaar vele als stukken lands met de gewone

---

[1]) In Kremer, *Plaatsbeschrijv. der prov. Groningen*, 2de dr. 2de st. bl. 269.

bijvoeging van *in* en niet van *op*, dan toont dit mede aan, dat zoodanige wel geen hoogten zullen aanduiden. Wij hebben er zelfs niet eene plaats daaronder aangetroffen, waar de naam van *wier* stellig eene hoogte als onze heuvelen te kennen geeft. Aldus vindt men er onder meer opgenoemd „*in Wonsera wieren*" onder Pijum (f. 291): „*in die Wiere*" te Allingawier (f. 292); „*in die Warren*" te Garijp (f. 103); voorts een „*wier*, gelegen onder des Pastoershuijs" te Hempens (f. 87); *Hooge weeren* of *warren* te Oldegae, en *Waldwarren* aldaar (f. 239); *die Worren* te Ee (f. 165), te Brantgum (f. 174); *de lange Worren* te Jouwer (f. 175); *die Hilligenwier*, een stuk land te Rijperkerk (f. 106); „de zate *Dycklewyeren*" te Friens (f. 175); *Smalweer* te Soel, *die groote wyer* te Sybrandeburen; „$13^1/_2$ roeden land, wezende *die Huijswerre*," onder Feenwolde (f. 201). Te Buitenpost, dus op zandgrond, dragen de meeste boerenplaatsen den naam van *waer* (f. 207) enz. Behalve deze beteekenis, zoo is er alle grond tot gissing dat onder den naam van *wier*, *war*, *wor*, der opgenoemde grondstukken vooral ook de verkorte vorm van *wierd*, *werd* enz. = *waard* schuilt en zoodanig land dus te kennen geeft, even als men dit meer zeker kan opmerken in den naam van de streek gronds, benoorden Groningen aan het Reitdiep of de oude A, *woeren*, *woren*, zoowel als *woert*, *woirt*, *weert* enz. geheeten [1]). Eene naauwkeurige geographische voorstelling van de wieren of de plaatsen van dien naam in Friesland zal alleen de onzekerheid, welke daaromtrent heerscht, meer kunnen wegnemen.

In het oude Westfriesland treft men ook nog eenige landen aan met den naam van *weer*, zooals ten noorden van het IJ, de *Woudweeren*, de *Binnenweeren*, de *Volgerweeren*, de *Uitdammerweeren*, de *Rijperweeren*, de *Weeren* tusschen de Lij en het Spieringmeer enz. Hun voorkomen doet echter ook zeer vermoeden, dat *weer* hier *wierd* = *waard* zal zijn.

Dezelfde onzekerheid heerscht er omtrent de plaatsen van dien naam in Oostfriesland en verdere Friesche kusten, waar men ze echter hoe verder hoe minder aantreft. In voornoemd gewest ontmoeten wij, behalve *Betteweer*, *Geertsweer*, twee verdronkene dorpen aan de Eems, *Ulger-*

---

[1]) Zie onze *Woordverklar. van Wierd*, in deze *Bijdr.* X, 21.

weer, *Middelste weer*, *Uiterste weer*, *Bolkeweer*, *Housingweer*, *Marienweer*, *Abbeweer*, *Koldeweer*, *Sirkweerum*, *Hamsweerum* en anderen. Als niet genoegzaam ingelicht omtrent deze plaatsen noch zelve daarmede bekend, zullen wij ons dan ook niet verder daarmede bezig houden, noch met die in andere oorden van ons land en Duitschland, waar trouwens plaatsen met dien naam hoe meer binnenwaarts ook des te zeldzamer voorkomen.

Nog een brief, betreffende de Wijert onder Helpen, van 1524.

Wy Borgemesteren ende Raidt in Groningen bekennen en tughen myt dessen openen breue dat voer ons synt gekomen focko Ripperda Egbert vander Koldenborch iuffer froucke sijn echte huesfrouwe ende iuffer hille tammynghe ende bekanden elck besunder voer hem ende horen erffgenamen dat sy hebben voercoft upgedraghen ende ouergegeuen den Erbaren Roloft huynghe den olden horen oem ende synen erffgenamen twe wyarden to helpman gelegen myth eken eerden bamen ende al dat daer up steet ende mytten olden neder geworpen husinghe steen holt palen ende alle hoer tobehoren so hem de van horen olders angearuet ende angestoruen syn daer de twe Kampen focko Egbert froucke ende hille vors noch onuerscheyden to komende de nw iohan up de kamp brukende is int oesten ende sunte Jurgens gasthuses landt int westen van liggen so lanck ende breet als de wijarden vors nw gelegen synt myt enen wagen wech streckende byden hilligen-geestes kamp langes int zueden ende bij de twe vors kampen focken Egbert ende hillen vors tokomende ande noerder zijdt demen van olts voer een waghen wech plecht to gebruken ende een heck in 't oesten vanden wagen wech ende anden her wech plecht to staen vrij ende quyt erffliken ende eweliken to gebruken ende to besitten ende vry erffliken to waren voer alle ansprake de emant van focken Egberts frouken ende hillen vors ende hoeren erffgenamen wegen daer up tot enighen tyden hebben mochten daer se also loeuen voer to stane Beholtlick den meyer de up den vors

kampen woent zo voele ryses als men vanden vors. wijarden beliden mach om de tunen to holden om ene summe van penningen de focko Egbert froucke ende Hille vors. bekanden hem vull al ende wal betaelt ende vernoget ys de erste penninck mytten laesten Ende wat de wijarden mytten wagen wech vors. beter moghen syn dan de vors. pennonghen de ze daer van ontfangen hebben belopen schencken ende geuen focke Egbert froucke ende Hille vors. Roloff huynge hoeren oem vors. omme sunderlinge waldaet he by hem tot dessen daghen to gedaen ende bewesen hefft des se hem bilix noch meer ende voerder hebben to bedancken Ende des louet hille tammynghe vors. voer horen man Abele tammynghe ende horen erffgenamen to stane ende den vorgen. koep to waren Sunder argelist dat orkunde wy myt ons Stadtz Segel gegeuen in den iare ons heren dusent vyffhundert ende ver ende twintich donderdages voer lichtmis do Peter sickinge luloff coenrades Remt duers ende lubbert clant Borgemesters weren ons Stadt [1]).

Testament van Joh. Pluckerose, betreffende de stichting van Vrouw Sijwenconvent, 1284.

Het steenengebouw, 't welk eertijds lag ten noorden van het Broerkerkhof en den naam droeg van Vrouw Sijwenconvent, wordt gehouden te zijn gesticht omstreeks het jaar

---

[1]) Ik deel deze stadsverzegeling (waardoor ook nog eene tweede kleine getogen is, inhoudende de toestemming tot den verkoop van Abel Tamminga) mede tot aanvulling van de vroeger vermelde over de hofstede *de Wijert* onder Helpen (*Bijdr.* VII, 306) en even als deze mij verstrekt door den heer L. U. Rengers van Naerssen. Zij is ouder en behelst de aankomst van dit landgoed aan de familie Huynghe van de familie Tamminga, naar schijnt. Roloff Huynghe, de kooper, zal wel dezelfde zijn als in de *fasti consulares* van Emmius met dezen naam op onderscheidene jaren van 1507—1522 onder de burgemeesters dezer stad voorkomt. Dit goed zelf komt hier voor als toen bestaande uit twee *wyarden*. Deze aanwijzing en naam kunnen niet wel anders dan twee *waarden* te kennen geven, even als later de *Wijert* of *Wijardt* als één *waard* wordt aangeduid; en het verdient daarbij opmerking, hoe hier dezelfde uitdrukking gebezigd wordt, als voor de *wierden* of *terpen*, zoodat dit ter bevestiging kan strekken van ons gevoelen, dat *wierd* ook in dezen zin eigenlijk *waard* beteekent. Zie ook *Bijdr.* X, 14.

1300 door Sijwe Pluckerose [1]. Volgens een later gevoelen zou het gesticht zijn uit de nalatenschap van Vrouw Sijwe Pluckerose in het vroeger door haar bewoonde huis [2]. Uit het testament van Johannes Pluckerose echtgenoot van genoemde Sijwe, 't welk is vervaardigd in 1284, is het evenwel duidelijk, dat dit huis toen reeds bestond en voor eenigen tijd was gesticht door dezen Johan Pluckerose en dat hij daaraan eenige goederen toevoegde ten gebruike van Sijwe zijne echtgenoot, Geertruid zijne dochter en andere godvruchtige vrouwen, die Sijwe tot hare lotgenoten zoude aannemen, en dat zoowel dat huis als de goederen tot bewoning en onderhoud van zich aan God toewijdende vrouwen. Dit testament, zeker het oudste in ons Archief, hoewel in afschrift, dat niet zeer naauwkeurig schijnt te zijn, is zoowel om deze nadere inlichting betreffende den eersten oorsprong van het Vrouw Sijwen convent als ook verder om den inhoud zelven niet onbelangrijk [3]. Het wordt hier medegedeeld met eene vertaling voor hen, die het latijn niet lezen.

Nos Eckbertus praefectus et consules vniuersi in Groninghe notum facimus ad quos praesens scriptum peruenit, quod cum Johannes dictus pluckerose conciuis noster se religioni deuotus coram nobis ad hoc vocatis ordinationem rerum suarum fecit et tanquam moriturus mundo testamentum condidit in hec verba. Ego Johannes pluckerose cupiens offerre sacrificium laudis domino, pro me et Siwa coniuge mea et pro nobis parentibus omnia bona mea immobilia videlicet tertiam partem de septem areis, quarum duae sitae, sunt iuxta forum et aliae quinque in platea quae dicitur Gaddinghe strate, jtem quartam partem cuiusdam agelli in dillichtermade siti, quartam partem in areis et domibus, quae quondam fuerant volkardi dicti betelinge, jtem VII et dimidium mensuras terre, quae dicitur amersaet sitae

---

[1] Mr. H. O. Feith, *over den grond, waarop thans een nieuw Akademie gebouw wordt opgerigt*, bl. 2. Zie voorts over deze voorname, voor dien tijd adellijke familie Pluckrose deze *Bijdr.* VII, 18.

[2] E. J. Diest Lorgion, *Gesch. beschr. der stad Groningen*, dl. 1, bl. 66.

[3] Zoo verdient het opmerking, dat hier de prefect met den raad van Groningen aan het hoofd voorkomt, even als in den stichtingsbrief van Vr. Menoldaconvent van 1276, in dit tijdschrift vermeld (*Bijdr.* VIII, 187).

iuxta beinewort. jtem xxxIII mensuras terrae, quae dicitur amersat, tertia vnius mensurae minus sitas in agro, qui dicitur vdenvenne, haec inquam bona supradicta adicio domui lapideos, quas super murum cimiterii fratrum minorum cum assensu eorundem fratrum et aduocatorum suorum sumptibus meis extruxi et volo, quod illa bona et omnia vtensilia mea ad dicte domui deseruiant in perpetuum et ipsius attinentia supertinentia nominentur, ipsam vero domum cum premissis suis attinentiis lego et do ac pleno iure possidendam confero Siwe coniugi meae et Gertrudi filiae meae ac aliis deo deuotis foeminis, quas ipsa Siwe in suum consortium assumpserit, ita quae assumentibus tam in dominio quam in vsu predictorum, domo videlicet et bonorum omnium, conditio sit equalis; eo saluo quod non licebit eis vllo tempore praefatam domum aut eius attinentia maxime immobilia vendere vel distrahere aut aliter alienare, nisi forte prospectu maris cujusmodi de licentia consulum qui pro tempore fuerint in equalentia bona commutant aliquam de predictis. Et si casu aliquo personae penitus defecerint in eadem domo consules ciuitatis locent ibi de consilio Gardiani, qui tunc fuerint personas religiosas, quibus domum cum suis attinentiis assignent integreliter sub forma superius memorata, in reliquis autem bonis, quae ad vsus proprios deputaui predictis S. et G. succedere poterunt illis propinqui sanguinis ab incestis. Huius autem ordinationis meae executores instituo consules ciuitatis quibus committo in animas suas vt exequantur hec omnia fideliter cum effectu de verbo ad verbum sicut superius est expressum, cauentes ante omnia quod neque domus neque bona, quae ad eam pertinent vltius conuertantur ad vsus secularum, sed super in antea deseruiant personis deo dicatis et votiuis sicut in praefata serie continetur. Quod si praesens ordinatio mea iure testamenti vel lege voluntatis vltime non valet, volo tamen quod valeat quocumque jure valere possit. Nos igitur ordinationem Johannis annotatam praesentibus . . . . . coram nobis de consensu illorum, qui praenominatis G. et S. iure propinquitatis succedere debuerant si absque liberis vel intestati decessissent, requisito veretum assensu consulum approbamus eamque velut piam et rationabilem ex communi sententia decernimus existere perpetue firmitatis, jn cuius rei testi-

monium praesentem paginam sigilli nostri munimine roboramus. Actum et datum anno Domini mill. ducent. LXXXIIII in crastino beati andree apostoli, Hugone de aggere, Gerardo dicto Spiegel, friderico dicto Butzol, Lupolpho dicto Sickinge existentibus rationabilibus ciuitatis.

affschrift sijns originaels. Nota dattet secreet achteropt groete segell een weinich clener was dan datmen nu heft, anders is alles al eens.

8, 11, 84 [1]).

Wij Eckbertus praefect en geheelen raad in Groningen doen te weten aan hen, wien het tegenwoordig geschrift ter hand komt, dat onze godvruchtige medeburger Johannes, genaamd Pluckerose, voor ons, daartoe geroepen, heeft gemaakt eene beschikking van zijne goederen en, als dezer wereld zullende sterven, een uiterste wil heeft gesteld in deze woorden.

Ik Johannes genaamd Pluckerose, wenschende tot een lofoffer te brengen aan den Heer voor mij en Siwe mijne echtgenoot en voor onze bloedverwanten alle mijne onroerende goederen, te weten een derde gedeelte van de zeven hofsteden, waarvan twee zijn gelegen aan de markt en de andere vijf in de straat, genaamd Gaddinghe straat [2]), item een vierde gedeelte van een akkertje gelegen in Dillichtermade, een vierde gedeelte in de hofsteden en huizen, welke eertijds behoorden aan Volkardus, genaamd betelinge, item 7 en een half maten land, genaamd amersat, gelegen bij beinewort, item 23 maten land, genaamd amersat [3]), een derde minder dan een maat, gelegen in den akker genaamd Udenvenne, deze bovengenoemde goederen, zeg ik, voeg ik bij het steenen huis, hetwelk ik bij den muur van het kerkhof van de minderbroederen met hunne toestemming en die hunner voogden op mijne kosten heb opgerigt, en ik wil, dat deze goederen en al mijn huisraad zullen ten eeuwigen dage voor het genoemde huis bestemd zijn en genoemd worden deszelfs aan- en toebehooren, het huis zelf met voornoemde toebehooren legateer; schenk, en draag ik met volkomen regt van eigendom op aan mijne echtgenoot Siwe en Geertruid mijne dochter en aan de andere

---

[1]) Reg. van het Archief, D. V, bl. 193. [2]) De Pelsterstraat. [3]) Zie over deze landmaat de *Bijdr.* D. V, bl. 8.

godegewijde vrouwen, welke Siwe tot hare medegezellen zal aannemen, zoo dat zij met haar, die zij opneemt, in het eigendom en het gebruik van het voorgenoemde, te weten van het huis en al de goederen, gelijk regt hebben, behoudens dat het ter geener tijd vrij zal staan voorgenoemd huis of hetgeen daarbij behoort, in het bijzonder de onroerende goederen, te verkoopen, of te scheiden of op eene andere wijze te vervreemden, ten zij zij met het oog op eenigerhande vermeerdering en met toestemming van den raad, die dan er is, eenig goed van de genoemden konden verwisselen in daarmede gelijke waarde hebbende. En indien het mogt gebeuren dat er in dat huis geene personen meer zijn, zal de raad van de stad met raad van den Gardiaan [1], die er dan zijn, daarin plaatsen geestelijke personen, aan welke zij het huis met zijn toebehooren geheel op de wijze boven medegedeeld toewijzen, doch in de overige goederen, welke ik tot eigen gebruik voor voornoemde Siwe en Geertruid heb bestemd, zullen haar dan kunnen opvolgen de naaste bloedverwanten, als zij daarover niet beschikt hebben. Ik stel tot uitvoerders van deze mijne beschikking aan den raad van de stad, aan welken ik op hun gemoed aanbeveel, dat alle deze bepalingen getrouw en met vrucht van woord tot woord, gelijk het boven is uitgedrukt, worden uitgevoerd, boven alles zorgende, dat noch het huis noch de goederen, welk daarbij behooren, langer worden gebezigd tot een wereldlijk gebruik, maar dat zij boven alles van heden af worden ten dienste gesteld van de godegewijde personen, gelijk boven is aangewezen. Mogt het geschieden, dat deze mijne beschikking als uiterste wil niet mogt geldig zijn, dan wil ik dat het gelde voor zoo veel zulks in regten kan. Wij derhalve, deze beschikking van Johannes, gemaakt in tegenwoordigheid van . . . . . met toestemming van hen, die voornoemde Geertruid en Siwe, uit regt van bloedverwantschap, zouden moeten opvolgen, indien zij kinderloos en zonder uiterste wil mogten komen te overlijden, en voorts met goedkeuring van den raad daarop gevraagd, keuren haar goed en zijn van oordeel dat zij als eene vrome en volgens algemeen gevoelen redelijke beschikking zal ten eeuwige dage kunnen bestaan,

[1]) Vermoedelijk den Gardiaan van het Minderbroederklooster.

tot getuigenis waarvan wij dit schrift met ons zegel voorzien en bekrachtigen. Gedaan en gegeven in het jaar onzer heeren eenduizend twee honderd LXXXIIII, op heilige apostel Andreae avond, toen Hugo de Aggere, Gerard genaamd Spiegel, Frederik genaamd Butzel, Ludolph genaamd Sickinghe, rationalen [1]) waren van de stad.

Nog een Ommelander Acte van Correspondentie.

Reeds meermalen is in deze bijdragen van de acten van correspondentie, in de achtiende eeuw in onze Ommelanden tusschen de adellijke heeren gesloten, eene mededeeling gegeven [2]). Het is bekend, dat ook onlangs over dit onderwerp een belangrijk werk is geleverd door den heer de Witte van Citters [3]), waarin evenwel weinig onze provincie betreffende is opgenomen. Dezer dagen viel nog mijn aandacht op de volgende acte, die op nieuw een belangrijk bewijs levert van die zeker niet goed te keuren, toen vrij algemeen in gebruik zijnde, wijze van handelen. Deze acte komt veel overeen met die vroeger door mij gegeven [4]); ook daarbij was de boete op de in dien tijd zoo hooge som van 30,000 gulden gesteld. De familien of de huizen Scheltkema, Nijensteijn en Ewsum schijnen ook, blijkens de vermelding daarvan in deze overeenkomst, een zoodanig contract te hebben gesloten. Tot nu toe is dit contract niet bekend, mogt het bij een of ander lid dier familie of elders voorhanden zijn, tot aanvulling van de geleverde bijdragen voor dit onderwerp, zoude de mededeeling er van in dit tijdschrift zeer wenschelijk zijn. Eindelijk zij nog opgemerkt dat het eene exemplaar van het volgende contract in het Archief is berustende, maar de dagteekening van 10 Maart draagt, terwijl het andere, waarvan de inhoud hier wordt gegeven, in bezit is van den heer L. U. Rengers van Naerssen en op den 1 Maart is geteekend.

---

[1]) Zoo veel als burgemeesters later geheeten.

[2]) *Bijdragen*, deel 4, bl. 65; deel 5, bl. 15, deel 8, bl. 155.

[3]) Jhr. J. de Witte van Citters, *Contracten van Correspondentie en andere bijdragen tot de geschiedenis van het ambtsbejag in de Republiek der Vereen. Nederlanden. Met eene Inleiding.* 's Grav. 1873.

[4]) *Bijdragen*, deel 5, bl. 29.

Onno Tamminga van Alberda en Josina Peternella Alberda geboren Clant Heer en Vrouw van Rensema en Jan Lewe en Amelia Maria Lewe geboren Clant, Heer en Vrouw van Middelstum, verklaren en betuigen door dezen, dat wij als heeren ende vrouwen van de huizen Rensema en Ewssum, tot vermidinge ende voorkominge van alle onlusten en desordres in 't onderquartier van Oosterampteradeel en tot onderhoudinge van een goede vertrouwde onderlinge harmonie en vrindschap, voor ons, onse kinderen, descendenten en verdere repraesentanten, ben geconvenieert en over een gekomen over de ampten, profiten en emolumenten, komende an Gem. Onderquartier te vervallen; jnvoegen dat de keur van de ampten voor de jaeren 1711 en 1712 an gem. onderq. vervallende sal komen ter dispositie van de Hooghwelgeboren Heer Alberda van Rensema of desselfs representant, en het tweede ampt an de hooghwelgeboren heer Lewe van Middelstum of desselfs representant. En wederom de keur van de ampten voor de jaren 1713 en 1714 op gemelte onderq. vervallende, sal zijn an de hooghwG. heer van Middelstum en het tweede ampt an de hooghwG. heer van Rensema ofte derselver representanten, hetwelcke so vervolgens van twee jaaren tot twee jaaren, vice versa sal tourneren. Verders is geconditioneert dat alle andere ampten politiq als militaire, loten of commissien, so alle twee jaren en tijdelijke mogten voorvallen, mitsgaders alle profiten en emolumenten, so op voors. Onderq. komen te vallen, bij ons egalijk sullen werden begeven en genoten: gelijk ook de kosten in diervoegen gedraegen werden: Ende so onvermoedens over het vergeven van eenige so politiq als militaire charges eenige discrepantie mogte vallen, sal sulks door het lot werden gedecideert, sonder dat jemant direct of indirect sigh sal mogen onderstaen de stemmen van de comparanten in 't onderquartier voor sich te krigen ofte sigh door de pluraliteit van deselve tegens dit contract te doen prevaleren in het nemen van Ommelander of staetsresolutien. Een van ons contrahenten of derselver representanten sijn ampt niet konnende of genegen zijnde selfs te bedienen, sal de bedieninge daervan an de andere voor alle en een jegelijk moeten confereren, mits daer voor genietende so vele als een derde soude willen geven: verbindende ons onderlinge, dat wij als mannen

en vrouwen van trouwe en van eere, alle onse maght en vermogen daar toe sullen aanwenden en contribueeren, dat desen ten effecte werde gestelt en in krachte verblive, ten welcken einde mede tot voorkominge van alle jalousie, wij malkanderen beloven gene nieuwe comparanten of eigenerfden buiten gemein consent, direct of indirect op de landsdagh te sullen brengen, 't en ware bij surrogatie in plaetse van de overledene. Des beloven wij en nemen an als mannen en vrouwen van eere, So waer ons Godt almagtig helpe, dit geconvenieerde stiptelijk te zullen nakomen ende agtervolgen, ook malkanderen en de eene de andere te guaranderen en bevrijen, tegens alle ende een jegelijk so daer tegens direct of indirect jeets mogten ondernemen of machineren, en tegens alle het gene door een derde en in specie de hooghwelgeb. heer Clant van Hanckema, als mede representant van 't huijs Scheltkema Nijensteijn, tegens dit contract, uit kracht van 't contract tusschen de huisen Scheltkema, Nijensteijn en Ewssum opgerigt in dato den . . . . . of andere wegen mogte werden getenteert of tot verswackinge van 't selve ondernomen: sullende dit contract achtervolgt worden en sijn volle effect sorteren, alschoon de huisen van Rensema en Nijensteijn sullen wesen gecombineert.

Dit alles onder die expresse poena en comminatie dat die gene van ons, onse erfgenamen of representanten in futurum, so hijr tegens in 't geheel of ten deele mogte komen te contrarieren, sal verbeurt hebben een summe van dartig duisent Car. gl. half ten profite van de gelaedeerde ende half ten profite van de armen van Uithuistermieden en van Middelstum en voorts inhabijl gehouden worden om eenigh ampt te bekleden, sullende egter door het betalen van dit poenael, dit contract geensints wesen verbroken, maer bovendien in volle kracht en vigeur bliven, submitterende ons in allen desen an alle hoge en lege heeren, regten en gerichten, en in specie om redenen ons daer toe moverende an den hove van Hollandt, Zeelandt en West-Frieslandt, renuncierende an alle exceptien, so hijr tegens souden bedaght of ingebraght konnen werden en de Vrouwen in specie an de Beneficien senatus consulti Vellejani en Auth si qua mulier, waer van wij verklaren wel geinformeert te zijn. Sonder arch of list. In oirkonde der waerheijdt en tot ves-

tenisse dieses hebben wij deselve met onse eigenhandige naamsonderschrivinge en met onse adelijke seguls bekrachtiget. In den jare onses heeren duisent sevenhondert en tijn, den eersten Martius en zijn hijr van twee gelijk luidende gemaekt.

SIJMON DE JOODE.

1576.

Het is bekend, dat de Joden in vroegere tijden geweerd werden uit de steden en dat er voor hen eene bijzondere vergunning werd vereischt, om daar te kunnen vertoeven en wonen. In de geschiedenis van dit gewest kan als oudste daarvoor aanwezig blijk worden gewezen op het verzoek van Joost den Joode in Appingedam aan den stadhouder graaf van Arenberg in 1564, om confirmatie zijner inwoning hem door burgemeesteren aldaar toegestaan. [1]) Zoo komt, als oudste blijk van hun verblijf in de stad Groningen, voor een octrooi van inwoning door burgemeesteren en raad van Groningen den 31 Oct. 1573 verleend aan Simon Micheels den Jode, waarbij hem werd toegestaan, „de bijwonige binnen deser stadt ende sijn handel toe drijven op een Groninger stuijver van vier daeler ter weecke ende op wyder articul noch mit em te verdragen doch alle tijdt tot enes erbaren rades wederseggen [2]).” Deze Sijmon Micheels zal vermoedelijk dezelfde zijn, die onder den naam van Simon de Joede voorkomt in een tegen hem gegeven vonnis van burgemeesteren en raad van Groningen van 31 Augustus 1576 wegens het verkoopen van „seker vergulden beeckeren van onduchtich suluer.” Als bijdrage tot de geschiedenis der vestiging en het verkeer der Joden in vroegeren tijd wordt het hier medegedeeld.

Wij Borgermeesteren ende Raedt der stadt Groeningen

---

[1]) Register op het Archief, dl. 2 bl. 240.

[2]) Ibid. dl. 2 bl. 359. Dit octrooi is door Mr. R. K. Driessen medegedeeld in het *Huisz. leven* van Mr. H. van Wijn, dl. 1, bl. 577. Zie ook Mr. H. O. Feith, Redevoering van 1819, aant. bl. 147 en volg., alsmede Diest Lorgion, *Geschiedk. Beschrijv. der stad Groningen*, II, bl. 194.

doen kundt ende betugen midts desen, dat wij inder schelinge tusschen den Olderman ende hoefflingen der Goldtsmede ghilde, anclagers eens ende Sijmon de Joede, verandtwoerder anderdeels, heerkomende van seker vergulden beeckeren van onduchtich suluer gemaket, de gedachte Sijmon hijr binnen bouen hoer gewichte ende weerde verkofft, Weshaluen he na der voerss. Goldtsmede rulle broeckvellich soll geachtet sijn, Waer tegens de voerss. Joede gesacht, woe he den voerss. Goldtsmeden sodane warcken genoechsam openbaret ende neet verborgen geholden, hadde se oock als auentuer ende neet voer ghoet suluer verkofft, were mede erboedich de voer den seluen koopschat weder t'ontfangen etc. Hebben wij Borgermesteren ende Raedt vpgemeldt na ghuedtlijck verhoer beijder parten to Rechte verclaert ende wthgesproecken, Also dat wij (na tegenwoerdiger saecken gestalt ende gelegentheijt) neet koenen beuinden, dat Sijmon de Joede voergen. na der voerss. Goldtsmede rulle, soll ditmael behoeren broeckvellich erkundt te worden. Beholdtlijck nochtans dat de voerss. Joede (sijn eghen erbiedinge nah) en sall na desen daghe sodane en diergelijcke onduchtige warcken ende waeren, alhijr neet meer verkopen noch verhanteren, sall oeck de questiose vergulden beeckeren, voer den seluen prijs, soe he de verkofft, weder annemen. Actum den lesten dach Augusti Anno XVc ses ende tsoeuentich dat Oerkunde wij mit onsen vpgedruckten signete [1]).

KROPELGILDE.

Dit gilde treft men in geen der gildeboeken, noch onder de burger- en raadsgilden onzer stad aan. Men vindt het slechts vermeld, voor zoo ver mij bekend, in de hieronder mede te deelen stadsverzegeling in het Groninger Archief. De vraag is, aan welk gilde wordt die naam gegeven; want men mag wel vrij zeker aannemen dat met kropelgilde wordt bedoeld een der in onze stad vroeger bekende gilden. Wenschelijk is het, dat zij die eenig licht hierover kunnen geven, hetzij door mededeeling

[1]) In het Archief, h. s. in folio bl. 57.

van de rol of het wetboek van dit gilde, hetzij door aanduiding van het gilde, aan hetwelk deze naam soms werd gegeven, hun licht in deze bijdragen geven.

Wij borgermesteren ende Raed jn Groningen betugen mijt dessen openen breue dat voer ons sien gekomen de houedingen vanden kropelghilde myt een deel der ghildebroders inder tijt Ende bekanden dat se voer em ende oeren nakomelingen hebben vpgedragen ende ouergegeuen dragen vp ende geuen ouer den vogeden van onss vrouwen kercke ter Ae jn onss stad tot behoeft der kercken vors., die hoffstede myt alle oeren tobehoren mijtten ewigen pacht ende hure erffliken ende ewliken, daer de brieff van spreket daer desse brieff doer getogen is, jn allen formen ende manieren to bruken ende to besitten alze deselue brieff daer aff jnholdet ende vtwijset Ende mytten vier kameren, die dair nv ter tyt vpstaen ende getymmert sint myt sodane gelt als de houedingen ende ghildebroders vorss als sie bekanden jnde ere godes ende onser lieuer vrouwen gegeuen is ende gebeden hebben, eweliken bij den vorss. kercke oec to bliuen sunder argelist dat orkonde wij myt onss stad zegel Ghegeuen inden jair ons heren dusent vier ende tsouentich vp sunte loyen dach Doe Goosen van Dulk, Johan rengers vanden Poste Alert Clant ende Sweder Kater burgemesteren waren onss. stadt. [1])

[1]) Reg. van het Arch. deel 1 bl. 182 nr. 11. Deze verzegeling was, gelijk blijkt uit de vermelding daarvan, getogen door eene andere, die thans ontbreekt.

OVER HET VOORMALIG REGT:

DE NON EVOCANDO,

IN DRENTHE EN GRONINGEN.

Het was van ouds een algemeen Duitsch staats- of liever volksregt, en zoo ook in de Nederlanden, dat de ingezetenen alleen voor hun eigen regter konden geroepen worden en behoefden te regt te staan. Dit regt werd zeer op prijs gesteld. Trouwens het was een waarborg voor de vrijheid, veiligheid en rust der ingezetenen. Eene uitzondering op dezen regel zou dus eene bijzondere zeldzàamheid zijn en wèl gegrond moeten wezen om geloof te verdienen. En zulk eene uitzondering heeft men nogtans aangenomen voor deze streken, met name Drenthe, Groningen met het Goregt daaronder begrepen, zooals die eertijds daartoe hebben behoord. Men hebbe dan ook, als ik kortheidshalve van Drenthe in 't algemeen spreek, niet van dat landschap in 't bijzonder, maar daaronder ook Groningen en het Goregt alsmede de andere heerlijkheden, die van Koevorden en Ruinen, te verstaan. Men neemt nu dat regt hier wel aan in het geestelijke of kerkelijke, maar niet in het wereldlijke. Het kwam mij daarom wel der moeite waard voor dit punt aan een onderzoek te onderwerpen, om te betoogen, dat ook wel degelijk in deze onze streken, even als in het overige Nederland, het *jus de non evocando* of *non citando*, zooals dat regt meer in onze bescheiden in het latijn heette, gegolden geeft, en wel juist omgekeerd oudtijds alleen in het wereldlijke, eerst later mede in het geestelijke.

Onder de oorkonden, welke daaromtrent in aanmerking komen, is in de eerste plaats te noemen die van 1328, waarbij over dat regt, even als meer andere punten, waaromtrent tusschen den graaf-bisschop van Utrecht en zijne onderdanen in Drenthe verschil bestond, door drie voorname scheidslieden, met name Godfried van Borkulo, Reynoud van Koevorden en Eiso van Rutenberghe, is beslist geworden, en die in de Groningsche en Drentsche, zoowel als Utrechtsche archieven, nog voorhanden is en het eerst door Driessen, in zijne *Monum. Gron.* I, 101, is gedrukt geworden. Vóór hem had Ubbo Emmius (*Rer. Fris. Hist.* f. 196) er den hoofdinhoud van opgegeven en de schrijver van *de Teg. Staat van Stad en Lande* (I, 90) er van gewaagd, zonder, naar 't schijnt, het gewigt er van te hebben ingezien. Men kan toch deze uitspraak in waarheid beschouwen als een hoogst belangrijk staatsstuk, als eene grondwettige verordening, daar hierin de wederzijdsche regten en pligten vastgesteld of bevestigd werden. Dezen bepaalden zich aan weerzijden tot vier punten. Zoo verbonden zich eenerzijds de ingezetenen van Drenthe: 1) om aan den bisschop op te brengen zekere van ouds gewone precarie of bede; 2) de vasallen in 't bijzonder van den bisschop, om buiten zijn goedvinden hunne leenen niet over te dragen; 3) zijne eigen of hoorige lieden niet van de hoorige goederen te vervreemden en dezen niet over te dragen aan vrijen; en 4) dat de bisschop de tienden met het kerkelijk regt mogt invorderen. Anderzijds verbond de bisschop zich: 1) een deken aan te stellen voor de bisschoppelijke zaken in Drenthe; 2) een wijbisschop daarheen te zenden, om toe te dienen het vormsel, de kerken en andere plaatsen te wijden enz.; 3) zijne onderdanen aldaar zoo veel doenlijk te beschermen in en buiten zijn bisdom tegen elk en een ieder; en 4) eindelijk en voornamelijk (praecipue), zooals hier bijgevoegd wordt, dat geen inwoner van Drenthe buiten Hulsford of Bisschopsberg boven Westerheslen voor den bisschop of zijn ambtenaar door eenig persoon mogt gedagvaard worden, of, zooals de woorden van dit punt in het latijn en het oorspronkelijke luiden: „et precipue de non citando aliquam personam terre Threntie, vel Oppidi Groniensis, extra Hulsforde vel Biscopesberghe supra Westerheslen, coram

nobis et officio nostro ab aliqua persona." Het blijkt dat telkens, als er een nieuwe bisschop aan 't bewind kwam, deze beiderzijdsche regten op nieuw werden bevestigd door inwisseling over en weer van de brieven daarvan. Er zijn daarvan ook nog eenige bescheiden in voornoemde archieven overig. In deze confirmatiebrieven wordt de hoofdinhoud van dien van 1328 herhaald, maar, behalve eenige andere lezing en rangschikking van een en ander punt, nog een slot toegevoegd, dat vooral ziet op het *jus de non evocando*, waarop wij nader terugkomen. Ter opheldering voeg ik hier nog bij, dat onder de beide plaatsen, Hulsford en Bisschopsberg, de grensplaatsen worden bedoeld, de eerste, Hulsford, tusschen Koevorden en Dalen gelegen, van de heerlijkheid Koevorden, en de tweede, Bisschopsberg, zijnde een hooge zandheuvel in de nabijheid van Havelte, vroeger Westerhesselen geheeten, van het landschap Drenthe, waar de nieuwe bisschoppen als heeren daarvan werden gehuldigd en zoo ook in persoon de precarie moesten komen vragen, volgens dezelfde uitspraak. Op de eerstgenoemde plaats, Hulsford, heeft een kapel gestaan, vermaard door hare reliquiën en processiën, welke jaarlijks uit Drenthe en andere oorden derwaarts plagten te trekken [1]).

Men ziet, de voormelde punten, toen geregeld, zijn deels van wereldlijken, deels van geestelijken aard, overeenkomstig de dubbele betrekking van graaf of landsheer en bisschop, welke de Utrechtsche kerkvoogd bekleedde. Zoo behoorden in de eerstgenoemde vier artikelen tot het wereldrijke regt ongetwijfeld de drie eersten: de precarie, de vervreemding van leengoederen en die van hoorige lieden en hunne goederen, maar het vierde, dat der tienden, tot het geestelijk regt; van de laatstgenoemde vier artikelen, de beide eersten over den deken en wijbisschop, tot het geestelijke regt, de beide laatsten, over de bescherming der Drentsche onderdanen en hun regt *de non citando*, tot het wereldlijke regt. Zoo meen ik althans dit laatste vierde artikel te moeten opvatten en dit te kunnen bewijzen tegen hen, die het tot het geestelijke regtsgebied brengen. Dit

---

[1]) Magnin, *Overzigt van de Besturen in Drenthe*, II, 1ste ged., bl. 87, en *Oudh. en Gest. van Groningen*, bl. 551.

doen uitdrukkelijk de voormalige archivarissen van Groningen en Drenthe, Driessen en Magnin. Zoo verklaren zij de precarie ook. Ik heb in dit tijdschrift reeds het tegendeel hiervan, naar ik meen, betoogd (*Bijdr.* IV, 305). Het is wel na te gaan dat Driessen hierover niet anders kon denken, zoo hij niet zijn geliefkoosd gevoelen over de onafhankelijkheid van de stad Groningen van den bisschop van Utrecht wilde verloochenen. Want die betaling van de precarie en dat voorregt van niet dagvaarding, was een en ander een wereldlijk, geen kerkelijk regt, sloot noodwendig in zich, dat die stad, op welke beide mede van toepassing waren, dan ook onder het wereldlijk gezag van de bisschoppen stond, even als het Goregt en overig Drenthe. Feith en Ypeij zwijgen er geheel van in hunne *Oudhed. van het Gooregt en Groningen* en andere geschriften. Maar van hen mag ook in dit geval de spreuk gelden: die zwijgt, die consenteert. Anders zouden zij het gevoelen van Driessen wel tegengesproken hebben. Hoe dit zij, daar nu deze ook geene gronden verder voor zijn gevoelen bijbrengt, hebben wij hier alleen te doen met Magnin. Deze beschouwde de stad Groningen, evenzeer als het overige Drenthe, onderworpen in het wereldlijke en geestelijke beide aan den Utrechtschen bisschop. Men kan hem daarom niet van zulke subjectieve beweeggronden verdenken, als Driessen misschien had; hij moet dus wel duchtige objectieve bewijsgronden voor zijn gevoelen hebben, te meer daar hij anderzins zoozeer voorstaat de aloude vrijheid van Drenthe en die niet te hoog weet te roemen. Op die vrijheid zou echter, mijns bedunkens, vrij wat af te dingen vallen, indien de bisschop of wie ook geregtigd ware geweest elken Drenthenaar over deze of gene zaak voor eene wereldlijke regtbank te Utrecht of eene andere plaats in het Sticht te kunnen dagen. Magnin schijnt tot de meening, dat gemelde bepaling *de non citando* tot het kerkelijk regt behoorde, geleid te zijn door de eenigzins andere lezing en rangschikking, waarvan ik sprak, van deze en gene bepaling in de latere confirmatiebrieven, dan in dien van 1328. In dezen volgen, zooals wij zagen, de artikelen aldus op elkander, dat het eerste handelt over den deken, de tweede over den wijbisschop, het derde over de bescherming der ingezetenen en eindelijk het vierde over het regt *de non citando*. In den

confirmatiebrief nu van bisschop Jan IV van 1344 aan Drenthe (den eersten, dien wij hierop ontmoeten), is de volgorde der artikelen deze, dat de beide eerste artikelen eveneens handelen over den deken en den wijbisschop, maar dan volgt dat over het *jus de non citando*, zoodat, in plaats van dit, het artikel over de bescherming der ingezetenen hier het laatste is. Het artikel zelf *de non citando* luidt dus: boven hetwelk wij (bisschop) of iemand onzer onderdanen genoemde ingezetenen (van Drenthe) of iemand van hen op het aanstaan van wien ook of van wege ons ambt buiten de grenzen, te weten, Hulsford en Bisschopsberg, geenszins mogen dagvaarden; en dan voegt de bisschop na het laatste artikel over de bescherming en eene algemeene bevestiging van het voorafgaande er nog dit slot bij: dat bijaldien toevallig door drukte of anders, in strijd met deze vrijheden, door ons (bisschop) of onzen officiaal te Utrecht, of door eenig ander onzer onderdanen, tegen voornoemde ingezetenen eenigerhande brieven van dagvaarding mogten afgegeven worden, deze van geene waarde zijn en niemand gehouden is op eenigerlei wijze daaraan uitvoering te geven [1]). Zoo luiden ook de overige nog bekende confirmatiebrieven van 1368, 1380 en 1400 [2]), toch weder met dit onderscheid, dat in plaats van de eerste woorden „boven hetwelk wij" (ultra quod nos) van ons artikel, die als 't ware schijnen te slaan op de voorgaande artikelen over den deken en den wijbisschop, nu staan „en dat wij" (quodque nos), zonder verband dus met die voorgaande. Dit verband geeft wel eenigen schijn van grond voor de meening van Magnin en zelfs tot het vermoeden, dat de bisschop het regt *de non citando* alleen tot het kerkelijke regt heeft willen betrekken. Maar ons houdende

[1]) Men vindt dezen brief bij Driessen, a. w. I, 162, en Magnin, a. w. II, 1ste ged. bl. 103. Ons artikel luidt hier in het oorspronkelijke: »ultra quod nos, seu aliquis subditorum nostrorum, dictos homines, seu aliquam personam ex eisdem, ad cuiuscunque instanciam, vel ex officio nostro, extra terminos, videlicet Hulsfoerde et Bisscopsberghe juxta Westerhessel, citare nullatenus debeamus;" en dat slot: »quod, si forte per occupacionem vel aliter contra huiusmodi libertatum continenciam a nobis vel officiali nostro Traiectensi, vel quibuslibet aliis subditis nostris, contra dictos homines aliquas literas citatorias emanare contingat, ille sint inanes et irrite, nec aliqua persona contra ad executionem earundem aliquatenus teneatur."

[2]) Zie deze brieven bij Driessen, a. w. II, 258, 352, en III, 519.

aan den oorspronkelijken brief van 1328, meenen wij den inhoud van dien van 1344, zoowel als van de volgende brieven, betreffende het regt *de non citando*, ook allezins toepasselijk te mogen verklaren op het wereldlijk gebied.

Nadat Floris van Wevelikhoven in 1380 zijn confirmatiebrief had afgegeven, volgt er van dezen bisschop in 1384 eene nadere verklaring in onze taal omtrent het *jus de non citando* in twee afzonderlijke brieven van denzelfden datum, den een aan het landschap Drenthe en den ander aan de stad Groningen en het Goregt gerigt. Hierin geeft deze bisschop te kennen, dat hij noch iemand van zijnentwege iemand aldaar buiten Hulsford of Bisschopsberg zal dagen, of hij zal zich eerst wenden, wat dat landschap aangaat, aan de wijsheid of den ambtman daarvan, wat Groningen en het Goregt betreft, aan de burgemeesters of den schout, om hem regt te doen wedervaren; maar indien hem dat geweigerd werd, dat hij dan met alle regten mogt voortvaren op allen, waartegen hij aanklagte had [1]). De geschiedenis zwijgt verder, maar er moet tusschen dien bisschop en zijne Drentsche onderdanen iets voorgevallen zijn, dat hem genoopt heeft deze verklaring af te geven, waarin, zooals Magnin teregt zegt, hun regt *de non evocando* zeer verminderd, ja bijna geheel krachteloos werd gemaakt. Het is alsof genoemde bisschop den een of den ander in Drenthe heeft aangeklaagd en vervolgd, maar vruchteloos, en toen den beklaagde voor zijn regtbank heeft geroepen; dat men daar tegen is opgekomen en hij daarop die verklaring heeft gegeven. Magnin merkt daarbij nog op, dat deze oorkonde, „op zich zelve beschouwd en niet in verband tot de vroegere betrekkelijke stukken, den Drenthenaren van lateren tijd op het denkbeeld heeft gebragt, dat derzelver voorvaderen ook het regt *de non evocando* hebben bezeten in zaken tot het wereldlijke bestuur en tot de wereldlijke regtspleging betrekkelijk." En die Drentenaren hadden wel degelijk gelijk. Gold het hier geestelijk regt, dan moest des bisschops aanschrijving immers niet aan de wijsheid of de etten noch aan den ambtman van Drenthe, niet aan de burgemeesters of den schout van

---

¹) Dit is de hoofdinhoud van deze brieven, aan Drenthe bij Magnin, a. w. II, 1ste ged. bl. 106, aan de stad enz. bij Driessen, a. w. II, 376.

Groningen geschieden, maar aan den deken van Drenthe. Dan Magnin zal nader met onderscheidene stukken aantoonen, zooals hij zich verder uitdrukt, „dat de ingezetenen van Drenthe in latere tijden, immers wat het boetstraffelijk regt betreft, wel degelijk buiten Drenthe voor den wereldlijken regter werden geroepen en teregt stonden." Laat ons zien wat hiervan zij.

Bij de verzoening van de Drenthenaren met den bisschop Frederik van Blankenheim en zijne huldiging door hen in 1395 bevestigde deze hen, bij zijn zoogenaamden Landsbrief, ook, en wel in de eerste plaats, in de voormelde vier voorregten, maar nu in onze eigen taal en meer of min gewijzigd, doch in den hoofdinhoud gelijkluidend; en daaronder komt dan als derde ons betwiste voorregt aldus voor: „III. Item, zo zullen wy niemant van onsen onderzaeten daeghen noch citeren mit onsen noch onses Officialis brieuen, uit den Lande van Drenthe, verder dan to Hulsfoert, off to Biscop-berge: Ende voert, dat sulcke breue quemen in Drenthe, die sullen wesen ydel en sonder macht, ende geen Priester derff die breuen veruolgen, noch die Mandata exequiren. Meer hier aff sint uitgenomen saecken roerende van onsen Leen-gueden, onsen Tafelgueden, ende van onsen hoerighen luiden, na inholt der olden breuen, die daer aff in voirtyden gemaect sin: Ende beholtelycken oock onser Ecclesien oerer older gewoenten, na inholt derseluer older breuen." [1]) Magnin geeft dit artikel verkort en blijkbaar naar zijne meening geschoeid met deze woorden op: „Om de Drenthenaren niet voor den geestelijken regter te zullen roepen buiten Hulsvoord en den Bisschopsberg. — De zaken welke betrekking hadden tot 's bisschops leengoederen, tafelgoederen en hoorige lieden waren hiervan uitgezonderd." Dit levert een sprekend voorbeeld op hoe men, eenmaal eene opgevatte meening koesterende, daarin kan blijven volharden, tegen de luid tegensprekende waarheid in. In dit stuk is evenmin als in de vorige van geestelijk regt sprake, en het volgt daarentegen blijkbaar uit de uitzondering die hier op het regt gemaakt wordt, dat het een wereldlijk regt was. Want leenen, hoorige lieden en goederen, hadden niets met het kerkelijk regt

---

[1]) Van Idsinga, *Staatsr.* II, 10.

te maken. Of die uitzondering toen voor het eerst gemaakt is, dan wel reeds bestond, maar nu daarbij is opgenomen, laat ik daar; maar ze was natuurlijk en regtmatig. Want de leenzaken en die van eigen lieden en goederen waren van het algemeene regt uitgesloten, hadden haar eigen regt en stonden onmiddellijk onder de heeren dier leenen, lieden en goederen, hier de bisschoppen van Utrecht [1]). Deze bijgevoegde uitzondering geeft ook genoeg te kennen, dat hier alleen nog het wereldlijk regt *de non evocando* bedoeld is, niet mede het kerkelijk regt, zooals men uit de algemeene bewoordingen, waarin het artikel hierover in deze en gene brieven gesteld is, zou kunnen meenen te mogen opmaken. Neen, eerst later, zullen wij zien, is dit regt ook, althans uitdrukkelijk, toegepast op kerkelijke zaken.

Dat Drenthe het *jus de non evocando* in wereldlijke zaken niet bezeten heeft, acht Magnin daardoor nader bevestigd te worden, dat in de Drentsche Landregten van de bisschoppen Frederik van Blankenheim, van 1412, en Rudolph van Diepholt, van 1447, van dit regt geen gewag gemaakt wordt [2]). Dit is onjuist; wanneer hij gelet had op de slotartikels van beide landregten, dan zou hij dat niet hebben beweerd. Daarin toch wordt nadrukkelijk bepaald, dat de Landsbrief, in 1395 door den eerstgenoemden bisschop uitgevaardigd, zou blijven in zijne volkomen magt [3]); en men weet ook, dat de Drenthenaren steeds dien brief als eene grondwettige verordening van groot gewigt hebben beschouwd. Ik kan omgekeerd met meer regt aanvoeren, dat in den ouden seendbrief van Drenthe van 1332 niet het minste gewag gemaakt wordt van het regt *de non evocando*. En hier was het toch wel de plaats, om dat regt te vermelden, als het een kerkelijk regt was. Maar Magnin blijkt dien ouden seendbrief zelfs geheel niet te kennen, daar hij dien van Rudolph van Diepholt van 1451 en 1454

[1]) Overeenkomstig hiermede is ook een vonnis van den etstoel van Drenthe in 1421 van dezen inhoud: »Tusschen den Drosten ende Willem Houinge enn willen die Etten niet wijzenn, want het ahnn tinsz draeget." Zie het *Ordelboek van den Etstoel van Drenthe*, in de *Verh. van het Gen. P. E. J. P.* VII, 2de stuk, bl. 12.

[2]) A. w. II, 2de ged., bl. 146.

[3]) Zie beide Landregten bij Magnin, a. w. II, 2de ged. Bijl. 1 en 2.

als den eerst beschrevene aanmerkt [1]). Hij meent verder uit dien seendbrief van Rudolph van Diepholt te kunnen opmaken dat er hiermede toen een belangrijk voorregt en als eene uitbreiding van het kerkelijke regt *de non evocando* in het belang der Drenthenaren is verleend [2]). Er wordt namelijk daarin omtrent het regt van appel van de vonnissen der dekens gezegd: „Ende wye duncket dat hem de sentencie thoe nae offte en teghen gaet, offte onrecht gheschiet, dye mach dat aen onsen Officiaell thoe Utrecht, thoe Cöllen offthe thoe Roomen claeghen (d. i. aan den aartsbisschop of den paus), ende voert vervolghen alse trecht daer aff is." En dan volgt een artikel over het regt *de non evocando* in deze woorden: „Item gheen Landtman onses landes van Drenthe vorscr. sal den anderen Landtman wth onsen lande van Drenthe daeghen met Officiaels brieuen noch bannen. als by twee dubbelde banne vorscr. onsen Deken, ende V Groninger Marck onsen wartlycken Gerichte, ende oick V Marck vorscr. den dat ghedaen wort. Nochtans soelen de brieuen van gheender macht wesen, ende de Kercheren onses landes vorscr. ende oick de Priesters en soelen die brieuen niet vervolgen, ende wanneer dat gheschiet, die salt claegen beiden Richters vorscr." Doch wat hier voorgaat kan moeijelijk gezegd worden eene uitbreiding te zijn van hetgene volgt, en dit is ook niet het geval. Het regt van appel in kerkelijke zaken bestond al van ouds en algemeen en verschilde zeer van het regt *de non evocando*. Het wordt hier wel opgenomen in den seendbrief van Rudolph van Diepholt, maar het was toch, als ik wel heb, volgens het algemeene kerkelijke of kanonieke regt van kracht en behoefde dus eigenlijk niet daarin, evenmin als in den seendbrief van 1332, vermeld te worden. Integendeel mag men het er voor houden, dat het regt *de non evocando* toen ook eerst op kerkelijke zaken met den seendbrief van Rudolph van Diepholt is toegepast geworden of, zooal eerder aangenomen, toen eerst daarin is voorgeschreven geworden. En dit was dan werkelijk eene uitbreiding, niet van dat regt van appel in 't bijzonder,

---

[1]) Zie zijn *Overzigt der kerkelijke geschied. van Drenthe*, bl. 78.
[2]) Zie zijn *Overzigt van de Bestur. in Drenthe*, II, 2de ged., bl. 146, en dien seendbrief ald. in Bijl. 3, bl. 278.

toch van het kerkelijk regt in Drenthe en wel geheel of oud-Drenthe. Want schoon die seendbrief alleen gegeven mag zijn aan de Landschap, zoo mag men veronderstellen, dat dat voorregt ook aan de Heerlijkheden is verleend geworden, aangezien wij het hier mede zullen aantreffen. Het mag met regt een voorregt heeten, te meer omdat Drenthe hiermede begunstigd werd, boven de andere deelen van het bisdom Utrecht, waar het bij het oude bleef, althans zoover mij is voorgekomen, in het naburig Friesland en Holland [1]).

Magnin brengt verder nog bij tot staving van zijn gevoelen eenige Drentsche vonnissen, onder de bisschoppelijke regering en later geveld. Wij zullen die dan ook hebben te beschouwen. In de eerste plaats de gedingen, in de jaren 1484, 1485 en 1486 gevoerd wegens boetstraffelijke aangelegenheden voor den toenmaligen bisschop en zijn hoogen raad, de gecommitteerden der drie hoofdsteden van Overijssel, op de klaringen in die steden. Het blijkt daaruit dat eenige ingezetenen van Diever en andere Drentsche kerspelen zich hadden verzet tegen de uitspraken van den toenmaligen drost, Jan Stelling, en deze zich deswege heeft beklaagd bij den bisschop en zijn raad, die daarover dan ook vonnis hebben geveld, waarbij deels de drost in het gelijk werd gesteld, deels niet, ook een en ander punt weder verwezen naar den etstoel [2]). Hier stonden, dit is niet te ontkennen, Drenthenaren te regt voor eene vreemde regtbank, op eene vreemde plaats. Ik kan hierop echter aanmerken, dat deze gedingen betroffen eene gewigtige boetstraffelijke zaak en wel ongehoorzaamheid of rebellie tegen den drost, wien als vertegenwoordiger van den bisschop of landsheer die zaken waren opgedragen. Het was dus een vergrijp tegen de hooge heerlijkheid en buitendien een bijzonder buitengewoon geval. De etstoel was wel het hoogste geregtshof in burgerlijke zaken, van waar geen appel bestond, maar niet in boet- en lijfstraffelijke zaken. Hoe deze regtbank over deze vervolgingen gedacht heeft,

---

[1]) Zie Art. 16 van het Friesche seendregt, ook door Magnin uitgegeven in zijn *Overzigt van de Kerk. Gesch. v. Drenthe*, Bijl. 1, en de aanhaling bij A. Matth. *de nobilitate* p. 374: »Citandi reum Ultrajectum ex Hollandia et Frisia Officiali facultas. Charta Anni 1553."

[2]) Zie deze vonnissen bij Magnin, a. w. II, 2de ged., bl. 47.

blijkt niet, maar wel, dat zij er in berust schijnt te hebben. En dit heeft zij in sommige andere, zelfs burgerlijke, gevallen meer gedaan. Zoo voert Magnin nog aan een paar latere vonnissen, door haar zelve gewezen en wel in den jare 1529 onder hertog Karel van Gelre. Volgens het eerste kwam de eene partij met aanbevelingsbrieven van dien landsvorst en den drost om haar regt te laten wedervaren. Wegens gebrek aan bewijs werd echter het vonnis ten voordeele van de wederpartij uitgewezen met deze slotwoorden, waarop Magnin vooral schijnt te doelen: „Kan hy sy voir onss G. H. Rade anders verleggen, moeten wy lyden, woe wall hy nw voir vns nyet bybrengt." Mogt, zoo zullen deze woorden beteekenen, de eerste in 't ongelijk gestelde partij hare zaak bij des vorsten raad anders weten te beleggen, zoo zouden de etten dit moeten dulden. Zij gaven dus hiermede te kennen, dat zij die handelwijze wel niet konden of wilden beletten, maar geenszins, dat zij die goedkeurden of voor regtmatig hielden. Het tweede vonnis betrof, naar 't schijnt, eene vordering van vaderlooze kinderen tegen hunne moeder, welke eerst vervolgd was te Rome bij den paus, daarop aan den bisschop van Utrecht en nu aan den etstoel was verwezen. Ze zal misschien eerst als eene kerkelijke zaak, doch later als eene wereldlijke zijn beschouwd. De etstoel stelde een vergelijk voor, en wilden de partijen dat niet aannemen, dan — zoo zeggen de etten — „wist men sy van dit recht an dat hoeghere regt, dat is de vorklarynghe oinss Gen^en Leuen Hernn Hertouch van Gelre etc. ind zynen Ff. Gen. Hoeghen Raide, soe sy beuorens by den Bisschoppen Raiden gehanghen hefft ind gewest is." [1]) Hier verwijzen de etten vrijwillig de partijen naar den landsvorst en zijn raad, dienzelfden Overijsselschen raad, als boven werd vermeld, en erkennen zij dus dien vorst en raad als hoogeren regter in burgerlijke zaken. Men moet hierbij echter vooral bedenken, dat Drenthe toen stond onder de overheersching van Karel van Gelre, die, zooals Magnin zelf opmerkt [2]), zich niet stoorde aan de regten en voorregten der landzaten. Onder hem nam ook de magt van dien raad over de Landschapszaken aan-

[1]) Zie beide vonnissen bij Magnin, a. w. III, 1ste ged., bl. 63.
[2]) A. w. II, 2de ged., bl. 37.

merkelijk toe. En zoo is het te verklaren, hoe de Drentsche jury er toe kwam, om in deze en gene gevallen, waarmede men ook verlegen was, dien raad te erkennen meer of min als een regtbank van hooger ressort of van appel ook in burgerlijke zaken [1]).

Maar al is dan nu de wereldlijke vrijdom van dagvaarding en van appel om deze of gene reden niet ten allen tijde en in allen deele, zelfs niet door den etstoel zelven, in acht genomen, zoo kan dit nog niet afdoen aan de regtmatigheid daarvan en niet meer dan als eene uitzondering op den regel beschouwd worden. Tegen de vonnissen van Magnin kan ik anderen overstellen, die stellig voor dien vrijdom pleiten [2]).

Zoo luidt een vonnis van het jaar 1462: „Item want heer Johan Hulszbusch, bouen des Deeckens vnnd des Drosten wijsinge ende der Etten wijsinge, Helprich Johansz als een mombaer Johans Sueringes kinder met vthemesschen brieven tho Collen gedaeget heuet, van arffachtighen goeden jn Drenthe gelegen, szo hefft hem Johan gebroecken nha uthwijzinghe der olden lantrechten ende olde gewoenten des landes van Drenthe." Een ander van 1467: „So js gewijst tusschen den Drosten ende Hindrick Tinge

---

[1]) Om der bijzonderheidswille vermeld ik zelf hier nog een vonnis van den etstoel van 1471, in a. *Ordelboek*, bl. 90. Iemand was beschuldigd en overtuigd uit een rochtbrief, waarop hij geld ontvangen had, het zegel te hebben uitgesneden, zonder het geld terug te geven. De uitspraak was: »szo en is des gelyckes in den lande van Drenthe niet geschiet, dat ijemant kundich ist, darumme beuehlen de Etten dat mijnen heren vnnd den Drosten to berichten." Hier bevelen de gezworenen van Drenthe eene zaak, omdat zij een ongehoord feit betrof, ter beslissing den bisschop en drost aan.

[2]) Er is nog een brief, dien Magnin hierbij aanhaalt, als gunstig voor zijne stelling, a. w. III, 1ste ged. bl. 61, noot. Het is een brief van 1534, waarbij Jhr. Roeloff van Echten door hertog Karel wordt opgeroepen om te Koevorden te komen, ter gelegenheid dat die vorst aldaar (dus buiten Hulsvoord voegt Magnin er bij) door zijne raden en dienaren, in tegenwoordigheid van den drost, van hem (R. van Echten), van anderen der Ridderschap en van de 24 etten van Drenthe, regt zoude doen spreken in een geschil tusschen Jhr. Henrick van Hairst, destijds heer van de ridderhofstad de Klencke, en de eigenerfden van Oosterhesselen. Magnin zal dit zelf wel wat te spitsvondig geacht en daarom maar in eene noot aangehaald hebben; en zoo doen wij ook. Koevorden lag, ja, als men zoo wil, buiten Hulsvoord en buiten de Landschap, maar toch in Drenthe, daar resideerde zelfs zijn drost. Die brief kan derhalve wel geen bewijs opleveren tegen het regt *de non evocando*.

nae den olden lantrechten ende voerwijsinge, want die Etten gesien hebben clage brieuen der drijer steden, dat Hindrick geclagett hefft, bouen des Drosten ende Etten wijsingen, szo hefft de Drosten gebroecken van elcken claghe II vijftijn marck ende elck Ette XV marck." Een derde van 1477: „Szo js gewijst vohr een olt lantrecht ende gewoenthe des landes van Drenthe, off jemandt were, de vthemesche brieuen brochte ende ouervolgede inden lande van Drenthe, also vake he dat dede, szo breket he hundert olde marck." Een vierde van 1485: „Jtem de Droste mit den gemeinen Etten hebben gewijst, ende ouerdraghen, soe we dat jn den lande van Drenthe off bueten den lande claeghet offte spreeckt op des Drosten vnnde Etten wisinge, dat sie jnden Ettstoel vohr recht gewesen hebben, offte de bouen oer wisinge claeghet vnnd darup gesproecken hebben, demen dar warhafftich van beschinen kan, de sol nummermehr jn den Ettstoel sitten off Ette sijn, als jn voertijden bij Alephs van Haren ouer Geerde Besueden, vnnd oick bij tijden Wolter Stellinghen amptman mit den Etten affgewizet is, ende de sulueighe sullen dar tho breecken an den Drosten vnnd ahn elcken Etten, gelijck dar jn vortijden van gewijst vnnde ouerdraghen is, dat is den Drosten II XV marck vnnd elcken Ette eins XV marck." Eindelijk een vijfde van 1517: „Item soe Roeleff Wolters met een notarius brieff gekohmen ende sich beclaeget bouen lantrecht toe hoege op de broecke geschattet solde wesen, so seggen die Etten, want Roeleff Wolters dat buiten landes versocht hefft, ende daerbouen gescheiden is, wort hem dan vnnrecht gedaen bouen lantrechte, szo mach he dat versuecken ahn den landtuursten." [1]). Wil men nu in deze laatste woorden een regt van appel erkennen, een regt van dagvaarding behelzen ze zeker niet, en zij kunnen ook in 't algemeen gebragt worden tot het laatste artikel van de uitspraak van 1328, waarbij de bisschop belooft de Drenthenaren zoo veel mogelijk te zullen beschermen in en buiten zijn sticht. In de voormelde laatst gehoudene klaring van 1486 (bl. 250) omtrent het

[1]) Men vindt deze vonnissen in het *Ordelboek van den Etstoel van Drenthe*, dat van 1462, bl. 70, van 1467, bl. 82, van 1477, bl. 115, van 1485, bl. 145, van 1517, bl. 200.

verschil tusschen den Drost en eenige Drenthenaren wordt ook overeenkomstig hiermede aan het slot gezegd: „Voort meer, ofte dat lant eenige gebreecken opten Drosten hadden, daeromme en sollen sy geene vergaederinge jn den Lande maecken, maer sullen dat mynen G. H. ende de Steden te kennen geuen ende sal mijn G. H., gebeurlyck, daerjnne versien" [1]).

Hoe dit zij, dat de Drenthenaren hun vrijdom van dagvaarding en appel onder de volgende landsheeren, keizer Karel en koning Philips, hebben gehandhaafd leert ons verder overtuigend de geschiedenis. Deze vorsten waren met het bestuur in Drenthe niet te vrede en wenschten daarin verandering te brengen. Vooral onder Philips werd daartoe moeite gedaan, maar zonder gevolg. In het belangrijk en uitgebreid verslag daaromtrent van den kundige regtsgeleerde, mr. Gerard van Oostendorp, lid van het collegie van „Cantzlaer en Raden in Overijssel", die zich tot onderzoek daarvan persoonlijk naar Drenthe begaf, behelzen punt 8 en 9 van de „Civile abusenn" het volgende:

„VIII. Oock willen sy luyden (de Drenthenaren, in 't bijzonder de etten) giene appellatie gestaeden, 't welcke nochtans by voirheeren Bisschoppen geschiedt, an welcken sy geappelliert hebben, als blycket by bewys, rustende in handen des Drosten vau Coevorden.

IX. Sy hebben sich oock vervordert te verbieden, dat die ingeseten niet sullen van overdaden (wandaden) suppliceren an mynen genadigen Heren Stadtholder" [2]).

De geleerde van Oostendorp gelieft deze punten onder de civiele misbruiken op te noemen. Zij mogen dit al uit een regtskundig oogpunt zijn, de vraag is hier of ze wettig waren. En dit zou hij, geloof ik, moeijelijk hebben kunnen tegenspreken. In allen gevalle geeft wat van Oostendorp hier aanvoert duidelijk te kennen, dat de etten met hand en tand weder vast hielden hun vrijdom van appel en dagvaarding. Dit laatste almede wat hier nog volgt.

Ten gevolge van de oprigting der nieuwe bisdommen onder Philips, waardoor het landschap Drenthe in het geestelijke onder het bisdom Groningen kwam en aan den bisschop aldaar onderhoorig werd gemaakt, ontstond er een

---

1) Magnin, a. w. II, 2de ged., bl. 154.
2) Magnin, a. w. III, 1ste ged., bl. 196.

conflict over het regt *de non evocando*. Ik herinner hierbij dat, schoon van ouds het landschap Drenthe met Groningen en het Goregt maar één dekenschap uitmaakten, beide deelen, even als in het wereldlijke, zoo ook in het geestelijke mettertijd meer en meer van elkander gescheiden werden en op zich zelve zijn komen te staan. En zoo was het in het oog der Drenthenaren een inbreuk op hun regt, dat zij voor den bisschop te Groningen konden te regt geroepen worden. Er werd deswege in het jaar 1572 tusschen de ingezetenen van Drenthe en den Groningschen bisschop een vergelijk getroffen, dat door koning Philips in 1573 werd bekrachtigd, waarbij zoo veel doenlijk die ingezetenen in dit hun regt werden gehandhaafd [1]). Magnin wil daaruit afleiden dat de koning Philips het regt *de non evocando* in Drenthe alleen voor kerkelijk heeft gehouden [2]). Hier werd, ja, maar alleen over het kerkelijke regt beslist; het wereldlijke regt bleef daarbuiten en daarentegen in volle kracht. Magnin erkent dan ook het bestaan daarvan in de 17de en 18de eeuw, maar laat het zoo voorkomen, om zich gelijk te blijven, alsof de Drenthenaren toen ook eerst in burgerlijke aangelegenheden het *jus de non evocando* hebben laten gelden. Neen, dat regt was overoud, maar sommige bepalingen daaromtrent in dien tijd gemaakt waren nieuw, zooals de zware straf op de inbreuk van dat regt. Die hunner, welke andere landzaten van dat gewest buiten hetzelve in regten betrokken, werden in eene geldboete van *f* 500 verwezen. Vaste goederen, in Drenthe gelegen en aan elders wonende personen toebehoorende, mogten op buiten het Landschap gewezene vonnissen, zonder toestemming van den etstoel of van de staten des Landschaps, niet in beslag genomen en geregtelijk verkocht worden. Bij meer dan ééne gelegenheid — getuigt verder Magnin — is der Drenthenaren regt *de non evocando* door de staten-generaal, de stadhouders en andere hooge autoriteiten niet alleen geëerbiedigd maar zelfs met nadruk gehandhaafd geworden, vooral wanneer elders over handelingen van den drost, de etten of andere Drenthsche ambtenaren was geklaagd [3]).

[1]) Magnin, a. w. III, 1ste ged., bl. 244.
[2]) A. w. II, 1ste ged., bl. 108.
[3]) Magnin, a. w. III, 2de ged., bl. 198.

Na Drenthe in het algemeen en het Landschap in 't bijzonder in dezen te hebben afgehandeld, wil ik er nog bijvoegen, wat mij van de Drenthsche heerlijkheden en zoo ook van Groningen aangaande ons onderwerp is voorgekomen. Van de heerlijkheid Koevorden vind ik daaromtrent niets uitdrukkelijk of bijzonderlijk vermeld. Ik merk dan alleen op, dat hier het Overijsselsche landregt werd ingevoerd, doch in het kerkelijke het Drentsche seendregt in zwang bleef. De Drost was en bleef als heer van Koevorden steeds het hoofd der criminele regtspleging in eersten aanleg, overigens in tweeden aanleg, door beroep van de vonnissen der stadsregering. Hij mogt daarbij geene regterlijke uitspraak buiten het ressort der heerlijkheid doen noch de pleitende partijen elders voor zich doen verschijnen [1]). En dit zullen voorzeker de ingezetenen zelve elkander noch vreemden dezen hebben mogen doen, even zoomin als in Overijssel. Hier bestond eveneens het *jus de non evocando.* In de opdragt van dit gewest aan keizer Karel V den 21 Febr. 1527 werd dit regt bevestigd met deze woorden: „Ende men sal gehouden wesen eenen yegelycken voor zynen behoorlycken rechter aen te spreken ende te rechte te setten ende nergens elders" [2]).

Niet anders was het hiermede gesteld in de heerlijkheid van Ruinen, die schoon midden in Drenthe gelegen, toch daarvan grootendeels onafhankelijk was. Zij had dan ook een eigen landregt, maar in het geestelijke bleef zij onder het dekenschap van Drenthe en dus mede onder het het seendregt daarvan behooren. Ik kan mij niet begrijpen, hoe Magnin heeft kunnen schrijven, dat die heerlijkheid geen aandeel zou hebben gehad aan het *jus de non evocando*, dat is, naar hem, zelfs niet in geestelijke en kerkelijke zaken, en derhalve dat regt in 't geheel niet zoude hebben bezeten [3]). Immers leest men in het Landregt dezer heerlijkheid bij hem: „Item dye ene lantman voers. en sal den anderen lantman niet aanspreken buten der Heerlicheyt van Rune en Wolde voers. Soe wye dat dit doet, die breect achte punt voers. ende zal hem sinen

---

1) Magnin, a. w. III, 2de ged., bl. 244 en vv.
2) Zie deze opdragt bij mr. J. W. Racer, *Overijss. Gedenkst.* II, 289.
3) A. w. II, 2de ged., bl. 215.

scaden beteren to tw[illegible]e buer seggen" [1]). Hier wordt dat regt zoo algemeen uitgesproken dat het tot wereldlijke en geestelijke tusschen beide zal behoord hebben. Van alle gewijsden in boetstraffelijke en burgerlijke zaken binnen de heerlijkheid gevallen, kon alleen revisie worden gevraagd, bij den drost en 24 etten van Drenthe, door welk collegie dan het eindvonnis werd gewezen. De ingezetenen dezer heerlijkheid, die zich over de vonnissen, door den heer van Ruinen of door drost en etten geslagen, aan den bisschop van Utrecht of aan iemand elders buiten Drenthe beklaagden, werden, evenals de Drenthenaren, met zware geldboeten bestraft. Een vonnis in 1518 door den etstoel geveld zij hiervan tot voorbeeld en bewijs. „Jtem szo de erbaren Drosten ende de here van Ruine hem voir de gemeene Etten beclaecht dat de van Suitwolde supplicatien ouergegeuen ende an mijnen g. h. (den bisschop) beclaicht, bouen des Drosten ende Etten wisinge, ende hem ghienes rechtes tot hoeren versuecke geweigert is, so hebben sie daerinne gedaen thegen de priuilegien ende olde lanntrecht des landes van Drenthe ende sullen daerumme gebroecken hebben den Drosten twee xv marck ende elcken Etten een xv marck ende ofte die van Suetwolde noch schelinge van derseluen saecke hebben vmme den myns g. h. schrifften, szo geuen de Etten hem noch toe, dat sie tzelue noch binnen jaers moegen verfolgen nha der voirwisinge, sze hem lest thoe gewijst is" [2]).

Wat ten slotte Groningen en het Goregt of de oude Groninger heerlijkheid betreft, heb ik nog het volgende nopens ons onderwerpelijk regt te berigten. Tot dit regt behoort vooreerst het pleidooi, in 1300 en 't volgende jaar gevoerd, tusschen zekeren Johannes Plucrose, monnik in het klooster te Aduard, eenerzijds, en zijn bloedverwant Mense Plucrose, een wereldlijk persoon, en eenige geestelijke zusters of begijnen anderzijds, over de testamentaire beschikking van den vader des eersten, ook Joh. Plucrose geheeten, van 1284, waarbij deze zijn steenen huis aan het Minderbroeder kerkhof te Groningen met andere goederen vermaakt had aan zijne vrouw Sywe en dochter

---

1) Magnin, a. w. II, 2de ged., bl. 296.
2) Magnin, a. w. II, 2de ged. bl. 210 en 213. *Ordelboek van den Etstoel* enz., bl. 211.

Geertruid om te dienen tot een begijnengesticht, naar haar vervolgens ook vr. Sywenconvent geheeten. Deze zaak schijnt echter eerst na haren dood ter uitvoering te zijn gekomen. Johannes Plucrose beklaagde zich daarover toen bij den Paus Bonifacius VIII; deze magtigde den proost van St. Paulusconvent te Utrecht tot onderzoek en beslissing dier zaak, en de proost schreef dientengevolge de pastoren van St. Maartens en Sint Walburgskerken den 4 April 1300 aan, om voor hem te Utrecht te dagvaarden de voornoemde begijnen en den magistraat van Groningen te verbieden omtrent dat huis en die goederen intusschen iets daartegen en ten nadeele van Johannes Plucrose te doen. Het gevolg hiervan is geweest, zooals uit een brief van 4 Julij des volgenden jaars van denzelfden proost blijkt, dat de beklaagden, die hare verdediging bij wijze van exceptie, o. a. dat Johannes Plucrose een monnik was, hadden ingebragt, maar nalatig waren gebleven het bewijs daarvoor te leveren en toen niet verschenen in het gerigt, bij verstek werden veroordeeld, en diezelfde pastoren aangeschreven den magistraat van Groningen te gelasten Johannes Plucrose of zijn zaakwaarnemer, den schout van Groningen, bij provisie te stellen in het bezit van gezegde goederen [1]). Hierbij valt op te merken, dat de dagvaarding niet is geschied aan Mense Plucrose, een wereldlijk persoon, maar wel aan de begijnen. Ik meen hieruit te kunnen opmaken, dat het regt *de non evocando* toen, en dus reeds eenige jaren vóór de scheidsregterlijke uitspraak van 1328, wel gold voor wereldlijke, maar nog niet voor geestelijke personen. De afloop van het geding bevestigt dit ook. Ondanks die aanschrijving werden nog in hetzelfde jaar den 20 Julij 1300 ten overstaan van de regering van Groningen en met hare goedkeuring de wetten van het vr. Sywenconvent opgesteld [2]), en ondanks dat vonnis hierop gevolgd kwam het gesticht tot stand. In plaats dus van aan de uitvoering van het vonnis hare hand te leenen, heeft de regering de oprigting van het gesticht bevorderd. Mis-

---

[1]) Zie de stukken hiertoe betrekkelijk op het Gron. Arch., dat van 1284, Reg. D. V, bl. 193, gedr. in deze *Bijdr.* X, 231; die van 1300 en 1301, Reg. D. I, bl. 12, gedr. bij Driessen, a. w. III, 581 en 587; en over de familie Plucrose of Pluckerose, deze *Bijdr.*, VII, 18.

[2]) Op het Gron. Arch. Reg. D. I, bl. 11, en gedr. bij Driessen, a. w. III, 584.

schien zal zij ook de zaak, als zijnde een verschil over erfelijk of vast goed, beschouwd hebben als niet te behooren tot het geestelijk maar tot haar wereldlijk regtsgebied [1].

Hoe de Groninger regering hare regten in dezen heeft weten te handhaven, daarvan kan haar wetboek van 1425 getuigen. In boek VIII leest men, na het verbod van te klagen met geestelijk regt over wereldlijke zaken in art. 43, de beide volgende artikelen over het regt *de non evocando*. Art. 44: „Inden iaer ons heren dusent vierhondert ende vier op sante poncianus dach doe verdroghen die borghermestere ende raet mitter wijsheit van der stad ende kundigheden mit der klocke voer den houe also dane punten als hier na ghescreuen staen Ienich man die mit ons woenachtich is ende na desen daghe pleites beghint op enen anderen die oec mit ons woenachtich is van saken die onsen rade ende den deken van drente mit rechte to behoeren to scheiden de sal breken twintich franxeschilde to der stad behoef sunder ghenade ende daer to sal he beteren ende betalen alle die kost ende alle den scaden den die ander daer bi nemet den he to pleite ghetrecket heuet. Doet dat oec anders ienich man van sijnre weghene. Ende de raet des ontkant dat et van sijnre weghene to komet. so salt des ghelikes wesen. Ende he sal dat pleit neder legghen sonder vertreck. Ende doet hie des niet so moghen hem die raet dat ghebeden neder to legghen also hoghe als sie willen Ende den broke sullen raet nemen Nemende daer an to verschonen bi horen eede Ende komet der stad daer enich scade van den sal he kolen ende aflegghen Ende komen daer breue van. ende wort daer ienich priester toe vermanet de breue toe veruolghen die mach dat laten vp der ghemenerstad af leidinghe ende des priesters kost ende scade Ende alle scade de daer af komet sal he kolen de dat pleit an leghet Ende is he also cranc van guede dat he den voerscreuen scaden nicht betalen en mach so sal ene de raed holden ende setten inder stad hechte al wantér tijt dat he dat pleit neder leghet heuet. Ende alle den scaden beleghet heuet." — Art. 45: „Voertmere komen hier biscops breue van vtrecht. ofte sijnre ondersaten die teghen onse preuilegien gaen. die breue en is ne gheen priester sculdich to veruolghen na

---

[1]) Verg. boven het vonnis van 1462 van den etstoel, bl. 252.

onsen preuilegien Ende wort daer ienich priester toe vermaent die breue toe veruolghen toe exequiren ende to kundighen de mach dat laten ende verweigheringhe daer van doen op der meiner stad aflegghen Ende wort die priester daer om citeret ende ghedaget voer den biscop of sine ondersaten de mach sich weren mit rechte op der stad aflegghen Ende so wat koste yenich priester daer om doet bi des raedes woerden om onse preuilegien to beschermen daer sullen ene die stad al scadeloes van holden. Ende ist sake dat de breue teghen onse preuilegien niet en gaen so en willen de stad daer niet mede to done hebben." Het laatste besluit werd nog in 1412 herhaald [1]). Dit een en ander heeft voorzeker betrekking tot het regt *de non evocando* en wel, naar 't schijnt, in wereldlijke en geestelijke zaken beide: „saken (heet het toch in art. 44) die onsen rade ende den deken van drente mit rechte to behoeren to scheiden." Maar dat deze besluiten juist zoo in genoemd jaar 1404 genomen en het laatste in 1412 herhaald is, mag men welligt toeschrijven aan den twist der stad met den bisschop Frederik van Blankenheim over zijne magt over de stad.

Toen Groningen met den roomsch koning Maximiliaan in onderhandeling was over de Friesche zaken, liet zij zich in 1494 niet alleen al hare voorregten door dien rijksvorst in 't algemeen bevestigen, maar in het bijzonder daarenboven ook nog dat, om voor geen uitheemsch gerigt betrokken te kunnen worden [2]). De reden waarom Groningen toen juist weder zich dat regt liet bevestigen, is misschien te vinden in de herhaalde dagvaarding naar deze en gene vreemde plaats door Maximiliaan en zijn voorganger keizer Frederik III.

Tot het Groninger regt *de non evocando* behoort ook de bijzondere vrijdom, door voornoemden keizer in 1442 aan onze stad en de Overijsselsche steden Deventer, Kampen en Zwol verleend, van de verpligting om te verschijnen voor het veemgericht, dat zijne geduchte magt ook over onze Nederlanden begon uit te strekken. In dien vrijdom werd zij bevestigd door paus Pius II in 1463 [3]). Dit laatste

---

[1]) Gron. Arch. Reg. 1ste verv. bl. 14, bij Driessen, a. w. IV, 826.

[2]) Beide brieven daarvan zijn op het Gron. Arch. Reg. 1494, nr. 22 en 21; de laatste gedr. bij van Idsinga, a. w. II, 447.

[3]) De bul hiervan op het Gron. Arch. Reg. 1463, nr. 14, bij van Idsinga, a. w. II, 357.

zal geschied zijn wegens hare vervolging door Dirk van Hoekelom, koopman te Nijmegen, in zijn langdurig proces met de stad, ook voor den vrijstoel te Wunnenberg in Westphalen, en hare veroordeeling aldaar in 1456 [1]).

In het Selwerder landregt of, liever, den bevestigingsbrief daarvan door Karel van Gelre in 1529, vindt men dit strenge artikel omtrent het regt *de non evocando:* „Ofte iemant mit verraders brieven queme, idt sy geestlick ofte werltlyck, daer iemandt buten landes mede geciteert worde, den sal men mit klockenslach vervolgen vnde int gerichte leveren, vnd sal staen to genade des Gerichtes." Voor *verraders* staat in sommige H. SS. *vrembde*, en dit is misschien het juiste woord [2]). Deze bepaling, welke zekerlijk op vroeger voorregt berustte, zal tot voldoend bewijs zijn, dat in het Goregt mede dat regt in allen deele gegolden heeft.

En hiermede meen ik Magnin genoegzaam wederlegd en aangetoond te hebben, dat het regt *de non evocando* in in Drenthe, in zijn geheel, met Groningen en het Goregt alzoo ook bijgenomen, een wereldlijk regt was, even als elders in ons land, en wel eerst alleen van dien aard, maar later ook geestelijk of kerkelijk is geworden. Het vraagstuk is weliswaar thans slechts meer van historisch belang; dat regt, zooals het vroeger uitgeoefend werd, nog tot in deze eeuw, zoolang namelijk de oude land- en stadregten van kracht waren, bestaat dus niet meer; het is althans met de staatsregterlijke hervorming ook aanmerkelijk gewijzigd geworden. Edoch het beginsel leeft nog en zal blijven leven, in een land als het onze, omdat het van nature den vrijheidlievenden mensch eigen is. Wat is toch anders de wensch, dien velen koesteren omtrent de instelling of herstelling der jurys, dan de zucht om voor zijne eigene medeburgers teregt te staan. Doch al had mijn betoog ook geen ander dan historisch belang, dit is altoos groot genoeg, wanneer men eene op dat gebied heerschende dwaling aanwijst, zooals ik omtrent mijn onderwerp meen gedaan en hoop mijne lezers daarvan overtuigd te hebben.

---

[1]) Zie het stukje van mr. H. O. Feith, *Groningen veroordeeld door het veemgerigt te Wunnenberg in* 1456, in Nijhoff's *Bijdr.* IX.

[2]) Zie dit Landr. bl. 22, in de *Verh. van P. E. J. P.*, D. VI.

WOORDVERKLARING VAN WARF

EN ANDERE MEER ZELDZAME NAMEN DER TERPEN.

Waren of zijn de namen van *Terp*, *Wierd* en *Wier* meer eigen aan deze heuvelen in ons land, [1]) zoo is die van *Warf*, *Werf*, inzonderheid in Oostfriesland daaraan gegeven, volgens algemeene getuigenis van zijne schrijvers, [2]) en die naam ook verder oostwaarts, waar ze anders meer *Wehrt*, *Warth*, *Worth*, *Warth* enz. geheeten worden, niet ongewoon, naar het zeggen van sommigen aldaar. Zoo noemt Hackmann ze ook *Werve*, *Werfte*, Hamelmann *Warfte* en Boltens *Warffte*. [3]) Dan dit woord *Warf*, *Werf*, heeft of had vroeger nog verscheidene andere beteekenissen, en men denkt ook op verre na niet gelijk over de juiste bepaling en ware afleiding of naamsreden van dit woord in deze beteekenissen, zooals men uit de volgende etymologiën daarvan kan zien. In de eerste plaats komen hier die der Duitsche, vooral Oostfriesche taalvorschers in aanmerking.

Volgens Wachter (*Gloss. Germ.*) beteekent *Werf*, *Warf*, 1⁰ een kring, omgang, van het latijnsche *orbis*, met de letter *w* er voor geplaatst; overdragtelijk eene vergadering en wel regtsvergadering bij de Friezen, even als *thing* of *ding* bij de Saksers; 2⁰ bij de Angelsaksers *hweorfa* oever, bij de Engelschen een haven, bij de Nederlanders *werf* eene scheepshelling; 3⁰ eene afgeslotene ruimte als voor een regterlijken strijd. Hij brengt ook nog bij *Werf*, in de be-

---

[1]) Zie over *Terp* *Bijdr.* IX, 3, *Wierd*, X, 3, *Wier*, X, 219.

[2]) Von Wicht, *Ostfr. Landr.* S. 487, n. *o.* Wiarda ter a. pl. *Bijdr.* X, 13, Aant. 4. Arends, o. a. *Ostfr. u. Jever*, III, 190. Dr. A. F. Prestel, *der Boden*, *das Klima u. die Witter. von Ostfriesl.* u s. w. Emd. 1872, S. 16, enz.

[3]) Zie de *Bijdr.* X, 11 n. 4 a. pl. van Hackmann. H. Hamelmann, *Oldenburg. Chronicon*, 1597, *Praeoem.* Boltens, *Ditmars. Geschichte*, II, 286.

teekenis van omkeering, wenteling, van *werben* omkeeren, terugkeeren, en *Werf*, zooveel als *Gewerb*, eene zamenhooping, van *werfen*, werpen.

Het *Brem. Nieders. Wörterbuch* heeft ook vierderlei beteekenis van *Warf*: 1° een van aarde opgeworpen heuvel, waarop de huizen, tot veiligheid tegen overstroomingen, gebouwd worden, van *warpen*, *werfen*, *aufwerfen*, werpen, opwerpen, van waar men daar nog zegt: „Tegen 't water kan man nig *warven*," d. i. tegen eene groote overstrooming helpt geen nog zoo hooge heuvel; 2° eene opgehoogde plaats aan het water waar de schepen gebouwd en hersteld worden, in het Hollandsch, een *werf*, *werft*; 3° een bevestigde oever, A. S. *hweorfa*, Engl. *wharf*, een dam in den stroom geslagen, zooals de Nedersaksers *slagte* noemen; 4° zooveel als *Gewerbe* van *warven*, *werben* (verwerven).

Von Wicht (*Ostfr. Landr.* S. 487, n. *o*) houdt *Werf*, *Werp*, *Warp*, *Warf*, voor hetzelfde woord en leidt een en ander of van *werpan*, A. S. *weorpan*, *wyrpan*, Goth. *wairpan*, werffen, aufwerffen, dus ons werpen. Van daar zouden dan ook de heuvelen zoo genoemd zijn, waarop de meeste dorpen en huizen te lande in Oostfriesland gegrond zijn, evenals de kerken en kerkhoven, alsmede de regtsplaatsen en andere openlijke bijeenkomsten, welke daarop plagten gehouden te worden.

Zoo denkt er ook Wiarda over (*Altfries. Wörterb. v. Warf*, *Warv*, *Werf*). Het beteekent volgens hem steeds eene hoogte of verhevene plaats en zoo dan in Oostfriesland de hoogten, waarop de molens staan, schepen gebouwd worden enz., *Mühlen-Warf*, *Schiffszimmer-Warf* enz., die waarop veelal de huizen, kerken zijn gebouwd en men geregt en andere vergaderingen hield. Van daar wordt dan ook bij de Friezen het geregt en dergelijke vergadering, alsmede de kerk- en huisplaats, ja het huis zelf hiermede aan geduid. Hij acht de afleiding van *werpan*, *weorpan*, *werfen*, *aufwerfen* voor de waarschijnlijkste; maar hij onderscheidt hiervan echter elders *Warf* = keer, maal, van *werben*, heen en weergaan, wisselen enz. [1])

Von Richthofen voert in zijn *Altfries. Wörterb.* S. 1126

---

[1]) Zie zijne verhand. *de Jure Warfico* in de werk. van *P. E. J. P.* D. III, St. 2, bl. 65.

aan, dat hem *warf* in drieërlei beteekenis in de oude Friesche wetten is voorgekomen: 1° in die van opwerping, verhooging; 2° in die van eene huisplaats en 3° van eene regtsplaats, geregt, of regtsvergadering enz. Over de oorspronkelijke beteekenis en afleiding van warf handelt hij niet.

Wenden we ons tot onze Nederlandsche schrijvers, dan kan Kiliaan hier ook den overgang maken. Hij heeft in zijn *Etymol.* drieërlei *werf.* Het beteekent ten eerste eene handeling, gelijk in *éénwerf* enz.; ten anderen eene bewoonde plaats, huis- of hofstede, hof of huis zelve en werkplaats; ten derden een oever, aanlegplaats voor schepen, dam of dijk.

Tot *werv* of *werf* enz. in den zin van *keeren* brengt ten Kate (*Aanleid.* enz. II, 525) dit woord in *éénwerf* enz. en, als eene keer- of werkplaats, een boerenerf of werf, als ook scheepstimmerwerf, in 't A. S. *hweorfa*, en haalt hierbij ook aan het oude gi-hwerbitha, omkeering (conversio) enz.

Van Halsema, in zijne bekende verhandeling (in de werken van *P. E. J. P.* II, 288) over de naamsreden van *warf* handelende, vermeldt eerst den grijzen en ongetwijfeld noordschen oorsprong van dit woord, als zijnde reeds bij de oudste Noordsche volken voor 's lands algemeene bijeenkomsten gebruikelijk geweest, volgens Adam van Bremen, en brengt dan bij de afleidingen van von Wicht en Wachter, waarvan de eerste *warf* gelijkstelt met *werp*, *warp*, van *werpan* enz., de ander met *werf*, kring. Doch hij acht met Junius en Wiarda gepaster dit woord af te leiden van 't Gothische *quairban*, *quarban*, gaan, voorbijgaan, en hiermede overeenstemmend 't woord *weer*, waarmede de Westerlauwersche Friezen doorgaans hunne geregtsplaatsen in vroegere dagen benoemden, als afkomstig van *waren*, *weren*, in den zin van wandelen, in zijn tijd nog gebruikelijk voor het wisselen van landerijen, waarvoor men in Oostfriesland *warfen*, soms *welsen* zeide. Wij kunnen er bijvoegen, dat wij in de Beneficiaalboeken van Friesland het woord *werven*, zoowel als *wandelen*, in dien zin van landerijen, daarvan *warf-* of *werfland* geheeten, menigmaal aangetroffen hebben, o. a. bl. 77, 88, 190 enz.

De uitgevers daarentegen van de *oude Friesche wetten* (bl. 40) leiden liever op het voetspoor van von Wicht

werf af van het A. S. *weorpan*, *wyrpan*, werpen, en nemen zijne beteekenis aan eigenlijk van eene *opgehoogde*, *afgeperkte plaats*, zooals nog in scheepstimmerwerf en van daar eene vergadering of regtsplaats aldus geheeten werd.

Zoo denkt Hoeufft (*Taalk. Bijdr.* bl. 130) er ook over. Hij voegt er echter bij, dat men het woord *werf*, op sommige plaatsen, ook voor een *omkring*, *ambitus*, zoude kunnen nemen, zich beroepende op Wachter v. *werben*, in de beteekenis van *omgeven* (cingere) en Dreijer, *v. S.* S. 163.

Bij Weiland in zijn *Ned. Taalk. Woordenboek* is *werf* eigenlijk, aarde, die ergens opgeworpen wordt, en eene daardoor aan- of opgehoogde plek gronds. Deze beteekenis zou vooral zigtbaar zijn in het Nedersaksische *warf*, dat een heuvel of een aangehoogden oever aanduidt, maar ook in ons *werf*, dat zoodanige plek gronds van het platte land aanduidt, waarop een huis gebouwd is, welke het omringt en doorgaans hooger is dan het omliggende land, naar Hooft: „hij stond op zijne werf." „De werf wist na te speuren, waarop hij gezeten was." Voorts brengt hij bij de beteekenis van scheepstimmerwerf en leidt verder dit *werf*, *warf*, af van *werpen*, hoogd. *werfen*, terwijl hij hiervan nog schijnt te onderscheiden *werf* in *tweewerf* enz. = *maal*.

Eindelijk om niet meer te noemen, verklaart Bilderdijk (*Verkl. Geslachtl. der Naamw.* III, 257) *werf* door *werkplaats*, 't zij als open plaats achter een huis, bij onze overgrootvaders, 't zij als *werve* voor *werving*, van 't oude *werchen*, nu *werken*, dat van *weren* en *waren* (in beweging zijn) is; terwijl hij *werf* = keer, maal, afleidt van *werven*, draaijen, in 't Goth. *wairban*. Behalve deze heeft het volgens hem nu nog in onze taal de beteekenis van *timmerwerf*, *molenwerf* enz.

Wij zien dus, dat er velen zijn die *warf*, *werf*, afleiden van *werpen* en overeenkomstig hiermede voor de oorspronkelijke beteekenis van dat woord houden eene *opgeworpene hoogte* en daaruit verklaren de andere beteekenissen van *vergadering*, *geregt*, *huisstede* enz., omdat deze op zulke hoogten gehouden of gevestigd zijn geworden. Van dit gevoelen zijn von Wicht, de uitgevers van het *Nieder-Sächs. Wörterbuch*, van de *oude Friesche wetten*, Wiarda, Weiland, Hoeufft. Wiarda neemt echter *warf* ook in den zin van

keer, *maal*, en leidt dit af van het oude *werben*, wisselen enz. Hoeufft in dien van *ambitus*, *kring*, van *werben*, *cingere*. Junius en van Halsema doen dit ook met *warf* in de beteekenis van *vergadering* of *geregt*, en wel van het Goth. *quairban* of *quarban*, gaan, voorbijgaan. Wachter houdt in dien zin *warf* voor *ring*, *circulus*, verklaart daaruit ook de beteekenis van *werf*, een *vergadering*, en in *timmerwerf* enz. (die van eene *hoogte* of *huisstede* vermeldt hij niet), en leidt dit *warf* af van het Lat. *orbis*, doch *werf* in den zin van *keer*, *maal*, van *werben*, *verti*, *redire*, gelijk ook Kiliaan, zonder eene afleiding te geven, dit *werf* onderscheidt van *werf*, *werkplaats*, *huis* en *heemstede*, en *werf*, in *timmerwerf*, *oever*, *dijk* enz, terwijl eindelijk Ten Kate *werf* in al deze beteekenissen tot *werf* in den zin van *keer* brengt. Bilderdijk onderscheidt ook tusschen *werf*, *reis*, *keer* van *werven*, *draaijen*, Goth. *wairban*, en *werf* eene *werkplaats*, en leidt dit woord, geheel verschillend van anderen, van het oude *werchen*, nu *werken*, dat van *weren*, *waren*, in beweging zijn, zoude afkomen; dan zoo min als hij in deze afleiding eenen voortganger schijnt te hebben, evenmin zal hij ook wel eenen navolger vinden, althans niet in ons, daar zij rust op eene voorzeker niet oorspronkelijke beteekenis van *werf*. Wij komen alzoo terug op de beide naamsredenen van *werf*, de eerste van eene *hoogte* van *werpen*, de tweede van eenen *kring*, *omtrek*, *maal* of *keer*, want, wel beschouwd, zullen de afleidingen van *warf*, hetzij van *orbis*, hetzij van *werban*, hetzij van *quarban*, hetzij van *kweorfan*, wel op diezelfde grondbeteekenis neerkomen. Hoe velen er zich ook voor de eerste verklaren, zoo komt ons deze evenwel ver van bewezen voor, en zouden wij liever onze stem aan de laatste willen geven. Omtrent *warf* in de beteekenis van eene *vergadering* is dit wel niet te betwijfelen, daar dat woord uitdrukkelijk oudtijds als zoodanig eigenlijk eenen *kring* aanduidde volgens de bijgebragte plaatsen van Wachter. Wij willen niet betwisten, dat de warven of openlijke vergaderingen oudtijds veelal op hoogten gehouden werden, zooals de hiervoor gebruikelijkste plaatsen, de kerkhoven te lande, van zelve meestal in de kleistreken waren; ook de geregtsplaatsen bestonden, gelijk er nog wel zigtbaar zijn, doorgaans uit kleine hoogten; maar dat zulks zoo algemeen was, als men moet vooronderstellen, wanneer van

zoodanige hoogten de naam van *warf* voor dergelijke vergaderingen zoude genomen zijn, en of buitendien zulke hoogten wel met onze wierden te vergelijken zijn, staat zeer te betwijfelen. De beteekenis van *werf* voor eene *huis-* of andere *stede*, zooals in *timmerwerf*, kan ook zeer gevoegelijk tot die grondbeteekenis herleid worden, als zijnde daaronder wel eigenlijk de op eene of andere wijze afgesloten omtrek gronds te verstaan, waarop een huis of ander gebouw zich bevindt of gestaan heeft. Daarentegen is het zeer twijfelachtig of *warf* wel oorspronkelijk uit den aard van het woord tevens eene *opgehoogde plaats*, laat staan eenen *heuvel*, als onze terpen zijn, aanduidt. *Warf* kan eene huisstede, eene plaats aan het water enz. wezen, zonder juist opgehoogd te zijn. Het is waar, de *warven* of heemsteden van afzonderlijke boerenwoningen in de kleistreken zijn ook meestal opgehoogd, de ouden althans, schoon niet zoo hoog als de wierden en niet zoo zeer als dezen tegen het buiten- maar meer tegen het binnenwater, en men mag zoodanige hooge heemstede thans dáár gewoonlijk onder *warven* in onze Provincie alsmede in Oostfriesland, behalve eigenlijke wierden, verstaan, elders en anders duidt dat woord slechts in het gemeen eene heemstede aan. Ja dat waarlijk niet zoo zeer noch eigenlijk de hoogte de naamsreden daarvan uitmaakt, bewijst het gebruik van dit woord *warf* niet slechts op klei- maar ook op zand- of veengronden, waar, geen overlast van het water te duchten hebbende, de heemsteden ook weinig of niet boven den omringenden grond zich verheffen of niet zijn opgehoogd. Hier kan dus de beteekenis van *opgehoogde grond* op *warf* niet van toepassing zijn, maar dat woord wel niet anders zien, dan op de omschrevene plaats van het huis, evenals *wurt*, *wort* in het Saksische zulks beteekent. Ja blijkbaar staat deze naam met *warf* gelijk. Wat men aan gene zijde der Wezer gewoonlijk *warten*, *worten*, dat is huis of hofsteden, noemt, heet men aan deze zijde in Oostfriesland bepaaldelijk *warfen*. In zoodanige beteekenis van eene huisstede of van een boerenerf van minderen rang, dan de eigenlijke boerenplaatsen of heerden, en door geringere landlieden in huur bewoond, welke daarvan *Warfslieden* (*Warfsleute* of *Haüslingen*, gelijk de woningen *Warfhaüser* in tegenoverstelling van de *Heerdhaüser*) genoemd worden, is het woord *warf* van ouds zeer gewoon in Oostfriesland,

niet alleen op klei- maar ook op zandgrond [1]), gelijkerwijs het in de oude Oostfriesche wetten vooral en andere bescheiden veel voor komt, even als in die van *vergader-* of *regtplaats*, maar nergens uitdrukkelijk in die van eene *opgehoogde plaats*, nog minder *wierde*. Von Wicht heeft het eerst, naar het schijnt, *warf* zoo verklaard en is door anderen geredelijk daarin nagevolgd geworden. Wachter in zijn anders zoo volledig woordenboek zwijgt van deze beteekenis, om reden zeker, dat hij die in geen oud bescheid aangetroffen heeft. Dan de grond waarop von Wicht's verklaring steunt, is wel ingezien, niet dan eene hoogst bedenkelijke, zoo niet verkeerde, opvatting van het woord *werp* en van de zinsnede, waarin het op eene en andere plaats in de oude Friesche wetten voorkomt.

Hij vertaalt namelijk de woorden *tki vedeles werp* in het oude Friesche Seendregt art. 22 (*Ostfr. L. R.* S. 45) door *der fehdelose Warff* en verstaat daaronder het *veedelooze kerkhof* van *vehde*, *veede*, *turba* of *strijd*, en *leeg*, *ledig*, dat is dan het *bevredigde kerkhof*. De uitgevers van de *Oude Friesche wetten* hebben deze woorden eerst even zoo op het voetspoor van von Wicht vertaald, dáár waar zij in D. I art. 14 staan, hetwelk dus luidt, bl. 30: „Dit is riucht: Dat om dat tzerckhou, buta des *wideles werp*, scel een wey ghaen enz. „Dit is recht: Dat om het kerkhof, buiten den *veedeloozen grond*, een weg zal gaan enz." *Wideles* of *vedeles* is volgens hen ook zamengesteld uit *veede* en 't beroovend woordje *les* loos, *werp* eene *hoog opgeworpene plaats* van 't A. S. *weorpan* en 't M. G. *wairpan*, *werpen*, *opwerpen*, en moet er hier ongetwijfeld de *gewijde grond* onder verstaan worden, waarom zij ook erkennen, dat de woorden *buta des wideles werp* door SICCAMA *ad Leg. Fris.* p. 110 niet ongepast vertaald worden: *extra aquae benedictae jactum*. Ja naderhand hebben zij zelfs in bedenking gegeven, of deze vertaling niet beter is, dan die van von Wicht, schoon van Halsema haar ook gevolgd had [2]), even als

---

[1]) Arends, *Ostfr. u. Jever*, I, S. 108, 110, en Von Wicht, op het *Ostfr. Landr.* S. 393, waar hij *warfen* en keuterijen, als slechts uit weinige meestal van de heerden of eigenlijke boerderijen afgescheurde stukken lands bestaande, tegen deze laatste overstelt.

[2]) Zie zijn *Voorber.* bl. 44. voor het *Hunsing. Landr.* en dit bl. 29 in het IIde D. der werken van *P. E. J. P.*

later nog Wiarda gedaan heeft, bij zijne bijgebragte woordverklaring van *Warf*, alleen er dit bij aanmerkende, dat *wedeles* ook *heilig* kan heeten van *wia heiligen*. Op eene andere plaats namelijk der *Oude Friesche wetten*, D. I, art. 6, bl. 239, komen die woorden weder op deze wijze voor: „Hueersoma claget, dat deer faren se inoer dine *vedeles werp*, ende dioe vyede eerde epened se enz." „Wanneer men klaagt, dat er gevaren zij op het *kerk-hof*, en de gewijde aarde geopend zij" enz. In het Hunzingoër wetboek t. a. p. bl. 29: „Raf eden uppa kerchove binnen trim *wedeles werpen*" enz. Wanneer immers, zoo merken zij aan, *vedeles* of *wideles* genomen wordt voor de genitiv. van *vedel* of *widel*, in de beteekenis van *wijdzel* en dit voor *wijwater (aqua lustralis)*, dan zoude zulks met de woorden niet kwalijk strooken, vooral de laatste uit het Hunzingoër Landregt. Roof gedaan op het kerkhof binnen *drie veedelooze gronden* heeft huns inziens geenen zin (waarom ook Wiarda het het woord *trim* of *drie* in de aanhaling van die plaats zal uitgelaten hebben), maar *binnen drie wywaters werpen*, dat is, binnen den omtrek die met driemaal te werpen bevochtigd kan worden, geeft eenen goeden zin.

Von Richthofen heeft deze uitdrukking nog nader toegelicht en buiten alle bedenking aangetoond, dat *wedeles werp* beduidt *wijkwast werp* of *besprenging*, als zijnde *wedel wijkwast*, *aspergillum*, zoodat hier bij *werp* aan geene hoogte te denken valt (zie zijn *A. f. Wörterb.* v. *wedel*). Hij neemt ook, gelijk anderen doen, overal elders dit woord in de Friesche wetten voor *wurf*, *werping*, uitgezonderd op eene enkele plaats in de Rustinger wetten, waar hij vermoedt, dat *werp* voor *warf* staat. Men leest daar namelijk, waar over het dijkmaken sprake is: „Alsa thi inrosta to tha dike cumth, sa hagere alsa gratene fretho opa tha dike, alsare oua tha *wilasa werpe*, and alsareoua tha weida sterekhoui." In het Wurster Landregt, p. 84, luidt deze plaats dus: „Also de bynnen tho deme dike kameth, so horet he tho groten frede vp dem dyke vnd vp deme *wegelosen worpe*, alse vp dem geweygeden karkhaue." Dat *wilasa werp* niet gelijk staat met het zoo even besprokene *wedeles werp*, gelijk Wiarda meende, merkt hij met regt aan, omdat *wilasa* een bijvoegelijk woord en *wedeles* de gen. van *wedel* is. Naar den vorm, meent hij, konde *wilas*, daar *wei wi*, *weg*, en *las*

loos is, gelijk het angels. *vegleas*, *wegeloos*, *invius*, beteekenen, zoo niet het verband der rede zulks weêrsprak. *Wilas* dunkt hem dan liever zamengesteld te zijn uit *wi*, het oudhoogd. *wihi* (*weihe*, *consecratio*), en *las* (*loos*) en derhalve te beteekenen *ongewijd* en *wilasa werpe ongewijde geregtplaats*, welke in tegenstelling zoude staan met het *gewijde kerkhof*, zóó dat beide gelijken vrede genoten. Zie zijn *A.f. Wörterb.* v. *wilas* en de plaatsen in zijne *A.f. Rechtsq.* S. 122.

Tegen deze verklaring hebben wij echter grootelijks onze bedenking. Wat *wilasa* vooreerst aangaat, wij geven de voorkeur aan de uitlegging door *wegeloos*, *invius*, *zonder weg* of ongebaand, gelijk het latere Wurster Landregt het verstaat. Von Richthoven beschouwt die ook als taalkundig gegrond en verwerpt haar alleen omdat hij dezelve niet weet te rijmen met den zamenhang waarin het woord voorkomt, inzonderheid, naar 't schijnt, niet met *werpe*, waaraan hij hier uit verlegenheid de beteekenis van *regtsplaats* geeft, daar die van *wurf* niet past. Maar het zoude hoogst vreemd zijn, dat op deze enkele plaats het woord *werp* alleen de beteekenis van *warf*, *regtsplaats*, had, en nergens anders. Het is ook geenszins noodig haar aan te nemen. In den gewonen zin van *werp* kan dit woord hier wel is waar niet genomen worden, maar het komt, althans in latere Friesche en andere stukken, buitendien nog in den bijzonderen zin van *aanwas* of *aangeworpen land* aan de kust voor. Deze voegt hier zeer wel ook bij *wilasa*, *wegeloos*. *Wilasa werpe* zoude dan beteekenen den *ongebaande aanwas* en staan tegen over den gebaanden dijk en de zin der rede deze zijn: dat de binnendijks gelande op den dijk komende (tot deszelfs bewaring) even grooten vrede zoude genieten op den dijk alsook op den ongebaande aanwas als op het gewijde kerkhof. Dat het Wurster Landregt deze plaats zoo begrepen heeft, is wel buiten twijfel, en schoon dit onze uitlegging wel niet onwederlegbaar staaft, zoo pleit het toch niet weinig voor hare juistheid. Wij hebben hier ook nog wel gedacht aan *weg*, *wei*, *water*, zoodat dan *wilasa werpe* konde beteekenen *waterlooze* dat is *drooge aanwas*, gelijk er verder gesproken wordt van „buta dike heles londes en grenes turues" „buitendijks vast land en groene zode of swaarde", en dit zou ook wel passen, schoon het vreemder klinkt. Dan welke uitleging van *wilasa* men kieze, wij houden ons overtuigd,

dat *werpe* (*worpe*) hier niet wel anders kan beteekenen dan *aanwas*, gelijk wij dit woord in die beteekenis niet zeldzaam in latere Friesche stukken met name de *Beneficiaalboeken* van Friesland hebben aangetroffen. Wij lezen aldaar onder anderen: „oppe *werp*" onder Wirdum aan den ouden dijk der Middelzee gelegen (bl. 77); „dat *werp*" buitendijks te Niekerk (bl. 143); „dat cleyn *werp*" aldaar (bl. 144); „op 't *werp*" te Hallum (bl. 144, 145); „op 't *worp*" te Tonauwerd (bl. 171); „Hemminga *worp*" te Holwerd (bl. 178); „zes pondemat. lants, geheeten *den werpen*" tot Hatzum (bl. 334); „*Lutke werpen*" te Oosterwierum (bl. 362) enz. In andere vroegere oorkonden vindt men *aanwerp* of *anworp* [1]). Dat hier *werp*, *worp*, even als *aenwerp*, *anworp*, waarlijk *aanwas*, *aangeworpen* of *aangeslijkt land* aanduidt en in het minst geene opgeworpene hoogte, zal niemand, deze plaatsen inziende, met ons twijfelachtig vinden.

Nergens komt alzoo in de oude taal *werp* voor *warf* noch als eene *hoogte* voor, even min als *warf* zelf zulks ook heeft kunnen beteekenen. Zij die, misleid door het gelijkluidende van deze beide woorden vooral in het tegenwoordige hoogduitsch, *warf* van *werpa* afleidden en met *werp* gelijk stelden, begingen eenen groven misslag tegen de taal. Voor *werp*, *werpa*, zegt men nu in het hoogduitsch, door den overgang van de *p* in *f*, wel *wurf*, *werfen*, maar vroeger sprak men zoo nooit. *Werp*, *werpa* was geheel verschillend van *warf*, *warfen*; de eerste woorden beteekenden altoos *werp*, *werpen*, de laatste nooit anders dan *keer*, *keeren*, of dergelijks. Men zal ze steeds zoo aantreffen. Al is dan nu ook *wurf* in de plaats van *werp* gekomen, zoo blijft het nogtans te onderscheiden van *warf*, zoowel in beteekenis als het in spelling zelve nog verschilt. Wanneer derhalve von Richthofen, gelijk anderen, *warf*, waar het in de oude Friesche wetten in de beteekenis van *werf*, als in *timmerwerf*, of van *huisstede* voorkomt, door eene *ophooging* of eenen *opgeworpen heuvel* verklaart, gelijk het platduitsche *warf* thans ook beteekent, zoo geeft hij daaraan eene beteekenis, welke het woord hoogst vermoedelijk toen nog niet, in allen gevalle geenszins uit zich zelf bezat.

---

[1]) Van Mieris, *Charterb. v. Holl.* IV, o.a. in de brieven van 1414 bl. 310, en 1436, bl. 1085.

In al de plaatsen, welke hij uit die wetten heeft bijeengebragt, waarin *warf* in voorzeiden zin wordt vermeld, kan dit woord, overeenkomstig het gezegde, herleid worden tot de grondbeteekenis van eenen zekeren omtrek gronds, strekkende tot woning of iets anders; want dus komt ook *hawerf* voor als eene plaats zeker tot berging van het hooi dienende, waarbij wel niet aan een hoogte kan gedacht worden. Wij willen niet ontkennen, dat *warf*, vooral in den gewonen zin van *huisstede*, er tevens niet zelden eene verhevenheid aanduidt; maar dit denkbeeld is slechts bijkomend, geenszins onafscheidelijk daaraan verbonden, noch maakt er het kenmerk van uit. Neen eerst later zal de beteekenis van hoogte overdragtelijk daaraan gegeven zijn, toen de oorspronkelijke meer en meer in den achtergrond week en verouderde, wij gissen, op dezelfde wijze, als die van *wert* of *wort* aan geene zijde der Wezer, door toepassing namelijk ook van het woord *warf*, evenals *wurt* enz., eigenlijk eene *huis-* of *hofstede* beteekenende, op de hoogten zelve, waarop zij meestal gelegen waren, en zoo voorts meer algemeen op onze hoogten of de *wierden*, op dergelijke wijze dan ook als zij aan dezen haren naam gekomen zijn. In plaats derhalve dat *warf* de beteekenis van *heemstede* of *vergaderplaats* ontvangen zoude hebben van de hoogten, zullen integendeel deze van gene den naam ontleend hebben. Na dit alles is het ook klaar, wat wij vroeger aanmerkten (*Bijdr.* IX, 16), hoe verkeerd Bilderdijk handelde, wanneer hij *werp* met *terp* gelijkstelde en op dien grond dit voor eene opgeworpene hoogte verklaarde. Zoo mag waarschijnlijk insgelijks het gezegde van Hoeufft, dat de terpen in Oostfriesland *werphügel* geheeten worden, uit dezelfde onzuivere bron gevloeid zijn, schoon wij niet weten van waar, daar wij dit woord bij geen' schrijver van dat oord op deze wijze gebezigd hebben aangetroffen.

Genoegzaam alzoo zal de meening, als of *warf* van oudsher eigenlijk eene *opgeworpene hoogte* beteekende en in het bijzonder aan onze *wierden* eigen geweest is, wederlegd zijn. Wij willen desniettemin dit verjaarde regt aan die hoogten in Oostfriesland en elders ook gaarne laten behouden. Zij dragen daar hunnen naam van *warfen* met even regt als bij ons dien van *wierden*.

Maar de vraag blijft nu, of en in hoe verre de namen van plaatsen in Oostfriesland vooral met de uitgang *warf* van wezenlijke *Warfen* dus genoemd zijn, dan niet. Met velen moge zulks het geval wezen, met allen wel niet, zooals uit het overzigt dier plaatsen zal blijken. Dorpen althans van belang worden er met dien naam in Oostfriesland weinig aangetroffen, meer buurten en boerenplaatsen, maar ook niet zoo talrijk als men zoude verwachten, wanneer *warf* de aloude oorspronkelijk naam van onze hoogten ware. Zij bevinden zich ook bijna allen wel op klei; maar in hoe verre zij daarbij werkelijk op warfen gelegen en daarvan genoemd zijn, hebben wij niet naauwkeurig noch met zekerheid kunnen te weten komen. Zoo liggen in Norderambt de buurten *Ooster-* en *Westerwarfen*, *Waterwarf*, verder langs de kust de boerenplaatsen *Onnewarf*, *Munkewarf*; in het ambt Esens de buurten of kleine dorpen *Anderwarfen*, *Bettewarfen* en de boerenplaats *Buschwarfen* bij Esens; omtrent het daaronder ook behoorende dorpje *Helsenwarfen* is het onzeker of het wel op klei en niet op zandgrond is gelegen en of de daarbij volgens sommige kaarten aangeduide hoogten wierden dan wel zandheuvels zijn, zooals er hier meer in de buurt worden gevonden. Aldus ligt er nog zelfs bij het naburige dorp Wirdum, volgens Arends, eene streek zandland „die *Gaste* und *Warfe*" geheeten [1]. In Witmunder ambt heeft men de buurten *Groot-* en *Kleinwarfen* op klei; desgelijks in Jeverland het dorp *Warfen* onder Minsen, maar *Moorwarfen* bij Jever en *Wolfswarfen* onder Sillenstede liggen waarschijnlijk op zand- of veengrond [2].

Gelijk in de provincie Groningen de naam van *Warven* vóor onze heuvelen ongewoon is, ze worden er ook weinige plaatsen met deze benaming in dien zin gevonden. Men treft hier slechts een paar dorpen zoo genoemd en tevens op wierden gelegen aan, zooals *Warfum*, en dit werd oulings, zooals wij zagen (*Bijdr.* X, 19), ook nog wel *Uuerthen* of *Uerthem* genoemd; alsmede *Warfhuizen*, in Hunzingo. De *Leenster wierden* worden daar ook *warfen* geheeten (*Bijdr.* X, 20). Zoo in Fivelingo *Tjamsweer*, *Thiamerswerve* bij Emo, die ook, alsmede Menko, spreekt van eene plaats

[1]) *Ostfriesl. u. Jever*, II, 23.
[2]) A. w. II, 217, 219, 258.

(*villa*) *Romerswerve* of *Rhromersuuerf*, waar het Nijenklooster tusschen Jukwerd en Krewerd gesticht is geworden [1]); de eerste ook nog van een *Wigbaldesuuerf* eveneens in Fivelingo [2]). Voorts liggen daar onder Opwierde een paar kleine wierden, hebbende ieder eene hoogte van $1^1/_2$ e. boven het maaiveld en eene uitgebreidheid van 1 b., welke de *hooge* en *kleine hooge werf* genoemd worden; de *Warven*, eene buurt onder Oterdum, bestaande uit onderscheidene verspreide woningen op hooge heemen gebouwd, en welligt meer dergelijke plaatsen. — Zoo is er ook eene van dien naam niet op een wierd of dergelijke hoogte, maar wel op hoogen zandgrond gelegen, te weten *Oude Werf* onder Bovenboeren bij Winschoten. Men ziet hieruit dat in ons gewest de beteekenis van *warf* of *werf* wat dubbelzinnig is en twijfelachtig of die naam een *wierd* of *heemstede* aanduidt.

In de prov. Friesland en elders in ons land schijnt *warf* als plaatselijke benaming nog zeldzamer te zijn, en wij zullen er ons om deze en andere redenen niet verder bij ophouden, maar dit woord genoegzaam toegelicht achten.

Behalve die van *terp*, *wierd*, *wier* en *warf*, welke wij achtereenvolgens hebben beschouwd en getracht te verklaren, worden of zijn aan de daaronder bedoelde hoogten nog andere namen gegeven. Zoo hebben wij in den aanvang (IX, 2) daarbij genoemd die van *Hil*, *Kibl*, *Mot*, *Cog*, *Kling*, *Wijk* enz., en wij zullen ten slotte ook over dezen nog een enkel woord hierbij voegen. Wij kunnen kort zijn, omdat deze namen zeldzaam of vreemd, zoo niet onjuist, daaraan gegeven zijn. Zoo schijnt dit al aanstonds het geval te wezen met het eerstgenoemde woord *hil*. Met dezen naam zouden de terpen of dergelijke heuvelen in Zeeland genoemd zijn. Eenige kronijk- en andere schrijvers van dit gewest getuigen dit zelve. Zoo lezen wij in de kronijk van Zeeland van Reigersbergen en Boxhorn daarover het volgende: „Door geheel Denemarcken, als oock in Zeelandt, zijn nog te zien veel hillen ofte berchskens, met menschen handen ghemaeckt, die aldaer *kibl*, dat een hooghte te zeg-

---

[1]) Zie hunne *Kronijken*, n. u. van Emo, p. 8, 9, van Menko, p. 252. Verg. *Bijdr.* X, 226.
[2]) *Kronijk* van Emo, p. 124.

gen is, ghenoemt werden. Dese wierden ghemaekt, ofte om sich daer op te berghen teghen de vloedt van de zee, ofte tot een teecken van aldaer ter plaetse bevochten zeghe, ofte tot begravinge van voorname Heeren ende Helden, werdende noch aldaer, als sij afgekert werden, veelderhande wapenen, ende ander tuych ghevonden, hetwelcke men neffens den dooden, onder de aerde ghewoon was te begraven" [1]). Dit wordt tot een bewijs mede aangevoerd voor de herkomst van de inwoners van Zeeland uit Denemarken. Indien wij de plaats wel verstaan, dan zouden hiernaar de hoogten, die men in Zeeland *Hillen* noemde, in Denemarken *Kibl* heeten. Wij hebben dezen laatsten naam nergens meer aangetroffen noch kunnen te huis brengen, zoodat wij er ook geene andere melding dan deze van kunnen maken, om ons te bepalen bij dien van *hil*, dien ook andere schrijvers aan gezegde hoogten in Zeeland toekennen [2]). Het woord *hil* is zeker bekend genoeg ook elders in ons land en daarbuiten, vooral in Engeland, en beteekent, volgens onze taalkenners, in 't algemeen eene hoogte, heuvel of bergje, naar de grondbeteekenis zeker, die in dit woord ligt, van *hoog* [3]). Eenige plaatsen habben daarvan den naam, zooals *Piershil* in het land van den Briel, in 1524 bedijkt, vroeger een eilandje; *Kijfhille* bij den Briel; *Ruigenhil*, thans ook een polder bij de Willemstad; *Ruigenhil*, *Prinsenhil*, *Paardehil* zijn aanwassen van het Biesbosch; de *Heal*, ten z. van Utrecht, enz. In het land van Putten en dat van Altena, is eene heerlijkheid, eenvoudig *Hille* genaamd. In de baronie van Breda noemt men de hoogten op de akkers, hetzij door de natuur, hetzij door menschenhanden gevormd, nog *hillen* of *hillekens*, en vele andere hoog gelegene plaatsen aldaar worden van ouds *de Hil* geheeten. Het

[1]) Zie *Chronück van Zeeland*, door J. Reijgersbergen en M. Z. van Boxhorn, Middelb. 1644, I, 64.

[2]) Zie verder Gargon, *Walchersche Arcadia*, I, 31. J. ab. Utrecht Dresselhuis, *de prov. Zeeland*, Middelb. 1836, bl. 10, en *de Godsdienstleer der oude Zeelanders*, Middelb. 1845, bl. 112.

[3]) Zie o. a. Wiarda, *Alt Fries. Wörterb.* v. *Hel.* Deze leidt hiervan ook *Heller* af, zooals in Oostfriesland de aanwas heet, bij ons *Kwelder*; Ten Kate, *Aanleid.* enz. II, 208. Bilderdijk, *Verklar. Geslachtlijst der naamw.* op *Hil*, doch vooral Hoeufft, *Taalk. Bijdr.* bl. 57. Merkwaardig is de plaats bij Gabbema, *Nederl. Watervloeden*, bl. 242, waar deze *hil* met *werf* gelijk stelt in deze zinsnede: »om het lijf te bergen liepen ze na een hoogen Hil of werf." Cats zegt in zijn *Huwelyksfuyck*: »Over hil of over klip."

wordt er ook nog in de beteekenis van hoog buitendijks aangespoeld voorland, dus even als of voor *waard* gebezigd [1]). En dit schijnt ook wel de gewone beteekenis in Zuidholland te zijn, volgens de vandaar bijgebragte plaatsen. Als een meer algemeene naam dus voor hoogten of hoog gelegene plaatsen, zal die ook bezwaarlijk als een eigen of bijzondere naam voor onze hoogten kunnen aangemerkt worden. Doch het wordt buitendien betwijfeld of de hoogten, welke in Zeeland en andere genoemde plaatsen met dien naam bestempeld worden, wel zijn gelijk te stellen met onze terpen [2]).

Den naam van *Motten* vinden wij in een Duitsch werk gegeven aan hoogten die op de onbedijkte marsch- of kwelderstreken opgeworpen zijn, om bij hoogen vloed zich aldaar op te houden of het vee daarop te drijven [3]). Daar nu zulke hoogten met onze terpen, in hunnen meer oorspronkelijken toestand vooral, kunnen vergeleken worden, zoo hebben wij gemeend ook dezen naam niet geheel met stilzwijgen te moeten voorbijgaan, schoon hij anders daaraan vreemd schijnt te zijn. Ik trof toch nog in een Vlaamsch werk denzelfden of dergelijken naam aan, te weten die van *mote* en wel gelijknamig met *terp* voor omwalde heemsteden, waarop versterkte huizen of landhoeven gestaan hebben [4]). Meer nog komt met de aangehaalde omschrijving van *motten* overeen die soort van hoogten, welke op de

---

[1]) Zie Hoeufft t. a. pl.

[2]) Zie Westerhoff, *twee hoofdstukken uit de geschied. van ons dijkwezen*, bl. 249. W. voert daarbij ook aan L. Mathieu, *sur les buttes de terre de la Zélande, nommées communément, refuges*, in de *Mémoir. et Dissertat. sur les Antiquités Nationales et Etrangéres, publ. par la Soc. Royal. des antiquaires de France*, T. II, Par. 1820, p. 140, 148—151.

[3]) Zie *Vollständiges Generalregister über die Zwölf Bände der allgem. Encyklopädie der gesammten Land = und Hauswirstschaft der Deutschen* u. s. w. von J. W. Krauze u. D. C. W. E. Putsche, Leipz. 1831, S, 281, v. *Motten*, waar men dit leest: »*Motten*, nennt man in unbedeichten marschgegenden, die den Wasserfluthen ausgesetst sind, die aufgeführten Hügel, um bey hoher Fluth sich da aufzuhalten, oder das Vieh darauf zü treiben."

[4]) Zie *Alouden Staet van Vlaenderen vóór en ged. het Leenroerig Bestier* enz. door P. Jansens, Brugge, 1841, bl. 34, waar in eene aant. staat: »Men ontmoet nog in vele plaetsen hooge omwalde *terpen* of *moten*, waerop, voor het meeste deel, *Castels*, *Manoirs* of versterkte landhoeven gestaen hebben." De S. noemt verder, bl. 429, de Wercken in de prov. Westvlaanderen tusschen Thourout en Dixmude gelegen een »*terp* of *hooge mote*."

buitendijkslanden in ons gewest en andere van ons land vroeger niet ongewoon waren en vooral dienden om tot een verblijf- of toevlugtplaats voor vee en wel schapen bij vloed te dienen. Zoo worden op oudere kaarten van Zeeland en Staatsvlaanderen zulke hoogten aangewezen op die landen, welke voorzien zijn met eene soort van woning, doch den naam van *stellen* dragen, ook soms met een of anderen bijnaam onderscheiden, zooals *Rumoirt stelle*, *Stelle van Camberon* enz. Dit woord *stelle* of *stel* zal denkelijk zooveel zijn als *stalle*, *stal*, en slaan op de woning en niet op de hoogte zelve, te meer, daar er ook dergelijke stellen of huisjes aangeteekend staan zonder hoogten [1]). Overigens is mij de eigenlijke beteekenis van *mot* onbekend; men zou alleen de vraag kunnen doen, of het woord ook verwant is met ons *mijt*, ook eene zekere hoogte of hoop te kennen gevende, zooals in *houtmijt*, *hooimijt* enz.

Dat de terpen ook den naam van *Coggen* zouden gedragen hebben, wordt ons door den geleerden hofprediker Bertram betuigd; hij wil zelfs dat de Kauchen, of vroegere bewoners van Oostfriesland, van deze *Coggen*, anders *Würthen* geheeten, of van *Coggen* in de beteekenis van eene soort van schepen, die vroeger zoo genoemd werden, hunnen naam zullen ontleend hebben [2]). Dan daar, zoover wij hebben kunnen nagaan, hij de eenige is, die van dezen naam onzer heuvelen gewaagt, terwijl dat woord anders zelfs nog heden in de beteekenis van *bedijkt land* of *polder* niet onbekend noch geheel buiten gebruik is, blijkens vele zulke plaatsen met den naam van *Cog* of *Kog*, *Koog*, *Kaag*, *Keeg* enz. [3]), zoo is er alle reden te vermoeden, dat bij hem, of de bron, waaruit hij geput heeft, eene verwarring met dat woord in die beteekenis plaats hebbe gehad.

Met den naam van *Klingen* zijn onze terpen nog door J. J. Harkeroht gedoopt geworden [4]); doch zeker ten on-

---

1) Zie voorts over *Stal* en *Stel*, Hoeufft's *Taalk. Bijdr.*, bl. 114.

2) Bertram in *Parergis Histor. liter.*, p. 220. Wij hebben deze plaats van Bertram niet uit dit zijn werk zelf, als ons niet ter hand gekomen, maar uit von Wicht, *Ostfr. Landr. Vorb.* S. 11, ontleend.

3) Zie o. a. Hoeufft, a. w. bl. 66—88, over dit woord.

4) *Oostfr. Oorsprongk.* I, 183. Harkenroht beroept zich op Kiliaan en A. Althamerus, in zijne *Aanteekeningen op Tacitus de morib. et pop. German.*, Ed. Aug. Vind. 1580, p. 234, als de bronnen, waaruit hij geput heeft, dat *kling* van eenerlei beteekenis is met *weert*. Maar ik kan dit bij die schrijvers niet bemerken.

regte, als men nagaat, dat hij geen onderscheid maakt, zooals behoort, tusschen *kling* en *wierd*, even min als tusschen de hoogten zelve, maar aan alle zoo opgeworpene als natuurlijke, op zand en op klei gelegen, door elkander deze namen geeft. *Kling* is bij hem met *wierd* van eenerlei beteekenis, omdat zij beiden een heuvel aanduiden. Maar nu wordt *kling* wel van eene natuurlijke en inzonderheid zandige hoogte, maar nergens, zooverre ons bekend is, dan bij hem, van zoodanige als onze heuvelen zijn, gezegd. Wij treffen alzoo het woord bij onze oudere schrijvers, vooral dichters, aan en in sommige namen van plaatsen zoowel in Nederland als Duitschland, in ons land vooral in de duinstreken van Holland, maar nergens voor onze terpen. *Kling* is derhalve zeker een naam, die verkeerdelijk aan de terpen gegeven is en daaraan niet toekomt.

Zoo is het ook gelegen met den naam van *Wijk*, enkel en alleen door den hoogleeraar Joh. Braunius aan onze hoogten geschonken [1]). Want dat de Nederlanders, zooals hij verzekert, die behalve *terpen* ook *wijken* zouden genoemd hebben, daarvan is ons niets gebleken. Zijne uitlegging van dien naam, als zijnde aan die heuvelen gegeven, omdat zij tot veilige wijkplaatsen dienden, zal dan ook wel niet meer dan eene onderstelling zonder grond zijn, even zeer als zijne herleiding van het latijnsche *vicus* van het nederlandsche *wijk*.

Als voorbeelden van namen eindelijk, welke zoo niet dezelfde, dan toch soortgelijke heuvelen als onze terpen, in vreemde afgelegene oorden dragen, hebben wij opgenoemd, die van *Tepe* en *Indian mounds*. De laatsten worden niet zelden gevonden in de Vereenigde Staten van Amerika en zijn waarschijnlijk aldus, *Indiaansche hoogten*, geheeten naar de voor de vermoedelijke stichters of aanleggers gehoudene Indianen of oorspronkelijke inwoners. De eersten met den naam van *Tepe* zijn veelvuldig te vinden in de vlakten van Troje en Thracië, en die naam zoude, volgens den reiziger, die ons dit mededeelt, eene verbastering zijn

---

[1]) *Selecta sacra*, p. 730. »Vocare autem solebant (Belgae) sua lingua ejusmodi altitudines arte congestas, *Terpen* et *Wijken*, unde Latinorum *vicus*, quasi ibi essent tuti. Inde postea integros pagos *Terpen* aut *Dorpen*, quod eo se recipiant, nominarunt."

van het grieksche woord ταφοσ, waarmede Homerus de grafteekenen, voor zijne helden opgerigt, bestempeld heeft, gelijk ook de overlevering deze heuvels voor rustplaatsen van beroemde mannen uit de Ilias en Odyssea houdt, waaraan de schrijver echter twijfelt [1]). Bij de Grieksche schrijvers dragen de opgeworpene hoogten, waarop de meeste steden en dorpen in Egypte aan de Nijl gebouwd zijn en die men dus ook met onze terpen vergelijken kan, den naam van χώματα; en dit woord wordt in het latijn door *aggeres*, d. i. *dijken*, vertolkt en afgeleid van χεω, *terra aggesta exstruo*, even als χους door *terra aggesta*, volgens het Lexicon van Schriverius op χωσα. Het laatste naamwoord beteekent dus *opgebragte aarde* en het eerste werkwoord *daarmede ophoogen*. Die Grieksche benaming van χώματα zal echter wel niet als een eigen naam voor die hoogten aldaar te beschouwen, maar toch in het bijzonder zoo genomen zijn, om de gesteldheid van die heuvelen, als *opgeworpen* namelijk, uit te drukken [2]), zooals blijkt uit het daarmede verbondene werkvoord επιτασσειν, *collocare*, *ophoopen*, en de tegenstelling van dezelve tegen natuurlijke hoogten op eene plaats bij Srabo. — Men zou hier misschien ook nog kunnen bijvoegen de *Terramares* in Italië voor korten tijd ontdekt. Het zijn kleine bergjes van omstreeks 5 m. hoogte en 60—70 m. in doorsnede, die in de vlakte rondom Modena en op enkele andere plaatsen van Noord-Italië zich verheffen en met onze terpen, doch ook met de paalwoningen van Zwitserland en andere landen vergeleken zijn [3]). Doch het zij genoeg, hieraan te herinneren, om hiermede onze etymologische onderzoekingen omtrent de namen der Terpen te kunnen eindigen.

---

[1]) Zie *Reis van. Konstantinopel door Turkije*, *Walachije*, *Transilvanië en Hongarije naar Duitschland*, door R. Walsch, uit het Eng. Amsterd. 1829, bl. 111.

[2]) Zie verder over de Terpen of gelijksoortige hoogten aan den Nijl, Herodotus, I, 11 n. 97, 137; Diodor. Sicul. I, 1, p. 23, 41, 66. Strabo, *Geogr.* I, xv, p. 1014, I, xvii, p. 1137. Seneca, *Nat. Quaest.* 1, iv, c. 2, t. 11, p. 750. Verg. Goguet, *de l'orig. des lois* etc. T. II, p. 122, Ed. Par. 1820.

[3]) Zie over deze *Terramares*, in het internationaal archeologisch congres, te Bologna in Oct. 1871 gehouden, vooral besproken, het verslag hiervan in de *Isis*, *Weekbl. voor Natuurwetenschap* onder red. van Dr. D. Huizinga, 1ste Jaarg., nr. 3, bl. 26.

BESCHRIJVING

VAN EENIGE

ALBA AMICORUM.

(Vervolg van Dl. IX, blz. 56).

V.

Het album van Jacobus Alting.

1637—1640.

Het album, waarvan ik thans eene beschrijving zal geven, is aangelegd door Jacobus Alting, die als oosterschtaalgeleerde en theoloog van 1643—1679 een sieraad was onder de Groninger hoogleeraren. Zijn levensloop en zijne verdiensten zijn overvloedig bekend uit de bronnen, door mij opgegeven bij zijn levensbericht in het *Gedenkboek der hoogeschool te Groningen*, Bijl. I, 29—31. Zonder daarover dus op nieuw te willen uitwijden, zal ik mij bepalen tot dit album, als een tot nu toe onbekende bron voor de kennis van de personen, met wie Alting, gedurende zijn akademietijd, in aanraking is geweest, personen die op zijne vorming een grooten invloed hebben uitgeoefend.

Vooraf zij herinnerd, dat onze Alting op dertienjarigen leeftijd, den 19 Sept. 1631, als *Philol. stud.* te Groningen is ingeschreven. Toen dit album, dat mij welwillend ter beschrijving is afgestaan door Ds. Menzo Alting Mees, predikant te Huizinge, in 1637 werd aangelegd, was hij mitsdien 18 of 19 jaren oud. Bij het doorbladeren ontwaart men terstond, dat de meesten, die inscriptien gaven, beoefenaars moeten zijn geweest van de oostersche talen, want, behalve vele Grieksche, ontmoet men telkens Hebreeuw-

sche, Syrische en Arabische inschrijvingen, waarvan ik de vertaling en verklaring verschuldigd ben aan de belangstellende welwillendheid van prof. Valeton en van den heer M. M. Cohen, Israelitisch godsdienstonderwijzer te Assen.

De inscriptien, welke Alting in 1637 te Groningen ontving, zijn van:

Henricus Keidtwerdius, van Wezel, die den 31 Maart 1634 als Phil. et Theol. stud. te Groningen, en den 28 Maart 1636 te Franeker, is ingeschreven. Hij schreef in 't Hebreeuwsch

Heil hem, die zegt:

Ik heb geene moeite aangewend en evenwel geleerd; geloof hem niet,
Ik heb moeite aangewend en niet geleerd; geloof hem niet,
Ik heb moeite aangewend en heb geleerd; geloof hem.

De schrijver heeft hier den aanhef van Ps. I, vs. 1 overdragtelijk geplaatst voor de Rabbijnsche spreuk. Op het gebied der Hebreeuwsche letterkunde toonde hij dus reeds te huis te zijn. Ook voegde hij er nog een paar regels Grieksch bij.

Wenceslaus Osicius, een Bohemer, sedert 17 Dec. 1629 reeds Theol. student te Groningen;

Elhardus Uchteman, waarschijnlijk een Bremer, den 3 Sept. 1629 te Groningen ingeschreven. Bij het verlaten der akademie liet hij gaarne een albumblaadje „doctrina et pietate commendatissimo Dno. possessori Jacobo Alting, sacrarum literarum et linguarum solertissimo studioso, in conversationis jucundae et fructuosae memoriam." Blijkens Syrische, Hebreeuwsche en Grieksche inscriptien beoefende hij, even als Alting, het oostersch.

Franciscus Matthias Schilherus, Jur. et Polit. stud., geboortig van Lubeck, den 5 Julij 1636 als student ingeschreven. Hij gaf het zoo ware gezegde van Cicero ten beste:

Sine amicorum benevolentia, neque in adversa,
neque in secunda fortuna quisquam vivere potest [1]).

M(ag). Johannes Schoenauuerus, van Bazel. In het Album Academiae trof ik hem niet aan.

Conradus Waltherus, van Hamburg. Bij het vertrek van de hoogeschool, waaraan hij sedert 13 April 1630 had

[1]) Zonder welwillenheid van vrienden, kan niemand, zoo min in voorspoed als in tegenspoed, leven.

gestudeerd, schreef hij Joël II, 32, in het Grieksch, en eene spreuk van Hieronymus op een blaadje.

In 1637 werd Alting telkens *Liter. stud.*, in 1638 *Theol. stud.* genoemd. Van het laatste jaar heeft men de volgende inscriptiën:

Johannes Rademacher, van Wezel, den 21 April 1634 als Phil. Stud. ingeschreven. Van zijne hand vindt men de Grieksche teksten Rom. XI, 10 en Gal. VI, 3, nevens de verzen van Plautus, *Trinummus*, Act. I, Sc. II, 54—57.

Wilhelmus Tehr Schmitter, van Wesel, Phil. stud., die den Griekschen tekst Rom. XVII, 21, inschreef.

Georgius David Mulheuselus, P(alatinus?), schreef bij zijne doorreis naar elders het *olim meminisse juvabit.*

Andreas Pilger, Palatinus. Als deze dezelfde is als Andreas Conradus Pilgerus, Kirchbergensis, die reeds den 19 Mei 1624 als Theol. stud. in het akademie-album voorkomt, dan heeft hij zich lang te Groningen opgehouden.

In Mei 1638 vertoefde Alting eenige dagen in Oostfriesland, waar hij zijn album heeft voorgelegd aan de drie eerstvolgenden:

Vosbergius, zoo meen ik de handteekening te moeten lezen van den man, die met eene zeer bevende hand er te Emden een bijbeltekst in schreef.

Johannes Althusius, Syndicus der stad Emden. Deze 81jarige grijsaard schreef nog met vaste hand den Latijnschen tekst Ps. II, 1. Ten jare 1556 of 1557 te Emden geboren, te Bazel in de regten gepromoveerd, werd hij in 1590 professor te Herborn, en vervolgens ook, naar het schijnt, te Steinfurt. Althusen sloeg, toen hij eenmaal Syndicus in zijne geboortestad was, benoemingen tot hoogleeraar te Leiden en Franeker af. Zijne inscriptie is van den 8 Mei 1638. Alting heeft er bij aangeteekend, dat hij reeds den 12 Aug. dv. in 81jarigen ouderdom overleed. Over hem en zijne juridische werken leze men J. F. Juglers *Beyträge zur juristischen Biographie*, II, 270—76. Deze voortreffelijke biograaf was omtrent Althusen's geboorte- en sterfjaar echter in 't onzekere.

Frelicius Ulderici. Geboren te Weener in 1610, werd hij 3 Febr. 1630 student te Groningen en in 1636

predikant ter zijner geboorteplaats. In 1648 vertrok hij naar Blijham en van daar naar Emden in 1651. Hij overleed den 14 April 1685, 75 jaren oud. Vgl. E. Meiners, *Oostvr. Kerkel. Gesch.* II, 513, waar van hem gezegd wordt: Hy is buiten kyf een geleerdt man geweest, en het gene hy voor hadde, zocht hy met alle krachten door te zetten." Zijne inscriptie, d.d. 8 Mei 1638, zonder opgave van plaats, maar ongetwijfeld te Weener gegeven, bevat de woorden:

Appropinquate Deo, et appropinquabit vobis [1]).

Johannes David Wilhelmi, Bachareo Archi-palatinus, een landgenoot en boezemvriend van Jac. Alting, den 4 Dec. 1634 als student te Groningen ingeschreven.

Petrus Crugotius, predikant bij de Hollandsche gemeente te Frankendal (Servus in Ecclesia Belgica Francodalij), een vriend, van wien Alting in Sept. 1638 te Groningen een blaadje verkreeg, met het opschrift:

Lucae cap. X, vers 41;
Eines ist Noth.
Multa sciant homines alij, mî sufficit una
Cognitioque Dei, cognitioque mei [2]).

Joannes Rudolphus Wetstein, van Bazel, tot hoogleeraar in de Grieksche taal aldaar benoemd in 1637. In 1638 bezocht hij Frankrijk, Engeland en Nederland, overal betrekkingen met geleerden aanknoopende. Zoo kwam hij ook te Groningen, blijkens dit album, waarin hij in 't Hebreeuwsch de woorden van Ps. XXV, 21, en voorts een paar regels Grieksch, ja zelfs zijn naam, woonplaats en de dagteekening, alles in dezelfde taal, schreef. Hij was de vader van den beroemden J. H. Wetstein, boekdrukker te Amsterdam. Zijn levensberigt vindt men bij Niceron, II, 140—144, en in de Duitsche uitgave van Baumgarten, II, 376—381.

Daniel Birr, van Colmar. Hij is de eerste, die Alting (15 Sept. 1638) *S. S. S. Cand.* noemt.

Johannes Henricus Bestenfeldius, philosophiae in Illustri schola Albensi, quae est in Transsylvania, pro-

---

[1]) Naakt tot God, en hij zal tot u naken (*Jac.* IV, 5).
[2]) Andere menschen weten vele dingen; mij is het voldoende te gelijk God te kennen en mij zelven.

fessor. Vermoedelijk heeft hij zich eenigen tijd als vlugteling in Groningen opgehouden.

M(ag.) Johan Fuchs. Deze schreef bij zijn vertrek naar Bremen:

Quid est nostra vita? nil, nisi peregrinatio invita [1]).

Philippus Gualtherus Schreckenfuchs, een vlugteling uit Oppenheim, den 19 Mei 1636 als student te Groningen ingeschreven.

Elias Coriarius en Jacob von Hoff v. Letzetzs bleven mij onbekende personen. Mogelijk behoorden zij tot het gevolg van:

Guilleaume, Landgrave de Hessen, van wien de spreuk: *En Dieu mon esperance.* In hem ontmoeten wij den jeugdigen Willem VI, Landgraaf van Hessen-Cassel, geb. 23 Mei 1629, zoon van Willem V, de standvastige, die in 1637 overleden was. Hij zal zijne moeder, de beroemde Landgravin Amalia Elisabeth, vergezeld hebben, toen zij in 1638 zich te Groningen ophield om staatkundige aangelegenheden, waarover men leze Wagenaar, XI, 351, en de stukken op het Gron. archief, 1637, no. 6, 7, 8, 1638, no. 10. Zijne inschrijving is zonder datum. Ik gis, dat men die tot December moet brengen, omdat zijn staatssecretaris Joh. Ludov. Sengel in deze maand, voornamelijk als zeer bevriend met prof. H. Alting, de volgende regelen in hetzelfde album schreef:

— — — Multis potiora coronis
Pax animi, corpusque vigens et sobria mensa [2]).
Mitt Gott vnndt mit ehren.

In 1639 werd de lange rij geopend door:

Georg. Frid. Hasius, van Creutznach, een vlugteling uit de Paltz, den 13 Maart 1637 als student te Groningen ingeschreven. Van hem leest men:

In secundis nemo confidat, in adversis nemo
deficiat, alternae sunt vices rerum [3]).

---

[1]) Wat is ons leven? Niets dan eene onwillige reis in de vreemdelingschap.

[2]) Vrede des gemoeds, gezondheid en het dagelijksch brood, zijn meer dan vele kroonen.

[3]) Laat niemand zijn vertrouwen stellen op voorspoed, niemand den moed opgeven in tegenspoed, afwisselend is de loop der wereldsche zaken.

Ehr man in dass gelobte landt kommet
muss man durch die Wüste.
Apres un facheux orage revient un beau calme.

Hem volgden:

Franciscus Gomarus, van 1618—1641 hoogleeraar in de oostersche talen en godgeleerdheid te Groningen. Nadat Alting hem den 30 Jan. 1639, zijn 76sten verjaardag, evenals een jaar te voren, een verdienstelijk Hebreeuwsch dichtstuk had aangeboden, schreef hij, bij de uitvoerige vermelding van een en ander, in het Hebreeuwsch en in 't Latijn: *Die de geboden des Heeren bewaart, zorgt voor het heil zijner ziel.* De getroffen grijsaard voegde er nog bij: ac Deum precor ut eximium hoc ingenium ac pietatem diu patri praestantissimo et reip. literariae conservet. Die wensch is vervuld geworden. Alting werd drie jaren later de opvolger van Gomarus.

Janus Steinbergius, hoogleeraar in de regten te Groningen, van 1638—1653. In een vierregelig versje drukte hij zijne hoogachting uit jegens zijn ambtgenoot Hk. Alting en diens veelbelovenden Jacobus.

Johan Georg Rolwag, van Heilbron, en Wilhelmus Uchteman, van Bremen, twee studenten.

Tobias Andreae, nu hoogleeraar in de Grieksche taal en geschiedenis, vroeger de huisonderwijzer bij prof. Hk. Alting, en dus de leermeester van Jacobus, zoowel vóór als gedurende diens akademietijd. Dikwijls wordt hij met den Franeker hoogleeraar van denzelfden naam verward. Andreae spreekt Alting in een achtregelig Latijnsch vers aan als „den grooten kleinzoon van een buitengewonen grootvader, en den buitengewonen zoon eens grooten vaders."

Matthias Pasor, hoogleeraar in de wis- en natuurkunde, later in de Theologie, 1629—1658. Van hem leest men alleen den Griekschen tekst Luc. X, 42, *Een ding is noodig.*

Bern. Julsingh. Bij afwisseling was deze invloedrijke man, die te Herborn, Heidelberg en Genève studeerde, lid der Hoofdmannenkamer en burgemeester te Groningen, tevens curator der akademie. In Scheltema's *Staatk. Nederland*, I, 541, wordt zijn levensloop kortelijk medegedeeld uit het *Progr. funebre.* Vgl. voorts de Wal, *Nederlanders, studenten te Heidelberg en te Genève*, blz. 110, 171. Voorzichtig was zijn raad aan den jongen Alting:

Fide parum, multumque vide, nam fidere multum, et vidisse parum, maxima damna parit [1]).

Johannes Hipstet, van Bremen. Deze jongeling, den 26 April 1638 te Groningen student geworden, heeft ook te Franeker, Leiden en Utrecht gestudeerd. In 1648 werd hij op een tractement van *f* 600 Rector der triviale scholen te Franeker, welke betrekking hij twee jaren later heeft neergelegd, om als Mentor eene groote buitenlandsche reis te doen. Ten jare 1652 zag hij zich tot geheim-secretaris van Graaf Enno von Oostfriesland, eenige maanden later tot professor in het Grieksch, de geschiedenis en welsprekendheid, te Bremen aangesteld. Verschillende voordeelige aanbiedingen o. a. naar Zutphen, Kleef, Franeker, den Haag en Leeuwarden hebbende afgeslagen, overleed Hipstet den 31 Dec. 1682, 70 jaren oud. Vgl. Rotermund, *Lexicon aller Gelehrten, die seit der Reformation in Bremen gelebt haben*. Brem. 1818, I, 208; Telting, *Register v. h. archief te Franeker*, no. 955.

Gabriel Fabricius en Joh. Henricus Otto, twee studenten uit Zwitserland, de een van Bern, de andere van Zurich. Otto was de vriend en medgezel van zijn stadgenoot Hottinger, bij diens bezoek aan buitenlandsche universiteiten. Beide zijn ook op denzelfden dag (13 Julij 1638) te Groningen ingeschreven. Door een *Lexicon Rabbinico-philologicum* en andere werken heeft Otto zich eene eervolle plaats onder de Zwitsersche geleerden verworven. Hij gaf eene Hebreeuwsche inscriptie, in verband met eene Grieksche, welke vertaald aldus luiden.

De Schrift.

Keer haar en wend haar, want alles is in haar [2]),

derhalve:

Het Woord Gods worde in u rijkelijk vermenigvuldigd.

Johannes Schu'ius, Neikirchensis Hassus. Bij zijne inschrijving als student op 25 Febr. 1638 zich Johannes

---

[1]) Schenk weinig vertrouwen en zie veel; want veel te vertrouwen en weinig te hebben gezien, baart groote nadeelen.

[2]) Dit is het gezegde van een geleerd Israëliet, Ben Bag Bag genoemd, voorkomende in de *Spreuken der Vaderen*, Afd. V, vs. 22.

Schu noemende, schreef eene plaats uit de werken van den Griekschen kerkvader Theodoretus en een Hebreeuwsch psalmvers in het album, ter herinnering aan zijn aangenamen en vruchtbaren omgang met Alting.

Wesselus Emmius, zoon van Ubbo Emmius, geb. te Leer, 29 Jan. 1589, sedert 1620 predikant te Groningen, overleden den 21 Maart 1654. Zijn levensloop is uitvoerig vermeld in een *Progr. funebre. Pietas ad omnia utilis est*, was zijne inscriptie.

Franciscus Meyvardus, hoogleeraar in de logica en physica, overl. in 1640, betuigde: *Sine Christo nihil possumus facere* (zonder Christus vermogen wij niets).

Petrus Keuchenius. Robert Keuchenius, Med. Dr. en burgemeester te Wezel, en Geertruida Pottgieter waren zijne ouders. Hij zag het levenslicht den 16 Nov. 1603, werd, met zijn broeder Samuel, student te Groningen, den 23 April 1625, huwde met Margaretha Brebys, werd predikant te Groningen in 1629 en overleed 27 Aug. 1644. Vgl. het uitvoerig *Progr. funebre*, door prof. Maresius gesteld. Zijne inscriptie is gelijk aan die van Frelicius Ulderici, boven vermeld. Op denzelfden dag komt voor:

Samuel Keuchenius, Med. Dr. te Groningen, zijn broeder.

Rudolphus Oving, predikant te Groningen, zoon van Hendrik Oving en Maria Alting, eene zuster van Menzo Alting. Hij zag het levenslicht te Groningen den 16 Julij 1594, en wel — zoo als in het *Progr. funebre* te lezen staat — ontijdig, ten gevolge van het geraas van 't geschut en der vuurpijlen, gedurende het toenmalig beleg onder prins Maurits. Den 13 Maart 1615 werd hij aan de nieuwe hoogeschool ter zijner geboorteplaats ingeschreven, in 1619 aanvaardde hij het predikambt te Warffum, en vertrok van daar naar Groningen in 1621. Na driemaal te zijn gehuwd, overleed hij 8 Junij 1661.

Johannes Freitagius, Med. prof. te Groningen. Hij wedijverde met zijne reeds genoemde ambtgenooten in het toezwaaien van lof aan den jongen Alting.

De talrijke inscriptien, die onze Alting tot dusver tijdens zijn verblijf aan de Groninger hoogeschool ontvangen had, werden besloten door eene van zijn vader, van den volgenden inhoud:

Milita bonam militiam [1]).

Filio charisimo Jacobo Alting, uberioris in pietate doctrina ac virtute culturae gratia, Ecclesias & Academias exteras adituro, paternam benedictionem a Domino hac manu obsignabat

HENRICUS ALTING,
Groningae, VII. Calend. Julij
anno Salutis 1639.

Een paar dagen later ontmoet men Jacobus te Leeuwarden bij Ds. Rippertus Sixtus, een verdienstelijk man, schrijver van de *Troost-Rijcke Fonteyne der Zalicheyt*, Leeuw. 1644, en andere werken. Van den 26 Junij tot 1 Julij legde hij te Franeker zijn album voor aan de hoogleeraren Johannes Coccejus, Joh. Maccovius, Henr. Rhala, Corn. Pynacker en Pierius Winsemius, wier symbola en Bijbelteksten echter geene afzonderlijke vermelding behoeven.

Van Franeker begaf hij zich naar Utrecht, waar hij, op 8 Julij, zijn eerste bezoek bragt aan Anna Maria van Schurman. Deze rijk begaafde landgenoote schreef met hare prachtige hand, behalve een Grieksch symbolum, op een albumblad de Arabische spreuk, die vertaald dus luidt:

Eén dag voor den kundige is beter dan het geheele leven voor den onwetende [2]).

Wie iets wenscht te weten van hare verbazende taalkennis, waarover ik hier niet kan uitweiden, leze het 2de Hoofdst. van Dr. Schotel's *Anna Maria van Schurman*. s'Hertogenbosch 1853.

Aan zijn verblijf in de oude bisschopsstad herinneren voorts inscriptiën van:

Abrahamus Bockstadius, die, onder de betuiging veel aan de Alting's verschuldigd te zijn, schreef:

Explorant adversa pios, perque aspera TANDEM.
Nitimur ad coelos Pietas, interrita, VICTRIX.

---

1) Strijd den goeden strijd.

2) Prof. Valeton deelde mij mede, dat de geleerde schrijfster een verkeerd teeken bij de eerste letter van het derde woord geplaatst en alzoo eene schrijffout heeft gemaakt.

Bockstadius was conrector te Utrecht van 1633—1648. Hij onderscheidde zich door zijne Latijnsche dichtwerken, volgens Dr. Ekker, *De Hieronymusschool te Utrecht*, II, blz. 6, 7.

Gijsb. Voetius, van wien in het Hebreeuwsch: *de H. Schrift is het Licht.*

Ant. Matthaeus, schreef:

In corvos incidere satius est, quam in adulatores [1])

Den 13 en 14 Julij bevond de akademiereiziger zich te Harderwijk, blijkens inscriptiën van:

Christophorus Matthaeus, een zoon van den Groningschen hoogleeraar Antonius, en broeder van den even genoemden Utrechtschen Antonius. Destijds was Christophorus, die (blijkens het akademiealbum, 9 Junij 1624 ingeschreven) ook te Groningen gestudeerd had, conrector te Harderwijk. In 1644 werd hij aldaar hoogleeraar in de Locica en het Grieksch, vervolgens mede in de Geneeskunde. Den 11 Junij 1647 overleed hij reeds op 39jarigen leeftijd. Vgl. prof. Bouman's *Gesch. v. d. voormal. Geldersche Hoogeschool*, Utr. 1844, I, 90, 91.

Henricus à Diëst, hoogleeraar in de Godgeleerdheid en de Hebreeuwsche taal, die de teksten Gen. XXII, 14, in het Hebreeuwsch, 1 Cor. X, 31 en Rom. VIII, 31, in het Syrisch inschreef.

Joh. Isacius Pontanus, hoogleeraar in de wis- en geneeskunde. Behalve een paar verzen van Lucillus schreef hij het:

Sol vitae, amicitia
Sal vitae, sapientia,
Vita vitae, temperantia [2])

Den 17 en 18 Julij vinden wij onzen Alting te Deventer bij de hoogleeraren Nicolaus Vedelius en Martinus Schoock. Van daar is hij weder huiswaarts gekeerd, om na de groote vacantie naar Leiden te vertrekken, ten einde de collegien van eenige groote mannen bij te wonen.

Op den 21 Julij vulde Joh. Heinrich Hottinger,

---

[1]) Onder de raven te vervallen is beter dan onder vleijers.

[2]) De vriendschap is de zon des levens,
De wijsheid is het zout des levens,
De matigheid is het leven des levens.

die als orientalist en kerkhistoricus zoo beroemd is geworden, althans nog een blad te Groningen, hoofdzakelijk in 't Hebreeuwsch, even als zijn landgenoot Wetstein zulks in 't Grieksch deed, met een regel Syrisch, eene Arabische en eene Grieksche spreuk als toegift. Gelijk wij straks zagen, is hij in 1638 met zijn vriend Otto aan de Groninger akademie gekomen. Niceron, VIII, 115—135, Duitsche uitgave, VIII, 146—162, geeft van hem een uitvoerig levensberigt, waarmede dat bij Moreri overeenstemt.

De eerste, die na dezen in het album voorkomt, en wel op 14 Nov., is een van Alting's commensalen te Leiden, namelijk Jacobus Homodaeus, van Elbingen, Med. Dr. Op den 28 Aug. 1633 was deze, 21 jaren oud, als Med. Stud. te Groningen ingeschreven, na reeds, zooals in het *Album Acad. Gron.* is opgeteekend, te Upsala en Oxford zich aan de letteren te hebben gewijd. Van hem zijn de spreuken, bij zijn vertrek na voltooide studiën gegeven:

Curandum unice ut sit mens sana in corpore sano.
Deo animum, literis ingenium [1]).

Van 1640 zijn:

Valerius Walricus, ook een zijner commensalen, die bij de afreis, na de promotie, eenige regelen van Augustinus ten beste gaf.

Daniel Heinsius schreef er zijn symbolum: *Quantum est quod nescimus*, in, en

Claudius Salmasius een Grieksche spreuk. Daarbij verzuimde hij niet te pralen met de orde van St. Michiel en den titel van Staatsraad, hem in 1635 door den koning van Frankrijk geschonken, tijdens zijn verblijf in dat land, terwijl de pest in Holland woedde.

Constantinus L'Empereur ab Oppyck, hoogleeraar in de Hebreeuwsche en Chaldeeuwsche talen. Hij noemde bij eene Thalmudische spreuk, waarvan hij tevens de Latijnsche vertaling gaf, onzen Alting: Juvenis pietate, probitate, comitate et eruditione ac linguarum peritia ornatissimus.

Joh. Henricus Hottinger vulde, nu Alting naar

---

[1]) Men dient vooral te zorgen, dat er zij een gezonde geest in een gezond ligchaam.
(Wijd) de ziel aan God, de gaven des verstands aan de wetenschappen.

het buitenland wilde vertrekken, hem een tweede albumblad in. Hij was destijds paedagoog der kinderen van prof. Golius. In het Arabisch en 't Hebreeuwsch drukte hij hetzelfde uit, nl.: *Heil hem, die de wijsheid heeft gevonden.*

Abdias Widmarius, predikant te Gouda, later hoogleeraar te Harderwijk en te Groningen, schreef den Hebreeuwschen tekst Jes. VIII, 20, en den Griekschen 1 Thim. VI, 6, in.

Jac. Trigland, Theol. prof. te Leiden, gaf het *Symbolum: Virtutis custos humilitas* (Nederigheid is de schutsengel der deugd).

Jeremias Hoelzlin, hoogleeraar in de Grieksche taal, van wien een vers van Euripides.

Ludovicus de Dieu, predikant te Leiden, een beroemd Theoloog en Oostersch taalgeleerde. Van hem ontving Alting eene Hebreeuwsche en eene Arabische inscriptie.

Jacobus Golius, Ling. Arab. et Matheseos prof. Hij schreef in het Arabisch, met de Latijnsche vertaling er bij: *Ieder ding, uitgezonderd God, is ijdel*, of, *Al wat buiten God is, is ijdel.*

Joh. Polyander à Kerchoven, Theol. prof., toen Rector Magnificus, schreef bij het afscheidsbezoek, hem den 31 Maart 1640 gebragt, het *Pie et prudenter* op een blaadje. Alting stond toen, zooals bij vele der laatste inscriptiën ook wordt vermeld, op het punt om naar Engeland te vertrekken. De 31 Maart is de laatste datum, die mij in zijn album voorkwam. In dezelfde maand teekenden daarin ook hunne namen, met kortere of langere bijschriften, Ladislaus à Wihynih, Bernh. Rosing, Friedrich Ludwig Selder of Telder, Henr. Clignet en Nicolaus Brauer, Riga Liv., van welke de meesten, zoo niet allen, te Leiden studeerden.

Welk eene rij van beroemde en geleerde mannen, die hun handschrift in dit album nalieten!

Waarom heeft Alting zijn album niet voorgelegd aan de groote mannen, met wie hij in Engeland kennis maakte? Dit heeft mij wel bevreemd.

MEPSCHENHOF EN DE OUDE A,

BIJ GRONINGEN, IN 1592.

„Wij Borgermesteren ende Raedt jn Groeningen betugen mit desen openen Brieue, dat voer ons sint gecomen een deell Renteners ende schuldeners de renten ende schulden hadden wth ende ouer der arfgenamen van zalige Johan Dmepschen stucke landes gelegen buten der Ae poorte voer anden Horenschen dijck mit alle sijn toebehoer toe wieten de singell, graffte dat veerkante binnen der graffte ende de vischwijert, dat de weduwe Lijssbet Olyslager vnde Claes Korffmaeckers int gebruick gehat, daer de Borgermester Harmen Clants gewesen hoff opt oesten bijlanges geswettet, het deep opt sueden, noerden ende westen om heer lopet. Het voers. stucke landes, anders Mepschen hoff genoemet mit all sijn thobehoeren (na wthwijsinge der Meetcedel van den gesworen Lantmeter Mr. Gerrijtt Hopper) groot wesende soeuen grase Landes ende eluen roeden quadraet, Ende beclageden sich dat se oere renten ende schulden wth het landt offte hoff neet bekomen kunden Ende weren van vnss stadtrecht daer ouer begerende, So hebben wij durch vnss stadt knechten tot dreen sondagen ouer de kercken laten kundigen, woll renten ofte schulden wth het voerss. stucke landes hadde, dat die mit sijn brieuen solde koemen binnen der tijtt de mede gekundigett worde in onse schrijffcamer bij vnss stadt secretarium ende laten sijn renten ende schulden beschrijuen elck na sijn brieuen, de des oeck niet en dede, daer wolde de Raedt na geen clage van hoeren. Soe sint gecoemen verscheijden renteners ende schuldeners elck mit sijn segell ende brieuen ende anders, De hoefftsummen der rentebrieuen mit sampt de datum derseluer, oeck de grootheit der verschenen ende lopende renten mit hoere schulden elck na den synen mit nhamen ende thonamen angeuende soe ende als tselue in des stadtboeck van publicatien inder schrijffkamer berustende breder ende genoechsam tott eens ijders behoeff ende geryff beschreuen ende angetekent is. Is derhaluen yder gras landes op gelt gesatt, dat wij oeck tho dren sondagen auer de kercken

hebben laten kundigen ende daerna opt wijnhuis bij de keerse laten vpslaen, Daer gekomen is Hindrick Sybolts ende hefft voor ijder gras landes wegens Derck Janssen, Peter Hindrix ende Geert Willems voerstanderen tutt sal. Johan Dercks kint tutt behoeff ende proffijt deszeluen kindes ende sijne arffegen. bij der keersen vthganck geboden tho geuen een hundert vyffendetsestich emder guld. (tho dartich vnss stat stuu. oft paijment daer guet voer synde elcken gulden gerekent) Ende wolden in qualiteit als voer onbelastet wesen ende blyuen van alcke renten ende schulden, Hebben oeck de voerss. voorstanderen wegen als voor het gantze coopschat der vorss. soeuen grasen ende eluen roeden quadraet (na de voorss. meetcedel sich bedragende een dusent een hundert tweeendetsestich emder gulden sestyn stuuer vyff placken ende een penninck) bethalet an handen vnss Radesfrunden, de wij daer tho verordnet, Ende de hebben de voerss. summa geldes wthgedeelt an handen der genen, de daer mit Rechte an komen muchte. Daeromme so beuestigen wij den voerss. voerstanderen inne naam, van wegen vnde tutt behoeff ende proffyt des vorss. kindes ende sijner arffgenamen inden eigendoem vande vorsc. soeuen grase landes ende eluen roeden vrij ende quijdt erflyken ende ewelyken tbruken tho besitten ende allen hooren vrijen willen daer mede tho doenne. Sunder argelist. Dath ohrcunde wij mit vnss stadt segele Gegeuen inden jaere vnss heren dusent vyffhundert twe ende tnegentich den tweendetwintichsten dach Octobris. Doe Joachim Vbbena Ridder, Johan van Ballen, Egbertus Vpkens ende Frederick Moijsteen Borgermesteren neren vnss stadt" [1]).

Bovenstaande stadsbrief kan om meer dan eene reden der plaatsing waard geacht worden. Zijn inhoud betreft den vermaarden Johan de Mepsche, van wien in deze bladen eene uitvoerige levensschets gegeven is (IX, 81), en wel een lusthof, dien hij nabij de stad bezeten heeft, maar die, na zijn dood in 1585 met de schulden daarop aan zijne erfgenamen vervallen zijnde, daarom toen verkocht moest worden, om met den prijs daarvan de schuldenaars te voldoen. Men leert uit dezen brief de eenvoudige,

[1]) Gron. Arch. reg. 1ste verv. bl. 133, 1592, nr. 45.

maar afdoende wijze van regtspleging kennen, die hieromtrent toen gold. Maar het is vooral de aangewezen plaatselijke ligging van dat Mepschenhof, welke dezen brief belangrijk maakt. Mepschenhof met zijn toebehooren bestond uit een stuk land, groot zeven grazen en elf roeden (oude Gron. landmaat), waarop zich bevonden, naar 't schijnt, een huis of heemstede, „dat veerkante binnen der graffte," waarop vroeger eene of andere woning — een zomerhuis of ander zomerverblijf — mag gestaan hebben, omgeven met singels en grachten en een „vischwijert' of vischwaard, zoo genoemd welligt naar de visscherij, welke daarbij behoorde of daartoe gelegenheid gaf. Deze blijkbaar tot een lusthof of zomerverblijf gediend hebbende bezitting lag buiten de A poort voor aan de buurt den Hoornschen dijk in eene bogt van „het deep", zoodat dit diep den hof van drie zijden, ten zuiden, noorden en westen omspoelde. Wijders grensde hij ten oosten aan den gewezen hof van den burgemeester Harmen Clant, die in 1577 die waardigheid bekleedde.

Het meest van belang nu is te weten, welk diep onder „het deep", waaraan Mepschenhof lag, te verstaan is. Ik meen dat diep niet wel anders te kunnen houden dan nog voor de oude A, die daar eenmaal ten westen om de stad liep van het Hoornsche diep, waarvan ze een vervolg was, nabij de nieuws gebouwde sluis in het verbindingskanaal tusschen dat diep en de stads gracht, tot in het Reitdiep bij Donghorn, zooals ik dezen ouden loop dier rivier vroeger reeds heb aangetoond [1]). Ik heb o. a. daarbij gewezen op de nog zigtbare overblijfselen van eene voormalig rivierbedding met hare dijken en hooge kleizoomen aan weerzijde. Zoodanige rivierbedding, dijken en gronden vertoonen zich nog het duidelijkst in de landerijen, die zich van genoemde sluis ten zuiden van den weg langs gezegd verbindingskanaal uitstrekken tot daar waar de buurt de Hoornsche dijk aanvangt. Bij naauwkeurige beschouwing ziet men die bedding en dijken eene aanmerkelijke bogt vormen, die het aangrenzende land ten noorden en westen en ook meer of min ten zuiden omringt. De grond is daar hoog gelegen en bestaat uit eene zeer dikke kleilaag. Men vindt er bui-

---

1) *Groning. Volks-Alman.* 1842, bl. 50.

tendien in de hoogten en laagten sporen van vroegere singels en grachten en in het hier en daar verspreide puin overblijfsels van bewoning. Hier binnen die bogt der oude A moet dus de lusttuin van onzen de Mepsche gelegen hebben. Die streek daar blijkt bevorens meer daartoe gediend te hebben. Ten oosten toch lag ook — of liever had gelegen — de hof van den burgemeester Harmen Clant. De hooge vruchtbare, schier rondom door dat diep omgeven bodem, zal daartoe uitgelokt hebben en was daarvoor dan ook zeer geschikt. Toen in 1592 de verkoop van Mepschenhof plaats had, schijnen echter die hoven als zoodanig reeds vervallen te zijn. Er wordt in den koopbrief van geen woonhuis meer, noch van plantagie of boomgaard, die er toch ook zullen geweest zijn, gesproken. Hoe dit zij, wel geen ander diep dan de oude A, kan onder genoemd diep bedoeld zijn. Het Hoornsche diep zelf niet, want het van genoemd punt naar de stad gegraven deel daarvan, dat hier in aanmerking komt, zal toen even als nu meer regtlijnig geloopen hebben en ten oosten van beide hoven. Het mag echter misschien bevreemden, dat nog in het laatst der 16de eeuw van de oude A als „het deep" kon gesproken worden, nadat die stroom reeds eeuwen naar en door de stad was verlegd geworden. Men zal hierbij hebben te bedenken, dat juist geene zoodanige verlegging der A geschied is, waarbij die rivier werd afgedamd en geheel verlaten. Neen men zal den ouden loop nog behouden hebben of liever die zal meer of min gebleven zijn, totdat hij allengs werd afgesneden, vergraven en meerendeels gedempt. Dit mag vooral eerst gebeurd zijn, toen in 1624 de weg, die van de Apoortenbrug naar den Hoornschen dijk loopt, is aangelegd geworden en door de oude rivierbedding heen met den reeds bestaanden weg langs die buurt is verbonden geworden [1]). Tot dien tijd kon men naar die buurt, althans per as, niet anders komen dan over de *Wester-hoogebrug*, die bij de Rolpalen aan het Hoendiep, over de oude A lag, even als er eene *Ooster-* en *Noorder-hoogebrug* waren over de oude Hunze in de bekende buurten van dien naam [2]). Langs den weg, die ook nu nog bestaat, ten westen

[1]) Zie Stadsresol. van 19 Aug. 1624.
[2]) Zoo wordt die *Wester-hoogebrug* nog genoemd in de verzegeling op

aan de A, kon men zich zuidwaarts begeven naar den Hoornsche dijk, en noordwaarts naar Donghorn enz. Bij de doorgraving van het Hoendiep door de oude A heeft die brug plaats gemaakt voor de *Hoentil*, die nu over dat diep kwam te liggen, maar later ook is afgebroken [1]).

Ik vond, behalve in gemelden koopbrief, Mepschenhof nog genoemd in de oude rekeningen van de Akerk. Onder hare bezittingen of regten wordt mede opgegeven: een halve aalstal strekkende van de Marwijkspijp tot Mepschenhof. Hier is blijkbaar bedoeld het regt van visschen en wel van paling in het Hoornsche diep van af de stad tot aan dat hof. En deze aanwijzing leidt ook tot de plaats, waar dat hof volgens den onderwerpelijken stadsbrief heeft gelegen.

Den nieuwen weg langs het verbindingskanaal gaande, kan men het oog nog vrij laten gaan over de groene weiden, waarop voorheen gemelde hoven aangelegd waren. Maar de industrie dreigt ook al die plaats te zullen innemen. Om niet te spreken van den spoorweg, die op eenigen afstand het terrein doorsnijdt, is er onlangs een petroleummagazijn op verrezen en er zullen zeker meer dergelijke gebouwen volgen, is eenmaal het plan van kanalisatie ook hier ten uitvoer gelegd. Het is om die groote hervorming, welke onze bodem daardoor ondergaat, des te meer van belang, om op te teekenen en voor de vergetelheid te bewaren, wat van den voormaligen ouden toestand nog overig is of daaraan herinnert, voor hen althans, die op de kennis daarvan prijs stellen.

---

het Gron. Arch. van 1555, nr. 98, 1563, nr. 64, en 1570, nr. 2. Verg. *Bijdr*. VIII, 166.

1) Deze Hoentil komt o. a. nog voor in de Stadsres. van 6 Aug. 1623, waarbij besloten werd het diep buiten Apoort tot aan die til op te graven. Deze til even als de *Hoenweg*, welke van de stad derwaarts leidt, alsmede het *Hoendiep* of vroeger de *Hoensloot* daarlangs gegraven, ontleenen alle hunnen naam van de buiten de Apoort gelegene streek lands, *de Hoen* van ouds genoemd. Verg. Driessen, *Mon. Gron.* IV, 716.

DE DICHTVREUGDE

OVER HET

ONTZET VAN GRONINGEN EN DE HEROVERING VAN COEVORDEN

IN 1672.

Vliegende Bladen.

(*Vervolg van Dl.* IX, *blz.* 316).

XIX.

Lofdicht,

OP DEN MANHAFTIGE EN GETROUWE KRIJGS-HELT

RABENHOOFT,

Gouverneur binnen Gruningen.

Roemwaerde Krijgs-helt, gy, die Grunoos Stad en Landen
Bevrijd hebt door het swaert, van 's vyands wrede handen,
Gy hebt het vuyle volck, dat stont na Gronings schat,
Manhaftigh, wijselijck, geslagen van uw stat;
Gy vattent bloedigh swaert met vreughden in u handen,
Gy deed door uw geschut, veel dorre levens stranden
Hier van het aertsche dal, na d'oever van de dood,
Veel knechten vol geschrey, vervulde Charons boot.
Heeft men een Krijgs-helt ooyt met kransen sien versieren,
Soo dient gy ook gekroont met kransen en lauwrieren.
Als yder een soo stree, en trouwe tekens gaf,
Als gy, de vyandt sou haest wijken van ons af.
O wijsselijcke man, door uw en Godes zeegen,
Soo hebben wy de Stadt en Coeverden verkregen:

Geen vyandt heeft geen macht, geen Borger wordt berooft,
Daer sulcke Mannen zijn, als Ghy, o Rabenhooft.
Leef lang vermaerde Helt, God wil u sijnen zegen
Toe senden waer gy zijt, gelijck een ochtent regen.
God spaer u lang gesont, opdat gy 't vaderlandt,
Gelijck een dageraet, bestraelt door uwe handt.

H. VAN BULDEREN.

Leeft in vreden.

Gedruckt by PIETER CHRISTIAENSZ. tegen over de Appelen-marckt, 1673.

Een blad in folio, mij uit de stadsbibliotheek te Gent (*Coll.* Meulman) medegedeeld door Prof. Dr. J. F. F. Heremans.

XX [1]).

GREUNINGS VERLOSSINGH

1 6 7 2.

Kan gesongen worden, op de wijse van den agtsten Psalm Davidts.

Heeft ooijt den heer zijn gunste laten blijeke
aan stadt of landt of wel aan koninckrijcke
so is 't an greuningen eerst swaar besogt
nu van godt weer in goede stant gebrogt

Om zonden schult so sent den Heer zijn plage
een landt, een koninckrijk wort wel geslage
met pest met hongersnoot en oorlogsbrandt
gelijk als godt dit vette greunings landt

---

[1]) No. XX—XXIV, voor zoo ver mij bekend, onuitgegeven, komen voor in een HS. in 4° op de Kon. Bibl. te 's Hage, waarop de heer Campbell mijne aandacht vestigde, getiteld: *Gemene Spaarpodt, waarin vergaart, gespaart en bewaart sijn veelderhande Rijm-wercken. Alles gemaakt, gedicht en geschreven door mijn* M. WARNAAR; blz. 45, 46.

Hadt swaer besogt van een o jammerhede
ag burgerij wat hept gij al gelede
van sulk een paepe kop, die 't geuse bloet
als moordenaer wou treden met de voet

Maar neen den heer en wou dit geensins lijje
dat een afgot met al sijn afgod'rije
den kristen stoel beklom, daer men sijn woort
uijt de schriftuur regt predikt soo't behoort

Neen barindt wat gij meent, mis is u gisse
gaet liever heen wilt 't vagevuur uijt pisse
als met u vier te branden dese stat
wat meenden gij te wese me so rat

Als loose frans, die door sijn loose treecke
het tulpe kleet heeft met goutsmeer gestreke
om stadt en landt te krijgen als hij heeft
o neen men hier een ander leeven leeft

Maer hept gij gout te veel ik meen om rede
om dat u volk alhier zo naakt kompt trede
met honger groot, koopt noodruft voor u gout
en zooje daar nog wat van over hout

Koopt kruijt en loot daar voor, werft goe soldate
zo zult g'een stadt zo schandig niet verlate
als Grenningen, wat hept gij uijtgeregt
Seg bisschop heer met uwen keulschen knegt.

Gij lagt 't is waar vast voor de stadt begrave
maar dese burgers trou daarom niet gave
en of gij met stinckpot of bomme smeet
die in de stat veel grote schade deet

Of gij ook heeft met koegels heet geschoote
nog heeft de burgerij dit niet verdroote
En als gij wierp granate na om hoog
dat was voor haar als een vermaak in 't oog

T' is waar gij hebt wel menig huijs geschonde
maar legt het huijs ter neer zo zijn de gronde
nog wel bequaem genoeg om een gebou
te timren, dit was 't woord der burgertrou

Godt zij gedanckt die haar aldus versterckte
zijn zegen die sij hier in mercklijk merckte
't was haar een vreugt, zij lachten om u doen
gelijck als gij dit ook wel ging vermoen.

Gij dogt 't is best dat ik mijn op gaan maacke
Eer dat ik met mijn knegt met doot zou raacke
gelijk meest al mijn volk al sijn gedoot
door 't greuninges geschut en kruijt en loot

Dit is 't werk van Godt maar k'zeg o jammerhede
dat gij jou tijd so onnut ging bestede
en steken blijft in 't voorgenome werk
gaat heen 't is best, draagt weer het papemerk

Dat's slodt daar Godt van meel sit in gesloote
een anguis de voor 't hart van gout gegote
een kap, een kruijsefix, u past geen swaart
gaat na u klooster weer, doet bedevaart.

Een ander goochelspel en aperijje
dat 't roomse volk te lijdig mogen lijje
gij draagt een naam van krijgsknecht maar onwaar
Veel eer voert gij de daat van een verraar

Gij quampt alhier o hooft berooft van zinne
om dese stadt niet met het swaart te winne
gelijk een braaf soldaat o neen, maar gij
Sogt dese stadt maar door verraderij.

Te krijge na u lust, o troost'loos hoope
gij dogt alhier goedtsmoedts me in te kope
gelijk als loose frans tot uijtrecht deedt
en ongemoeijt na wens de poort in reedt.

O neen 't was mis den Hemel was hier tege
Got was met haar die zonde daar zijn zege
die leende door zijn trou en sterke handt
an Rabenhaupt beschermer van dit landt

O bisschop kompt gij haar eens weer t' ontmoete
Zij zullen u niet als een koopman groete
maar als een braaf soldaat op 't krijgsmanier
maar laat u raan, dat's komt nooyt weder hier.

Trekt weder in u landt, wat 's an de schande
ij neempt het swaart nooijt weer tog in u hande
maar eer den mijtter voert weer in u hant
Zo raakt gij weer als bisschop in u lant

Gij greuningers, laat dit u werk nu wese
dat gij u Godt met kinderlijke vrese
Staag dient en eert, maakt groot zijn groote naam,
So sult gij voor u doodt dats altesaam

Op aarden hier genieten zijnen zege
gelijk zijn volk hier altijd heeft verkrege
als mooses, josua en davidt me
en na u doodt zult gij dien gulde vre

Van uwen Godt genieten om daar boove
met abraham, ijsak, jakop te loove
dien heer, die u van plaagen heeft bevrijt
hem sij de eer in alle eeuwighijt.

XXI.

't M aakt G issingh.
R M

den bisschop heeft gegist: en heeft hem juijst gemist: en heeft maar tijt verqist
voor hem o droeve saacke
wel of hij niet en wist: dat godt des menschen list: gesmeet met haat en twist
hem heel tot schande maake.

XXII.

RIJMENDEN EGCHO: TEGEN DEN VRAGEDE BISSCHOP.

Bisschops Praat. — Egchoos Raat.

bisschop — Seg egcho zal ik met dees hoop niet henen gaan . . . . *Egcho* . . . . staan
bisschop — hoe egcho: staan, zegt mijn wat ik dog uijt sou regte . . . . . . *Egcho* . . . . regte
bisschop — hoe sonder gelt en volk en moet en andre reen . . . . *Egcho* . . . . neen
bisschop — seg zo waar gaan ik nu, waar vind ick best mijn trooster . . . . *Egcho* . . . . klooster.
bisschop — wel segt dan, wese wel als ik in 't klooster ga . . . . *Egcho* . . . . ja
bisschop — sal ik daar als voorheen wel welkom zijn, wat raaje. . . . . *Egcho* . . . . jaaije
bisschop — wel als ik volg u raat sal 't wese wis of mis . . . . *Egcho* . . . . wis
bisschop — wat krijg ik in mijn handt, men segt ik ben een schijter. . . . . *Egcho* . . . . mijter.
bisschop — so blijf ik hier niet lang, 'k goo voort met uwen raat . . . . *Egcho* . . . . gaat.

XXIII.

MUNSTERS BISSCHOP. — GREUNINGS EGCHO.

al wat dees vrijer sijt — *dat weder-roept dees mijt*

Mijn aanslag is mislukt, wat sal ik nu beginnen . . . . trekt weer u klooster in vergaart aldaar u zinnen
  og, og, wien heeft mijn dog tot sulck een daat geraan, . . om 't france munt hept gij 't u selfs gedaan
ik dogt na wens droogs-voets in dese stadt te koome . . wel bisschop heer hadt gij twe laarse me genomen
  mijn mont die heeft vergeefs na dese brok gegaapt . . t waar beter dat gij hat uw hamme wat geschraapt
ik dogt gij sout van selfs wel valle in mijn hande . . het sou so sijn geweest, hadt 't water wille brande
  wat voor een hooft mag 't zijn, die u dus trou bewaart . . dat 's Rabenhaupt, die u met Godts hulp dus vervaart
wagt, wagt, ik sal dat hooft nog eens het vel afstroope . . dat sal geschiede als gij de winden t' saam kunt knoope
  ik geeft nog so niet op, ik kan nog wel ijn-mool . . ja kompt westfaalse mot, maar scheert u kruijn eert kool
al is 't mijn eens mislukt, de twedemaal zal 't wis zijn . . kompt vrij de twede maal 'k hoop 't sal al weder mis sijn
  so frans mijn helpt valt gij van selfs wel in mijn hant . . het sal geschien wanneer als 't ijs ut water brandt
stiert hij maar gelt en volk, ik meen ik sal u kraauwe . . so sult gij eer gij swelgt wat ijsre brocke kaauwe
  'k sal als een tweede achil als een ulijsis zijn . . suijpt dan van Circis drank, so wort gij haast een swijn,
het france gout maakt moet en 't volk baast verzigt met hope . . het france gout maakt blindt, gij sult met 't volk weer loope
  'k steun op mijn moedigheyt en op Godt Mars sijn magt . . wij op ons nedrighijt en op Gods sterke kragt
so frans mijn niet verlaat so meugt gij nog wel vrese . . men vreest nog frans nog u als Godt met ons mag wese,
  guns was ik weer in 't velt en voor u stat, wat noot . . gij meent in 't nonne-vest daar niemant ligt blyft doot,
k' hoop dat ik u int' laast als bisschop zal regere . . 'k hoop dat je als gij kompt met schant weerom zal kere,
  ik ga met dese hoop, vaart so lang wel mijn bruijt . . gaat bruijgom heer en pist het vagevier twijl uijt

Kom aan mijn moot, mijn blijschop groot . . *gij hebt geen noot: dat gij u broot*
schol men hoost wedderkere — *met greunings vet sult smeren.*

XXIV.

LIET, op de wijse, o schone Cathelija.

1. Barint wat ging u aan,
dat gij hept afgelegt u geestlijkhijt
en dat gij bent gegaan
een weg des vlees en hebt u zin gelijt
op greuningen die schoone maagt
die tot u gans geen liefde draagt

2. Gij wist het ommers wel
dat zij u paperij belagt, bespot,
En al u apenspel
En u ja selfs maar hout voor een sot
En egter valt gij haar aan boort
En wil nog met u saaken voort

3. Eerst sogt gij haar met list
na wil na wens door 't gout te kopen om
sij die na 't schelmstuk vist
kiest een beschermer voor haar magedom
die voor haar stelt zijn goet, zijn bloet
en die haar schaackers straffen doet

4. Doen dit u was mislukt
Zoo bent gij met u knegt te raat gegaan
en heeft dees maagt verdrukt
hoe wel sij met geen vrese was belaan
gij zogt door loos of moorderij.
haar so te krijgen op jou sij

5. Maar dit was al om niet
Gij hebt vergeefs getoont u magt en kragt
is 't niet een groot verdriet
dat sij een minnaar als gij bent, veragt
o spijt, dat sij het papenmerk
veragt en prijst het geusenwerk.

6. k' Weet nu geen beter raat
nu gij gelopen hebt een blaauwe scheen
als dat gij weder gaat
in 't klooster mooij en zegt daar dese reen
ik vrij nooijt weer, ik haal maar schand
'k blijf liever bisschop in mijn lant.

XXV.

CARMEN

IN VICTORIAM & HERÖICAM

ARCIS COVORDIÆ

EXPUGNATIONEM, DIE $\frac{20}{30}$ DECEMBRIS.

Exspectata dies tandem cœlestibus æquis,
Affulsit terris, & votis sæpe petita:
Quare ades, ô nostri princeps & carminis autor
Phœbe parens: seu te Parnassi templa Bicornis,
Seu te Cynthus habet, seu Delus gratior ipsa;
Sis bonus & tumidum mea dirige vela per æquor
Da facilem cursum. Vosque ô mea Numina Musæ
Laudes, quæ canitis clarorum sæpe virorum.
Aoniam pulsate lyram date præmia laudum:
Incipe tu prior; ô Musarum maxima Clio
Tum ait, & parent dictis Heliconis alumnæ.
Accingunt se omnes operi incumbuntque labori,
Pars calamos inflare leves, pars dicere versus,
Tum sic pauca refert, verbisque ita fatur amicis:
Quid primum? quid fine canam? quo carmine laudes,
Groningæ extollam? fama est tua nota per orbem.
Te decus ô Rabenhaupt? quem posthuma fama loquetur,
Tuque adeo lento Germania Marte subacta

Singultantem animam, & suspiria summa trahentem
Iam recipis, ridesque jugum, quod Episcopus audax
Ceperat ingenti bello densâque cohorte:
Tu vero exiguo castellum Marte fatigas
Arcem præcinctamque profundis undique fossis.
Frigida cum nondum noctis decesserat umbra,
Invadunt armis castrumque & mœnia vallant
Continuoque ineunt pugnas & prælia tentant
Vulneribus crebris acuunt rumoribus iras:
Glandes conjiciunt ac armis comminus hostem
Proturbant, magnisque vocant clamoribus hostem
Immiscent dextras dextris pugnamque lacessunt
Invictâque manu fortes tot corpora sternunt.
Nunc validam dextrâ callent tractare bipennem
Poloni inter se dubiis de rebus agentes
Certabant, Fortes ardorem mentibus addunt
Ære cientque viros & Martem cantibus ornant;
Armaque tum capiunt nec sat rationis in armis
Et glomerare manum bello & concurrere in hostem
Cum sociis, ardent animi, furor, iraque mentem
Præcipitant, animasque in aperta pericula mittunt.
Ast pedites nostri pugnarunt fortiter armis
Armis pugnantes magnâ vi prælia miscent.
Illi ubi consertis junxere frementia telis
Agmina virque virum gladiis afflavit adactis,
Continuo hinc obitus perfractaque cædibus arma
Corporaque, & fundum perfundunt sanguine fuso.
Multi inter primos correptâ dura securi
Limina perrumpunt, postesque a cardine vellunt.
Sese alii spoliis, praedisque recentibus armant
Purpureas tunicas capiunt; Covordia gaza,
Crateresque auro solidi, captivaque vestis
Arripitur: condunt se hostes prædamque relinquunt.
Nec tu carminibus nostris indictus abibis
Semine Germano natus qui Eybergius heros,
Vilers insignis famâ tu condere laudes
Audes, atque tuas, summâ decorare coronâ
Tergeminique duces fratres tria fulmina belli
Sickingi summis decorant virtutibus orbem.
Non opus est nostra dignas vos condere laudes,
Virtutes vestras grandi celebrare Camœnâ.

Sit nobis voluisse satis, sit honesta voluntas,
Iam grata, exiguo Superi quoque munere gaudent.
At Phœbus per quem concordant carmina nervis,
Urget opus, cantusque movet, calamosque figurat:
Incipé Calliope, tibi vox & cura canendi est.
Alternis gaudent vicibus cantare Camœnæ:
Unguibus ut vigilans lapidem grus sustinet ales
Ut somnum ingentem pellat de luminis orbe:
Excubat, ut reliquorum inserviat, ipse, quieti
Tutus ab insidiis sævisque incursibus hostis
Sic quoque Gruis promit populi patriæque salutem:
Restat adhuc nobis Cytharâ Losecaetius heros
Cantandus Martis cultor, qui Marte favente
Pugnavit Curâ & cunctis viribus audax,
Et tu virtutis merces tibi Klinge parasti,
Sic decus & nomen sic & tua fama manebis
Magna salo præclara solo non invia cœlo.
(Quid fortes alios perstringam carmine quorum
Non Latiis satis âpta modis sunt nomina clara)
Ut patriam tantis Liberaret mille periclis
Semper ut illius vivat post funera virtus.
Flent mœsti mussantque hostes hic undique clamor
Vagitu magnus vario se tollit in auras;
Non secus atque alto in luco cum forte caterve
Consedere avium, per stagna loquacia, cygni
Dant sonitum rauci, & completos piscibus amnes.
Armaque deposuere humeris se sponte dedere,
Demissis manibus fugitant ad templa Deorum,
Comprensant brachiis omnes altaria summa:
It Monachus lacrymans & guttis grandibus ora
Complet, & aspergens lustrali sæpe liquore.
Protinus in plausus abiit Mavortia proles
Irâ, lætitiâque fremens & gaudia cantans:
Advolitat tandem plenis victoria pennis,
Groningamque jubet non desperare saluti
His mea Calliope gelidis caput occulit umbris.
Pieridum sua dona ferens Heliconis alumno
Ergo agite ô Fortes & vos piâ lumina terræ
Semper pro meritis vestris, pietate, fideque,
Quas vobis grates, quos non debemus honores?
Dicite, nos vobis semper debere fatemur

Pectoribus grates: vos longo grata, sonabit
Posteritas aevo: nec vates promptius ullos,
Zuam vos laudabunt: virtus quoque vestra fidesque
Materiam laudis, virtus dum stabit, habebunt.

Huic Lætitiæ applaudens cecinit
E. ADRIANI. *L. L. Studios.*

Groningæ, apud DOMINICUM LENS, Typographum & Bibliopolam. MDCLXXIII.

Éen blad in folio, mij medegedeeld door W. Eekhoff, te Leeuwarden.

VERBETERINGEN.

D. I, bl. 40, n. 2) *staat:* 449, *lees:* 499.

" " " 58, r. 2 v. b. *staat:* Fokerda, *lees:* Folkerda.

" " " " " 3 " " " Besum, " Berum.

" III, vel 12 begint met bl. 177 enz., moet zijn bl. 173 enz.

" " " 18 begint weer op nieuw met bl. 245 enz., moet zijn bl. 275 enz.

" VI in den Inhoud bl. VI, in het midden, *staat:* bl. 836, *lees:* 236.

" X, bl. 125, reg. 22 v. b. *staat:* episcopus .... nensis, *lees:* episcopus forliniensis.

" " " 126, reg. 26 v. b. *staat:* Quoties, *lees:* Quatenus.

REGISTER OP DE TIEN DEELEN.

A.

B.

C.

D.

E.

F.

G.

H.

I.

J.

K.

L.

M.

N.

O.

P.

Q.

R.

S.

T.

U.

V.

W.

Z.

NASCHRIFT VAN DE REDACTIE.

Er zijn nu tien deelen of jaargangen onzer *Bijdragen* voltooid. Wij hebben begrepen wél te doen, deze reeks met een register daarop te sluiten, doch wenschen met eene nieuwe reeks, zoo veel mogelijk, op gelijke wijze te vervolgen, in de hoop op verdere, ja kon het zijn, meerdere ondersteuning, vooral door inteekening. Hieraan is grootelijks behoefte, om de kosten der uitgaaf te kunnen blijven dekken. Wenscht men dus met ons en den uitgever deze Bijdragen te vervolgen, en meer te leveren, dan wij tot dus verre hebben kunnen doen, bijv. door onderwerpen te behandelen, waarbij afbeeldingen worden vereischt, zoo schrage het publiek onze pogingen op eene meer afdoende wijze.

